

This is a digital copy of a book that was preserved for generations on library shelves before it was carefully scanned by Google as part of a project to make the world's books discoverable online.

It has survived long enough for the copyright to expire and the book to enter the public domain. A public domain book is one that was never subject to copyright or whose legal copyright term has expired. Whether a book is in the public domain may vary country to country. Public domain books are our gateways to the past, representing a wealth of history, culture and knowledge that's often difficult to discover.

Marks, notations and other marginalia present in the original volume will appear in this file - a reminder of this book's long journey from the publisher to a library and finally to you.

Usage guidelines

Google is proud to partner with libraries to digitize public domain materials and make them widely accessible. Public domain books belong to the public and we are merely their custodians. Nevertheless, this work is expensive, so in order to keep providing this resource, we have taken steps to prevent abuse by commercial parties, including placing technical restrictions on automated querying.

We also ask that you:

- + *Make non-commercial use of the files* We designed Google Book Search for use by individuals, and we request that you use these files for personal, non-commercial purposes.
- + *Refrain from automated querying* Do not send automated queries of any sort to Google's system: If you are conducting research on machine translation, optical character recognition or other areas where access to a large amount of text is helpful, please contact us. We encourage the use of public domain materials for these purposes and may be able to help.
- + *Maintain attribution* The Google "watermark" you see on each file is essential for informing people about this project and helping them find additional materials through Google Book Search. Please do not remove it.
- + *Keep it legal* Whatever your use, remember that you are responsible for ensuring that what you are doing is legal. Do not assume that just because we believe a book is in the public domain for users in the United States, that the work is also in the public domain for users in other countries. Whether a book is still in copyright varies from country to country, and we can't offer guidance on whether any specific use of any specific book is allowed. Please do not assume that a book's appearance in Google Book Search means it can be used in any manner anywhere in the world. Copyright infringement liability can be quite severe.

About Google Book Search

Google's mission is to organize the world's information and to make it universally accessible and useful. Google Book Search helps readers discover the world's books while helping authors and publishers reach new audiences. You can search through the full text of this book on the web at <http://books.google.com/>

L Soc 5105, 2010

HARVARD
COLLEGE
LIBRARY

ЗМІСТ XXX ТОМУ.

1. Україна після 1654 р., історичний начерк Л. Ч.
(кінець) с. 14—67
2. Знадоби до пізнання угорсько-руських говорів,
подав Іван Верхратський (кінець) с. 201—276
3. До історії „руського обряду“ в давній Польщі,
лист до Редакції дра Антонія Прохаски
з примітками Михайла Грушевського с. 1—8
4. Miscellanea: Г. Скворода, проба бібліографії,
подав Л. Ч. с. 1—4
5. Наукова Хроніка: Огляд часописей за 1898 р. —
Часописи видавані на російській Україні с. 1—24
6. Бібліографія (рецензії й справоздання, зміст
на с. 37) с. 1—38
7. З Товариства с. 1—4

Inhalt des XXX Bandes.

1. Ukraine nach dem Jahre 1654, Historische Skizze von L. Č. (Schluss) S. 14—67
2. Beiträge zur Kenntniss der ruthenischen Dialecte in Ungarn, mitgeth.
von Iwan Werchratskýj (Schluss) 201—276
3. Zur Geschichte des „ruthenischen Ritus“ im Polen, Brief an die Redaction
von Dr. Anton Prochaska mit Bemerkungen von Michael
Hrušewskýj 1—8
4. Miscellanea: Versuch einer Bibliographie des Gregor Skworoda von L. Č. 1—4
5. Wissenschaftliche Chronik: Übersicht der Zeitschriften für das Jahr 1898:
In der Ukraine herausgegebene Zeitschriften 1—24
6. Bibliographie 1—38
7. Bericht über die Thätigkeit der Šewčenko-Gesellschaft der Wissenschaften
(Februar—April 1899) 1—4

Inhalt voriger Bände siehe letzte Seiten des Buches

△
L 500 2985.251.5 (30-22)

Рік VIII.

Р. 1899 кн. IV.

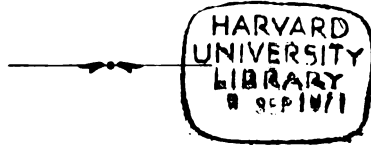
Т. XXX.

ЗАПИСКИ

НАУКОВОГО ТОВАРИСТВА ІМЕНІ ШЕВЧЕНКА

виходять у Львові що два місяці під редакцією

МИХАЙЛА ГРУШЕВСЬКОГО.

MITTHEILUNGEN

DER ŠEWČENKO-GESELLSCHAFT DER WISSENSCHAFTEN IN LEMBERG

BEDIGERT VON

MICHAEL HRUŠEWŚKYJ

VIII Jahrgang.

1899, IV B.

B. XXX.

Накладом Наукового Товариства імени Шевченка.

З друкарні Наукового Товариства імени Шевченка
під надзором К. Беджарського.

△
L Soc 3985.281.5 (30-32)

71*2

Україна після 1654 року.

Історичний начерк Л. Ч.

[Конець].

II.

Поруч бажання увільнити цілу Україну від Польщі, було в Українців иньше кардинальне бажання — задержати у себе в краю свої місцеві порядки. Підданство Москві розумілось тоді як признание зверхніх прав над собою московського царя, а не як злучення в одно з московською державою. Було се вказано зовсім ясно в переговорах 1654 року. В усіх проєктах умови, що дійшли до нас і що заступають нам справжню умову, котрої не маємо, визначений принцип є на лице.

„Спочатку зволь, твоє царське величество, — читаємо в петиції Хмельницького до царя Олексія — затвердити права і вільності військові, як воно від віку було в війську запорожському, що своїми правами судило ся і вольності свої мало, щоб в маєтностях і судах ані вобвода, ані боярин, ані стольник не вступались в військові суди, нехай так товариство буде суджено: „де три чоловіка козаків, тоді двоє третього мають судити“.

Далі в другій статі мова іде про тих шляхтичів, що держали землю в Черниговщині і підчас попереднього козацького повстання були по стороні Хмельницького і козаків; про їх, сих шляхтичів гетьман прохав: „щоб вони при своїх шляхетських вільностях пробували і з поміж себе старших на судові уряди вибирали, і добра свої і вільності мали, як за королів польських було, щоб і иньші, бачучи таку щирість твого царського величества, хилили ся під державу і міцну та високу руку твого царського величества зо всім миром християнським. Суди земські та місцеві тими урядниками, яких вони сами собі самохить оберуть, мають собі правити ся, як і поперед сего було“. Далі йшла мова про відносини царських урядників до старшини по містах з маїдебургським правом (тим правом користались тоді

з українських міст Чернигов, Ніжин, Переяслав, Стародуб, Козелець, Остер, Почеп, Погар, Мглин, придбавши його за польського пановання¹⁾. В четвертій статі умови про відносини московських урядників до мійської старшини читаємо: „В містах урядників з наших людей щоб вибрано було на те здатних, які повинні будуть підданими твого царського величства правити і дохід належний справедливо до скарбу твого царського величства віддавати“. З поводу сеї статі замітка: „а бути урядникам, війтам, бурмістрам, райцям, лавникам і доходи грошеві і хлібні та усякі на царя збирати і віддавати до царського скарбу тим людям, що цар для того загального скарбу пришле, за тими зборщиками доглядати, щоб чинили правду“.

Про вибрання гетьмана йшла мова у шестій статі, там про се казано: „борони Боже смерти на пана гетьмана (бо всяка людина смертна, без чого не можна бути) щоб військо запорожське само з поміж себе гетьмана вибрало і його царському величеству давало про се звістку, щоб то його царському величеству не було прикро, а щоб ми звіщали його царську величність про те, що діятиметь ся“.

Нарешті бажання затримати свої давні права від чужого натиску було висловлено і в статі 16-ій петиції гетьмана: „Мають післанці наші, — сказано там, — умовляти ся, щоб новий воевода не мав права ломати і постанови які небудь чинити, бо се-б було з превеликою досадою, бо люде до иньшого права не можуть відразу навикнути і тягарі такі не можуть носити; а коли з тутешніх людей буде старшина, тоді по правам і постановам тутешнім справлятиметь ся“.

Регстрових козаків гетьман виказав на 60000, і на се цар згодив ся, як і на иньші прохання гетьмана.

Судові порядки на Україні, тоді як прилучалась вона до Москви, хоч і змінились, одначе не через сторонній вплив, а по бажанням самих козаків.

За польського пановання по всій Україні були суди міські, городські, земські, підкоморські, найвисшим же судом був у цивільних справах люблінський трибунал. Судові компетенції були в значній мірі відділені від адміністративних. За Хмельниччини попередні судові порядки значно змінили ся, бо найперше значінне тоді стало мати військо козацьке та його інсти-

¹⁾ Кистяковский А. Θ. Очеркъ историч. свѣдѣній о сводѣ законовъ, дѣйствовавшихъ въ Малороссіи, 1879 стор. 4.

тудї. Деякі попередні суди лишили ся тільки задля невеличкої частини шляхти та міщан, головне-ж значінне здобули військові суди. Зміна ся, як вже завважено, зроблена була самими козаками, властиво силою самої переїми в політичних і суспільних відношеннях.

Починаючи від часів прилучення до Москви аж до року 1763¹⁾ судовий устрій на Україні був такий: найвисшу судову інстанцію маємо в військовій генеральній канцелярії, далі йшли — суд військовий генеральний і третейський суд при управі гетьманській, а в полках: канцелярії полкові і суди полкові, в сотнях — сотенні, а в містах упривілежованих, себ то таких, що користались маґдебургським правом, — магістратські, а в непривілежованих — міські ратуші, а в селах сільські суди.

В сих судових урядах судьями були: в військовій генеральній канцелярії — гетьман та при йому кілька людей в генеральній старшини; в другій інстанції, в суді військовім генеральнім — генеральні судії і генеральна старшина (починаючи від часів Мазепи — і бунчукові товариші, знавці в правах), в третейському ж суді — „персони ріжних чинів, совісні та в правах умлі“; в полкових канцеляриях — полковники і кількох з полкової старшини, а в полкових судах — судії й иньша полкова старшина (а далі, від часів Мазепи — і значкові товариші); в судах магістратських — виборні урядники, по маґдебургському праву; в сотенних судах — сотник, атаман, писар, війт і бурмістр; нарешті в сільських судах — атаман, війт та кількох козаків посполитих.

Апеляція на рішення нижшої інстанції подавалась у висшу інстанцію, при тім процеси козаків минали ратушний і магістратський суди. Ратушний і магістратський суди мали за висшу інстанцію для себе полковий суд або полкову канцелярію. На суд генеральної військової канцелярії апеляція йшла до царя²⁾.

Судили в сих судах, як і ранійше, по Литовському статуту та Саксонському Зерцалу, що вживалось у всіх містах, де тільки існувало маґдебургське право; нарешті немало користувались

¹⁾ Киятковській А. О. Очеркъ истор. свѣдѣній о сводѣ. законовъ, дѣйствовавшихъ в Малоросіи. Київъ 1879.

²⁾ Права, по котрымъ судился малорос. народъ Гл. VII, арт. I, пункты 2, 3, 4, 5, и 6, а також арт. XXIII, вид. Киятковського.

тоді „натуральним правом“¹⁾. Що саме з сих трьох елементів складалось тодішнє українське право, сьому маємо доказ перше за все в значному числі рукописних перекладів Литовського статуту, що зроблені були з польських видань його XVII віку, а також в перекладах або витягах „Speculum Saxorum“, на решті в складі „Права, яким судив ся український нарід“, кодекс, що, як побачимо, лагодив ся за Петра II, Анни Іоановни і був закінчений за Єлисавети Петровни, та тільки що не був затверджений російським урядом.

На початках після прилучення України до Москви найважливішим пунктом в питаню про автономію був пункт про царських урядників на Україні. Згоджуючись насамперед, щоб їх прислано на Україну, Хмельницький не гадав, що прислати муть сюди значних урядників — воєвод. Гетьман умовив ся тільки про те, щоб царський воєвода жив собі у Києві і розумів по своєму ціль, задля котрої він жити ме у сьому місті. Пізнійше в розмові з царськими посланцями він висловляв ся: „з боярином Бутурліном ми умовляли ся, щоб бути воєводі лишень в Києві, щоб усі держави, що оточують Україну, знали про наше підданство, що в стародавній столиці великих князів руських є царський воєвода“²⁾.

Запороже маючи свою спеціальну старшину — кошового і куренних атаманів, очевидно, бажало і на далі лишити ся при своїй організації. Воно зовсім не згодило ся присягти Москві в купі з иньшими козаками. Московські бояре про се завважили посланцям Хмельницького, що „гетьман і полковники і значного чину люде присягнули цареві, але запорожські козаки, що живуть у самому Запорожі, не присягнули, і треба, щоб гетьман наказав і сим козакам дати цареві присягу“. Післанці-ж Хмельницького, що гаразд знали запорожські звичаї, відповіли боярам, що на Запорожу живуть козаки „люде малі“ і те все в війська перемінні і їх числити нема чого. Та чи справді так думали самі післанці, та й сам Хмельницький, се ще велике питання.

З сього всього ясно, що бажання автономії існувало і на Україні і на Запорожу. Та у московських урядників не було охоти підтримувати такі бажання у своїх підвладних і хоч ба-

¹⁾ Кистяковский А. О. Очеркъ истор. свѣдѣній о сводѣ законовъ. дѣйствовавшихъ въ Малороссіи, стр. 4.

²⁾ Костомарова Богданъ Хмельницкій, Т. III, стор. 263.

занне зберегти в своїй країні власні порядки було не тільки у старшини, що разом хотіла і автономії, і шляхетних кріпацьких порядків, але і у простих козаків, що дуже тісно були звязані з поспільством та ворожо дивилися на усяке кріпацтво, — на се бажання Українців московський уряд не звертав уваги від самого початку прилучення України до Москви. І тут нерідко московське правительство робило шкоду і своїм власним інтересам і інтересам нових своїх підданих так само, як і в справі визволення українських земель з під влади Польщі.

Нищення автономії України зі сторони московського уряду почалось зараз після смерті Хмельницького; але за царя Олексія, Федора та царевни Софії порушення переяславської умови не були дуже примітні і тільки з Петра I царський уряд почав отверто давити в Україні усяку думку про її осібність, тільки тоді було рішено чисто скасувати старий порядок, що піддержував ся переяславською умовою. Час Петра I був важким часом і задля Запорожя: до Петра воно ще було міцне і досить самостійне, після-ж Петра по одній білі друга.

Ріжниця політичних принципів України і Москви виявилась вже за першого гетьмана після Богдана Хмельницького — за Івана Виговського (1657—1659). Сей гетьман не згожував ся на те, щоб московські воєводи та московські залоги осідали по містах України, не міг те-ж погодитись і з тим, щоб киевський метрополіт був під властю московського патріарха. Тоді казали його закликати задля умови до Москви. Виговський до Москви не поїхав, почувавши, що там йому буде важче не уступати, аніж пробуваючи на Україні. Коли-ж, через упертість Москви, на новій переяславській раді накинено воєвод у п'яти містах, тоді Виговський почав дуже хилитись до відновлення державних звязків з Польщею і ворожо повстав проти Москви. Успіху, як відомо, він не мав, бо проти нього було поспільство, що думки не мало про польське підданство; воно-ж бо ще й равійше повстало проти Виговського під проводом полтавського полковника Пушкаря, що сам бажав стати гетьманом. Про те Виговський досить міцно стояв, дякуючи підмозі Польщі і Татар, і московський уряд через се усе змагав ся його прихилити до себе, поступаючись йому в різних справах. Саме тоді, як по гаяцькій умові Виговський думав завернути Україну до Річи Посполитої та забезпечити Україні повну автономію, прийшло ся Москві давати Виговському на приману такі обіцянки, як то, що заіменує його воєводою у Києві, що не буде московської за-

логи у Києві, що всіх родичів Виговського вона нагородить і т. и. Тільки ж Виговський не піддавав ся сим приманам, а після того самі козаки його скинули та вибрали собі гетьманом Юрася Хмельницького.

В умові з Юрасем Хмельницьким (1659 — 1660) і в умовах з дальшими гетьманами досить виразно знати прямування Москви до знищення автономії України і власті гетьмана. На першім пляні стоїть і тут питання, в яких містах мають бути царські воеводи та залози. Вже в умові з Юрасем Хмельницьким у Переяславі року 1659 воеводам і залогам московським визначено бути у Києві, Переяславі, Ніжині, Чернигові, Брацлаві і Умані. Але найбільше українських міст було занято московськими залогами за гетьмана Брюховецького (1663 — 1669), що сам запропонував завести їх на Україні (1665), сподіваючись сим придбати для себе ласку московського уряду. Навіть на Запороже задумав Брюховецький вислати московську залогу. Такий вчинок Брюховецького був тим небезпечніший, що він сам зрік ся тієї практики, що забезпечувала давню адміністративну та фінансову управу на Україні: те і друге він передав воеводам. І се все було не на словах тільки. Року 1666 гетьман передав воеводам усі полкові міста, дозволяючи їм збирати податки з мешканців. Воеводи заходились тоді переписувати поспільство, наклали на нього різні податки і т. и. Довго сего Українці терпіти не могли, почало ся повстанне, а закінчили вони тим, що воевод вигнали. Сам Брюховецький, побачивши що його запобігання ласки у Москви ні до чого не доводить, почав сам виганяти воевод, гадаючи піддати ся в Україною турецькому султанові. Але се не виратувало Брюховецького; незабаром його вбили самі козаки (1668). Гетьманом правобережної і лівобережної України міг би стати тепер Дорошенко, що був саме тоді на лівобережю, але він був примушений вернутись на правобереже для родинних справ, а Многогрішний, котрого він лишив замість себе на лівобережю супроти находу московського воеводи Ромодановського, що рушив на Україну і заняв Ніжин, замість того щоб бити ся з ним, покорив ся цареві, сподіваючись, що його за се постановлять за гетьмана, і він не помилив ся (1669 — 1672). В Глухові вела ся з ним умова і в результаті воеводську управу і власть обмежено в порівнанню з часами Брюховецького. В сій глуховській умові сказано: „воеводам та воєнним людям задля оборони від ворогів бути тільки у Києві, Переяславі, Ніжині, Чернигові і Острі в тим, щооби вони не втручали ся в українські справи; доходи збирати

до скарбу Українцям, як і було за Богдана Хмельницького. Те ж саме від слова до слова переказано і в умові після вибору Мазепи (1687). За Скоропадського починаєть ся вже згаданий нами новий період у відносинах московського уряду до України, петровський.

Окрім справи воєвод, ще перед Петром зазначились иньші обмеження української автономії. Так московський уряд мішав ся у вибір гетьмана. Тільки вибір Виговського та Юрася Хмельницького пройшли без втручання московського уряду. Всіх же иньших лівобережних гетьманів не тільки затверджувано у Москві, але навіть часом вказувано кандидатів з Москви. Брюховецького підтримувала Москва проти Самка, що не був в згоді з московськими воєводами, а Многогрішний та Самойлович, що були один по однім гетьманами після Брюховецького, були дуже невзначними противниками для правобічного гетьмана Дорошенка, що добивав ся булави і на лівому березі; тільки неохота московського уряду, щоб гетьманом була така талановита незалежна людина, як Петро Дорошенко, і зробила те, що вибрали згаданих людей, бо при всіх сих виборах було дуже ясно, чию руку тягла Москва. Року 1687 теж було вибрано Мазепу в гетьмани дякуючи, як відомо, бажанням улюбленця царевни Софії, В. В. Галіцина.

При тім не шановано і гетьманської власти. Так московський уряд згожувавсь дати під гетьмана слободські полки: сумський, рибинський, ахтирський, харковський і увесь так званий „білогородський разряд“. Мешканці їх були переважно переселенці з правобережя, що кинули рідну країну в важкі часи — чи після повстання Остринина та Гуні, чи після невдач Хмельницького або і за часів руїни, за його наступників. Зіставлено під безпосередньою управою московських правительств і ся практика була дуже небезпечною і для гетьманщини. За Самойловича, наприклад, була суперечка між гетьманом і стародубським полковником Рославцем про втікачів, що знов прийшли з правобережя. Рославець, якого навчав ворог Самойловича протопоп Адамович, почав прохати у Москви, щоб і стародубський полк було взято під безпосередню власть царя. Прохання се не задовольнено, але могло би бути і задовольнено, раз вже були українські осади в таких становищу. Тільки дякуючи тому, що в той час ще Самойлович мав царську ласку, діло скінчило ся Сибірю задля його ворогів — самого Рославця і Адамовича. Знаючи добре, яке значіння мав „білогородський разряд“, Самойлович після Бахчисарайського перемир'я (1681) прохав, щоби всім Українцям,

що живуть під білогородським разрядом, звелено було царем бути під його гетьманською властю і булавою, в заміну західної сторони Дніпра, що відійшла до Турків, але дарма.

Дуже пильно додивлялись з Москви до зносин гетьманів з чужоземними державами; Многогрішному, наприклад, зносини сі було просто заборонено, так само як і Мазепі.

Московський уряд уживав иньших способів, аби зблизити Україну до Москви так чи инакше. Так в умовах з старшиною перед виборами Мазепи з московського боку була внесена статя, щоб гетьман та старшина обовязані зближати український народ з московським і через шлюби і иньшими способами, для того аби ніхто не казав, що український „нарід гетьманського ретіменту“ і щоб усі одностайно признавали Українців за один нарід з Великоросами.

Козацькі автономісти завсїди пильно домагались, щоб нікому з Українців не вільно було мати зносини з Москвою по за гетьманом. Але московський уряд ще за Юрася Хмельницького відмовив сього: „Право безпосередніх зносин з Москвою, каже Костомаров, давало змогу ворогам гетьмана і старшині засилати доноси просто в московські прикази, а московський уряд через те міг мати потайний догляд за справами України“¹⁾.

Зменьшено і число реєстрових козаків, замість 60000 в Глуховській умові з Многогрішним (1669) зведено на 30000, після вибору Самойловича воно доведене було до 20000 (умова в Переяславі 1672 р.), а в коломацьких статях 1687 року, що уложено було з Мазею (1687 — 1708), знов з'являють ся 30000. Правда, се зменшення на половину числа реєстрових залежало не тільки від політичних мотивів, а і від Андрусовської умови (1667), коли майже половина України відійшла до Польщі.

Що доторкаєть ся Запорожа, то й на нїм не могли не відізнати ся заходи московського уряду коло вкорочення української автономії. Але становище Запорожа, що не присягло 1654 року, було иньше, анїж останньої України, і кошовий його Сірко, як ми знаємо, думав, що він може усе робити, як йому гадаєть ся, не дивлячи ся на те, які указки йдуть від Москви. Після смерти Сірка (1682) в Січ поїхав царський посланець Бердяєв, переконувати Запорожців, щоб вони „не робили таких супротивних діл,

¹⁾ Костомаровъ. Русская история въ жизнеописаніяхъ. Вып. V., стор. 295.

які робили за Сірка, та щоб заприсягли на вірність його царському величеству". Але Запорожці, бачучи, що сукна їм з Москви прислано тоді було мало, що гроші московські йдуть тільки одній старшині, виріклись присяги; завзяте одначе не завше було таке велике: підкупства та подарунки нарешті перетягнули їх на бік Москви. Подарунки звабляли Запорожців і півнійше. В XVIII віці почав московський уряд свою кольонізацію в границях запорожських і се дуже сердило Запорожців, тільки нові та нові подарунки і робили запорожську старшину більше податливою.

Дуже острі зміни в політиці московського уряду як на Україні, так само і на Запорожі починають ся за Петра I, почавши від союзу Мазепи з Шведами. Як тільки скоїв ся сей союз, Петро I зараз бере за підставу своїх відносин до України не попередні умови, а свою особисту волю. Вибрати нового гетьмана при йому було дозволено осібною царською грамотою, що начеб то підтвержувала вільности Українців. Обрано тоді за гетьмана Скоропадського (1708 — 1722), та не тому, що до його були прихильні виборці, а задля того, що було наказано конче вибрати його. Чернігівський полковник Полуботок більше був вартий такої чести, та цар Петро уважав, що Полуботок дуже хитрий і може коли небудь піти за прикладом Мазепи. Скоропадського ж, як людину дуже звичайну, не страшно було мати гетьманом.

В дальших замірах Петра I що до України йде річ вже не про кількох воєвод та невеличкі великоруські залоги в українських містах, а про найострійшу контролю всіх розпоряджень гетьмана. Трохи згодом колегіяльна управа заступила гетьманську власть, Великороси почали займати полковничі уряди і українські землі роздаватись Великоросіянам, козацькі сили уживались на будову каналів та кріпостей в найдальших сторонах держави. Положені тоді основи нового порядку показались дуже тривалими, так що не уважаючи на инакшу політику найближчих наступників Петра, вибраний ним план лишив ся в цілости аж до Катерини II і вона могла почати з того, на чім зупинив ся Петро I.

Скоро після вибору Скоропадський став почувати неясність в своїйому становищі. Слова Мазепи: „що мені за втіха, коли я живу, ніколи не маючи певної надії, що я буду цілий і ждучи все, як від обуха“, — сі слова, напевно, могли вирватись не один раз і у Скоропадського. Не диво через се, що, коли цар був в Рішетилівці, гетьман підніс йому 17 червця 1709 р. ряд статей, де йшла річ про задержанне за Україною прав, що

належали їй по умовам з царями Олексієм та Феодором. В меморіалі гетьмана були вичислені усі кривди з боку царських воєвод, з боку солдатів, що стояли на Україні і таке иньше. Всі сі прохання цар признавав справедливими, одначе зараз після того, як пообіцяв задержати в силі умови козаків з царями московськими, Петро приставив до Скоропадського стольника Ізмайлова, щоби він, як було написано в грамоті, перебував при гетьмані задля упорядкування за спільною порадою справ звязаних із бунтом в Україні і бунтом Запорозжців (себ то в справі Мазепінців). В інструкції ж Ізмайлову і навіть в інструкції явній — бо була ще й тайна — річ ішла не тільки про побунтованих; зустрічаємо ми там і иньші накази, як наприклад: 1) чужеземних післанців приймати разом з гетьманом, відсилати до царя усі листи, які сі післанці привозять; 2) робити перепони на те, щоби не приймано Поляків та иньших чужоземців; 3) пильновати, щоби гетьман нікого не карав на смерть без дозволу царя; 4) виправити від гетьмана і полковників деталічні відомости про військові доходи, й иньше¹⁾. Та окрім явної, була ще, як вже сказано, і тайна інструкція і в сій останній поручало ся Ізмайлову мати невсипущий догляд за вчинками гетьмана, старшини і полковників, робити їм перепони в зносинах з Турками, Татарами, Поляками, Шведами і зрадниками з поміж козаків; на випадок чиєї небудь зради мав він жадати собі підмоги від київського воєводи і від иньших сусідних, а для найскоршого заспокоєня усяких рухів уживати великоросійські полки, що дано йому в команду і що ранійше перебували при Мазепі; поручало ся йому довідатись потайки, кільки ранійше збирано доходів і кільки нині збирають для гетьмана, генеральної старшини, полковників і иньших урядників; та дізнатися, хто з старшини і козаків більше вірний до царя і якого уряду сей вірний вартий²⁾.

З сего часу власть гетьмана усе стає слабійшою. За Ізмайловим обовязок пильнувати гетьмана перейшов на думного дяка Вініуса і стольника Протасова, і сей останній дуже пильно доносив на Скоропадського, коли він иноді виступав з визначених йому рамок. Але слідом прийшла реформа ще важнійша: „щоб знищити в судах та війську українським усякі непорядки“, приділено 1722 року гетьманови бригадіра Веляминова та шістьох штаб-офіцерів з українських залог, поставлених у містах по умовам

¹⁾ Бант. Кам. Ист. Млрос. Т. III. стор. 131 — 132.

²⁾ Бант. Кам. И. М. Рос. Т. III. стор. 133.

з попередніми гетьманами. І сей наказ був переведений, хоч сі покликуювання при тім на попередню умову було обчислено хіба на мовчанне переляканих людей. Але ж мало сего: бригадір Велишнов за два тижні стає презесом нової управи — Малоросійської колегії (1722), на обов'язку котрої було контролювати всю управу краєм, так що і гетьман і старшина і полковники були ще більше обмежені в своїй власті¹⁾. Богато разів Скоропадський прохав царя не порушувати старих українських вільностей, але прохання сі ні до чого не доводили: цар поводив ся з Скоропадським привітно, та робив проти його волі. На скаргу Скоропадського, що пункти Хмельницького новим царевим розпорядженням знищено, Петро відповів йому, написавши рукою власною: „замість того, як було постановлено Хмельницьким, щоб бути вишній апелляції до воевод великоруських, отся колегія заведена, і так воно не буде ніякого порушования пунктів в Хмельницьким. Думати сего не треба і усе буде так, як в пунктах написано“.

Що гетьманству вже за часів Петра I наближував ся кінець — се легко було бачити після смерті Скоропадського (1722). На прохання старшини, щоб цар звелів вибрати гетьмана вільними голосами, Петро відповів указом в червні 1723 року: „всім відомо, що від часів першого гетьмана Богдана Хмельницького аж до Скоропадського усі гетьмани були зрадники, і яку біду витримали від того наша держава, а особливо Україна, ще сьвіжа пам'ять про Мазепу, через се треба пришукати на гетьмана дуже вірного і відомого чоловіка, про се ми старасьмоь безустанно, а поки такий чоловік знайдесть ся, задля користи ва-

¹⁾ Обов'язки нової колегії були означені такі: 1) пильновати, щоб справи вели ся скоро, без сторонничости у всіх урядах та щоб по закону кожного задовольняно. 2) Мати вірну відомість про збори хлібні, грошеві і інші та збирати їх від українських урядників і війтів. 3) Видавати з сих грошей платню, за порадою з гетьманом, сердюкам та компанейцям та вести книги доходам і видаткам і щороку представляти їх прокурору в Сенат. 4) За порадою з гетьманом не давати генеральним старшинам і полковникам обтяжати роботами козаків та посполитих людей. 5) Додивлятись, щоби драгунам давались квартири однаково без виїмків, навіть в гетьманських маєтностях, окрім того двора де він сам живе, а також і окрім дворів старшини і духовенства. 6) Розглядати заразом з полковними командірами скарги від нижших чинів та Українців. 7) Дивитись, щоби ті укази, що засидають ся до гетьмана від царя або сената, були записані в генеральній канцелярії, та щоб в свій час засидались рапорти, також не дозволяти писарям гетьманським підписувати замість гетьмана універсали і відсилати їх в колегії.

шого краю, визначимо уряд, що має наказ усе робити по інструкції, і так до вибору гетьмана не буде в справах ніякої перепони, і тому про се вибір гетьмана докучати не треба¹⁾.

Уряд, про котрий говорить Петро, був зложений з наказного гетьмана (таким іменовано було черниговського полковника Полуботка) і з генеральних старшин, але „у всіх справах, радах та посилянню універсалів вони повинні були мати зносини з бригадіром Веляміновим“. Велямінов же став поводитись безмірно грубо навіть з наказним гетьманом. Так, один раз, як свідчить старшина, Велямінов з великим гнівом відповів наказному гетьманови: „що твоя служба в порівнянню з моєю? Атже ти бачиш, що я бригадір і президент, а ти передо мною ніщо“. Потім, обертаючись до старшини додав: „зігну я вас так, що й інші тріснуть. Вже ваші давнини скасувати зведено, а з вами по новому робити“²⁾. Дуже важко було на Україні від нових порядків і Полуботок з кількома старшинами поїхав прохати царя, щоб знов вернув давні порядки. Довго вони не мали відповіді, бо їх петицію було віддано в колегію заграничних справ. Полуботок, представляючись цареві, мав промову, де обставав за тим, що на його погляд безпотрібно забувати переяславську умову. Ся промова розгнівала Петра і Полуботка зараз же зведено покарати смертю; одначе сего не зробили, і наказний гетьман вмер в петропавловській кріпости. Товариші Полуботка також були покарані за його петицію³⁾.

Проти змагань Українців до захованя своєї окремішности, хоч би й не зрушуючи звязку з Російською державою, Петро брав ся й на иньші способи. Коли Скоропадський задумав видати заміж дочку свою, то цар зажадав, щоб гетьман „задня ознаки вірности і за прикладом попередних гетьманів“ видав дочку за одного з великоросійських урядників⁴⁾. Тому Скоропадський видав доньку за царського улюбленця, Петра Толстого, що слідом „за вірне старанне на службі тестя“ дістав полк ніженський.

Надумавши іменувати в козацькі полки Великоросіян, Петро пояснював таку свою волю тим, що начеб то самі козаки прохали, аби іменовано полковників великоросійських, хоч таке прохання було подано тільки стародубським полком, де полковник

1) Соловьевъ Ист. Рос. Т. XVIII стор. 228 — 229.

2) Бант. Кам. Ист. Мал. Р. Т. III увага 204.

3) Маркевичъ Истор. Малор. Т. II. стор. 579, 580. Лазаревскій А. М. Павелъ Полуботокъ Рус. Архивъ, 1879.

4) Соловьевъ Ист. Рос. Т. XVIII. стор. 225.

Журавський, правлючи полком, дуже кривдив людей. Так почались великоросійські полковники на Україні, а з легкої руки Меншікова почали плодитись і великоруські дідичі¹⁾. Першим великоруським дідичом на Україні був власне сам Меншіков. Він заволодів містечком Почепом та Ямполем, а далі потяглись його бажання і на сотні Мглинську, Бакланівську, а також і на частину Стародубської сотні, — та тут вже спинив його Скоропадський, що був сим дуже розгніваний. При Петрі-ж почали гоняти козацькі полки будувати канали і далекі кріпости, з страшною тратою людей²⁾. Нарешті замість невеличких валог почали на Україні держати цілі драгунські полки, а при тім Велямінову і малоросійській колегії, як згадувано, наказано було пильнувати, щоб драгунам давались квартири „без виїмків навіть в гетьманських маєтках, окрім двора, де він, гетьман, сам живе, а також окрім дворів духовенства“. Байдуже, що спочатку Скоропадський, а потім Полуботок з старшиною прохали, аби увільнено Україну від сеї напасти; з тих прохань нічого не вийшло.

Зрада Мазепи мала великий вплив на долю Запорозжців. Їм давно вже була противна підлеглість Москві, противні були їм і всякі великоросійські осадні на запорожських землях, а вже що вони були дуже нераді великоросійським кріпостям, які будувались коло їх земель — про се нема вже що і казати. Через се то Запорозжці з кошовим своїм Константином Гордієнком, як Мазепа перейшов до Шведів, почали чинити в союзі з гетьманом, а потім, не діставши в свій час підмоги, перейшли в підданство до кримського хана. Розлючений їх союзом з Шведами Петро наказав російському полковнику Петру Яковлеву разом з чигиринським полковником Галаганом зруйнувати Січ, саме тоді як Запорозжців не було дома. Прийшлося після сего Гордієнку з кошем оселитись біля Алешек і там осадити нову Січ. Двацять чотири роки тягло ся се пробування Запорозжців під власттю хана, і сі часи, по словах пісні, міцно дали ся їм в знаки, бо стали вони раями Порти і доводилось їм служити під комендою ханських сераскірів. Через се то вже від 1716 року прохаютъ Запорозжці московський уряд дозволити їм повернути ся на старі їх селища, але довго не могли вони допрохатись³⁾.

Після смерти Петра I і до Катерини II страх Українців, що автономні права їх будуть знищені, повинен був зменшатись.

¹⁾ Бант. Кам. Ист. Мал. Рос. Т. III., стор. 133.

²⁾ Див. про се розвідку д. О. Радакової в XII кн. Записок. Ред.

³⁾ Скальковський. Ист. Новой Сѣчи Т. II. стор 18—29.

Ні одно правительство від сего часу, окрім хіба Анни Іоановни, не мало заміру українські давнини змінити і „чинити по новому“. Одначе не уважаючи на все се головне з заведених Петром нових порядків всеж держало ся, і на ділі „старі давнини“ були скасовані.

Бажання не йти дорогою до знесення української автономії, яку визначив Петро I, дуже помітним стало при Петрі II (1727—1730), ще за пановання Меншикова. Тоді було дозволено Українцям вибрати собі гетьмана, а малоросійська колегія була знищена. Але в генеральному суді, що заступив знову колегію, всеж повинно було бути три члени з Великоросіян, себ то половина всього числа судів і в сему не можна не бачити доказу, що слід, який вістав ся від Петра I, не зовсім загубив ся, як і в тому, що при гетьмані віставлено задля нарад і участі в гетьманській управі тайного радника Наумова. Саме обрання гетьмана повинно було бути поведено в дусі Петра I. В тайній інструкції Наумову, що дана була йому при від'їзді на обрання гетьмана, сказано: „хоч у грамоті його величества, що з ім послано до українського народа, і в данній йому інструкції написано, що його величество звелів на Україні гетьмана обирати по стародавньому звичаю, одначе такий вибір написаний тільки для форми, а в дійсности його величество бажає, аби був гетьманом миргородський полковник Данило Апостол, бо треба сподіватись, що від народа не иньший хто, але він, Апостол, і по старости літ і по заслугам і по довірю до його буде вибраний. Прибувши в Глухов треба слідити і розвідувати, чи його, Данила Апостола, будуть обирати в гетьмани, і колиб дехто з народа кого иньшого мав обирати, в такому разі запобігти і дорогу до того уладити, щоб конче був вибраний Данило Апостол, а ніхто иньший. А як приїде до Глухова Данило Апостол, то і йому переказати секретно, що його величество наказав його, а не кого иньшого обрати гетьманом і щоб він служив вірно і нехибно. Коли-ж, чого ще бути не може, старшина і народ український схотять вибрати кого иньшого по своїй волі, то йому, Наумову, того не допускати, і той вибір під яким небудь претекстом зупинити“ і написати в Петербург. І Наумов всю сю інструкцію сповнив до кінця¹⁾. По проханню вибраного тоді гетьмана були знесені збори, які були визначені старою українською колегією і був відновлений „військовий скарб“, але і тут петровські традиції

¹⁾ Соловьевъ Ист. Рос. Т. X.X., стор. 192 — 193.

вийшли на верх: збору доходів повинні були пильнувати головню два підскарбія і один з їх повинен бути Великоросіянин. Так само мито з чужеземних товарів (індукта) йшла не до військового скарбу, а до державного, як і при Петрі I. Великоросійські дідичі далі мали право володіти землями в Україні і тепер тільки повинні були платити уставлені податки і не мали права переводити селян в Україні в Великоросію і навпаки. А що до великоросійських військ, то їх не виведено, а тільки наказано розквартирувати не силомиць, а за порозумінням головного командира і гетьмана, і від постю не увільнялись і ті з Великоросіян, що жили в краю. Змінено і становище України в державі, бо тепер справи її знову йшлив колегію заграничних справ, а не в сенат, як за Петра I. Сим за Україною признавалось осібність від решти держави. Задля упорядкування судівництва в краю за Петра II наказано було: „ті права, по яким судиться український народ, перекласти на великоросійську мову і визначити кілько осіб здасть ся потрібним, змілих та обзнамленних задля зводу тих трьох прав (литовського статута, саксонського зерцала та звичаєвого) в одно“, а потім звід сей задля апробації прислати до двора його величества“¹⁾.

Соловьев визначив ті мотиви, які уряд Петра II повели по иньшій дорозі, ніж ішов Петро I. Такими мотивами, каже вона могли бути: 1) Загальна реакція, що виявила ся після Петра I, до попередніх форм управи одиночної, не колегіальної, бо він потребує меньше грошей і людей; 2) безнастанна гроза турецької війни, в котрій Україна повинна була грати важну ролю, і через те правительство хотіло, щоб Українці були задоволені і привязані до Москви (ще за Катерини I на початку 1726 р. в Верховній тайній раді було постановлено: перед війною з Турками треба придобити Українців, позволивши їм вибрати з поміж себе гетьмана, податки, що йдуть з їх, скасувати, а з зборами на платню та удержання війська чинити так, як було раніше за гетьманів; суд та росправу чинити їм самим і тільки самі апеляційні справи вносити в малоросійську колегію); нарешті 3) вертатись до старих порядків примушувало ще і те, що багато скарг було на членів малоросійської колегії та її президента Велямінава²⁾.

¹⁾ Кистяковський. Очеркъ Истор. свѣдѣній о сводѣ законовъ, дѣйствов. въ Малорос. стор. 9.

²⁾ Соловьевъ. Ист. Рос. Т. XIX., стор. 130.

За Анни Іоановни (1730 — 1740) ще яснійше виявилась вище зазначена неохота до повного відновлення давніх передпетровських порядків в Україні. Після смерти Апостола (1734) новий гетьман не був вибраний, і заведено натомість колегіальну інструкцію — малоросійське правління. В сему правленію були три великоруські члени і три українські. При тім в інструкції генерал-лейтенанту князю Шаховському, що заступив при Апостолі Наумова, було наказано: „а що в ранійше виданій нами грамоті писано, що правління гетьманського уряду визначено до будучих виборів гетьмана, то се написано задля того, щоб нарід тепер, при сій заяві, не мав би в тому непевности і не робив би ніяких противних виводів“¹⁾. Така інструкція пояснюється змаганнями українських старшин взяти в свої руки управу краєм. Старшині в тім відмовлено. Зрештою „статії“²⁾, які були видані Апостолу, повинні були керувати і діяльністю правління. Доходи, що збирались за гетьмана велено було збирати, не тратячи з них нічого без найвищого наказу. Малоросійське правління підлягало знов сенату, а не колегії заграничних справ³⁾. Старший великоросійський член правління потроху зайняв становище намісника України. Генерал-губернаторами такими за Анни Іоановни були: князь Шаховський, генерал Барятинський, А. Румянцев, генерал Кейт, генерал Лентев, що старався придбати для великоросійських членів більших прав в правленіі, нарешті Неплюєв.

Таким робом, хоч московський уряд не хотів круто ломити українські давнини і бажав не тиснути Українців, політика його всеж змагала до знищення автономії. Таке знищення ще прискорялось ріжними надужитками з боку тих Великоросіян і Німців, що з'являлись тепер в краю як агенти московського уряду.

Дуже велику увагу звертає уряд Анни Іоановни на задуману ще за Петра II кодифікацію прав для України. Завжди йдуть з Петербурга жадання, аби редагованне збірника прав ішло не гаючись⁴⁾. Але поки право кодифікувалось, великоруські генерали поводитись з українськими судами занадто вже вільно. В „денних записках“ генерального підскарбія Якова Марковича читаємо межи иньшим про дуже остре поступоване фельдмаршала

1) Соловьевъ. Ист. Рос. Т. XIX., стор. 314.

2) Соловьевъ. Ист. Рос. Т. XX., стор. 316.

3) Соловьевъ. Ист. Рос. Т. XX., стор. 316.

4) Кистяковский ор. с., стор. 7 — 20.

Мініха, що мав в генеральному суді процес з батьком Марковича. „Фельдмаршал, пише підскарбій, кричав на судіїв генерального суду за те, що було рішено його процес з моїм батьком: „таких, мовляв, судіїв повісити, або побивши добре батогами, заслати на Сибір“, а про права наших говорив: „шельма писав, а каналія судив“, і не прощаючись з судьями через то, що „вони йому неприятели“, привитав одного князя Щербатова і так собі від'їхав“¹⁾.

Дуже старався уряд Анни Іоановни зближати Українців з Великоросіянами через шлюби. Про се мав старатися Шаховський. В одному найсекретнішому наказі до його було написано: „Довідалися ми, що смоленська шляхта з українськими мешканцями своячить ся, в обох сторін синів женять і дочок видають. Се одначе здасть противним нашому інтересу, а годилось би і користнійше булоб, щоб український нарід був охочий своячити ся з нашим великоросійським народом і велимо вам, щоб ви, яко люде вмілі, секретно під рукою особливо старалися перешкоджувати Українцям своячитись зі Смольнянами“²⁾.

Запорожцям за Анни Іоановни дозволено було повернутись в російське підданство. Стало ся се 1734 року. Російському уряду треба було мати запомогу в боротьбі з прихильниками Станіслава Лещинського і з Туреччиною та крім того, по проєкту генерала Вейсбаха, рішено було протягти українську лінію від гирли Самари до Сіверського Донця, зміцнюючи тутешні кріпости воєнними осадами; до сього теж треба було Запорожців³⁾. Але після того як Запорожці вернулися в російське підданство та принесли формальну присягу⁴⁾, вони не вернули собі попередніх прав, хоч граф Вейсбах заявив в імені самої цариці, начеб то військо лишається при них, аби тільки вірно свою службу як і раніше сповняло⁵⁾. А вже року 1735 генерал Леонтев, що заступив генерала Вейсбаха і не мав прихильности його до Запорожців, начеб то на підмогу кошу, виправив туди московського офіцера з баталіоном військ, що й був 1735 рік в поході з Запорожцями, а вернувшись з ними на зиму, він вже й лишив ся на Запорожжю. 1736 року російський полковник або иньший штаб-офіцер вже постійно перебував у Січі, командуючи гарнізоном новопобудо-

¹⁾ Марковича Дневн. Записки. Т. II. стор. 55.

²⁾ Соловьевъ. Ист. Рос. Т. XX, стор. 317.

³⁾ Скальковский. Ист. Н. Сѣчн. Т. II, стор. 45.

⁴⁾ Ibidem Т. II., стор. 66.

⁵⁾ Ibidem Т. III., стор. 67.

ваної в коші кріпости, названої новосіченським ретраншементом. Такі-ж воянні залоги поставлені були і в старій Січі, в Богородицькому і Биркутському форпостах і в Переволочній, так що уся лінія Дніпра від границі полків або устя Орелі аж до центра Запорожя була безпосередно під власттю київського генерал-губернатора. Як бачимо, для ослаблення місцевого життя і окремішности України урядом Анни Іоановни було зроблено чимало.

Політика полєкшень для України означила ся яснїйше за Єлисавети Петровни (1741 — 1761). При нїй знов дозволено було вибирати гетьмана вільними голосами. Наказ про се появил ся 2 травня 1747 року. Одначе й тепер вибір повинен був упасти тільки на звісного цариці і любого їй — графа Кирила Григоровича Разумовського, чоловіка занадто молодого, але освіченого, європейського. Вибори з великою парадом випали 22 березія 1750 року. Секретаром при новому гетьмані був Григорій Теплов, але сей Теплов, як зауважає Соловйов, один був вартий чотирох великоросійських членів давнїйшої української колєгїї¹⁾. Україну звільнено від військових постїв на кілька лїт задля неврожаю, що був в Україні, а правити краєм мав сам гетьман Разумовський самостійно, і українські справи знов відїшли від сенату до колєгїї заграничних справ, і тільки потім, як гетьман посварив ся з канцлером Бєстужевим, що правив колєгїєю заграничних справ, по проханню самого Разумовського знов Україну повернено під сенатську зверхність²⁾. Індуктний збір, себто мито з чужоземних товарів, віддано гетьману; тодїж були знищені митні комори на межі між Великоросією та Малоросією³⁾. Сам Разумовський богато звертав уваги на розвій краю з економічного боку, пеклував ся про культуру овець, тютюну й иньше.

Важним ділом також був дозвіл Київу знов вибирати собі війта, і таким був вибраний з іренадерів лейб-компанїї майор Сичевський.

Ще перед Разумовським за Єлисавети Петровни була скінчена поручена Петром II робота — кодифікація українських прав; її довершено 1743 року. Кодекс передано до перегляду в сенат і до гетьмана, але урядово кодекс сей ніколи не був санкціонований; його навіть начеб то навмисно забули⁴⁾. Сього між инь-

¹⁾ Соловьевъ. Истор. Рос. Т. XXIII., стор. 49.

²⁾ Ibidem Т. XXIV., стор. 105.

³⁾ Бант. Каменскій. Истор. Малорос. Т. III., стор. 203.

⁴⁾ Кистяковський. Очеркъ Ист. свѣдѣній о смодѣ законовъ, дѣйствовавшихъ в Малоросіи. Стор. 26.

шим добивався секретар гетьмана Григорій Теплов, що в меморіалі „о неприядахъ в Малоросіи“ навмисне дискредитував українські закони. Він писав: „право малоросійське треба вважати за головний не порядок на Україні“, і далі ще виразнійше: „головний не порядок тепер се їх малоросійське право, себ то литовський статут, котрий дано литовському князівству від короля Стефана в 1576 році“ (sic). Теплов уважав шкідним, що 1654 року Хмельницькому „підтверджено польські, себ то литовські (sic) закони, бо, як видно по історії, тодішній народ, як по більшій часті неписьменний, правився наче по натуральному праву: „два третього судили“. „Те справедливо і певно, нише він далі, по уважнім студійованню малоросійських справ можна сказати, що польське право лишилося у їх тільки бажаннем одних письменних старшин, а простий народ тоді ним зовсім не журився і навіть ніякого знання не мав“¹⁾.

Очевидячки і в сій погляді Теплового, як і в усіх заходах його, говорила його централістична тенденція.

Року 1763, вже за Катерини II Раушовський відділив на Україні судівництво від воєнної управи, хоч і не зовсім. Судові справи повинні були рішати ся в судах земських, іродських і підкоморських, що відповідали старим судам Річи посполитої. Гетьман перевів сю реформу, поділивши усю Україну на двацять повітів, з яких в Київському полку були Козелецький і Остерський, в Чернігівському — Чернігівський і Менський, в Стародубському — Стародубський і Погарський, в Ніженському — Глуховський, Батуринський і Ніженський, в Переяславському — Переяславський і Золотоношський, в Прилуцькому — Прилуцький і Іваницький, в Лубенському — Лубенський і Роменський, в Гадячському — Гадячський і Зінківський, в Миргородському — Миргородський і Остаповський і в Полтавському — Подтавський²⁾. В кожному з повітів був заведений земський суд задля цивільних справ, що розбирались в трьох щорічних сесиях. Судя, підсудок і земський писар вибирали ся вільними голосами з шляхетства того повіта, де робились вибори, і їх не змінювали. Апеляція на їх ішла в генеральний суд. Задля земельних, межових справ були суди підкоморські — під-

¹⁾ Записки о неприядахъ въ Малороссіи, Гр. Теплово, див. Записки о южной Руси П. А. Куліша. Стор. 175.

²⁾ Бантиш-Каменський Истор. Малороссіи Т. III. стор. 208, прил. 258.

коморіїв і коморників, їх товаришів. Задля карних справ в кожному полку був уставлений гродський суд, але пресесом його лишено було полковника, так що зроблений поділ судівництва і адміністрації не можна уважати повним¹⁾.

Доля Запорожа за Єлисавети змінилась в тім, що воно відійшло з під начальства київського генерал-губернатора під власть гетьмана (указом 19 листопада 1750 року)²⁾. Піднято було питання про межування земель запорожських від українських і від Польщі. Урядови запорожські козаки чинили все клопоти, бо брали участь в гайдамацькому руху, що неперестанно тягнув ся в Річи посполитій, та і тим, що частенько приймали до себе утікачів посполитих з України і навіть з Великоросії³⁾. Тільки викрути талановитого кошового Лантуха та прохання за низове товариство гетьмана Разумовського й відвертали від запорожського товариства на який час неминучу згубу.

Кінець сьому періоду більше менше прихильних відносин до історичних прав України прийшов з панованнем Катерини II. Вона заявила себе щирою прихильницею і провідницею політики Петра I. В інструкції до генерал-прокурора князя Вяземського між иньшим вона писала: „Мала Русь, Ліфляндія та Фінляндія се провінції, що правлять ся конфірмованими привілеїями: скасувати їх всі разом булоб дуже не гарно, одначе і звати їх чужоземними та поводитись з ними як з такими, се більше, аніж помилка, а можна се назвати справді дурощами. Сі провінції, також Смоленську, треба найлекшими способами привести до того, щоб вони стали більше рускими та пересталиб дивитись, як вовки в ліс. До сего дуже легко наблизитись, коли розумні люде будуть вибрані за начальників для тих провінцій; коли ж в Україні гетьмана не буде, то треба піклуватись, щоб і вік гетьманів і їх назва счезли“⁴⁾.

Визначивши таким робом дорогу своїй діяльності, Катерина II нпр. дуже легко брала скарги Українців на вербунки „в пікінери“, які роблено звичайно по шинках (напоювали намічених вербовцями людей та запевняли, що пікінер висше за козака,

¹⁾ Бантиш-Каменський Т. III., стор. 208 — 209.

²⁾ Скальковскій. Ист. Новой Сѣчи, Т. II., стор. 166.

³⁾ Ibidem Т. II. стор. 173.

⁴⁾ Соловьевъ. Ист. Рос. Т. XXVI., стор. 37.

бо він начальства не боїть ся і ні перед ким не здіймає шапки)¹⁾. З під начальства Разумовського взято Київ і віддано київському генерал-губернатору, хоч гетьману се було неприємно. Нарешті коли київський генерал-губернатор Восійков і архимандрит київопечерської Лаври Зосим Валькевич дали цариці знати, що де хто з української старшини хочуть мати дідичне гетьманство в фамілії Разумовського, Катерина II вістаючись вірною своєму принципу, через Паніна змусила Разумовського просити одставки, і він подав ся, почувавши, що імператриця дуже неприхильна до його, заборонила йому являти ся до двору та вислала на Україну три нові полки; він чув, що будуть йому не передливки, як він почне сперечатись з нею. Після димісії гетьмана 10 грудня 1764 року було видано сенатови іменний наказ, щоб заведена була малоросійська колегія замість гетьманства. Українських членів в сю нову колегію визначила колегія заграничних справ, великоросійських цариця визначила сама, іменовавши президентом графа П. А. Румянцева. Про значіння його говорило ся в наказі: „се му визначенному нами головному українському командирови бути в такій силі, як генерал-губернатору і президентови української колегії, де він в судових справах має президентський голос, а в иньших, себ то що до удержання в народі доброго порядку, загальної безпечности та виконання закону має він власть губернатора, себ то як наш особливий довірений.“²⁾ В сих словах почувасть ся вже близькість установа в краю намістництва, що стало ся пізнійше в році 1781; після ж засновання намістництва Україна входила в Російську державу, як край зовсім однаковий з великоросійськими провінціями.

При організації в 1765 році української колегії Румянцову дано було інструкцію; при кінці її говорить ся таке: „лишило ся згадати про один пункт, що спеціально вартий політичної уваги при установі нового правління. Сей пункт — скрита ненависть тамошнього народу против тутешнього, що видно теж звик бути ворожим до Українців. А що уся ненависть особливо замітна в тамошніх старшинах, що боячись коли небудь побачити бінець своєму беззаконному і користному своєвольству, все більш та більш переносять її в простий нарід, страхаючи його з початку незначною, а згодом значною втратою прав їх і вільностей, то

¹⁾ Маркевичъ. Истор. Малороссіи. Т. II., стор. 653.

²⁾ Соловьевъ. Истор. Рос. Т. XXVI., стор. 45.

нема непевности, що вони при теперішній зміні їх правління, подвоять потай свої підступства, бо як будуть закінчені попередні безладя і як уставлять кращі установи, то все се не буде відповідати їх бажанням і власній користі. Уважаючи на се ви не залиште доглядати пильно за тамошніми старшинами, особливож за тими, що хоч мало себе покажуть підозрілими, аби задумане зло у свій час відомо було і йому можна було запобігти¹⁾.

Не трудно бачити з того, що бажання автономії було живе в українських людях, і то не у одних тільки старшин, а і в народі, коли можна було його „страхати“ гадкою про утрату прав і вольностей його. Гадки такі прорвали ся на сьвіт божий: наприклад в році 1767 при виборі послів в комісію уложенія²⁾ та і при виборі в Києві вїйта на місто Сичевського, що увійшов в суперечки з магістратом; при сих виборах Кияне рішили були не мати вїйтом Великоросіянина, але се було скасовано, і генерал-губернатор Воейков обставав, щоб вїйтом вибрали прокурора київської губернської канцелярії Великороса Пивоварова. Надії на красшу будучність, повернення автономії, не кидали одначе Українців зовсім навіть і потім, хоч заміри Катерини II повинні бути ясними в „руйновання Січи“ і богато иньшого. Зруйнованне Січи зробилось, коротко кажучи, так: 5 червця 1775 року Січ була атакована генералом Текелієм, а 5 серпня того ж року Катерина видала маніфест, повідомляючи людей про те, що Січ занято військами, а кіш і навіть імя війська запорожського низового знищено.

В темній українській масі одначе не втратили довіря люде, що переводили реформи Катерини II, і не будили особливого недовіря; довіре до російського правительства пропало не у всіх, хоч ми і знаходимо відтак його утрати в народніх піснях.

III.

Се довіре можна констатовати на Україні не вважаючи навіть на те, що після злучення її з московською державою ся остання дозволила знов повстати кріпацтву, а спекатись його було найширшим бажаннем українського люду. Усякі невігоди, яким підпадала Україна після злучення її з Москвою через занедбанне російським правительством иньших народніх бажань — її політичної цілости та автономії українсько-руських земель, звичайно

¹⁾ Соловьевъ. Ист. Рос. Т. XXVI. стор. 47 — 48.

²⁾ Ibidem Т. XXVII., стор. 52 — 56.

уважано до певної міри викупленими тим, що Москва начеб то завжди встоювала за інтереси мас. На ділі ж з масами московсько-петербурзький уряд лучив ся і їх піддержував тільки тоді, як треба було знищити політичні бажання старшини. Нарід підіймав ся в таких випадках, страхаючись кріпацьких аспірацій старшини, уряд же московський при тім пильновав тільки своїх власних інтересів, інтересів своєї держави, бо для неї володінє Україною було дуже наручне. І ся байдужість московського уряду до інтересів народніх мас особливо визначила ся в тому, що він попустив відновитись в краю кріпацтву. Проти утиску народу уряд виступав тільки тоді, коли в тім утиску були винні українські патріоти-старшини, а не тоді, коло кривди народови чинили великоросійські воєводи і генерали, або московські заушники з старшини. Тільки побоюваннє, щоб старшина, більше прихильна до автономних ідей, ніж пригнетений бідами простий нарід, не дуже богатїла і не росла в своїй впливовости, тільки се побоюваннє викликало так званий державний демократизм, обставаннє за народніми інтересами проти старшини. Тепер відома річ, що в повстанню знов на Україні кріпацтва не може не падати значна частина вини на московський уряд, бо гетьман і старшина від кінця XVII віка робили і могли робити на Україні тільки те, проти чого не виступав московський уряд; вони вже тоді були люде підвласні, рідко хто виступав вільним діячем, більшість же плила по течії, зовсім не повишаючись над стихійними еґоїстичними бажаннями. Не на їх, не на людей в такому стані може падати одвічальність за ті чи інші порядки, які виявлялись в краю. Одвічальними повинні бути інші і саме ті, що давали тон житю.

Звертаючись до фактів, треба наперед завважити, що саме тоді як Україна злучилась з Москвою, земля на Україні уся майже стала військовою, попередні властителі її — шляхтичі — за часи козацького повстання усї були прогнані з краю, виключаючи дуже мале число. „Коли з Божою помочю, казали козаки, Українці з гетьманом Богданом Зиновієм Хмельницьким увільнили Малу Русь від ярма лядського і від держави польських королів... в ту пору на обох сторонах Дніпра уся земля була Українцям спільна поти, поки вони ранійше під полки, а в полках під сотні, а в сотнях під містечка, села і селища... не осягли і позаймали“¹⁾. Пустої землі були безконечні простори

¹⁾ Акти новгород-сівер. спаського монастиря, їх цітує д. Лазаревський в книжці „Малор. поспол. крестьяне“, стор. 26.

і через се, чи та чи ся козацька сотня займала в широких границях землі, що діставались на долю полку, стільки землі, скільки уважали потрібним для господарства, а поодинокі люди з сотні займали з загальної землі стільки, скільки собі бажали. Не ставляли тоді між межевими участками межових знаків, не окопували землі, бо особистої власности на землю не було, а загальної землі не треба було огорожувати¹⁾, при тім сей звичай мав охорону в саксонським зерцалі, що разом із литовським статутєм, тоді було дійстним законом на Україні. В „правахъ, по которымъ судился малоросійській народъ“, наведений сей закон Зерцала так: „Колиб хто — читаємо там, — загальну землю з’орав, скопав або огородив, і тоб на його доведено, то такий стратить свою працю, повинен шкоду заплатити, а землю повинен вернути на громаду“²⁾. І таке володінне, без переділів участків, було дуже живучим. Проф. Лучицький в згаданій тільки що статі своїй „Слѣды общиннаго землевладѣнія въ лѣвобережной Украинѣ въ XVIII вѣкѣ“ наводить цілу низку фактів, що підтвержують се. Як на дуже характерну прояву загального і спільного володіння землею в дуже пізню добу він вказує на порядок в 1766 році в селі Буромці Горошинської сотні Лубенського п. В Румянцовській описи про се село сказано: „при селі Буромці орне поле, там же заразом з сим і сінокосне вживають ся по стародавньому тамошньому звичаю „сполно“ всіми мешканцями, козаками і посполитими, ранговими пана полковника лубенського, скільки кому до ораня і сінокоса потреба покаже, і де хто собі займе, там він і оре або косить, а свого власного поля ніякого не має“³⁾. Особливо часто стрічало ся спільне володінне на південь від р. Сули, в місцях, що заселені були на ново і ще не мали традицій земельної власности і шляхетського володіння, як у Сіверщині, бо в сій останній частина шляхти заціліла і після повстання Хмельницького навіть користала з земельних надань гетьманів і російського уряду. Алеж не завжди й ті що захопили собі землі, уважали себе за справжніх властителів землі, бо право распоряджатись землею, що після перевороту Хмельницького уважалась власністю всього війська, було у гетьмана, як зверхника козаків. На сій підставі гетьмани роздають землю

¹⁾ Лучицький И. В. Слѣды общ. землевлад. въ лѣвобережной Украинѣ XVII в. Отеч. Зап. 1882, стор. 109, 111.

²⁾ Права, по которымъ судился малорос. народъ Гл. XVII, арт. 17, § 4, стор. 511. вид. О. Кистяковского.

³⁾ Лучицький ор. с. с. 100, 101.

військовій старшині і рядовому товариству, що стають дійсними фактичними властителями.

При тім ані старшина, ані рядові козаки не обов'язувалися за се нести які небудь иньші повинности, окрім військової. Усі иньші повинности несло поспільство, що обробляло землю, себ то люде не записані в козацькі реєстри, в „компути“ і тільки тим відмінні від тогочасних козаків, бо в війні за волю з Річею Посполитою за Богдана Хмельницького поспільство теж безпосередно брало участь не жалуючи життя свого так само, як і козаки. Земські повинности приходилось платити і посполитим в тім тільки разі, коли вони займали загальним звичаєм ґрунти в долі військовій, для оброблення, не на власність; повинности сі були доволі значні¹⁾. Часто поселялись посполиті на землях, що не були ще ніким зайняті, а часто і на таких, що вже давненько були роздані гетьманами козакам, або захоплені ними. Ось наприклад коротка історія села Сваркова, що належало в XVIII віці Марковичам. „Старшина мого села Сваркова Володька та Гладкий, читавмо в щоденних записках генерального підскарб'я Якова Марковича, були у мене і переказали мені, що село Сварков було шляхотське перед гетьманом Хмельницьким, а осажав його якийсь шляхтич Пісочинський і річну дань з них збирав по копі грошей, по півню і частину коноплі, після-ж Богдана Хмельницького сим селом володів

¹⁾ Щоб знати, якого роду повинности спадали на посполитих, наведемо назви рівних зборів, які визначені були малоросійською колегією, заведеною при Петрі I, і назви зборів, що визначені за гетьмана Апостола верховною тайною радою.

Визначені колегією:

Торгові ковшики
 Вагове } окрім старшин і знач-
 Ведерне } них
 Стація з ратушних сіл
 Ярмаркове, окрім старшин і
 значних
 Покуховне
 Показанщина
 Тютюнна десятина з посполитих
 Пчільна десятина
 На слуг військових збірні гроші

Визначені верховною тайною
 радою:

Покуховне
 Скатне
 З продажі вина „в отвог“
 Дегтеве
 Показанщина
 Пчільна десятина, окрім козаків
 Тютюнна десятина
 Ярмаркове
 З мостів і перевозів
 З ратушних сіл річна плата і за
 натуралії

Марковича Дневн. Записки Т. I, стор. 314 — 320. Се все мали бути збори часів Богдана Хмельницького (Маркович Дневн. Записки Т. I, стор. 239 — 290).

ковак значний Пилипча аж по смерть свою, а після його смерти за його сина Демяна воно відійшло від його підданства і було вільне під присудом сотенним Глуховським аж до часу, поки воно 1718 році жєні дісталось¹⁾.

Право роздавати маєстности, як вже ми казали, належало перш усього гетьманам. Користаючись сим правом своїм, иноді гетьмани в універсалах своїх не визначали часу, на який вони дають маєстність в користанне, иноді ж сей час відзначали терміном „до ласки військової“, що мало значити — „поки на те буде воля українського війська“²⁾. Але окрім гетьманів, роздавали маєстности ще царі.

Російський уряд заходить ся з часом зменшити право гетьманів розпоряжатись землею, а далі вже і вовсім се право лишає за собою. Уже в інструкції Ізмайлову, що був представлений до гетьмана Скоропадського, було сказано, що гетьман на дальше не повинен ані маєстностей не роздавати, ані відбрати без царського наказу, а за пильну службу повинен він визначати землі за згодою усіх генеральних старшин і потім представляти се на затвердження цареві³⁾. Одначе Апостол уважав своїм правом наділяти маєстностями як давнійше, так що після його смерти (1734) до тодішнього правителя Шаховського було прислано розпорядження: „села, що роздав Апостол противно указам, вернути назад, а при селах та деревні, які здатні для роздачі, роздивитись князєви Шаховському разом з генеральною старшиною, полковниками і иньшими, також чи нема і таких сел, що ними володіють неналежно, щоб їх далі віддавати тільки заслуженим, і про се повідомити, висловивши і свій погляд“⁴⁾. Румянцев в записці своїй „о усмотрѣнныхъ въ Малой Россіи недостаткахъ и неурядствахъ, о исправленіи которыхъ Малороссійской коллегіи трактовать должно“ просто веде мову „о селахъ и деревняхъ Малороссіи, коронѣ принадлежащихъ“. В розділі XIX він пише: на Україні всі майже села і селища, що належать короні, роздані в приватне володінне як вільні. А по гетьманським статям гетьманам та старшинам за їх службу робити нагороду дозволено, даючи їм млини та селища, одначе наказано просити, бючи чолом, у царя грамот на підтвердження,

1) Маркович. Дневн. Зап. Т. I. стор. 325.

2) Ibidem Т. II. стор. 37.

3) Вантш-Каменський. Истор. Малорос. Т. III. стор. 182.

4) Марковича Дневныя Зап. Т. I. стор. 432.

і тільки ті землі, на які є такі грамоти, уважати такими, що їх відняти не можна¹⁾.

Що до церковних земель, то за Апостола зроблено було урядом таке розпоряджене, з нагоди непевностей уряду — чи має духовенство право володіти землею та кріпаками: „духовенству українському ніхто не повинен продавати, закладати чи як небудь інакше віддавати землю; коли-ж, не уважаючи на сю заборону, духовні придбають монастирям які маєтності то у таких разі можна відібрати сі маєтності без грошей і повернути їх до давньої приналежності; монастирям і церквам дозволено робити вкладки грошима; ті-ж землі, що належать монастирям та церквам, повинні бути під судом малоросійським²⁾. Після смерті Апостола духовенство подало Анні Іоановні петицію, щоб вона знесла заборону Петра II купувати і жертвувати землі монастирям і церквам. Цариця з своєї нагоди наказала кн. Шаховському поганьбити архієреїв „пристрастним образом“, аби „вони наперед в свої прохання грубих та ганебних слів не заводили“. Окрім сего кн. Шаховському поручалося „дбати найсекретнійшим способом, аби генеральна старшина, полковники й інші урядники прислали прохання, аби не закріпляти земель та сьвітських людей за монастирями і духовними особами, і на сі прохання вони дістануть прихильну революцію“. З актів видно, що архієреї, що подавали ту нещасливу петицію, зараз же покаялись, заявили, що „написали своє прохання з простоти, більше не писатимуть і просять прощення“³⁾. За петицію ж мирян яких-небудь, аби не давати духовенству земель, ми нічого не знаємо; мабуть, її не було подано. За Катерини II, коли в Росії забирали монастирські маєтності, Румянцев в згаданій „записці“ своїй вказав також на небажані наслідки того, що монастирі й церкви володіють землями⁴⁾. Таким робом питання про виключення монастирів і церков від володіння землею підняв на Україні російський уряд доволі рано, однак його розв'язано аж у 1786 році, коли і там відібрано церковні землі так само, як і в Росії, де се переведено 22 роки раніше.

1) Записка Румянцева в книжці В. Т. Авсієнка Малороссія в 1767 г. стор. 150 — 151.

2) Бантиш-Каменський. — Ист. Малор. Т. III. стор. 175.

3) Соловьев. — Ист. Рос. Т. XX. стор. 320.

4) Авсієнко. — Малороссія в 1767 р. стор. 144.

Раз був в селі власник чи державця, як тоді казали, посподиті за те, що користались землею, окрім державних повинностей, обов'язані були віддавати ще і державці звісну частину своєї праці. Така залежність посполитих людей від державців зазначалась в універсалах гетьманів, коли вони кого небудь наділяли маєтностями. Спервоначалу універсали зазначали її трохи нерішучо, потім значно сміливіше. В універсалах, наприклад, Богдана Хмельницького і Виговського¹⁾ ми не знаходимо згадки про те, що селяне, які живуть на землях наданих козацьким старшинам, повинні в чімсь залежати від нових державців: очевидно, що на гадку обох названих гетьманів, установлення певних відносин між державцями і посполитими повинно було статись вільним договором. Але в універсалах дальших гетьманів — Многогрішного, Самойловича, Мазепи²⁾ кожний раз, коли кому небудь дають ся землі, згадується, що і вїйти і селяне повинні бути „в належнім послушенстві“ у нового дїдича і нести на його користь „звиклу повинність“. Не диво, що при таких умовах новий устрій життя став дуже похожим на старий польський. Се було й дійсно як у відносинах до землі державця і посполитих, так і що до характеру повинностей посполитих на користь державця.

Що до прав державця на землю, то ми знаємо, що після того як на певну маєтність, на якій вже були посподиті, видавав ся універсал гетьмана, земля більше не уважалась землею посполитих, вони могли нею користатись тільки за згодою державця. Колиж вони переходили на иньше місце, то після сього на давню землю в їх не лишалось жадних прав, бо читаємо в одній грамоті Мазепи з р. 1708: усюди такий звичай є, що ґрунти „по одейшлих на инші мейсця“ для життя підданих переходять на їх державців, а вони тратять „свою сукцесию“. В українській кодифікації литовського статута се висловлено так: колиб якогось „владѣльца“ піддані і вільні люде схотіли куди небудь з землі пійти по своїй волі, то сі люде землю свою з усєю будівлею і з усім нерухомим і з засіяним хлібом повинні лишити³⁾. Окрім того в сій кодифікації є і така стаття: „у підданих ніхто землі ані наймати під управу, ані зовсім купу-

1) Лазеревський А. М. Малорос. поспол. крестьяне ст. 16.

2) Ibidem ст. 17 — 19.

3) Права, по которымъ судился Малорос. народъ. Гл IV, арт. 8, II. 2, ст. 52.

вати, без відомости і згоди його пана, не повинен, а колиб хто у чужого підданого землю, без волі пана її, купив або найняв на поручнину, через чії руки він гроші давав, на ніщо претендовати не повинен, бо він те зробив противно сему праву¹⁾. З таким порядком ніяк не могли помиритись посполиті: заняту їх предками землю вони уважали своєю і иноді дуже реально се виказували. Так селяне з Чемеря, що належали з давна „на чин писарства полкового київського“ без відомости писаря запродали свої ґрунти бунчуковому товаришу Власу Климовичу Будлинському. Писар, по імені Борсук, подав тоді на Будлинського донос гетьманови Разумовському і в доносі виноватив Будлинського, що він забрав собі підданих його, Борсука, з їх землями. Визначені гетьманом на слідство особи признали скаргу писаря справедливою. але Будлинський не признав сего рішення і заявив, що він тих підданих не віддасть, а прохати-же, щоб його ясновельможність вернув би йому гроші, що він затратив на купно у тих підданих ґрунтів. Піддані-ж заявили, що вони в підданстві писаря Борсука бути не хочуть і під володінне його не пійдуть і при тім чинили „галас, шум і усякі противности“. Гетьман на проханне Будлинського не звернув уваги і звелів по наведеній вище статі статута віддати писарю, без звороту грошей, ґрунти чемерських посполитих, хоч вони не хотіли його слухати, а також укарати і тих урядників, що поробили купчі „противно малоросійським правилам“²⁾. З сего бачимо, які були українські правила, і як розуміли своє право на землю посполиті.

Не краще стояла справа з усяким послушенством посполитих.

З початку обовязків посполитих до державця всего тільки і було, як каже д. Лазаревський, що гатити греблі, збирати сіно, возити дрова. Тільки ж се трималось не довгий час. Дякуючи тому, що по більшій часті державці самі були членами військової адміністрації, вони легко переходили границі не відзначеного докладно послушенства і ставали панами над посполитими, яких вже почали звати „підданими“. Потім адміністрація задумала визначити послушенство двома днями „здв'їля“, себ то панщини, на тиждень, але при тім і всі иньші повинности всеж таки лишились до волі державців, і сим останнім робом „з під-

1) Ibidem Гл. IV., арт. 9, II. 1., стор. 53.

2) Андрієвскій А. А. Ист. матер. изъ арх. кiev. губ. правл. Вып. II. ст. 136 — 142.

даних“ видувало ся чимало користі; брали з них і осенщину і певну частину худоби, і куничні гроші (за шлюби) і бжоляну десятину, і десятину тютюну і иньше. В щоденних записках генерального підскарбія Марковича знаходимо про се такі два „прикази“ про посполитих його села Сваркова; „7 жовтня 1724 р. дав наказ війтови сварковському вибирати сегорічню осенщину, а саме так: від посполитих, що мають одну чи дві сохи — по 3 чверти жита, а від тих, що мають три або чотири сохи — по четверині брати“¹⁾. 29 ж жовтня тогож року до його „приходили Сварковці, піддані, прохати полекшення в осенщині; відкинута їм від сохи, додає Маркович, по чверти жита, а звелено давати по чверти вівса“²⁾. Грошова дань Марковича не була велика, він був, порівнюючи з другими, доволі людяний чоловік і до здиричків його прилучити не можна³⁾.

Економічна підлеглість не могла не потягнути за собою иньших надужить у відносинах до посполитих, тим більше, що по литовському статуту (що тоді мав силу) права державця над посполитим були широкі, а підданого дуже вузькі⁴⁾. Так, по статуту — „кождому державцю піддані його належне послушення і повинности віддавати завжди повинні, і через те ніхто не має права зменшувати власти державця над підданими його, і ніхто не має права звільняти підданого від належного йому послушення, навпаки, як тільки де, під яким би воно видом не було, піддані не слухались державця, або показали яку противність, тоді кождому державцю свого підданого карати вільно, розглядаючи добре його вину, а як що він винен в карних учинках, треба таких підданих засилати в належні суди“⁵⁾. І ся статя дуже часто уживалась в житю. В щоденних записках Марковича записано, що в 1741 року в маєтности їх автора в Сваркова повиходили деякі селяне в маєтности адмірала графа Головіна, в Іванівську волость. Маркович спитав про їх в листі до сварковського старости, „з якої причини така від них чинить

¹⁾ Марковича Дневн. Записки Т. I. ст. 47.

²⁾ Ibidem Т. I. ст. 49.

³⁾ Дивись передмову до „Дневн. Записокъ“ Маркевича ст. X—XI.

⁴⁾ Се саме, що литовський статут, в своїх останніх редакціях наскрив перенятій шляхотськими тенденціями, здобув значинне правного кодекса на Україні, було теж уаурпацвю старшини, о скілько сьвідомою — се иньше питання. *Ред.*

⁵⁾ Права, по которимъ судился Малорос. нарожд. Гл. IV., арт. 8, П. I, ст. 52. Изд. А. О. Кистяковського.

ся „огурність“, і як що се за ґрунти, та хай би ті ґрунти він відібрав на нас, а першого привідця сюди б (Глухов) при-слав“. За кілька тижнів ті, що втікли з Сваркова, були знайдені і автор записок згадує: „втікачі сварковські знайдені, я звелів їх покарати“. Батько ж автора записок, коли 1728 року селяне його стали неслухняні, „був у пана гетьмана і прохав його респекту на те, що піддані неслухняні, одначе ніякої резолюції не одержав“.

З поводу, що державці кривдили і били посполитих, виникали процеси в полкових судах, і коли селянські скарги признавались оправданими в суді, то їм видавався судовий декрет, що обов'язував державця - кривдника задовольнити селян за їх материяльні страти; одначе діло кінчилось звичайно тим, що ніяких декретів не сповняно, се для близької подібности до польських порядків.

Се на вдивовижу, що при таких умовах майже не було селянських роврухів. Тільки за Мазепи підняв був поспільство Петрик, та після смерти Скоропадського воно зворухнулось. Особливо замітний був перший з сих рухів — повстання Петрика, нешлюбного сина Мазепи, що служив з початку канцеляристом при генеральному писарю Мазепи, Кочубеї, і з його небогою був жонатий. До Петрика хилились в не малому числі Запорожці і Мазепі писав кошовий їх Гусак: „за Хмельницького на загальній раді було таке рішення, щоб ніяких утисків на Україні не було, а нині бачимо, що бідним людям в полках чинять ся великі утиски. Ваша вельможність правду пишете, що за Ляхів великі утиски військовим вільностям були, за те Богдан Хмельницький і війну против них підняв, щоб увільнитись з підданства їх. Тоді ми думали, що на віки віків нарід християнський не буде в підданстві, а тепер бачимо, що бідним людям гірше, ніж було за Ляхів, бо кому і не слід держати підданих, і той держить, щоб йому сіно та дрова возили, в печи палили, стаїні чистили. Правда, коли хто по милости військовій пробував в генеральній старшині, тому можна і підданих мати, нікому се не досадно, — так само було і за небіжчика Хмельницького, а як чуємо про таких, що і батьки їх підданих не держали, а вони держать і не знають, що з бідними підданими робити, таким людям підданих держати не слід, хай і вони, як батьки їх, зароблений хліб їдять“¹⁾. В иньшій же листі до Мазепи

¹⁾ Соловьевъ — Ист. Рос. Т. XIV., ст. 180.

той же кошовий зовсім справедливо пояснював і причину, через що повстав Петрик: „в Лубенському полку не хотять оранди і бунтують ся, з Петриком хотять іти; Гадачане і Полтавці говорять: багато гетьман старостів по містах і селах настановив, і теж бунтують, Петрика дожидають“¹⁾.

Сам Петрик ще з більшою енергією нападав на старшину і заразом на Москву, на яку він ішов з кримським ханом: „Позволено, скаржив ся Петрик, теперішньому гетьманови роздавати старшині маєтности, а старшина, порозділявши нашу братію поміж себе, позаписувала собі і своїм дітям на вічність, і тільки що в плуги не запрягають, а вже як хотять, так і крутять, наче невільникими своїми. Москва для того се дозволила робити нашим старшим, щоб наші люде від такого тяжкого підданства оплошали і не були їм противні в їх замислах: коли наші люде від такої шляхти змужачіють, тоді Москва і Дніпро і Самару осадить своїми городами“²⁾.

Всі промови Петрика всюди чи майже що всюди в Україні знаходили відклик. „Приїхав в Москву, читаємо у Соловьева, п'ятисотенний стрілецького полка, що був при гетьмані і переказував, що на Україні між черню багато стядких річей можна почути через всяку дрібницю; явно говорять: коли прийде Петрик з запорожським військом, то ми пристанемо до нього, побємо старшину, орендарів і зробимо по старому, щоб усе було козацтво, а щоб панів не було“³⁾. Завзятість усіх сих річей, примусила і уряд, і старшину подумати і про оренди і про щедро роздавані маєтности. На рік монополь продажі горілки був внесений. Мазепа почав відбирати де у кого маєтности, та тільки сї де хто були його особисті вороги, між котрими був і черниговський полковник Подуботок. Що ж до самого Петрика, що йшов на Україну з 40000 Татар, то проти його рушилися получені сили Мазепи і царського воеводи — і бунт скоро зник.

Ті рухи, що поветали після смерти Скоропадського, були ще коротшими. Розруха втихомирив Подуботок, наказавши, щоб „посполиті віддавали як ранійше послушенство“, а тих, що неслухались, звелів „до везеня брати“ та змушував до послушенства карами⁴⁾.

1) Соловьевъ — Ист. Р. Т. XIV., ст. 181.

2) Соловьевъ — Ист. Р. Т. XIV., ст. 182.

3) Ibidem Т. XIV, стор. 155.

4) Лазаревський А. М. Малорос. поспол. крестьяне ст. 68.

З незносною залежності посполиті силковали ся виходити повстаннями¹⁾ й иньшими дорогами, більш наївними, коли вже ужити такого виразу. Декотрі з їх сидкували ся переходити з поспільства в козаки, та далеко не завжди се було можна: тільки підкупом полковників, що вели компути, осягалась така ціль²⁾. Тіж що, не надіяли ся попасти в козаки, брали ся на иньші способи: користаючи ся правом кидати ґрунти свої, вони йшли жити в чужих хатах як підсусідки і в таким разі платили за хату грішми або своєю працею. Більшість сих підсусідків жила при селянах, одначе бували підсусідки і у державців. В таким разі жите підсусідка було мало чим краще ніж жите підданого: спервоначалу підсусідство увільняло його від квартирної та иньших земських повинностей, але сі пільги були знесені наказом князя Шаховского 1734 року і його ствердила Анна Іоановна 18/VIII 1834 р., а державці стали пильнувати, щоб такі повинности були сповнені. Через се тільки і було користи жити підсусідкам у селян, бо від зборщиків усяких селяне їх покривали. Нарешті був у посполитих і третій

¹⁾ З такими селянськими повстаннями знайомить розвідка д. Єфименкової, подана в XIX т. Р. Історичної бібліотеки і статя Лазаревського в XI т. київських Чтеній. *Ред.*

²⁾ Дуже замітна в Україні в XVIII віці була і друга проява — перехід козаків в поспільство. Бувало се раз від того, що люде не хотіли відбувати військову службу. Козаки, що володіли землею як власники з правом продавати її, нерідко продавали ґрунти свої старшині, а сами лишали ся на їх жити як піддані того державця, що купив землю. Се звало ся „лідійти під пана“ (Максимовича Сочиненія т. I, ст. 553). Окрім бажаня не йти в ту чи иньшу війну, до сього тягло се бажанне скинути ся ще від иньших обовязків, до яких притягали козаків з поводу їх військової служби полковники, сотники й иньші. Друга причина — економічний гнет державців примушував козаків лізти до їх в повну залежність, що звісна під назвою підданства. Нерідко козаки позичали у державців гроші і не можучи віддати, мусіли відступити їм землю свою за довг. Таких випадків нпр. не мало випало на користь Лизогубам, що складали при кінці XVIII віку своє велике земельне багатство в Чернігівщині. У Лазаревського в його праці „Люди старой Малоросіи“ находною скаргою козака с. Погребків, Григорія Шкуренка, з котрої коли навіть взяти частину красок, що надають сій справі, може бути, надто драстичний характер, всеж таки вістанеть ся страшна правда. З скарги видно, що Григорій Шкуренко винен був Лизогубови 50 золотих (10 рублів); Лизогуб переказав йому: „дай мені в арешт ґрунти свої, а я буду чекати позики, поки ти спроможеш ся з грішми“. Шкуренко йому і віддав свою землю, тільки додає він, не володіти, а в застави; а як настає час платити, став я просити Лизогуба підоддати, поки продам свою худобу, що навмисно виготував на продаж. Але Ли-

спосіб визволити ся від гнету державців — се мандрівка на слободи ¹⁾.

Часто якийсь державець заявляв гетьману охоту за кликати слободу на якийсь далекий ґрунт. Гетьман звичайно давав дозвіл, бо головний контингент осадників брав ся з правобічної України. Але в купі з виходнями з Польщі селили ся на слободах часто і лівоберіжні посполиті, котрим не ставало терпця лишати ся на своїх давних землях під утисками державців. Слобода одначе тільки на якийсь час захищала від панських утисків: вільний час дійсно більш чи менш обороняв саму особу, як і працю селян-слобожан від утиску; але з кінцем волі для їх наставали иноді гірші обставини, ніж ті, що примушували їх кидати рідні оселі. Через сеж то мандрівкою на слободи діло не кінчило ся — селяне, що шукали кращого, переходили від одного державця до другого, а не то і зовсім забирали ся у новоросійські степи, саратовські, оренбурські, або

зогуб задержав мене в своїому дворі і держав два тижні, вимагаючи позики. З слівми прохав я Лизогуба пустити мене до дому, бо жінка моя в той саме час лежала на смертній постелі, обіцяв йому і позикку скоро вернути. Тількож Лизогуб тоді разом з своїм господарем оточив ґрунтик і силомиць післав мене до конотопського соборного попа, кажучи: „іди до попа, і як піп буде писати — будь при тому“. Піп написав купчу, без свідків з того боку і не подаючи купчої до ратуші. Тоді Лизогуб пустив мене до дому, а слідом прислав і слугу свого, щоб я виходив з свого дому. Так пан Лизогуб і заволодів моїм ґрунтом, хоч я йому і гроші потім приносив (Київ. Старина 1882, I, ст. 111). На економічні причини переходу козаків на підданих є правдиві вказівки і у Тєплова в його записці О непорядках вь Малороссіи. „Поміщик, читаємо в сій записці, стілько у себе вицїжує вина, що завжди не може вишинкувати в своїх маєтностях, і от він роздає певну частину його вишинкувати в своїм селі козаку, і шукає до такого діла таких козаків, щоб вони найлекше у його могли замотати ся; на останку, коли стілько козаку віддасть, що вже козак не буде мати спроможности усе вино вишинковане виплатити поміщику того-ж села, то поміщик, вимучивши у його облик, себто по правному звичаю квіток, бє чолом на козака і просить, щоб його примусили виплатити довг. Козак, не маючи спроможности заплатити по квітку, себто по облику, судить ся по Литовському статуту, розд. 4, арт. 28, пункт 1, в котрому має „задоволати нерухомии майном по оцінці“ (Записки о Южной Руси, т. II, Куліша, ст. 194). Нижше ми побачимо одначе, що Тєплов число козаків, обернених в посполство, значно побільшав проти того числа, яке було їх дійсно.

¹⁾ Усі відомости про оподаткованне підсусідків дивись в дод. до Дневнихъ записокъ Марковича, т. I, ст. 502—508. По представленню старшини обкладу не однаковому піддані були підсусідки, що дістали для обробку ґрунту від своїх хозяїв, і підсудки, що ґрунтів не

на правий берег Дніпра, в границі Річи Посполитої. Не міг їм перешкодити в сему і Литовський статут, де сказано: „коли-б вільний чоловік прийшов на слободу до якого небудь державця, а сидів би по умові з сим державцем до якогось часу вільним від роботи і иньших повинностей, а проживши так вільно до речинця, або ще ранійш захотів би знов геть відійти, тоді наперед повинен він відслужити тому державцю стільки, скільки вільно жив, а відслуживши, має право відійти геть від нього; а коли-б не схотів відслужити, то повинен грішми заплатити за родину, за кожний тиждень волі, по дванадцять копійок; а коли-б і платити не схотів, то усе, що нажив він на слободі у того державця, повинен лишити йому¹⁾).

Звістно, видаляти в краю робочих людей не було бажанням державців, і для менш заможних з них дуже важкими були сі переходи селян від одного пана до другого, бо більш ішло від бідних до заможних, ніж навпаки. Страти дрібних ховяїнів від переходу людей вказані Тепловим в його незавсіди правдивій записці „О неприядахъ въ Малоросіи“²⁾; зазначивши оден бік сеї справи, він неначе забув ся, що неоселі селяне, так звані лезні (від польського слова *luźny* перехожий, свобідний), були дуже користними самим державцям, і бідним, не тільки богатим, бо вони заселяли ними слободи і часто воліли їх, як своїх тяглих селян, що вже обжились і стали більш самостійними; деякі з державців навіть старали ся більшим „драпежством“ зігнати з ґрунтів тяглих, знаючи, що їх заступлять більш податливі лезні³⁾. Через се зрозуміло, що зменьшення числа лезних і бідні і богаті державці не хотіли. Вихода-ж за кордон цілих має народу не могли вони бажати тим більше та против сего брались до ріжних способів.

Московський уряд, поки сила обставин затримувала цілим переяславський договір, не мішав ся в мало зрозумілі і навіть

дістали; старшина уважала також дуже потрібним деяких зовсім ослобонити від платежів та повинностей: вона між иньшим каже тамже: „котрі-ж в панських хуторах насмі платні люде живуть, себто скотарі, овчарі, пасічники, винники, мірошники, свинарі та шинкарі, які в панських, козачих шинках живуть, з тих, як з людей платних нічого не треба брати. Марковичъ, т. I, ст. 505.

1) Права, по которимъ судился Малорос. народъ, гл. IV, арт. II, н. 1, ст. 55.

2) В Записках о Ю. Р. П. Куліша, т. II, ст. 194—196.

3) Лазаревський А. М. Малор. поспол. крестьяне, ст.

мало відомі йому земельні і суспільні справи України. Московські царі тільки користалися своїм правом роздавати маєтності, і роздавали землі, забрані у прогнаної козаками шляхти, а також і землі, що ніколи ніким зайняті не були, тільки козацькими старшинами; з Великоросіян перший дістав землі на Україні Меншіков в 1709 р. Окрім того, коли вже говоримо про мішання Москви в суспільно-економічні відносини на Україні, згадаємо, що правительство здержувало своїх служлих і торгових людей, аби не захоплювали собі в холопи дітей козаків і посполитих, що нерідко траплялося вже за часів Хмельницького: дітей сих Великороси крали і завозили з рідної країни до себе в Росію. Взагалі суспільно-економічна еволюція на Україні могла розвиватися вільно. Гетьманам Москва не забороняла піддержувати і зміцнити всяке послушення посполитим державцям і навіть помагала їм в цьому. Так при виборі в гетьмани Многогрішного уряд затвердив утворення так званого компанейського полка, числом в 1000 чоловік, обов'язком котрого було картати посполитих, що бажали перейти в козаки або користати з тих привилегій, які мали сі останні. Перед вибором Мазепи державці маєтностей здобули собі через старшину право самим судити своїх підданих, примушувати їх давати собі певні припаси, возити сіно й дрова.

Від Петра I починають ся нові прояви опіки російського уряду що до соціальних відносин на Україні, і як в питаннях політичних, так і в питаннях соціально-економічних починається нова червона нитка, що він вплів в відносини Росії до України. З нього починають ся заборони обертати козаків на посполитих, до чого, як ми бачили, охоча була старшина і шляхта. Після Мазепи, що заходився коло утворення української шляхти, уставивши особну козацьку групу — бунчукових товаришів, Петро, що не боронив йому проводити в житті такі заміри, в 1723 році звелів великоросійським офіцерам зробити перепис в Україні, щоб знати число козаків і посполитих, і наказав повернути у козаки тих, кого старшина неслухно перевела в посполиті¹⁾. Анна Іоановна ствердила 1738 року указ Петра I, і все її царювання та і після, справа, щоб за козаками віставалися козацькі права, не сходить з днювального порядку. Сюди треба зачислити і той начеб то демократичний голос Григорія Теплова. Нападаючи в записці своїй на Литовський статут і увесь

¹⁾ Максимовича Сочин. т. I, ст. 549.

устрій українського життя, Теплов, сей „коварник“, як назвав його Ломоносов, нарікає, що число козаків і навіть посполитих на Україні зменшило ся, хоч се зменшення він дуже значно побільшує і винуватить в сїм кріпацькі заходи малоруської старшини¹⁾. Явну тенденційність Теплового виявив Максимович в письмі до Куліша з поводу виданої ним сеї записки Теплового. Порівнюючи числові дати переписи 1723 року з числовими датами переписи 1764 року, Максимович доказав, що і число козаків, і число посполитих збільшило ся на Україні за 40 літ дуже значно: козаків стало в 1764 році замість тих, 66.415 чоловіка, що числили ся по ревізії 1723 року, 363.887, а посполитих замість 136.316—585.909 чоловіка. Ясно, що не всі козаки і посполиті стали підсуєдками, а що начеб то комишових або реєстрових козаків поменшало на 15 тисяч, як каже Теплов, то про се нема і мови²⁾. Дуже густі краски він наложив і взагалі на злочини української старшини, особливо коли зважити, що він промовчав злочини дідичів-Великоросіян і свої власні, зовсім такі, як і старшини, бо і він забирав у козаків ґрунти і примушував їх до необовязкової для їх роботи — возити цеглу в тепловську економію³⁾.

Поруч заходів коло того, щоб не обертали козаків в посполиті, російський уряд XVIII віку і по давньому пильнував, щоб Великоросіяне не обертали українських селян в холопство. Анна Іоановна в 1740 році про се видала два укази⁴⁾. А намноження підсуєдків повело до того, як сказано, що і їх в 1734 році обложено повинностями; розмір сих повинностей повинен був бути різний (сього жадала старшина), уважаючи по тому, скільки землі панської, козацької або селянської вони мали, а на тих, що жили як наємні люде і ґрунтами не користали ся, і після указу не накладено податків⁵⁾. Нарешті дуже звичайною проявою в роботі уряду на Україні в XVIII віці було переловлюванне українських селян, що тікали за Дніпро в „Польщу“. Ся халанина робила ся за помочию військових команд, що без усякої церемонії висилали ся в середину Річи Посполитої і там оголошували всякі обіцянкя, котрі обіцювані втікачам в осібних

1) Записки о Южной Руси, т. II, ст. 177.

2) Максимович, т. I, ст. 549.

3) Ibidem, ст. 560.

4) Марковича Дневн. записки, додатки до I т. ст. 502—508.

5) Марковичъ Дневн. записки. Дод. до I т. ст. 502—508.

указах, що записувалися в гродські книги різних міст Річі Посполитої¹⁾).

Тому що через селянські переходи терпіли шкоду державці, українська старшина вже в 1739 р. задумала притримати селян коло землі на великоруський лад, заборонивши їм переходи; однак се перше закріплення не було піддержано урядом, і Єлисавета Петровна 1742 року знов дозволила селянам переходити²⁾). За теж зносили в Польщю про вертання утікачів тяглися і тепер, як ранійш.

Катерина II теж піклувала ся про вертання з-за границі українських утікачів, але окрім того вона рішила ся дуже енергічно вмшати ся і в справу переходів селян від пана до пана, уважаючи разом з Тшловим, що від непорядків сих поносить шкоди „державна користь“. З початку задумано тільки унормувати переходи; вимагати від перехожих, щоб вони мали письменні відпустки від їх державців, і ось такий указ був виданий 10/XII 1763 року³⁾). Але потім правительство з огляду на побільшення переходів постановило зовсім заборонити їх. Тоді й був виданий указ 3 мая 1783 року, де читаємо: „за для правильного побирання державних доходів в намістництвах: київському, чернігівському, новгород-сіверському і за для заборони усяких утеч, прикрих для поміщиків і тим обивателям, які вістають ся в селах, наказуємо кожному з селян віставатись в своїм місці і званю, де він в останній ревізії написаний, окрім тих, що пішли до нашого указу, з ними ж, що тікати муть після сего указу, поступати по загальним державним постановам⁴⁾).

Кріпацтво таким робом придбало за Катерини II повну юридичну санкцію в лівобічній Україні. Регулюючи відносини державців до посполитих, цариця стала по стороні державців. Ослабла тоді на якийсь час, судячи по пісням, віра посполства в її попередні мрії і надії, однак не згинула зовсім.

¹⁾ Київ. Стар. 1882, статя д. Каманина: Изъ исторіи международн. отношеній Польши и Россіи.

²⁾ Соловьєвъ Ист. Рос. т. XXII, ст. 42; Київ. Стар. 1883 VI: Прошеніе старшинъ малорос. о возстан. разд. правъ, ст. 342.

³⁾ П. Собр. законовъ т. XVI, ч. 11987.

⁴⁾ Полн. Собр. Свода законовъ т. XXI, ч. 15724.

IV.

Бажанням українського народу не відповідали і ті порядки, які склалися під новими впливами в церковно-релігійній сфері. Однак і ця невідповідність не зменшувала прихильності до російської політичної мани, яка обгортала Українців. Тут знов виявляв ся згаданий раніш факт народньої психології і щоденного життя взагалі — що „очи і уха не бувають свідками того, що діється“. Іншими словами: діла російського уряду були самі по собі, а прихильність до руського цїсарства сама по собі. Фантазія домальовувала те, чого не давала дійсність у людей, що не мають звичая докладно аналізувати те, чого свідками вони бувають.

Ми казали вже, що однакова віра з московською державою була одним з дуже рішучих факторів, що вплинули на Хмельницького, коли він рішав питання, чи прилучити Україну до московського царства, чи ні. Під впливом сього фактора почасти, хоч тільки почасти, питання і було рішено в сторону прилучення до Москви. Однак не треба спускати з очей, що українська народня громада була досить різнородна що до свого складу і розвитку своїх людей. І нарід, і сам навіть Хмельницький уважали зовсім можливим піддатись московському патріярхови, як уважав можливим піддатись московському урядови в політичних відносинах, однак інакше дивила ся на се діло тогочасна церковна єрархія. Народу і Хмельницькому, що розбираючи релігійне питання, не зважали на московські деталї здавало ся, що в поглядах на такі питання не може бути великої незгоди меж православними єрархами — між українським митрополітом з одного боку і московським патріярхом з другого, але інакше повинні були думати ті з українського духовенства, що були ближше знайомі з церковними порядками в Москві.

Українське духовенство не міг не лякати насамперед устрій усього московського царства XVII віку. Особливо вражав він тих, що були з роду шляхтичами і мали значнійшу освіту. Такі напр. єрархи як Петро Могила (1633—1647), що, як син молдавського господаря, був сам шляхтич, не могли не бути по стороні привилеїв польської держави супроти безправного, автократичного московського устрою, а такі письменники, як Мелетій Смотрицький або Касіян Сакович і в писаннях своїх пере-

казували, що в московській державі живуть раби, і що там навіть найбільших панів бють батогами і карають „торговою карою“. Важкими могли здавати ся такому Петрови Могилі порядки Москви ще більш супроти його наукових і просвітних бажань: дуже вже був звісний перестрах Москви і її охота виводити усякі ереси з великого многознання, а тим більш з многознання латинського заходу. Організаторови київо-могилянської колегії, що запозичала свій устрій від єзуїтських шкіл, не міг не здавати ся сей перестрах запереченням усякої осьвіти. Бажання його через те були відмінні навіть від бажань козаків і ниньших Українців, а не тільки лиш від змагань самої Москви.

Тим же духом що Петро Могила був натхнений і Сильвестер Косів, що був при йому ректором київо-могилянської колегії, а після його смерти (1647) заняв місце митрополіта в Київі. Відносини його до латинської осьвіти і до Москви відрізняли його від пересічної маси Українців, як і Могилу. Обороняючи колегію, Косів ще як ректор писав у своїм меморіялі, так поясняючи відносини Киян до колегії: „як тільки ми з його милостию Петром Могилою, київським митрополитом, досягли до тебе, Київ приснопамятний, і оборонені святими стражами, себто твоею непорушною огорою, відразу ваяли ся за діло, показуючи ргітум Мінегае тапум, тож про нас почали гомовіти поміж народом, що начеб то ми не православні. Які перуни, які громи і блискавки насунули ся тоді на нас, сего зовсім не можна навіть описати чорнилом! Був такий час, що ми, посповідавшись, тільки і ждали, що ось почнуть нами начиняти жолудки дніпрових осетрів, або того мечем, того огнем відправлять нас на той сьвіт¹⁾! З сих слів ясно, які ріжницї істновали в поглядах різних українських верств тоді, отже не диво, що козаки могли уважати добрим і бажаним здуку з Москвою і з релігійного боку, а духовні верстви сього бояли ся.

Одначе українські єрархи, хоч і не були дуже прихильні до загального устрою московської держави і дуже бажали зістатись при шляхетській волі річи посполитої, зовсім не обставали за польським панованнем. Переслідування від Поляків-католиків безпосередно дотикались духовних, і вони були по стороні Хмельницького і козаків, що ішли проти унії та добивались політичних

¹⁾ Архивъ Ю. З. Рос. часть I, т. V, передмова С. Ф. Терновского, ст. 31.

прав задля київського митрополіта, котрого Поляки не хотіли пускати до союму. З побід козаків духовні не могли не радіти, бо сї побіди давали їм спроможність користатись в боротьбі з католицизмом тими-ж правами, які давались загально устроєм річи посполитої. Коли ж Хмельницький рішив злучитись з московським царством, завдяки вказаним поглядам українських єрархів на прикмети московського устрою єрархи сї, не виказуючи явного непослуху Хмельницькому на перших кроках показали себе неохочими до тієї політичної переміни, що зробилась на їх очах. А що до єрархічного питання, чи підлягати українським єрархам власти московського патріярха, а не константинопольського, то воно довго навіть і не підіймало ся з боку українських єрархів.

От так то поводивсь що до Москви в момент самого прилучення України митрополіт Сильвестер Косів (1637 — 1656). Правда, приводячи Князя до присяги, митрополіт навіть сказав привітну промову бояринови Бутурліну, але ж по словам самовидця, православного сьвященника, Косів виголошуючи свою привітну промову, „от жалю обумірав“, а все присутне з ним духовенство „од сліз сьвіта не бачило“¹⁾. Коли ж дійшло діло до присяги шляхти, що була у митрополіта на услугах, то митрополіт не згодивсь на бажання Бутурліна, аби шляхта ся заприсягла, як і всі. Довго Косів не хотів провадити до сього шляхти, хоч Бутурлін докоряв йому не тільки за се, але навіть і за те, що він, Косів, не засилав до Москви, як Хмельницький, послів прохати, щоб цар прийняв Україну під свою високу руку. Відмовляючи Бутурліну в його бажанню, Косів покликувавсь на те, що за присягу шляхтичів, котрі були в його на послугах, духовенство православне в краях, що не були в руках козаків, може піднасти ріжним переслідуванням від Поляків. Тільки страх гетьманської неласки примусили його уступити Бутурліну, і він заприсягнув шляхтичів. Одначе скоро потім митрополіт показав не меньше виразну неприхильність до Москви, коли московські воеводи задумали ставити укріплення на землях, що належали київським монастирям. Косів грозивсь тоді, що битиметь ся з Москвою²⁾, тільки ж до сего не дійшло.

Що в сїм випадку у Косова проривав ся загальний настрій духовенства, се ясно між иньшим і з того, що не в нїм однім

¹⁾ Костомаровъ — Моногр. Т. XI., ст. 137.

²⁾ Арх. Ю. З. Рос. ч. I, Т. V, статя Терковского — Подчиненіє московскому патріаршеству ст. 42.

проявляв ся такий настрій. Дуже замітна з сього погляду промова черкаського протопопа Теодора Гурського, уважаного за великого богослова і проповідника. Промову сю Гурський сказав ще перед сполученням України з Москвою на раді, що зібрав Хмельницький з поводу приїзду посольств від Москви, Турції і Польщі. Вказуючи на дари, що загорнуті були в рогожу і принесені московськими посланцями, на дари, загорнуті в килим і принесені Польщею, і на дари загорнуті в шовкові матерії і принесені посланцями з Турції, він сказав: „від трьох царів або волхвів піднесені були дитині Христу Спасителеви дари золото, ливан і смирно; дари сі предзнаменували панованне, стражданне і поворот на небо; золото пророкувало царюванне, ладан — похованне, смирна божественність. Так само і сі дари, піднесені трьома царями молодому народови, означають уділ його: чим покриті або одягнені дари сі, тим покрить ся і нарід, що їх забере собі. Дари польські покриті килимом, то і нарід з Поляками буде мати килими; дари турецькі покриті шовком, то і нарід одягнеть ся в шовк; дари московські покриті рогожами, то і нарід, що злучить ся з Москвалими, одягнеть ся в рогожі і під рогожі. І сі пророкування найпевніші і найкрасші від усіх оракулів на сьвітї“¹⁾. Промова ся зробила великий вплив, так що Хмельницький, що встоював за иньші погляди, трохи не підупав під дуже важкі неприємности на раді.

Але ж після злучення з Москвою промова Гурського була вже ділом минулим, дії ж Косова блискучим теперішнім. Пришлося Хмельницькому відлісуватись до Москви, боронючи митрополіта. 25 мая 1654 року гетьман писав царю Олексію: „За віщо ти прогнівав ся твоє царське величество на преосвященного настиря нашого? Що він начеб то руйнував діло боже і не хотів прийняти злучення православія сьвятого? А між тим не віриш йому, скільки за віру і православіє сьвято він пострадав. Не знаєш і того, скільки він радіє смиренію і миру всего мира, і як він завжди молигь ся за здоровє твоєї царської милости. А що кріпость на монастирській землі почало будоватись, то він зараз же нас звістив і скоро знов від нас його звіщено, що він не перешкажав городовому ділу, але наче ще благословив, бо відомо, що твоє царське величество на заміні тих місць монастирських віддасть красше місце преосвященному настиреви нашому. І що він не поспішив ся заслати до тебе післанців своїх—

¹⁾ Ibidem ст. 39 — 40. (Звістка про сю проповідь вимагає критичної перевірки). *Ред.*

сего не приймай за зло, твоє царське величство, бо він ждав, поки наші післанці від твого царського величства вернуть ся“.

Шукаючи *modus vivendi* з Москвою, Косів не міг в кінці не покоритись на тій статі Переяславської умови, де значилось: „валишити права духовні і мирські без усякого порушення, митрополіту київському, а також иньшим духовним Малої Росії бути під благословенством святійшого патріарха московського, а в права духовні патріарх не має втручатись“. Але прямуючи до оборони старини, Косів заразом з духовенством 13 цвітня 1657 року писав в Москву петицію: „щоб з під послушенства сьвятійшого патріарха константинопольського, до котрого правом божим і по правилах сьвятих отец належимо, не були відділені“. Титул Косова до кінця життя його був такий: „православний архієпископ, митрополіт київський, галицький і всеї Малої Росії, екзарх святого апостольського трону константинопольського“.

Не відрізняв ся від Косова і Могили по своїм переконанням і наслідник Косова Діонисій Балабан (1657—1663). Зустрівши такий же настрій в „гетьмані на той час“ Виговському, він згожував ся на те, щоб його посвятив Никон, московський патріарх, тільки за доволом константинопольського патріарха. Але потім Балабан пішов дальше, протестуючи проти Москви: він не хвалив Пушкаря за те, що він сперечав ся з Виговським, і нарешті заразом з Виговським повернув в підданство Річі посполитій. Після сього жити Балабанови у Києві було не можливо, і Україна навіть в єрархічних відносинах поділена була на двов. Митрополіти до вісімдесятих років XVII віку були тільки в правобічній Україні. Там після смерті Діонисія Балабана „ихъ черкаскимъ тоя стороны обычаемъ избранъ бысть на митрополію кievскую епископъ могилевскій Іосифъ Нелюбовичъ Тукальскій (1663 — 1676) и той живе въ градѣ Каневѣ и умре тамо“. Митрополит сей довго був в політичних справах спільником Петра Дорошенка, тільки перед смертю він розійшовсь з ним та радив йому думати про союз з Москвою¹). Лівий берег став признавати Тукальського за митрополіта тільки після того, як патріарх константинопольський дав йому титул екзарха. Наступником Тукальського на правім березі був Антоній Вианицький (від 1679), вірний Польщі і піддержаний Тетерею, але він, лишившись православним, мав дуже небезпечного конкурента

¹) Арх. Ю. З. Р. ч. I., т. V., ст. 35.

в єпископі луцькому Іосифі Шумлянським, з початку потайнім, а потім явним уніяті; ще перед своїм явним переходом на унію Шумлянський добув собі титул адміністратора київської митрополії і архимандрита київо-печерської лаври. Ні Винницький, ні Шумлянський не жили в Києві.

В Києві після від'їзду відтіля Балабана московський уряд волів мати до часу тільки „блюстителя“ митрополичого престоло, бо питання про підлеглисть київського митрополіта московському патріярхови було не рішено. І от такими блюстителями один по другім були Методий, з початку ніженський протопоп (імя його було Максим Филимонович), а потім єпископ метиславський і оршанський; далі архієпископ чернигівський Лазар Баранович і нарешті ніженський протопоп Симеон Адамович. Всі ці особи для особистих користей були прихильниками Москви і їм через се не дуже сприяло духовенство. Одначе, коли московський уряд по проханню гетьмана Брюховецького надумав прислати в Київ митрополіта з Москви, згожуючись з Брюховецьким, що се треба для того, щоб „духовный чинъ на митрополитовъ, подъ рукою королевскою будучихъ, оглядываючись, въ штатости войску вредительный не былъ“, тоді Методий з'єднав ся з духовенством, добиваючись, щоби на Україну не прислано московського митрополіта; він від духовенства заявив такий протест київському воеводі Шереметеву: „Коли буде на те воля великого государя, сказав Методий, щоби відобрати у нас вільности і права і бути у нас митрополіту з Москви, а не по нашому вибору, то хай великий государ зведит всіх нас скарати, а ми на се не згожумось. Коли приїде до нас московський митрополіт, то ми запремось в монастирях і хіба нас з монастирів за шию та за ноги виволочуть, тоді тільки московський митрополіт буде. В Смоленську тепер Філарет від духовного чина права і вільности всі відняв, духовний чин, шляхту і міщан всіх кличе чужевірцями. А коли в Києві буде далі митрополіт з Москви, то він і нас усіх Українців стане кликати чужевірцями, тоді тут в вірі розкол і розрух буде чи малий, і нам краще шмерти, аніж митрополіта з Москви прийняти“. Сей же самий Методий потроху і в иньших справах став ворожо заявляти себе до Москви. Він перший став лякати Українців тим, що приїде Ордин-Нащокін за для того, „аби споліпити всі городи українського народу“. Під впливом Методія в кінці Брюховецький повстав проти накликаних їм самим воевод і пішов на згоду з Дорошенком. Лазар Баранович і Симеон Адамович хоч були

більше слухняні перед московськими воеводами, одначе при їх московський уряд, з огляду на духовенство, що з ними стояло, не відважав ся знов виступити з проектом прийняти московського митрополіта, тим більше, що недавній осуд над Никоном в Москві викликав в Україні усякі поголоски ворожі Москві. А самі блюстителі головно пильновали про свої особисті інтереси і для них пускались на всякі політичні інтриги, се треба сказати по Методію і про Адамовича; Многогрішний дуже не терпів його; нераз він кричав на протопопа: „ти за одно з Москалями мною торгуєш“. Не в ладах жив з ім і Самойлович, і нелади сі скінчились задля Адамовича Сибірю.

За гетьманства Самойловича вже стало очевидним, що українській церковній автономії наступає кінець. З одного боку в митрополії за управи тих блюстителів, стали з'являтися дуже замітні непорядки, з другого боку старав ся захопити київську митрополію Іосиф Шумляньський, що титулював ся адміністратором київської митрополії і архимандритом київо-печерської лаври. Уважаючи на його прихильність до польського уряду і дуже явний нахил до унії, дуже натурально було відняти у його всяку гадку про київську митрополію. Для сего треба було митрополіта, що відповідав би вимогам московського уряду і московського патріарха (патріархом був в Москві тоді Іоаким), і се ясно розуміли в Москві, як видно з листів патріарха до Самойловича¹⁾. Найшов ся тоді й відповідний кандидат, щоби зайняти митрополічний престол. Се був Гедеон Святополк князь Четвертинський, єпископ луцький і острожський, що втік з річи посполитої на Україну до Бутурліна, від утисків православія, бо король дав йому знати, що коли він не прийме унії, то попаде в Марієнбургську кріпость. Самойлович нагадав висватати дочку свою за його свояка, а Гедеон згоден був, діставши митрополію, признати над собою верховну власть московського патріарха, тому сей Гедеон відразу всімц був признаний першим кандидатом на київського митрополіта. На Україну Гедеон прибув в осени 1684 року, а на початку другого року Самойлович дістав наказ з Москви: „радити з духовними всіх українських міст, з генеральною старшиною військовою і з усіми полковниками про те, кому бути митрополітом, хто є муж, вмілий в божественному писаню, тихий і розумний з тамошніх природних мешканців, а не з приїзжих, як тому митрополітови поводитись і яке по-

¹⁾ Арх. Ю. З. Р. Т. V., ст. 39 — 40, 42.

слушенство виявляти святійшому кпр Іоакиму, патріярху московському і всеї Руси і його наступникам, обсудити, з яких причин і трудностей власть костантинопольського патріярха скинути, в якім поважаню гетьмана, старшину і усе військо запорожське мати і про всякі церковні справи писати до св. патріярха московського, а до св. патрварха костантинопольського ні про що не писати і не посилати, поважання ніякого до його не мати, під послухом у його не бути, і з його зверхности задля далекости до Костантинополя зовсім вийти, бо те, що було ранійше — відлученне і благословенство костантинопольське, принесено було задрістю і заходом ворожим, особливо в теперішні часи, від боговідступника уніята епископа львівського Йосифа Шумлянського і иньших, подібних йому, на розпусту церкви божої, від чого зросло чи мало розколів і упадок церкви в Червоній Руси і на Волини і в других місцях, і як київському митрополіту мати у себе під властію всіх духовних українських городів¹⁾.

Собор зібрав ея, на йому було чимало людей, безпосередно залежніх від гетьмана, і натурально, бажаного гетьманом Гедеона (1685 — 1690) вибрано. Коли його оповіщено про се, то він зараз же згодив ся бути посвяченим московським патріярхом, „не вважаючи на те, зазначає Бантиш-Каменський, що він дав клятву бути в усею в послушности у грецького патріярха, коли був вибраний ще епископом“.

Одначе українське духовенство не легко приняло се відступленне від костантинопольського патріярха. Зложив ся новий собор майже з одних духовних і на йому вироблено меморіал до Самойловича. В нім наперед доведено було, що треба спитати костантинопольського патріярха, чи згоден він на відлученне від його київської митрополії; далі вказано, який поганий вплив може мати сей відділ на правобічних Українців, що можуть через брак єрархічних звязків зовсім підпасти унії; нарешті обставали за тим, що митрополіти московські, з якими патріярхи московські мусять зрівняти митрополіта київського, мають далеко меншу власть, аніж київський, що митрополіти московські ті ж епископи, тоді як київському були підвластні епископи; особливий натиск положено на те, що московські порядки можуть перешкажати шкільництву і книжности на Україні. Для сих останніх страхів у духовенства українського були доволі значні причини. В Москві далеко труднійше було писати і видавати книжки, аніж у Кліві. Одинока

¹⁾ Соловьевъ — Ист. Рос. Т. XVI., ст. 29 — 30.

друкарня була в безпосередній власті патріярха, що боязько додивлявся за тим, як би не виникли які єреси. На Україні ж боротьба з унією могла йти успішно тільки дякуючи друкарням; було через се дуже небезпечно втратити їх. Лазар Баранович, що поїхав в Москву задля друкування своїх книг „Труби словесь“, „Лира Аполона“, гірко нарікав, що в Москві „труби не швидко трублять“, а „Апольон не грає“. Теж саме могло стати ся і в Києві. На школи українські в Москві також дивились скося, уважуючи їх затроєними латинською отрутою, і коли Брюховецький ще в імені духовенства просив дозволити завести школу, то получив відповідь, що краще їх не заводити¹⁾. Коли ж зважити ще, що в Москві не вірили чистоті українського православія, бо сам патріярх Іоаким не вірив сему, хоч він і вчив ся колись у Києві, то натурально можна було від підвладности київського митрополіта московському патріярхови ждати немилых наслідків для української науки. Щоб пояснити московські відносини до українських богословів, можна навести хоч би запитання патріярха Іоакима Барановичу і Четвертинському про те, що таке флорентийський собор і як вони про нього думають; патріярх бажав його поставити так, щоб він не здав ся образливим: „Хочемо добути звістку від ваших книжок, бо ви скорше як ми маєте рукописні і друковані книжки“, сказав він. Коли ж Баранович відповів на запитання, зовсім по православному признаючи собор не важним, і коли Четвертинський відповів так же, тоді Іоаким похвалив їх за їх правдивість і завів мову про флорентийські погляди такі дрібні, що чути було, що говорить се чоловік, спеціяльно знайомий з ділом.

Стрівши протести від українського духовенства, московський уряд повинен був піти на уступки. Насамперед було прийнято, що треба від грецького патріярха добитись згоди на те, щоб київська митрополія вийшла з складу царгородського патріярхата і задля сеї мети був посланий в Константинополь від царя дяк Накита Алексеев і від Самойловича Іван Лисниця. Страх, щоб не піднасти патріяршій анатемі, примусив Самойловича потурбуватись в сій справі. Посланим удалось досягнути бажане тільки після довгих клопотів, коли в сій справі взяв участь сам султан.

Тодіж дано згоду в Москві і на те, щоб київський митрополіт мав попередню власть. Гедеон заховав право мати на митрі стоячий хрест, як се мали здавна київські митрополіти, а не мали

¹⁾ Соловьевъ — Ист. Рос. Т. XI., ст. 213.

московські митрополіти; дозволено йому в усіх виходах і вийздах по єпархії мати поперед себе чоловіка з хрестом, служити на килимі навіть і в Москві, в присутности самого патріарха і т. н.

Задля обачного правління Гедеона митрополією навіть правобічна Україна почала тягти до Київa. На се впливала згода константинопольського патріарха, се перше, а друге згода з Польщею, уложена 1686 року. В дев'ятій статі сього трактата польський уряд обіцяв, що всі православні єпископи, котрих було п'ять (луцький, галицький, перемишльський, львівський і подолицький) будуть заховані при своїх правах та вільностях: православні, що живуть в сих єпископіях, не будуть змушувані до унії, а вище духовенство сих єпископій буде приймати посьвяту від київського митрополіта. Таким робом навіть головний ворог Четвертинського Йосиф Шумлянський повинен був йому покоритись¹⁾.

Але біда спіткала Самойловича після нещасливих кримських походів, і в його упадком стратив вагу і митрополіт Гедeon. Тоді відібрали у нього власть над архимандрією київо-печерської лаври, над братським монастирем і чернігівською єпископією. Тоді ж заборонено йому титулюватись екзархом і митрополітом всеї Русі²⁾.

Добившись головного, себ то залежности київської митрополії від московського патріархата, завести усе иньше на новий московський лад було не важко. Більше важне лишилось тільки — завести цензуру, знищити соборне вибранне духовенством і мирянами духовних властей. За се і взялись тепер.

Року 1690 вмер Гедeon, і на його місце вибрано все ще „черкаським звичаєм“ архимандрита київо-печерської лаври Варлаама Ясїнського (1690—1707). Посвячено його в Москві. За його часів, хоч він був в добрих відносинах з патріархом Адрианом, ішли з Москви безнастанні закиди київським книгарям за самовільне, без патріаршого дозволу, видаванне книжок. Особливо сильно напали на тодішнього архимандрита київо-печерської лаври, Вояхевича, бувшого судю запорожського війська. Ще патріарх Іоаким, що усе бояв ся єресей, просто жадав, аби книжка прислала до його на цензуру. „Усе совітом робити наказує Паремійник; хтож робить без совіту, падає яко листе, спасеніє ж буває во многих совітах“ — так починаєть ся оден з його листів, де вкінці читаємо: „а далі важ усякі книжки, чи малі чи великі, ново

¹⁾ Арх. Ю. З. Рос. ч. I, Т. V, передм. ст. 149.

²⁾ Бантш.-Кам. Ист. Малор. Т. II. ст. 221.

зложені, як прийдець ся друковати, ранійш нам, сьвятійшому патріярхови, об'явіть і написавши пришліть, і ми роздивившись, благословенне подамо на відповідне, а не об'явивши і до нас ранійш не заславши, не слід вам важити ся такі книжки друковати, щоб не підпасти вам якій карі церковній, забороні, як непослушним¹⁾. Одначе сего указу архимандрит Вояхевич, як видно з листа його до патріярха Адриана, не знав і через те дозволив видати деякі книжки без осібного патріяршого дозволу. Приносячи патріярхови усякі перепросини, Вояхевич одначе не міг не зауважити: „се всім було відомо, що досі дозволяло ся без перепони усякі книжки по українському звичаю друковати; тепер ми дуже турбуємо ся, бо нас настрашив патріярший милостивий батьківський указ, що ніякої малої книжочки не можна друковати без архипастирського його милостивого указу. Не заперечаємо сего, але з радістю приймаємо милостивий архипастирський наказ і на превисоку, благородну розвагу, милостивий розсуд вашого архипастирства приносимо сю нашу болючу потребу: коли нам, богомольцям вашим, на усяку і меншу книжку по благословенне засилати до вас, нашого премилосердного отця і архипастиря, то всякому монастирю, всякому порядку монастирському буде чимала перешкода. І не тільки що порядку — і без хліба будемо: мастностей сьвятий монастир має дуже мало, і що є — то як би нема. Увесь прожиток задля братії і служебників, і пожива, і одежа і усяке будованне монастирське — то все з друку книжок та від милостині милосердних богомольців, більше-ж ніяких доходів не має“. Лист кінчить ся проханнем: „зведи своїм милостивим архипастирським отечеським благословенством друковати в сьвятому монастирю нашому книжки, по нашому звичаю“²⁾. Одначе згоди на се з Москви не було.

Після Ясінського митрополітом у Київі був Іоасаф Кроковський (1708—1718). Се був останній митрополіт, що був вибраний „черкаським обичаєм“. Дуже загадкова смерть Іоасафа, що приключила ся 1718 р. в Твері. Казали, начеб то він був у зносінах з царевичом Олексієм і вмер від отрути³⁾. Після Іоасафа чотири роки нікого не вибирали митрополітом, але коли уніятські підступи примусили згадати про порожню катедру, то цар 1721 року зведів вибрати в Київі, за відомом гетьмана

1) Арх. Ю. З. Р. т. I, ч. V, ст. 294.

2) Арх. Ю. З. Р. ч. I, т. V, N. CXIV, ст. 362—363.

3) Бантш-Каменського Ист. Мал. Рос. т. III, ст. 257—258.

Скоропадського, митрополітом когось „доброго, розумного і „шкільного“ чоловіка з архимандритів, ігуменів чи еромонахів“. Вибрали тоді межигорського архимандрита Іродіона Жураковського, але по наказу з Петербурга він замість київської дістав чернігівську єпархію. Архiepіскопом же київським іменовано за згодою Петра і синода Варлаама Ванатовича, архимандрита новгородського тихвинського монастиря (1722—1730). Від того часу — каже Бантиш Каменський, пропав давний звичай вибирати вільними голосами митрополітів¹⁾.

Ванатовича в додатку титуловано тільки архієпископом, а не митрополітом, і за Петра I ні сам Ванатович, ні підвласні йому духовні не обивали ся за тим, щоб йому повернули старий титул. Тільки за Петра II Ванатович, під натиском духовенства, рішив ся на се. Він написав до царя про недогідности від пониження в титулі київського єрарха. „Коли я, читаємо в листі Ванатовича, смиренний богомолець вашого царського величества 1722 року був посвячений архієпископом київським, аби бути на сім престолі, тоді митрополічий титул відібрано від того київського престолу, і тепер єпископи уніятські титулюють ся митрополітами київськими і повагу київського престолу собі присвоюють. Та і монастирі благочестиві і нарід благочестивий, що живе в польській державі, через се відібране митрополітанської чести чимало заклопотані, а вороги зраділи і тих, що хитають ся в вірі, легкодушних в благочестію, знов почали до своєї віри намовлювати і силоміць тягти до себе. Все милостивіший царю! Заразом зо всім духовенством моєї пастви прошу вашого імператорського величества, щоб ви звеліли милостивим своїм указом бути митрополії при київському престолі, не мене ради, але ради слави божої і слави вашого всеавгустійшого величества і чести, і ради поваги сьвятого міста, де ранійш, ніж де, благодать божа і віра сьвята возсіяла“ і т. и. Проханне Ванатовича зістало ся одначе без успіха, і до Єлисавети Петровни у Києві митрополітів не було, Єлисавета ж Петровна, після нових прохань з Києва і ще через те, що „певного указу про те, щоб київській митрополії не бути, ніде в синоді не знайшлось“, звеліла, з огляду на се, аби в місті Києві була митрополія по стародавньому звичаю²⁾.

¹⁾ Бантиш-Каменський Ист. Малорос. т. III, ст. 260.

²⁾ Очеркъ изъ исторіи кiev. єпархіи въ XVIII в. Ф. А. Терновского (Чтенія въ историч. общ. Нестора лѣтописца, книга первая 1873—77 ст. 188—193).

Се стало ся 1743 року, коли Ванатовича давно вже не було архієпископом. Тяжка доля випала йому. Ворогував він з київським війтом, Дмитром Полоцьким, за для монастирських земель і підданих. Ся справа пішла в колегію заграничних справ, і війт, бажаючи доконати суперечника, доніс на його, що начебто він одного високоторжественного (цісарського) дня не правив молебня. Ванатовичу зведено було прибути до Москви, віддали там його суду тайної канцелярії і суд порішив „відняти у його сан“. Тільки за Єлисавети Петровни долю його полекшено, випущено з вязниці і сан його повернено йому¹⁾.

Страчений 1722 року „черкаський звичай“ вільними голосами духовних і мірських людей вибирати єпископів, архієреїв, архимандритів, був дуже рідним українському народови і при вибраню низшого духовенства він дуже довго зіставав ся і потім; з висших же єрархів по старому звичаю вибирали до кінця XVIII віку тільки архимандритів київо-печерської лаври²⁾. Що до сільських виборів можемо навести слова проф. Лучицького з нагоди поданих ним кількох документів з Полтавського полку. „При тім значіню, каже він, яке надавали церкві і при праві громади — порядковати всі справи, що її дотикають ся, було натурально, що і сьвященник, що був частиною церкви, її служителем, підлягав зверхности громади. Як адміністративна одиниця громада вибирала отамана або війта; таким же правом користала ся вона і для вибору сьвященника: як і отаман, і війт се була особа вибрана громадою. Громади сел Козлова, Лелякова і Студенків, як то можна бачити з документів, просто заявляють, що вони „приймуть“ сьвященника Гаврила Леонтевича „за духовного попа і богомольця“ свого. Мешканці з Самовиці право вибору означають докладнійш. З акта або „контракта“, уложеного громадянами сего села з сьвященником, ясно можна бачити, що яка небудь особа, чи вже присьвячена, чи ні, чи була духовна чи сьвітська, могла бути поставлена сьвященником, аби була вибрана громадою. Звичайно особа, що схотіла бути сьвященником, зверталась до якої-небудь громади, просячи у неї вибору, і коли громада уважала її відповідним для себе, то вибирала її. Коли вибрана особа не була ще посьвячена, громада заявляла, що прийме його своїм сьвященником,

¹⁾ Бантиш-Каменський Ист. Малорос. т. III, ст. 261, увага 311.

²⁾ Прошеніє малорос. старшинъ о правахъ, Київ Стар. 1883, VI, ст. 329.

коли вона таким саном від його преосвященства буде ублагословлена. Що не самі духовні особи, вже посвячені, але і світські були вибрані священиками, видно з того, що нпр. в селі Самовиці, хотів стати священиком канцелярист переяславської консисторії Максимович, в с. Каратулі був священиком бувший військовий товариш, і нерідко священиками ставали прості козаки. Завдяки розповсюдженню письменности, в ті часи в кожному селі, як се видно з „описи“, з козаких компутів і т. и, існувала школа, так що кожному легко було стати священиком¹⁾. Документи, на підставі котрих зроблені сї виводи, сягають навіть шестидесятих років минулого віку.

Про вибір духовенства ми находимо вказівки і в кодексі „прав, котрими судив ся український нарід“, в ч. VI, арт. 3, п. 1. „По сему пункту, читаємо в розвідці проф. Кистяковського, коли опорожнить ся посада священика в місті, містечку, або селі, старшина, фундатори і парафіяне, а в панських селах пан і парафіяне обовязані до чотирох місяців вибрати гідного чоловіка і представити його на потвердження архіерея. „Архіерей же, сказано в своді, без такого вибора і посвідчення нікого не вибраного до тої церкви посвячувати силоміць не має“. Колиж парафіяне і ин. в визначений час не виберуть гідного чоловіка на священика, і се станеть ся через їх недбалість, то епархіальне начальство тоді має право визначити від себе свого кандидата. Такеж праве має воно і тоді, коли вибраний не має потрібних прикмет, і коли парафіяне в визначений час не виберуть на ново відповідного чоловіка²⁾.

Не охоче відставали від таких порядків на Україні. Навіть висна верства, старшини, шляхетство, почувала всю силу понесеної втрати. В петиції до Катерини II про те, щоб повернути їм їх давні права, вони між иньшим таке писали і про священиків: „Вільний вибір духовних вже і після утворення святійшого синоду, за гетьмана Скоропадського був у нас, але кілька літ тому його знесено і окрім одной київо-печерської лаври, що й досі ще задержала се право, вільного вибору не буває, а іменують ся архіереєм звичайно представлені від святійшого синоду, дуже часто навіть і з таких людей, що на

¹⁾ И. В. Лучицкій — Малорос. сельск. община и сельск. духовенство в XVIII в. Київ, 1883, ст. 8—9.

²⁾ Кистяковській Очеркъ истор. свѣдѣній о дѣйствовавшихъ въ Малороссіи законахъ, ст. 108.

Україні і не постригали ся, ніяких заслуг тут не показали і звичаїв тутешніх не знають“. Петиція кінчить ся бажаннями, щоб давні вибори духовних вернули ся знову¹⁾.

Тільки висші єрархи помирли ся з новими порядками, що зруйновали старі відносини духовенства і селян на Україні. Займаючи завдяки своїй освіті висші духовні посади в цілій Росії, ці єрархи з Українців почали переймати ся інтересами всеросійської церкви. Стефан Яворський, блюститель патріяршого престоло і митрополіт рязанський, Теофан Прокопович, архієпископ новгородський, Теодосій Яновський, віце-президент синода і архієпископ новгородський, св. Дмитро Ростовський (Туптало), Тимофій Щербацький, митрополіт — з початку київський, потім московський, Арсеній Мацієвич, єпископ ростовський, Геннадій, архієпископ углицький — се все були Українці, але всі вони, бувши визначними діячами, турбовали ся не про українські діла. Сили свої вони віддавали почасти на те, щоб вернути назад старий патріярший престіл, почасти на оборону прав монастирів володіти землею і селянами. Катерині II їх опозиція була дуже не мила, союз із духовенством був би їй дуже користний, бо воно могло-б піддержати її яко оборонницю віри: вона скасувала на самім початку свого царювання, зараз після перевороту, котрим воно почало ся, указ Петра III про ікони, про домові церкви і навіть про монастирські добра. Далі силою фактів змушена і сама відбирати мастности від монастирів (з початку се переведене було тільки в Великоросії), цариця ставала на доволі небезпечну дорогу, коли і чимало єрархів почало виступати з протестами. Справа Арсенія Мацієвича і готовість Катерини на найкрайніші способи, показує як немилі були їй всі протести духовенства. Через се можна зрозуміти і роздратований тон у відзивах її про українське духовенство, з котрого виходило багато тих протестантів. „Треба вам, писала Катерина в інструкції Румянцеву, іменуючи його президентом малоросійської колегії, пильно придивляти ся і за архієреями і їх підвладними, щоби вони не виступали з меж свого сана з ріжними звичайними у їх хитростями, підіймаючи иноді свою духовну власть над сьвітською, або сїючи в народі протіж, готовім вірити бі-зна чому, різні клевети. користні їх замірам, а загальному покою не наручні; до того-ж відомо, що обучені богословію і призначені тут до духовних урядів, вони в за-

¹⁾ Прошеніє старшинъ Кіев. Стар. 83, N. 6, ст. 339—330.

кордонних польських і українських школах затроюють ся, по негідним правилам римського духовенства, многими принципами ненажерливої властолюбности, що своїми шкодними наслідками наповнили минувшість європейської історії. От через теж то повинні ви дізнати ся добре про власть тамошнього духовенства по всіх жилах, куди вона проника, а також про його маєтности і доходи. Через се потрібно, щоби в архієреї та архимандрити посьвячувано таких людей, від яких по смиренію і кріпости духовній, можна-б було ждати резонабельних сантіментів, тому не погано було-б, коли-б ви заздалегідь таких спостерегали і в свій час на важні архієрейські і архимандричі міста просто від себе їх кандидатами представляли, описуючи при тім їх знатє, їх погляди і їх жите¹⁾).

Після злучення України з Росією менш всего, здавало ся, можна було ждати, що український нарід не знайде бажаного в церковно-єрархічних сферах. Одновірність Москви, здавалось, запевняла неможливість конфліктів з нею по сим питанням. Але на ділі вийшло инакше. Україні і в питаннях єрархічним і духовно-освітнім прийшло ся пережити чималу перемену.

1) Соловьевъ Ист. Рос. т. XXVI, ст. 46.

ЗНАДОБИ ДЛЯ ПІЗНАНЯ УГОРСКО-РУСКИХ ГОВОРІВ.

Подав Іван Верхратский.

[Конець].

В. С Л О В А Р Е Ц Ь.

а. а́дде. а́тде Бі. = гал. отде hier, ebendahier (in der Nähe zeigend).

а ж МЛ. wenn, коли. аж одна — говорине „ластувка“ — аж в много „ластувки“. — sobald. аж повечеріє, прийду О. sobald die Abenddämmerung eintritt, werde ich kommen.

а ж -- аж О. = то — то bald, bald. вівця́ бувас аж біла, аж чорна, аж голуба, аж тырка́та.

а й Д. aber, але, но.

а й бо Стр. aber, doch. та, але. може є, айбо я не відйіу то́го.

а й но Г. Бч. ja! so ist es! айно oder айло Лв. ja wohl.

а м брела́ Д. Regenschirm. it. ombrella.

а на ка́м, на ка́м НД. Taglohn; cf. magy. napszán Tagewerk. napsámos Tagelöhner.

а н де Лв. отде. а́нде ня чека́йте, я зараз прійду. — по́тя, што (що) она́джить в зині; сині́ йо́му крїла; а́нде са́де, а́нде по́де. (а́нде -- а́нде = hier — dort).

а в то горбчнїй НД. vom vorigen Jahre.

а -я к О. ja.

ба. ба́бец МЛ. Kaulkopf, Cottus. курті бабці.

ба́ бин-вовк Д. K. Bärenaupе, eruca Arctiae.

ба́ бин-пес О. Стр. ВШ. ба́ бин-пес або ба́ бин-воу́к Бі. Bärenaupе.

ба́ бин-пес Д. Wolfsmilchraupе, eruca Deilephilaе euphorbiae.

ба́ бин-псик Ім. Bärenaupе.

ба́ бинно або дьїдино льїто ВС. fliegender Sommer, Altweibersommer; die im Herbste massenhaft auftretenden, langfädigen Gespinnste gewisser Spinnen [namentlich aus den Gattungen Thomisus (Сияк), Lycosa (Вовчуга) und Theridium (Снович)].

ба бо́ны Г. забобони Aberglauben psl. бакоуни superstitio.

ба бра́чка Гр. бабранина. велика бабра́чка eine Arbeit, bei der man beschmutzt wird. бабра́ти ся sich beschmutzen. забра́у ся er hat sich beschmutzt.

ба грїти Вл. ба́гра (багрó Radfelge) складати. керекя́ртѡв го-леса́ багрїть = багра скла́дує.

ба й бара́к Я. короткий сїра́к.

ба й бара́к мужчїнський Oberkleid für Männer. ба́й бара́к челєдóчий Oberkleid

für Weiber (челєдина = Weib, Frau, жена).
баледжанік Д. Rosskäfer, Mistkäfer, Geotrupes stercorarius.
балега Я. Mist, Dreck. корова балега зовє ся звичайно гівнєк. — балега уд кур І. Hühnerkoth.
балежанка Бі. Mistkäfer, Geotrupes stercorarius.
балта З. най малá соқыра. — соқыра З. або фєйса бөлша. — топёр З. з доўгим і широким вострем.
балтина Вл. мала балта.
бандурка Вл. Gr. Ephemera, Eintagsfliege. plur. бандуркы.
барнясты НД. dunkelrothbraun. барня rothbraunes Pferd; rothbrauner Ochs. cf. magy. barna braun; barnas bräunlich.
баршун Я. Barchent материя стяжкова до капелюхив. кресанє з баршуном Я. Hut mit einer Barchentbinde.
бáня. желѣзна бáня Бі. Eisenhütte. бáняс plur. бáнясы робѣтник в бани. magy. bányász — сѣльня бáня Ім. Salzwerk. жупа cf. бáня 1) Badeanstalt; Bad. 2) Bergwerk 3) Kuppel. psl. баня balneum magy. bánya = Bergwerk.
бáрабер Кв. Bahnarbeiter. ты бáрабер послѣдний, ты заволоко! — бáраб Ян.
барáбский хлопец Ян. = хлопец барáба, не тутѣйский, зашлий (cf. бáраб, барáба, бáрабер).
барáн желѣзний Я. Ramm-block, желѣзна баба.
барáньчик Л. Gallinago gallinula, kleine Bekassine.
бараньчѹк НД. Lanius, Würger.
батѣжнік Г. Cichorium intybus, Wegwarte, Cichorie.
бáюр Кв. перевяка, що держить на вий руку, коли пряде кудєлю.

бѣвкати Ир. ВР. blöcken. вѣвцá бѣвчѣть. бѣвкауць вѣвцы die Schafe blöcken.
бѣгарцьи О. палочки до цибалив. nom. sing. бѣгарець.
бѣздѣла! Мар. unwirksam, vergebens! vergebliche Mühe! es wird kein Resultat erzielt!
бѣкерники Я. кутасѹ у байбарáка. nom. sing. бѣкерник.
бєндѹг Л. Magen magy. bendő cf. ukr. збєндѹжити = сильно угнѣвати.
бєрв О. Baumstrunk, Baumstamm. Спѣвають: Лежєли бєрви бєрвинковийи.
бєрвенѹ Я. ein Baumstamm, an welchem die Aeste abgehackt wurden.
бєрвинѹк Лв. pervinca, Singrün, dem. бєрвинѹчок.
бєрегѹлиця ВС. Ир. Uferschwalbe, Cotyle riparia; auch weisse Bachstelze, Motacilla alba. — бєрегѹлицы кáпкajúт у вѹду. — psl. бєрєгєрєчє ist entschieden Cotyle riparia und nicht хєрєчє, alauda, wie bei slav. Philologen, zum Beispiel bei Miklosich, angegeben wird.
бєрдо Мар. скалиста гора; скала.
бєрєвѣвка НД. Buchfink, Fringilla coelebs. в бєрєвѣ собѣ гыязѹдѹдовбать, в дуплѣ.
бєрив Я... (бирив, бирів) вѣйт, magy. biró; соўга-бєрив magy. szolgabiró Stuhlrichter.
бєривний З. reich, богатий. бєривни люде.
бєтєгáти Кв. слабувати, бєтєгáс = слабѹс. бєтєжний magy. beteg krank.
бєтѹг або слáбость МЛ.
бѣчка або мѣцька МЛ. plur. бєчки або мѣцькы Kätzchen der Bäume.
бѣвны Гр. ergiebig, reich. бѣвна землѣ. magy. bő locuples.

- быль І. билина, Staude. На горі зелена была. An der Höhe wächst eine grüne Staude.
- бидв́арь Р. Tabanus bovinus, Viehbreme.
- бй́ти І. на пр. з насіння процо́н-цьвіту бють ола́й aus den Früchten (wörtlich „Samen“) der Sonnenblume wird Oel gepresst.
- бігалка Д. Taumelkäfer, Gy-
rinus. бігалкы бігають по воді;
світляють ся до сонця вр. гу-
пульск. говицьи.
- біганка plur. біганкы. Bi. Tau-
melkäfer, Gyrrinus.
- бігарник ВС. лайдак magy.
bigaros.
- бідү городіти ВС. або бідү
чиніти Böses thun.
- ббджереве О. Feldbeifuss Ar-
temisia campestris.
- білі листкы Д. Tussilago far-
faga, Huflattich. кедь поріже
перст, кедь бо што, прикладають
білі листкы до раны.
- білі печу́нки ВШ. білі пе-
чу́нкы (печункы) Лв. Lungen.
чорні печу́нкы Лв. Leber.
- білогру́дець Яв. Wasser-
schwätzer, Cinclus aquaticus.
- білогурка ВР. Stadtschwalbe,
Fensterschwalbe Chelidon ur-
bica.
- біло́кленъ НД. біло́кле-
нина Д. Feldahorn, Weisse-
berg, Acer campestre.
- біль Лв. gen. masc. Splint, albur-
num. на д'ереві биль утеше get.
- білє Я. Wäsche.
- біс. збіс Стр. Tollwuth, Was-
serscheu. од бісу = від ска-
женницѣ, від шальги.
- благый О. Ду. ВР. in der Be-
deutung: zahm, milde, sanft;
ruhig; gut. блaгый конь ВР.
пистує ся вбвцѣ, абй блaгá булá
О. — глухá жалыва не кúсать,
най блaгá ВС. psl. блaгъ ἀγαθός,
bonus.
- благодать Лв. Wohlwollen;
Liebesgabe; Gnade. з благо-
дaтьоу, з ласкоу, на доброе
дыло.
- блѣхлик (блешник) Пу. бляшана
мірка. дуркну пять блѣхликѣв
у Чміля та забуду за вшытку
бідү.
- ближй́ти Р. nahen. нивы́ пѣть-
десять годів ближй́ти без три
ich habe beinahe 47 Jahre.
- близець (коло Унгару) Zwilling.
- блы́скавка Лв. Blitz.
- блы́скать, опáлать на хвілю
НД. гал. жовны́ грають на по-
году „за тотó, гей бы з'огня
блы́сне, гей коли тремтй́ть“
fulgurat, es wetterleuchtet.
- бляху́вка МЛ. blechernes
Gefäss.
- блюдо З. Schüssel. глyбо́кое
блюдо. — плыткóе: тарй́л З.
(тарй́л) два тарелы́ zwei Teller.
- блюдцѣ. блyд́я genit блy-
д́яти. блyд́яткo genit. блy-
д́ятка Bi. kleine Schüssel.
- блюв́ати ВС. speien. блyѣ валь
ры́гать.
- бóвгарь О. пастух, що пасе воли.
боўт О. З.... Gewölbe magy. bolt.
- бовчъ І. боўчъ, бовч, „де вода
ся гамує, калабаны“ Tiefstelle
im Fluss, wo das Wasser im
schnellen Fliesen gehindert
wird.
- бóвчик Д. plur. бовчыкы Lache
„што вода поумывать“ (поумы-
вати = повививати ausspülen).
- Бог бы вас да́где дьй́ Стр.
(проклон) etwa: Gott möge
euch wegschaffen! möget ihr
verschwinden.
- богй́ня О. Labmagen, aboma-
sum.
- Бóгонько (в верьхóвинны) пе-
щено, примильно: Бог.
- бóгар Я. ВС. plur. богары́ magy.
bogár хрущ, Käfer.

- бо́гріда Лв. magy. bokréta, Blumenstrauss.
- бо́дькати О. stechen. бо́дькає er sticht. бо́дька́вий stachelig. — веприна бо́дька́вий корч Ribes grossularia ist ein stacheliger Strauch.
- бо́жа коро́вичька Лв. Marienkäfer, Coccinella septempunctata. леті бо́жа коро́вичька, леті там, де я ся оддам! (пригов. діти).
- бо́жа коро́вка З. Marienkäfer черлена, має по собі пяточкы. діти григоворюють: „бо́жа коро́вка! леті на сьнього дуба!“
- бо́жа оле́нка Г. Вл. Ім. Д. ВР. ВС. Marienkäfer. діти беруть того хрущика на руку, дають му літати а відтак злетіти, причім приговорюють: „Оле́нко, бо́жа оле́нко! іди до Бо́га небесного, там ти отиць і мати, дасть Бог тобі богачик. Оле́нко, поведи мене́ там, де я ся уддам!“
- бо́жа рúжа Г. Д. Paeonia officinalis, Pfingstrose. бо́жі рúжі цвітуть на русалях Г. русаля Pfingsten psl. роу́салны пвуге-хосты).
- бо́жа хы́жа Лв. Gotteshaus, Kirche. пушо́у до це́ркви — да́тко лем даколи́ ка́же: до бо́жойі хы́жи.
- бо́жый во́лик Г. ВС. Hirschkäfer, Lucanus cervus. бо́жа коро́вка Г. Weibchen des Hirschkäfers.
- бо́жити Я. beeden. це́рковник бо́жений до це́ркви; присяга́у, аби соко́тиу́ це́рков та́й служіу́ при́жно* der Kirchendiener ist beeedet, dass er die Kirche bewache und willig seinen Dienst versehe. не бы́ли бо́же́ны Лв. sie waren nicht beeedet.
- бо́жі чо́бѣткы Г. Rittersporn, Delphinium.
- бо́лень Лв. НД. Aspius garax, Rappe. Іни́у два бо́лены.
- бо́лячѣвник Г. „зелѣ на бо́лячкы берѣт; цвѣте жо́уто“.
- бо́йтарь Г. Hirtenknabe magy. bojtár.
- бо́мбáк. бумбáк Г. Лв. Стр. Käfer, хрущ; Melolontha vulgaris, Maikäfer. — ко́нськый бо́мбáк Geotrupes stercorarius, Rosskäfer. — бо́мбáчѣк сьвѣтлы́й Г. Leuchtkäfer, Lampyrus noctiluca. „бо́мба́кы (Maikäfer) в хробакѣв (тут хробак = борозняк, Engerling); із того пак она́дыс, обмінить ся Стр. бо́мбáк гнѣ́йны́й Стр. Rosskäfer.
- бо́мборы́шкы З. бо́мборы́шка Бі. nom. sing. бо́мборы́шка kleine Körper von kugeliger Gestalt. бо́мборы́шкы на во́льсы; сьуть упя́т на дубі кру́гли бо́мборы́шкы (die Galläpfel der Eiche).
- бо́мбулькы на во́льсы НД. die Fruchtkätzchen (Zapfen) der Erle.
- бо́ня ВС. Lache, Pfütze. (cf. ка́да-бо́ня, ка́да-ба́ня). по до́ждєви іме ся чо́ловікови на но́гу пя́виця, як за́йде в бо́ню.
- бо́рки (бо́рки) Лв. Ир. Backenbart. лиші́у собі бо́рки. брѣ́твать собі бо́рки. magy. barkó = der Backenbart.
- бо́ровда́ ВР. Ackerfurche; Furche. в Гал. декуды пр. в Терно́пильщині: боро́зна. psl. бра́зда et бра́зна а́лазъ, sulcus.
- бо́росквá Ім. Pfirsich, Persica vulgaris.
- бо́роща́ник Лв. Hedera helix, Epheu, прочитан magy. borostyán.
- бо́рт МЛ. Baumhöhle. жу́нвá сидіт в бо́рти der Specht (Grün specht) wohnt in Baumhöhlen.
- бо́рта О. Baumhöhle „що в се́редины́ має ды́ру, вігниє, а крайі́

- здорові“. бортаве дерево О. МЛ. = дулаве дерево, *hohler Baum*.
- босоркánя Г. Л. Г. НД. 1) Нехе 2) *Nachtfalter, phalaena*. (3) in Gal. hie und da auch: *Kröte, bufo magy. boszorkány=Hexe*]. босоркánя мохнáта Д. *Nachtfalter, phalaena*.
- бóта О. *Geschwür*.
- бочайістый. О. mit anders gefärbten Seiten. корóва тотá мáе очі бочайісті (= докóла очій біла).
- бочіти ся Лв. *zürnen; meiden*. легіні на мéне ся бóчать.
- бо́йти ся вóд (уд) когó Ир. *sich vor jmd fürchten*. бо́йти ся уд ньóго.
- бриндáк І. Ду. Вл. Д. ВС. *Mai-käfer, Melolontha vulgaris*; — *Käfer überhaupt*; бриндáк кінськый К. *Rosskäfer*; суть і бриндáкы балéджані, што маржнў балегу розвідууть = *Copris lunaris, Mondhornkäfer*: — в З. бриндáк балéжаний *Copris lunaris et Geotrupes stercorarius*; — в Ду. бриндáк балéжений *Geotrupes stercorarius*.
- брíтвати ся НД. (брытвати ся) *sich rasieren*. брытвають йóго *sie rasieren ihn*.
- брíч Я. *Rasiermesser* бритва, обрítати ся *sich rasieren*. psl. *брíчь et брíтка ξυράν novacula*. брítи *ξυράν tondere*.
- бруст Г. genit. бросту *junge Triebe der Bäume pamentl. der Buche*. ньóго бросту (в гал. брость genit. бростя et брост, genit. бросту).
- брýнчик VIII. *Hummel*.
- брýх VIII. *Vauch*. в Г. *Magen*, жолудок.
- бўвалячкa Вл. пасўля грўба *grosssamige Abart der Phisole (Phaseolus) cf. бўвол, бўвал*.
- бўга МЛ. *Bubo maximus, Uhu, grosse Obreule*. бугурéзa МЛ. бўга вéнча. бўга гутит, бугурéзa кувікає.
- бугурéц Р. *Waldohreule*.
- будула́йка О. бóчечка, судинка.
- бўкати З. *brüllen psl. коучати mugire*. водяный бика бўкать в болóты *der Moorchse (Botaaurus stellaris) brüllt im Sumpfe*.
- букáтка ВР. в значеню: варéное мýсо. ньóго букáтки (в Гал. буката хлїба = скибка хлїба).
- бўкса Ду. *Büchse*, пушка, скарбона.
- бўля Л. plur. бўлы *Kartoffel*. у бўлы нать. — бóмбовкы (бóмбовки) я́годы бўлы *Beeren der Kartoffelpflanze*. (жартовлива примовка: бўлы — бўлы, так бы втя очі, як цыбўлы!).
- бумбáня Г. *Phaseolus multiflorus* дуже велика пасўля с черленим цвїтом.
- бўнка НД. *Coccinella (septempunctata), Marienkäfer, Sonnenkälbchen*; приговорюють: бўнко — оленко! полеть до нéба!
- буркўш О. *magy. burkus* значить Прусак; Мадыаре в своій національній нетерпимости надали згíдно те імя на кличку псаи а від Мадыар перевяли несьвїдомо тую назву і рускі селяне.
- бурьян Г. *Unkraut*.
- бурачéнка Я. н. борщ бурачєний.
- буровáны НД. nom. sing. буровáны круглі сливи, великі, чорні; є і білі буровáны.
- бутéй овец МЛ. дванадцять сто овец.
- бутнйк Г. або луцérна Г. *Medicago sativa, Luzerne, ewiger Klee, Schneckenklee, равельник*.

бути́ти Д. brüllen; ein Getöse verursachen. чу́ме, коли́ бути́ти вночі́ водяни́й бі́ка (Botaaurus stellaris).

бу́ Бi. dass, damit. по́дбородник держа́ти клеба́н, бу́ вітер не а́няю́ з голо́ви. — бу́х Р. О. то́бух не ма́ли Р. ко́бух найшо́у, то́бух озни́у.

бу́дзень Гр. К. ВР. Rinderbieszfliege, Hypoderma bovis. „будзень кі́ряти ма́ржину“ Гр. „бу́ха што кі́ряти ма́ргу“ К. „будзень спуді́ти ма́ргу“ К.

бу́заканка Д. Hypoderma bovis, Rinderbieszfliege.

бу́зкати́ся Д. полошити́ся від бнзаканки. — бу́зкати́ся коро́ва.

бу́ло бу́ти пога́нов Стр. проклов: Unheil über dich!

бу́ляниця Лаг. по́ле, на котро́м зобра́но кіндири́цю (са́мі бі́ла стирча́ти).

бу́стри́й Ду. schnell; hurtig; feurig; scharfsinnig. бу́стра вода́. бу́стри́й ко́нь. бу́стри́й чоло́вік. рsl. вьстръ̑ тьхъ̑с, citus.

бу́ва́кати́ МЛ. miauen, нявкати́. коты́ бу́вакаю́ть, ко́т ня́вкає. ва́дь. ва́ть Стр. oder. magy. vagy, ва́дь — ва́дь Я. entweder oder. ва́дѣти́ся Стр. Лв. сварити́ся, ва́дяться́ с сусѣ́дом sie zanken mit ihrem Nachbar. ва́дьба Zänkerei, Zank.

бу́жити́ свої́м житѣ́м Пу. sein eigenes Leben auf's Spiel setzen.

бу́лькі́й снѣ́г НД. grosser Schneefall, што́ увалі́ть снѣ́г вели́кий.

бу́лу́в ВС. (валов) Trog. genit. валова́.

бу́лу́шний Стр. zuständig, wohnhaft, зводьки́ валу́шний? або́ де́ бу́вають?

бу́лу́шний. вало́вшний НД. спосо́бный, здатный; при́датный,

користний́. Не валу́шний. magy. való wahr, wirklich.

ва́па Лв. де́ вода́ стоі́ти, што́ (що́) не го́дна істе́чи; груа́ке́ мѣсто, грия́ило, ож́ за́тане ма́ржына́, не го́дна ў́йти́ з ва́ны Sumpf, Morast, Lache, Tümpel, Pfütze, рsl. ва́па λήγνη, stagnum.

ва́ргá Стр. Gärberei. до́ ва́ргá ко́жу ў́правити́ або́ ў́варжити́ (ў́варжити́). ко́жу уваржи́у́ = ски́ру вигарбо́вав.

ва́рга́рь МЛ. Gärber. ва́ргарі́ ва́ргую́ть шку́ру. magy. varga = Schuster, Gerber.

ва́рго́вати́ Я. gärben, ва́рго́вана́ шкі́ра = гарбо́вана́ ски́ра.

ва́рше́дь столи́ця. на ва́рше́ди Земпли́нської́ — ва́рше́дський — ца́рський, сто́личний. ва́рше́дська шко́ла. — кра́йні́ська шко́ла = шк. уде́ржува́на гро́мадою.

ва́ртува́ти verb. trans НД. пи́льновати́, ча́товати́. ма́чка мы́шь (и́ш) ва́ртує́ die Katze lauert auf die Maus.

ва́у́ка НД. innerhalb. во́нка НД. auszen, ausserhalb.

ва́рува́ти Ду. behüten. ня́й Буг ва́рує́! Gott behüte!

ва́рча́ти І. knurren, miauen. ва́рчи́ть ма́цур der Kater knurrt.

ва́тру на́кла́сти О. Feuer schüren.

ва́жере́йти́ся Ян. Junges bekommen (von der Stute). же́ребна́ кобы́ла.

ва́дѣ́чно. ва́дѣ́чныі́ Ир. Ду. Höflichkeitsformel etwa: ich bedanke mich, ich bin sehr verbunden.

ва́лика́ жа́лі́ва НД. Urtica dioica, grosse Brennnessel.

ва́нлі́лька І. „скопе́ць, што́ до́йти́“ = ск., до́ котрого́ до́йти́. cf. magy. véndel Butterfass.

ва́пе́рь Я. ха́раше́ный, що́ ма́є ві́дрі́зани́ нуды́.

вербованія Ир. Д. вербóвка Д. *Balsamina hortensis*, *Balsamina* (листе подібне до вербового).

версть Гр. поколіня. версть теперь слаба die jetzige Generation ist schwach psl. вѣрсть et вѣрста ἡλικία, aetas.

вѣрстний кущ. вѣрстна куща Стр. що власне держить дитину до хресту; богачь бере 12—15 кущів до хресту.

верьховійський Р. з верьховини. по верьховински nach der Weise der Gebirgsbewohner.

веселівка О. Regenbogen, iris. веселѣти Лв. веселим стати heiter werden, sich erheitern. — веселый дуже Вл. sehr heiter; sehr fröhlich.

вечѣрки, вечѣрки Лв. Abendunterhaltungen, вечерниці. на вечурках. по вечурках.

вечѣрніця Лв. Стр. Abendstern. сперед зор сходить зорніця=Morgenstern. — вечерниця Г. зоря вечѣрня, Abendgöthe.

вѣбачний О. nachsichtig. бѣдте вѣбачні wollen Sie entschuldigen.

вѣдко слѣду або вѣдко, слѣда куды идѣ Стр. man sieht die Fährte.

вѣдра О. Fischotter, Lutra vulgaris. psl. вѣдра.

вѣзѣр Гр. BC. genit. вѣзора вѣзѣр З. Fenster. рамна до вѣзора Fensterrahmen. смѣркова рамна. — фѣтро, де вѣзѣр стѣить = гал. футрина Verkleidung. вѣчко Fenster-scheibe.

вѣз'явити ся Рос. узвити ся, виявити ся an's Tageslicht kommen.

вѣйде з гадки Р. es kommt aus dem Sinne, man vergisst.

вѣня Л. Euter.

вѣнниця Ім. 1) Weinstock, Weinrebe, Vitis vinifera 2) НД. Weingarten.

вѣслонь Lehnssessel cf. psl. слонити см acclinari. гал. ослин Bank.

вѣти пр. пѣс хвостом вѣ der Hund wedelt mit dem Schwanz.

вѣшне Я. cerasus, Weichsel

вѣган ВП. або сукман cf. magy. viganó = Frauenkleid.

вѣдѣти від цѣцьки дѣтину О. = відлучити.

вѣдѣждник Ир. Regenschirm.

вѣдѣжа МД. in der Bedeutung: Nachtfalter, phalaena.

вѣдсохувати се Кв. О. sich abgewöhnen, entwöhnen, відвикнути. вѣдсохувати се від житнього хлѣба — Кв. що вѣдсохувати се свого язика — то лайдак! О.

вѣдѣк (вѣтѣк) Р. sodann.

вѣдѣрати воѣну О. відчесати.

вѣйко (вѣко) Я. Augenlid, palpebra.

вѣзнака Р. Kennzeichen (вѣ=вы). вѣнцѣльрка НД. Weinschildlaus, Lecanium vitis.

вѣрь О. Hengst genit. вѣрѣ. купиѣ одного вѣрѣ er kaufte einen Hengst. genit. ворѣ ВР. psl. орь čech. оѣ Ross.

вѣрник Л. парохіянн. шѣйи вѣрники meine Pfarrkinder. psl. вѣрникъ πιστός, fidelis.

вѣровати Лв. вірувати Л. glauben. не вірую тому = гал. не вірю тому. віруйте = вірте.

вѣсохувати О. навчити (вѣ=вы).

вѣтерниця Г. Лв. НД. „віхор, што в каріку оберне“ НД. Wirbelwind. Sturmwind. Gestöber.

вѣчко Л. вѣчко на вѣзѣри (вѣзѣри) Fensterscheibe.

вѣщѣвник Гр. Wahrsager. пошѣю до вѣщѣвнѣка čech. věstec.

віходити Кв. verb. trans. злічити, влічити. доктор віходіу хлібця (ві=вы).

вовки Я. Ononis hircina, Hauheschel. Як сухе, то берут на постельне під жаржину.

вовкуні Бч. Hungerzweischen пом. sing. вовкуні. воўкуні О. Brombeeren.

водиця березова Ир. або сѣк березовый гал. сок березовий Birkenensaft.

водичка МЛ. dem. v. водиця Wasser. хоть водички ся напита.

водова ящурка Г. Triton, Wassermolch.

водошья звич. plur. водошыйі Коп. „што вода ўмые“ vom Wasser ausgespülte Stelle. твѣрдо великі водошыйі.

водяна хворота НД. Wasser-sucht.

водяный біка Стр. Botaurus stellaris, Rohrdommel, Moorochse, букало, гупало, букач, гук. в. б. вадыне пісок у воду і буркати як біка die Rohrdommel taucht ihren Schnabel ins Wasser und brüllt, wie ein Stier (nach der Aussage des Volkes).

водянка Вл. Wassersucht.

воздух Г. Лв. Р.... Luft psl. въздохъ аѣр; айѣр.

в-округ Р. rund herum.

черв (червь) обточит в округ.

воларь Д. пастырь, што волю пасе.

волик божий МЛ. Lucanus cervus, Hirschkäfer.

волово око Ир. Стр. волово око З. волово вѣчко Стр. волове вѣчко Мар. волове вучко Г. май пицьцѣке, круаь плут прѣйде. волове бѣчко ВС. мае гнѣздѣ на землі в незахуднуи місци, де рісчечко — гнѣздѣ такоє доуговѣсте, гей токанятко (горнятко). волове око Бі. вады ложовый ко-

роль по ломах (Waldbrüche) бѣвати. Zaunkönig, Zaunschlüpfer, Troglodytes parvulus.

волос Г. Fadenwurm, Wasserkalb, Gordius aquaticus. аж ізбоє волос в водѣ, то не добре = коли више волос в водою etc.

вон Ян. Пу. nach Aussen; hinaus. віростут клевакѣ вон. ящурка ўйшла вон die Eidechse entfloh. ўтяг його вон із ямы Пу. er zog ihn aus der Grube heraus. psl. вѣмъ ѣѣω, foras.

вонѣти ВШ. Г. Стр. stinken, einen widrigen Geruch verbreiten. рѣба уд головѣ вонѣти ВШ. вода вонѣт сѣркоу Г. das Wasser hat einen Schwefelgeruch. попукач вонѣти Стр. der Wiedehopf stinkt. psl. конати ѣѣεν, olere, ukr. воняти.

вонячий Ир. stinkend, злого запаха ukr. вонючий.

вороблячкы НД. сливки круглі, червени.

воробок Л. Г. ВШ. Spatz, Sperling.

ворожіля (правильно: ворожыля) на крумплях Лв. ворозья у крумпльїв Стр. die langen, strangförmigen, unterirdischen Ausläufer der Kartoffelpflanze; auch Stengel sammt Blättern derselben rad. вѣз. psl. поврзати deiv, ligare cf. поврзъ pol. powróz, ruth. поворов.

ворох ВС. купа, Haufen. В воросы ходили до школы = разом ходили до школы. у воросы І. в купі.

ворча Ир. Лв. вады піпак Geschwür. ворча, што ўверже під шийоу.

воряк Г. Hengst, admissarius psl. оръ, čech. оѣ, Ross.

впорѣжений борщ Я. борщ підправлений сметаною.

всѣгды всѣгды І. Вл. Лв. ВС.
 Ир. überall. не всѣгды nicht
 überall; в Гал. всюди, всюда.
 всѣкий Я. jeder.
 втѣмесѣти ся Лв. утихнути,
 ушухнути. вже бысь ся втѣме-
 сѣу = утих бысь.
 вуші свинські Лв. Finnen
 (Cysticercus cellulosaе).
 вшиткый ВС. Л. (вшиткый) весь,
 всьой. вшиткый лыс. вшитке
 зерно. вшитко даў er gab Alles.
 вѣдно ВР. вѣнно zusammen.
 много баб зѣшло ся вѣнно =
 много баб вѣшло ся в купу.
 Г. габа Ир. Welle. габа гучѣть
 die Welle braust magy. hab.
 гадниый слуга ВШ. гадни-
 няча слуга Ім. plur. гадни-
 нячі слугы. Libellula, Wasser-
 jungfer.
 гадника Бі. Kreuzotter auch
 гид genannt, womit schliesslich
 Schlangen überhaupt bezeich-
 net werden.
 галайкати Вл. lärmern; unarti-
 kulirte Laute von sich geben.
 галайкана в корчмі = спиване
 і крик в корчмі.
 галас ВР. 1) Fischer 2) Sterna,
 Seeschwalbe magy. halasz Fi-
 scher.
 галѡв І. genit. галѡва Fischnetz.
 галѡв із чорных нѣток ўпле-
 тено = сѣть на риби з чорных
 нѣток вплетено magy. háló.
 галѡва О. Ast de inde: голѡва.
 гамішній чоловік ВШ. „што
 (що) ужствѡв, што собі перега-
 дать“ listiger, hämischer Mensch
 magy. hamis falsch, unecht.
 ганьбѣти ся Л. стыдати ся,
 sich schämen.
 гаракай Кл. Specht, picus.
 гарч НД. ВС. magy. harsca Si-
 lurus glanis, Wels, сож.
 гасѣти жажду Ир. den Durst
 löschen. „напѣу ем ся воды та

угасѣу жажду вадь утолиу жажду—говоримѣ по своей бѣсѣды“.
 гат genit. гатѡ Ир. хаща, лѣс,
 гай.
 гвѡзд Г. Ім. Вл. Ду; plur.
 гвѡзди et гвѡзды Ім. гвѡздик
 Л. plur. гвѡздики eine Fischart.
 nach der Beschreibung: Cottus,
 Groppe, Kaulkopf. гвѡзд дуже
 гузкий хвѡст нас І. — гвѡзди
 терпкий (rauh), коле в руку;
 дуже му тонкий хвѡст; голову
 му одинауць Л.
 ге Лв. ге й Г. НД. ги(гы) такы хло-
 пы ге лѣвы. Bauern stark wie Lö-
 wen. — ге й горѡх wie Erbsen-
 samen. — ги я учинѡу wie
 ich gemacht habe.
 гѣла. гѣлла. Стр. aquila Adler.
 гѣллы фѣткауць; леш една гелла
 лытатъ. гѣлла Лв. Milvus,
 Milan. велика гѣлла зр. magy.
 héja = Habicht.
 гѣньде! Бі. dort in der Ferne.
 гѣринг plur. гѣринги ВС. Hä-
 ring.
 гертыка Вл. НД. Ир. гыр-
 тыка МЛ. Dürrsucht, Lungen-
 sucht, Schwindsucht cf. nsl.
 jetika bulg. ohtik lat. hectica
 gt. ѣхтихѣ.
 гѣрцы plur. або заспѡльница
 Вл. два тѣжны по великодни
 і по рѡдвѣ, коли не в посту.
 гѣрцныи тѣждень також
 і Мѣтарева недѣля.
 гыд Л. = гал. гад Schlange.
 я двѣсь видѣу гыда. гыд ВР.
 Kreuzotter; Schlange (найча-
 стѣйше про него кажуць: овѡн
 т. с. ви). гыд І. Schlange;
 Eidechse.
 гѡрковѡня ВС. Bitterling, Rho-
 deus amarus.
 гись! О. клѣчка, як гѡневѡвцы.—
 тпру! тпру-ка! як до себе
 кличе.

г'я́чка у ріпш МЛ. Stengel
samt Blättern bei dem Kar-
toffelkraut.

г'я́я Пу. Nabicht. г'я́я б'є к'урста
magu. h'єja Nabicht.

г'ід Я. Jahr. тог'ідь im vorigen
Jahre.

г'ія МЛ. треба. не г'ія мені=мені
не потрібно. мені г'ія серсаму =
мені треба орудя.

г'лад'єк Ян. г'лад'юк або слі-
п'я́к, Blindschleiche, Anguis
fragilis cf. гал. г'ладуи (від того,
що г'ладкий).

г'лас пр. іде́ на г'лас пак НД.
es reimt sich.

г'л'ог, genit. г'л'огу Ім. ВР. Бч.
nom. plur. г'лог'ы Weissdorn.
г'лог'овка Ду. Weissdorn.

г'лот'а НД. Gedränge. г'л'отно,
г'лутно МЛ. г'літно, н'атовпно.
д'уже г'л'отно (г'л'утно) в ц'єр'кві
in der Kirche ist ein grosses
Gedränge.

г'л'ядати НД. suchen. г'л'ядати
тов'ариша св'ого psl. г'л'ядати
βλέπειν, videre; περιβλέπειν, cir-
cumspicere.

г'н'ивн'я́к О. ein Er Zürnter.
г'н'ивн'я́к прос'ити = прос. чоло-
в'ика, що с'є розсерд'їу. хот'є як'і
г'н'ивн'я́ки selbst die meist Er-
zürnten.

г'ов'орка ВР. Redeweise; Ge-
rede; Gerücht.

г'ов'ор'ючий Бі. vielsprechend;
gesprächig.

г'од'їнка З. Uhr; Taschenuhr,
šech. hodina.

г'од'ован'я́к І, = гал. год'ова-
нець, хованець, „што в'озме ма-
л'ого за св'ого“ Pflegesohn,
Pflegling.

г'од'ован'я́к І. „што мал'у в'озме
за св'ю“ Pflegetochter, хова-
ниця.

г'ойд'я́лка Стр. Schaukel, г'ой-
давка, г'ойданка, х'їтанка.

г'ойкати НД. кричати, наклику-
вати. г'ойкати на кого. зг'ойкати
на н'ього = кликне на него.

г'ольїнка Пу. Unterschenkel,
Schenkel. на с'як бы ти уп'ало,
дол'ї г'ольїнками бы ти потекло!
(по зл'ому п'совать).

г'ол'обрыш Вл. батяр, Vagabund,
Proletarier.

г'олов'ель МЛ. Huchen, Salmo
hucho. г'оловл'ї іма́ме в Т'їсьї.
у Гуцулів: г'олов'ич, г'олов'атиця,
г'олов'иця.

г'ол'овн'я з в'атры МЛ. Brand.

г'ол'овенька Г. Claviceps pur-
purea, Mutterkorn (в гал. г'ол-
овня = Tilletia, Ustilago, Ge-
treidebrand).

г'олодн'иця у коровы Лв. місце
запале межї клубами.

г'олоп'я́к Ир. ein noch nackter
Nestvogel, г'нядох в'ще гол'їй.

г'олос'їти ся І. sich hören las-
sen, sich melden. На рык'о-
вищи ольїнь зарев'є, он'а (т. є.
оленця, лая) пак ся г'олос'їть.

г'олосн'їцьї ВС. НД. in der
Bedeutung: Schlafen, tempora
„за то, што ся пода'є (к'ївать
ся), кед'є чоловік говор'їть [го-
лосн'иця eigtl. Stimmritze, rima
glottidis, glottis; doch werden
die Schlafen (ukr. виск'ї) auch
in vielen Gegenden Galiziens
голосн'їцьї oder п'ульса (sic!)
genannt].

г'олубин'я́ Я. с'їня фарбка до
біл'я Waschblau.

г'олуб'їчн'я́к ВШ. Taubenhau,
голубник.

г'олуб'ї́й Я. mehrere Arten blau
blühender Pflanzen unter ande-
ren Cichorium intybus, ja selbst
Ononis hircina.

г'олубк'ы́ НД. мясом нап'овняна
кап'уста галиць. голубцьї.

г'олубок І. Tauber. голуб-
к'аня І. (Weibchen) Taube.

- голу́за ВШ. Ast. в гал. голу́за, галу́за і га́лузь cf. psl. голъ гг. ὄλον.
- гома́йти Ду. kriechen, блощи́ці гомзі́ли psl. гъмзати гереге.
- гомы́ла Г. Klumpen. вели́ку гомы́лу сны́гу вакача́у. у Бойків моги́ла в значеню: купа; бри́ла пр. насипав моги́лу пше́ниці — моги́ла сны́гу cf. psl. мого́ула nsl. gomila.
- го́мот Ду. genit. го́моту Schall, Gebrause.
- гомо́к ВС. Erdhaufen. керті́на (керті́ця) гребе́ го́мок на землі. — керті́на нагребé гомкы́ der Maulwurf wirft Erdhaufen.
- горо́зд Лаг. ВС. ВШ. gut, sehr; wie es sich gehört. навзі́ли ся горо́зд sie haben dies gut eingelernt. — я та́шлю горо́зд ich gedenke ganz gut.
- гордо́быть Ім. genit. гордо́быти Bryonia, Zaunrübe.
- гори́ Г. nach oben, aufrecht. у́га гори́ держа́т лисі́ця der Fuchs hält seine Ohren aufrecht.
- горно́к зве́стны́й Ду. Kalkofen, Kalkbrennofen піч, де па́лять звесть.
- го́род Стр. Лв. Burg, Castell. befestigter Ort. сие́ь го́род diese Festung.
- горо́дина Ім. Д. пліт, Zaun. горо́дина або дря́ща Кл. пліт.
- горо́щець Бі. ВР. горо́щець або ленча́ниця Лв. Wicke, Vicia.
- горошкováта землі́я МЛ. eine Bodenart. „ны́ клея́нка, ны́ пісча́нка“.
- го́рчєк НД. гі́рчик Стр. Hamster, Cricetus frumentarius го́рчєк го́ден йа́прятати на дві ві́ка зє́рна magy. hörscög, hörscök.
- го́рщє́ до воды́ Я. ein Töpfchen zum Schöpfen des Wassers.
- гоші́ти ся Ду. Гр. гвѣ́вати ся, zürnen, aufbrausen.
- гоші́ть ся на не́го Гр. = а́лий на него. в старосл. го́шити рагаге, готовити, ладити.
- глиста́ О. Wurm, глиста́ земля́на О. Lumbricus terrester, Regenwurm; глиста́ чоловї́ча О. Ascaris lumbricoides, Spulwurm,
- гранковáтый НД. kantig, eckig гал. гранчастий.
- грéзєн З. Traube. два грéзєны zwei Trauben psl. грéзнь у́ва.
- грéзєник (винограду) Д. Weintraube.
- грѣ́вна у коня́ Лв. Mähne beim Pferde гал. грива.
- гривáк О. гривнáк МЛ. Ringdrossel, Turdus torquatus, кіс гривнати́й, біжогривець.
- гривий́ О. mit einem Halsbande пр. вівця́ грива ein dunkel gefärbtes Schaf mit lichtem Halsbande oder ein licht gefärbtes Schaf mit dunklerem Halsbande.
- грывáчка ВШ. грывúчка Лв. Wassermelone, Cucumis citrullus кавун (у Бойків: грывáчка, грывúчка=Brassica rapa).
- грядка́ Гр. жє́рдка, на котрї́ вїшають плáтя в хы́жи (хáты).
- грывáло Г. Morast. грузави́ця.
- гýба Лв. Lippe. обі́ гýбы die beiden Lippen.
- гу́гýр О. grosse Ohreule, Schuhu, Uhu, Bubo maximus.
- гугурéц О. Waldohreule, Otus vulgaris.
- гук Я. 1) свинé, що сидьно рив. 2) писок свиний. свинé гúком рив, поки йї́й не заклýчєт (заклада́ют ко́лець дротяний у гук). чорна свини́ще гúком порї́ла в керту́.
- гурболóвка (в Угочі) або колóтївка Quirl.
- гýрка Д. magy. hurka, Blutwurst, Blunze.

- гуркати МЛ. Г. НД. in der Bedeutung girren гал. гурукати, аврукати. голубок гуркати вадь гурчить. гуркауть голубы.
- гусош НД. сороковець (властиво двадцятівка magy. husz zwanzig; huszas Zwanziger).
- гуслянка О. сквасніле варене молоко. сперед солодко молоко варёт — а потім квасніє.
- гучати ВР. brausen, gauschen. вода гучить.
- г. гавра (гаўра) Г. І. леговище медведя. Медвідь ўбере зємлю та складє колодї. В гаврі лежить і сце (= ссе) персты.
- газ Стр. пудла капуста, перегрызкы, перьва magy. gaz.
- гагати О. Г. ВС. schnattern. гуска гатає О. гатать Г. подає голос або гатать ВС. гускы гавуть ВС.
- гаголіця Д. etwa: „die schnatternde“ Attribut der Gans. што гагонить. гуска-гаголіця.
- гайда Я. „пустий пес, що все бреше“ ein häufig bellender Hund.
- галіба, до галібы Вл. в значеню: до чорта! до нужди! magy. galiba = Plackerei; Schwierigkeit.
- галиця Я. Vieh, Hausthiere (галиця=корова, вівці, поросє, кўрка, качька..) [„галиця“ „галюга“ зовуть Гуцули в Жабю гадину або з мнєю Pelias berus, Kreuzotter—варте уваги гідним, що декуда в Лемківщинї, так як і на Мазурах зовуть зьвірята домашні загалом „гальвіна“ польск. gadzina = гадина].
- гарадичі Д. ВС. Treppe, sходи magy. garadics.
- гаргала (коло Унгару) коновка, Kappe.
- гаргала Лв. Gurgel. гаргалізовати Ир. gurgeln.
- гедзавка НД. Лв. Hypoderna bovis, Rinderbiesfliege.
- гелетка Іл. „малá бочька, в котрій держать квасніну вод коє“. cf. Gelte, im mittleren Lat. galeta, gelta, gr. γαλιός.
- гергіна К. Georgine, Dahlia variabilis.
- гедюхы або черевá Ду. Gedärme.
- гембїць Г. НД. genit. гембцá magy. gömböcs жолудок, Magen. cf. слов. gobec Mund. руск. губа Lippe; Mund. польск. gęba Mund.
- гембїць Лв. кышка с кашоў, з шнясом.
- гєнглявы Я. гєнглявы Я. Лв. schwächlich, schwach, kränklich. magy. gyenge oder gyöngö schwach.
- гергєваня НД. Aster, Sternblume cf. magy. kerek = Rad.
- герєндá або селємено МЛ. Tragbalken, „що почєрєз хыжу“, magy. gerenda.
- гєргєлиця Я. гєргєлиця МЛ. Calandra granaria, schwarzer Kornwurm.
- гергіна НД. Georgine, Dahlia variabilis.
- гєрла (в Мараєоршї, в Крачуновї) Schwein, свиня. гєрля МЛ. = льоха, Sau.
- гєрч О. Geschwür magy. cf. magy. görcs = Krampf; Knoten.
- гєтел Кв. Specht, picus.
- гїба VIII. гїба mageres Pferd.
- гїндати. гїндати Лар. lallen. гїндать дытина = лепече.
- гїгнути Ду. trunuti, stossen.
- гїргáлка ВС. Л. VIII. Gurgel в Гал. гїргáчка, гартанка.
- гівбник Д. (гоўбник) Gründling, Gobio fluviatilis.
- гівнарь Бі. поломанов, староб дєрево.
- гомбичькы Іл. plur. Gänseblümchen, Bellis perennis (вла-

ство гомбічка = magy. gomb. гувик cf. gömb куля, клубець).
гонгорічка Г. Sonnenkälbchen, Marienkäfer Coccinella (найчастіше septempunctata). дити говорять, коли пускають: гонгорічко! спусти крильця на обі былця, полетіть до божого дому!⁴
гонда МЛ. кнороз, Eber. magy. kandiszno.
гондоля Лв. Kummer. у гондолі = в журбі, im Kummer cf. magy. gondol kümmern.
горондэйка або дурна пасуля ВШ. Phaseolus multiflorus, vielblumige Feuerhohne („дурна“ топу, бо ві корінь їдче — але насіння великі можна їсти).
готел Ян. plur. готлы Sprech, piscus.
готур Ян. Auerhahn Tetrao urogallus. готка Auerhenne, urogallina.
грагати О. knarren, kwacken. качкы грагают.
грапати О. волочити. грапа О. борона. грапак грапоу = волочить бороною.
грэхкати Д. grunzen. поросячка грэхкати die Sau grunzt.
гриф Я. до качана дерева (бервен) в бугини ein hölzerner am Ende mit Eisen beschlagener Stiel (Griff) zum Herabwälzen der gefällten Baumstämme.
грэфкати Стр. грэфкати Г. грунькати Ир. grunzen. свиня грэфкати, грэфкати або грунькати das Schwein grunzt в Гал. кругунькати, хрунькати, хрюнькати. хрунь Schweinsrüssel; Schwein.
гужела Кв. гужелиця МЛ. гужулий plur. гужулий МЛ. гуджулей, гуджулай, гуджулайка Geotrupes stercorarius, Mistkäfer, Rosskäfer. гужела в-

дана Кв. Wasserkäfer, Hydrophilus piceus et Dyticus, Schwimmkäfer.
гуля волув МЛ. стадо: сто, пуудруга сто (150), два сто волув. magy. gülya = Hornviehherde.
гута Лв. Schlag. гута бы ты вбила! der Schlag soll dich treffen. magy. guta. lat. gutta. it. gotta.
Д. давньшній ВР. давнійший давніше жито.
дай Бóже здорóвля Лв. Ир. gewöhnlicher Gruss: Gott möge Sie gesund erhalten! дай Бóже здорóвля! каже, што входить до хыжи; гавда одвитує: дай Бóже здорóвля! прóсьме, сьидайте! — гисть сьидачи каже: дякуу! што да-што новóе?
дакый Стр. дякий (да + кий; да = де). дакий чоловік; дака жона; дакос теля. — ци не родина Вам дака. Лв. sind sie verwandt mit Ihnen?
дак ле мож Лв. (з: дак леи мож) де лише мож.
дараб ВС ум. дарабчик Stück magy. darab.
дакотрий Д. декотрий.
дажк ВШ. auch irgend welche Weise.
дворити ВШ. дворити ся Г. den Hof machen; spielen, sich unterhalten. я ся з неў дворити = бавив. — двóрят ся у карты; хлопцы двóрят ся = забавляють ся. — з Бóгом дворити не мож. — двірка (двóрка) ВШ. Unterhaltung, Scherze.
девятка І. пасуля, што у девять тыжнів, коли одцвитє, можна урвати; сьінка што у сым тыжнів можна ўрвати.
дэйжа І. Д. шафэль (коло Унгвару) Schaff, Kübel ср. гал. джа, джака. „дэйжа, де поять свини“ Д.

демікати ВШ. подемікати ВШ. поламати, потроштити.
 деннік О. Taglöhner. денницька робота Taglöhne.
 денце МЛ. dem. v. дно Boden.
 денчянка Бі. Blinddarm, intestinum coecum.
 дерб'янка Д. ВС. Hundsrose, Rosa canina. хоснууть : роблять лѣкварь : коли гор'язд черлені дерб'янки, то зб'рають і варять на лѣкварь ; як ся ўстойить у склянках, то солодкоє.
 держек Я. Handgriff.
 дереш І. П. Schimmel, Grauschimmel в Гал. кинь морозоватий, дерешистий або дереш magy. dér, Reif; deres bereift, mausfarb.
 дерк'ач Лв. Wiesenknarrer. дерк'ач живе там, де мокрот'я.
 держано Стр. Stiel в галицк. держално.
 деякі О. = декотрі, einige.
 деринокса МЛ. Бч. eine Strauchart. „нає кожу кучеряву а лист, як на черешні та май тоустий“. „беруть на цибухи (пописари).
 деджора Я. Eichelheher, Garrulus glandarius.
 джехлий Ян. дуже подібний, викапаний. джехлий Нікола.
 джугас Я. Keilhau mit zwei Hörnern „з двома рогами“. чокан Я. Keilhau mit einem Horne oder Zahn.
 дзвонник Л. Glöckner, звонарь.
 дзер або жентіце О. сарватка, Molke.
 дзвондзель К. дзвондзель ВС. НД. дзвондзель Стр. сонель. в носа висять дзвондзель К. дзвондзель в лоду ВС. НД. Eiszapfen. дзвондзель Стр.
 дзвонькати Д. klingen, klimpern. дзвонькати грощи.
 дзвовбак Ду. picus, Specht.
 дзямыга Ім. толок до подушована (дзямыгана) ягід винограду.

Кодь подзямыгати, берé виноград у м'як і топче ногами.
 дзямыгати Ім. мяскати, дускати на мяску.
 дзюжник НД. китиця, букет. еден дзюжник цвѣтів ізв'язаний. на кестемоні покладає собі дзюжник або берé у р'уки.
 дивляти ся МЛ. bewundern, besichtigen. дивляю ся на маржину.
 дикаластовка Лв. Uferschwalbe, Cotyle riparia.
 дикамачька Ім. Д. wilde Katze, Felis catus. у льсах бывають.
 дика папріга Ім. Datura stramonium, Stechapfel.
 дикун Бі. ВС. І. Г. Ім. Ду. Wildschwein, Eber, Keuler. дикунка Bache, wilde Sau. дикунчата Ім. дикунчата ВС. Frischlinge, wilde Ferkel nom. sing. дикунча. на дикунові два клы гори і доли Ду. = у дика два кла etc.
 димкі-садянкы І. цибулы димлені, што садять.
 димляна ластовка Лв. димненка Ян. Rauchschwalbe, Hirundo rustica.
 диннік Стр. Kürbisplanze. дыня печучька што йий почуть для людий. свинячька = дыня для свиний.
 дитинські зубы МЛ. Milchzähne.
 дыхане Р. animal. у всему світу дыхане всеко psl. дыханіе animaln. пр. всякоє дыханіе да хвалить Господа. дийнице Я. Melkgefäss.
 дылок Ір. dem. v. дыл Wald, хаца; bewaldeter Berg. поплд дылок зелененький упаў снїжок молоденький unterhalb des grünen Waldes fiel ein frischer Schnee зр. рунувськ. deal = гора.

добрє р'ано! Кв. Лв. (scilicet: най Вам буде sive: дай Вам Боже) guten Morgen wünsche ich! також: добрый день.

добрїдень Лв. guten Tag! добрый вечір! Лв. guten Abend!

добрый р'анок О. guten Morgen.

доброта Лв. eigtl. Güte. у доброты = в добрім житю.

добру нуч! МЛ. добру ніч! Ян. добру н'оч! Лв. gute Nacht (scilicet: перебудьте sive: добру ніч дай Вам Боже!) дай Б'оже добру нуч МЛ.

доўгы́й лист Лв. так називають тут загалом письмо в уряду.

доўгові́стий НД. länglich. доўгові́стос листя folia oblonga.

довершити Стр. vollenden, довершити або доготовити даку роботу.

доўжа́нка І. горнець високий і тонкий ein hoher, enger Topf.

доганя́ти І. давати догану, вытыка́ти хиби. — не доганяй барна́ барны́, бо об'обьсте в ярмі! (примовка).

доготовити Стр. довершити, скінчити. доготовити роботу даку.

до́дыва́ти Ір. ушкоджувати Schaden verursachen; beschädigen. psl. до́дквати согере комоу cf. до́дкати са тоlestum fieri. до́дывау́ть медв'єды́ тенгеря́цю і ов'єс і худ'обу убивау́ть.

до́думати́ся З. sich entsinnen. най ся до́думау.

до́ждьба́ Кв. Feuermolch, Salamandra maculosa. „що на до́ждж виходи́? коли вийде, не до́жджити“.

до́вир'ати́ З. besichtigen, Aufsicht geben.

до́знава́ти́ся К. до́відати́ся.

до́йка З. Лв... Amme psl. до́ильница троф'єс, nutrix в гал. однакож д'їйка=Zitze am Kuh-euter plur. д'їйки. — до́йчати д'їйну З. das Kind säugen.

до́кідати́ Я. hinzuwerfen, zugeben.

до́кль. до́кля Лв. bis.

до́крїхты́ Гр. до́мак ganz und gar.

до́кус НД. = на́прах НД. ganz und gar, gänzlich.

до́ло́нь З. гал. до́ло́ня, flache Hand.

до́ма́ка Л. ganz und gar, völlig; ganz. во́ров до-ма́ка чорний der Rabe ist ganz schwarz. ша́шка до-ма́ка з'їсть жито der Korn-wurm vernichtet gänzlich die Roggenfrucht.

до́мовї́на, тр'у́на, дере́вїще О. Sarg.

до́посльї́дь ВІІІ. до остатка.

до́свідчати́ Лв. свї́дками до́каза́ти durch Zeugen die Wahrheit beweisen.

до́она́ды́ти Ду. до́она́дыли лю́де die Leute trieben es so; die Leute probierten, bis sie dazu brachten, bis sie erfahren haben.

до́ста́яти́ Рос. ausharren. хо́чу се́се до́ста́яти ich werde darin ausharren.

до́судя́ти Л. Д. nach langer Erwägung zu dem Schluss gelangen. до́судили́сьме, што по́до́ймеме платню́...

до́циго́нити́ (коло Середнього) до́гоня́ти.

до́чю́ти Стр. я дочю́ю, што вы зна́єте.

до́шп'є́нта ВІІІ. Гр. bis zum Stumpf und Stiel. мо́ль до́шп'є́нта по́йїу́ cf. pol. do szczytu.

до́хв'ати́ти Ім. до́пасти, до́хопи́ти.

до́ходок Л. Einkommen. до́ходку шно́го.

дроб соли Ир. „важить одну мажу: дві мажи = мігер“ (так казав селянин; „мігер“ відай значить q = цетнар метричний).

дробля Ир. дріб пр. кура, гуси. дріблю вичеше також прій да, бо прійделує гаады (шкодить, робить шкоды). має много дроблы або прійды.

дрівó Я. Holzschait. дровцё Стр. demin.

дринт НД. пр. конь іде у дринт = дуже поволи; кедь швіже = трупом im Grab, а кедь май швіже то: галуном.

дрібоцький О. дрібенький, ganz klein, sehr klein.

дрік Стр. пень. Stamm. magy. derék. cf. čech. dřik = Rumpf.

дровдіця МЛ. Рос. Drossel, namentl. Singdrossel.

дротяник ВШ. черьвакы ся чынят; дротяник пройдаць кряг: полотёнце на середыні попройдуче; овон жоўтыный, мацьцькый, не в довжый, як поўтора центимэтра; по крягови бываць і гет повертять. Як удорваў челянік (челядник = чоловік) дротяніка в крягом, то буде мати шастя. Raupе der Bienenmotte oder Wachsschahe; у Німців Drahtwurm = Larve des Saatschnellkäfers, личинка засівника чертастого (Agriotes lineatus).

дрыварня З. дрівітня Holzkammer čech. dřevarna.

дру́гий Ян. alius, ander. плістка (Bachstelze) в жоўта і біла — а ластівкы то другі птахи.

дрячка І. або свербіузка І. Rosa canina, Hundsrose.

дрéхлявый О. або ботéжний kränklich, слабовитий psł. драхль σκιδρωτός, morosus. в гал. дрэхлий, дрэхлавий.

дубóві орішкы Стр. НД. Galläpfel. на дубі гей ябличата ---

то дубóві орішкы — інак не звуть. Стр.

дубóвка Пу. дубоўка Stöpsel magy. dugó.

дудати ВШ. dudeln. дудаш dem. дудашник Dudelsackpfeifer.

дупа НД. Arsch, Steiss. дупу на мня упріяў = гузицю на мене выпав pol. dupa cf. psł. doš-pina cavitas. дошпика foramen = hal. ruth. дубка (дупка). дятель має гнідо в дубці = der Specht nistet in Baumhöhlen.

дуплэ Ян. НД. Baumhöhle. в дуплі медвідь сидят змій Я. дурнячка Вл. дурнечка Р. Typhus.

дяка Лв. Ир. НД. дэка О. in der Bedeutung: Lust; Annehmlichkeit; Gefallen. не дяка ми ходити ich habe keine Lust zu gehen. як має дэку казати — wenn er sagen will. скажу хоть на дяку, хоть на недяку ich werde es sagen, ob es gefällt oder nicht. людяи не по дячы Ир. den Leuten gefällt es nicht.

дятел Г. plur. дятлы. дятел МЛ. plur. дятлы. дятел Пу. plur. дятлы Specht, picus. дятел (Марамар.) Specht. plur. дятры.

дячати ся Вл. gefallen. не дуже му дячило ся = не подобало ся.

дюгнути Стр. einen Stich versetzen, stechen. паскўдница дюгне = гадина укусьть.

дюговник К. eine Art Senecio.

е. эзер Бі. тысяч. пятьвадцять эзеров = пятьнайцять тысяч. — изир. изир. изир. magy. ezer.

эпен Стр... magy. épen just, eben.

эперка Д. эцера Вр. magy. eperfa. Maulbeerbaum.

есé ВШ. отсе, от. есé молоко.

ешернóвка Вл. Regenschirm magy. esernyő.

жаба. жа́берина К. же́берина О. жа́бирина І. жа́биритина Д. 1) Froschlaich. што жабы напущають у воду; а жа́бирини чынять ся пуголовки І. 2) Wasserpflanzen namentl Wasserlinsen und Algen.

жаблянка Ду. Teich- und Flussmuschel, Anodonta et Unio.

жаблячі корытята Стр. Schalen der Teich- oder Flussmuschel.

жажда НД. Durst, Verlangen, Begehren. ма́у жа́жду йісти ich habe ein Verlangen Kost zu nehmen. ма́у жа́жду дуже пѣти ich habe grossen Durst. я вже жа́жду аґаси́у ich habe meinen Durst schon gelöscht.

жаждати Гр. dürsten. дуже жа́ждать. — быў дуже жа́дний і напіў ся гора́д твёрдо воды er hatte einen starken Durst und trank sehr viel Wasser.

жаліва малá І. kleine Brennessel *Urtica urens*. „зііша малá жаліва“ die kleine Brennessel brennt stärker, als die grosse.

жалівник Стр. НД. Grasmücke, Sylvia.

жалька Ир. Salbei, *Salvia*.

жар Бч. in der Bedeutung: Gift, brennendes Gift. жары́стый giftig, venenosus. га́дина має жар. га́дина жары́ста die Kreuzotter ist giftig.

жеб ВШ. Пу. Ду. Tasche magy. zseb. nsl. žep bulg. džep, džeb. serb. џеп russ. зень, зѣнь. turc. džeb.

жельзніця НД. жельзнік Eisenbahn. čech. železnice.

жердіна І. eigtl. Stange. Говорять про час так: Колись быў у Иршаві? — Коли сонце іщи на одву жердіну было (на дві жердіны etc. в міру як сонце сходить).

жертувати МЛ. scherzen, живый волос Д. Wasserkalb, *Gordius aquaticus*.

животити ся Дт жити ся sich nähren. бривда́к животіть ся на верблю, на дубі = der Maikäfer nährt sich von den Blättern der Weiden, der Eichen.

жидівскі шепкє Кв. Raupen von *Arctia* (Bärenspinnerarten; die zusammengerollten Raupen sind den jüdischen Pelzmützen „штрамелех“ ähnlich).

жідка ВР. Jüdin. в гал. і укр. жидівка.

жилярь Бі. що живе у газді.

жінчовка Лв. verheiratete Frau, Ehefrau. молодá жінчовка junge Frau, молодіця.

житниця МЛ. Lieschgras, *Phleum pratense*.

жнякати З. жмакати Я. pressen, drücken жнякати cf. psl. жати, жма́ж, жма́ши, жма́ть comprimere. ўжнякаў сороцьку. — шма́те жма́е се ма́лывни́цеу Я. die Wäsche wird mit dem Mangelbrett gemangelt.

жоўкнути Г. gelb werden. жі́то жо́вкне, як гора́д сухое.

жоўта ріпа І. ВС. або морков gelbe Rübe, Möhre *Daucus carota*. мож йісти в мя́сои І. біла ріпа ВС. weisse Rübe. біла ріпа ма́рау die weisse Rübe wird als Viehfutter verwendet.

жоўты й друд Г. Goldamsel, Pirol, *Oriolus galbula*.

жоўтька НД. в гал. жовтка Frühlingsknotenblume, *Leucolum vernum* (жовта́т писанкв).

жоўто́грудок ВШ. Goldammer, *Emberiza citrinella*.

жоўтяк Л. ВС. або жоўто́е по́те ВС. Goldammer (hie und da in Gal. жоўте́к Menschenkoth; dagegen жоўту́рка Gold-

ammer, жовтурка). В віні лє-
тять ід хыжам жовтякы.
жоўчок ВС. жоўччок ВС.
Eidotter, жовток.
жолудок К. ВШ. Magen. жо-
лудок у корови ВШ. 1. по-
цало Wanst 2. чипак Haube
выще 3. руме́о або кнѣги
Psalter 4. кляг Labmagen. —
желудок Я. psl. жлаждѣкъ
čech. žaludek pol. żołądek.
жорва. журва МЛ. Specht,
picus.
жубела Я. Rosskäfer, Geotrupes
stercorarius.
жук Ім. Lucanus cervus, Hirsch-
käfer (Männchen); жуколиця
Ім. Hirschkäferweibchen (в гал.
жук або бжук = Geotrupes
stercorarius, Rosskäfer).
жубовина І. перстень с камін-
цем mit einem Stein geschmück-
ter Fingerring. — о́бру́чка
= перстень без камінця ein Fin-
gerring ohne Stein.
журав. журавок Ду. Kranich.
журавинник Л. „великое де-
рево, має ябллка квасні, грubi“.
журавій Пу. журавель у студни.
жѣбя робота Я. Froschlauch.
з. за Лв. пр. за поў рока была-м
хвора ich war ein halbes Jahr
krank. за трі дні drei Tage
hindurch.
забѣры plur. tant. Вл. in der
Bedeutung: Pfändung.
забреньіти МЛ. verb. simplex:
бреньіти. sich verfärben (vom
leichten Übergang der Farben.
забрєніт збу́же = трѣхи позов-
тыє das Getreide bekömmmt
(beim Reifen) eine gelbliche
Färbung.
забути Я. МЛ. vergessen.
заверб Г. „там де вербы ростут,
коло рікы“.
заверба І. верба з дрібніиши
листеи.

завіса З. НД. Лв. Fahne, Kir-
chenfahne plur. завісы.
завуї genit. завюю або верба
черлена МЛ. Бч. Purpur-
weide, Salix purpurea. плєтут
коші і кошарочькы.
загінач О. ніж, що загинає ся.
Schnappmesser; правый авє ся:
колодѣч О. Kneif.
заглобїти Лв. einstemmen;
einkellen; einnieten; einzwän-
gen. заглобїў но́гу в пень (пниъ).
загнати Стр. Лв. in der Be-
deutung: senden, schicken.
загнаў по́сланця. загнали книж-
кы. загнали за доктором = пі-
слали за доктором.
загнїтити се О. припалити
ся, запечи ся. загнїтиў се хлїб.
заголовок І. Kopfkissen. за-
головча kleines Kopfkissen.
доўгыи заголовок.
загородка Лв. малый керт,
kleiner Garten.
заграбкати сыно Ир. грабляи
сіно згрібати.
загурїти ся ВШ. забавити ся,
забарити ся. загурю ся = за-
бавлю ся. загурятї НД. за-
бавити ся. не загуряйте = не
забавить ся.
задавнїстый Ім. engbrüstig.
asthmatisch, задушливый. за-
давнїстый вѣл = што має малу
яриіну.
задарь Ир. umsonst, ohne Be-
lohnung. з кошѣ ўмечуть туды
(= Drohnen, тругї) вѣнка, обы
не йли задарь. — задарьныи
хлїб = хлїб, що дають задарь.
задрїстати Г. mit Koth (Dreck)
besudeln. коро́ва задрїще.
зайда Гр. Ranzen, Tornister,
тайстра.
зайти Вл. in der Bedeutung:
ausreichen. кедь ми не зайде =
коли ми́ні не вистанє. кобы гно́у
заходило = вистарчило. не захо-
дить гно́у = не стає, не стар-

- чить. — не зайшло ми тільки гроший ұлатати Іу. — не вистало вини etc. — малим ся зайдé Лв. = вдоволяє ся малим er ist mit Wenigem zufrieden.
- з айті ся про ко́го Гр. обійти ся без кого. Я ся про него за́йду = я без него обійду ся, без него дам собі раду.
- за́кльо́чити Д. ausbrüten; ein-nisten; hegen. мотыльи за́кльо́чили гусыльниці die Schmetterlinge legten Eier, aus denen Raupen auschlüpfen.
- за́ко́ль. за́кля Лв. bis.
- за́кури́гати О. за́пяти. за-кури́гау ко́ут. кукури́же ко́ут der Hahn kräht.
- за́кут Ду. заку́тна verborgener Winkel, Schlupfwinkel.
- за́кучеря́вити ВШ. kräuseln. закучеря́вити ся sich kräuseln.
- за́ладіти Г. einrichten, Vorrichtung treffen. як за́ладіт чо-ловік.
- за́ле́вчик Вл. ко́лок, што при-ходить на тингель (вось) а со-котить, обы левч не уша́у.
- за́лиже́чник Я. коши́ль на лижкé.
- за́ло́г Лв. залóг Г. Pfand. в за-ло́г да́ти verpfänden. за́бирати або по́бирати залóги = pfänden.
- за́ложіти вадь за́правити зубы К. Zähne einsetzen.
- за́ломи́стий НД. stark einge-fallen; abgesetzt. за́ломи́стий бéрiг = стрóжкый бéрiг (бéрiг) steiles Ufer.
- за́лудіти (verb. simplex: лудіти) ВР. locken. трéба залудіти па́ця. полуді па́ця. лужу па́ця = ich locke das Ferkel.
- за́міть ВР. Schneegestöber. за́міть велика. навіяло сны́гу мно́го; у сны́гу пути не видно.
- за́мо́учкати Вл. zum Schweigen bringen. напóслыдь за-
- мо́учкаў жидика endlich brachte er den Juden zum Schweigen.
- за́мыліти Лв. I. irre führen. за́мыліў мя (ня); irren я за-мыліў = я помыліў ся, ich habe geirrt.
- за́му́дзкати НД. beschmutzen. за́му́дзкати ся schmutzig werden, sich beschmutzen. за-му́дза́гати НД. заму́дза́у або зама́стиў сорóчку. — заму́дзае ся при роботы.
- за́обри́ти Мар. придбати, надбати, у Бойків: приобріти psl. приобрі́сти ἀνακτήσθαι, acqui-tere.
- за́памста́ти Р. in der Bedeu-tung: vergessen.
- за́платáти ВШ. плату (т. є. лáтку) положи́ти. zufficken. за-платка=латка.
- за́плы́тка НД. коса у дывкы за́плетена с стяжкою.
- за́полка НД. Vortuch, Schürze.
- за́пра́вити кру́жпльи Г. за-правити бараболі або картофлі.
- за́пу́дити когось ВС. застра-шити когось jmd. erschrecken.
- за́пу́сто МЛ. umsonst. за-пу́сто до мене берé ся. за-пу́сто до мене узй́ ся = гал. чипив ся менé дурно.
- за́ра́з МЛ. mit einem Male.
- за́ринка ВС. = черле́на верьба́ ВС. верьба́, што до плéтения Purgurweide, Salix purpurea.
- за́силка у корбача НД. Schleife, Schlinge bei der Peitsche.
- за́сипіти Лв. heiser werden. чоловік за́сипіть ма́ло der Mensch wird ein wenig heiser, засипнути item. засип або захры́п.
- за́сипнути або захры́пнути Стр. einschlafen, einschlum-mern.
- за́сова gen. fem. засу́в gen. masc. genit. засóва або рина

МЛ. überhängendes Ufer, steiles Ufer.
 за́става Д. Лв. Г. або завіса Fahne; Kirchenfahne slovac. zástava.
 застáвити ся Пу. um die Wette gehen; wetten. за́ставка Wette, Pfand.
 за́тычка Н. „што давить“ Fluss; Influenz.
 за́тяти ся З. зацукати ся, stutzig werden. ко́нь за́тяу ся або за́тяу ся.
 за́ушниця МЛ. за́ушнице Р. Halsbräune, diphtheritis. [in Gal. заушницы 1) Ohrgehänge 2) Fischkiemen 3) Scropheln].
 за́черети воду Стр. Wasser schöpfen.
 за́чыркати ВС. зачеркати, anstreichen. зачыркаме шва́блик wir streichen ein Schwefelhölzchen an.
 за́шпотити ся Д. гал. пошпóтати ся, пошпóртати ся stolpern, straucheln. ко́нь за́шпотить ся, як ско́увне та хо́че упа́сти.
 (за́хрыпльи́й) пр. столи́ць за́хрыпльи́й Стр. Lehnstuhl cf. за́хрыпнути in der Bedeutung: einschummern.
 за́фойтува́ти ся Пу. задусити ся magy. fojt=ersticken.
 за́яць хы́жний Стр. Kaninchen, Lepus cuniculus.
 за́бáгнути Ян. fassen, erfassen; begreifen. всего не за́бáгнути па́ночку!
 за́ба́ти Лв. дба́ти. не за́бау, подекуди: не́ зба́м зр. слова́цке: не dzbam.
 за́бо́р (за́бір) ВС. З. K. genit. збору Jahrmarkt. зборува́ти К. З. відбувати за́бір або ярмарок. на за́борі (за́бору́) купи́ть во́лы.
 за́біс Д. Ир. ВІІІ. Wuth, Wasserscheu. мушкы́ уд а́бісу збира́ють на іва́н-день із я́сеня man sammelt um Johannis an Eschen

die spanischen Fliegen als Mittel gegen die Tollwuth.
 за́бісита́ ся Г. wüthend werden. пес за́бісат ся дер Hund wird wüthend, за́біслонный пес wüthender Hund. храня́т ху́добу, што́бы не за́бісила́ ся. — пес за́біси́у́ ся НД.
 за́бісний НД. toll, wüthend, wasserscheu. пес за́бісний ва́дь за́бісний wüthender Hund čech. běsný.
 за́блудити в ро́зуму О. wahn-sinnig werden.
 за́бо́рище ВС. торго́виця Markt-platz.
 за́борува́ти ВС. ярмаркува́ти, на торго́ї бути. за́бо́р = ярмарок.
 за́ва́ти Лв. rufen; einladen. на сва́дбу за́вати Лв. zur Hochzeit einladen. за́вати́ ся heissen.
 за́ве́рхы МЛ. oben, зверху. по́тя за́ве́рхы чо́рне а білі гру́ди der Vogel oben schwarz und an der Brust weiss.
 за́весть Ду. Гр. Kalkstein, Kalkspath. мно́го за́вести eine grosse Menge Kalkstein. за́весть па́лену полива́ють водо́у і чи́нить ся вапно́ psl. изве́стия calx viva. изве́стияни́къ coementarius.
 за́вѣдати́ ся Лв. fragen. ко́ли́ ся за́вѣдати́ wenn man fragt.
 за́вѣре́ О. in der Bedeutung: Reh. В на́ших лы́сіх за́вѣрта́ стрѣля́ють в unserem Walde werden Rehe geschossen.
 за́вон МЛ. за́вонка МЛ. von Aussen. звон покла́дене.
 за́во́дом Г. ізво́дом langsam, пово́ли. ку́нь іде́ за́во́дом.
 за́вѣтта́ Марк. = за́вѣдти.
 за́го́рдний Лв. Schmah-. зго́рдне сло́во Schmahwort, найгу́рше зго́рдні сло́ва: на́ску́да, бо́сорка́ня, злоді́йка, ку́рва.
 за́голо́в О. Kopfkissen. за́голо́вля́ МЛ. genit. зголо́вля́ти psl. въ́згла́вие про́сфала́ков. зго-

ловля́тко МЛ. kleines Kopf-kissen.

з до́йти Лв. ausmelken, ви́доїти. і́ди здо́йти коро́ву Лв. = в Зня-цьові: ді́йди здо́йти коро́ву. — здо́йти коро́ву. psl. издоити emulgere.

здо́лува́ти Д. arbeiten, bear-beiten magy. dolog Arbeit.

здо́ро́вкнута Ду. einmal: Gott grüss euch! sagen, einmal grü-ssen. здоро́вкнемо.

зду́боньти З. Лв. зду́бнути зду́бкати З. Лв. mit den Füßen stampfend ein Getöse verursachen. зду́боньти ко́ны на мо́сты.

зду́шити ся Г. упріти, зогріти ся. я зду́шій ся.

зе́ньи ду́шно ся Стр. = гал. мені душно. то-ж ся зду́шій = то-ж упрів.

зе́льзв'язця Я. Eisenbahn.

зе́рнати́й Г. повнозе́рний, ве-ликозе́рний, бога́тий на зерно, я́рец най зе́рнати́й eine (an Früchten sehr reiche) sehr er-giebige Gerstenart.

зи́ма́ Лв. Fieber. — зи́ми Я. zur Winterszeit. льи́ти Я. im Sommer.

злі́хотило́ мені́ Лв. es wurde mir übel. ли́хотить мені́ es wird mir übel.

зпа́длюва́ти де́рево Я. = ско-тити die gefällten Baumstämme herabwälzen.

зме́рзали́й Р. in der Bedeutung: мерзени́й, обмерзали́й, гидки́й ab-scheulich, widerwärtig, scheuss-lich cf. ukr. ме́рзлий = wider-wärtig. Де отама́н, громада, со́тський? Препогане ме́рзене, ме́рзле па́рубоцтво! Хо́дите битця́ чи боро́тьця! Бо я бо-рець. Титарівна Т. Шевченка.

зме́рькы́ Лв. plur. tantum. Däm-merung. за́йдуть нас зме́рькы́ die

Dämmerung wird uns übertra-schen.

зме́гати́ Ілу. зми́товати ВШ. скида́ти, скидова́ти. хотя́ть мене́ зми́товати з беро́вства = хочуть мене́ скида́ти з ви́йтіства.

змо́жність О. Möglichkeith. по змо́жності nach Möglichkeith.

зна́ність Г. Bekanntmachung, Kenntniss. Bekanntschaft. да́ли йому́ то́то на зна́ність dies wurde ihm bekannt gemacht, er wurde davon verständigt (cf. čech. známost=seznámení, ro-vědomost Bekanntschaft. známý bekannt).

зо́мок Ир. ВС. зо́мок ВС. на-падка, фатка; ушлетена з нито́к сить на рыбы́ eine Art Fisch-garn. я з'и́маю́ зо́мок рыбы́.

зо́нзоль з леду́ Г. Eiszapfen, сопель, со́пляк plur. зонзо́ли.

зо́пра́вды І. wahrlich, in der That.

зо́р'є́ О. = днина́ чинит сь. О. зор'є́. es wird Tag.

зру́б ВС. Zimmerung.

зу́бы ва́дні ВС. die hinteren Backenzähne; Mahlzähne.

зубни́к Стр. НД. Nyoscyamus niger, Bilsenkraut (підкуркують ві́лех на бі́ль зубів).

зу́вянути verwelken. зу́вяло лі-стя́ Лв. die Blätter sind welk geworden.

зу́палу́ Я. = на́гле Я. mit Über-stürzung, ungestüm, plötzlich.

зу́пять Лв. зу́пят пр. най ся зу́пять ка́же! бо́корван ма́с (бо́кор-ван = боляк пр. у марги) ко́рова = гал. най ся прич ка́же, ко́рова ма́с etc.).

зу́рни́ця сьві́та НД. Morgen-göthe. зу́рни́ця о́пую́ночна ВС. = зу́рни́ця, што о́пую́ночи сходи́т, черле́на, кра́сна; у ве́чері сходи́т жо́ўта а сьві-това́ ма́с про́білий цви́т.

н. і. (ні. йо). йвга МЛ. йвога МЛ. йвова ВС. івоўга Кл. Goldamsel, Piro, Oriolus galbula.

ігрáти НД. in der Bedeutung tanzen. грáти на гусях auf der Geige spielen (в инакых сторонах нїт такої роздуки жежи ігрáти а грáти, і кажуть також: ігрáти на гусях).

ід Л. до. пушоў ід хыжі.

йідучий Я. essbar (у Гуцулів: йїжний).

йж. йїж Igel, Erinaceus europaeus. йїж свинський Лв. свїяний йїж Стр. Schweinigel і йїж пєсцьий Лв. пєсьий йїж Стр. Hundsigel (у нїмецкого людю).

йїжó gen. neut. Д. Igel. Я вїдїў едно йїжó: ож перевєртать ся на садовїну та наздївать на сєбе хоть яку садовїну і зберє на сєбе та понєсє в їму. йїжó З. йїжó пòдє пòд єднў яблòнку тãй тãм ся перевєртать та наздїваўть ся на колькї яблыка (кòлька Stachel). — йїжó gen. masc. К. йїжó скрúтить ся у клубòк; набєре на сã яблòк: перевєрже ся мєжи яблыка, наздїваўть ся яблыка — тãй понєсє. — маржїний йїжó ги маржїна (маржїна), мãв пýсок тãй тãкы лãбы; дрúгый пєсьий мãв пýсок і нòгтã ги пєс.

йїжовїна К. на лãбї маржїны ўростє йїжовїна („бїкòвар“ по мадãрськòму) геї бы бїбак гòлий; хоть упїкаўть желїзом, хоть лãбоў в йїжã обчїраўть: óколо обòчрє лãбоў, так йїжовїна пропãдє.

йїжєк Р. Igel. йїжєк зовє сє в клубòк, як до него блїжїть сє чòловїк; вїд гїстцю гòтòвлєть йїжєкã і мастãть юшкоў.

ізбїсїти ся Стр. сказити ся wuthkrank werden, die Toll-

wuth bekommen, пєс избїсїть ся der Hund wird toll.

ізбрýзкати Стр. besprengen. избрýзкано es wurde besprengt.

ізбунчãти НД. mit summendem Geräusch fliegen, summē. избунчїть мýха.

ізвòн НД. ізвòнка = із внї von Aussen.

іздушїти ся Лв. упрїти sich erhitzen. мєны дýшно ся Лв. es ist mir sehr heiss.

ізãнãти Пу. будїти, wecken, aufwecken.

ізгòтòвити Гр. зладити, fertig machen, bewerkstelligen. ізгòтòвлєно.

ізмãгãти I. trachten. ізмãгãу ich trachte.

ізнãдвãти. унãдвãти Ду. уладити. у правах ся нãдвãу = учив. нãдвãу = упїкãу ся, старãу ся.

ізòмкнúти Г. зшибнути, зшибнути, стягнути. изомок ся руг корòвї = зшибнув ся pig psl. измãкнїжти ἐκσπᾶν, extrahere.

ізслїзїти I. eigtl. entschlüpfen; entglitschen; verloren gehen. ізслїзãуть Руснãкы мєжи Мадãрами = погнãуть, гýблять ся.

ізсукãти Ду. (иссувати) verderben; zerbrechen; beschädigen; wegspülen (ò воды). ізсучє vel покãзїть пýгар (пòгар).

йкра МЛ. або вўїмã у коровы, у стрýжкы (вувцї) Euter. йкра у рýбы Fischlaich.

йльòвый мїсãць Лв. Julius. йлем Ян. ulmus Ruster.

ізгòрний НД. abschüssig, изгòрна горã mons declivis.

йнãк МЛ. anders ðech. jinak. йнакий Я. ander. є йнака зãпãска.

йноша Стр. йнош Jüngling psl. юноша. оуноша νεανίσκος, iuvenis, cf. magy. inas.

іншак Г. I. BC. Лв. (іншак) anders, auf andere Weise гал. инакше. іншак треба вчинити man muss es anders bewerkstelligen.

іншакый Л. I. ander, verschieden. ворон инакый, а вже инакы вороны der Kolkrabe und die Nebelkrähe sind ganz verschiedene Vogelarten. — не є инакых потят у нас es giebt keine anderen Vogelarten bei uns.

їо! Я. ja! richtig!

ісказати ВШ. сказати psl. исказати effari.

іскоружити ся НД. sich werfen, спачити ся, звірити ся, повірити ся. іскоружить ся вадь зверже ся древо.

іспервү З. спервү З. zuerst, von Anfang, anfangs.

істяті НД. стяти. істяті лыс. не істятү древо. psl. истяти exsindere.

кавка нърська Лв. Mandelkrähe, Coracias garrula cf. hal. морска ворона — так прозвана задля незвичайно, як на на наші краї, сьвітлої барви). кавкати МЛ. Д. 1) кричати кавкав! кавка кавчить. 2) скавучати, winseln, коли пубе пса, то пса кавкає.

кадь Стр. кадка Bottich.

казань Лв. praedicatio, *кърүма* Predigt, проповідь. казань казати проповідати, praedicare, *кърүтати*.

казити О verderben. хробак казит рипу = der Engerling (wörtl. Wurm) verdirbt die Kartoffel (рина hier=Kartoffel).

калп НД. Hut (з соломи, з повсти).

каліяка Лв. Schneeball, Viburnum opulus в Гал. найчастійше „каліна“, декуди також „каліника“ (примітити належить ва-

любоване до декотрих вменьшительних форм, котрі теперь не мають вменьшительного значеня як: калика, сойка, джойка (місто рідко уживаного соя, джоя), серце місто неуживаного вже теперь сердо, яйце місто неуживаного яйе і пр.).

калүпір Г. Tanacetum balsamita.

каляти вадь смүгати Ів. besudeln, beschmutzen. каляное вадь смүганое = поплямлене.

калюга Лв. кал ВШ. болото, Koth. калюжина Ів. Lache.

каминцьї Г. Vaccinium vitis idaea Preisselbeere. каминцьї кало квасні die Preisselbeeren schmecken ein wenig sauer (säuerlich). камянкы Бі. item (nom. sing. камянка).

капів О. Jagdhund genit. капіова magy. koró. як обгойтүє капів.

капканістий Л. guttatus, gutturt.

капкати BC. рибарі капкают у воду die Seeschwalben stürzen ins Wasser „падүт у воду“.

капутрак Ду. Rock, Gehrock, Oberkleid. magy. kaput = Oberrock.

капүше Ян. gen. fem. Schaflaus, Melophagus ovinus.

капчурї Я. панчохи, Strümpfe, Socken. magy. karcsa = Socke.

каранік Пу. жебрак, што робить собі сам рану.

карап К. худий поросюк, худе порося. купиү два карапы.

карапань О. Kröte, Bufo.

карапатиць Г. Bufo, Kröte.

карічька на кольнїні НД. Kniescheibe, patella; варіка magy. karika Kreis, Reif, Scheibe.

карүпіль Д. Tanacetum balsamita.

к а т е р в а́ к Ян. Birkhahn Tetrao-
tatrix. к а т е р в а́ чька Ян. P. Birk-
henne.
к а т р а́ в І. НД. Schürze, Vortuch
(gew. aus Kattun); в горах:
плат.
к а т р а ф о́ й на Бч. к а т р а ф о́ й-
на МЛ. к а т р а ф о́ я МЛ. eine
Strauchart. к о́ рчик, має ко́ ру
зелену; беру́ть на попіса́ри
(цібухи) МЛ. удя́у дыра́ве, лист
як кленця, зісподу білий.
к а т у́ на́ Вл. Я. Гр. рідше: к а т у́ н.
Soldat plur. к а т у́ ны et к а т у́ ны.
к а т у́ н сь к ы́ й Гр. во́яцкы́й cf.
psl. к а т у́ нъ castra. пошо́у в ка-
ту́ ны; magy. katona.
к а т у́ ньч ик Пу. або шті́гльи́нц
Stieglitz, Fringilla carduelis.
к а ч у́ лка Д. Walze.
к а ш к а́ т ы́ й ВШ. zerzaust, wim-
perig, gewimpert cf. кошла́тйй
= haarig.
к а ш е́лка вадь кешелько́ Р. Sie-
benschläfer, Muoxus glis
к в а́ р т ы́ ль Я. квартира, станция,
на кварта́ли.
к в а с н і́ на Ім. квасна сирватка,
квасна жовтиця. „кваснину бе-
ру́ть квасніти у стра́ву, на
при́клад у ды́ню“.
к в і́ к а т и К. Гр. quieken. поросі́
кві́кати К. кві́кати ка́ня на
дождь Гр.
к в і́ к у́ н З. Vanellus cristatus,
Kiebitz.
к ві́тк о́ в а́ т ы́ й МЛ. bunt ge-
fleckt, gescheckt. рысь кві́т-
к о́ в а́ та.
к в о́ к а т и І. glucksen. кв о́ чька
кв о́ к а ть.
к в о́ л и т и с e Рос. жалувати ся;
стогнати. sich beklagen; klagen
ächzen cf. кві́ля́ти.
к е́ д Лв. wann, wenn, кед киче
ід собі, ка́же молодшому уд себе,
як в жіншкх рока́х: по́й лем
сю́ды!; старшому ка́же: по́йте
лем сю́да! = kommen Sie her.

к е́ дь ВС. К. Д. З... коли. слы́-
па́чка, кедь їй удари́ти, іде́ на
дара́бы, а дара́бы ся мчу́т ВС.
die Blindschleiche (Bruch-
schlange, Anguis fragilis), wenn
sie geschlagen wird, bricht in
Stücke, welche sich heftig be-
wegen (bekanntlich ist der
Schwanz dieser Echse sehr brü-
chig). кедь бы́ ты ішй́у у ру́ки,
тобы́ ты убй́у З. кедь ся не
пау́чить, то не зна́є нич Д.
к е́ л ь т у в а́ т и Вл. І. видавати,
споживати. скельтува́ти ви-
дати, спожити magy. költ ver-
zehren, ausgeben.
к е́ л ь х Я. О. або желу́док Я.
Magen.
к е́ н д е́ р і́ чька Лв. dem. v. кен-
дері́ця, Mais. гл. те́ н г е́ р і́ ця.
к е́ р е́ к а́ р т о́ в Вл. керекя́рт, ко-
ля́рь, кола́рь, колодй́й, коле-
са́рь „што го́леса ба́грить“.
Wagner, Stellmacher, Radma-
cher. іду́ до керекя́ртова го́леса
пра́вити. magy. kerékgyártó.
к е́ р с т вадь хрест Лаг. двадцять
один сно́пов то керст. cf. psl.
к рь́стъ сгух, старосъ.
к е́ р т gen. masc. et керть gen.
fem. Garten magy. kert. керть
шумна́ ein schöner Garten (шум-
ный в знач. красній як в сло-
вацкйи: у Лемків: шумный,
шугный м. шумный).
к е́ р т ы́ на Ім. кертьця́ І. Maul-
wurf, Talpa europaea.
к е́ с т е м е́ н І. хустка dem. ке-
стемене́ць. кестемени́чик
хусточка. кестемен у вола́ НД.
Wamme. кестемен у дывкы́
voller Hals. cf. ngr. κεστεμελί =
Mantile. turc. tésimél.
к е́ ц о́ к ВШ. маленькый хлыв для
теля́ти.
к о́ ч ик НД. Acipenser ruthenus,
Sterlet magy. kecsage gal. ruth.
чечу́га бук. чучу́га, ngr. χετσυγα.

кывати. кывати НД. Г. verb. trans. rühren; wiegen. не кывай вадь не берй Г. дытйну кывать er wiegt das Kind, колише д.

кымак Г. Лв. Bienenstock. кымак пчол Лв. шість кымакўв пчул Г. = шість пив пчил. (властиво кымак Stock, Baumstock, кымача collect. Stöcke).

кымысьіти Ду. Вл. VIII. wimmeln cf. psl. гъмъзати герере, ёрпачу.

кындиричаний Г. (кындиричаний, кендиричаний) Kukurutz. еден струк кындиричаний у пірку ein Kukurutzkolben in Scheiden (піря = шумеліне, Lieschen, scheidenförmige Deckblätter der Kolben).

кыпляча вода НД. Sude, siedendes Wasser.

кыркати Рос. кричати: кыр-кыр! крикати, жабка велена (Hyla arborea) кыркас der Laubfrosch quackt. подёякі клічут тоту жабку: кыркалка (cf. hal. кряка, крякавка, кыкавка).

кысельця з буряков Лв. борщ.

кыталька НД. снолик, горстка. лыбшыное (антогоричное) прядиво мнуть: звяжуть у кыталькы та мнуть ногами, абы было шьяккёс; чотыры вадь пять рўчкы вяже в еднў кытальку (рўчка = што раз ўтре з конопель); по мнятю — як ўмне — чмоўхать чмоўхальоў; потом мыче ся на желызной шітцы, потом на куделью прививать і так прядё. cf. psl. кыта gamus; psl. kita fasciculus.

кытиця у вола або коровы Ду. Wamme.

кышчаний МЛ. Darm. кишчанá струна Darmseite.

кызликы ВС. кызликы НД. кызлик Лар. K. scharfer Nahnenfuss, Ranunculus aeger гал. ковелёць. кедь помастыти кыз-

ликамы тыдо, то ўпхне дўже. сырёс не хоче марга пасти К. кыл Лар. сорок снопів.

кыонська пывиця ВС. Pfefferdeegel.

кыонское молоко НД. Euphorbia, Wolfsmilch.

кырка Стр. кырка (курка) Ду. Rinde (в Ду. кырка = гал. кора cortex а кыриця = гал. курка, gallina).

кырыти Стр. гонити. муха, што маргу кырат (= муха, що худобу пудать; од нейі быдакать ся марга — дўга впят мўха: псычка або мўха пёся (Hippobosca equina). — мачька кыши тирять (=кырат) = die Katze verfolgt die Mäuse.

кысцы Г. косаші ВС. Orion (Gestirn).

кыш (кыш на пчолы) Стр. Bienenkorb plur. коші.

кыш керт VIII. малий город, городець magy. kis = малий; kert = город.

кыбук Рос. або наголовник Рос. Hut, Kopfbedeckung psl. кыбукъ pileus, хідзрѣс.

кыматы Д. шахрувати. verb. perfect. окыматы. укыматы betrügen. окымный betrügerisch. окымник Betrüger. ёsch. oklamati = betrügen.

кыласти Ян. in der Bedeutung: Samen einsetzen. біб кладўт, фасолю, горох; кладўт ріпу (= картофлю); калўсту садё.

кыбан Стр. Д. Hut cf. psl. кыбукъ. (cf. кыпаня, кыпаня huzulische Pelzmütze).

кыветати Ир. in der Bedeutung: schelten. кыветёс = пдымы слованы говорить, лас (в загально-руск. кыветати verläumden).

кыгния або кыкаўка Рос. Bufo, Kröte. кыгния ўбе собі

- янку в полі і сидят. (mit княгін-
ня = Fürstin, Frau zusammen
zubringen).
- к л е й б а с Ян Bleistift cf. magy.
szerusa.
- к л е п а ў к а, к л е п а в к а ВР, НД.
Pferdebreme, Gastrophilus equi.
махать конь головою уд. нєйї
або клєпле.
- к л е п а л к а Лв. або дубовка
Лв. Pferdebreme (муха лыкава
і тверда мов луб дубовий).
- к л е п а т и Н. Д. 1) klopfen 2)
klappern. бұзык клєпле. 3) го-
ловою клєпати mit dem Kopfe
werfen. конь клєпле уд. мұхы.
- к л е п а ч Г. Klopfer; Hammer.
пўголовок спереду такой тоў-
стый, як клєпач die Kaulquappe
ist vorn verdickt, wie ein Ham-
mer.
- к л е я н к а МЛ. klebriger, lettiger,
Boden.
- к л ы Ир. Eckzähne = в галицко-
руск. кла s. кло́ва. кой єдєн,
то кажеме: кол (= в гал. кло).
- к л і п к а ЛВ. НД. ВР. ВШ. Au-
genlid cf. гал. кліпати очима
blinzeln, в Тернопільщині: клі-
павка Augenlid).
- к л ь о в к а т и О. glucksen. клоч-
ка кльовкає die Gluckhenne
gluckst.
- к л о Я. Eckzahn, plur. кла.
- к л о н ц О. Schnabel cf. єech.
klves psl. клюнъ rostrum.
- к л ў ч ь к а МЛ. клочка, Gluck-
henne.
- к л я г а н і ц ь ВС. Лв. Стр. genit.
кляганцю Sulze, студенець, сту-
джені ноги. Кляганіць правлять
із лаб, із рыкы та в ух свинї:
на дарабчики посьбчуть, варять;
потом як ся зварить добрі, тогда
пак на мискы або на таньїрі
уливають за міроў і на місто
студєное покладуть, абы за-
стыло.
- к л я к. к л я г Л. клягу єдну ложку
дай менї. 1) Käselab, жолудок
телячий 2) молоко закляганє cf.
rum. kiag. lat. coagulum.
- к л я п у с або к л є п у с Ян. ein
größerer Nachtfalter nament-
lich mit dickerem Leibe. Кля-
пус лятає до сьвітла, ударить
на вікно.
- к л я ч а Стр. Stute „дєтко каже:
„кобыла,“ в Гал. = кляч. у ВС.
кобыла, што пудло выповорус
то: кляча eine Stute vom elen-
den Aussehen.
- к л ю в а к І. Ир. Л. eine kleine
Fischart „білі, мають голову
тоўстү.“
- к л ю к а Я. Nacken. клюка до тя-
гання воды.
- к л ю ч а н я НД. „корова с корот-
кыми, закручеными до середины
рогами“.
- к л ю ч к ы м е т а т и НД. = гал.
ключковати. заяць ключкы мєче.
- к ш и н ь genit. кмєню Я. Kümmel.
- к н я г и н ь к ы К. айле, росте по
рєвєнях, має цвіт білий; на ра-
сту цвіт сїний (раст сїний
Scilla bifolia, Märzzeibel лу-
ківка двудїста).
- к о б є л Пу. = 128 літрів = 4 ві-
ка; віко = 32 літрів. cf. psl.
кѡвалъ модіос.
- к о б ' б ы л и с т е п р и ш л і, т о б ' -
б ы л и с т е у т р а т и л и Л. wä-
ren Sie gekommen, so würden
Sie verlieren.
- к о б ы л и ц ь і Лв. Rosspflaumen,
великі сливки.
- к о б л и н а МЛ. коблина І. по-
даток, що священикови прино-
сять в зерні селяне. коблину
спустити = дати той пода-
ток. cf. psl. кѡвалъ modius.
- к о з и ц ь і ВШ. plur. tantum Du-
delsack, дуды. дудаш, што
дўє у ковиці, Dudelsackpfeifer,
Dudler.

коўбіць Г. *Tinunculus, Rüttel-falk.*
 коўпанька Г. *Galerita cristata, Kothlerche, Haubenlerche.*
 коўтати (коўтати) Ир. НД. *klopfen. коўтати перстом в двѣри er klopft mit dem Finger an die Thüre.*
 коўтач О. *Specht, picus.*
 коўто́к Я. *Ohrring, Ohrgehänge* (cf. коло *Rad*; кільце und колець *Ring*); обручка на палець *Fingerring*; перстінь обручка с камінцем *Fingerring mit eingesetztem Schmucksteine in anderen Gegenden: жуковина.*
 ко́жа Стр. НД. 1) *Haut* 2) *Rinde.* — дем. ко́жка НД. ко́жчина (кіжчина) НД. *cortex, Rinde.*
 коза́чка Г. Лв. *Küchenschabe, Periplaneta orientalis.*
 коза́чка Стр. *Weibchen des Hirschkäfers* (коза́к); коза́чечка Лв. *kleinerer Käfer, namentl. Bockkäfer.*
 козо́дрист Ир. *Schneeglöcklein.* кой ВР. — бойківське коль, коли.
 ко́йдош Вл. жебрак *magy. koldus.*
 ко́кош Лв. *Henne.*
 кол VIII. *genit. кла Eckzahn* а ко́л в плóты, *Pflock. genit. кола.*
 ко́либа Я. *Sennhütte* cf. *magy. kaliba Hütte, халупа.*
 ко́льціньці або чіколоники МЛ. *Fingergelenke.*
 ко́лькавий Г. *stachelig.*
 ко́льковник ВС. *Distel. кольковник черлений (= die Distel blüht roth).*
 ко́ловодця або ко́ловодник МЛ. *Wasserläufer, Totanus.*
 ко́лодязь ВС. Бі. ко́лодзень Я. „квирниця, як обрубит деревом. один ко́лодзень. *genit. одного ко́лодзень.*

ко́лопныі. білі ко́лопныі. Кв. *Staubhanf, Femmel. зелені ко́лопныі Кв. Samenhanf, Mäsch.* ко́лопны білі ранче берут ся; півно што беруть ся—зелені ко́лопныі ВС.
 ко́лячник Лв. *Distel. ко́лячник, кольковник* або чорто́вое насѣня З.
 ко́нда Д. Ир. не корóшаний са́мур свинний; — ве́перь схо́рошаний; порося́чка *Sau.*
 ко́ндаш або свина́рь Д. па́стырь, що сви́ны пасе. *magy. kondás, kanász.*
 ко́нодрьст Лв. *Schneeglöcklein, Galanthus nivalis.*
 ко́ноплі білі Г. ўберут ко́ноплі білі на́перед, потóм че́каут два-три ты́жні і беруть зелені.
 ко́нюха́рь І. Д. па́стырь, што ко́ны пасе, ко́нюх.
 ко́пач (Синевір. Поляна) „друк, кул“ *Pflock.*
 ко́пачівля Ир. *collect. Pflöcke; Reisig.* оре́л чинить гвиздо́ в ма́лого ко́пачівля (кажемо хоть ко́пачівля, хоть рі́ща).
 ко́пачька з жельіва Стр. ва́дь мо́ты́ка Стр. *Harke.*
 ко́пи́лець Ду. *Bastard.*
 ко́рбо́нька Стр. Г. *eigtl. Schachtel, Behälter* (cf. hal. ко́рòбка *Büchse* namentl. aus *Birkenrinde* *verfertigt*); ко́рбо́нькі жа́блячі або ко́ры́тата *Schalen der Fluss- und Teichmuschel; ко́рбо́нька, што жа́лудь у ній сидят Стр. = cupulus, Becher der Eichenfrucht (Eichel).*
 ко́рботя́та жа́блячі НД. *Schalen der Fluss- und Teichmuschel. nom. sing. ко́рботя́ жа́бляче.*
 ко́рж Я. пляцок з мелаю (ме́лай — *Kukurutz*).
 ко́рйбо́г ВС. ВР. Гр. Л. Вл. *Feldlerche, Alauda arvensis*

- nom. plur. корібогы Гр. et корібогы Л. — за тотó, што летить горі в небо, вóгне стеблó і корить ся Бóгови: берú на Бóга кòл! Вл. — суть у нас корібогы; вóн корú Бóга: тькай Бóже, бо кòл падé! корібòг правó горі летить і слівать.
- кору́та́йка nom. pl. кору́та́йки Бі. Fluss- und Teichmuschel Unio et Anodonta.
- кору́тниця BC. Ир. Г. НД. Д. Schildkröte, Emys lutaria. кору́тниця як кúська (= кустка, Knochen) твёрда Г. кору́тниця на зорях сви́це Н. Д. die Schildkröte lässt ganz in der Frühe, während noch der Morgenstern leuchtet, einen pfeifenden Ton hören. кору́тниця хóдить т́ко по вóды Г. die Schildkröte bewegt sich (geht, schwimmt) langsam im Wasser.
- кору́тниця малá BC. Fluss- und Teichmuschel, Unio et Anodonta.
- кору́то Д. knöcherige Kapsel der Schildkröte. кору́тниця пры́че гóлову і вóгы в кору́то; досьвита ўтягне шыйку та фитькать die Schildkröte zieht den Kopf und die Füße in ihre Knochenkapsel ein. Vor Sonnenaufgang steckt sie den Hals hervor und lässt einen pfeifenden Ton erschallen.
- кору́та́нка К. Бі. Им. Schildkröte, Emys lutaria. держать в дéйжи у помьях К.
- кору́тята Вл. НД. Им. кору́тята водяні НД. кору́тка Лв. кору́тятка Д. nom. sing. кору́тятко жáблячов З. Schalender Fluss- und Teichmuschel. кору́тятка берúть на лыкы дýтьом, кедь дýтныи пудья́чниця; даю́ть пéти молока вадь вóды ic тóго кору́тятка Д.
- кору́кору́ти. коркору́ти Ду. heiser krähen, krächzen. ир. питу́кору́ник скоркору́нить або скоркоче гей кóпилець.
- кору́оша вадь журавинник Л. „вехков дерево“.
- кору́ута О. рогáта вівця, ovis cornuta.
- кору́оль О. Ян. кору́олик Ян. Zaunkönig, Troglodytes parvulus.
- кору́о́лиця ВШ. Kaiserling, Amanita caesarea. — кору́о́лиця дурна. Fliegenschwamm, Amanita muscaria.
- кору́о́шсло О. Schulterjoch.
- кору́о́шпáвый Г. morsch, faul. кору́о́шпáве дéрево = удну́ порóжне fauler, inwendig hohler Baum.
- кору́о́шавый Л. rauh, rissig. кору́о́шава жáба Л. кору́о́пáня Л. Лв. НД. кору́о́пáне Ян. Kröte, Bufo.
- кору́о́ставка Я. Kröte, Bufo. кору́о́ставка за нáми се гайтува́ла = гнала за нами (привид забобонний).
- кору́о́шáти НД. хорошати. кóнь кору́о́шаний castriertes Pferd.
- кору́о́вати дéрево МЛ. die Rinde abschälen, обдёрти кору з дэрева. обкору́ю дéрево = облупую з кори дéрево.
- кору́о́чáг Им. gen. masc. в нивших околицях: кору́о́чáга gen. fem. бáнька на вóду, пáленку.. с кору́о́ткою, гу́зкою шыйкою psl. кору́о́чáгъ et кору́о́чáга керáмов, Krug.
- кору́о́чáк Пу. „дéрево не расту́чов, што стýрхавé“ ein verkümmertes Baum cf. кворый, хворый гал. хы́рты, хы́рляты,
- кору́о́сць BC. plur. кóсцьи Máher. — кору́о́сцьи Бі. Ду. Ир. Wachtelkönig, Crex pratensis. кору́о́сць або кору́о́сць Д. Wachtelkönig. перепэриця кльче по пóвночи:

„хоть куда! хоть куда!“ --- ож
 косак рыпкати, кой траву ко-
 сить чозовік.
 косак К. Д. Лв. косарь О.
 косаш О. ВС. коси — коса
 ВР. косиць Бі Weberknecht,
 Phalangium parietinum. дѣти
 кажутъ, кедь угоргані ногы ко-
 сять: косі коса! Д. коли љи-
 кнеме лабу, то косить Бі. ка-
 жуть, ож косить К. дѣти при-
 говорюють: „косі-коса! не бу-
 дѣ, бо я йїла лободѣ! гѣрка-ж
 мой лободѣ, кедь не знаѣ, де
 водѣ!“ ВР.
 космачкы Лв. космѣвкы
 ВР. коцмалкы НД. Stachel-
 beeren, Beeren von Ribes gros-
 sularia var. pubescens.
 косорѣти ся К. величати ся
 sich brüsten, gross thun.
 костерѣва І. Schwingel, Fe-
 stuca.
 коструб Н. Д. Zotte. костру-
 бѣтѣй Ир. Н. Д. zottig. серсть
 у медвѣда кострубѣта.
 котрый МЛ. welcher. гѣднѣй
 гѣздѣ, котрый молит ся Бѣгу.
 котрый — котрый Д. der
 eine — der andere. рѣжа —
 котрѣ біла, котрѣ черлена die
 einen Rosen sind weiss, die
 anderen roth.
 коцѣбан Ир. гачок на грѣнь,
 Feuerkrücke cf. гал. коцѣба.
 коцка Лв. magy. koczka Loos,
 жереб nsl. kocka (iz kostka =
 Würfel).
 коцѣн. Им. Ribes grossularia
 var. pubescens, Stachelbeere.
 коцѣн Лв. качѣн, Strunk.
 коцѣга ВІІІ. viz, Wagen cf.
 magy. kocsi=Wagen, Kutsche
 коцѣш magy. kocsis Kutscher.
 кошарка МЛ. Korb. кошарик
 П. Korb. кошѣлик.
 кошѣвѣна ВР. abgemähtes
 Gras; Wiese. ар. гуцульск. ко-
 шениця.

кѣщавѣй Бі. knöcherig; sehr
 mager. кѣщавѣ жѣнѣ eine sehr
 magerer Frau.
 крадѣцы МЛ. versthleener
 Weise, крадѣки, крадѣком, крадѣ-
 комѣ.
 країнскыѣ Вл. красивый Landes-
 країнще О. країнще eigtl. Rand-
 theil; Waldrand країнще лыса.
 воѣкуны (= драпаки, Brombee-
 gen) у країнщех psl. країнштѣ
 fines cf. ruth. край in der Be-
 deutung: Rand; край praepos.
 neben, bei z. В. край води.
 країнка О. Ast (beim Geweih),
 розсоха. ѣльнѣ шѣс рѣгы с країн-
 ками; ѣленице не шѣс рѣгѣв.
 країнкати ВР. krächzen. країн-
 кають вѣроны die Raben kräch-
 zen.
 краска МЛ. frische Gesichtsfar-
 be; blühendes Aussehen. краска
 на дѣтѣны.
 крем МЛ. in der Bedeutung:
 ohne. крем головѣ ohne Kopf.
 кресанѣна Ян. Hut. у Гуцулів:
 кресанѣ.
 кресанѣнка Я. мада сокирка до
 побиванѣ гѣнтами (шѣнглами).
 кривѣвѣз МЛ. кривѣвѣз Рос.
 Wendehals, Junx torquilla. иѣнѣ
 два кривѣвѣзы.
 кривѣе желѣзо Им. гак, Ha-
 ken.
 кривѣляти ВР. in kreisförmig-
 en Linien laufen. зѣяць вѣдѣ
 яцьѣ кривѣлять=вѣлючкѣу.
 кривѣлька у пѣлицѣ Я. ge-
 krümmter Griff beim Stocke.
 крѣгы НД. Honigwaben. в крѣ-
 гѣх мед НД. cf. крѣга.
 крилѣ Кв. Schirm; Regenschirm,
 Sonnenschirm.
 крила у рѣбы Г. Flossen, pin-
 nae.
 крипка Ян. nom. plur. крипкѣ
 Rebhuhn, Perdix cinerea.
 крислѣ вѣль у шѣбрѣла, а шѣбрѣ-
 ла Бч. Schirm (звѣдѣтѣля гал.

- креслѣтый mit schirmartig ausgebreiteten Zweigen и. пр. креслѣта тошѣя).
- кровлянка ВС. Blutwurst. маѣш = кышка набѣта кѣшоу; кышка впят, што ся набѣвать кровльоу = кровлянка.
- кров метѣти НД. кров метуть с коровы; с чоловика, с конѣ пушяуть; с коровы із вада мѣче кров рукоу (давний се спосѣб „метаня крови“, часто навѣтъ шкодливый худѣбѣ).
- крѣпач або джугас Я. Keilhaue mit zwei Hörnern (Spitzen).
- крѣкати Лв. Стр. krächzen, quacken. крѣкы крѣкауть Лв. die Raben krächzen. жабы крѣкауть Стр.; die Frösche quacken.
- крѣпильї Лв. Kartoffeln nom. sing. крѣпель, крѣпель.
- крѣвкати Ян. grunzen. свинѣ крѣвкѣа в Гал. кругѣвкѣа.
- крутѣголовѣк Д. ВС. ВР. ВШ. крутѣголовѣк Г. крутѣголовѣк Ду. Wendehals, Junx torquilla.
- крутѣїля НД. гал. крутѣї „што слѣва не подѣржитъ“. „я не видѣю ще такогѣ крутѣїлю“.
- крѣга Г. Wabe. в ѣлеви крѣгѣ, де шѣлы нѣсѣт мѣд. однѣ крѣга мѣду eine Honigwabe, однѣ плястер мѣду.
- крѣг ВР. плястер мѣду plur. крѣгѣ. — кльѣткѣ Bienenzellen, комѣрки.
- крѣнчѣти ВС. schwätzen, krächzen. сорѣка крѣнчѣт.
- крѣнкати ВС. вѣрон крѣнкат вадѣ крѣнчѣ cf. крѣнкати.
- крѣчка Г. Стр. Anthemis cotula, stinkende Hundskamille. крѣчка вонѣтъ die Hundskamille hat einen widrigen Geruch.
- кувик Ду. ВР. Todtenkauz, Steinkauz, Athene noctua magy. kuvik Todteneule.
- кувикати Г. von der Stimme des Ziegenmelkers oder der Todtencule. кувикас дрѣннѣх; дрѣннѣхѣ назывѣаут: нѣчник.
- кужелѣ або кудѣлѣ Кв. Spindel.
- кузлик Г. scharfer Hahnenfuss, Ranunculus acer. зѣїля стрѣпатос, злѣс cf. кѣзлик, гал. козелѣць.
- кѣкла І. Puppe.
- кукурѣкати Д. krähen. кѣрѣца жѣрѣтъ ся а когѣт кукурѣкѣтъ, пѣ.
- кунгѣр Б. або нѣпадѣка eine Art Fischnetz.
- кѣшка Я. Unke, Bombinator igneus.
- куш кльѣщ Лв. Nachtigall, Luscinia.
- кѣпа Ім. Bi. Kanne. кѣпа водѣ eine Kanne Wasser cf. psl. кѣвѣль modius; lat. cupella, cupa.
- купѣльницѣи Ім. in der Bedeutung: Bäder, Badeanstalt, купѣльня.
- кѣпиль Л. nie zufrierende Stelle im Morast. „што нѣїгда дѣ не замѣрзѣтъ“ опар.
- кѣпѣнка Д. Maulwurfshügel.
- куплянка (в Мараморѣшѣ) узкѣй, високий горнѣць, в котрѣй цѣдѣтъ молоко крѣвъ цѣдѣльцѣ cf. купа lat. cupa.
- кѣрѣця Г. Henne, gallina.
- кѣрѣчѣка ВР. „пѣтъ (сѣм) звѣдѣв; кѣрѣчѣка сѣдѣтъ на Іван дѣнь, а пак до рѣздѣа на сѣтѣй вѣчѣр зѣїде“. [властиво гал. квѣчка угорско-руск. кѣрѣчѣка то наибѣльша звѣзда Alkyone межѣ так звѣнѣнѣи плѣядѣнѣи (Siebengestirn, Plejaden, курѣта), в чи сла котрѣх голѣ око як до бѣ-

- строти видить меньше або більше; всі-ж плеяди то частина скупні зв'язд званої биком (taurus, Stier)].
- кúркати Г. Ир. 1) girren голу́б курча́ть Ир. (cf. hal. гуркати, гурукати; гурча́ть, гуру́кає) 2) quacken, куру́кати. жабы, шо ку́ркают на я́рі Г. куру́каут жабы.
- курма́ниш Я. шо веде́ дара́бу (сплав), шо пра́ват, керманнч.
- кúрта́вка МЛ. або карапа́на МЛ. Kröte, Bufo.
- ку́ртéнький П. ganz kurz, sehr kurz. курте́нька ка́ака.
- кúрти́й Г. kurz. кúрти гады́. (в Гал. коло Дрогобича: курти́й).
- курча́ти Лв. 1) quacken. коли́ в городи́ньи жа́бка курча́ть (кúрка́ть), бу́де тогди́ дождзь. 2) knurren. жо́лу́ду курча́ть ВШ. der Magen knurrt.
- кúря́тник (Синеві́р) кúря́чька ВЛ. Ін. ку́ря́чька К. кúря́ча трава́ МЛ. ку́рячийк З. Vogelknöterich, Polygonum aviculare. ку́ры пасу́т (Синеві́р).
- куса́ти ВС. in der Bedeutung: brennen. жа́лива кúсать die Brennessel brennt. — глуха́ жа́лива не кúсать, май́ блага́ die Taubnessel brennt nicht; sie ist sehr milde. глуху жа́ливу кúря́ть с пі́шы на гости́ць die Taubnessel raucht man in Pfeifen als Mittel gegen Rheumatismus.
- кúсла́вка Ін. кúсла́вка вады́ сы́кавка Бі. Dorngrundel, Cobitis taenia.
- куси́ця Л. сiножать, Wiese, wo das Gras abgemäht wird cf. коше́нина, коше́нця.
- кута́ч І. коло Унгару Feuerkrücke.

- кути́ць Лв. хлів, Schweinsstall.
- куцкуру́дє Ир. Wachtel, Coturnix communis. Я з'и́маю́ два куцкуру́дєы ich habe zwei Wachteln gefangen.
- кучма́ни́сты й ВС. zottig. шу́ткы кучма́ни́сти cf. кúчма = Pelzmütze. psl. ко́зчыма. pilei genus kúcky soma.
- кучма́ныкы́ вады́ шу́ткы́ ВС. Kätzchen namentl. der Weidenbäume. кучма́ныкы́ ся́тять (сы́вя́тять) на цвiтну неды́лю die Kätzchen (eigentl. Zweige mit Kätzchen namentl. der sog. Palmweide Salix caprea) werden am Palmsonntage in den Kirchen geweiht.
- лаба́нцош Д. або студéньчик Д. Wassermolch. студéньчик, кедь покла́сти його́ на зéмлю та ца́бать або ла́бать. я́ и́ны́ едво́го лаба́нцоша.
- лаба́ти Д. mit den Füßen bewegen, trampeln; zappeln.
- лаба́ты й Бі. mit langen Füßen.
- ла́бки Я. Füße, Beine. ринка́ на ла́бках = ринка́ на нога́х.
- ла́би в сто́лы Füße (beim Tische).
- ла́бко́ О. пєс чо́рний з бі́лини лаба́ни в Гал. ла́буш, ла́баш.
- лава́рка Ін. Ду. К. ВР. Ир. лова́рька Г. лова́рька ВС. Д. Eichhörnchen, Sciurus vulgaris. лова́рка пло́дить ся в ха́щи das Eichhorn haust (wörtlich: vermehrt sich) in Wäldern lit. vaivaras, vovėrė psl. вiвiрiца hal. ruth. виві́рка dial. вові́рка.
- лаги́сты й Кв. лай́істы й О. schwarz. вивце́ лаги́ста ein schwarzes Schaf; лише на ды́дька (Teufel) кажут: „чо́рний“.
- ла́дяти Ир. in der Bedeutung: beabsichtigen; Vorbereitungen

- treffen. ладіу́ другу́ дівчину
брати. er beabsichtigte ein an-
deres Mädchen zu heiraten.
- ла́зиво. НД. Бі. драбина, Leiter.
ла́зиво до дупла́, де дікі пчолы.
cf. psl. лѣствица scala, κλίμαξ.
ла́катош Ну. Schlosser magy.
lakatas.
- ла́стівка кúца Ян. Chelidon
urbica, Stadtschwalbe, Fenster-
schwalbe.
- ла́стовиця Ду. ВШ. Schwalbe
psl. ластовица χελιδών, hirundo.
ла́стовиця б́ывать на хы́жи ВШ.
- ла́тиня́к Л. латинник, gömisch
katholischer.
- ла́чі plur. tant. НД. р́заницы
дúже дри́бненькі до молока́, до
по́лвкы.
- ла́я МЛ. Meute; Rudel. лая псув.
ла́я вовку́в.
- ле́веш ВШ. юшка, Suppe; Sauce.
magy. leves.
- ле́вики Лв. Löwenmaul, Antirrhini-
um.
- ле́вря НД. що обста́не із вина́;
во́ды нальде́ і з то́го ўдавить
ле́врю eine Art schlechten Wei-
nes, Tresterwein; der Lauer,
в польск. luga, в мадарск. löge.
- ле́дакы́й Іш. minderwerthig,
gering. ѓича леда́ков у тойі
те́перя́цы schlecht entwickelte
Stengel (Halme) sammt Blättern
bei diesem Mais.
- ле́лік Г. Я. Fledermaus, Ves-
pertilio. иш, ек свече́ного йіст,
ста́не лели́ком; у дві́ну не ви-
дит лели́к; у но́чі ле́тає; чим
се ви́ркнує, він вже ві́дит Я.
ли́лік Д. ко́дь убі́ти ли́лика́
та ко́дь ўста помасті́ти та дúже
уд то́го ўста (=уса, усн Schnur-
bart) росту́ть (забобон). ли́лик
Стр. ли́лик або поты́ргач
Лв.
- ле́н Лв. лем е́ден лен у нас сý-
ють. мно́го й́лну. с ты́м й́лном. —
в Ясе́ню ви́жнім сýють лен:
- зе́ле́нец пі́вний лен; ско́-
цене Springlein; пи́лий пец
„лен ны́ рáний, ны́ пі́вний.“ —
го́ловкы льну товкúть; лен мо́-
чуть, сýшать, товкúть пак, так
труть, мы́чуть на же́льзано́й
щі́тцы НД.
- ле́ж Лв. Г. Гр. НД. D. nur.
- ле́вкати О. ein wenig giessen.
ли́вкає во́ди.
- ле́павий ВС. eigtl. klebrig;
schmutzig. ли́пава со́ро́чка =
ка́льна сорочка, брудна сорочка.
- ле́пка Ир. рúчка у се́рпа хоть
ли́пова хоть вербова́ етс. (може
місто ла́пка, ла́бка?).
- ле́си́це О. ле́си́ця Г. ВШ.
ли́шка Д. Ир. Fuchs. — ўха
го́рї держіт ле́си́ця Г. psl. ли-
си́ца, лиска et лисъ.
- ле́чи́ти Стр. личи́ть: де́сять а де́-
сять = два́дцять; два́дцять
а два́дцять = со́рок а три́дцять
сы́мдесять і пр.
- ле́ш І. Коп. Вл. лиш (лишь)
ВШ. лишé Бі. Г. nur.
- ле́йбу́ц К. ле́йбус Г. ле́йбус
Стр. Kiebitz, Vanellus cristatus
ле́йбус ма́є на голо́ві хо́уп der
Kiebitz hat auf dem Kopfe
einen Schopf (Federbusch)
magy. libucz.
- ле́йкува́ти МЛ. ле́чити, heilen.
ле́кують бете́жного чоло́віка =
ле́чать слабо́го чоло́віка
- ле́йно́вище Бі. abgestreifte
Haut. од трясу́чыкы (Fieber) ле́-
нови́щем ра́ка обку́рюють (лі́к
забобоний).
- ле́йну́шка З. Butterkrebs. рак
ма́є тве́рду ко́жу; ко́дь об ле́-
ни́ў ся, то зве́ме „ле́йну́шка“.
(в Гали́чині: ле́йнець або „ пше-
ни́чник“ від то́го, що ле́нить ся
тогді, як пше́ни́ця цвiте).
- ле́йно́х Лв. пом. plur. ле́йнохы́
(ле́йнохи) Drohne. ма́тка або
ца́ри́ця Bienenkönigin. ро-
бу́тна пчо́ла Arbeiterbiene.

льискóвчик К. Haselmaus, Muscardinus avellanarius.
льискóвріш ВС. Haselmaus. я іийъ два льискóвріші; такый хвóст у льискóвріша гей в ма-чáти.
льітóшній НД. Стр. льітíшній vom vorigen Jahre. льітíшньое вадь анторогічньое прядиво. льітúшній Г. з льіта, рóк-тепéрішний. льітúшньое жито = рік-тепéрішньое жито.
льітóвище МД. Sommerzeit; Ort, wo die Herden im Sommer auf der Alm gehalten werden. у льітóвище—тогды, колы брындю чыят гáзды на пологныы.
льічити. польічити О. zählen гл. лйчйтн.
льіщáна Д. ВС. льіщáнка НД. Haselstrauch, Corylus Avellana.
льіщанік ВР. Haselgebüsch.
лóбда Д. лóпта Ян. Spielball, magy. labda мяч, пилка.
лóвга Лаг. plur. ловгы, ловгáня Г. ВР. Бі. eine Fischart. лóвга хребтóm чьóрна, очн черлэні. — ця мóжно ловгы йісти? де бы ныт! — у ловгáны мнóго черів ВР. (черевá—Eingeweide).
ловйтн ся до чого МД. sich wogan winden, klettern (von klimmenden Pflanzen). повитця (Convolvulus) лóвить ся до жита die Ackerwinde klimmt an Kornhalmen empor.
логінá НД. Weissdorn, Crataegus oxyacantha май мцнйша тернячка cf. глóг psl. глогъ.
ложéчник Гр. гал. валижник, лйжник.
лóзá вйнна Ім. вадь вйниция Weinrebe.
лóмик Пу. лóмóвый корóль Г. лóмовый корóль Бі. лóмóвый корóлик Д. Zaunkönig,

Troglodytes parvulus. гныэдó правит у тэрню в траві Г.
лошúля. лошуля gen. neutr. Л. Reiser, abgebrochene Zweige, хворóст, лóмáче.
лопáтка на горóху, на пасúли ВС. Г. З. Hülse, legumen. nom. plur. лопáтки in Gal. струк dagegen in ВС. струк на кукурудзы = Maiskolben.
лопаткы Г. Hungerzwetschen.
лопóвка НД. пурка, котроу тягнуть вно в бóчкы, Weinheber magy. loró.
лопоныти Ду. rauschen (mit den Flügeln). дика кúриця злопонйтн і вно сыде die wilde Henne (Birkhenne) flattert rauschend auf, doch setzt sie sich bald wieder.
лопушыстый ВС. breit (von Blättern) eigtl. breit, wie Blätter der Klette (лопух, lappa).
лоскáч Г. Angeld, завдáток „што úлоскас по руцы“ (úлоскас = вилоскас, вибе, вйплескас; по тóкмн лóскають в долóнь).
лóтарь Г. Ир. K. Sumpfdotterblume, Caltha palustris.
лошúк ВС. einjähriges Fohlen. дóкы му гóд минé, дóти лошúк; подóбат вже на коня.
лубáрне Я. де луб мéлют. Gärbermühle; Gärberei (луб = Rinde).
лúдина Я. Kleidung, Kleider. місце на лúдину.
лúк-чеснóк О. Art Allium.
лускá О. Schuppe.
лускогоріх О. Nussknacker, Nucifraga caryocatactes.
лускóріх НД. Myoxus glis, Siebenschläfer.
лúснути НД. knallen. лúсне карбачóm er knallt mit der Peitsche.

ля́ця ВС. plur. ляци genit. ляць
„до чого прибивать шпиглы“
Sparren.

ляшувати МЛ. чатувати, чигати,
кіт лашує на мыш die Katze
lauert auf die Maus.

лѣщок Я. Klee, Trifolium.

любйсток О. Liebstöckel, Le-
visticum officinale.

(любити). най ся любити
Ир. Д. припрошують так и. пр.
при їдню etwa: ist es gefällig,
belieben sie! — тобы любили
знати? ist es Ihnen genehm das
zu erfahren?

любшкы Лв. Liebesmittel. такы
завдасть любшкы, штобы ся
любити або што розчинити (роз-
чинити).

люшов Я. до шитя вачиня цебрѣк.
м. магла Ну. Haufen, злото
і стрѣбло у маглах (cf. могыла
et мыгла).

мажа Стр. magy. mázsa eine
Art Gewicht.

май ВС. Bi. in der Bedeutung
sehr. бриндак дуба май любить
der Maikäfer kommt auf Ei-
chenbäumen gerne vor. май не
добре = дуже не добре. май-
май НД. kaum; geht noch an;
ще май-май буде es geht noch
an, es reicht noch knapp aus.

майош, маюш Ир. Л. Д. кашка
magy. májos Leberwurst.

маленько Пу. МЛ. Лв. ein we-
nig; etwas. не можете зайти
маленько до мене? können Sie
nicht zu mir auf eine ganz
kurze Zeit kommen? ма́ленько
больше etwas mehr. ма́ленько
густá травá wenig dichtes Gras.
ма́ленько горба́тый etwas buckel-
lig. ма́ленько зго́дя Вл.
nach einiger Weile, nach kurzer
Pause. улоишли ма́ленько да́ле
sie legten eine kleine Strecke
Weges weiter zurück. ма́ло
Вл. Кв. О. Ир. etwas ма́ло нам за-

гуді spiele uns ein wenig vor.
станьте ма́ло. пости́йте ма́ло. на-
чинити ма́лошi кашоу та ма́ло
шняса покладе. — ма́ло поле-
жа́ти ein wenig ausruhen. psl.
мало adv. микрѣн, браху, дльгѣн
ragum. ма́ло полежа́ть =
трохи полежавши. — ма́ло не
МЛ. Вл. Лв. fast, beinahe. ма́ло
не по́уный пугар.

малюговатый Д. пр. свиня́
малюговата што має уші (уші
тут значить: решетину, уграки,
Cysticercus, Finne).

малюх. малюшок МЛ. kleiner
Mensch, Knirps, Zwerg.

ма́мка З. Пу. Вл. Лв. ВР. Mut-
ter, Mütterchen; ма́мка мо́я ста-
ре́нькая! meine alte Mutter!

ма́нголь Я. Mange. ма́гель. та-
чѣўка Я. вало́к до ма́льована.

ма́нна МЛ. der von den Bienen
gesammelte Blütenstaub (sic!)

ма́ра бы спові́ла I. der Teu-
fel mag es sagen.

ма́ра моря́нky Л. nom. sing. ма-
раморя́нка. я́блыка черле́ні.

ма́ржина Ян. К. et ма́ржина
K. Vieh, pecus.

ма́рже́чий Ян. Vieh-, für das
Vieh bestimmt. білий бура́к
ма́рже́чий (ма́рга = Vieh).

ма́ржи́ый K. item.

ма́рикáнка Я. така́ рѣпа eine
Abart der Kartoffel. ма́рикáнка
инка́ і во́двна; ра́во при́о-
дити, ра́нче май як дру́га рѣпа.
ма́рте́нка Я. plur. ма́рте́нki
Schneeglöckchen, Galanthus ni-
valis.

ма́сла́г ВШ. Fischsamen, Cos-
culus suberosus, крути́зна на
рыбу; ма́сла́г купу́уть в бо́ути
(в скле́ні). товкúть і да́уть у
кісто із шукы; метáуть пак то́то
кісто до во́лы а потѣм пак зби-
ра́уть рыбу, што уня́чена горі́
пла́вле по во́ды. ма́сла́к З.
копа́ти глі́сту ва́дь на́рубати

нві́са з воробка́ молодого, пак наслак потёрти на му́ку і метати́ то́с на во́ду — рѣ́ба уд наслакá подурі́в і мож іма́ти рукаши.

на́сний борщ МЛ. заправлений „що впорядіт.“

на́сть З. Schmalz. масть сви́нна. кель гу́ску уту́чимé, тако́жь з но́ї „масть гу́сяча.“ — масть коровяча = ма́сло З.

на́стїти хы́жу НД. die Hütte mit Lehm bestreichen.

на́ти надьію НД. vertrauen, Vertrauen setzen. я ма́у надьію у Бóзы.

на́тиця ВС. Bienenweisel. у кнмаку́ пчóлы; ма́й старша пчóла = ма́тиця. пчóлы чы́вят кря́гу.

(на́х) у на́ху Я. in einem Augenblick. у ма́ху пізнáс.

на́чанка З. dünner, in Milch gekochter Maisbrei. квасно́с молодокó ульляти в горни́ць та вѣречи́ ма́ло му́кы кындирі́чаної, та пак, як за́кыпїть, то́ б́уде ма́чанка; — чир чы́вят у нас з кындирі́чаної му́кы = гал. колéша.

на́чка Г. Katze, Mieze. ма́цур Г. Kater, Miez. ма́чата Г. junge Kätzchen. cf. magy. macska germ. Mieze, Miezchen.

на́чїне Ян. Mohnstengel sammt Blättern. як се вїторобит ма́к; то́ лишáс ся ма́чїне.

недвѣ́дик ВС. медведю́к Р. Іш. Д. Maulwurfsgrylle, Gryllotalpa vulgaris.

недвѣ́дице Ян. Bärin.

недї́ти Гр. медом за́правляти. пáленка ме́жена Гр. (für меджéна) = горівка медом за́правлена.

неке́котáти або не́кати Ир. meckern. коза́ неке́коче або не́кать.

мелáй Я. Kukurutz. змерзáс мелáй, бо ма́й студéно.

мелáйна му́ка О. Maismehl.

мелѣ́чик МЛ. Schwanzwirbel. одрї́зау́ фуст ко́ня рáзом з мелѣ́чком.

менту́вати Іу. befreien, erlösen magy. megment.

мерѣ́нка ВШ. мересні́к І. Pfrille, Phoxinus rivularis

меріндвaтн Г. wiederkauen, ruminare. корóва меріндже.

мертвoе ть́ло Ир. Leiche. умерлóв (scilicet: ть́ло). не́сли умерлóс Лв.

мерша́ Д. Aas psl. мрѣ́ша cadaver. гуцульск. мерша́ Aas cf. мѣрха Schindmähre.

мерча́чка НД. Nasskälte; Sprühregen.

метáти ВС. werfen psl. метати́ βάλλειν, iacere.

мещѣ́рница Гр. головни́й бальок в хаты́, сволок magy. mester gerenda = Balkenträger.

мы́нька або шў́тка ВР. Бі. Вл. Kätzchen, amentum, iulus.

мы́рно МЛ. ruhig, спокійно.

мы́са НД. grosse Schüssel, вели́ка миска psl. миса́ πύαξ, patina.

мы́то Лв. в укр. мы́то Mauth. čech. mýto psl. мы́то mercus; lucrum.

мы́цька Г. Kätzchen, amentum. мы́цькы́ або шуткы́ (по сусідних селах).

мы́шачий о́гень або бомбачьóк сьвїтлїй у тѣрню ма́й бóльше сьвїтїть Г. мы́шачий о́гник ВС. Leuchtkäfer, Lampyrigis noctiluca.

мы́шка К. Вл. ВР. мы́шька Ир. Armmuskel cf. psl. мы́шьца.

мї́дянкы́ Г. weisser Bienensaug, weisse Taubnessel, Lamium album.

мóль Лв. Motte. мóль пої́йї.

му́ль пої́ла Г.

мільчинá НД. Seichtstelle im Wasser.

місто Бі. МЛ. Ду. = гал. місце, locus. у трьох містах an drei Stellen, an drei Orten. на місто, де пасу́т МЛ. такóе місто. psl. мѣсто *тѣмъ*, locus. в Гал. те-пер „місто“ означає звичайно oppidum pol. miasto давнійше градъ, городъ (властиво місце обгороджене, укріплене).

місто Пу. praepos. statt, anstatt. обѣ обстали місто старых черцѣв Пу. dass sie statt der alten Mönche bleiben würden. (місяцьи) в О. 1. першій сѣчень 2. другий сѣчень. 3. марот 4. березень 5. травень 6. бѣдзень першій 7. бѣдзень другий 8. серпень 9. покрівний (що Покрова на нїм. Покрова пр. Богородиці припадає однакож в жовтні $\frac{1}{10}$). 10. жоўтень 11. падóлистень 12. андрійів. — в Я. 1. сѣчень (лють, студено) 2. другий сѣчень 3. марот 4. березень 5. май 6. бѣдзень 7. другий бѣдзень або плевий. 8. серпень. 9. жоўтень. 10. падóлистень 11. грудень (вже грузь мѣрвєне). 12. андрійів (в т. м. Андрѣя, що вовкє хóдет — сѣв. Андрея припадає вже $\frac{30}{11}$).

міхырь О. Лв. Blase, міхур. genit. міхыря.

міху́нка Э. Lycoperdon, Stäubling. як усне, то фукать із нѣй чьóрным пороком.

млад О. genit. младу Rüter, Ultmus. младóвый О. з младу. дошкѣ младóви.

мно́го О. Г. Ду. ВР. Вл. Ду... viel. прежно́го О. Р. sehr viel.

мно́жество Стр. Menge.

мóвкyшка Кл. Лв. Г. НД. Eichhörnchen, Sciurus (vulgaris var. carpathicus) magy. mókus. мóвкyшка лем у льсы бывать Г. das Eichhörnchen wohnt nur

in Wäldern. мóвкyшка ушка нас в верх das Eichhörnchen hat aufgerichtete Ohren.

мóвкyшкы plur. НД. Backenbart.

могі́ла або **ми́гла** Я. Haufen. могі́ла дѣрева. наметала кертїна могі́лу вели́ку der Maulwurf hat einen grossen Erdhaufen aufgeworfen.

могі́ла Бч. хляпавка, kothiges Wetter cf. гуцульск. маскалá — ровкаль cf. мазати, мазгати, мадзыгати.

мóзок в кúсьцьи (= кустцьи) Г. Knochenmark.

мозу́ль Г. plur. мозулы Schwiele.

моклáжник Рос. Salvia glutinosa, klebrige Salbei.

мокротá Лв. Feuchtigkeit psl. мокрота *υγρότης*, humiditas.

молибó МЛ. або жáворонок Alauda arvensis, Feldlerche. genit. молибóга.

мóлодь Ир. = лєгінчукы́ Jugend. нáша мóлодь.

молодинá НД. junge Triebe. молодина́ на дѣреві ўбивать ся або обнóвлять ся, што ўросте.

молóтник НД. Drescher.

мóлоч дýкый Лв. Taraxacum officinale, Kuhblume.

молóчаник О. Milchner (beim Häring).

мóлоч Г. Teichrose, Nymphaea.

моржолá Г. Morast, trясавица.

моркóвник НД. wilde Möhre.

моркóвнїти МЛ. brummen. моркóвнїть медвїдь на чоловїка.

моркóтати Бі. murten. медвїдь моркóче.

моркóвнїти Г. brummen, murmeln, murmurare. моркóвнїть медвїдь.

морóз Ян. in der Bedeutung: Reif.

мох Лв. Л. in der Bedeutung: Flaumfedern.

мóтузáрь Стр. Seiler.

- **мохна́лька** Лв. Assel; Tausendfuss. мохна́льки у вохких містах die Asseln kommen an feuchten Orten vor.
- **мохня́нка** Д. plur. мохнянкі *Salvia argentea* L., Silbersalbei.
- **мо́шка** Ян. Blattlaus, Aphis.
- **мудина́** НД. мудьї ВС. *Evo-punymus verrucosus*, Spindelbaum.
- **му́жчїнске убранє** Я. чорні штани, schwarze Hosen.
- **муль** Г. Motte; Pelzmotte. муль поїла кожухї; в запертух містах, де не є вóвдух, портїт, да ле ся уклóчт.
- **му́лїти** МЛ. in der Bedeutung: unterwaschen: му́лит вода́.
- **му́лявиця** НД. дрібненька риба, ganz kleine Fische. найму́ са-моїї му́лявиці.
- **мура́щї вїя́к** Ш. *Achillea millefolium*, Schafgarbe. сыку́ть і даю́ть з отру́бахи для пудло́к і качо́к.
- **му́рий** О. graubraun; schmutzig braun укр. му́рий.
- **мури́к** Лв. Maurer.
- **му́рова ла́стóвка** Лв. Fensterschwalbe, *Chelidon urbica*. вадь на хлы́ві быва́ть, вадь вои; ластóвки беру́ть ка́лу — із ка́лу з я́рка правля́ть гныа́до.
- **му́рянкa** Стр. ВС. plur. му́рянкы. Ameise, Formica. го́мóк або бе́рег му́рянчаный Ameisenhaufen. му́рянкóвї шїшкы́ Стр. Ameisenrippen, sogenannte Ameiseneier.
- **му́рянчачий** Г. der Ameisengehörig, Ameisen-. хло́пец говорїт до дру́гого, як найде́ му́рянкы в ку́пї: ци видьїу́ всь му́рянчачого царя́? та́й купїнку мече на хло́пця.
- **му́са** Кв. Noth; Nothwendigkeit. чоловїчку, ци вам му́са?
- **му́сати** О. müssen. му́сате ітї зо мноу́.

- **муха́р** Г. або ко́мар Г. plur. му́хары. ко́мары Gelse, Schnacke.
- **муха́рице** Ян. plur. му́харїцы Eintagsfliege, Ephemera.
- **мяса́рня** Г. Fleischbank, ятки.
- **на́блїзь** I. nahe. von der Nähe, in der Nähe. я наблїзь медве́дя видьїу́ ich habe den Bären von der Nähe gesehen.
- **наборы́кати** Г. aufwählen. вода́ наборы́кала́ я́му та́й пока́-жїла во́млю, што не мож о́рати.
- **на́видьїти** Лв. gerne haben; gerne sehen.
- **на́вилок** ВШ. plur. на́вилкы — пласт сїна.
- **навнува́ти** З. слабувати. навну́е на но́гу — слабуе на ногу.
- **на вдя́ку ко́му́сь** Д. Jmdm zu Gunsten.
- **навхте́жа** ВШ. навсе, на віки.
- **на́глик** Я. вело, цвите червоно.
- **нади́бний** Ян. що надобить ся, придатний tauglich, nützlich; anwendbar; verwendbar. я́шур (*Salamandra maculosa*) нади́бний до маржи́ни: як би напало маржи́ну, як надь́е ся, пуска́е по́через ру́ку я́шура і бе́ руку́ по поро́жнийї (по клу́бах) та́й за́раз ле́гче маржи́ны (забобон).
- **нады́вати ся**. нады́вати ся НД. aufgespiesst werden.
- **нады́ти** Г. spießen. сороко-пу́да нады́ва́е бомбака́ на терни́ну der Würger (*Lanius, Dorndreher*) spießt Käfer auf Dornen.
- **на́джу́га** З. пыска́тий чоловїк, що (што) лю́бить ка́ждого удю́-нути я́зыком, лю́бить сважа́ти ся ein zanksüchtiger Mensch.
- **нады́ти** МЛ. aufspießen. сороко-пу́да нады́е бомбака́ на терни́ну.
- **нады́то́е молоко́** НД. коли доперва почало кваснїти.
- **нажа́гливы́й** Лв. jähzornig, aufbrausend, auffahrend. жо́на нажа́глива́ Лв. што дуже го́й-

кати, не даѣ пѣти газдѣм пѣленкы. (кѣбы пак самѣ не пѣла!) cf. наджуѣ psl. жѣшти ugere. ascendere praes. жѣж et жѣжж.

на́зываетъ ВР. Name. кѣжду назывку памятау.

назвѣнча або **годувчѣ** МЛ. тѣля шо нас гуд; двагодак шо нас два годы. трыгодак шо нас три годы; — ож нас чотыры годы, то вже вул.

наказъ Л проповѣдъ, Predigt. наказъ говорити в церквѣ in der Kirche eine Predigt halten.

нако́й Гр. **нако́ли** Г. Стр. **нако́ли** НД. wapp; wenn. **нако́ли** я прѣйду до тебе, штобысь буѣ гото́вый НД. **нако́ли** чѣлы не носѣя Стр. **нако́ли** бомбака́ кѣне, то утѣче wenn man den Maikäfer wirft, so (entflieht er) fliegt er weg.

нала́дити ся ВШ. Ир. sich einrichten; sich vorbereiten. **налады́м** Ир. bereiten wir vor.

нале́пкати ВШ. **нале́пнати**. **нале́пкати** кѣлу на стѣну die Wand so mit Koth bewerfen, dass derselbe daran hängen bleibt.

намісячна **редьква** Ир. Monatsrettig, Radieschen.

наміт Ир. шо вода́ намѣче, хоть гліну, хоть кѣлу. Великый **наміт**.

наму́л НД. Schlamm.

намулянкы Ир. ganz kleine Fische nom. sing. **намулянка**.

намяте́лнати ся Ир. sich aufblähen; aufgetrieben werden. **коро́ва** **намяте́лнати** ся, кѣд сви́жойі **кома́ннцы** ся **напасѣ**. cf. **мяти** psl. **мати**.

нанадѣти **сокы́ру** НД. на стѣрте вѣстрѣ **наметѣти** **новы́й кўсень** **жельіза**, **приварѣти** — а **водѣтак** **закалѣти**.

напѣкати ся Г. або **напознѣрати** ся Г. sich satt sehen, **наливнати** ся. **напѣкаў** ся або **наповнѣраў** ся на квіткы.

на нѣчѣ Ос. = ны на шо, у **Бойкѣв** часто: **на ны нашо**. **напѣкати** Ду. **навалити**, übermässig aufladen. **напѣкаў** вѣз **солѣны**. **напѣкати** ся **дыны**, як **коро́ва**.

напернѣвка Ир. Вл. Schirm; Sonnenschirm magy. napernyő.

наперстник О. Fingerhut.

напѣслѣд НД. am Ende, endlich.

напрѣятати П. häufen, aufspeichern. **напрѣятати** **кындирѣцю** **на зиму** Mais für den Winter aufspeichern.

нара́квицы Я. Pulswärmer. в **гарѣсу**, **гарасѣ**; **воўбѣ**нѣ.

наре́мный Стр. НД. heftig, aufbrausend. **наре́мный** **дощ** starker Gussregen, Platzregen **наре́мный** **чоловѣк** hitziger Mensch. cf. psl. **рамѣнѣ** ра́чдаіос, impetuosus; **рамѣнѣ** ῥεῖωσ, celeriter.

наре́чѣ Д. ernennen, **іменувати**. **наре́чѣ** го **інспѣктором** er ernannte ihn zum Inspector.

на рупѣ Гр. an der Hand, bequem. **не на рупѣ** **меньѣ** = то **меньѣ** **не** **выгодно**.

на силу Д. mit Gewalt, gewalt-samer Weise.

насы́пати МЛ. schütten. **насы́паў** **поўну** **склянку** **воды**.

на-скорѣ О. schnell. **на-скорѣ** **ла́годженѣ** **шатрѣ**.

насчѣвѣти Лв. НД. besuchen. **насчѣвѣў** **хвѣрого**. **насчѣвѣў** **сусы́да**. freq. **насчѣвѣлѣти**. **насчѣвѣлѣти** **кумѣдѣю** cf. čech. navštviti besuchen: návštěva Besuch. ukr. **навістити**, **навіщати** psl. **навѣдѣти**. **навѣждати**.

натъ у крошплів (крушплів) НД.
Stengel sammt Blättern der
Kartoffelpflanze.

наталавіти Стр. набряскнути
ein aufgedunsenes Gesicht be-
kommen. наталавіє с пиянства.

натягну́ти чо́боты З. die Stiefel
anziehen. натя́г чо́боты. і за́ути
чо́боты З. die Stiefel ausziehen.
і зау́ чо́боты.

наўперше ВШ, найперше.

находіти ся НД. gefunden
werden. джаворонка находіть
ся у нас die Lerche kommt
bei uns vor.

начёрвити НД. junge Brut
gebären, Eier absetzen (von der
Biene). ма́тиця начёрвить.

не! Ян. nein, nicht.

небожѣтко Я. armes Wesen;
unglückliches Kind. сиротѣтко-
небожѣтко.

нево́ля бы́ ты йіла Стр. про-
клон: in Sklaverei mögest du
verschmachten!

недо́луг. недо́луг недо-
лۇга Вл. Taugenichts. недо-
лۇгий unvernünftig, unbeh-
olfen. біда недо́луга.

недоуправлений Іван І.
негодий, незручний.

недорослий І. НД. nicht
herangewachsen, die völlige
Grösse nicht erreicht. ты не-
доросла, за што менє беш!

нежить Вл. Ир. Katarrh. не-
жить велика.

незахудный ВС. unzugänglich.

нездобріло ми ся Лв. es
wurde mir übel. недобріть ся
мені es wird mir übel.

необавки О. ohne zu säumen,
bald, schnell.

не онь далєко Г. ВС. не дуже
далеко. не онь далєко: зарав
дуйдеш Г. (коло Сягота: зарав
дойхаш!).

несерєньча Мар. Unglück.
psl. срашта occursus; casus.

в угорскоруск. серєньча for-
tuna magy. szerencse в сла-
вяньскогю).

нетрібняк Вл. Taugenichts,
непотріб.

неу́кость Лв. Unwissenheit.

не в Ян. ВС. = нема, быт. та-
кого зєла не є у нас.

нівина Я. Brachfeld, переліг.
по нівинах ростє голубій, го-
лубо цвітє.

нізанка Мар. шнурок насля-
них (нанізаних) кораликів, пе-
рел і т. п.

нікати Г. Л. ВС. schauen,
blicken; gucken. галас нікат
у во́ду — на́раз пуйде до во́ды
і іма́ть ры́бу, ож гра́фіт Г. die
Seeschwalbe blickt spähend ins
Wasser; auf einmal schießt
sie in dasselbe herab und fängt
einen Fisch, wenn sie solchen
trifft. нікати́ крузь оболк вадь
позират ег бlickt zum Fenster
hinaus нікай крузь вы́збр!
schaue durch's Fenster! не
добрі-сь нікаў Л. du hast nicht
gut geschaut.

ніко́ли Бі. мені ніко́ли іті =
я не маю часу іти.

нір Лв. Гр. (нир) нив, рівнина, бо-
лотиста рівнина; шлака. magy.
nyir = Ebene.

нірський І. НД. морський
marinus, Meer-. нірська
ворона І. або нірська
ка́вка НД. Mandelkrähe Cora-
cias garrula в Гал. морска во-
рона (так прозвама задля світ-
лої барви мовби який птах
заморський гл. Початки до уло-
ження номенклатури і терміно-
логії природописної, народної.
Написав І. Верхратский П. р.
1869. стор. 9. Зрівнай також
лемківск. нирске паця=мор-
ске паця, морске поросє Meer-
schweinchen, Cavia sobaya).

нич Г. nichts. на Поділю: нічо́, ніщо́. булш нич не ка́жут.

нікуды Я. nirgends wohin, nirgends.

ні́шко Іш. schweigend, ohne zu sprechen. ні́шко чини́ть er thut es stillschweigend. ні́шкость restrictio mentalis cf. psl. н'к'м'ъ.

ні́шчик Пу. plur. ні́шчыкы eine Vogelart „сподом жо́ўты́й, зверху́ бу́ры́й“.

ні́с чо́го Лв. = ні́ з чо́го aus nichts. ні́с чо́го взи́ти.

наладі́ти Лв. zurichten; vorbereiten; zu Stande bringen.

ні́т Г. Лв. МЛ. ВС. Г. Стр. ВШ. НД. nein; es giebt nicht; nicht. у нас то́йі пты́цы ні́т bei uns sind diese Vögel nicht zu finden. цы розу́мі́те мене? де бы ні́т! versteht ihr mich? warum denn nicht! цы вже ціла́ співанка? ще ні́т! ist das Lied schon zu Ende? noch nicht!

ні́што НД. (нішто) nichts.

ні́як Лв. auf keine Weise; unpassend, unschicklich. ка́жіт вы, бо мены́ ні́як sagen Sie es, denn mir schickt es sich nicht!

новинкы́ (новинкы́) Ду. Г. ВШ. Zeitung.

но́готь НД. plur. но́ггы Fingernagel.

но́ра Д. in der Bedeutung: Quelle, fons.

но́рчка Ян. „йіст корі́не у збі́жю (по ду́мцы тамо́шного лю́ду); кіт өйі не йіст“ Spitzmaus, со́гех (ні́дцы жи́вуть лише мя́сним корі́ном, і́менно кома́хам).

но́шульі Р. Tragbahre, gal. ноші́. мерце́ вінесли на но́шулях.

ну́дрі Рос. ні́дра, Nüstern.

нярува́ти Рос. виграти magu. пуер.

ня́ньо Бч. Лв. З. нё́ньо МЛ. Vater. іди до ня́ня! Лв. geh zum Vater. по́йте ня́ню! Лв. kommen Sie her Vater! dem. ня́нько. ня́ньочко (пе́щено). —

ня́нюзні́на Д. „што ня́ньо ли́шить ды́тьом“ nach dem Vater Geerbtes вадь во́тцо́вщина Д. — ма́тер'зні́на Д. nach der Mutter Geerbtes.

○. о́бод геніт о́бода ВР: та́ка ігла́, што не ма́е ў́шка eine Nadel ohne Oehr. да́й ми о́бода cf. босіт, stechen.

о́бу́р Г. візіта, Visite. на о́бу́р = на візіту.

о́бладати́ чинсь Бі. inne haben, sich womit beschäftigt; zu-recht führen; Ordnung erhalten. в желы́аной ба́ны то́плять ру́ду; ні́мцы ты́м о́блада́уть.

о́блє́нный Бі. gleissnerisch, облудный; облестный, облє́нный чолові́к, облє́нник Gleissner.

о́блє́ч' НД. ankleiden. лє́гко облє́ченный leicht gekleidet.

о́бл'ча ВШ. Aussehen; Gesicht. Айбо церкóвник бы́ та́кый на обл'ча, як тот пòп. psl. о́бл'чн'є брòбòрòх similitudo.

о́бнові́ти ся Лв. sich erneuern, sich verjüngen.

о́болóк МЛ. о́болок Лв. НД. et о́блак Лв. Fenster.

о́браз НД. in der Bedeutung: Antlitz, Angesicht. на́ тро́є ся влі́че: „о́браз, лицє́ вадь тварь“. смáглява тварь ein bräunliches Gesicht.

о́бразч'кы Я. kleine (Heiligen-) Bilder.

о́брідка Іш. adv. selten, өрідка. па́цкán о́брідка нахо́д'ть ся по хлы́вах.

о́брóба НД. eigtl. Bearbeitung; Behandlung; Anbau. виногра́д копа́уть три́ разы́, кындирі́цю

- двичи. іде на першу обрòбу. або на перше копаня.
- обсокотіти ся О. обезпечити ся sich versichern.
- обстанути НД. in der Bedeutung: sich verlieren. посшыка обстане.
- обстати Пу. остати zurückbleiben. обстала вдовцяюу sie blieb Witwe.
- обстояти ся Лв. остати ся. я сама обстоюла ся.
- обтыти Мар. sehr fett werden. свиня обтыла das Schwein wurde sehr fett. — сыра свинище дуже обтыла das graue Schwein wurde sehr fett.
- обчалувати Г. учалувати Г. счалувати Г. обманити, ошукати. обчалувау мя на ярмаркови=обкламау, обшахровау magy. csalni beschachern, betrügen. cf. чарувати ukr. чаклувати.
- обчёрти ВР. abschälen praes. обычру. обычруть дèрево, обыушло.
- овес ВШ. наськый овес зеленцьовый май поадіть, май побано достыгать; другый америцькый — тот рано приходить, май ёмше — третій польскый ёмший уд зеленцьового.
- огарь ВС. Larve der Rinderbiesfliege, Hypoderma bovis.
- огвара Лв. обмова, Verläumdung.
- огирочок Вл. dem. від огирок Gurke. малый ги огирочок, не упадь! зр. українськ. „маленький, як гурочок“.
- огняник МЛ. ВШ. огняница МЛ. Eisenbahn; Locomotive. огняник ВШ. „пòтя, што в ноцї лытаты в польòх, пия вòд“.
- одбрати ся Лв. одходити гет; прошати ся.

- одважливый ВШ. „що почèкать“ bedächtigt.
- одгварати (в Унгарській вармеді) одповідати. одгварять = одповідає, одвітує. гварить (в Перечинї) = говорить.
- одвіт давати Лв. in der Bedeutung: verantwortlich sein. я давау одвіт в томú ich war dafür verantwortlich.
- одвітливый МЛ. verantwortlich. я в томú одвітливый ich bin dafür verantwortlich.
- одвітовати Лв. Ир. МЛ. antworten.
- одгварати (в унгарській вармеді) одповідати. одгварять = одповідає, одвічає. — гварити (в Перечинї) = говорити.
- оддавати Вл. in der Bedeutung: einen Geruch verbreiten, wornach riechen. вода оддає мустом das Wasser riecht nach Dünger.
- оддынь Д. ВШ. Kleidung. побабрана оддынь beschmutzte Kleidung. нас много оддыни er hat viele Kleider. — оддыня ВШ. item. ушытко оддына новòе найшли ВШ.
- одкірати ВС. відганяти. сорокпуда одкірат од гныада сорокы. (cf. magy. kerges = гонити).
- одклонити ся Лв. відхилити ся. Одклоніу ся шугай в осени од мене, На тепер два рòчыкы дубнуу коло мене.
- (одно). то одно Я. das ist dasselbe.
- однопальцьи Я. в воўни рукавицьи в однім пальком.
- однюд Вл. отнюд in keiner Weise, durchaus, ganz und gar; gänzlich; однюд не мож absolut unerlaubt; однюд не чекáу ты ich werde in keinem Falle auf dich warten; однюд не хочю ich will durchaus nicht; однюд не продам ich werde (es) auf

keinen Fall verkaufen psl.
отъиждѣ progsus, omnino.
одожкѣти ся ВІІІ. відхилити
ся. дѣвки! одожкѣти ся вѣд
возыра! = дѣвки! відхилить ся
від вікна!
одповісти. одповідати Д.
одвітати. одвічати, одвітувати
antworten. вѣн одповість (уд-
повість).
ожелед ВС. Л. gen. masc. оже-
ледь Лв. ожельдъ Я. О.
ожеледъ Вл. gen. fem. an
Baumästen zufriedene Eis-
zapfen.
озинный Г. озиний. озинное
жито. Winterroggen. озинна
пшениця Winterweizen.
озимок О. Ду. тѣле, що вже не
сеє; потом тѣлиця; як се від-
лѣтитъ: корѣва О. такѣ тѣля,
што перевинувало Ду.
окисть Ян. О. I. Reif an Bäumen.
що примерзає на деревах Ян.
коли побилъє на дереві І. сам
снѣг на дереві О.
окрем Пу. ausser, mit Aus-
nahme, mit Ausschluss. окре-
рая Пу.
окремый О. Лв. besonder,
окреме = особно. окрімний
Вл. abgesondert, separat.
окрімна хѣжа besondere Hütte.
окремишний Стр. окремиш-
ный Лв. besonder; abgeson-
dert. окремишні сусѣды.
олениця Д. Hirschkuh. оленя
МЛ. оленятко Д. оленьчя Л.
plur. оленята. оленятка. олень-
чята = kleine, junge Hirsche,
маленькі, молоді олені.
олифир plur. олифирі Вч. Pisol,
Goldamsel, Oriolus galbula.
ошело ВС. ошелѣ Бі. weisse
Mistel, Viscum album. ошело
має бомбурішки на собі, такѣ
гей клий; дають свиням ѣсти;
беруть на гертику (Volksmittel
gegen Lungensucht — höchst

wahrscheinlich wenig wirkend).
з Марамарошчини лѣгінѣ бе-
руть ошелѣ на „косиці“ за кле-
бані.
онь НД. Гр. Лаг. онь тепѣрь есь
пришѣу erst jetzt bist du ge-
kommen. не онь богатый nicht
reich, nichts weniger, als reich.
не онь тяжкое nichts weniger,
als schwer. не онь легкое nichts
weniger, als leicht. — муха се,
што онь кров іде ВС. = муха
се, що аж кров іде.
онаджити Лв. sich herumtrei-
ben. кувік, што онаджить в зині,
сині смѣ крила.
онадѣйти Стр. I. etwas machen,
verrichten, treiben; sich womit
beschäftigen; — werden. што
онадѣять = що нѣбудь роблять.
онадѣють = щось дѣють. —
бомбак (Maikäfer) із хробака
пак онадѣє, обминить ся Стр.
опоздѣти се Кв. sich verspäten.
freq. опоздѣти се. опоздѣю се.
опоздѣю се psl. опоздѣти
βραδύνειν, tardare.
опоясати Рос. umgürten čech.
opásati pol. opasać.
опсига Я. опсига ны до ничѣго;
не хоснѣє ніхѣтѣ, ніяка галлиця
не ѣст. — опсига або осѣ-
тий має червоні косиці О. die
Kratzdistel hat rothe Blüten.
Cirsium arvense.
опсиговати Я стати опси-
гою. По думцѣ люду: „овѣс
опсиговатиє, перевѣрже се на
опсигу, як рано посѣяти“.
опят Пу. МЛ. Синевір в Мар.
опят, упят Д. ВІІІ. Бі. Э.
впят ВІІІ. Стр. ұпять К.
wieder. psl. опать. čech. opět.
орябка Ян. Haselhuhn, Bonasia
vulgaris.
оранія Л. Ackerfeld; frisch
geackertes Feld.

осетник Г. ВС. осятник Ль. *Cirsium arvense*, Ackerkratzdistel.

обстанок ВІІІ. Rest.

остатый НД. mit langen Granen, lang begrannt. пшениця остата Bartweizen; пшениця голомша = пшениця без вуст (т. е. без усів), ярець голомша = ячмінь, що не має луски. ярець двашоровый zweizeilige Gerste. ярець шістьшоровый sechszeilige Gerste.

остріш З. Ду. ВС. plur. остриші. остриж plur. острижі. після опису: *Acerina cernua*, Kaulbaursch. „на хребтові стоїть гей щить“.

остроги у когутá BC. Sporne (beim Hahne).

остудоватый Бі. рябий або остудоватий жид, що має остуди (*chloasmata*, Leberflecke).

отворяті Ль. отвирати. отвориайте = отвирайте.

охлянути Ім. ослабнути. ухляў = охляв, er wurde matt, er wurde schwach.

оціль геніт. оцѣли (оцѣль) З. Ир. Stahl franc. acier. наоцелити acéger stählen. бálту мож на пѣ наоцелити.

оцкó в вѣкнѣ О. Fenster-scheibe.

ошколяник Д. Schüler.

павечерок Стр. НД. Vesperbrod, Jausen, Abendessen, підвечірок; потóm вечѣра. павечерковати Vesperbrod essen, підвечірковати.

павайна Гр. грубий друк (cf. гал. пауз = друк, що кладуть на віз навючений снопом або накладений сіном, де инде: рубѣль; відтак verb. припаузити=прирубити=друком приложити снопи або сіно).

павитиця Г. Winde Convolvulus.

павіса Д. Бі. ВР. Fahne (namentl. Kirchenfahne) або завіса. купити павісы до цѣркви. черлені павісы rothe Fahnen. чорні павісы schwarze Fahnen.

пáвороз Г. Winkelranke, Ranke, sirghus. дѣня пўстити пáвороз; тákы пасўля і горѣх пущають пáвороз. пáворозы. пáворозикы НД. Ім. у винограду die Gabelranken der Weinrebe, vermittelt welcher sich diese Pflanze an anderen Sträuchern, Bäumen oder Stangen festhält cf. psl. павраза ligamen, ruth. пóвороз čech. provaz = Seil, Strick.

падіволос BC. Schachtelhalm, Equisetum. падіволос Г. Kuhblume, Taraxacum officinale.

пáжить Д. ВР. толока, мала трава, kleine Weide, Trift. psl. пажить pratium; herba, gramen. по пáжити ходить коропаня Д. auf Triften kommen Kröten vor. пасўть на пáжити ВР.

пáзити ВР. пилувати, стеречи. павь дѣбре! = пильнуї дѣбре! уважай дѣбре! psl. пазити attendere.

пак Гр. wieder; auch als Einschielssel ohne Bedeutung та пак пѣду гер.

пáклик О. Päckchen. пáкля дугáну Ль. = пачка тютюну. пáкльки дугáну. cf. čech. paklik.

палáнок О. magy. palánk das Staket.

палгы Бі. слої в дереві.

пáленка Ль. Branntwein, у Лемків палюнка čech. hořalka, kořalka, pálenka.

палїти ся вадь пристигати Гр. садовїна палїть ся вадь пристигати.

пáльісок на рѣбы Бч. вчїнитъ з лыскы плут; одини конѣц ид

- gori zágne. eine Art Umzäunung im Flusswasser, welche beim Fischfange angewendet wird.
- пáньі́я genit. пáньі́і Бі. Frau ukr. павія, genit. павіі. кімáсонка = павна, павнуця (давнійше: княгінька).
- пáн-óтець Стр. geistlicher Herr. у пáна óтця.
- пáнтлик Я. Bändchen, стяжка. пантиком звеза́ў.
- пáпару́шка МЛ. Marienkäfer, Coccinella (septempunctata).
- пáпару́га Бч. в МЛ. му́шка, му́шка-папару́шка! леті́ до Бо́га звудси, понесі́ студы́нь, а вудти принесі́ тепло́! (приговорюють діти).
- пáпірок О. Schwimmhaut zwischen den Zehen der Ente, der Gans etc.
- пáпіш plur. папіші́ О. Бі. Лв... Bekenner des röm. katholischen Ritus (властво католики; назва давна в часів, коли ще теперішні уніяти були православними).
- пáраді́чка Стр. plur. парадички Paradiesapfel, Lycopersicum esculentum.
- пáра́нник Лв. парадник, Stutzer, ein elegant Gekleideter.
- пáрйло Г. im Winter nicht zufriedene Stelle im Morast. пáрйло або теплі́ця Р.
- пáрна МЛ. подушка, перина; тагу. páрна.
- пáрува́ти Гр. добре приходити ся, passen. як ся вам упару́в в понеді́лок.
- пáсежкы в рóзбі оленя Л. Г. НД. Aste am Geweih des Hirsches. кúлько пáсежкyв на рогáх óленя, тúлько мáє гóдув Г. cf. пáсинок cf. ukr. пасіння.
- пáсинок МЛ. Nachwuchs, Nachtrieb cf. hal. пасінє v. пасинки у тютюну. пасинкува́ти = пасинки відривати; пасинє тут: листки обсохлі, долон стоячі).
- пáскудь Вл. брьдъ Вл. Hässlichkeit, Scheusslichkeit; Unflath. така паскудь.
- пáскúдниця Стр. 1) unromalische Weibsperson. 2) Kreuzotter. паскúдниця дúгне = зня укусьть.
- пáстáя О. Hülse, legumen; Schote, siliqua. однá пáстáя фасулы́ = один струк фасолі́ (Гуцули в Дорі зовуть луппаки а також і всю рослину Lunaria rediviva „пастая“).
- пáтока Стр. чистий мед, Jungfernhonig.
- пáтрóшити І. ausweiden. я-стряб, што зна́є куркы́ пáтрóшити.
- пáучы́на Г. О. ВС. Spinnengewebe.
- пáцáло Г. Wanst. пáцáлы НД. Magen der Kuh.
- пáцкáн Г. ВС. ВП. пáцкúн З. ВР. Wanderratte, Mus decumanus. погрывэ́, хоть що ВР. в укр. пацю́к; в гал. однакож: пацю́к = венерь, Schwein, Bork; паця́ = Ferkel).
- пáшинá З. ВП. „б́лоє, твердóє в шн́ясы“ Sehnen, Flechsen.
- пáхы у корóвы Ду. Gedärme der Kuh.
- пáхня́чий Д. wohlriechend. пахня́чоє л́стя wohlriechende Blätter.
- пéкúчка ВР. добра чоловіку; іспечэ́ ся, мóжна йісти. — рід дьні. Kürbisart.
- пéлэ́вня Лв. стáйня на шáргу і кóны. у Ложків: пелевен = стодола.
- пéня́ го з нáє Лаг. мара го зна́є, б́да го зна́є.
- пéрьвоє мoлоко́ або ку-рáстра ВС. Biestmilch.
- пéрó Ир. Fächer, вієр, вахляр. пéрó Г. Schirm. возьмі́ пéрó, бо б́де дощ н́нйі.

пéра М. Ду. Bi. in der Bedeutung: Flossen, pinnae (beim Fisch).

пéрвістка МЛ. корова, що перший раз має теля.

перевéртаник Кв. пляцок.

пéред тогíдь Ян. im vorvorigen Jahre.

перéннати Рос. verändern. тогó мало перéннати er verändert dies ein wenig.

перéнначька ВШ. Aenderung.

перепéриця К. Ду. перепериця Bi. НД. Wachtel. перепериця лем ұхватить ся маленько, та сяде упат дале маленько Д.

пересéрдé Рос. злість, гнів. Zorn, Groll.

перεцáбати I. langsam hindurchkriechen. пушáуть ящóрку (Salamandra maculosa), шtbody перεцáбала чéрез рýкы, шtbody легкы рýкы были до хорóшана (забобов).

пéрст Г. перст у рýкы Finger. перст у ногы Zehe.

пéрстáч. пéрстáк Я. Potentilla, Fingerkraut.

пéрть ВР. стежка, кóдою гонять вівцi; узка дорожка.

пéс Г. Hund (Männchen). собáка Г. Hündin. псýта oder щенýта Г. junge Hündchen. сýка Г. eine Hündin, die Junge hat (in anderen Gegenden zwischen nec und собака kein Unterschied in der Bedeutung und сука = Hündin im Allgemeinen).

пéстýнка К. Kinderwärterin.

пéсця муха I. пéся муха Bi. Г. Ир. Pferdelausfliege, Hippobosca equina. бýвать на псы Ир.

пéсце молоко Лв. Wolfsmilch.

пéтрóвкы Лв. яблика, што дохóдять на Пётра, терпки.

пéцáн НД. Schmerle, Cobitis barbatula. клéньови подóбен,

при роты має ұста (= уса, Bartfäden), дýску має барнасту. (клéнь = Leuciscus dobula s. cephalus, Döbel).

пéцьiцкiй Ян. маленький, petit. корóлжк (Troglodytes) пéцьiцкiй der Zaunkönig ist winzig klein.

пéчáва Стр. Лв. скiлько ұпече хлýба за одiн раз в печi.

пéчeнiна Стр. Им. Ир. Лв. НД. I. Braten, печeня : у Запiшанив : печене мýсо в укр. печéне.

пéчiс Ян. листá бурачéне.

пéчункы (печункы) Г. plur. Leber.

пiлá Э. Feile, пильник.

пiлá НД. neben. bei. пiлá млына = коло млина. „як не знае ұповiсти, говорiть пiлá млына“. НД. пiлá ВШ. попiлá ВШ. — пiлá належить вiднести до укр. бiля, старосл. подл'к.

пiлiня МЛ. пилiне Я. Sägespäne.

пiлувати Я. Л. робити скоро, sich beeilen. дýже пилýс er eilt sehr (dagegen пилiт er sagt von пилити).

пiнька Шу. НД. pudendum muliebri, vulva.

писáрвiя Л. Kanzlei. бeсч. pi-sárna.

пiскóр ВС. plur. пискорi ВС. Wetterfisch, Schlammpeitzger, Cobitis fossilis. гá то, што пишiть, то пiскóр.

пислинец МЛ. Solanum nigrum, schwarzer Nachtschatten. нáколиб звыiу, мýсит жолýдок покaзати.

пицька Стр. plur. пицькы Pfrille, Phoxinus rivularis.

пышьковати Ир. Blutfedern bekommen. голопáк пышькýс або порáстать в пышкы = в Гал. голопýн (голопýвiя) дiстаз пышкы або вiмвае ся в палки.

пыщóк ВР. Federspule.

- півдруга (поўдруга) Г. andert-halb. пуўдруга - сто МЛ. hundertfünzig.
- піў-о́сьмий час Ян. halb acht Uhr.
- пѣдбородник О. Sturmband.
- підко́льнок Я. Kniekehle, fossa poplitea.
- пѣдойміти Л. aufheben; erheben; erhöhen. пѣдойміти платню.
- пѣдполотя Л. Wachtel, Coturnix communis. крило пѣдполотяті куртоє der Wachtel-flügel ist kurz.
- підчіє Кв. з капусти листе, що варять cf. печіє, чєє, чєсати.
- підклати ся о чім Ир. wofür sorgen, Sorge tragen. Не о том ся пікласме = не журимо ся про те cf. укр. ніклубати ся, печи ся об чім psl. пашти са мѣлєгу, curae esse.
- підкниця ВС. підкни́ця НД. Лв. Bratwurst Wurst, ковбаса. на́роком чінят з кышѣк підкни́цы; начива́ют м'я́сом с часни́ком. ВС. смажені підкни́цы НД.
- підше ВШ. май потім, später.
- підняжок Вл. Лв. Ир. підня́жок Г. Hahnenritt im Eidotter „зародок в жѣвчку“ Г.
- підняж Вл. Ир. Geld. много підняжи viel Geld psl. пѣнмазь δηράριον.
- підняк ВР. (підня́к) збанок, Krug. зачері́ підняк водѣ. зачеріть мн обѣ піднякѣ. підняк упалений із глины cf. huzul. повниця, повничька. повнятко = Glas, Gläschen; Becher. cf. повний psl. пѣльнѣ.
- піпа ВС. ВР. Pfeife, magy. pipa.
- підпак. підпак. пупак ВР. бібак К. Auswuchs. Beule magy. pup cf. lat. bubo ruth. in der Kindersprache: бубу etwas, was Schmerz verursacht.
- пісчянка МЛ. Sandboden.
- піскавка Бі. Spitzmaus, Sorex. гл. піскавка.
- пістриговатий ВР. eigtl. bunt gefleckt; mit Sommerflecken, mit Sommersprossen. cf. пістржк, пістрѣк пастрѣк = Pustel, Geschwür. cf. psl. пѣстрѣ.
- пітокурник НД. Ду. Huhn-zwitter, курій; не кўриця, не когўт; пітокурник не піє, лєм хавчѣть. НД. (Beim Haushubne tritt zuweilen der sogenannte Pseudohermaphroditismus masculinus auf, indem einige, sonst wie normale Männchen lebhaft gefärbte, mit langen Schwanzfedern geschmückte, jedoch schwach gebaute, zeugungsunfähige und heiser krächzende Individuen sich vorfinden).
- підтя Г. МЛ. Kūchlein. plur. підтя. бідші = курчѣта (nom. sing. кўрча) = кўрата.
- підцавка Д. І. Ир. Вл. піцаўка. піцькавка (Вл. в унгарскій вармеді) Spitzmaus, Sorex. мачька піцавку іскўсить і лишить die Katze beisst die Spitzmaus todt und lässt sie liegen (frisst sie nicht auf).
- підч Ян. Лв. Ofen. на печі. веліка підч.
- підчѣга Ир. „рѣбка малѣ, як черленѣчиця ўповрє“ Rhodeus amarus, Bitterling.
- підшак К. Fusssteig.
- підвіня Вл. „што водѣ знесѣ“. vom Wasser angeschwemmte Baumstämme, Zweige und dgl.
- підлат Ім. Vortuch, Schürze. лєгивні берўть підлат, обѣ ся не смўгали (= не валяли) гѣтѣ.
- підлѣтя Г. Стр. Kleidung. білос підлѣтя хоть сорѣчка. Hemd; Wäsche. — підлѣтя вѣрхньѣє Oberkleid.
- підлѣха Ім. обтѣсанный, грўбый бѣльѣк.
- підлѣчѣка К. НД. плѣкѣтўря або плѣчѣчка Лв. Amme.

- плескóнька ВШ. Rhodeus
amarus, Bitterling.
- плеснó Я. Mittelfuss, metatarsus.
- плетé ся на язýцьї Яп. ich
kann gerade jetzt nicht aussa-
gen, es kommt mir nicht in
den Sinn.
- пліска Гр. плістка Bachstelze,
Motacilla пліска хвóщиком ма-
хатъ die Bachstelze wippt mit
dem Schwanze.
- плістка біла Яп. weisse Bach-
stelze. плістка жóўта Яп.
gelbe Bachstelze.
- плінá І. dünnes Häutchen,
Membrane.
- пліснйáвка О. Г. Бч. plur.
пліснйáвкї за то, шо люблат
сидѣти в пліснйáвїм мїстї Бі.
Assel; Tausendfuss.
- плодїсток НД. рід цибулі
Allium fistulosum.
- плотóвник Я. свердел великий
до плотїй.
- плохоúмний О. blódsinnig.
- плужікати ВШ. girren. голуб
плужікать.
- плянтюга Стр. пѣрyт, meretrix
сf. рsl. владъ. владъница.
- пляскáня. пляскáнька Д.
рыба ги долóнь, жóўтї мáс очї.
- плáха ВС. Fleck.
- пнóрурок Л. пронурок. Wasser-
amsel, Cinclus aquaticus. гей
пастъ велїкый, вóле бїлос, йнше
вшытко чóрноє.
- побáбрати Д. beschmutzen.
побáбрана одынь.
- побїванка Гр. хїжа шнїгламї
(гóнтами) побївана (побїта).
- побивáчька Бч. З. малá со-
кыра до побїваня шнїглóв.
- побїйник Я. свёрдел до побóйїв,
серéдный. (побїй = дах побї-
ваний; Schindeldach).
- побóсти. ізбóсти ВР. mit
den Hörnern stossen; stechen.
учóра той бык побóў хлопця.
вóл ізбóў. корóва зболá.
- повержїня вадъ натъ вадъ
кружплєнїня Лв. Stengel
sammt Blättern der Kartoffel-
pflanze (cf. пáворос et ворожїня).
- повáдити ся Лв. in Zwist ge-
rathen, zankén. свáда Лв.
Zank, Zwist рsl. свáда con-
tentio, calumnia.
- повітрúля Бч. Г. К. Wirbel-
wind, Sturmwind.
- пóвчик ВС. пёся мýха ВС.
Pferdelausfliege, Hippobosca
equina.
- погадкувáти МЛ. подúмати.
погадкóже wir werden unsere
Meinungen austauschen = по-
толкóже МЛ.
- погáнный червáк Я. Kreuz-
otter, Pelias berus.
- погáр Я. genit. пóгара Trink-
gefäss, Trinkglas, пугар magy.
pohár.
- погнáти І. (неправильно мїсто:
погнати) погнýти Рос. in
Verfall gerathen, verloren
gehen.
- погнїлий І. verfault. погнї-
ти ВС. verfaulen. погнїў пнїнь
(пєнь).
- погнїлáчка ватъ вонáчка
Стр. faules Weib (eigtl. Stin-
kerin).
- погнявїти Лв. подусїти. по-
гнявнїє.
- пóгаш Я. мисник. magy. fogas,
Löffelbeháltniss.
- поглáйхати ся О. überein-
kommen, sich ausgleichen.
- подáта МЛ. Abgabe, Steuer,
дача, податок. подáти велїкї
grosse Steuern.
- подéколї Яп. дес-колїс Я.
manchmal укр. врьдї-годї.
- подéкотрі Яп. II. einige; man-
che; auch sing. подéкотрий
mancher.
- подéшто Л. einiges; ein wenig.

по д́еякі Я. einige, manche (auch sing. под́еякий = mancher).
 подќан Г. потќан Wanderratte
 čech. potkan magy. patkány.
 по́довгий Лв. gestreckt, lang
 gestreckt. по́довгі димляні ла-
 стóвкы.
 подор́ижник Я. Wegerich,
 Plantago major.
 подр́ывити Стр. morsch wer-
 den. „сто́ячос д́ерево подр́ывіє:
 уч́ерене (= з кори обдерте),
 што ўдуплавіє.
 по́дря Гр. in der Bedeutung:
 постіль.
 пожа́рник Г. сухой ханник,
 што сп́алят; там рост́ют гриб́ы:
 пожа́рницьи — дуб́ецькы,
 дóбри, б́ілі — як молоді ќурята
 — лиш́е на ярі рост́ют.
 по́жд Вл. ВШ. genit. по́жду́
 et п́ужда genit. п́ужды Вл.
 п́жда genit. п́жды ВШ.
 Procent. велиќый по́жд ВШ.
 великóго по́жду́. велиќа п́жда
 genit. великóй п́жды ВШ. вели-
 ќый по́жд Вл. велиќа п́жда Вл.
 по́за К. задля, wegen. дывни́к
 садя́ть по-за цв́и́ны (св́и́ны).
 по́засно́чи et по́засно́чи I.
 vorgestern (по-за-с-ночи).
 по́вашто К. чо́му. по́вашто
 льлю́ть?
 по́вд́ати ся Стр. Лв sich
 erkundigen, fragen. по́вд́ау ся
 ich werde mich erkundigen,
 ich werde fragen.
 по́вд́умати ся НД. нагадати
 ся. на́й ся по́вд́умау. sich be-
 sinnen, bedenken, sich über-
 legen.
 по́вир́ати МЛ. Д. ВШ. blicken,
 schauen; anblicken; besichti-
 gen, beschauen. за́яць ва́дь
 окакунд́ий, ке́дь спит́ь, то по-
 ві́рать Д. — лóбо на него по-
 ві́рать ВШ. er blickt ihn
 freundlich an.

по́вже Л. später. у́госл́ити по́вже
 Л. = ого́лосити пі́звйше.
 по́зна́єтник Ду. Bekannter.
 по́казити Р. verderben. при-
 ка́зити Р. грохи по́пути.
 по́келáвити О. krankhaft wer-
 den, verkümmern, elend werden.
 по́келáвила капуста der Kohl
 verkümmerte (z. B. infolge der
 allzustarken Besetzung der
 Blätter von Blattläusen Aphis
 brassicae).
 по́кладок Лв. gen. masc. што
 да́є по́д ќурку, обы́ ся за́сь
 не́сла (яйце, що підкладають
 під курку).
 по́кóўтач Ян. Specht, Picus.
 по́крови́ць на коня́ Стр Pfer-
 dedecke.
 по́ледниця I. по́леднице О.
 Glatteis. о́желы́дь О. що
 примерза́є на деревин́и. о́китъ
 О. сам сны́г на д́ереві.
 по́личити НД. zählen.
 по́лиш́ити Э. lassen, hinter-
 lassen.
 по́лижќине О. Wöchnerin. —
 што об́и́дить дит́ину = ба́ба.
 по́льова́чка Кв. Jagd slovac.
 polovačka.
 по́ловка Лв. Hälfte, половинка.
 ще по́ловка об́ста́ла = ще по-
 ловинка остала.
 по́ловяв НД. Ulmus (montana)
 (полу́вяв).
 по́ложити ся в пен́сию НД.
 sich pensioniren lassen. по́ло-
 жий́ ся в пен́сию.
 по́лов О. grosse Schlange (in
 Sagen und Erzählungen).
 по́лольник НД. Jäter. по́лоль-
 ник, што по́лють.
 по́лоні́нка Я. Anthus spino-
 letta, Wasserpieper.
 по́лотно́ межи па́льцями ка́цькы
 Bi. Schwimmhaut zwischen den
 Zehen der Ente. „полотно́" ме́жи
 п́рстами ѓускы, ка́чкы... мы
 клі́чемо, и́ншак ны́. ВС.

полубіч Я. Halbfass, полубічок.
 полубіч один; вічком закрити
 полубіч.

полудашний Д. чоловік полу-
 дашний не є сліпий, леш не
 видить добрі.

помалы Лв. ВР. помале Я.
 langsam, ein wenig, адержали
 їх помалы. помаленьки Я.
 Лв. ganz langsam.

помелó Г. Mistel, Viscum. велó
 тучнóс, має тучні ягóдкы.

пометєня ВШ. сміте, Kehricht.

помійниця Ир. шафлик на
 помні.

поміж нас О. помежи нами.

поміняти Вл. versprechen. мені
 на паклю поміняли = обіцяли
 мені на паску тютюну. помін-
 ка Вл. обіцянка.

помітєня ВШ. сміте, Kehricht.
 сф. мести, пометати.

понедѣлнок Я. Montag psl.
 понедѣльникъ dies lunae.
 вівторок Dienstag.

поневажєти О. зневажати,
 позневажати. поневажєс старіх.

понїкати ВР. подивити ся,
 gucken.

понужєти Ян. zwingen. не по-
 нужєте = не силуйте.

пообрїзкуване лїстя НД.
 (etwas) abgeschnittene Blätter.

поопаджити ся Стр. поопад-
 жили ся виткы die Fäden
 haben sich verwickelt гл. она-
 джити.

попадїця З. попадїя або
 плїска Ду. попачька Ім.
 Rhodeus amarus, Bitterling,
 Plättel. черевцє має, бчи чер-
 лєні Ім.

попелниця З. попелянїя
 мўшка Ду. попелянка Кл.
 НД. Лв. попелянка Стр.
 Arphis brassicae, Kohlblattlaus.

попїла Д. ВР. Г. neben. укр.
 побїля, біля psl подл'к et
 подлїє чїплї извє ся; любїть

ходїти попїла воды Д. ішоў
 попїла ньóго Г.

попїкач Д. Ім. Д. ВШ. ВС. Бі.
 Wiedehopf. Урүра ерорс. по-
 пїкач має на голові коўпачóк
 Д. der Wiedehopf hat auf dem
 Kopfe einen Schopf. п. має ги
 хоўпачьóк на голові. Бі.

попїсар І. magy. pipaszár
 Pfeifenrohr в гал. цѣбух гу-
 цульск. чубук.

попруга Я. друк на три сажны
 доўгий, до прибїваня дарáb —
 і на конє тãки (= також) „по-
 пруга“ (= Bauchgurt).

попукач Лв. Г. Ну. Wiedehopf,
 Урүра ерорс. попукач пупукає
 Лв. попукач або угóрска
 завуля Г.

пóровно З. gleich; gerade. у
 дикунã пóровно стóять кла, як
 бачысь beim Wildschweine ste-
 hen die Eckzähne (Hauer) ge-
 rade wie Schnurrbart.

пороска Лв. plur. пороскы конь
 леш пòд сьдло Sattelpferd. сф.
 psl. конь дисканїє. magy. ro-
 rozska.

поросїтник К. Gebärmutter
 der Sau в гал. пацятник.

поросїчька З. Стр. Г. свинїя,
 што має поросїята, Sau. поросїя
 Ferkel. двї поросцї (утворене
 від неуживаного nominat. : по-
 росиць). таркасті поросцї
 scheckige Ferkel (поросцї).

пóроховь ВС. Г. genit. пóро-
 хони. мнóго пóрохони. порóх-
 ня Бч. Moder, faules Holz,
 morsches Holz.

порплиця (Липша у Марамо-
 роши коло Густа) Kröte, Bufo.
 plur. порплицьї. сф. пóрпати =
 scharren; die Kröte verbirgt
 sich bei Tag oft in selbstge-
 scharren Gruben im Boden.

пóрплище НД. Kopfschuppe.

порубанїна Г. Schnittwun-
 den. на порубанїну берє пóр-

хаўку (Lycoperdon), прикладе до тыла, вады на рўку, вады на ногу.

посанувáти ВШ. пошкодувати.

пóсередній Г. mittel. рыбы пóсередні Fische von mittlerer Grösse.

посерéдній чоловѣк НД. mittelmässiger Mensch.

пóсыпка Вл. НД. Masern, morbilli. червѣное, дрóбнѣнькое — дыти достають — якбы их осыпаў кашоў.

послѣдняя Кв. ein schlechtes, unmoralisches Weib, Hure.

послўжник Бi. Diener.

посмертїти НД. усмертити, tödten.

посóбнячник Ир. посонячник Л. посóбашник Лаг. Sonnenblume, Helianthus annuus ukr. соняшник et сосяшник.

поставкувати Д. тупати погами для видогнання рупницї (Oestrus ovis). поставкуе вóвця.

постанóвище МЛ. Standort, Posten.

посягнути Д. langen. посяг в колóду лѣгив та вкусила йогó гáдїна der Bursch langte mit der Hand in einen (hohlen) Baumstamm und wurde von einer Kreuzotter gebissen.

потéплїти Ду. warm werden: потéплїло.

потїлицѣ О. Hinterhaupt.

потыргáч Лв. Fledermaus cf. hal. пѣргач.

пóтька НД. magu. potyka Cyprinus carpio, Karpfen.

пóтоўстый Лв. dicklich, ziemlich dick. пóтоўстый пысок.

потóчина Я. kleiner Bach.

поточїти Лв. benagen; zer-pagen. мóль поточїў вады пойїў.

потуплѣти Лв. verdammen; beschädigen; beeinträchtigen; jmd Unrecht thun. вон потуплѣть = крївдїть, укрївдїть.

пóтячий МЛ. dem Vogel gehörig, Vogel-. пóтячого мoлoкa жадáў er verlangte Vogelmilch d. i. er hegte Wünsche, die nicht erfüllbar waren.

потюк Гр. junger Vogel.

поугибáти К. повигибати nach und nach ganz aussterben. поугибáли у нас дѣрева, бо хашцї постїнали die Bäume starben aus, da man die Wälder ausrodete.

пóходити ВР. spazieren gehen, gehen; reisen. я пóходїў мáло ich habe ein wenig gereist.

пóцало Бi. Wanst.

пóцол Ду. plur. поцолы Flechse. magu. paczal = Kuttelfleck, фляк.

поцьїлювати eigtl. küssen. кедь гад укусьить, говорїме: поцьїлюе Лв.

пóчáяти НД. помóчи, helfen. скóро почáуть. бáба скóро почáе.

пóчеревина Вл. typhus abdominalis; Bauchtyphus.

пóчерез Ян. hindurch, durch, über. пóчерез хыжу селéнено МЛ.

пóчэрлєнїти Д. roth werden. пóчэрлєпыла калїнка, то час жонáм прѣсти.

пóчитати НД. lesen, durchlesen; etwas lesen.

пóчкы Л. Я. Nieren nom. sing. пóчка. psl. пóчка νεφρός, ren.

пошкодувати verb. trans. пожалувати.

похворїти ся Вл. erkranken. похворїў ся.

пóхыба Ду. Fehler. пóхыбка dem.

пóхóпити Вл. понїти. не мож похóпити man kann nicht begreifen.

похромндáти О. hinkend gehen. похромндáў. — хромндѣй хромак, хромїий чоловїк, чоловїк, що хранае.

п о с д н а Стр. einzeln, einzelwise.
лем поедна ся найде ба́бин пед
die Bärengraupe kommt verein-
zelt vor.

п о́ с д е н Вл. einzeln, singularis.
тра́фіть ся по́сден і роу́мний.
п р а́ в и т и Г. О. ладити. bereiten,
machen; anfertigen, zurecht
machen. ш́усиме новос правити
ко́лесо. — д́йти з хруців прав-
лять шлынці́ О. — правити
гн́яздо́ О. Nest anlegen.

п р а́ в о завда́ти Лв. einklagen;
den Rechtsweg einschlagen.

п р а́ в о ся та́гне путь НД.
der Weg erstreckt sich gerade.

п р а в о́ т и т и Лв. права доходити,
gerichtlich belangen. запра-
вот́ити Лв. einklagen. запра-
вочу́ йго́б ich werde ihn ein-
klagen.

п р а́ п о р и або коро́гві́ О.
Fahnen (Kirchenfahnen) nom.
sing. пра́пор; коро́гва́.

п р а́ ц о в н ы́ й Бі. arbeitsam. пра-
цо́вний чо́ловік.

п р е́ ш н о́ г о МЛ. О. sehr viel.

п р е у с л а б ы́ й Рос. дуже слабій,
sehr krank, sehr schwach.

п р и в е ч е р і т и ся К. zu däm-
mern anfangen. привечеріло ся
es fieng zu dämmern an.

п р и́ г р і в к и plur. ВС. sing. при-
грівок warmer Sonnenschein.
снуде паўк на при́грівок die
Spinne spinnt ihre Netzm-
schen, wenn warmes Wetter
bevorsteht.

п р и з н а в а́ т и у ч́и́н або до чо́го
Лв. anperkennen. не призна́ють
у т́и́н вадь до то́го.

п р о́ з а р ы́ й НД. durchsichtig,
pellucidus. скло про́зоро = ukr.
скло проворе.

(п р и́ к л я ч ь к ы). сн́й у при-
клячкы НД. er knieete halb
nieder. стау на колы́нкы або
на колы́на НД. er knieete nieder.

п р и́ ж а́ к а годова́нец О. що
го при́муть за сво́го з малости,
то годова́нец, а як вже ве-
ликого то при́жак, при́жа.
— при́жич НД.

п р и́ т и́ на д́умку Лв. in Erin-
nerung kommen. да́внос при́йде
на д́умку.

п р и́ к а з и́ т и Р. трохи ві́сцувати.
п р и́ к л а́ д у в а т и ся чо́м у́ Д.
sich einem Gegenstande wid-
men; sich womit befassen.
тому́ ся не при́клядува́у er hat
sich damit nicht befasst.

п р и́ к р ы́ в к а Л. Deckel.

п р и́ м о в к а або при́сло́вка
Стр. Вл. Spruch, Sprichwort.
п р и о́ н а́ д ы́ т и Ду. щось небу́ть
вчинити. доо́на́д ы́ т и item.
доо́на́д ы́ л и люди.

п р и́ п л и́ т и Я. при́шловати mit
der Säge zurecht machen.

п р и́ п о́ в и с т и Я. sagen, beme-
ken, bezeichnen; aus einander
setzen. хто бы при́пові́у.

п р и́ п у́ т н и́ к Им. Wegerich, Plan-
tago.

п р и́ с л о́ в к а Лв. Sprichwort.
у́гадайте ще да́ку при́сло́вку Лв.
п р и с о́ х т у в а́ т и ся Лв. при-
викнути, при́вича́ти ся гл.
сохтувати.

п р и́ с т а́ ш І. що пристає до
грунту.

п р и́ с т і́ г л ы́ й Ир. reif, gereift.
при́сті́гли слі́вы.

п р и́ с у́ ш и́ т и Лв. я́пр. прису́шили
коро́ву (колі́ не є па́ші, то ко-
ро́ва перестає да́вати молока́).

п р и́ т и́ с н у́ т и ся Вл. притисли
ся там = дуже і́м там ну́жда.

п р и́ т ь м а Я. „на́гле, з-у́палу“
jäh, mit Ueberstürzung. jäh-
lings; plötzlich.

(п р и́ т о к а) ска́зати до прито́ки
Рос. ска́зати притчу́.

п р и́ т о́ ч и́ т и Ир. додати, hinzu-
geben прибавити, добавити.

прихваліти. прихвалювати НД. bejahen. він прихвалює.

прицапіти Гр. стати придурковатим. овон тепер прицапіў.

приходити ся І. належати, gehören. што ся не приходять ни сященикови, ни кураторови.

прияті в дяку Лв. нпр. приялисте в дяку? hat es Ihnen wohl gefallen; прияті у дүшу Лв. нпр. жы бы у дүшу не прияли = нам би не було по-нутру.

пробалувати Я. МЛ. пробувати. дослідити. пробалуйте дбірү. пробалуй. ни здорове дерево magu. próbál = probiren.

пробачте Р. entschuldigen Sie. провоніти ся Ду. stinkend werden. провоняло ся мяско.

продоўганістый І. länglich. шүтка на вербі продоўганіста das Weidenkätzchen ist länglich.

прозеленіти ся (се) МЛ. grüne Färbung bekommen. через тыждевь прозеленіў се рід (шпр. в лісі).

прозівка ВШ. Namen, Spitznamen.

прозорій Л. durchsichtig. ukr. прозорій. скло прозорове das Glas ist durchsichtig.

пробляляти НД. проляти. мало з ковви пробляляў воды er schüttete ein wenig Wasser aus der Kanne.

процасник Пу. Teufel.

просіти Пу. fodern, verlangen; den Preis anschlagen. колько будете просіти? wie viel werden Sie verlangen? три стріберні drei Silbergulden. він просить сьім біленьких er verlangt sieben Sechserl.

просоняшник К. Sonnenblume, Helianthus. процонцвіт І. Кл. НД. item.

простоволосий Ян. „без накрятя головы“, без капелюха ohne Kopfbedeckung.

протверезати ся Шу. nüchtern werden; протверезити ся.

протыс Стр. et протыс Стр. genit. протысу et протысу. або тална magu. talpa Balken.

протягнути МЛ. verlängern абы Вам Бог протяг віком Gott möge Ihnen langes Leben schenken.

профиткати МЛ. прогайчувати МЛ. протратити. профиткає все. прогайнує грібцарь.

прочерть О. Р. ausgerodeter Waldtheil. чертыж ачерто або прочерть.

прощава Бч. МЛ. Pöbel, gemeines Volk.

прудкий МЛ. schnell.

прус Ян. Blatta germanica, deutsche Schabe.

пруткайстый НД. І. пруткастий НД. gestreift. конь пруткайстый.

прятати ся Д. sich verbergen. ломовий корольк все ся пряче в різю (ріщю) der Zaunkönig verbirgt sich (immer) im Reisig.

прятати Стр. МЛ. ховати. хроніти. спряче ся = сховає ся.

прячуть помершого або мерця.

псовати Лв. in der Bedeutung: schelten. псовали нас = ляяли нас.

птиця Д. eigtl. Vogel, ноця; in der Bedeutung: schädliche Thiere, Schmarotzer.

пугарчатко Лв. Gläschen, малое пугарча, малий пугар.

пүголовка Д. ВС. Froschlarve, Kaulquappe plur. пүголовки ВС. = жабята ВС.

пүголовок Г. або цыганська рїба Kaulquappe. в Гал. пү-

головка, пúголовиця, пúголовач, пúголоватиця.
 пúга О. Ян. або пугур О. grosse Ohreule, Bubo maximus.
 пугуряза Ян. grosse Ohreule.
 пúджати Шу. schrecken, Furcht einjagen, psl. пúждати terrere.
 пúдлий ВС. schlecht. пúдло говорит по рúськы er spricht schlecht ruthenisch.
 пудняти ся высóко Лв. sich hoch erheben.
 пудьявичиця Д. = коло Дрогобича: жабка під язиком. „на-мече михирчки дьитини пуд язиком у роты, што слінавить“.
 пужати МЛ. warten. пужди мало warte ein wenig.
 пúкати у корбáч О. лоскати батогом mit der Peitsche knallen.
 пукотати Ир. Гр. knarren; klopfen. сухóв рíца пукóче нòд ногáми der dürre Reisig knarrt unter dem Fusstritt. с палицьоу пукóче er klopft mit dem Stocke.
 пулькáч Ян. О. Truthahn
 пúлька Бі. Ян. О. Truthenne. угнау качькы і пúльки = вигнав і пр. пúльчста Ян. пúльчинéта О. junge Truthühner cf. magy. pulyka = Truthahn.
 пу пúкати Стр. Бч... hür hür hür! schreien (vom Wiedehopf).
 пупукáч пупукає Стр. údуд пупукає в сéльх Бч.
 пúдбивка МЛ. чир на молоцьи in Milch gekochter Brei, Milchbrei.
 пуляк Г. Truthahn. пулька Truthenne. пúльчята junge Truthühner.
 пúслик ВШ. лайбик, Leibrock.
 пустýнка Вл. werthloses Zeug, dummes Geschwätz пустинкы говорять.
 пúстити Бі. in der Bedeutung: verkaufen. як пúстили коня? за сóрок за сým.

путь Лв. Weg. сись путь dieser Weg. иди сии путьом gehe diesen Weg. дай Бóже сèренчлывый путь! gebe Gott glückliche Reise! пак про што, яким пúтем? = quomodo, qua ratione?
 пухлó Л. Magen, Gedärme. (beim Huhne, beim Ochsen etc.).
 пчолáрь Стр. Bienenzüchter, пчоляр.
 пчолíнок Стр. Bienenhaus, čech. včelínek.
 пявиця Г. Д. Blutegel, Hirudo.
 пявиця кúпська Г. пявиця кóнська Д. Pferdeegel Haemoris vorax. пявиця хосновита З. Hirudo officinalis валúшны людям -- пявиця конська пуста. psl. пиякиця βδελλα, sanguisuga.
 пярги Бі. Felsen, namentlich zerbröckelte Felsen, Grus.
 пяз ВШ. Platz. magy. piac.
 р. рáна Ир. Runzel. plur. раны. рáйти in Falten legen, runzeln; арамíло ся лицé = поморщило ся.
 рáматóк О. шматка, Wasch-lappen, Fetzen cf. ukr. ряня.
 рáмгáз З. Gefängniss magy. rab-ház.
 рáмина до вýзора Г. Fenster-rahmen. смєрєкóва рамина. фúтро де вýзòр стóит. вóчкó Fensterscheibe.
 рáнопадь Им. eigtl. was in der Morgenzeit fällt. ившòктор звидать ся: дьитинко, што чиниш, кедь рáно встáнеш? пáнцю — кáже хлóпец — ýйду на гнóй та у...; а ившòктор кáже: та што то такòе? — то пáнцю рáнопадь — одвítить хлóпец. (анектòта).
 рáпати О. рáпкати Г. Гр. Д. knarren, quacken. кáчка рáпáє О. рáпкать Г. рáпче Гр.

- рапоніця Д. etwa: die kwac-kende Attribut der Ente. качька-рапоніця (рапоріця).
- рапухи О. репухи О. бахурі, діти (іменно) жидівські (згирдно) пом. sing. рапух Balg, Knirps, приземок [cf. pruth. rapa Knirps; lett. rāpt und rāpot kriechen. gārainis rāpulis rāpucis ein Kind, das noch kriecht; lett. krups Kröte (ruth. ропавка, рапавка, карапая) und Zwerg vgl. Preussisch und Polnisch v. A. Brückner, Archiv f. slav. Philologie h. v. V. Jagić XXV. S. 512].
- раст BC. so werden einige früh blühende Frühlingspflanzen benannt. раст білий Anemone nemorosa. раст сінній Scilla bifolia etc. растик Лв. віля голубов = Scilla bifolia, März-zwiebel.
- рєвало Д. Brunstzeit (des Hirsches).
- рєвсти О. або рєвати О. brüllen.
- рет Ир. МЛ. З. рнт Стр. = рўне поле МЛ. = де мокра земля, низкєс Ир. = болотїсте поле, Стр. = мокра земля Ир. З. magy. rét = Wiese. на ретў, у ретў = в младї. по рїтох = по болотавих низинах; по полях.
- рєтяна земля Ир. мокра земля.
- рєхлик Лв. Rock.
- рєшотка Им. Gitter.
- рєшиткованя НД. Flammenblume, Phlox.
- рєбарь BC. Sterna, Seeschwalbe. галас BC. „галас то малярськовє слово — по руськы: рєбарь“.
- рєблячка НД. Fischteich, Setzteich.
- рыболєв Я. рыбєлєв Кл. рыбєлєв МЛ. рыборюх Кл. Шу. Sterna, Seeschwalbe.
- рїйка Вл. Rüssel.
- рыковїще Б. Brunstzeit (des Hirsches) ар. рєвало.
- рындєвати Марам. in der Bedeutung: gedenken. не риндєвє.
- рысак Лв. plur. рысакы = Traber, Trabpferd кошь в стадинны графа Орловского, для повозкы.
- рысь Я. gen. fem. Luchs, Felis lynx. лўта рысь der grimmige Luchs. рысь лўта der Luchs ist grimmig. — рысь май бїлша, а маржини вигнаус вїме Кв. — рысь бердова або вєўча, шо стєйїть в камєши на зьвїрє (зьвїрє = серна); рысь льїсова або маржинська, шо йїст маржину МЛ.
- рїзанцьї НД. із тїста, Nudeln.
- рєвдзя НД. Reisig. дем. рєвдєчко.
- рїзник Вл. Stück. z. B. Stück Fleisch. рїзник Вл. Schlächter.
- рїзчиня Лар. Riedgras, Carex, рїзоха, рїзоуха, рїзїйка.
- рєк-тєпєрь Лв. Гр. = тот рєк, шо їстїк, навад des vorigen Jahres. на рєк тєпєрь бєду їтї ich werde nach einem Jahre gehen.
- рїч Д. in der Bedeutung: Sprechweise. на три рїчи говорїше.
- рєбєта І. їсторїя, дїло. та то рєбєта = ото рєбєта (в Тернопільщинї).
- рєваш Ир. рахунок magy. rovás.
- рєвта З. гал. рїта, рота, Rotte, Haufe, Schaar. рєвта людїй Menschenhaufen. велїка рєвта пєтят лєгїла es flog ein grosser Vogelhaufen.
- рєгачь З. Г. Бї. Hirschkäfer, Lucanus cervus. рєгачь (Männchen) має рєги ги олень; она (Weibchen): рєгачька має малєнькї рєги ги зубкы.

- рогунік В. корч на м'яці, беруть на цыбухи Hornstrauch; Cornus.
- р'одич З. consanguineus, Verwandter.
- рожанка Лв. Rosenkranz укр. чотки.
- рожен. кліюка. кривое же-льізо Bi. eiserner Haken in Hal. рожен Bratspiess. в Пу. — рожен Bratspiess čech. rožěn, rožník pol. rožen.
- розг'ода НД. Zeitvertreib. для розг'оди zum Zeitvertreib. А за того ничь не зб'ау, чужі ж'онкы я кох'ау для своєї розг'оди, с'ерья охол'оды“.
- розд'умати МЛ. розгадати.
- розказати Пу. befahlen čech. rozkázati pol. rozkazać веліти, звеліти, приказати.
- розл'юка ет р'озлука Стр. Z. in der Bedeutung: Unterschied. так і в старосл. разл'юка 1) separatio 2) discretio διακρισις. розл'юка: веперь а конд'а es ist ein Unterschied zwischen Bork und Eber. в т'ому р'озлука es ist darin ein Unterschied. (значенє сє вивязує ся л'огічно: сє. що розд'ілює, розлучає = р'ізниця, розлука).
- розметати З. Im. auseinanderwerfen psl. разм'етати, разм'ятати.
- роз'он'ад'яти ВС. в знач. розтягнути. пацк'ан так іш'ю ся зубами, што л'едви л'юди роз'он'ад'яли п'исок.
- розум'ак ВС. Klügler гал. мудрак, мудрагель, мудрош, мудрош.
- рокаш Г. Стр. ВР. Пу. magy. rakás Haufen. в рокаші в купі, разом м'ного л'юдй в рокаші.
- романіця МЛ. Anthemis.
- роки казати Стр. долю предсказати. зав'удя рокі к'аже.
- роков'ина Лв. рок'ове, што дають на р'ок, з'ерном зс'ипууть. д'яковое в'іко велик'ое роков'ину одб'ирати; роков'ина також як май в'іко (май-в'іко = велик'ое в'іко, доброе в'іко).
- р'оня НД. Wassermolch, Triton. єдн'а р'оня. „за тот'о клічємє, што в вод'і ходит'“. cf. р'инути (ри = fluere).
- рос'а Г. in der Bedeutung: Schweiss. рос'а на чолов'іку, на коні.
- роспуст'ило (розпустило) або розж'єр'вло Стр. es traf Thauwetter ein.
- росп'ухнути Д. (розп'ухнути von der Geschwulst) abnehmen. пак росп'ух = склеснула пухлина Д.
- росп'учити сливку Г. die Zwetsche so drücken, dass der Stein herausgeht.
- росч'ати Лв. (розч'ати) anfangen. розч'али казати sie fiengen an zu sprechen, sie huben an zu erzählen.
- росч'ахнути Г. (розч'ахнути) auseinander spalten. як уп'аде вул на л'еду, то му росч'ахнуть ся н'огы (= розуйдуть ся).
- росш'ирити н'огы НД. die Beine auseinanderspreizen.
- росшкр'ілити Г. auseinander spreizen (розшкр'ілити).
- (рот). як на рот прійде, говорит' Стр. er spricht, wie ihm der Schnabel gewachsen ist.
- р'убань НД. Holzschlag. я ид'у у р'убань.
- р'угнути ВШ. ausschlagen, stossen. р'угнуў кінь = л'абоў удар'у.
- р'уда Бі. Erz.
- р'уда ВС. Peronospora viticola „што каз'ят л'єстя виногр'аду; каз'ят і к'орінь: у'гниє хот'ь і тоўст'ий (= грубий).

рудина Рос. Гр. dem. рудинка
Pflock cf. руд Deichsel magy.
rud.

рудоха Я. Kupfernatter, Pelias,
chersea. май люта рудоха —
за нами се гойтувала (= гнала
за нами).

ружджя. руджя НД. Reisig.
мало руджя ein wenig Reisig.
psl. рождие, sargenta гал.
рище. гл. рбзджа (рвзджа).

ружегати З. guminare. корова
румэгати vassa ruminat.

руменець Стр. Matricaria cha-
tomilla, Mutterkraut. руменець
пахне.

рушин К. Anthemis.

руно О. Vliess.

руслик О. Clupea pontica plur.
руслик.

рябун Гр. великий горнецъ,
в котрим несуть робитникам на
поле страву варену.

рянда З. Лв. шмата, Fetzen.
ряндавий Гр. обдраный,
пуравий гал. шматлавий, zer-
lumpt. ряндавиць Вл. драп-
тинець, драптюх, zerlumpter
Kerl.

С. сабів genit. сабова Г. ВШ....
Schneider, magy. szabó.

сай Г. шереш, гей каша, што на
яри по рицьї плавле, аж тәне
люд.

салька ВШ. Granne. (місто
усалька) сальковатый mit lan-
gen Grannen versehen яриць
сальковатый cf. magy. szálka,
kalász szálka.

самокыша Д. Seifenkraut, Sa-
ponaria officinalis.

сажкыше О. молоко на пбў
квасне; як проквасыіе = квасне
молоко О.

санкати ся ВШ. возити ся
саный. Schlitten fahren, schlit-
tern. у вины санкауты ся.

сановати Г. жалувати cf. ша-
нувати.

саркати НД. fauchen. саркати
качка на пса.

саш Вл. Стр. НД. Schilf. по
саму. в НД. узенькый, чор-
ный саш, серкый Турпа,
Rohrkolben; білы саш Aco-
rus calamus, Kalmus; саш на-
дový Phragmites communis,
Schilfrohr (cf. magy. nád =
Schilf.) гл. шаш.

свадьба Бі. сватба Hochzeit.
новци свадьбу чынять die Wölfe
laufen in Rudeln umher гал.
вовкы гильняты ся, тычкують
або бігають тычками. psl.
скатьба et свадьба nuptiae
čech. svadba. nsl. svadba.

свадьбувати МЛ. eigtl. Hoch-
zeit feiern. коты в марты вав-
кають, свадьбують.

свердун О. (також в Бераї).
свердан Лв. Grille, Gryllus.

свереньити Ду. сверень-
чати Ім. zirpen. свириньок
сверенить або сверенчить die
Grille zirpt (cf. свирить, сви-
рлка psl. свир'ля сур'цѣ fistula;
свирити сур'цѣи, sibilare; αἰεῖν
tibia canere).

сверчокъ О. Gryllus psl. свр'ць.
свр'цькь.

свидна Д. Cornus sanguinea,
rother Hornstrauch.

свинное мясо Д. Schweine-
fleisch.

свиняк Д. дѣйжа, де поять
свинны.

свинський пѣрий Стр. Vo-
gelknöterich, Polygonum avi-
culare.

свириньок. свириньок gen.
masc. plur. свиринькы Г. Ир.
К. Л. ВС. свиринька gen.
fem. Стр. Grille, Zirpe, Gryllus
cf. psl. свир'ля сур'цѣ, fistula
ruth. свириль, свирлка, сви-
ривка. psl. свирити, sibilare,
сур'цѣи; tibia canere, αἰεῖν.

свіжнн́а О. хоть якé, свіже
месо, rohes Fleisch.
св́іт́івка О. Morgenröthe.
св́ітач О. (світач) Leuchter,
трѣба мены́ св́ітачé ich brauche
einen Leuchter.
св́ітла м́ушка НД. св́ітлий
черв́ак Г. Leuchtkäfer, Lam-
puris noctiluca.
свобод́ити Лв. befreien. сво-
бод́ить йогó.
свóйськый Г. domesticus. свóй-
ськы голубы.
св́ящ́енник каз́аў Лв. = прав-
да неоспорима = Roma locuta.
св́етцэ О. = мале св́ято.
сегельч́астый НД. eckig
magu. segelet = ріг, кія.
сеѓинь Пу. ле́гнъ-бідняк, сирох-
ня армер Schlucker. magu.
szegény.
селѣнскый Я. rusticus
сербад́янка Бч. etwas sauiere
Milch. молоко, як малó пере-
кваснѣе, то сербад́янка cf. сѣр-
бати schlürfen.
серд́итый О. zornig.
серѣш Вл. Бі. dünner Eisgang,
dünne Eiskruste am Wasser.
мно́го серешу́. засерѣши́ло во́ду
das Wasser überzog sich mit
einer dünnen Eiskruste.
серн́а Л. Reh. серну́л Л.
Rehbock. я вид́иў єдно́го сер-
ну́ла ich habe einen Rehbock
gesehen. сѣрнячата Л. junge
Rehe.
серпќый Лв. Г. rauh. язýк
серпќый у корóвы cf. psl.
стръ́пота asperitas.
серпóкрилець Ир. серпó-
крышка Д. Бі. Mauersegler,
Cypselus arus. серпóкрышка
на дощ л́ятать по пóд обла́кы.
сѣршун Лв. Hornisse.
сѣч К. gen. fem. genit. сѣчи
Harn, urina.
сѣлоў спл́ечноў Д. mit gros-
ser Gewalt.

сѣленка Я. з пацьборок бнн-
дочка під шию.
сн́я́к Вл. ВІІІ. Holztaube, Co-
lumba oenas.
сн́ят́ина Лв. Waschblau. сн́-
вят́ити пл́атя Лв. die Wäsche
blauen.
сн́ньóша Э. Namen einer blau-
grauen Kuh. корова сн́ня вад́ь
сыра.
сн́рóткы Д. Stiefmütterchen,
Viola tricolor.
сн́рой́жка Я. або б́ла р́па
Я. weisse Rübe, Brassica gara.
сн́рох́аня МЛ. armer Schlucker,
Unbemittelter. не сн́рох́аны
ідут кра́сти, а газды́ны: ідут
у сво́ю реть, а до́кы п́йдут,
во́змут із ко́ждо́го рита по два
кóрчи — а нако́ли п́йдут у
св́уй рит, та́й на-тогда́ уже
пóўні беса́гы.
сѣ́те або тучне́ мясо Я. МЛ.
fettes Fleisch.
сѣ́дак НД. Sitz auf dem Wa-
gen; Bock, Kutschbock. на
сѣ́дакú.
сѣ́дйй О. сѣ́дйй Г. grau.
сѣ́да коса́. сѣ́дйй чолов́ик.
сѣ́каўка Л. ВІІІ. Ир. сѣ́ка-
виця Ду. Dorngrundel, Cobi-
tis taenia. сѣ́кавиця за́бе ся
в пѣ́рсты.
сѣ́льн́ик Стр. Salzgefäß, Salz-
büchse.
сѣ́менн́стый Л. getupft, gut-
tulatus. д́ятел сѣ́менн́стый Bunt-
sprecht.
сѣ́ня́нка Стр. буди́нок на сѣ́но
сѣ́ня́нка Лв. сѣ́нянн́ця
Вл. стодóла, Scheune.
сѣ́рн́йка Ир. ein weibliches
Wesen im grauen Gewande; mit
grauen Augen (z. B. Mädchen).
Ой Марѓико-сѣ́рн́йко: сѣ́рн́и
очы ма́еш Ир. (сн́иванка).
сѣ́рканн́чка Я. Zündhölzchen-
schachtel „що держ́ит сѣ́ркаќи“.

сыркастый Стр. graulich cf. сірий grau. сырко Namen eines grauen Hundes.

сыркач або шваблик Я. Schwefelholzchen.

сырканістий З. graulich. конь сырканістий кліче ся: „сырка“.

сытнік Л. Binse; collect. Binsen. качкы у сытнику.

сіяня Д. Getreide, Saat. сіяня ся вівать іс поля.

скакун НД. Hase, Lepus timidus. дётко кліче ваяця: „скакун“.

скаралўша Г. Eischale.

скарячати ногы НД. die Beine spreizen.

скатерть Я. Л. Serviette, Teller-tuch, Mundtuch. (в Чортківщині: скатерка и. скатертка).

скыпнати Лв. impfen; pfröpfen. дóхтор скыпнать вóспу; скыплёный ein Geimpfter. скыплёно дёрехо = щиплене дёрехо; заскыпнати einpfröpfen. на дёрехо заскыплене клічеше: скыпнёць.

скыпный Д. скипленный, щипленый. скыпнá рóжа Pfröpfrose. скыпнá яблóнка gerpfropfter Apfelbaum.

скыпнїця Д. скыпнёць Лв. durch Pfröpfen veredelter Baum.

склєснути Д. einfallen, abnehmen. склєснула пухлїна.

склїпати Ду. blinzeln. склїпа ла-м очїма.

склїгати ся ВС. gerinnen, sich niedersetzen. склїгало ся молоко; склїгати ся вода.

скоптати Д. Bi kitzeln. скóмчо er kitzelt. cf. psł. скыктати titillare, скоботати.

скоплїти дївку ВШ. приве сти дївку до ародженя кошва (кóпил = Bastard).

скоротати Я. kürzer machen; kürzen. скоротав.

скоружити се О. sich werfen. скоружет се дошкє = скоружать ся дошки.

скоруха Г. gen. fem. Eberesche, Sorbus aucuparia.

скорявний Шу. Г. спокойный, ruhig. не скорявний unruhig. cf. корити ся, покірний psł. покорнѣ obediens.

скорячати ся Стр. sich zusammen rollen. скорячати ся бáбини ес у карїчку (= в кїльце) die Bärenraupe rollt sich kugelförmig zusammen.

скотарь О. пастух, що корови пасе — скотарька О. що дойїт корови (у Ясеню: маёрка cf. germ. Meierin).

скрыгончати ВС. скрыгончат кáвка die Dohle schwätzt.

скрип або косїць Г. Wiesenknarrer, Crex pratensis.

скулїти Ир. zukneifen. скулїть еднó око хоть вднїм оком.

скупак З. Geizhals. скупак великий.

скуптáчка Ду. скупа женщина, geizige Frau; geiziges Weib.

слабушкова́тый Лв. Шу. kränklich.

сласный ВС. schmackhaft, fett. сласна́ або смачна́ бурачанка schmackhafte Mangoldsuppe.

(слївы). шу́шкоты ВШ. слївы черлєні, мáло продоўгáсті, дрўгы внят новўть ся пинїгы круглі. малі слївки; желáйниця і слївки круглі, малі; бї-стрі (быстрицькы) = продоўгáсті.

слигáн ВС. Г. ВР. Schmerle, Cobitis barbatula. слигáн з бáкюсами (= усáми).

слизт Г. Lag. Malva, Käseappet, слив. нвого слїту.

слибáк Я. слинндáк (у вармеді Унгварскїй, в селї Люта), слибўж Ян. plur. слибўжі, слибўж О. слїмуж Стр.

Лв. Гр. BC. Schnecke besonders die Gattungen: Agrion, Limax, Helix. діти приговорюють: „пусти ріжки сливужку!“
 Лв.—„сливаке світе в ночі“ Я.
слинавиць З. слинавець Cottus gobio, Groppe.
слинавітя Д. geifern, den Speichel stark ausscheiden.
сльїдно Стр. man sieht, es ergibt sich.
сліпачка Лв. Blindschleiche, Anguis fragilis.
сльїпұх ВШ. Ziegenmelker, Caprimulgus europaeus. ұтрїщати в день на челянника, ги совá er glotzt den Menschen bei Tag an nach Eulenart.
сльїпұх ВР. blinde Kuh. „дїти єдному завяжуть очи а вон їмать дрұгы дїти, а дїти ся смїють, ож не годен їмїти і клічуть: чур!“
сльїпұшка МЛ. Blindschleiche, Anguis fragilis.
слобожєний МЛ. я слобожєний застрілити хоть котрұ маргу = я управнений (мєньї слобудно) застрілити будь котрұ худобу (коли шкóду рóбїть в пóли).
слўжниця НД. Dienerin; das Mensch.
смєртный нотўль Стр. Nachtfalter, phalaena.
смўкавка Я. Carex, Riedgras.
смўрть Лв. Nachtfalter, phalaena. смўрть дьгати, ачень душкá пожадать дáшто.
смїшка ВШ. Anekdote; lustige Erzählung, — смїшливый ВШ. lächerlich, zum Lachen bewegend. смїшлива кáзка.
смокўра (коцо Кошиць) сокира Ахт.
смóлавый Л. schleimig, klebrig, schmutzig. бабїць смóлавый Лв. die Groppe (Cottus gobio) ist schleimig cf. hal. слинава бабка.

смўгати ся Іш. sich beschmutzen, beschmutzt werden.
смўтна завїса Пу. Trauerfahne.
снїти ся Гр. träumen. што вам ся снїло, кодо нóса ся вїло.
снўг льїпить ся нотўлями НД. Der Schnee fällt in grossen Flocken herab.
снўт Г. Brand, Getreidebrand. много снўти на мелáюх es giebt viel Brand an den Maispflanzen.
снўжа снўтовáте Г. vom Brand befallenes Getreide.
снóвáля Лв. што на нїм снўє пряжу.
снóвпєць З. лáпка на пацкуны cf. слопєць Falle.
собачїна МЛ. собачник.
собачєнка О. Faulbaum, Rhamnus frangula. як з'їст áгоды качька, то згїне.
собоянка Стр. Zofe magy. szoboleany.
собрянка Д. Zinnia elegans. plur. собрянкы.
совá ухáта Стр. Ohreule.
совїтувати Г. sich berathen. коли ся совїтуут wann sie sich berathen.
совокўпно О. zusammen. жити совокўпно в любї = in Eintracht (in Liebe) zusammenleben.
сбогóрбчий Стр. НД. diesjährig, heurig.
сокотїти Я. Acht geben. сокотыт нá руки (щоби не скалычїти).
сокачь Лв. Koch сокачька Лв. Köchin psl. сокачь. сокачий соquus. сокачьница. сокаль соquina. сокальница culina. magy. szakács = Koch; szakácsnő = Köchin.
сокырянка НД. малá сокїрка, што хрїв коплє.
соломнїанка Гр. Strohhut. шапка Hut.

солянка Ім. судина на соль, Salzgefäß, Salzfass.

со́марь ВР. Esel. im Plur. gewöhnlich für somari — сомарята (eigtl. plur. von сомаря = junger Esel); со́марик demin. magy. szamá, asinus, cf. čech. soumarna hovada = Lastthiere. psl. салмаръ onus.

сопю́г plur. союгы́ К. Eintagsfliege. союгы́ поवाद во́ду лыта́уть, ко́мар ұпята́ малый́ продо́вга́стый. die Eintagsfliegen fliegen an Gewässern; die Stechschnacken (wieder) sind klein, länglich. в и́ньших о́колиця́х, со́нюк = Culex ripiens, Gelse, Stechschnacke magy. szúnyog.

со́рокови́ць або та́ляр (ältere Benennungen, die auch jetzt gebraucht werden; со́рокови́ць eigtl. 40 Kreuzerstück та́ляр Thaler) Silbergulden. біле́нький silbernes Zehnkreuzerstück (20-Hellerstück).

со́ро́че гнѣздо́ дѣ́кое Ир. wilde Möhre.

сохтѣ́вний О. що зна́є всѣ́ку ро́боту, вправний, звичений до роботи. сохто́вати. сохту́вати Кв. ВС. привкати, звикати. сохто́ваний звиклий. сохту́й до того́ = привикай, набирай вправи. magy. soktak звиклий, привиклий. sokni звикати.

спѣ́ред З. vor Anfang; vor.

сперш́у́ Лв. zuerst, vorerst.

сперв́у́. ісперв́у́ З.

спі́шно Ім. eilig. я́щю́рка спі́шно бі́гать.

спобоя́ти ся Лв. befürchten.

спові́сти І. sagen, aussagen.

ма́ра бы спові́ла der Teufel mag es sagen.

срі́берний МД. стрі́берний Пу. silbern.

ста́вчы́кы у пѣ́рстув ВС. Fingerlieder.

ста́плять Пу. senkrecht.

ста́нути І. выстарчати пр. на пі́шу ста́не дуга́ну der Tabak reicht für eine Pfeife aus.

ста́ти на ко́льі́нкі Стр. ста́ти на ко́льі́на Стр. niederknieen. гал. вкля́нути, укля́нути.

сте́рня́нка К. Lar. Stoppelfeld.

сте́рха́віти Пу. verkümmern, elend werden.

сто́кмі́ти ся Лв. згодити ся, übereinkommen. сто́кмію́ ся на во́лы або дѣ́тко ка́же: покля́у́ ся на во́лы.

сто́но́ж Ім. Oniscus murarius, Mauerrassel. сто́но́ж вели́кий.

сто́но́жка. сто́но́жка Лв. Д. К. ВС. Mauerrassel. сто́но́жка вели́ка.

стра́жова́ти ВШ. Wache halten.

стра́на Стр. in der Bedeutung: Weise. на дві́ стра́ны ка́жуть man spricht auf zweifache Weise.

стра́хати ся І. бояти ся, ля́кати ся.

стри́жкі́ О. ві́вці, що мо́жуть се́ стрі́чи. sing. стрі́жка.

стро́щити ВС. zerschmettern. не стро́щить ко́рытницю́, хо́ть бы во́зом переї́хаю́ die Schildkröte wird nicht zerschmettert, auch wenn über ihre Schale ein Wagen rollt.

стру́га ВС. Flussarm, fließendes Wasser.

стру́кы НД. in der Bedeutung: Zapfen. спѣ́рекові́ стру́кы Fichtenzapfen. сосно́ві́ стру́кы Kieferzapfen in Gal. стру́к Hülse, z. B. Erbsenhülse.

стру́мені́стый Ян. schlank. кі́т стру́мені́стый cf. стрі́мкий.

стру́пі́шити Бч. vermodern.

стру́ча Лв. in der Bedeutung: Maiskolben. уро́дило ся до́бре стру́ча. стру́к кында́ричавый

у пірю І. в Гал. струче = Hül-
sen z. B. der Erbse, Bohne etc.
стрямкастий VIII. mit vielen
Zacken und Zinken; zackig;
ästig, verästelt. стрямкасті ро́гы;
за п'ясежками п'бзати, ко́лько
го́дів о́льинь ма́е (cf. стреміти;
стріжкий).
студе́ниць. студні́к (коло
Унгвару) кярниця; студня му-
рована.
студе́ньчик Ир. D. Wasser-
molch, Triton.
сту́пка Я. grösseres Gefäss, wo
Küchensalz aufbewahrt wird.
сту́пка бі́лша, що на си́ль; ме́н-
ча = си́льничка.
су́каниць НД. су́каниця Бі.
рідка ва́ншка з ишени́чної му́ки,
су́че ся в рука́х.
су́керви́ця Лв. Eiter. су́кер-
ви́ця те́че cf. psł. ськэркьви́ца
et ськэркьви́ца сгуог.
су́миска І. спілка, Gemeinschaft,
Compagnie. сумі́сний І. ge-
meinschaftlich, спі́льний.
су́нюк або кова́р ВС. лы́тають
кова́ри́ гл. соно́г.
суспі́р МД. Asthma.
суха́рь О. як бу́ка вчре на
о́кру́г, то з бу́ка ста́не суха́рь—
обчере́ дере́во, як ві́сне.
суха́ хворо́та Лв. Dürrsucht.
сухы́й Лв. in der Bedeutung:
mager. сухы́ быкы́ magere
Ochsen.
сухо́та І. eigtl. Dürre; Dürftig-
keit. сухо́та = ты́сні ро́ки.
су́че мо́лоцько З. Euphorbia,
Wolfsmilch.
суши́на Стр. су́шина „су́шину
но́сять пчо́лы на восци́ну“.
(схо́день) Вл Ende, Ausgang,
іс schóдня ани́м было es war
zu Ende des Winters.
схудо́бны́тп І. verarmen. (ху-
до́бный čech. chudobny, masur.
chudobný = arm; čech. ochu-
dnouti, zchudnouti verarmen).

счо́хнути ся Лв. abgestreift
werden. місяць як уже́ ста́рий,
та́й счо́хне ся. — счох ся мі-
сяць: леш з него́ по́ловка ва́дь
третня́... (nach der Auffassung
des Volkes) cf. чесати gad. час.
ся га́ш НД. Holzschlichter. у ру-
ба́ни сяга́ші, што скла́дають
в ся́гы і стина́льни́кы ва́дь
руба́льни́кы, што руба́ють.
сюда́к Стр. сю́да, сю́ди.
та́бла Д. Tafel, tabula. magy.
tabla. на та́блі пи́ше; ме́нша:
та́бліця. — та́бліце О.
Tafel psł. та́бла et та́блиця.
та́дь Мар. та́ж.
та́йстри́на з во́ўни Я. Tasche
aus Wollzeug. та́шка з ре́шія
Ledertasche.
та́ки Я. L. auch. на жи́ты та́ки
хру́ші Л. auf dem Roggen leben
auch Käfer.
тако́ж ва́дь та́кже НД. auch
(= тако́+же; такъ + же).
та́лан О. in der Bedeutung:
Arbeit, таланува́ти arbeiten.
якы́й та́лан да́ст = яку да́сть
робо́ту (в укр. та́лан = до́ля,
щастє). turc. talan = praeda.
та́ньрі́ тарі́л Д. Teller. та́н-
джі́р Ян. Teller plur. та́н-
джі́рі magy. tanyér.
та́пшук Я. канчук на тю́юн.
та́пше Я. Bratpfanne.
та́раборы́сты́й Лв. scheckig.
коро́ва та́раборы́ста. ко́нь та́ра-
боры́сты́й.
та́рі́лки Д. тарі́лцы́ Ир.
(plur.) Aster, Sternblume.
та́рка́ты́й Ян. gescheckt, га́-
дина тарка́та.
та́та́рка Ир. Heidekraut.
та́варь І. in der Bedeutung:
Form, Aussehen. уж на о́ту
та́варь, што гид die Ringelnatter
ist (im Allgemeinen) von der
Gestalt, wie die Kreuzotter.
та́верды́й жо́ро́в ВР. starker
Frost. та́верді́ жо́ро́зы.

тверда́ му́ха З. Pferdelausfliege, *Hippobosca equina*. на ко́ньох і на псо́х быва́ть = kommt an Pferden und an Hunden vor. (wegen ihrer Härte lässt sie sich nicht leicht zerdrücken und glitscht leicht zwischen den Fingern weg).

тверды́й Лв. in der Bedeutung: stark. тверда́ мило́сть od. тверда́ лю́бость heisse Liebe, innige Liebe.

твёрдо Гр. З in der Bedeutung sehr z. В. твёрдо ня уби́ў = дуже мя вибив; твёрдо счалова́ў = дуже счаровав; твёрдо далеко́ = дуже далеко; твёрдо мно́го = дуже много; то бы́ў твёрдо фа́йный валь твёрдо до́брый дождь = був дуже до́брый дощ.

твердь Ім. „як затвердне сны́г“. твора́іти ся на што Ім. mit etwas im Einklange sein, womit Gemeinschaft haben, worauf achten. я ся на то́с не твора́ю ich achte nicht darauf, es lässt mich kalt.

те́льга І. zweirädriger Wagen. magy. taliga psl. тѣл҃га *δίφρος*, currus.

те́лягине́ць К. Gebärmutter der Kuh „што те́ля сто́іть в нѣм“).

теме́то в З. те́мету́ в МЛ. genit. те́метова́ Friedhof „де пра́чуть мерцьв“. magy. temetó.

те́шниця Вi. Kerker.

те́нгери́ця Ир. Вл. Kukurutz. magy. tengeri. гл. кунди́рця.

те́нгѣрка Ім. plur. те́нгѣрки́ Aprikose, *Prunus armeniaca* magy. tengeri baraczk.

тере́бити К. eigtl. schälen; ausweiden. тере́бить ку́рця на землі червачькы́.

терке́лянка НД. горі́нка, що вары́ть ся з видавок винограду. cf. magy. törköly = Treber, Trester.

те́рмати Ду. торго́ти, zerren; rütteln. те́рмау́ть кудѣлю Лв.

те́рнякы́ НД. Haferschlehen. те́рпеа́ливый Ду. терпеливы́й, geduldig.

те́рпуга́кы Бч. Hagebutten, Früchte der Hundsrose *Rosa canina*

те́рпу́га З. Säge; in einigen Gegenden Galiziens терпу́га = Sägespäne; ukr. те́рпу́х = Raspel.

те́тю́хы Р. Fieber. єго те́сцўт те́тю́хы er hat einen Fieberanfall.

ты́рмати Лв. zupfen, rufen; zerren. ты́рмау́ть кудѣлю гл. те́рмати.

ты́ска́нка Ім. Presse. виногра́д, ке́дь із мѣха ўбере, кладе́ у ты́сканку та шру́боў закру́тити і уты́скаць сок — звычайно вже по́блытыйшо́в з то́го вино́.

ты́хо Вi. ВШ або по ма́лы, ко́нь іде́ ты́хо das Pferd geht langsam. дуб ро́стѣ ты́хо die Eiche wächst langsam.

ты́мянкы́ З. що (што) чы́орне наро́стѣ на ты́мю укр. ті́мениці́, бруд на голо́ві

ты́існы́й гід Р. Missjahr, ті́сний рік.

ты́існо́та І. in der Bedeutung: Armut.

ты́ма Стр. grosse Menge, Unzahl. ты́ма ца́роду unzählige Volksmenge.

то́ва ВШ. Morast, Sumpf, вели́ке болото; нетеча; „това ны́гда не высхне“.

то́вкѣн Гр. узкий, высо́кий горни́ць, што ся мо́локо́ цыды́ть у ньо́го че́рез цыды́льце.

то́у́сты́й ВС. Вл. Ир. Лв. Я. Р. МЛ. Стр. 1) fett. то́у́сто́с ва́д ту́шно́с мя́со ВС. fettes Fleisch. 2) dick, гру́бый то́у́сты́й пивы́ дicker Baumstamm; то́у́сто́с де́рево́ dicker Baum; то́у́сты́й

лід Вл. dicke Eiskruste; dicke Eisklumpen; тоўстый чоловік dicker Mensch; бабин нес гей когій палец тоўстый, мохнатый, Стр. die Bärenraupe ist fingerdick, behaart; тоўстэ полотно grobe Leinwand. 3) tief. тоўстый гóлос tiefe Stimme. медвїдь реве дуже тоўсто P. der Bär brüllt mit einer tiefen Stimme.

тоўстонóс Іл. ВР. Ир. ВШ. Бі plur. тоўстонóсы Kernbeisser Coccothraustes vulgaris.

тоўстопысок МЛ. Kernbeisser, Coccothraustes vulgaris.

тоўчка Гр. Salzgefäß, Salzfass.

тоўщюковатый Ир. dicklich, грубавый.

тогды ВС. Гр. dann psl. тьгда тэте, tum, tunc. товды ВШ. Стр.

тогїднй Кв. торїчний. за тогїдне дам вам дбчїку!

токан Бі. з тендерїчною нукї на густо замїшаний Maisbrei.

токнїти Я. з accusat. mit Jmd uebereinkommen. токнїт Дячукá = годить.

толкувати ВС. die Meinung äussern, auseinandersetzen „розумно говорити“. бóдуть толкувати = будуть розбїрати. не тотó толкувме nicht diese Sache ziehen wir in Erwägung.

то́ргнута freq. то́ргати. потóргати Д. zerren. то́ргнуў. потóргала ся.

торлаш Іл. Бі. великі криги леу, що несе волá. grosse vom Wasser getriebene Eisschollen.

тортоўка на швáбликы або шкату́ля ВС. Zündhölzchen-schachtel.

тот, тотá, тотó Ял. dieser.

травєнка Ял. Grasmücke, Sylvia.

трéба Р. оказїя; потреба. на трéбї.

трéбувати Вл. brauchen. нашї зєшлы такы, што трéбууть гуою.

трéпетати НД. трéптыти НД. zittern. вон трéпече вадь трéптыт er zittert.

трїбный Бі. потрібный, pðhlig; tauglich.

трїбóвати МЛ. пробовати, probieren.

трїскотáти О. vom Gesang des Zaunschlüpfers. трїскотáть корóлик О. Nach der Stimme wird in manchen Gegenden Troglodytes parvulus трїщ, трїщўк oder трїщучóк (cf. psl. стрїжь) genannt.

трошнáк (у Грабовци, в Земплиньскїй варшоди) Kartoffel, pomme de terre, Solanum tuberosum.

трїнка МЛ. deminut. від трїна, detritus. вóльше (корóлик) яку трїнку і тькає в дум.

трыкавый З. тронькавый НД. що не може р виговорити, що картавить.

тронькати НД. тручати. тронькай у струны, абы брєныли (абы дзєвєныли) schlag die Saiten an, damit sie tónen.

трочїна З. трощина НД. Sägespäne в Гал. трачїне.

трўнок О. Magen, жолудок cf. ukr. тлунок, шлунок. болїт мя в трўнку.

труп І. in der Bedeutung: Leib. genit. трўпа. In Gal. труп cadaver. psl. трóунь membrum, corpus; — cadaver. sloven. trup corpus.

труп Р. plur. трўны Drohne, труг чєч. trouп, trupec. — (а гал. труп чєч. mrtvé tělo = Leiche вове ся тут: мєртвєць genit. мєрцє).

трупáк НД. Drohne; unbeholfener Mensch.

трўпехнути Р. modern, faulen. перетрўпехнути hindurchfaulen.

перетрупехне дѣрево der Baum wird durch und durch faul.
 труська ВС. Д. plur. труськы Д. Kaninchen. нас къртыи хвѣст;
 ўѣн (Männchen) извѣ ся „трусьяк“. — трусьѡкъ Ду. трусьякы або зъяцьи свѡйсскы Вл. Kaninchen.
 труц ВШ. plur. трѡцы Drohne. пчѡлы вже ўметали трѡцы die Bienen haben schon die Drohnen hinausgeworfen. cf. трут.
 трясу́чка ВР. Ир. Вл. Fieber. туйка Стр. Ир. туйкы Ду. hier.
 тѹлко Марамор. = тилько, ниг; so viel.
 тудѹк Ян. junger Bär. plur. тудкѹ junge Bären.
 тунѣти ся (коло Густа) тѹньо продати. um einen billigen Preis lassen. щобы-м ся дѹже тунѣѹ = щобы дѹже тѹньо продав.
 тупѣця Вл. тупа балта.
 турѣцька соснѣна (sic!) МЛ. Zirbelkiefer, Pinus cembra.
 турлаш Ян. лыд покршении, що пливе рѣкѡу на ярн.
 турня О. Thurm. magy. torony. тѹрня у цѣркѣви.
 тут Лв. тут ня чекайте hier erwarten Sie mich. анде dort. анде ня чекайте, я дѡраз прийдѹ.
 тутѣскѣй Я. тутѣйскѣй Ян. hiesig.
 тутульѣй ВШ. Haubenlerche, Kothlerche Galerita cristata. на балеви кѡнськѡй, на помѣтѣню бѣвать в зѣмѣ.
 тучнѣй Лв. тучнѣй НД. fett. тучнѣ вѡлы fette Ochsen, Mastochsen. тучнѣ свѣнѣ Mastochweine. утучѣѹ свѣнѡ er hat ein Schwein gemästet. — тучнѣ нарѣга = гал. сѣта худоба, товста худоба fettes Vieh. маснѣ пѡливка fette Suppe. тучнѡвѣ вадѣ маснѡвѣ мѣсо fettes

Fleisch. тоўстѡвѣ дѣрево або тучнѡвѣ дѣрево Лв. dicker Baum. тоўстѣй чоловѣк НД. corpulenter Mensch. psl. товчань pinguis.
 тучнѡвѣ зѣла Д. Fetthenne, Sedum telephium.
 туш Ян. Rumpf.
 тяготѣ Лв. Bedrängniss, Trübsal. тепѣрь тяготѣ на свѣты. тяготѣ Шу. in der Bedeutung: Schwangerschaft. пѡзырать на жѡнѹ собѣ, на кралѣву (у тяготѣ бѣла) і заплакаѹ.
 тѣмувати Я. памятати, gedenken. він тѣмѹє. не тѣмѹю.
 у. ўбити Лв. = вибити austrüßeln; heraus schlagen а зѣбити на смѣрть todtschlagen.
 ўблѣднути Стр. виблѣднути blass werden.
 ўбрати З. избрати. ўбранѣ вже бѣлі колѡпнѣ З. в гал. избранѣ вже поскѣнки (плоскѣнки).
 увалѣти Я. herabwerfen. не увалѣ полотнѡ.
 увѣржити НД. кѡжу увѣржити або ўправити die Haut gerben.
 ўверечи Д. 1) вверечи, викинути, hinauswerfen. ўѡн (ѡвѡн) имѣѹ корѣтницѹ, а я пак ўвергетъ er hat eine Schildkröte gefangen, doch ich habe sie weggeschmissen 2) вверечи, вкнѹтити, взяти, entnehmen, einschalten. ўверли того слѡво в мадѣрського.
 ўвертати. ўвертувати Бі. пр. ўвертує хѣщѹ = урѣбать хѣщѹ.
 увѣвати голосом Ир. die Stimme modulieren, trillern. увѣвать голосом.
 ўвѡдкы plur. tant Лв. вѣвѣд в сороковѣй денѣ по влогах. идѣ на ўвѣдкы до цѣркѣви.
 ўвѣчити Лв. вѣвѣчити.

ўгварка Пу. Phrase; Aus-
 sprache. така ўгварка.
 угіашиги Лв. убўти. сего року
 много угіашидо = убуло богато
 heuer ist der Verlust stark. cf.
 magy. hí, hiány Mangel.
 ўгнавити Г. Лв. вады ўтопати
 Г. herausdrücken, auspressen.
 ógari, што пуд кожоў, ўгнавить
 гет = уграки, што під скіроу
 (у худоби) видусить геть.
 угройти ся на ко́го Пу. на
 кого сильно накричати.
 ўдаток І. видаток, Ausgabe.
 ўдати ся Вл. звязати. ребе́нем
 ўдать ся = звязе ся.
 удслизнути ВР. in Folge des
 Aufthauens schlüpfriг werden,
 відслизнути. удслизати. удслизало
 (сөрён, сныг, лёд).
 удуд МЛ. Wiedehopf, Urupe
 erops.
 удцўд ітї ВШ. одсюди іти.
 ўжмакати МЛ. (жмакати) drü-
 cken, pressen; auspressen. ўжма-
 кає, ўстиськає, ўкрутить (=ви-
 крутить) шматє (білє), колї
 перє.
 ўйшло пятьадцять днів Ім. es
 verstrichen fünfzehn Tuge.
 уйдати Л. ausfressen, fressen.
 усєлница, што уйдати лїстя.
 ўказати Пу. ВШ. висказати,
 aussagen, erzählen. ўкажу ім
 вшытко.
 ўклочити ся Г sich einnisten;
 ausgebrütet werden. уклочит
 ся муль.
 ўкорошєный Д. выхарашаний,
 castriert.
 ўладити Лв. виладити. ўладила
 орати.
 ўличити Стр. вичислити, aus-
 zählen.
 ўшняцкати Г. ausdrücken.
 ўшняцкат вон уграка́ er drückt
 die Larve der Rinderbieflyege
 heraus.

уштовати ВШ. philosophie-
 ren. овон уштовўє, є в нього ро-
 аума доста, має роаум великий
 (cf. psl. бєзоумьствокати
 άνοηταιναι, desipere.
 уніти. уновати Лв. винити,
 виновати, виноватити. я йго
 ўню = я єго виню ich schreibe
 ihm die Schuld zu.
 унїў МЛ. НД. Пу. унїўка.
 унїўка Пу. im Inneren (старо-
 руск. дѣноу. дѣноу. дѣнѣ.
 вѣ дѣнѣ) повст. із вѣ дноу
 гл. стор. 41.
 упавдїти ся, уповдїти ся
 Гр. sich verspäten. упавдять
 (упавдють) ся sie werden sich
 verspäten. упавдїяти ся sich
 öfters verspäten.
 упасти Вл. упаў гуд дўже го-
 лодный es traf ein Missjahr
 im hohen Grade zu.
 упытати Лар. in der Bedeu-
 tung: aussuchen. тажко упы-
 тати.
 упікати ся Ду. старати ся.
 упікауть ся sie tragen Sorge,
 старают ся. cf. psl. пешти са
 мєлєи, curae esse. попечєннє
 φροντις, cura. ukr. піклувати ся.
 ўплєти Я. вплєтєи стяжки в ко-
 сах дывок, Haarbänder.
 уповідати сє Р. sich melden,
 erscheinen. уповідас сє яшїрка
 по дожджі der Feuersalamander
 zeigt sich (erscheint) nach dem
 Regen.
 уповісти Я. erzählen, sagen.
 я уповіў.
 ўпозирати Л. ўповирувати
 Ім. ausschauen, виглядати, ви-
 зирати. як ўповирауть сєрня-
 чата? wie schauen junge Rehe
 aus? вун пўдло уповірує er
 schaut schlecht aus.
 упражнати ся Вл. ВШ. sich
 entsinnen, догадати ся; вправ-
 ляти ся, sich üben, sich be-
 fleissen, sich bemühen. упраж-

ній ся = вправляй ся. psl. *оу-пражматы inefficax reddere; συλάζειν, vacare.*
 ўпулити очи НД. *glotzen.*
 ўпулючы очи = што дуже упо-
 зирать ся = ўвалючы очи.
 упяичити Гр. *berauschen,*
 опаморочити. кажеш: як ня гду-
 мило в голові хоть: як ня
 упяичило.
 ускати НД. *кричати ус! ус!*
 в Галичині *кричать: гуджа!*
гуджа-на! тровити hetzen. во
 псоба ускати = *mit Hunden*
hetzen, тровити псами.
 у-скѡк Ир. *im Galopp. идѣ ко-*
ньѡм у-скѡк er galoppiert zu
Pferde. идѣ ступоу = колѣ идѣ
тѣхо.
 ўскоробчити I. *aushöhlen (cf.*
корѡбка Korbchen aus Rinde).
 ўскребтати Ир. *auskratzen,*
aushöhlen.
 услѡвити Л. *zur Rede stellen.*
 ўспилати I. *vicherpati, aus-*
schöpfen.
 успіхувати Лаг. *до ладу до-*
вести. успіхуе верно = участвитъ.
 устарити Кв. *alt werden.*
 ўсцяти Бч. *viscяти, brunzen.*
 ўсикати ся Бч. *viscяти ся.*
 уталожити ся ВШ. *утихоки-*
рети ся, заспокоити ся.
 утирѡлник Л. *утирало Кв.*
Handtuch, Wischtuch ручник.
 утолити жѡжду Ир. *den Durst*
löschen. „напиу си ся воли та
 угасиу жѡжду вадь утолиу жѡ-
 жду — говоримѣ по своей бѣ-
 сьды“.
 ўтрошити Д. *vitroschiti, виду-*
siti. herausdrücken. ўтрошитъ
угракы в шѡргы.
 утучити З. *fett mästen, mästen.*
 кедь гўску утучимѣ З.
 ўхватити ся Д. *vichopiti ся,*
vichvititi ся. перепѣриця лем
ўхватитъ ся маленцько, та сяде
униѣ далѣ маленцько die Wach-

tel flattert ein wenig auf, so-
dann setzt sie sich wieder auf
kurze Zeit.
 ўхоршаний вадь уишкани-
 ный З. *kastriert. ўхоршаний*
або уишканий когут.
 ўчерти вон ВШ. *hinausschmei-*
sen, hinauswerfen.
 учинити ся Пу. *sich stellen,*
simulieren. учиниу ся, што вѡн
пняий er simulierte einen Be-
trunkenen.
 уши в мясьи ВС. *Finnen (Cy-*
sticerus) im Fleisch, Fleisch-
finnen. ушливоє мясо ВС. fin-
niges Fleisch.
 ушивѡля МЛ. *Bärenraupe,*
eruca Arctiae.
 ушивѡнка Би. *eruca Deilephilaе*
euphorbiae, Wolfsmilchraupe
 „бо всякый цвѣт на нїи; —
 в Марамарѡши ушивѡуть собі
 платѡ“.
 фадѡлник Ім. ВР. НД.
 фадѡлник Ім. *Ligustrum*
vulgare, Rainweide „корч, на
нїи геѣ тѡрен.
 фѡйный Лв. *fein.*
 фѡйта М. *Art magy. faj. другѡ*
фѡйта eine andere Art.
 фѡрадѡванный Лв. *ermüdet,*
утруджений, трудный magy.
fárad = утомити; трудити ся;
старѡти ся.
 фарбѡити Я. *barviti, в Гал.*
фарбувати färben. вин фарбѡит.
 фѡйса Пу. ВР. *побѡч виразу*
со кыра magy. fejsze.
 фель. филь Ян. ВШ. *Gattung.*
два фѡлы. еден филь (у Гупулиѡв
в Жабѡ: еднѡ филь gen. fem.).
 фѡна (в Ключерьѡх) *Flachsseide,*
Cuscuta epilinum.
 фисѡити МЛ. *fauchen. гўска*
фисѡит або гагаѡ, качька рѡнкаѡ.
гўси фисѡят.
 фѡскаўка МЛ. *Pelias berus,*
Kreuzotter. (der Name wahr-
scheinlich nach dem wüthen-

- den Fauchen der gereizten Otter).
- фінджа** Бі. філіжанка, повничка. Tasse. дві фінджи.
- флуд** Я. Wolf, Canis lupus. флуд берé, що му се нагодит wórtl. der Wolf nimmt, was er trifft.
- фогóля** ВІІ. Wiesenknagrer, Crex pratensis. тькати піщóм, лабáми течé [течі в первістнім значеню; так і в старосл. тешти 1) currere 2) fluere]. ци „фогóля“ по руськы? — „то вже ўверли з мадáрського“. [в мад. fogoly = Rebhuhn].
- фóрскати** Ир. фóркати, хвóркати. schnauben. кóнь сфóрскать.
- фоснўт** Ир. fauchen. ма́чка на пса сфоснўла. ма́чка на пса сфосіть, кедь го побáчить.
- фоторчинá** НД. eine Strauch-art.
- фрас** Лв. Стр. Krankheit, Verderben. моріў бы тя фрас! Verderben über dich! mögest du hinsiechen! фрас бы тя быў! item.
- фрацкати** ВР. ausschlagen. фрацкать кóнь.
- фрыштык** Стр. НД. сніданє. „слово ўнято з нїмецького“ Frühstück. фрыштыкувати frühstückен. прóсїме вас до фрыштыка! — с пáном Бóгом фрыштыкуйте! най вам Бог дасть на пожїток! — дякуу! дай Бóже й вам дóбровє здорóвлє Стр.
- фруерáти**. фруеркáти. Мар. на фруері (флюярі) грати die Hirtenflöte blasen.
- фўкати** ВС. 1) blasen. пóрхáйка (Lycoperdon, Stäubling) на бильó в маржїни; кедь маржїну óко болїт, то зафўкауть пóрхавкоў, то помáгать. 2) fauchen; vor Zorn schnauben. тко,
- як ся наўчить, і спить і фўчить З.
- фушоўкы** Г. сливки круглі, чорні.
- фятлик** Стр. молада віта, молада галуза; вітка.
- ж. хабзїна** Стр. бїлий боз, Hollunder, Sambucus.
- хáвкати** НД. mit heiserer Stimme schreien. пітокурняк не пїс, лем хавчїть.
- хавнїк** ВР. Gebüsch.
- хáпкати** ВР. hastig greifen. хáпкали руки.
- хворлакувати** Лв. хворлякувати Іу. kränkeln, kränklich sein. хворлакуватий Лв. хворлякуватий Іу. хворякуватий НД. kränklich.
- хибїти** Бі. в гал. хибувати fehlen. чїї гўси хиблáть? = гал. чїї гўси хибўють, чїїх гусїй немá?
- хыжа** Лв. ВС... Haus, Hütte.
- хыжнá** припрáва ВР. Gewürz, welches im Haushalte des Bauers oft gebraucht wird. часнóк, цыбўля.. хыжнá припрáва.
- хыжнїй** Стр. Haus-. хыжнї птицьи Hausvögel.
- хыхлáтый** О. buschig cf. рос. хохоль = Schopf.
- хóдлы** Бі. Stelzfüsse.
- хляскати** Іу. mit Geräusch schlagen; schmitzen.
- хмáрно** ся НД. es ist wolkig, es ist trübe.
- хмелїна** Ян. Hopfen, Humulus lupulus.
- хоўп** Г. Стр. Schopf, Haube, Federbusch cf. хоўпáк З. aus Lammfell verfertigte Mütze cf. ковпак.
- хоўпáня** Стр. Лв. хоўпáнька Ир. Ду. Haubenlerche, Galerita cristata.

- хоўпáтый** З. Г. mit einem Schopf versehen, gehaubt. чокырде́й хоўпáтый З. die Kothlerche ist mit einem Schopf versehen. джаворонка хоўпáта ходитъ в зямі по пўтэвои die Haubenlerche ist Winters an Wegen zu finden.
- хоўпик** Д. Вл. (ховник) kleiner Schopf.
- хольпáти ся** Кв. хольтати ся wackeln. хольпáв ся es wackelt.
- хоўпўн** Бі. Haubenlerche, Schopflerche, Kothlerche, Galerita cristata.
- холод́на** Кв. холодн́ця ВР. холодн́йня Лв. холодн́ля Laube, альтана.
- холóшны** Я. штáні червóні, тоўстí (= грубі).
- холошн́янік** Гр. што в холóшнях ходитъ. холóшн́янік: до сёмага покол́ня холóшн́ями во-нítъ.
- хорóшáник** ВС. castriertes Männchen z. В. Ochs, вул. „хорóшáники“ кл́ичежé і барáні, што ся хорóшáут.
- хосéн** Г. Ну. I... Nutzen. magy. haszon.
- хоснов́тый** Стр. nützlich magy. hasznos.
- хосну́вати** Г. Nutzen ziehen; benutzen, gebrauchen. Мад́яри хосну́уть magy. használ в гал. хисновáти.
- хоть** in der Bedeutung: oder Гр. як ня тлум́ило в голов́и хоть упянч́ило. — хоть ВС. wenigstens. хоть рóк wenigstens ein Jahr.
- хоть де** Ян. = будь де wo immer. — хоть куды́ ВШ. nach allen Seiten, in beliebiger Richtung. — хоть яќий Я. Бі. was immer für ein, welcher immer. хоть яку́ співанку́ співа́й.
- хоть** — хоть О. entweder — oder. кáжежé хоть девáносто — хоть девáтьдесáть.
- хрáпля** Стр. НД. в осен́и, кол́и земл́я замéрзнé; сн́йг, кол́и пўститъ і замéрзнé Стр. — груда на дорóв́и, кол́и болóто при-мéрзнé НД.
- хрeбтáк** (хрeптáк), dem. хрeптáчэок Гр. Krüppel; Кн́прс.
- хрeстóк** О. genit. хрeсткá dat. хрeсткú etc. Kreuz in Gal. хрeстнк genit. хрeстнка.
- хромн́дéй** О. хрómный чолóв́ик, куляс ein Lahmer, ein Hinkender.
- хрўпкáти** З. knuppern, knuspern. хрўпкáуть д́йти лопáткы́ die Kinder essen knuppernd die (Erbsen)Hülsen. лопáткы́ на горóсьи, бóбi, пасўли... вшытэо, што лўцитъ ся.
- хруст** (Липша у Мараморóши коло Густа) Maikäfer, Melolontha vulgaris.
- хрáскáти. хрáщáти** Бі. knar-gen.
- худенá** Лв. mageres Fleisch. хўжéс мясэо = худше мясэо. — подб́ирай тоту́ худеню́, трéба наб́ити п́кннц́и.
- цáбáти** ВР. zappeln, langsam gehen, kriechen. ловтáны плесковáти, цáбáуть т́хо (=зappeln d. i. bewegen sich langsam) ВР. гл́стá цáбáть по земл́и або лáзйтъ.
- цáйзлпк** Ян. Zeisig, Fringilla spinus.
- цáпы** Ду. шрáги до р́зáня дрóв Sägebock.
- цáрь** О. König, король. цáрьськы́й kóniglich; корол́вский. пóшóу у цáрьскú рóбóту гачўт́и стивáти.
- цáрьн́к** Ян. Lucanus cervus, Hirschkäfer.
- цэв́т** МД. in der Bedeutung: 1) Farbe. голуб́ый цэв́т blaue

Farbe. 2) Gesichtsfarbe, frische Gesichtsfarbe. має цвіт в лиці чоловік, ож здоровий, слабый не має цвіту в лиці, блідый.

ц е р е ї О Schneegraupen cf. серен, pol. szron. ц е р е ї паде; — як дуже сныжит, як грубый свыг, кажеме: пластовец.

ц е р ь к і в к ы Вл. zelo в синенькым цвітом.

ц о п к а т и Лв. пр. свиня цопкаты вадь чыпкаты, кедь йість.

ц ы б а к Ир. цыбан О. цыбакы або чафуркы на чесноку Ир. die röhrenförmigen Blätter und Schäfte der Zwiebelpflanze пішли цибулы в цибани О. die Zwiebel trieben Blätter.

ц ы б ы к ы Д. nom. sing. цыбык die röhrenförmigen, bauchig aufgeblasenen Blätter der Zwiebelpflanze. цибуля має цыбыкы.

ц ы б у х Я. Pfeifenrohr. в Жабю в Гал. чубук. dem. цыбушок. дай ко ми цибушка турецк. tschubuk, tschebek.

ц и г а в і н Стр. Лв. Zigeuner, циган, циганчук psl. циганинъ vel циганинъ Zingarus.

ц ы г о н и т и (коло Середнього) гнати. доцигонити = догонити. cf. галицдор. цыгкати.

ц и м б о р а . ц и м б о р Пу. Genosse, Kamerad magy. czimbora.

ц и в і в к а Я. або йця цинова Я. — кварта цинова magy. itcze = Halbmass.

ц и н ь к а - ц и н ь к а - ц и ! НД. (кличуть на свини cf. čech. čunče = Ferkel); — на-на!-ки! кл. на корови; — не-не! кл. на коні; — на лоша́та; не-чїду-не! — на гуси: гусю!

ц и н ь я н ы й I. zinnern, Zinn- жабі корытата ги цинья ложка.

ц ы д і л о Я. Seiher, Seihe.

ц ы л е НШ. ganz und gar, in der That; wahrlich? то онь

цыле жу ся полюбило = das gefiel ihm ganz gut.

ц ы п а ў к а І. НД. Лв. цыпавка Spitzmaus, Sorex, „бо цыпчить“ Лв. plur. цыпаўкы.

ц ы п а ў к а НД. Dorngrundel, Cobitis taenia. рыба май менша, ги пискор.

ц ы п к а т и Бі. ВР. pieren. курята цыпкауты.

ц о р к н у т и Д. klirren; klingeln; klirpern. цоркне сриберный.

ц о р к о л а Ім. вадь сорокола БР. Feld-Rittersporn, Delphinium consolida в Гал. сорочи ланки (цоркола мїсто соркола cf. сорока).

ц о р к о т о л я МЛ. в Гал. teréfa ein Rad, womit die Kinder spielen, Schwirtgrad.

ц ў р а в и й I. І. дрантивий, дравий, клапчастий. цуравый жид, lumpiger Jud cf. čech. car = Fetzen, cf. цундравий lumpicht, zerfetzt magy. czandra. цураві двєри I. дрантиві, але зроблені двєри.

ц ы в к а МЛ. цяўка plur. цявкы Dohle, кавка Corvus monedula psl. чакька.

ц ы в к а т и Стр. свиня цявкаты, кедь йість.

ц ы в к а т и ВШ. in Tropfen herabfallen, herabtröpfeln. дождь цявкаты.

ц ы т к а І. Tüpfel. твєрдо красни цяткы у пырських курій (= морских курій) die Perlhühner haben sehr schöne Tüpfel.

ц ю н ю к Ян. Stechmücke, Culex ripiens гл. соніот, суніот magy. szunyog.

ч а й с к о р о НД. скоро роби, скоро іди: „кажеме: чай скоро! обы дуже швидко ішоу.

ч а л о в а т и Д. magy. csalni, „кламати“ чарувати cf. ukr. чаклувати.

- ча́жкати ВШ. platschen. поті-
хли сві́ні, лиш ча́жкають.
- ча́жняний. ча́жняний Лв.
schön; tüchtig, stark; ehrbar.
красный, сильный, рослый, годи-
ный (= годный), читавый".
ча́жняний хлѡп, ча́жняний голуб
(cf. че́мний = artig).
- ча́пкати ВР. Ир. ча́пкати свиня,
як їсть, cf. ча́жкати, ця́жкати.
(час) у ко́лько часу um wie
viel Uhr. де́сять часѡв zehn
Uhr. пѡў о́сьмий час = halb-
acht Uhr.
- часѡвник Яв. O. Uhr, Zeit-
messer. psl. часѡвникъ horo-
logium.
- ча́стѣти до цѣ́ркиви НД. хо-
дити до цѣркиви psl. ча́стѣти
frequentare. ча́стѣти вѣ
цѣ́ковѣ.
- ча́фѣрка (у Изѣ) Eidechse,
Lacerta.
- ча́фѣрка ВР. die Hülle der
Buchnüsse oder Bucheckern.
буков в ча́фѣрці cf. halic.
шапурка.
- ча́яти Вл. гляда́ти, вижда́ти,
убива́ти ся, стара́ти ся, журѣти
ся (за чим). ча́яти за робо́тою,
за грѡши, за хлѣ́бом. ча́яти
sperare; exspectare.
- ча́кай тко́сь ма́ло! ВР. der
Unbekannte soll ein wenig war-
ten.
- ча́лядіна Г. Р. ВШ. або жо-
на́. че́лядіна Р. Frau, Weib,
че́лядник (че́лядник) ВШ. =
чоловік. че́лядча Г. або жо́на
сво́ че́лядча. genit. че́лядчати
че́лядпеский О. че́ледѡ-
чий Я. = жіночий.
- че́нѣв Лв. Wanne, magy. csengő
че́нѣвѣистый (че́нѣвѣистый)
підгѡрлистий, mit grosser
Wamme versehen. во́лы че́нѣ-
вѣсти.
- че́рвѣвый О. wurmstichig. че́р-
вѣвый горѣх.
- че́рво́нка НД. rothe Ruhr.
- че́рво́ток Г. Anobium, Klopff-
käfer. шно́го че́рво́токѡв.
- че́рева́ plur. tant. НД. Г. Ein-
geweide, viscera, кишкы́ вышты-
кы", pol. trzewa. че́рева́: што
удну́ Г. = Eingeweide: das,
was im Inneren der Körper-
höhle liegt".
- че́реда коро́в МЛ. пу́ дру́га сто
(150) коро́в.
- че́редарь Д. па́стырь, што ко-
ро́вы пасѣ. че́редари́ти ВШ.
бы́ти че́редаре́н (па́стухом че́-
редѣ, че́редаником).
- че́реп Ім. in der Bedeutung:
Blumentopf.
- че́репа́ня Л. на́кривка з выпа-
лено́й гліны́.
- че́репа́ня Ім. Stockrose, Pap-
pelrose, Althaea rosea (декуда
у Бойкѣв пр. коло Туркѣ: че́-
репа́ня = Eichhorn, Sciurus).
- че́рибо́нѣти МЛ. ва́дь че́ри-
бо́рѣти МЛ. zwitschern, singen.
коро́лик че́рибо́нѣт і прѣ́дко ты-
ка́в в лу́м.
- че́рле́на хворо́та ВЛ. Г. scar-
latina (че́рле́ный = че́рво́ний,
roth)
- че́рле́нисты́й Ир. röthlich,
roth gemischt. як упо́зарѣть
дзя́бка? -- че́рле́ниста.
- че́рле́ница НД. че́рле́на глі́на,
rother Thon.
- че́рле́ноборо́дый Мар. mit
rothem Barte, gal. рудоборо́дий.
- че́рле́ногруд ВС. Erythacus
rubecula, Rothkehlchen.
- че́рле́нобѣ́цѣя ВС. К. Ду.
Rothauge, Scardinus erythro-
phthalmus. че́рле́нобѣ́цѣи ма́ло
плеско́на́ти.
- че́рле́няк Г. ВС. plur. че́рле́-
някы́ Art essbarer Schwämme.
- че́рпа́к або на́падка Г. eine
Art Fischnetz.
- че́рты́ж В. ausgerodeter Wald-
theil „ги бы́ ўчи́ствѣ ха́шу“.

чесно́к Кв. Knoblauch.
 честува́ти І. Л. Лв. Ehre er-
 weisen, schonen.
 чи́колонок plur. чи́колонки Бі.
 Fingergelenk, Fingerglied.
 чи́м Г. Я. in der Bedeutung:
 wann. наколи́ прийде або чи́м
 прийде Г. wann er kommt.
 чи́м се зме́рне Я. bevor die
 Dämmerung eintritt.
 чи́м ір Д. чи́мр Veratrum, Nies-
 wurz. „у три годя́ ўцивите; о́коло
 на ѝм цвѣт білы́“.
 чи́нгашка Ір. Вл. чи́нкашка
 ВР. „чингашкы́ жо́уто цвѣту́ть
 на ве́сну“.
 чи́р коло́чѣны́ МД. з кынди-
 ричнойі му́кы за́мѣшка рѣдка.
 чи́сто чо́рны́ ВС. ganz
 schwarz, einfärbig schwarz. кы-
 рця́ чи́сто чо́рна.
 чи́тавы́ Ір. Стр. Бі. gut, brav;
 achtbar; schätzenswerth; werth-
 voll. чи́тавы́ го́лос. чи́тавы́
 робѣтны́к. худѡба чи́тава. не чи́-
 тавы́ робѣтны́к, што не ма́є
 рукы́.
 чо́лка З. чупер psl. чѣлка
 в гал. декуди: чѣлка.
 чи́нѣти К. чинѣти, machen, ver-
 fertigen. лаицкы́ чѣнѣть лы́ти
 з кульба́бки К aus den
 Schäften der Kuhblume (Ta-
 raxacum officinale) machen
 Kinder Ketten.
 чи́нтаз МЛ. Fink. два чи́нтазы.
 чи́пак ва́дь рукави́ця Лв.
 Haube (reticulum), zweite Ma-
 genabtheilung der Wieder-
 kauer.
 чи́пка́р Ян. Hausirer „шо з усѣ-
 ко́у краи́во́у хо́дѣт по хата́х
 і прода́є (краи́на=feile Waare,
 Kramwaare).
 чи́пка́сты́ НД. розчѣплѣны́,
 handförmig. білокле́нь ма́є лист
 гладкы́, чи́пка́сты́ der Weisse-
 bern hat glatte, handförmige
 Blätter.

чи́рка Стр. Anthus, Regenpfeifer.
 чи́рки квилѣть.
 чи́сли́ти або личи́ти Бі. zählen.
 чи́овжик Вл. Ир. Бі. Д (чи́ов-
 чик). чи́овжі́й Лв. Sprech-
 weise, Sitta europaea.
 чи́овха́ля І. НД. чи́овха́л-
 ни́ця НД. ма́ла терлиця до
 конопель НД. прѣдиво́ чи́овхатъ
 ва́ чи́сто, ма́є чоты́ры зу́бы а
 в середны́х жы́чок у́тесаны́й в
 дере́ва на́ остро — у розколѡтну
 лы́чком ру́бать (дру́гы́й раз) І.
 чо́вхнуты́ Ян. plumpsen. рыбо-
 лов (Sterna) чо́вхне в во́ду,
 іме́ рыбу і віскучѣт (віскочѣт =
 вискочыть).
 чо́ок plur. чо́оки Лв. Lanius
 excubitor, grosser Würger, чок.
 чо́нка́сты́й нѡс НД. кырпачы́,
 ма́гу. csonka, pisze огг.
 чо́пна́рь ЛВ. „што па́ленку на-
 ліва́ть“.
 чо́по́к І. Fruchtstiel. на чо́ику
 auf dem Fruchtstiel.
 чо́рга́н Бч. Küchenschabe, Pe-
 riplaneta orientalis.
 чо́рны́ хрущ Л. Rosssäfer,
 Geotrupes stercorarius. як лы́-
 тать з ве́чера, забрѣнѣть.
 чо́рнобо́роды́й Мар. mit
 schwarzem Barte.
 чо́рнокле́нь НД. чо́рнокле-
 ни́на Д. Acer tataricum herz-
 blätteriger Ahorn.
 чо́рнопе́ря Коп. eine Fischart.
 чо́ба́нька МЛ. Haubenlerche,
 Kothlerche Galerita cristata.
 чо́удны́ Стр. wunderbar. та́кы
 му́ха, ейі чо́удно зву́ть.
 чо́дофа́й Ім. ва́дь лы́ка папрѣка
 Stechapfel, Datura stramonium.
 чо́курде́й К. Haubenlerche,
 Galerita cristata. лы́тат по пу́-
 тѣх.
 чо́лка Лв. eigtl. Schopf. cf.
 чо́лка, psl. чѣлка. чулка, што
 выхо́дѣть із струка́ кынди́рчы
 die langen, aus den Blüten-

- kolben der Maispflanze herabhängenden Narben.
- чу л ко ва́ти ВР. vom Wachsen der Narben der Kukurutz-Stempelblüten. сла́бо кындиря́ця чу л ку́с = в Гал. „пряде“.
- чу ма́к Я. пу́ста капу́ста, що не звива́с се в го́ловку; хи́ба га́ллиця в'ї́сть чу ма́к.
- чу ф е́рка Бч. Eidechse Lacerta plur. чу феркы́.
- ча́мкати І. сви́ня ча́мкати гл. ча́мкати.
- че́д Кв. in der Bedeutung: Dunst, Nebel hie und da in Gal. auch in der Bedeutung: Rauch. (eigtl. чад = Kohlendunst. ды́м = Rauch).
- чу ва́ти ВР. verlauten. што у вас чу ва́ти? was verlautet bei euch Neues? was hört man Neues?
- ш. ша́кнү́ти Ім. abhacken, abschneiden. ша́кнү́ ўхо=відри́зав. cf. psl. сѣшти, rad. сѣк. ша́кнү́ти Вл. in der Bedeutung: stehlen, entwenden. ша́кнү́ = укра́в.
- ша́льі́янка або ша́лені́ця Бі ша́льі́тра І. Taumelloch, Lolium temulentum. кебы найі́ў ся, то́бы поду́ріў; у нас жо́лоти́ники поду́рили од ша́льі́тры: не вста́ў, до́кль ся не ўспа́ў (=ви́спав).
- ша́ндáрок Р. Seidenschwanz, Bombycilla garrula (шандар = Gendarm; nach der Haube, welche einigermaßen dem Hute eines Gendarmen ähnelt, so benannt).
- ша́нтале́ба ВШ. чолові́к не чу́гарний, lumpiger Kerl.
- ша́новáти. ша́нува́ты Лв. в знач. жа́лувати. ша́нуу́ magy. sajnáлом.
- ша́ра́нец МЛ. Thürangel. двері́ держа́т ся в ша́ра́вці.

- ша́пка на обо́ровы Лв. покритé на обо́ровы. — на хы́жы: верх, на глы́ві верх, на обо́ровы: ша́пка. спра́вилі́сьє ша́пку.
- ша́рка́нь gen. fem. Стр. Dra-chen magy. sárkany.
- ша́ркантьóв Ду. Sporn. у ко́гутá шаркантьóви. magy. sarkantyú.
- ша́тан Іу. Teufel. pol. szatan psl. сотона. gr. σατανás.
- ша́цкати Лв. ausschlagen, mit Wucht schlagen. ша́цкати ко́нь.
- ша́ш МЛ. рого́жина, Турфа, Rohrholben. ша́ш кло́чить ся в бо́лоти́; то́го ша́шу мно́го. ша́ш ВС. Phragmites communis. Schilfrohr. гру́бий ша́ш dickes Schilfrohr cf. magy. sás=Riedgras cf. саш, сарши́на.
- ша́шка НД. ВС. Heupferdchen; Libelle, Wasserjungfer. ша́шка, што йі́сть жы́то: до ма́ка йі́сть ве́рно = Calandra granaria, schwarzer Kornwurm.
- шва́блик І. Schwefelhölzchen.
- шва́блика́рня Лв. шва́блича́вка І. Zündhölzchenschachtel. „што ся шва́блны́кы кла́ду́ть у ньóму“.
- шва́кнү́ти са́бльоў Іу. mit dem Säbel dreinhauen (gebildet von der Interject. шва́к, welche das Geräusch eines mit Wucht geführten, einhauenden Säbels (oder überhaupt eines Schneideinstrumentes) bezeichnet.
- ше́лесна́тый (селесна́тый) Ду. широкий, рога́луже́ный. шеле́на́тый дуб eine Eiche mit breiter Krone, eine breit verästelte Eiche eigtl. stark rauschend cf. шеле́ст = Geräusch.
- ше́льі́якый ВШ. уся́кий, ше́льі́яка ве́шля́. čech. všelijaký allerlei.

шепілявый Bi. der lispelt, гал. сепелявий, „що не гóден гладко говорити“. чоловік шепіляє МЛ.

шеренконьїти Ду. Gr. prasseln; gauschen. шеренконя́ть муриякы, кедь кысять.

шестинедьлька I. невіста, што иде на ўвòдкы до цєрквы.

шибеня́к Пу. Galgenstrick, Galgenvogel.

шибка́ вода́ НД. schnell fließendes, von oben herabstürzendes Wasser.

шингір НД. Perca fluviatilis, Flussbarsch magy. süger. два шингірі

ширинька Г. Wamme. на шкúрю пуд шийоу вола́ вадь корòвы кажеме: ширинька.

шишкарь Ян. шискарік Рос. Kreuzschnabel, Loxia. торòбит шишкы er schält die Zapfen der Nadelbäume.

шингар або чіраз Лв. eine Fischart. plur. шингарі. чіразы. з'їнїю двòго чіраза (сф. шингір).

шкалубина ВР. НД. Eischale [aus шкарлубина, сф. шкарлуна, скорлуна, скаралуна (скора + луна); сф. скарубина, шкаруба, шкарупа]. в шкалубини бильòк, жоуцьòк, в жоуцьку пияжòк (Hahnenritt).

шкобець Д. Rüttelfalk. шкобець иметь хоть якòб пòтя малòб.

шлик або шлеґ Я. шапка баранєча з закòташи.

шляпати в болоты МЛ. шляпати шляпнути Лаг. plumpsen. камінь шляпнуу у воду.

шидія НД. Schmiede, кузня.

шняп О. одий шняп летїт. шняпа ВС. Schnepfe.

шо О. was.

шоуковий Я. Seiden- за́паска шоукова.

шоўдра gen. fem. шоўдер gen. masc. vorderer Schinken. едєн шоўдер. два шоўдри або шоўдри (сф. germ. Schulter).

шолòпати Gr. ein Geräusch verursachen, klappern. ка́чка шолòпать пыском.

шор Пу. ряд. Reihe, Linie. за шором, за порядком, magy. sor.

шпорунік МЛ. sparsamer Mensch, Sparmeister. шпарівнік.

штиж Кв. ви́брана корòтка воўна. — корòтка воўна, а доўгий вòлос відчїхре (= відчеше); тче доўгий на оснòву, а штиж тче ся впоперєк О.

шўга Д. ніколи magy. soha = niemals.

шўгай Gr. I... шугай словацк. šuhaj парубок, леґїн.

шўмела ВС. die scheidenförmigen Deckblätter, welche den Maiskolben umhüllen. шўмелоу єст струк обгòрнений. (Um Zalisčyky in Gal. шумелїнє).

шумеля́нка Лв. капўста, што ся не звївать в головку; лєш дїла шаргы.

шўмола або шўмїл Ир. Lieschen, die Deckblätter des Maiskolbens гл. шумєла.

шумоты́ти О. gauschen. лїс шумотїт. замуотыло лїстя.

шупірка МЛ. шупєрка Р. шупєрька О. plur. шупєрькє. Eidechse, lacerta шупєрка бїгає по полю сф. чуферка.

шусты́ти Ир. Ду. gauschen. потòчок шустыт; лїстя, рїаджа шустытє.

шўты́й Bi.. ohne Gehörn, ohne Geweih; hornlos. оленця і серна шўта, а оленя і цапы із рогамы; у оленя кòлько му пàсєнкòв тòлько му рòков.

шутка К. Вл. Лв. 1. amentum, Kätschen (здає ся „шутками“ авано давнійше ягнатка cf. шутій=безарожний; оттак „шутки“ тільки, що ягнатка, баята, базькі — а то мовби від подоби до ягнат).

шд. щяпаўка ВС. Ohrwurm, Forficula auricularia.

щупка ВС. Бі. ВШ. щупка Г. Stein (putamen) in der Pflaumenfrucht (drupa); Kern. роспучит сливку, а што укыне, то „щупка“; щупки таґже з яблыка, з грушкы, з дыны як іс сливы, іс черешні.

щюка Г. Д. Hecht deminut. щючка kleiner Hecht, junger Hecht.

я. яблычя plur. яблычята Стр. kleiner Apfel.

яблычко НС. МЛ. Ян. Kehl-kopf, Adamsapfel; Kniescheibe.

явірниця О. Johannisbeere, Ribes rubrum.

ягода НС. Я. Erdbeere. ягоды чепегіві = полуниці.

язык руськый Ир. ВС... язык руськый ruthenische Sprache, мы руського языка wir sind ruthenischer Nationalität.

як котрый Я. wer (je nachdem).

ялийниця 1. Wachholder, Juniperus communis.

яло Р. es ist gelegen, es ist passend. старому Лазаровичеви не яло dem alten L. ist es nicht schicklich.

яриць НШ. у нас сьіють дво-який яриць: с голомша і яриць сальковатый, з доўгими сальками (Grannen).

ярич Л. ВР. Igel, Erinaceus europaeus ярич песьій (у німецкого люду: Hundsigel) і свиньскый Л. (у пімецкого люду: Schweinigel, Sauigel).

ярмарчєнін О. чоловік, що ярмаркує. ідут ярмарчєни (ярмарок в О. = Jahrgmarkt).

ярмина З. Бі. Wamme. „кожа, што пуд шийоу воліви“.

яршина МЛ. „карк у волі, де тягне ярмож; пуд горлом с пудгорляця (Wamme).

ярний Лв. весняний.

яруга Г. Schlucht „што стоїть вода в ній“. яруга, што голесо выбе на дорovy З.

ясні або ясна Г. plur. tant, Zahnfleisch, gingiva в Гал. ясла, ясна.

яснец Ян. dünne, durchsichtige Eiskruste.

ястріб потьчий Ян. Sperber, Finkenhabicht, Nisus communis.

ястряб велікий МЛ Г. Hühnerhabicht, Astur palumbarius. ястряб гонит за курми Бч.

(я ти ся) мены ся то не яло ВР. = „не паруй, не прымно“ für mich ist es unpassend, unschicklich. зр. яло, яти.

ящур Л. ящюр Им. ящир О. ящирка Р. Salamandra maculosa, gefleckter Erdmolch, Feuersalamander. — но вели помали йде ящур; ящурка швидко бігать Л. der Erdmolch kriecht langsam; die Eidechse lauft schnell. — ящюра перепущать через руку, обы легка рука, обы удало ся хорошати Им. man lässt den gefleckten Erdmolch über die Handfläche kriechen, um eine „leichte Hand“ zum Castrieren der Hausthiere zu haben (Aberglaube).

ящур полевый Я. ящюрка ВС. ящурка Л. Eidechse. Lacerta agilis. бігать ящюрка на чотырьох лабах; хвост доўгий нас.

б. еднó вш́ьткo K. alles eins
 все однó. вітер та́й вихор еднó
 вш́ьткo - а повіт́рúля (Wir-
 belwind) крúтять.
мжкый Bi. gewandt, mit Chic;
 schnell. по́й ё́мко=gehe schnell,

gehe eilig. — comp. ё́мший
 ВШ. superl. ма́й ё́мший ВШ.
ю. ю́га Стр. Schaf. звичайно:
 вóвця́; magy. juh.
 ю́гас Стр. ю́гас Schafhirt;
 Schäfer. magy. juhász.

Похибки печатні і декотрі доповнення.

стор.	стр.	Напечатано:	Має бути:
5.	2	з гори rak = рал;	гáк = рак;
5.	7	„ Тю лалкьалъ	Ты лалкьалъ
5.	9	з дол. розкапчати	ро скапчáти
10.	1 і 2	з гор. Подані тут мною зна- доби обнимають запис- ки, які починив я при кінці липня і в серпні 1897 р.	Подані тут мною знадоби обнимають записки, які починив я при кінці липня і в серпні 1896 р.
11.	16	з дол. привіт,	привів,
17.	12	з гори βεθρός, uva.	βέτρος, uva.
26.	11	з дол. nich ganz	nicht ganz
39.	4	„ макккккъ.	маккккъ.
42.	14	„ сѣмкрюенъ humilis.	сѣмкрюенъ humilis.
45.	16	з гори psl. bawól.	pol. bawól.
46.	15	з дол. psl. čaler	nsl. čaler
54.	[Зложня привластна (possesive Compo- sition) належить додати:] простоволóсьй Я. mit unbedecktem Haupte. — черле- ноборóдый Мар. mit rothem Barte. — чорноборóдый Мар. mit schwarzem Barte.		
55.	[Наросток - авъ належить додати:] ч́йтавий Мар. Г.. achtbar; geschickt, tüchtig.		
57.	17	з гори утворює ся наросткам - акъ:	утворює ся наростком - акъ:
59.	9	з дол. wettem.	wetten.
68.	20	„ цр́кккннъ	цр́кккннъ
72.	11	з гори и ю́й (ййў, ййї, ййї) і	ню́й (нўў, нў, ный); и. ю́й = їй, psl. юй. завжди и втєскає ся також в abl. sing. et plur. ни и, нь о ў psl. нмъ. юж; ни иа (ни и) psl. ни и.

126. [заклинаня. — належить додати:]
 гута бы ты збіла! der Schlag soll dich treffen! — зина
 бы ты збіла! die Fieberkrankheit möge dich aufreiben. —
 жаль бы тебе побій! vor Schmerz mögest du verenden. —
 Бог бы вас дагде дьі! Gott möge euch aus unserer Mitte
 nehmen, möge euch entrücken! — было бы ти поганое!
 Unglück über dich! — няй Буг варує! Gott behüte! — ва
 смак бы ти упало! etwa: es soll dir sauer bekommen! —
 долби голынками бы ти потекло! item. — моріу бы
 ты фрас! фрас бы ты би! schwere Krankheit möge dich auf-
 reiben! Verderben über dich! — до галибы! zum Teufel! —
 невόля бы ты йіла! in der Sklaverei sollst du verschmach-
 ten! (ein Fluch jenen Zeiten entstammend, wann noch Kriegs-
 gefangene zu Sklaven gemacht wurden).

стор.	стр.	Напечатано:	Має бути:
128.	9 в дол.	погостіу.	погостіу?
136.	15 в гори	дыу?	дыу?
148.	4 "	вісьом	восьм
148.	5 "	вісьом.	восьм.
157.	4 в дол.	чотіры	чотіри
157.	1 "	чотыры	чотіри
169.	15 "	твёрдо зжуриу ся.	твёрдо зажуриу ся.
205. ст. II.	25 "	Phaseolus	Phaseolus
211. "	II. 23 в гори	gefärbtes	gefärbtes
212. "	I. 11 в дол.	варте уваги гідни,	уваги гідне,
212. "	II. 23 "	[по гергеліця МЛ. належить додати:]	
		гал. гергеліця, гергеліце, гергеліца староруск.	
		гьгьрица (гл. Початки до улож. номенклятури і термінології	
		природописної, народиї. Нап. І. Верхратский II У Львові 1869.	
		стор. 26 і Ueber die Mundart der Marmaroscher Ruthenen	
		v. I. Werchratskij. Stanislaw 1883. стор. 40) cf. it. gorgoglione,	
		lat. cureulio.	
212. "	II. 10 в дол.	гіндат дьтіна	гіндат дьтіна
216. "	I. 18 "	Wachsschabe;	Wachsschabe (Galleria mellonella);
229. "	I. 5 в гори	косі — коса	косі коса
230. "	II. 6 "	der Todtencule	der Todteneule (des Todtenkauzes, Athene noctua).
244. "	I. 7 "	[по: княгінька] — належить додати:]	
		пання Ім. або примильно: панийка Ім. Frau, Frauchen.	
249. "	I. 19 в гори	на паску тютюну	на пачку тютюну
251. "	II. 18 "	щось небуь	що небуьд
261. "	I. 3 в дол.	čech. chudobny masur.	čech. chudobný masur.
		chudobný	chudobny

До історії „руського обряду” в давній Польщі.

З поводу моєї замітки в XXVII т. Записок (Miscellanea) „До історії „руського обряду“ в старій Польщі“, де я видрукував в своїми увагами грамоту кор. Жигмонта, що заборонює будувати в Дрогобичи православну церкву, др. Антоній Прохаска, звістний польський археограф, кустош львівського краєвого архиву, надіслав міні, як редактору Записок, дуже цінний лист, де поясняє тенезу сеї заборони і заразом дає иньше освітленне сьому факту. Я подаю низше, за згодою автора, сей лист в цілости (в перекладі), як дуже інтересний причинок до сеї справи, але дуже цїнячи полані вп. ученим фактичні пояснення і висловлені в тої нагоди гадки, позволю собі одначе в де чім з ними не згодити ся.

Ш. учений висловляє ту гадку, що з огляду на дійсні обставини, серед яких видано згадану грамоту, „про якийсь хоч би найменший релігійний гнет зі сторони королівської власти не може бути ані мови“; як причини, що привели до видання сеї грамоти, ш. учений припускає дві — мійський привілей, що виключав можливість будови церкви в границях міста, принаймні таку заяву міщан перед королем, друге — те роздраження, яке викликала в дрогобицькій громаді справа сеї церкви.

Д. Прохаска звязує сю справу з суперечкою між дрогобицькими сьвященниками за доходи, що йшла в 1-ій чверти XVI в.; є в тім одначе трудність, бо тим часом як то була суперечка сьвящеників, домашня справа руської громади, справа нової церкви в 30-их і пізніших роках являєть ся справою цілої дрогобицької Руси, і в акті 1540 р. і в иньших, згаданих д-ром Прохаскою, по одній стороні стоять Русини — homines

rithus rutenici, illud oppidum incolentes, по другій — міщанська громада (ровумій — католицька) — oppidani drohobicensis; як і був який звязок сеї справи з давнішими процесами попа Сенька (се лишило ся невисьвітленим і причинками автора), в усякім разі справа церкви ніяк не була вже його особистою справою, її уважала своєю дрогобицька Русь, і справа полагджена була 1555 р. компромісом її з міщанською (католицькою) громадою. Отже можна говорити під час сеї справи тільки про роздраження між дрогобицькими Русинами і католиками; яка була причина роздраження, того не знаємо¹⁾, але бачимо, що дійсно було. Се роздраження дійсно могло б вплинути на королівську заборону, і я думаю, що король міг би ним мотивувати провізоричне відрочення справи, але в акті 1540 р. нема про те ані мови, і акт сей взагалі не мав провізоричного характера (тим поясняєт ся і те, що міщанська громада ще 1568 р., уже по згаданім компромісі 1555 р. предложила його при списанню привилеїв²⁾); тим самим і вплив сього роздраження на королівське рішення нас не інтересує: ми питаємо за правною підставою сеї заборони, й вона тільки нас інтересує, а такою підставою є покликування на те, що в Дрогобичу ніколи не було перед тим церкви.

Др. Прохаска толкує се так, що міщане покликували ся перед королем на якийсь спеціальний привилей м. Дрогобича³⁾ (хоч і не уважає певним, що місто такий привилей мало) і що згадані слова грамоти 1540 р. про руську церкву належать до сього спеціального привилея м. Дрогобича. Я думаю, з поданої дром Прохаскою історії справи виходить зовсім ясно, що дрогобицькі міщане не мали такого привилея, инакше се вийшло б на верх в документах сеї справи, а міщане певно не йшлиб

¹⁾ Я б уважав найбільш правдоподібним, що Русини заперечували головну правну підставу заборони — немов би в місті не було церкви перед тим, на се натякає текст грамоти 1540 р., але за сим здогадом не обстаю.

²⁾ Правда, як зауважає др. Прохаска, в документі 1540 р. не стоїть виразно, що король обіцяє ніколи не дозволяти будови церкви, і я радо винааую з заголовка сього документа слово „ніколи“, і прошу читачів зробити теж, але се слово і не противить ся змісту документа, бо, повторяю, обіцянка короля не має ніяких прикмет провізоричности.

³⁾ Як би такий привилей і був, то тим би не був усунений „релігійний гнет королівської власти“, тільки факт пересунув би ся з XVI в. у попередні століття.

вкінці на компроміс із Руссю. Але думаю, річ ще певніша, що в 1540 р. вони здобували собі ту заборону короля зовсім не покликуюваннем на якийсь привилей: інакше про се згадав би король як про правну підставу своєї заборони, тим часом він двічі повторяє той мотив, що церкви ніколи не було перед тим, і ані словом не згадує, що се мало бути в дрогобицькім привилею; його застереження (*ita quidem...*) дотикаєть ся не істновання якоїсь грамоти того зміста, а факта (*si praefata sinagoga nunquam antehac fuit*), а його дальші слова — *illos circa ipsam libertatem et usum conservamus* означають не якусь привилеїяльну грамоту, а тільки сей фактичний стан — *usus*, що в місті не було церкви. На мою гадку мовчання документа доважує, що міщане й не покликували ся на ніяку привилеїяльну грамоту; але се вже дрібниця; то важно і на мій погляд зовсім певно — що правною підставою для заборони короля не була якась привилеїяльна грамота, а факт — що в Дрогобичи перед тим не було сеї церкви. А що грамота нічим не натакає, що се мало бути спеціальною привилеїєю Дрогобича, то тим самим ясно, що на погляд короля й його дорадників для заборони будови руської церкви взагалі виставало того факту, що перед тим сеї церкви не було. Се було одинокою правною підставою заборони, як видно із зміста документа, і відкликуванне до сеї загальної норми король признавав вповні оправданим (*quorum supplicationibus ut iustis benigne annuentes*).

І так аналізою документа дійшли ми до виводу, що в правительственних кругах в середині XVI в. істнував такий погляд: будова зовсім нової церкви може бути заборонена на тій підставі, що тієї церкви перед тим не було, інакше — будова нової церкви річ недозволена без спеціального дозволення. Такий погляд відповідає анальоїчним звісткам, які я навів з передстоїття з двох ріжних половин Польсько-литовської держави — з Перемищани і з Вильни, що нових руських церков ставити не вільно¹⁾.

¹⁾ Слова перемишльського ксьондза я зацитував в тій своїй замітці, а тепер для повности зацитую і відповідь правительства в. кн. Литовського в кн. московському Івану III на його бажання, аби для його доньки поставлено православну церкву в виленьскім замку: „князи наши и панове, вся земля, мають на то право и записы отъ предковъ нашихъ и отъ отца нашего и отъ насъ, и то въ правѣхъ написано, што церквей греческого закону больше не прибавляти, ино намъ тыхъ правъ предковъ нашихъ, и отца нашего и нашихъ не годится рухати“ — Акты Западной Россіи I, с. 141.

Розумієть ся, практика розходила ся з сим поглядом, як то зрештою дуже часто бувало в Польській державі; сотки й тисячі нових церков будувало ся в новозаложених осадах і в давнійших, часто навіть без усякого дозволу власти, хоч потім доставали ріжні королівські потвердження, то що, але се не перешкаджало з другого боку тому, що дійсно існував погляд, принаймні в сім часі — при кінці XV і в першій половині XVI в., що нових руських церков не можна будувати, або в лехшій формі — не можна будувати без спеціального позволення. Як би навіть не розуміти грамоти 1540 р., уже самі ті звістки з кінця XV в. зовсім ясно се доводять. Лишаєть ся непевним, чи сей погляд опирав ся дійсно на якісь закони і постанови XV в., чи був тільки поглядом¹⁾ правительственних кругів і католицької суспільности, і власне се питання чекає свого вяснення від спільних заходів руських і польських учених, але сам факт існування такого погляда не підлягає сумніву.

Іще маленька подробиця. В своїм листі др. Прохаска згадує про королівську грамоту 1555 р., аналогічного змісту з грамотою 1540 р.; на таку гадку навів його королівський мандат до дрогобицького старости 1555 р., що я подаю низше в цілости; із змісту сього мандату одначе випливає ясно, що король розуміє тут грамоту 1540 р. Мандат повторяє зміст сеї грамоти, і тим інтересний, бо разом з облятою сеї грамоти в дрогобицьких магістратських книгах, видрукованих проф. Шараневичом²⁾, унеможливають гадку, що ми маємо тут фальсіфікат або недокладне скорочення³⁾.

Кор. Жигмонт Август наказує дрогобицькому старості Яну Старжеховському спинити будову руської церкви в Дрогобичу. 20 січня 1555 р.

Sigismundus Augustus, Dei gratia rex Poloniae, magnus dux Lithuaniae, Russiae, Prussiae, Mazowie dominus et heres.

¹⁾ Сей останній погляд дав себе відчувати в грамотах з середини XVI в., що я видрукував у XVIII т. Записок (Miscell.): атак гдыж тая церков за ровказанемъ нашим господарскимъ есть збудована с. 3, комисари в. князя „будучи на пошере волочной, подланыиъ нашимиъ церковъ збудовати дозволили с. 4. В приготовлених мною до друку самбірських актах XVI в. про сільські церкви практика дозволів на заснованіе нових парафій й їх мотиви ілюструють ся значним числом грамот.

²⁾ Rzecz oka na beneficyna kościoła ruskiego с. 17.

³⁾ Одна тільки увага до видрукованого мною текста грам. 1540 р.: в нім стоїть *allegan*, отже се можна читати і *allegando* і *allegantes*.

Generoso Johanni Starzechowsky tribuno samboriensi et capitaneo drohobicensi fideli nobis dilecto gratiam nostram regiam (in absentia eius vicecapitaneo). Generose nobis fidelis dilecte! Obtulerunt nobis ciues drohobicenses christiani priuilegium a divo olim parente nostro ea ratione illis datum, quod in ea ciuitate nulla sinagoga ruthenica, que antea non fuit, nunquam postea a quopiam edificaretur; sed quia nunc Rutheni in ea ciuitate manentes sinagogam edificare ceperunt in fundo etiam eorum ciuium, grauem ergo iniuriam se pati queruntur. Mandamus itaque fidelitati tue, omnino habere volentes, ut eos ciues drohobicenses, perspecto eorum priuilegio, iuxta illud eos conservet ab alijsque conservari faciat, eosque Ruthenos ab eo edificio sinagoge supersedere iubeat, donec cum eis ipsis ciuibus christianis de iuribus tam eorum quam etiam Ruthenorum, si que habere se pretendunt, a nobis cognosceretur vel decerneretur; secus pro gratia nostra fieri nolumus. Datum Pietricovie in conventione generali regni XX die mensis ianuarii anno Domini MDLV, regni vero nostri XXVI. Ad mandatum S. R. maiestatis proprium.

Облятовано в перемишльських Гродських актах 28 червня 1555 р. дрогобицькими міщанами, кн. ч. 26 л. 775—6.

М. Грушевський.

Високоповажаний Пане Професор!

В оповіщеній Вами, в І т. Записок Наукового Товариства імені Шевченка, в Miscellanea-х, забороні будувати церкву в Дрогобичі, виданій Зигмунтом I 1540 р. Ви справедливо підносите, що справа будованя нових церков у Річчиносполитій досі не ясна. З огляду на вагу справи позволю собі предложити Вам кілька уваг, що поясняють історичний хід будови нової церкви в Дрогобичі, котрих майже домагає ся згаданий акт заборони.

Канцелярийна форма акта, звичайно дякоїчна, в виданні Вами акті така коротка, що Ви могли зовсім слушно подати від себе в заголовку акту, що король обіцяє ніколи не допустити до будови церкви в Дрогобичі. Такий заголовок у звязи зо змістом зацитованого уступу з листа кінця XV ст. про заборону будованя церков міг би читача згаданого акту привести до виводу про істноване загальної засади не будованя нових церков на Русі, не кажучи вже про те, що звичайному читачеві могло би видавати ся, що на Дрогобичі лежала згадана заборона особливо. Тим часом звістие обдарованє церкви св. Юра в Дрогобичі Жигмунтом I в 1508 р., таї св. Трійці в Дрогобичі Зигмунтом Августом із 1555 р. (Szaraniewicz, Rzut oka na beneficja kościoła ru-

skiego, ст. 6). З актів дотичних спорів, що почало кілька дрогобицьких священників за парафіяльні доходи, як за пісне, великоднє, від хресту й благословенства і т. и., виходить, що вже в 1514 р. було їх три, а то: при церкві св. Юра, св. Параскевії та св. Хреста (Szaganiewicz, l. с. ув. 30), а в акту 1535 р. виходить, що існувала четверта церква теж парафіяльна (Castr. Prem. In. 18, ст. 1072—3).

Вже самі факти сі вказують, що вивід, який можна би зробити в швидкого відчитання королівського акту з 1540 р., не був би правильний. Окрім того, знаючи загальні надання що до церков, що видали Владислав Варненчик 1443 р., Казимир Ягеллончик 1469 р., Александр Ягеллончик 1499 р., таї численні партикулярні привилегії для владик, нпр. львівських, що видав Звїгунт I, знаючи до того факт існування чотирьох церков у Дрогобичі і пятої, що повстала 15 років після того, як вийшов із канцелярії оголошений Вами акт, церкви, як уже згадано, обдарованої королем, можна би подумати, що оповіщена заборона з 1540 р. не автентична. Але і сей вивід був би неправдивий, бо акт 1540 р. безперечно автентичний.

Акти перемиського ґроду дають відповідь що до ґенези заборони 1540 р. і заравом поясняють її значіне.

Власне, як уже сказано, межі духовними названих вище церков Св'ятоюрської та Спаської повстали непорозуміння й суперечки за парафіяльні доходи. Дрогобич був королівщиною, патроном був король, теж перед него священники й вивели справу, котру він рішив декретом 1514 р. Але суперечки, що почав св'ятоюрський священник Сенько, зовсім не при тихли, і король знов у 1535 р. мусів наказати комісарам, аби їх рішили. Супроти жалоби Сенька на своїх противників, тоб то священників спаського і пятницького Sanctae, немов би вони помітували декретами, сам король у Вильні 10 марта 1535 р. потвердив комісарський вирок (Castr. Prem. 18, ст. 1072—3). Коли Сенько появил ся з королівським потвердженням у Дрогобичі, зарав повстали межі ним і бурмістром і райцями суперечки, і то такі грівні, що вже 30-го мая мусів перемиський староста визначити за руку 20 гривен і тим спинити їх зріст (Castr. Prem. 18, ст. 1075—6). Бачить ся, найже певно, що місто стояло на боці священників св. Спаса і св. Параскевії.

Окрім потвердження комісарського декрету, привіз Сенько дві иньші королівські привилегії, котрих змісту не знаємо, знаємо про них лише тільки, що, як твердили райці міста, вони мали усім своїм змістом суперечити правам міста Дрогобича. Сенько, що вносив їх на засіданю міської ради, мусів узяти собі асистенцію, а то з кільканадцятьох околничих шляхтичів для підпертя домагання, аби райці зволили поводити ся відповідно до надання королівських предків, потвердження й. м. короля та

королівських листів. А про те райця Яклик іменем цілої ради запротестував проти внесених і відчитаних Сенькових надань погрозою: *leriejbu zabić a zapłacić* (Castr. Prem. 18, ст. 1073—5).

Із сеї пригоди на засіданю ради міста Дрогобича можна бачити, яке трудне було становище влади супроти роз'ярення через підняті в Дрогобичи суперечки, котрі і декретом із 1535 р. зовсім не були втихомирені, і професор Шараневич наводить у згаданій розвідці декрет із 1537 р. що до суперечок Сенька зі своїми противниками за доходи з бенефіцій (I. с. 16).

Чи між актами, правоправність котрих заперечила рада міста Дрогобича, був такий, що улекшував намір вибудувати церкву в самім місті, незвістно, але певно те, що намір такий був, і що міщане старалися сплянити його актом 1540 р., на основі котрого король, умовно, тобто коли в місци вибранім на будову ніколи не було церкви, не дозволяє її класти: *ita quidem si praefata synagoga in eodem oppido Drohobycz nunquam ante hac fuit*.

Значить, справа заборони з 1540 р. виходить зовсім инакше, ніж можна би про се судити на основі самого акту. Про якийсь хоч би найменший релігійний гнет зі сторони королівської влади не може бути ані мови. Добуваючи заборону, міщане покликували ся взагалі на привилею, що виключала таку будову і король дає її умовно, тобто коли заява їх правдива. Петенти, на підперте своїй просьби не представляють королеви ніякої привилегії, незвістно навіть чи вони її мали; але певно те, що декотрі міста, осаджені на маґдебурьськім праві, мали таку привилею; її мав нпр. Городок; отже коли тамошній сьвященик задумував перенести, чи властиво переставити церкву з передмістя в місто, то зробив се аж діставши королівській дозвіл у 1547 р. (A. Castr. Prem. 345, ст. 263). Заборона будови з 1540 р. не простягала ся на увесь Дрогобич, а тільки на міську посілість у самім місті (*in fundo eorum civium*. Castr. Prem. 26, ст. 775—7), і в забороні король не каже, що ніколи не позволить будови.

Не вважаючи на заборону 1540 р., незабаром після описаних пригод почато будову церкви в самім місті. Се спонукало міщан поїхати до короля, від котрого на соймі пйотрковськім 1555 р. вони дістали акт зовсім подібний до звісної нам заборони 1540 р. Заразом видав король мандат дрогобицькому старості, аби так довго не позволяв будувати, поки сам король не рішить сеї справи (Castr. Prem. 26, ст. 775—6).

Староста, Ян Старжеховський, держав ся очевидячки думок, піднесених у королівськім наданю для церкви 1469 р. і тим самим не стояв на боці загорілих противників будови церкви. Таке свідощтво

дав йому старий дрогобицький райця, сідляр Петро, що іменем міста їддив до короля жалувати ся на старосту, що дав дозвіл на будову *contra privilegia civitatis*. На підперте своїй жалоби повинач показав навіть рани, описані докладно при єудових обзорилах (Castr. Prem. 28, ст. 255—6).

Справа скінчила ся добровільною угодою перед дрогобицьким старостою. На підставі її так „(się) w społecznej miłości ugodzili mieszczanie, że odstępując od przywileju swego iżby kościół ruski w mieście nie miał być, Ruś zaś o prawo przed królem wdawać się nie będzie, jeno jednostajnie miłować się, tak jak należy się ludziom chrześcijańskim jednego Pana będącym i pod jednym prawem siedzącym (Szaraniewicz, l. c. ст. 18).

Тепер король міг уже спокійно заповнити обдароване церкви.

Отсе кілька уваг, що повстали в моїй голові, коли я читав акт оголошений Вами. З огляду на вагу справ порушених Вами в примітках до сего акту, тай для пояснення генези заборони й історичного ходу справи, я позволяю собі предложити ті мої уваги з виразом щирої шаноби й високого поважання, з яким я зістаю ся Вашим покірним слугою.

Антоній Прохаска.

Львів, 26 марта 1899.

Miscellanea.

Г. Сковорода.

Проба бібліографії.

Видання його писань: Пѣснь всемогущему Богу — Приятное и полезное, ч. XX, 269 — Неустровъ.

Бібліотека духовная содержащая въ себѣ дружескія бесѣды о познаніи самого себя. Соч. Гр. Сковороды, изданное М. Антоновскимъ. Спб. 1798, 3 ч. 8^о. З винетою на початку книги. Сопіков: Рідка.

Начальная дверь къ христіанскому добронравію. Сіонскій Вѣстникъ, 1806 р.

Разговоръ о душевномъ мирѣ. М. 1837 р.

Убогій Жайворонокъ. М. 1837 р.

Басни Харьковскія. М. 1837 р.

Брань Архистратига Михаила съ Сатаною. М. 1839 г. Березинъ — Русскій энциклопед. словарь, т. XIII.

Сочиненія въ стихахъ и прозѣ Григорія Савича Сковороды, съ его портретомъ и почеркомъ его руки. Спб. 1861 р. 8^о, 312 ст. Въ тин. штаба отд. корпуса вн. стражи. З короткою біографією.

Рецензії: 1. Русское Слово 1861 р. нр. 7. Вс. К—овскаго (Всеволода Крестовскаго).

2. Сѣверная Пчела 1861 р. нр 158.

Письма Г. С. Сковороды къ свящ. Я. Правицкому 1785—1788 изд. В. И. Срезневскимъ, Спб. 1894 г. 8^о, 23 ст. З портр. Сковороды, 60 коп. (Відб. з часоп. „Бібліографъ“).

Сочиненія Григор. Сав. Скороды, собраны и редакцированы проф. Д. А. Багалъемъ. Юбилейное изданіе (1794—1894). Съ портретомъ его, видомъ могилы и снимкомъ почерка (7 т. Сборн. Харьковск. Историко-Филолог. Общества), СХХІV, 139, 352, 4 рубл.

Про нього: Густавъ Гесъ де-Кальве — Украинскій Вѣстникъ, 1817 р. квітень, Харьк.

А. Ѡ. Хиждеу — Григорій Варсава Сковорода. Телескопъ, 1835 р. при 5 і 6.

Арендаренко — Описаніе Подтавской губерніи.

Анекдотъ о Г. С. Сковородѣ (подав Н. Б. Баталін з Воронежа) „Москвитянинъ“ 1849 р. нр. 24, ст. 68.

Лазаревскій А. — Указатель источниковъ для изученія Малороссійскаго края, Черниговск Губ. Вѣд. 1853 р. нр. 45.

Геннади Г. — Указаніе біографическихъ свѣденій о замѣчательныхъ людяхъ Малороссіи (Вѣдомости про книги і статі до життя Богдановича, Гоголя, Капниста, Сковорода й ин. письменників). Дод. до ст. Лазаревського „Черниговск. Губ. Вѣд.“ 1855, нр. 8 и 1856 р. нр. 16.

Григорій Савичъ Сковорода — Кіевскія Губ. Вѣд. 1855 р. нр. 42—44 (уринок з 2 т. соч. Асоченскаго „Кіевъ съ древнѣйшимъ его училищемъ“).

Асоченскій В. — Кіевъ съ древнѣйшимъ его училищемъ, Академію. 2 ч. Кіевъ, 1856 р. 3 р.

Григорій Саввичъ Сковорода — Памятная книжка Кіевск. Губ. на 1858 г. ст. 105—122.

Н. И. Костомаровъ — Слово о Сковородѣ, по поводу рецензій на его сочиненія въ „Русск. Словъ“ — „Основа“ 1861 р. нр. 7, ст. 146—149.

Крестовскій Всеволодъ — Ходатайство г. Костомарова по дѣламъ Сковороды и г. Срезневскаго „Русское Слово“ 1861 р. нр. 8 (з поводу ст. Костомарова „Слово о Сковородѣ“).

Н. Костомаровъ — Отвѣтъ на статью Всеволода Крестовскаго „Ходатайство Костомарова за Сковороду и Срезневскаго“ „Основа“ 1861 р. нр. 8, ст. 1—14.

Григорій Саввичъ Сковорода (22 Окт. 1794 г.) Біограф. очеркъ А. К. — Воронежскій Сборн. В. I, 1861 р. ст. 249—264.

Пекарскій П. П. — Представители кievской учености въ половинѣ XVIII в. — Отеч. Записки, 1862 р. т. 140, 141.

Григорій Сковорода — Обзоръ русской духовной литературы 1820—1858, Филарета, архіеписк. Черниговскаго и Нѣжинскаго. Черниговъ, 1863 р. кн. 2, вид. 2.

Г. С. Сковорода — Біографія съ портретомъ — Иллюстрированная Газета 1866 р., нр. 49.

Данилевскій Г. П. — Украинская старина. Харьковъ 1866 р. Вып. I. (Жителиск Сковороди, В. Н. Каразина і Г. Ф. Квітки-Основяненка).

Григорій Савичъ Сковорода, украинскій философъ, 1726—1794 — Русскіе люди, жизнеописанія соотечественниковъ прославившихся своими дѣянiями на поприщѣ науки, добра и общественной пользы. Съ портретами гравированными на стали по рисунку А. Шарлеманя. Спб. 1866 р. т. 2, ст. 215—227. Вид. М. О. Вольфа.

Григорій Савичъ Сковорода — Памятная книжка Полтавск. Губ. на 1866 годъ. (Біогр. показчикъ визначних людей, що родили ся або померли в Полтавщині).

Григорій Савичъ Сковорода, странствующій украинскій философъ (Характеристика). „Кіевлянинъ“ 1868 р. нр. 19.

Халаявскій Орестъ (Данилевскій) — Сковорода, украинскій дѣятель XVIII вѣка. Основа 1868 р. нри 8, 9 (Матеріалы для исторiи южно русск. литературы).

Ливановъ Ф. В. — Украинскій философъ Г. С. Сковорода и его значеніе среди молодоканъ и духовборцевъ. „Новое Время“ 1869 р. нр. 169.

Житіе Сковороды, описанное другомъ его М. И. Ковалѣнскимъ. Съ предислов. Н. Ф. Сумцова — „Кіевская Старина“ 1887 р., нр. 9, ст. 103—150. Осiбне вид. Кіевскої Старини, Київ, 1886 р., ст. 48, 75 коп.

Сковорода Григорій Савичъ — Подробный словарь русскихъ гравированныхъ портретовъ. Д. А. Ровинскаго т. 2, Спб. 1889, ст. 1642.

Ефименко А. Я. — Философъ изъ народа — „Книжки Недѣли“ 1894 р., січень, ст. 7—30.

Зеленогорскій О. А. Философія Г. С. Сковороды — Вопросы философіи и психологіи 1894, кн. III і IV.

Объ изданіи сочиненій Г. С. Сковороды. Отъ Харьковскаго Историко-Филологическаго Общества (Плян видання) Вопр. Филос. и Психологіи 1894 р., кн. 3, ст. 489 - 490.

Ефименко А. Я. — Личность Г. С. Сковороды, какъ мыслителя. Вопр. Филос. и Психол. 1894 г., кн. 5.

Юбилейное чествованіе памяти Григорія Саввича Сковороды въ Харьковѣ (Справозданія й промови) (Кіевская Старина, 1894 р., грудень, XLVII).

Сковорода Григорій, философъ. Украинскій Сократъ. Историч. Вѣстн. 1895 г., т. LX, ст. 215—222.

Сковорода Григорій — Насольный энциклопедическій словарь тва Гранать Гарбеля Спб. 1895 р., т. VII.

Кудринскій О. — Философъ безъ системы (Опытъ характеристики Григорія Саввича Сковороды) Кіевъ, 1898 р., 8^о, ст. 70 (видано 5^о прим.). Відб. з Кіівської Старини.

Верховецъ Я. Ф. — Григорій Саввичъ Сковорода. Украинскій философъ проповѣдникъ. Спб. 1899 р., 5 коп.

Памяти Григорія Саввича Сковороды. (Коротка редакційна замітка про гадку його прихильників засновати школу його імени в Харківській губ., з нагоди столітя з дня смерти — покл. на „Южный Край“ 1899 р., нр. 6190) Кіевская Старина 1899 р., нр. 2, ст. 94, відд. II.

Л. Ч.

Наукова хроніка.

— — — — —
Огляд часописей за 1898 р. — Часописи видавані на російській Україні.

Кіевская Старина — в статей цього річника були вже обговорені в Записках: Молчановського про бюджети м. Київа, Дашкевича і Стешенка про Енеїду Котляревського (Записки т. XXVI), Юдина про Шевченка, Ярцева про відносини Щепкина і Шевченка (т. XXVII), Струвіної про київські недільні школи, Причинки до біографії Максимовича (т. XXVIII), Лазаревського про давні українські суди, далі — велика кореспонденція Куліша, що друкується тут почавши від 1897 р. (Записки т. XXIX) і скінчена нарешті кореспонденція Мартоса (т. XXX); статі: Голубева про українське церковне життя за П. Могилу (в 1—6 кн.), Кудринського про Сковороду (в 1—3 кн.), Крижського про Погодінську теорію (6, 7, не скінчена) мають бути ще обговорені особно. Позатим маємо для історії й історії літератури:

Вл. Перетць — „Filar Wiary“ и вновь найденное сочинение Лазаря Барановича (кн. 8) — автор вчисляе всі відомі досі твори Барановича, начислив їх 28, хоч, як сам признає, його реєстр далеко ще не повний, можливо що з дальшими шуканнями в монастирських бібліотеках появлять ся нові незвістні ще праці трудюбного автора. Зміст „Filar'a Wiary“, друк. 1675 р., ділять ся на три часті та містить в собі 17 віршів теологічного змісту; д. Перетць не публікує цілого твору „in extenso“ — він подає тільки його зміст цитуючи інтересніші місця. Вірші 9 і 14-ий трактують про походження св. Духа і про Тройцю. Друга група віршів присвячена Матері Божій покровительці Барановича, як уважає автор „Filar'a Wiary“.

Третю групу становлять вірші полемічно-теологічного характера, в обороні православ'я. 17-а вірша каже чоловікови покладати ся на Бога — в ній шукати надії. За сими наступають сентенції і виїмки з псалмів, апостольського символу, посланія до Галатів на переїмуні: по латинськи і по польськи подані так, що оден другого в части поясняють. Перетц думас, що Барановича Filar Wiary мав приготувати читачів до праці „Nowa Miara“.

Інший твір Барановича описаний також Перетцем (кн. 9) має титул: „Księga Smierci“, 1676. Першу частину сеї книги (40 л.) присвячує автор хресту, сюди належать вірші на 4 букви І. Н. Ц. І. і ин. Далі наступають вірші на різні теми; тут під епіграфом „audaces fortuna adiuvat“ проголошує Баранович улюблену відозву до спільного походу Русинів і Поляків на Турків.

Ал. Лазаревскій — Записки о Мазепѣ (кн. 3, 4, 6) — се критична студія викликана появою праці Уманця п. т. „Гетманъ Мазепа“. Д. Лазаревскій веде свої замітки відповідно до поділу праці Уманця. Оба історики на основі одних і тих самих жерел приходять до зовсім різних висновків. Молодість Мазепи, служба у короля, звільнення від неї, перехід у службу Дорошенка, потім Самійловича — у всіх цих моментах сильно зарисовала ся різниця в поглядах обох авторів на сю епоху нашої історії та її героя Мазепи. Ще більш інтересна друга частина студії Лазаревського п. т. „Мазепа гетманъ“. Переказавши за д. Уманцем історію поступовного розвитку ідеї „зради“ та акцентуючи хвилю, коли зродила ся у Мазепи ся гадка, Лазаревскій думас, що вгадати її не легко: у Мазепи — чоловіка, що виріс в осередку правобережних тенденцій — нахил до такої зради був у крові; окрім сього утрудняють розв'язку сього питання бічні обставини: війна Петра В. з Каролом XII — слава сього останнього та воєнні успіхи як перемога під Нарвою. Далі ідуть інтересні замітки Лазаревського на тему внутрішньої діяльності Мазепи та його любовних зносин з Кочубеївною. Автор кінчить свою статтю розбором глави „Шведская инкursion“. На думку д. Лазаревського д. Уманець перецінив характер та заслуги свого героя — всі поступки сього останнього на гадку його були чесні і оправдані, зрада-ж гетьмана була тільки впливом найкращих почувань патріотизму „незалежної України“. Сей останній мотив зради Мазепи видав ся Лазаревському найбільш сумнівним. Ідея Мазепи „свобідної вітчизни“ могла дотикати ся тільки лівобережної України, але ми не маємо там ніяких слідів симпатій гетьмана до народу і навпаки. Амбіція старого Мазепи, нахил до польського аристократизма, вкінці надія на здійснення самолюбних, егоїстичних цілей — се мотиви, як думас Лазаревскій, що привели українського гетьмана у шведський табор. „Дійсно парід був

байдужний для ідеї незалежної України“, каже шанов. критик, та чи сей висказ не занадто сьмілий, чи він правдивий? „Історики бувають часом не об'єктивні у відносинах до своїх героїв“ — повторимо за д. Лазаревським на його адресу.

В. Мякотинъ — Архивъ генеральнаго войскового суда (кн. 11). — Вперше стрітив ся Мякотин з слідом сього архива в Чернигові, коли працюючи в архіві чернігівського окружного суда подибавав кілька реєстрів справ рішених 1722—3 і 4 рр. в генеральнім військовім суді. Ближні досліді над сими документами навели автора на здогад, що части сього архива переходять ся в Москві в архіві міністерства справедливости, куди висилали ся старі акти з Чернигова. Дійсно тут вібрано 59 архівів XVII в., що були розсіпані по цілій території гетьманської України. Богато документів за 1719—99 рр. належать давнійшому архівови генерального військового суда, та він тільки в части заховав ся. Далі автор звертає спеціальнійшу увагу на колекцію актів з 1729—81 рр. та на засуди генерального суда. Материял се — на думку автора — багатий, позволяє слідити всю діяльність генерального військового суда за 50-літній період від гетьмановання Данила Апостола аж до епохи реформи Катерини. Вказавши на його значіння для історичних дослідів, д. Мякотин подає коротку історію сього суда та його відносини до „нижних“ полкових судів.

А. Лазаревський — Гетманскіе дома въ Глуховѣ (кн. 1) — ся статя додана до рисунку з написею „Выдѣ какъ будутъ гетманскіе покои“, 1746 р.; автор подає свої замітки про двори українських гетьманів Скоропадського, Апостола і Разумовського.

Волынецъ — Почадѣвская лѣтопись (кн. 4) — гумористичні замітки до „Почадѣвскої лѣтописи“, фальсіфіката друкваного в Волицких Епарх. Вѣдомостях (пор. справозданнє з К. Старини 1897 р.), що сильно компромітує єпархияльний волинський орган та ще більше свого редактора прототрея Трипольского.

З статей та материялів для біографій письменників, що трудили ся на полі нашої історії та укр.-руської літератури згадаємо:

„Аполлонъ Александровичъ Скальковскій“ (По поводу дев'яностолѣтїя его жизни) (кн. 1) — про нього див. Записки т. XXVII.

Григ. Вашкевичъ — Къ біографіи Николая Ивановича Костомарова (кн. 11) — інтересний причинок до біографії нашого історика, винятий з архіву вороніжського окружного суда; історія смерти Івана П. Костомарова, батька Миколи та обраа гірких хвиль пережитих його матерію по смерти мужа становлять зміст сього материялу.

„Памяти О. Г. Лебединцева“ (з поводу десятиліття його смерті — кн. 3) — редакція Київ. Стар. присвячує кілька теплих слів Теофанови Лебединцеву, першому редактору К. Старини.

Прегарним доповненням його коротенької біографії треба вважати „Письма О. Г. Лебединцева къ брату въ Кіевъ (1865—1867 г.)“ (кн. 3—5) — колекцію листів, багату звітками головню для внутрішньої історії Галичини та історії занесення унії в Холмиціні. Се був час, коли унія в Холмиціні становила ще сильний елемент — та сильний тільки числом: само духовенство, скільки можна виводити з листів Лебединцева, було саме на досить низькій степені культури та духовної поваги і сильно спольщене. Шкільні справи привели Лебединцева в контакт з Галичанами. По сій причині загостив він у Львів і від сього часу вістає Лебединцев у тісній звязи з галицькими Русинами, що викликало в результаті численну міграцію галицької інтелігенції в Росю й скріплення москвофільства в Галичині; ся остання сторона була обговорена з нагоди листів Лебединцева в Літ.-наук. вістнику 1898, VII, в статі О. Маковея.

Материял про Шевченка сього року багатший ніж в попередніх. Тут згадаємо про „Письма Честаховскаго, писанныя въ 1861-мъ году о похоронахъ поэта Шевченка“, Н. Стороженка: „Новые материалы для біографіи Шевченка (II. Оренбургскій обыскъ и его послѣдствія. III. Межирицкій инцидентъ)“, Н. Сушцова: „О мотивахъ поэзіи Т. Г. Шевченка“. Почнемо від „листів Честаховського“ (кн. 2) — с їх всіх вісім, нав'язні вони незвичайним теплом любови для „батька кобзаря“, а для нас буде передовсім інтересною свідатія народу для Тараса, що пробивала ся скрізь у учасників похоронного походу. Честаховський часто стрічав коло його могили простих слобожан: „Стоять — пише він — знявши шапки підпершись на цїпки з клучочками за плечима і дивлять ся на могилу так... ніби у сій могилі закопала ся остання надія їх на лучшу долю“. Але в народній фантазії Тарас не помер — се тільки народ морочать пустою домовиною, а він таки живе та прийде колись „передусить всіх панів“ та вивольить нарід з неволі.

В материялах для біографії Шевченка (кн. 3), в першій статі маює д. Стороженко побут Шевченка в Оренбурзі. Приданий до експедиції Бутакову для опису Аральського моря, Шевченко заживав вразу щасливі хвилі свого заслання. Його особиста свобода була обмеженою тільки заказом йому малювати; просьба самого Шевченка занесена в сій справі до Дубельта лишила ся без відповіді. Більш користним було-б письмо Перовского до Дубельта, коли-б не поганий вчинок якогось Ісаєва, що в особистої злости після донос на Шевченка ген. Обручеву. Сей зарядив ревізію в квартирі поета та сконфісковав багато листів, між

нившими від кн. Репніної, Лизогуба, Лазаревського і ин.; найбільш при-
ніс лиха лист Сергія Левицького — щирого приятеля Тараса. Кілька
нешасливих фраз скопромітовали магістра харківського університета
Головку та навели на здогад істновання якогось тайного українського
товариства. Хоч слідство не справдило сих підозрінь та все таки ціла
ся історія покінчила ся дуже нещасливо — самовбийством Головки
в хвили його арештовання. Друга стаття присьвячена арештованню Шев-
ченка 1859 р. за „богохульство“; справа ся вияснила ся вкінці без
гірших наслідків для Шевченка.

Стаття Сумцова (кн. 2) в більшій часті подає тільки реєстр мотивів,
які зміг автор доглянути в поезіях Шевченка; вони угруповані по вну-
трішньому їх спорідненю, декотрі уаргументовані й поперті відповідними
місцями кобзаря (вид. 1883). Більш гадок присьвячує автор „народности“
Шевченкових поезій: вона у нього як і у иньших виднійших поетів
складає ся з двох елементів: а) народности зверхньої і б) внутрішньої.
„Душа Шевченка — каже Сумцов — до такого степеня пересичена народ-
ністю, що кождий навіть чужий мотив прикрашує ся в його поезії на-
ціональною українською закраскою“.

„Письма Е. П. Гребенки къ роднымъ“ — з нагоди 50-ти-
ліття його смерті (кн. 12) — належить в більшій часті до його шкіль-
них літ та містить в собі листи до батька, матери й брата.

„Матеріялы для біографіи Г. П. Галагана“ — з нагоди
десятиліття його смерті. Основу їх становить дневник Галагана з його
молодечих літ від 1836—1841 р. Є тут опис вражінъ університет-
ського життя, коли в душі Г. відживає іскра українського демократизма —
іскра любови до закріпощеного люду. Вона буде тліти і жаріти у його
серцю та ободрить його в 1858 р. стати в ряді перших оборонців неща-
сливих крєпаків. Взагалі матеріали мало інтересні.

Н. Бѣляшевскій — Церковно-археологическій му-
зей при кievской духовной Академіи“ з поводу 25-ліття (кн.
10) — автор знайомить із змістом його. Замітні тут деякі пам'ятки ко-
зацької старини — шовковий прапор з XVIII в., козацькі списи, мідяний
герб із Криму, вкінці малий образ козака з кобзою та написею: Сидить
ковак в кобау грає, що замислить то все має.

А. Г. Хатемкинъ — Къ памятникамъ недавней ста-
рины въ д. Козельцѣ (кн. 12) — гарний тут передовсім іконостас
в церкві, що дивує автора оригінальністю та артизмом рисунка.

„Домикъ Котляревскаго въ Полтавѣ“ (кн. 7) — коротка
замітка про дім Котляревського, намальований Шевченком в часі його
побуту в Полтаві. Тепер дім Котляревського перебудований, з старого
дому заховав ся тільки оден сволок і то сильно покалічений.

Л. Личковъ — „Нужды статистики въ Юго-Западномъ краѣ“ (кн. 11) — Личковъ вказує на брак та невірність статистичних дат в правобічних губерніях та способи направи сього лиха.

В відділі документів і заміток занотуємо — з археології замітку Білецького-Носевка про вал в полудневій Чернигівщині. З історії універзал гетьмана Гаврила Крутневича 1603 р. — ним чинить гетьман правосильним універзал Самійла Кішки — даний монастиреви Пустинського Николи в Київі. Два універзали Мазени: оден даний був переяславському полковникови Іванови Мирвичу 1699 р. в справі закау народови переходити в лівого берега Дніпра на правий, другий про гетманського слюсаря. Акт вибора сьвященика 1713 р. „Пререканія вѣдомствъ по поводу Запорожя въ 1751 г.“ — причинок для історії Запорожа в останнього пероду його істновання. Сюди належить також замітка А. Танкова „Из недавней исторіи малорусскаго козачества“ і „Мысли М. А. Максимовича о Н. Г. Репнинѣ и объ ополченіи 1835 г.“ Для істор. панщини й знесення її: „Воспоинанія подольскаго старожила о временахъ крѣпостного права“ подані св. Михневичом і „Къ исторіи освобожденія крестьянъ въ Малороссіи“.

З біографічних і історично-літературних материялів занотуємо: „Т. Г. Шевченко по воспоинаніямъ полковника Косарева“, „Два письма Т. Г. Лебединцева къ Т. Г. Шевченку“, „Два письма о Котляревскомъ“, „Неосуществившійся журналъ Кулиша — Хата“, „Письмо Ивана Вагилевича къ сенатору А. Я. Стороженку“ (1847 р., старая ся дістати ся на катедру славістики до Росіі), „Неизданныя малорусскія стихотворенія М. А. Максимовича“ і „Письмо М. А. Максимовича къ N. N.“

О. Ц.

Етнографія в сїм річнику в порівнаню з кількома попередніми не дуже сильно заступлена. Кілька невеличких самостійних статей — а решта всьо коротенькі замітки. Найважнїйша тут статя д. А. Малинки про Родини і хрестини, обговорена в бібліографічних відділі сього тома. Поза тми назно:

Статя д. Ящуржинського: Рождественская интермедія. Коза (кн. 10) становить важний причинок до пізнання простонародної драми. У нас, як відомо, в часі різдва ходять колядники по хатах, колядують і при тій нагоді виголошують різні драматичні уривки, які можна порівнати з інтермедіями давнїйших наших штучних драм. Уривки ті, в різних околицях неоднакі, зібрані разом становили-б важне жерело для внясеня генези інтермедій. „Коза“ Ящуржинського різнить ся цілком від нашої. Видно в ній одначе повну оригінальність і незалежність від подібних російських та польських пес. Навіть мова, що зви-

чайно в таких „штуках“ попсована, виходить тут дуже чистою. Всіх осіб на сцені 6 сія. Найважніші з них, то дід, Жид і Цыган. На них лежить майже ціла акція. Дияльогів відповідно не багато, за те пісень навіть за досить. „Штука“ кінчить ся звісною побрехенькою діда, де він оповідає про своє газдівство, розходячись на кождому кроці з правдою. Варто булоб таких річий з ріжних околиць як найбільше опублікувати.

Статя д. Венігрженовського Рабочіе воли въ Брацлавщині і ихъ номенклатура (кн. 7) порушує цікаву матерію, на яку, здасть ся, доси етнографи не звертали уваги. Автор подає тут назви волів, поклясифікувавши їх по масти, формі рогів, будові, прикметам, іменам давних властителів. Номенклатуру попереджують вступні уваги, на які вповні не можна згодити ся. Автор виводить нпр. з того, що в деяких околицях везуть небіжчиків до гробу волами, що воли давно освоєні чоловіком! (Я знаю такі села, де везять лише кіньми!). Чорні воли запрягані декуди до саний вказують авторови на старинні клясичні культи. Так само родовід волів зроблений автор видасть ся мені не уаргументованим. Сама номенклатура одначе зібрана старанно на значнім числі звірат становити буде все інтересний причинок до пізнання нашого фольклору.

Свадебные и другіе народные обычаи въ Червоной Руси сто лѣтъ назадъ (кн. 5) — під таким наголовком подав д. О. Л. в скороченім перекладі статю невідомого автора надруковану в польськїм журналі „Nowy Pamiętnik Warszawski, dziennik historyczny, polityczny, tudzież nauk i umiejętności“ 1805 р. під наголовком: „Swactwa, wesela, urodziny i zabawy u ludu Ruskiego na Rusi Czerwonej przez obywatela tamecznego kraiu opisane“. В статі сій є три окремі розділи: весіле, родини і хрестини, забави і танці. Зібрані вони дуже коротко, особливо перша; не стає там багато обрядів, яких автор видно не добачив, а весільних пісень нема цілком. Автор лише згадує про них кажучи: „Дальше трудно описувати всі весільні забави, пісні, а головно приказки!) не завжди відповідні, якими старости обох сторін забавляють гостей“. Важна тут вказівка на порнографічні сьпіванки; видно, що і тоді їх вже сьпівано, лиш розуміеть ся не в часі цілого весіля: що найбільше при танцях. З весільних обрядів належить зазначити: Вінок женихови робять у молоді і відносять йому з музикою до дому (звичайно вють вінок рівночасно в домі обоїх молодят); молодій, коли виходить за

1) Що розумів автор під виразом „приказка“, трудно сказати. Казок на весілю не говорять, а офіціальні бесіди старостів зовсім цюважні. Хіба так хотів він означити порнографічні „чабарашки“?

муж на друге село, вкладають перед від'їздом до тещі в волося головку часнику, щоби хоронив її від злого. На хрестинах роблять рівночасно понияки за померших, тому справляють службу з панахидою і обід. Замітка автора, що сей звичай нагадує останки поганської жертви, здається, оправдана, тим більше, що її і нині можна поперти численними доказами.

З поміж дрібних заміток найцікавіша під наголовком: Пов'єр'я и суев'єр'я относящіяся къ охотѣ — тут зібрав д. Бенковський народні вірованя, головню Полішуків, про лови. По тим вірованям, хто хоче бути добрим стрільцем, мусить бути і знахорем. Він повинен знати, як кому стрільбу зіпсувати, як зіпсовану направити, як не допустити до того, щоби її хто ніг чарами зіпсувати. Зіпсувати стрільбу легко: досить діткнути ся тріскою з дерева, що в нього грім вдарив, або помастити отвір рури в середині кровію женщины, зібраною з місячного відливу, або вкінці зашептати. Щоби не допустити до того, аби її хтось иньший зіпсував, треба вистрілити з неї живим вужом, або носити язик вужа привязаний до стрільби, або носити кавалок дерева, що вирросло на „відворіть“, не так як иньші, привязаний до стрільби, або врешті перекладати перед кожним ловами стрільбу поміж ноги через плечі і понад голову. Направити зіпсовану стрільбу можна — поклавши її на якийсь час в свинюшник. Хто хоче убивати багато звірини, мусить ходити на лови все в сьвята, а'надто повинен раз стрілити в хрест. Добре також відповідати попови в церкві на слова „Христос воскрес“ на Великдень „а я стріляю“ і примірювати ся до стріляня. На кінці зібрані вірованя про те, що робити, щоби лови удали ся. Зауважу, що дуже цінні ловецькі вірованя зібрав др. Кайндль між буковинськими Гуцулами і надрукував в „Forst- und Jagd Zeitung“ 1897, ч. 38, 1898, ч. 7 і 12, в статях: Die Jagd bei den Huzulen. Das Wild und der Wildglaube der huzulischen Jäger. Jagdaberglaube und Jagdgeheimnisse bei den Huzulen. Шкода, що д. Бенковський не познайомив ся з ними.

Лірникъ Ананій Гошнюкъ — д. Малинка подав тут звістки про лірника Гошнюка і чотири пісні записані від нього. Найцікавіша з них про Йосифа Прекрасного, але дуже попсована. Конець причіплений до неї з якоїсь иньшої пісні.

Изъ области мѣстнаго народнаго творчества — д. Корнилович подає тут одну пісню про панщину, не знаючи очевидно, що у нас надруковано вже на тоту тему. Пісня записана в Грубешівськїм від лірника; перша половина перебрана живцем від нас з Галичини; друга більше оригінальна.

Преданія о зміевоиъ валѣ — д. Хатський подає тут знаний переказ про змія і вал виораний ним, друкований вже Кулішем,

Новосельским, Руліковским і ин. Переказ різнять ся від попередніх тим, що в сьому Кузьма і Дамян або Борис і Гліб замінені Мусієм, та що продовжене вала має тягнути ся аж до Чорного Моря, а не як в иньших до ріки Стугни.

Заговоръ отъ лихорадки — тут подав д. О. Л. короткий заговор від фебри (зими) з рукописного збірника 1780 р. Заговор цікавий хіба задля своєї старинности, бо зрештою нема в ньому нічого особливого.

Похорони запорожца въ 1772 году. — Померший недавно історик Запорожа А. Скальковський подав ще 1847 р. отсеї опис в „Рус. Инвалидъ“. Київ. Старина передрукувала його тепер. Опис написаний дуже поетично. Обряди похоронні майже ідентичні з инішніми нашими обрядами.

Обрядъ „вывода“ новобрачної въ Подолін — се коротка замітка про вивід молодої, нічим не цікава.

Заславская легенда — передрук легенди про укриті скарби в заславській замку з книги Стецького „Wolyn“.

„Осики въ вѣрованіяхъ и въ понятіи народа на Волыни“. — Д. Бєньковський подає народні віровання привязані до осики, на котрій колись повісив ся Юда. Осики уживає нарід на лік проти чортів, відьм та упирів. Подібні віровання існують і в иньших славянських народів.

Къ вопросу о собираніи этнографическихъ матеріаловъ. — В чернигівській земській радї внесено було проєкт збираня і переховуваня етнографічних матеріялів в цілої губернії. Проєкту не виконано, а відложено на сей рік.

В. Г.

З белетристики нотуємо оповідання: „Передъ реформой бурсы (Изъ воспоминаній) П. Борзаковского, А. Полницкого: „Новороссійській сарданапалъ“, сього самого автора: „Селимовець“ і Кудринського: „Хапунъ. Перше вийшло з під пера автора „Майских рекреаций въ“ бурсе“ друков. 1896 р. в Київ. Стар.; тут з комізмом амальовано інтересні хвилі бурсацького життя в часі напруженого очікування нової реформи. Два другі оповідання зместом споріднені з собою — се образ самоволі та тиранії українських „сарданапалів“. Темою четвертого взята народня легенда про Хапуна — „жидівського чорта“.

В бібліографічній відділі подано справоздання з 63-ох книжок: укр.-руських, московських, польських, чеських, німецьких і французьких. З українсько-руських обговорено „Записки Наукового товариства імени Шевченка“ і Жерела до історії України-Руси вид. тов. ім. Шевченка, Кониського: „Тарас Шевченко-Грушівський“, I, Тобиловича: „Драми и комедіи“ т. I—II, Тимченка: „Русско-малороссійській словарь, „Лиричн творы 1890—1897 року — частына перша — Дм. В. Кулиди,

Григоренка: „Наши люди на сели, I — Святаяня, II — Ось яка сторія. З німецьких згадаємо працю О. Барвінського: *Das Volksleben der Ruthenen.* О. Ц.

Університетські Ізвѣстія (київські) цього року дали чимало інтересних для нас статей: і так д. Довнар-Запольський подав розвідку про Берестейське староство в XVI (кн. II, буде мова особно) і наново видав текст Боркулабовської літописи (кн. XII), заповівши на далі статтю про неї. Д. Лобода надрукував два вступні виклади: Русскій языкъ и его южная вѣтвь (кн. III, про неї буде мова в бібл. відділі) і Былины про Илью Муромца (кн. X). Д. Радченко подав у кн. IV і IX просторе (119 ст.) справозданне про студії в колекціях рукописей Москви і Петербурга: автор мав на меті збирання матеріалів болгарського письменства, але не одно інтересне тут і для нас, як і в його розвідці, друкованій в сїм річнику: Религіозное и литературное движение въ Болгаріи въ эпоху передъ турецкимъ завоеваніемъ. Д. Владіміров надрукував у V кн. огляд студій білоруської мови в останнім десятиліттю (1886—1896). Д. Флорінский подав огляд новинок славістики (кн. VI і XI), висловивши з нагоди статі дра Франка в *Slovan-ськїм Přehled-ї* кілька загальних гадок про українсько-руську мову, що викликали досить живу полеміку. Нарешті д. Волк-Карачевський в X кн. розпочав друком довшу розвідку: Борьба Польши съ козацествомъ въ второй половинѣ XVII и началѣ XVIII вѣка.

В урядовій часті Ізвѣстій в кн. II подано протоколи київського організаційного комітета XI археологічного з'їзда (кн. II і VII) і Програму до збирання відомостей про старинности (кн. II), річне справозданне про університет у 1898 р. (кн. III). В додатках подавали ся метеорологічні й господарські бюлетені, а в кн. IX подано показчик до Ізвѣстій за р. 1884—1896.

Записки харьковскаго університета далі друкували Історію харківського університета проф. Багалія; окрім того в кн. IV подано цілий ряд некрологів професорів сього університета. В тійже книжці проф. Сумцов дав бібліографічну замітку про розвідки Драгоманова в болгарськїм Сборнику за народни умотворенія. Окрім того можемо занотувати кілька загальніших відчитів: Максименка про порівняний метод в історії руського права (головно погляди Фріманза, з критичними поправками), Таубе — Основні моменти в розвою межинародніх відносин і права, Сокальського — Про значінне сусідства в історичнім житю народів. М. Г.

Труды Київской Духовной Академіи дали кілька статей з певним інтересом для нас.

Проф. А. А. Дмитрієвскій в статі Архиепископ елассонський Арсеній і його новознайдени історичні мемуари (кн. 1, 3, 4, 5, ще не скінчена) дає замітку про жите і діяльність сього архиепископа у Львові, де він був учителем в братській школі в 90-х роках 16-го віку і видав при помочи своїх учнів граматику *'Αδελφότης*, 1591. В самих-же мемуарах, знайдених автором в одному з грецьких трапеунтських монастирів, Сумелійському і друкованих в „Трудах“ на грец. мові з російським перекладом, є деякі інтересні звістки, але для московської історії.

Праця Θ. М. Іліпского: Великий катехізмє Лаврентія Зизанія (кн. 2, 5, 7, 8, 10) починає ся біографією Зизанія, писаною на основі архивних звісток, та загальним начерком обставин релігійного життя, серед котрих прийшло ся жити й працювати Зизанію.

Статя д. А. Воскресенского: Єроним Влочанський єпископ білоруський (кн. 6—7) — має ту вагу, що писана на основі архивних звісток; образ самого єп. Єронима (єпископствовав у 1742—1757 рр.) змальований дуже симпатично.

В статі: „Професор богословія в старій Київській Академії архимандрит Сильвестер Суходольський і його „Историческое рассужденіе о догматическомъ богословіи“ (кн. 5) проф. Петров дає критично провірену біографію арх. Сильвестра; він родив ся 1770 р. і був сином протоєрея села Малютинець Полт. губ., учив ся в Київ. академії, був учителем в переяславській семинарії, а потім у петербурській академії і нарешті ректором кївської академії. В теологічній науці має він те значінє, що завів історичний метод в студиях, в історіїж академії визначив ся заходами коло зроспийщення кївської академії, хоч може і несвідомо се робив.

В статі д. Сценуро „Вилєнське Св.-Духівське братство в 17 і 18 віках (кн. 9 і 11, ще не скінчена) подано досить об'єктивно начерк боротьби братчиків Вилєнського братства з унією.

Проф. В. Завітневич почав друкувати свою працю: „Алексій Степановичъ Хомяковъ“; праця подекуди цікава, хоч здає ся, буде тільки панегіриком Хомякову.

Рецензая проф. Ф. Тітова на книжку покійного проф. І. Малишевского: Западная Русь въ борьбѣ за вѣру и народность (кн. 1) нічим не звертає на себе уваги, бо автор буяє в царстві загальних фраз. Ч.

Кієвскія Епархіальныя Вѣдомости.

Кієвскій храмъ, св. ап. Андрея Первозваннаго, А. М. (нр. 12). Визначна пам'ятка архітектури XVIII ст. кївська Андрєївська церква була недавно (1894—5 р.) ґрунтовно обновлена, після

чого показало ся, що церкву перероблено не в такій формі, як була. Се викликало полеміку і в періодичних виданнях, і в офіціальних сферах, вислано окрему комісію, що після довгих праць, шуканя давніх плянів, рисунків, фотографій і т. и. переконала ся, що справді одна копула, а то середня, відбудована не в такій формі, як була перед тим. От автор названої вище статі й подає історичні відомости про будову церкви і пізнійші роботи в ній.

Київській митрополитъ Петро Могила, какъ возобновитель київскихъ храмовъ, С. Голубева (нр. 17—20). Звістний знавець епохи митр. Петра Могили, проф. С. Голубев подає ряд історичних відомостей і докладних дослідів про те, що зробив Петро Могила, аби довести до ладу будинки київських церков — Софійської катедри, Лаврської церкви, Братської Богоявленської, Спаської на Берестові, Михайлівської церкви в Видубицькім монастирі й иньших.

„Галицкая Русь и Галичане“, протоерея К. Фоменка (нр. 15). Невеличка подорожна замітка про те, що він бачив у Галичині, про церкви, руський нарід, Жидів і т. и.

Волинські Епархіальні Відомости.

Историко-статистическое описание церквей и приходоу Волинской епархіи, Н. Теодоровича (нр. 1). Скінчено розпочатий давнійше, в 1896—7 р., опис парафій староконстантиновського повіту (вийшло окремою книжкою, про котру мова в бібліогр. відділі) і почато опис дальших повітів.

Документи относящієся къ древней исторіи православнога Почаевского монастыря на Волини (нр. 1—12). Прот. Трипольский уперто веде далі розпочатий ще в 1895 р. друк дуже сумнівних документів — ніби то якоїсь літописи Почаївського монастиря XIII—XIV ст. У 1898 р. надруковано 35 документів (з черги 18-й—52-й), що починають ся датою 1224 р., але се, як видно, не конець, бо при остатнім документі, надрукованім у 1898 р., стоїть: „продолженіє будетъ“. Про вартість сих документів уже було говорено (Зап. т. XIX і XXV).

„Къ исторіи Почаевской Лавры“, Н. Теодоровича (нр. 22, 23, 27). Надруковані з декотрими коментарями ось які документи, вибрані в процесів Почаївської Лаври, що зберігають ся тепер у бібліотеці Київської Духовної Академії: 1) Заставна запись Волинського каштеляна князя Миколи Чарторийського на маєтність Ридомль і Котовицю для безпеки довгу 60 тисяч злотих польських, із 13 січня 1645 р., 2) Заставна запись князя Михайла Юрія Чарторийського, старости кременецького, дана шляхтичам Теодору й Еві Домашевським на село Островець для безпеки довгу 7000 зл. польськ. із 21 цвітня 1648 р., і позов

до него Домашевських, із 14 листопада 1651 р. 3) Заставна запись шляхтичів Теодора й Еви Домашевських на частину села Ридомля для забезпечення довгу 800 здр., із 18 лютого 1647 р. і акт передачі сего села Почаївському монастиреви 23 жовтня 1651 р. 4) Заповіт шляхтича Теодора Грицковича Домашевського Почаївському монастиреви 1654 р. Заповіт сей написаний перед самою смертю Домашевського і нескінчений ним.

Тригорській Преображенській монастир (Житомирського повіту), А. Маневича (нри 4—14). Докладна монографія монастиря. Монастир існував від кінця XVI ст. і документні звістки про него починають ся від 1613 р., коли монастир дістає фонд від Троянівських панів Миколи і Теодора Олександровичів Вороничів. Про рід Вороничів автор зібрав чимало відомостей. Вони зразу ревно боронили Тригорський монастир від різних претенсій околичних панів-Поляків, Замойских і н., але потім і самі в половині XVII ст. стають католиками і монастир тратить в них своїх оборонців. Підчас козацьких війн на монастир не раз нападали противні сторони. Від 1793 до 1841 р. монастир був уніятський, а потому православний. До статі додано документи до історії монастиря, виняті з архива Почаївської лаври та Волинської духовної семинарії в Кременці: надане Миколи Воронича монастиреви 1613 р., реєстр документів в 1613 р. і н.

Церковно-приходская літопись с. Глубочка Житомирскаго у, сьвящ. А. Левицького (нри 18—35). Літопись ся аложена дуже докладно, але якихось історичних інтересних відомостей тут нема; за те дуже багато етнографічного матеріяла — опис народніх звичаїв у році, при різних нагодах життя селян, подані тексти „Снів Богородиці“, „Брусалинського знаменія“ й інших, що ходять по руках народу. Літопись ся видана осібною брошурою (Почаїв, 1898 р., 133 ст.).

Подольскія Епархіальныя Вѣдомости.

Каменецкая православная Свято-Николаевская церковь, какъ древнѣйшая христіанская святыня въ Каменцѣ (нр. 18). Викладаючи короткі відомости про сю церкву, автор хильць ся до думки, що будинок теперішньої Миколаївської церкви поставлений ще 1398 р. Ормянином Синаем Котлубаєм, котрий полишив про се запись, збережену доси, і що значить, у 1898 р. скінчило ся 500 років сій церкві. Але в уважнійшого розгляду історії Миколаївсько-православної церкви і Миколаївського костела можна вивести, що давньої церкви, побудованої в XIV ст., тепер нема, а є тільки пізнійші будинки.

Основаніе Подольской духовной семинарии и первые годы ея существованія, М. Балнського (нр. 17). Стата

написана з поводу скінчення в 1898 р. столітя заснованя духовної семінарії на Поділю. Заснована вона по указу царя Павла в 18 грудня 1797 р., що наказав заснувати дві духовні академії -- переяславську і подільську. Остатню заснував у 1798 р. перший подільський православний єпископ Іоаннікій в м. Шаргороді, при тамошній монастирі, де зразу зо 3 роки жив і сам єпископ. Зразу ся семінарія не зігнала успішно функціонувати то через недостачу засобів на удержанє, то через те, що сьвященники не давали дітей, то нарешті через жорнову пошесть, що була в Шаргороді 1798 р. Незабаром єпископ переніс ся на житє до Камінця, і в 1806 р. туди-ж перенесено з Шаргорода висші класи семінарії, а потім у Каміницю мало по-малу повстала повна семінарія, а в Шаргороді лишив ся її відділ, переіменовий у 1817 р. на нашу — духовну школу.

Гдѣ обучалось Подольское духовенство до учрежденія Подольской духовной семінаріи, О. Лотоцького — обговорена в бібліографії сього тому.

З статей етнографічного характера можна вказати отсі: „Дикая забава Лубокъ (на похоронах), сьвящ. К. С—ча (при 19—20) та „Рождественскія колядки“, сьвящ. І. С—кого (при 51—52).

Херсонскія Епархіальныя Вѣдомости.

Ново-георгіевскій єдиновѣрческій Воскресенскій приходъ. Къ столѣтїю его открытїя“, сьвящ. Павла Колосова (нр. 17). В м. Новогеоргіевську Херсонської губ. (на границі з Київською) у XVIII ст. жило багато старообрядців, що шукали тут волі для своєї віри; 1798 р. вони звернули ся до Гавріїла, митрополита катеринославського та херсонсько-таврійського, просячи прийняти їх до православної церкви „на правах єдиновірія“. Їх прийнято, вони збудували пишну церкву і від тоді тут повстала єдиновірческа парафія, що існує й доси.

Краткій историческій очеркъ о построєніи єдиновѣрческой Одесской Покровской церкви, сьвящ. В. Флоровського (нр. 2). „Историческія свѣдѣнія о сьвященнослужителяхъ и благотворителяхъ Одесской Покровской церкви“, сьвящ. М. Шаровского (нр. 22). У 1898 р. ся церква обходила столітє свого істнованя, через те й надруковано отсі историчні огляди 2-ого жовтня 1795 р. вийшов наказ цариці Катерини про заселенє новоприлученої Новоросії і позволено оселеннєм тут старообрядцям відправляти свої служби, але під умовою, аби вони мали сьвященників, іменованих православними єпархіальними архиєреями. Сии покористували ся одеські старообрядці і випросили в 1798 р. Покровську церкву, котра швидко постаріла ся, і в 1812—1822 рр. була збудована на місци першої велика камінна церква, що є й тепер. Парафіяне її ще від 20-х років стали пра-

вославними і тепер церква нічи не ріжнить ся від інших православних міських церков м. Одеси, коли не рахувати збережених у сій церкві ікон старообрядческого мальованя.

Кишиневскія Епархіальныя Вѣдомости.

Сказанія молдавскихъ лѣтописей о провсхожденіи молдаванъ и объ основаніи молдавскаго княжества, Е. Михалевича (при 11—15). Автор статі подає, не розбираючи докладно, погляди молдавських лѣтописців, а сам доходить до виводу, що теперішні Молдаване або Румуни потомки давніх Даків і Скітів з домішкою впливу заходжх і з Римлян і з інших народів.

Объ упраздненныхъ монастыряхъ Бессарабіи, Д. Щеглова (при 16 і 17). Давнійше в Бессарабіі було багато монастирів і скитів мужьських і жіночих, але пізніше в першій четвертині теперішнього столітя, коли Бессарабія була прилучена до Росії й повстала Бессарабська епархія і коли церковне житє стало краще, багато монастирів скасовано. Автор, на підставі архива місцевої консисторії, подає відомости про декотрі скасовані монастирі, а то: про мужьський скит „Галица“ Хотинського пов., про жіночі скити „Мана“, „Гиртоіський“, „Печешти“, „Попоуци“ (всі вони Оргієвського повіта), про мужьський скит „Поляна“ (Сороцького повіта), жіночий скит „Ризана“ або „Резіна“ на березі Дністра і мужьський „Городищенський“ монастир, що був теж на березі Дністра у скалі.

Измянльскіе монастыри, Д. Щеглова (при 24). Подають ся історичні відомости про два монастирі, що були в Ізмаїлі: Успенський (існував уже в 1490 р.) і Миколаївський (заснований воеводою Бранкованом у 1688—1714 рр.). Монастирі сї після прилученя Ізмаїла до Румунії скасовано і монастирські церкви обернено на парафіяльні.

Паисій Величковскій и его значеніе въ исторіи православнаго монашества (при 18—24). Докладна біографія Паісія Величковського, виначного діяча другої половини минулого столітя. Він уродив ся в м. Полтаві, підучив ся трохи в київській школі, і з малку хилив ся до монашества, читая писань отців церкви, та почав мандрувати по українських монастирях. Тоді Україна була в біді, унія давала ся в знаки і православні монастирі касовано, через те Паісій пішов до сусідньої Румунії, а відти на Афон. Тут він основує свій скит св. Іллії, де яновляє давню славу афонського монашества. Потому зі своїми численними учениками-ченцями вертає ся до Румунії і господар Григорій Каллімахі дає йому монастир „Драгомирну“ на Буковині, де він лишає ся 10 років. Тут він заводить свій монастирський устав, вироблений ним на Афоні, заводить звичай, аби церковне читанє і сьпіванє відбувало ся на правім клявросі в церковній мові, а не на лівім у румунській мові і т. и. Коли

Буковина перейшла до Австрії, Паїсій з частиною своїх учеників покидає Драгомирну і переходить до монастиря Секул, у скалах Карпатських гір, а потім йому дають багатий монастир Нямець, що був коло Секула, і Паїсій править обома монастирями. Тут діяльність його розвиває ся висше. Нямецький монастир стає справдішнім розсадником просвіти і побожності. Відси вийшло багато учеників Паїсія, котрі обновили в Росії й де инде іноцество, що було підупало у XVIII ст. Умер Паїсій в 1794 р.

Открытие Бессарабской ученой архивной комиссии та „Нѣскольکو словъ по поводу открытия сей комиссии (нр. 20). Комісія повстала 23 серпня тавтого року 1898, ціль її — історичний та археологічний дослід Бессарабії, збережене пам'яток її старини. В статі, з поводу сеї події, секретаря І. Халіппа вказано, що Бессарабія се широке поле для археологічних дослідів; між иньшим показано, що під Хотинською твердиною був монастир, але про него доси мало вібрано певних відомостей; звістно тільки, що під 1376 р. у молдавських літописях згадує ся Успенський монастир під Хотинською твердиною; як одинокє матеріяльне свідощтво про істнованє сего монастиря лишило ся рукописне славянське євангеліє 1598 р., писанє „Мартиномъ Василевичомъ изъ Рогатина что въ странѣ Ладіамъ (!)“ і подарованє Хотинському монастирю Георгием Ізловяну, царкалѣом хотинським. В особній відозві від комісії просять любителів старини подавати до комісії відомости про городища, могили й иньші археологічні пам'ятки Бессарабії.

Пасхальныє обычаи въ Бессарабіи, Вас. Курдиновского (нр. 8). Докладна етнографічна статя з вказівкою й місцевости, де який звичай істнує; се важно, бо в Бессарабії мішана людність: є села молдаванські, є українські, великоруські-роскольніцькі й н.

Черниговскія Епархіальныя Извѣстія.

Расколъ въ сѣверной Малороссіи въ XVII—XVIII в. (нри 1—5). Продовженє початої в 1897 р. статі. Оповідает ся історія заселєня розкольніками сел Зибкої (тепер м. Новозибковки), Злинки, Тимошина-Перевоза й иньших розкольнічих слобід, що повстали в районі Стародубського і Чернигівського полків від кінця XVII ст. і далі заселяли ся в початку XVIII до 1715 р., тобто до того часу, коли наслідком роспорядженя царя Петра український уряд почав перешкаджати повставаню розкольнічих сел.

Картинки изъ прошлаго Черниговской духовной семинаріи, В. Литинського (нри 6, 7, 19—12, 17). Продовженє початої давнійше історії Черниг. семинарії.

Краткій историческій очеркъ Черниговской епархіи (нр. 6). Перерібка із книжки „Черниговская епархія послѣ Батяя, именуемая Брянскою“, Москва 1892.

Памятники о св. Θεодосіи Углицкомъ, хранящіеся въ Киевскомъ Выдубицкомъ монастырѣ“. Сїи памятники ось якї: дві срібні великі кварта, дві круглі столові ложки з написями і помяник, де записані імена його роду і вписана коротка біографія Θεодосія Углицького.

Письменные памятники о св. Θεодосіи Углицкомъ, хранящіеся въ рукописныхъ книгахъ Черниговскаго Троицкаго монастыря“, Гр. Барадудіна (нри 13 і 15). Наводить ся скільки грамот епископа Θεодосія, вибраних зо збірників рїзних документів, що зберігають ся в тїм монастирї, та надруковано декотрі документи що до монастирських мастностей і рїзних економічних процесів і суперечок із сусїдніми панами й т. и.

Памятники временъ Святителя Θεодосія Углицкаго въ Черниговскомъ Елецкомъ - Успенскомъ монастырѣ“. Тут надруковані універсали гетьмана Івана Мазепи про надає монастиреви села Мощенки 1689 р. та села Лемешовки 1708 р., грамоти царів Іоанна і Петра Алексїєвичів на землі чернигівської архієпископії 1693 р.

Земляки (достопамятные уроженцы Черниговской земли), С. Пономарева (нр. 14). Під сими заголовком С. Пономарев надрукував короткий витяг зі вложеного ним альфаветного словаря про достопамятних земляків Чернигівщини і „з любовю до батьківщини кланяє ся читачам на всі чотири боки і просить усіх, кому дорога рідна сторона, зробити поправки і доповнення до його праці“. В цілїм своїм складї праця його буде обіймати земляків не тільки Чернигівської губернії, але й иньших сусїдніх: Полтавської, Київської, Волинської і Подільської.

Полтавскія Епархіальныя Вѣдомости.

Замѣчательные памятники церковной старины въ селѣ Рымановкѣ Гадячскаго уѣзда Полтавской губ.“, В. Курдиновського (нри 10 і 13). Описані дві рукописні славянські церковно-богослужебні книги: Требникъ и Євангеліє. Обі рукописи не мають означених дат. У требнику на одній винетці є надпись, на горі гебрійськими буквами написано: „поп Захарія“, а на долині скорописю по руськи: „Захаріі поп сіє писал в Браслевоу“. Через те автор статї думає, що Требник написаний у Браславі Подільській, а час писання на підставі деяких ознак літургїрного характеру кладе на другу половину XVI ст. В усякім разі рукопись українського походження, що видно

напр. із того, що на кінці требника є додаток в українській мові: „Наука пред сповѣдью з словенскаго переложена“ і „Питанье в сповѣди“. Що-ж до Євангелія, то для означеня часу його написаня нема ніяких відомостей, окрім палеографічних, але на підставі їх автор статі не доходить ні до якого виводу, хоч на його думку рукопись може походити з дуже давнього часу; бодай він каже, що рукопись скопійована з дуже давнього оригінала, либонь чи не з перед XII ст. Але аргументація сеї думки не переконує.

Малорускія тріоди XVII вѣка, А. Пясецького (при 20—21). Докладно описані дві тріоди київського друку 1631 і 1648 р., що переходять ся в церкві с. Великого Кобелячка, Кобеляцького повіту. Між иньшим автор звертає увагу на українські синаксарії що находять ся в тих тріодах (життя святих або історичні відомости про згадувані події), на котрі „не звернено уваги ані в дослѣдах по історії літературної української мови, ані в українських словарях“.

Село Сенчанськіє Юсковцы и святиня его храма. Сенчанські Юсківці 12 вер. від м. Лохвиці, коло річки Сулиці, повстали, як розказують, із куреня запорозького козака Їська (Йосифа) і називали ся давнійше Їсківці. До недавна в церкві був іконостас з ось якою написю: „Лѣта Божія 1771 соорудилъ иконостасъ сей войска запорожскаго куреня Ирклевскаго козакъ Гаврило Бойко“. В церкві є поважаний образ Божої Матері, по типу близький до звістного Володимирського образа. Але про давність його нема ніяких відомостей.

Историко-статистическое описание Трехсвятительской церкви г. Зѣнькова, П. Сваричевского (при 4 і 6). Церква ся деревляна, збудована у 1734 р. Важного в церкві нема нічого.

Полтавщина въ первой четверти XVII вѣка, А. Пясецького (при 26 і 28). Се нарис колонізації країни, зроблений на підставі звістного виданя Яблоновського „Zródła dziejowe“ (т. XX—XXII). Тут подані звістки про типи осель, хуторів і їх географічне розділенє по районам і головнішим річкам Полтавщини нарешті вказані важніші княжі й земляські роди, котрим належали місцевости в сій країні.

Двухсотлѣтіе со времени возстановления Переяславской епархіи (1698—1898). Ист. нарис, І. Яновського (пр. 9). Автор тримаєть ся того погляду, що переяславська епархія повстала за великого князя Володимира у 991 р. і зразу в Переяславі жили київські митрополити; потім у 1036 р. катедру митрополитів перенесено до Києва, а переяславська катедра стала єпископською та істнувала до 1279 р., коли єпископ Теофіст покинув Переяслав і переселив ся до столиці Татарської

орди — до Великого Сарая (коло м. Царева в теперішній Астраханській губернії). Як не стало єпископа Теофіста у Переяславі, то ряд переяславських єпископів перервав ся на 420 років. Нарешті в 1698 р., на просьбу київського митрополита Варлаама Ясінського, цар Петро і патріарх Адріян дозволили висвятити на помічника київської митрополії Захарія Корниловича з титулом єпископа переяславського. Висвячено його в Києві 1700 р. і нововисвяченому єпископу зараз піддано Переяславський полк, що займав тоді лівий беріг Дніпра і правий беріг Десни, в 18 сотнями і з містом Остром.

Святий преподобномученик Макарій, архимандрит Овручській, игумен Каневській, Переяславській Чудотворець, Івана Яновського (при 14 до 17). Біографія Макарія, вбитого 1678 р. Турками, коли вони взяли Канів. Моці його тепер спочивають у Вознесенській монастирі м. Переяслава (Полтавськ. губ.), куди їх перенесено у 1688 р.

Курскія Епархіальныя Відомости.

Матеріали для історії Курської Епархії, А. Танкова (при 28, 29 і 31). Ріжні відомости, виняті з архива місцевої консисторії, нпр. про розсилку по епархії медалів з поводу похоронів цариці Анни Іоанновни, про приготуванє в епархії до „шествія Императрицы Екатерины II“ — звісної подорожі на Україну, про духовенство м. Курська в 1782 р., про заповіт архієпископа Теофіста 1813 р., про резолюції Ілюдора 1834—1835 р. і т. и.

Черты назь історії Курської Епархії (при 42--44), його-ж. Се продовженє передущої статі. Тут надрукований і ряд уваг про ріжні пригоди з епархіяльного житя XVIII ст., як нпр. про висилку ремісників у Білгород із монастирських маєтностей у 1712 р. на жаданє царя Петра для забудованя Петербурга, про склад архієрейського білгородського дому з 1730 р., про висилку з епархії збирачів дарунків ніби то на божий гріб у 1756 р., про заклик із України сьпіваків для білгородського архієрейського хора, про заходи в нагоди чуми в 1772 р.

Къ історії Курської духовної семинарії, А. Танкова (при 2, 5 і 9). Окремі уваги, зложені на підставі архивних знаходок: 1) подаєть ся зміст знайденої в архіві місцевої консисторії записки про стан білгородської семинарії 1801 р.; 2) подано листи й розпорядженя архієпископа Теофіста консисторії що до семинарій, з 1807 р.; 3) сказано про писання учеників у 30-х роках, і т. и.

Къ історії раскола въ Курської Епархії, А. Танкова (пр. 16). Виложено історично-статистичні відомости про роскольників у 1853—1856 р., коли по царському наказу зібрано найдокладніші відомости про роскольників.

Славянороссійській лѣтописецъ (пр. 20). Описано рукописний збірник 1698 р., що зберігає ся в бібліотечі Курської мужеської гімназії. З одного місця рукописи видно, що автор писав її по наказу митрополита Макарія (за царюваня Івана Грозного). Збірник обіймає історію, що починає ся від потомків Ноя, далі сказано про Скитію, про перших руських князів, викладає ся родовід князів київських, смоленських, тверських і т. д. Серед викладу історії бувають різні церковні поученя, похвали святих в роді акафістів і т. и.

Холмско-Варшавській Епархіальний Вѣстникъ.

Устройство епархіального управління въ Холмской епархіи, сосредоточенное при Холмскомъ кафедральномъ Рождество-Богородицкомъ соборѣ, во время уніи западно русской перкви съ Римской (1596—1875 г.), Гр. Ольховського (пр. 3—5). Автор розказує, як мало-помалу змінiali ся в унії православні форми епархіальної управи під впливом католицтва — в виборі і potwierdженю єпископів і митрополитів, у складі клиросів, названих капітулами, в нижших адміністративних посадах (протопопів, намісників, деканів і т. и.).

Поправка къ статѣ Ольховскаго: Устройство епархіального управління въ Холмской епархіи, В. Площанського (пр. 5). Поправки що до декотрих осіб зроблено на підставі ХХІІ т. Актів Виленської Археографічної Комісії.

Нѣсколько словъ о времени кончины Епископа Холмскаго Харитона и названіе его Угровецкимъ, В. Площанського (пр. 5). Автор викликає питанє, але не рiшає його до решти, про те, коли помер єпископ Харитон і припускає поки що 1428 рік; що до назви Угровецкий каже, що се був не титул єпископа, а лише вказівка, де жив єпископ.

Холмській земській статутъ 1477 г., В. Площанського (пр. 12). Вказавши на значінє сего статута, або на постанову шляхти на земських зборах (соймику) в справі закріпощеня та обовязків селян Холищини, і на те, що статут сей був надрукований В. Мацейовским у VI т. його праці „Historya prawodawstw słowiańskich; автор супроти думки Мацейовського каже, що статут сей остро виповняв ся, що видно в актів, і навіть розширяв ся до признаня повної самоволі панів. Мацейовский видав сей статут негарно, через те Площанський помістив у Х. В. Еп. Вѣст. повний текст статута в латинській мові.

Угровецкіє, В. Площанського (пр. 18). Автор звів до купи уривкові відомости, розкинені в різних актах, про шляхтичів Угровецьких, або Угровських, що походили з м. Угровська (літописний Угровець, на зах. Бузі) і грали видну ролю в Холищині в XV ст. Рід Угровських вигас у початку XVIII ст.

Кердеи и Кердеевичи XIV—XV в., В. Площанського (нр. 21 і 24). На підставі звісток істориків і судових актових книг автор зводить до купи відомости про звістний у XIV—XV ст. рід Кердеїв, що були в роду Русинами, але дуже швидко вступили на службу Польщі, зрадили свою віру і національність і щиро помагати польським королям у справі заповнення їх влади на Русі. Автор розрізняє два роди Кердеїв — волинських і галицько-подільських. Про остатній рід подано докладні відомости, починаючи від Грицька Кердеевича, що виступив у кінці XIV ст. і був 1401 р. старостою Каменецького замку.

Архієпископъ Адалъбертъ, М. Устияновича (нр. 1, 3 і 4). Статя почала ся в 1897 р.; тут в закінченю подана характеристика архієпископа Адалъберта-Войцеха; по представленю автора, він був не одушевленим проповідником Христової науки серед Славян, а пропагандистом віцецького імператора і римського папи на шкоду Славян.

Какъ жылось уніатамъ прошлаго вѣка въ Холмщинѣ, В. Площанського (нр. 13). На підставі актів наведено скільки фактів з минулого століття, котрі показують, що Русинам не жило ся гарно після того, як вони пристали до унії з католиками: Поляки і далі переслідували і не шанували уніяцьке духовенство, так як се роблено і перед унією.

Календарь по понятіямъ неграмотныхъ поселенъ Холмской и Югозападной Руси, А. К. (нр. 2). Етнографічна увага про те, які відомости має нарід про час ріжнихъ свят і постів, як він знає час їх і т. и

Весна въ Подляшѣ (въ Сѣдлецкой губ.) (нр. 5). Етнографічні уваги про весняні звичай і обряди руського народу в Подляшю. Ю. С.

Земскій Сборникъ Черниговской губерніи (XXX рік) подав, як звичайно, офіціальний матерьял, що складав ся з наказів і законів державних, які дотикають ся земських справ, протоколів земських зборів, справоздань і внесень губ. земсь. управи, і окрім того містив дослідні і розвідки, які тичуть ся ріжних сторін місцевого житя. В справі народньої освіти в Збірнику надруковано: „Земські народні школи Чернягівського повіту“ справозданне про сучасний стан шкільної справи, „Письменність (грамотность) у Новгородсѣверскому повіті з початку 1897 р.“ М. Р., де між иньшим, автор визначає, що письменних у Новгородск. повіті єсть 13,01% усієї людности, „Про народніх учителів по земських школах Черниг. губ.“, С. Р., де автор малює важке становище учителів, підкресляє їх змаганне покидати школу і змінити учительську посаду на иньші, які більше забезпечують, звертає увагу на невеличку платню, яку дістають учителі за свою важку працю (200—300 р. учителі, 120—200

їх помічники), на залежність учителів від сільських громад, урядників, священників, і вказує, яким чином, на його думку, можна поліпшити моральне і економічне становище учителів. Далі йдуть статі: „До питання про раціональні шкільні меблі по нар. школах і про фізичний розвиток школярів“, дра Масютіна, „Про шкільні будинки і заведення четвертого року шкільної науки“, дра Масютіпа, „Проба програм, вироблених комісією при земському книжному складі для вечірніх зайнят з дорослими школярами“, „Де-які відомости про народню освіту в цивілізованих краях“ (по Левассеру), С. Р.; в статі автор подає відомости про стан шкільної народньої освіти в Європі і Америці, підкреслює думку, висловлену Левассером, що школа мусить бути незалежною від якої-будь політичної партії, доводить шкідливість централізації шкільних справ з такої, між иньши, причини, що школа повинна бути „національною“, бо денационалізувати школу, се значить, на думку автора, відібрати від неї усі житеві завдатки, вбити її житє, позбавити її правдивого розцвітту; автор пояснює, що він розуміє не державну національну освіту, а народню, національно-етнографічну, бо тільки така освіта може мати нормальний зріст: школа, збудована на підлеглих основ національних державних, дасть не горожан, а таких, яких Українці звуть перевертнями. Звертає на себе увагу ще „Доклад (внесення) комісії народньої освіти губ. земсь. зборам“, де комісія, між иньши, пропонує земсь. зборам просити в уряді дозволу завести до каталогу книг дозволених до вживання по сільських книгарнях і читальнях українські книжки і мотивує таку свою пропозицію бажанням задовольнити хоч почасти потребу людности у книжках, писаних рідною мовою, цілком зрозумілою; комісія рекомендує завести до каталогу 55 таких книжок (пропозиція комісії ухвалена земс. зборами). В справі земської медицини надруковано: „Доклади комісії і членів VI з'їзду лікарів і делегатів земства Черн. губ.“, „Справоздання лікарів черн. губ. земс. лікарні (ріжних її відділів). В справі асекурації уміщено: „Справоздання асекураційного інспектора черн. губ. земства за рік 1897“, і „Результати взаємного земського забезпечення дібр Черн. губ. за 1-шу половину 1898 р.“ Скринського.

По відділу „Земське і міське господарство“ надруковано: „Короткий огляд сільсько-господарської виставярмарку у с. Кропивному Конотонського повіту у жовтні 1897 р.“, „Начерк розвитку Чернигівської громадської бібліотеки за 20 років“ (1877—1896), „Справоздання тієїж бібліотеки на рік 1897“, „Доклад члена губ. зем.

управи Соловини про подорож у Кролевецький повіт для огляду земської ткацької робітні“, „Опис ярмарків Черн. губ.“, „Стан емеритальної каси губ. земства на січень 1898 р.“, А. Русова, „Справозданне лісничого Успенського про дослід пісків коло Британів“, „Збір бюджетових призначень повітових і губ. земств на 1897—98 р. Скрипського, „Про фінансове становище черн. губ. земства року 1897“, Грасса, „Історія розвитку рахунків у Черн. губ. земстві“ Грасса, „Справозданне губ. зем. управи на рік 1897“, „Ловрянське парохіяльне попечительство“ — в сій останній статі подають ся відомости про парохіяльне попечительство нового типу, засновану у Глухівському повіті; вона цілком відрізняється від звичайних церковно-парохіяльних попечительств у тому, що сі піклують ся про задоволення потреб церкви і духовенства, ловрянська ж має на меті добродійні справи в інтересах усієї людности: вона дбає про сиріт, про здоров'я люду, дає позички, нпр. на будівлю хат.

В статі „Земство і місто, з поводу питання про надданє більшим містам прав повітових земств“ д. Коваленко розсліджує питання, яке піднесено деякими міськими думами і викликало чимало сперечань; автор наводить аргументи, які звичайно становлять супроти відділення міст в окремі земські одиниці, критикує їх і висловляє ся за потребу надданя найбільшим містам прав повітових земств.

Розвідка д. Вершилова „Нарис торгівлі південної Руси 1480—1569 р.“ обговорена нами в відділі бібліографії.

В двох статях „Іван Котляревський“ і „Евген Гребінка“ д. Коваленко подає біографічні нариси сих письменників. В статі про Котляревського автор робить нарис його діяльности з поводу 100-літя видання Енеїди, підкреслює любов і прихильність Котляревського до простого люду, до усіх покривджених, його умілість запровадити в освічені стани громади демократичну течію, його участь в з'організованю у Полтаві укр. театру, подає характеристику його літературної діяльности і наводить оцінки такої діяльности. З поводу 50-літя смерті Е. Гребінки д. Коваленко робить загальну характеристику його літературної діяльности, підкреслює його глибоку, щирю любов до України, подає біографічні відомости; хибу Гребінки автор вбачає у тому, що він писав найбільше не властиво йому мовою російською, і коли-б не його твори українською мовою, то на думку автора Україна забула-б свого широкого і доброго сина, як забула його російська публіка.

В „додатках“ до Зем. Збірника подано дальші розділи праці д. А. Русова „Зведений опис Черниг. губ.“, VII відділів якого надру-

ковано у Зем. Збірнику 1896 і 1887 р. (див. Записки, т. XIX, ст. 29—31, і т. XXV, ст. 27—28). В Збірнику на 1898 рік надруковано ще 3 відділи сеї цінної просторої праці. VIII відділ подає відомости про „кормсу“ площу Черн. губ. (луги і вигони), про роботи по висушуванню болот, про болота і сіножати, про їх вагу у господарстві, розклад їх у різних місцевостях губернії, про засоби їх експлуатовання, доходи; до сих відомостей подано чимало статистичних цифр. В IX відділі автор говорить про „харчову“ (пищеву) площу губернії і про польне господарство, визначає обшар землі, які оброблюють ся засобами дрібної культури, подає відомости про звичайні знаряди і засоби, які уживають ся при обробленню земель, про робочу худобу, про оброблення пукрових бураків і тютюну, про різні системи оброблення землі і господарства по різних районах губернії, про засіви і нормальну врожайність, подає статистику засіву ріжного хліба, показує способи роздачі земель в половини, описує різні роди землеробського знарядя і подає його географічне розповсюдження, яке залежить і від прикмет ґрунту, і від етнографічних відзнак людности. До сього відділу додано мапу Черн. губ. з визначенням кількості ґрунтів по волостях. X відділ подає відомости про скотарство і констатує, що худоби побільшало в часів Румянцевської описи; визначає ролю худоби в загальній системі сільського господарства, розповсюдження рогатої худоби, більшої і дрібної, в роках 1861, 1894 і 1896, наводить докладні відомости про кількість скоту що до обширу повітів і кількості мешканців, подає чимало цифр і статистичних відомостей.

Додатком до праці д. Русова надруковано: „Розклад володіння в 1894—95 р.“, де подають ся цифри володіння землею сільських громад, приватних інституцій і осіб, державного скарбу, міст, церков, монастирів. „Відомости про перехід земель за 1874—1887 р.“, „Про кількість сипких пісковатих просторів“, „Відомости про розсаду лісів“. Окрім того додано 6 мап, на яких визначено, по повітах і окремих місцевостях: розклад звичайного господарського знарядя, засоби оброблення землі, засоби оброблення ярових засівів, засоби оброблення землі під овес, під засів гречки, природний дорід з полей у пудах жита.

Додатком до Зем. Збірника надрукована вельми цінна праця д. Грінченка — Етнографічні матеріали“, т. III, пісні (761 ст.).

I. III.

БІБЛІОГРАФІЯ

(рецензії й справоздання).

Věstník slovanských starožitností. — Indicateur des travaux relatifs à l'antiquité slave, vydava Dr. Lubor Niederle, t. II, Praha, 1899, st. 4+144+15.

За півроку від вихода I випуска Věstník'a (див. Записки т. XXVII) маємо вже другий, закінченпй, як значить ся, I/IV, а в жовтні сього року заповіджено вихід III випуска. Таким чином се незвичайно користне видання, заповіджене з початку в виді річника, на практиці вже перейшло на піврічник, а з дальшим розвитком мабуть буде й ще частійше виходити. Другою корисною повинною є показчик імен авторів обговорених або згаданих в томі праць.

В передмові д. Нідерле порушує справу поліглотизма свого видання, з нагоди висловленої на його адресу ради: залишити словянські мови в виданню й перейти на котрусь світову мову, аби видання було приступне для не-Славян. Д. Нідерле боронить, що призначає своє видання для спеціялістів, обізнаних хоч би поверховно з словянськими діалектами, але в інтересах сторонніх читачів обіцяє подавати резюме праць загальнішого характера по французьки та німецьки. Таким способом д. Н. став на посереднім становищі. В сій книжці окрім французьких і німецьких резюме знаходимо англійські й італіянські, натомість в напрямі словянського поліглотизма дальшого поступу не бачимо: маємо тільки мову чеську, російську й польську. На наш погляд як з одного боку булаб бажаною „рівноправність“ всіх словянських мов, так з другого боку множення не-словянських мов ледво чи відповідає практичним задачам „Вістника“.

Що до самого складу, то автор, як можна було сподіватись, не обмеживсь тут публікаціями 1898 р., подавши дещо й 1897, а з другого

боку й не вичерпав літератури 1898 р. Критичних оцінок дуже небогато, є кілька (але теж небогато) ширших рефератів, решта — авторські ревіює, коротенькі пояснення в 1—2 рядки, або й самі титули, без всяких пояснень; всього заведено 353 номерів (є кілька повторених в сій же книжці), число дуже поважне! Побажати тільки, аби на далі число критичних оцінок множило ся, а число голих титулів зближало ся до 0; се, розумієть ся, може досягнути ся тільки притягненням численніших співробітників; тим же оминеть ся й те, що подекуди (хоч би й не багато) можна помітити в сїм томі поверховно, без потрібного критичизма зроблені оцінки. Деякі номери увійшли сюди без всякої потреби, як популярна книжка Купчанка про Угорську Русь, книжка Куридова про Роменську Старовину і т. и. Транскрипція титулів подекуди могла б бути поправніша; особливо потерпіли українські титули, чомусь росифіковані подекуди, сьвідомо чи не сьвідомо.

В додатку подана німецька стаття д. Нідерле *Zur Frage über den Ursprung der Slaven*, обговорена вже в *Записках т. XXVII. М. Г.*

Ө. И. Леонтовичъ — *Арійскія основы общественнаго быта древнихъ Славянъ*, Варшава, 1897, ст. 72 (Варшавскія университетскія извѣстія, 1897, VI).

Се академічна промова проф. Леонтовича при отворенню шкільного року в варшавськїм університеті. Автор поставив задачею виказати, що Словяне вивесли в сфері суспільних відносин готового з праарійського життя, перед його диференціяцією, й що ввробили потім чи самостійно, чи в переходових диференціяційних стадиях. Творчим фактором він признає головню економічні причини, оглядає головні стадії економічної культури й їх вплив на суспільну організацію, а до того прилучає ще, як многоважний фактор — хижацтво („хищничество“), й ілюструє се все побутом ріжних примитивних народів та стараєть ся виказати сї моменти в праарійськїм побуті; після того він переходить головні моменти словянських суспільних й спеціяльно родинних відносин, вказуючи їх праарійські основи й модіфікації в словянськїм побуті.

Розумієть ся, перейти стільки кардинальних питань на 55 стор. (решта занята бібліографічними примітками) можна було тільки побіжно і коротко; але окрім того се зроблено без відповідної обережності й методичности, а й подано до того в важкій, не всюди прозорій і докладній формі. В питаннях праарійської культури й суспільного устрою автор взяв собі провідника дуже доброго — *Sprachvergleichung und Urgeschichte* О. Шрадера; але він, на жаль, не завѣди тримавсь поданих Шрадером фактів, а ще менше — його обережного метода. В результаті ми

стрічаємо у д. Л. цілий ряд тез і висновків, з котрими згодити ся дуже трудно. І так нпр. коли автор говорить про сліди чисто-ловецького побуту у Арийців (розуміти — Індоевропейців в їх пра-побуті, перед остаточною диференціацією), про те, що вони знали пчільництво і рибальство, знали море (с. 7—8), то се все може тільки в високій мірі здивувати чоловіка трохи обізнаного з результатами сучасних студій праарійської культури, а вказівки на літературу і джерела, які при тім автор робить, можуть дуже зневірити до висновків і тез автора взагалі. І подібні прикрі враження читачу приносять не раз і дальші сторони розправи — нпр. міркування автора про праарійські шлюбні і родинні відносини, про матріархат, про пізніше унормованне шлюбних відносин і т. и. (с. 44 і далі), супроти лінгвістичних фактів про організацію пра-арійської родини, зібраних тим же Шрадером, і т. и. Але що найприкріше може вражати, се фільольогічні доводи, на котрих будує свої висновки автор. Нпр. говорячи про вплив скотарського побуту на суспільні відносини, автор підносить як визначний факт звязок між означеннями пастуха, старшини рода, князя і т. и., і на доказ дає паралелю іранських *rap, ban, gōbān* і словянських *чобан, жулан, бан і пан* (с. 14); подібних етимологій можна б набрати купу у ш. автора. *М. Г.*

В. А. Мошковъ — Скны и ихъ соплеменники Тракийцы. Слѣды этихъ народовъ въ наше время. Этнографической эюдъ. Варшава, 1896, ст. 91.

Ся книжечка — робота ділстанта з дуже похвальними інтересами й змаганнями й дуже слабими відомостями в тих питаннях, до котрих він забрав ся. Автор оповідає, що интересуючись бесарабськими Гагаузами, він стрів багато подібностей у них з Гуцулами, у Гуцулів знов з Румунами й Альбанцями, звідти вивід, що в Гуцулах є сильна тракийська домішка, Траки ж і Скити мають той самий побут, отже вони соплеменники, а в кінці автор шукає слідів тракийського народа у Литовців, Поляків, Росиян, одно слово скрізь, і знаходить завдяки своему нехитрому етнольогічному методу, нпр.: Скити й Траки були воєвничі, жили з скотарства, мали полігамію, мали сорочки і кереї, отже вони одноплеменики. Ш. автор справедливо робить закиди фільольогічному методу неб. Партицького (котрого „Старинна історія Галичина“ була головним підручником автора, що взагалі бере свої відомости з дуже принаткових джерел), але його етнольогічний метод, розумієть ся, ані трошки не ліпший. Се тим більше шкода, що автор заінтересовався справді дуже интересним і досі не вистудійованим питанням — про тракийські сліди у Гуцулів і близько підійшов до нього, не відаючи нічого ані про літературу, ані джерела, ані про науковий метод. *М. Г.*

А. М. Лобода — Русскій языкъ и его южная вѣтвь (київські Университетскія Ізвѣстія, 1898, N 3, стор. 1—14).

Се вступний виклад сьвіжого приват-доцента київського університету, виголошений 26 січня (ст. ст.) 1898 року. Автор дає короткий огляд історичного розвитку питання про відносини руського языка до церковно-славянського і про взаємні відносини головних трьох галузей руської лінгвістичної групи (великоруської українсько-руської і білоруської) поміж собою. Тема викладу дуже інтерна і актуальна. Недавно от обговорював її також проф. Ягіч в „Archiv für slav. Philologie“ (1898, том XX) в статі під заг. „Einige Streitfragen“. Становище д. Лобода мусить тим більше цікавити нас, що він являє ся представителем найновішого в Росії погляду на дану справу, в Росії-ж, як звісно, літературний українсько-руський язык проскрибований.

Що до першої точки теми автор стоїть на загально нині прийятім становищі, що т. зв. церковно-славянський язык „являє ся не праязиком славянським, ино одним із славянських нарічій, що лише завмер і через те задержав він до нині давні свої прикмети, тим часом як в живих славянських нарічїях сї прикмети силою історичного розвитку языків уступили своє місце новим“. Що-ж до лінгвістичних відносин серед загальної руської групи то автор стоїть на становищі Потебні, тоб то признає дві головні галузи: великоруську і малоруську (білорусину зачислює до говорів великоруських і то полудневих, сильно акаючих). По його думці, „малорусское нарѣчіє съ великорусскимъ составляетъ двѣ независимыя другъ отъ друга вѣтви одного цѣлаго; оно древне и имѣетъ своеобразныя особенности“ (стор. 12). Супроти теорії Погодіна-Соболевского і Шахматова про великоруський характер Київщини в дотатарській добі стає д. Лобода по стороні найновіших лінгвістичних дослідів дд. Мочульского, Колеса і Ягіча, і заявляє, що „данныя Житія Саввы дають право, по крайней мѣрѣ, для XIII в. признать для галицко-волинской и кievской области одно общее нарѣчіє съ весьма незначительными, хотя и важными, діалектическими отношеніями въ нѣкоторыхъ пунктахъ ихъ широкой территоріи“ (стор. 14). Тим самим — кінчить свій виклад автор — вікона (исконная) приналежність старого Києва до тої галузи руського племена, серед котрого він тепер лежить, безсумнівна.

Яку-ж ролю призначує автор нашому языку або по його „малоруському нарѣчію“. Виразно він сего не каже, але з усього тону викладу видно, що він стоїть на зовсім об'єктивнім науковім становищі. І се ми мусимо з признанем піднести. Лаш на одну ще його замітку в даній kwestії хочемо звернути увагу. На стор. 12 зам. 1 пише д. Лобода так: „Не касаєсь труднаго вопроса, гдѣ въ славянской группѣ видѣть

языкъ, а гдѣ нарѣчіе, замѣчу, что совершенное обособленіе малорусскаго нарѣчія изъ русской вѣтви возможно лишь при отождествленіи русскаго языка съ великорусскимъ и современнымъ литературнымъ“.

Мені здає ся, що наведені слова д. Лободи — що правда, одиноки в цілій статі — пахнуть доктринерством. Не вже-ж він гадає, що „совершенное обособленіе малорусскаго нарѣчія изъ русской вѣтви“ залежить від теоретичного, кабінетного „отождествленія“ або „неотождествленія“ „русскаго языка съ великорусскимъ и современнымъ литературнымъ“? Тай що то таке „совершенное“ і „несовершенное обособленіе“? Так і чути, як тут суцзя наукова правда свідомо чи несвідомо сховалась перед постороннім, може навіть утилітарним „взглядомъ“ і не відважилась ясно виступити з цілою вагою наперед. На наш погляд в таких справах життя народів може і мусить рішати лиш правда і щирість природности. Йно „духа не угашайте“ поліційним примусом (Пор. врештою: Paul і Principium der Sprachgeschichte 2. Aufl. стор. 36). *I. Конач.*

Н. Дашкевичъ — Еще разысканія и вопросы о Болоховѣ и Болоховцахъ (київські Университетскія Извѣстія, 1899, I, ст. 1—63).

Коли я вісім літ тому читав свій реферат про Болохово в київськй історичній товаристві, старенький Ів. Малишевський пожартував: От, старше покоління перечило ся про Копирев конець, молодше — про Болохово. Небіжчик сим дотепом, може несвідомо, схарактеризовав різницю між objecta litis старшої й новійшої генерації. Болохово і Болоховці притягають до себе увагу дослідників тому, що з ними вьжесть ся одно з кардинальних явищ українсько-руської історії, тим часом як Копирев конець ніколи не мав висьшої цікавості як тільки чисто археольогічну.

Найважнійше місце між сучасними „Болоховцями“ належить М. Дашкевичу, автору монографії: Болоховская земля, і він добре робить, що від часу до часу подає перегляд питання, нових матеріалів і поглядів; так зробив він в 1884 р., і тепер перед нами новий огляд, що являть ся на часі перед київським археольогічним зїздом, бо на дневний порядок його знову поставлені питання, звязані з старим Болоховим.

Статя д. Дашкевича поділена на три частини: перша (с. 2—18) присвячена питанню: „Де було давнє Болохово“, друга (с. 19—47) — „Питанню про генеу Болоховців“, лїпше б сказати — Болоховців і болоховських князїв, третя — „Громадському руху на полудневій окраїні XIII в. (с. 48—63). Інтерес і цінність сих глав не однакові: тим часом

як в двох останніх, за браком нових матеріалів, автор розвиває або повторяє погляди, висловлені в давніших розвідках, та збиває піднесені против них закиди, в першій він подає й деякі нові та цінні матеріали.

В своїм рефераті 1891 р. я опублікував документ 1553 р., де стрічалося ім'я Болохова з деякими ближшими вказівками що до його місцевості. Д. Дашкевич подав іще два аналогічні документи, 1557 і 1569 р. (про перший не сказано, звідки його взято, але мабуть з Литовської Метрики, другий — з луцьких актових книг київського архива), що додають кілька нових подробиць до локалізації Болохова документа 1553 р.; автор тільки трошки за свобідно інтерпретує ці документи: перший виразно вказує „на Болохові“ тільки селища Колесці й нинішнє неназване на р. Білозорці; в другім слова „на Болоховъ подъ Збаражъ“ можна ріжно розуміти: або що селян відправлено на Болохово, що було під Збаражом, або: через Болохово під Збараж; хоч се ріжниця й не дуже велика. Крім того д. Дашкевич згадує про опублікований д. Ульяницьким документ 1433 р. з іменем Болохова, але що до нього не висловляє виразної гадки: чи се теж саме Болохово, чи подібноїменна нинішня місцевість, і навіть не пробує ближше його локалізувати, хоч се можна зробити досить докладно — се „Болохове поле“ мусіло бути десь коло Городенки (Шепилиці — очевидно нин. Шепилич, коло Прута, нижче Снятина, і відси границя мусіла йти більш менш коло теперішньої границі Галичини і Буковини до Дністра, може коло с. Поточиськ („выше села Потока“).

В II розділі автор полемізує головню з волоською теорією (А. Петрушевича і І. Линиченка) і гадкою про болоховських князів — Олеговичів, поновленого д. Зотовим; з огляду, що се не нові теорії, що в них автор полемізував і давнійше, він не багато міг висловити тут нового; на жаль, побіжно тільки зачепив він аналогію болоховських князів з князями волоських громад, справедливо признавши, що се аналогія головню й надає інтерес волоській теорії (с. 29). Занадто вже несміле становище зайняв автор що до генеалогії авістного кн. Ізяслава; „деякі учені готові уважати на підставі літописей Ізяслава не Володимировичом, а Мстиславичом“, каже він, „коли б ці підозріння (сомнінія) справилися, то здобуто було б певний аргумент проти гіпотези д. Квашиїна-Самаріна і Зотова“ (с. 44). Сим деяким ученим був я: я вказував в Історії Київщини (с. 281--2), що гадка, немов би Ізяслав був Ольговичом, противить ся літописній традиції й в зовсім довільною гадкою (поставленою Каразініним); уважати її якимсь фактом, проти котрого що йно підозріння (сомнінія) підносять ся, є по просту *superstitio docta*.

В III розділі автор дає д. Любавському, що з чисто столичною нецеремонністю з'їздив собі нашого брата — репрезентантів того погляда,

що в середині XIII в. на Україні був розвинув ся противкнязівський рух; д. Дашкевич дуже докладно сконстатував недорічності й слабкий запас відомостей сього добродія, зрештою — поважного дослідника в иншій, ближше йому відомій сфері. Тим вичерпуєть ся зміст цікавого й користного огляду д. Дашкевича. *М. Грушевський.*

А. П. Новицькій — *Исторія русскаго искусства, выпускъ первый*, Москва, 1899, вел. 8, ст. 80+2, кольор. табл. + 2 фототипії і 51 рис. в тексті.

Автор сеї праці — бібліотекар московської школи штук, в історії руської штуки ближше нам невідстний; праця заповіджена в двох томах і буде містити в I томі історію штуки до Петра I, в II томі 1 части: період від Петра I до XIX в., в 2 части XIX вік; отже звичайна російська схема, де стара руська штука злучена до купи з російською; праця виходитиме випусками — заповідає їх автор 12. В сім випуску автор починає від передісторичної археології і в її вахідках шукає початку штуки. Зачинає від кам'яного віка, нотує на виривки кілька предметів, і взагалі розділ сей оброблений побіжно і поверховно. В другім розділі говорить автор про поганські храми: він боронить дуже певної тези, що такі храми на Русі істнували, виводячи се з того, що храми були у всіх поганських народів сусідів Славян.

Третій розділ трактує про мешкальві будинки і взагалі деревляне будівництво: на підставі півнійших мініатур (XIV в.) та московських будинків XVII—XVIII в. автор відгадує тип давніх деревляних домів і цілих обійсть; при тім він широко користає з фантазій Забеліна на сю тему. Четвертий відділ говорить про артистичний промисл, найбільше на підставі праць Кондакова; сей відділ має займатись тільки поганським артистичним промислом; тут докладно описані звістні чернигівські роги оправлені в срібло, з X віка. Пятій розділ присвячений християнському будівництву — церквам Київщини, і опираєть ся головно на працях Лощкарьова. Описані тут церкви: Десятинна, Софійська, Михайлівська, Лаврська, Спаський собор в Чернигові і т. и. В осібнім, шестім розділі говорять ся про мозаїки і фрески, особливо докладно про мозаїки Софійської катедрі, і від них автор переходить до мозаїк Михайлівського монастиря. З фресків описані тут сцени на сходах Софійської катедрі, а згадано коротко про фрески в Кирилівським монастирі, про них докладнійше сказано в дальшій розділі, де говорить ся про артистичний промисл християнських часів: емалі, філігрань тут описана звісна з публікацій Кондакова київська золота діядема, прикрашена емалею, київські і чернигівські кульчавки і рязанські медаліони (дві кольоровані таблиці). Все те автор

признає за Кондаковим за вироби місцеві, руські. Про філігрань сказано тут дуже мало і недокладно, н. пр. не сказано нічого про бляшкову філігрань, якою зроблена шапка Мономаха, прекрасна робота золотої філіграні — та можливо, що автор проминув її, не маючи руських виробів сеї техніки. В VIII розділі переходить автор до памяток будівництва в Новгороді і Пскові, як Софійський собор в Новгороді, Спасо-Мирожський монастир в Пскові, церков Николи в Липні і ин., і в останнім IX розділі видає загальний погляд на пам'ятки новгородсько-псковської архітектури та висказує, що Новгородці не довго тримали ся византийських взорів, а скоро витворили з них свій окремий тип, залишаючи у византийським то, що показувалось для них непрактичне або не вигідне. Так само, коли в XIV в. Новгород стояв в торговельних зносинах з Ганзою і на його будівлях сліди західні німецько-романські впливи, то впливи сї не показались не вільничим наслідуванем і копіюванем, а дали з західної архітектури Новгородцям тільки те, що було для них догідне і користне.

Взагалі сей зошит праці д. Новицкого представляє в себе досить механічно злучену до купи компіляцію в дотеперішніх студий по історії штуки, а її користність стоїть в залежности від основности тих монографій, які він використовує: там де він перенювідає Кондакова й Лешкарьова, він стоїть переважно на ґрунті фактів, там де він іде за ріжними більш менш гіпотетичними виводами Забеліна і т. и., його виклад має досить проблематичну вартість. Але за браком подібного зводу і за се дякувать. Рисунки додані в досить значному числі, виконані гарно. Дивно тільки, що автор чомусь, наче за премію, додає в кінці копії новітших образів.

М. Г.-а.

Описание старинныхъ русскихъ утварей, одеждъ, оружія, ратныхъ доспѣховъ и конскаго прибора, въ азбучномъ порядкѣ расположенное. Павла Савваитова. Спб., 1896, ст. II — 184 + 16 таблицъ.

Під сим титулом вийшло друге видання користного й для нас словаря руських домашніх і воєнних старинностей. Перше вийшло 1865 р., неб. Срезневский вказав у нім ряд прогалин, і від тоді Савваїтов займав ся доповненем свого словаря, але вмер не довівши своєї роботи до кінця. Петербурське археологічне товариство видало її, як її автор полишив.

Материял оброблено по звичайній в російській науці схемі: давній руський побут — московський; переважна маса матеріалу дотикаєть ся сього останнього; пізнійшій українсько-руський лишив ся майже цілком на

боці; рівнож дуже мало, майже зовсім не використано археологічного матеріалу — автор майже виключно черпав з письменних, свійських джерел. Рисунки, додані до словаря, переважно не мають документального характеру: се не копії певних автентичних предметів (що було б корисно), а рисунки, зроблені навіть без вказівок на жерела, на яких оперті сї образки.

М. Г.

Тимошенко И. Е. — Литературные первоисточники и прототипы трехсотъ русскихъ пословицъ и поговорокъ, К., 1897, ст. XXV—174.

Тільки в останні часи метод порівняного студіювання творів народної літератури придбав загальне розповсюдження і за сей невеличкий протяг часу дав користні і цінні здобутки. Завдяки йому ми можемо прозирати — хоч поки що недалеко — в історію літератур і там, де нема для нас свідощів і памяток. Се придає велику вагу висше згаданому методу, але ним треба користуватись досить обережно: в казках, піснях і т. и. двох ріжних народів, що стоять досить далеко оден від другого на антропологічній скалі, можемо знайти багато подібного, але булб нехологічно звідси перейти до виводу що до взаємного впливу отсих народніх літератур. Иноді можна впасти в помилку і зауважати генетичні відносини там, де є подібність на ґрунті загальнолюдського споріднення: бо подібне в подробицях побуту чи народньої літератури зустрічає ся однаково й у Ескимосів з Фіджі, як і в Басків з Сіу і т. д.

В таку помилку впав і д. Тимошенко, автор висше занотованої книжки. Він добре знає грецьку і латинську літературу й шукає — як не виключно, то переважно — там аналогії до руських приказок. Не можна сперечатись, що був у нас культурний вплив класичних літератур, завдяки посередництву Візантії, а потім Польщі (ст. XIV), але булб сміливим відшукувати для всіх поданих у д. Т. приказок прототипи в класичних мовах. Чи можемо ми сказати з певністю, що подані у д. Т. приказки мають як раз таку генеу й не могли самостійно виникнути на наших ґрунті? Ні... Таки приказки — як чорний як дьоготь, білий як сніг (чи біліший від снігу), солодший від меду — могли самостійно виникнути в кожній країні, де тільки зустрічають ся дьоготь, сніг, мід... А між тим — д. Т. дає для отсих приказок — в Гомера (*véφος*) *μελάντερον ἢ τε πίσσα, (ἦποι) λευκότερον χιόνος, τοῦ καὶ ἀπὸ γλώσσης μέλιτος γλυκίων ῥεεν αὐδή* (ст. 10). Поруч з сказано-зроблено ми знаходимо — *αὐτίκ' ἐπέειθ' ἄμα μῦθος ἔην, ἄμ' ἔπος ἄμ' ἔργον dictum-factum* (ст. 6). Порівняння людини з камином д. Т. виводить з *σοὶ δ' αἰεὶ κραδίη στερεωτέρη ἐστι λίθου* (10). Між російськими приказками

ми знаходимо деякі приказки в українській версії — напр. пани як дурні: що хотять те і роблять (*μωρῶ καὶ ἄρχοντι ἔπλερ ἄν δόξῃ* (N. 253), чим горшок накипів, тим буде смердіти — *quo semel est imbuta recens, servabit odorem Testa diu* (Гораций, пор. й уривок з Варрона — N. 144), жите людини як булька на воді — *ut dicitur — homo bulla* (Варрон — N. 145) і т. и.

Не треба міркувати, що в сій книжці, де зібрано — як подано в заголовку — 300 приказок (ми не перелічували) — нема користних аналогій і порівнянь; зовсім ні: книжка має певну вартість, як збірка аналогій до руських приказок, але не первотворів, і ми хотіли лише зазначити не всюди докладний метод автора — робити вивід про генеазу на підставі одної лише подібности.

О. Г-ий.

Къ исторіи исправленія книгъ въ Болгаріи въ XIV вѣкѣ. Изслѣдованіе П. А. Сырку. Томъ I, вып. I, Спб., 1899, ст. XXXII + 609.

Професор петербурського університета Сырку, від довшого часу студиюючи діяльність болгарського патріарха Єфимія Тирновського, видав тепер широку біографію його на тлі сучасного релігійного і культурного життя (в 2 випуску, видавіи ще 1890 р., автор зібрав літургічні писавня Єфимія, в 3-ім огляне його літературні писання, а в II т. має бути мова про поправу церковних книг). Ся праця має свій інтерес і для нас: під впливом Єфимія стояли його земляки руські митрополити Кипріяи і Гр. Цамблак, і виясненне тодішніх релігійних і культурних напрямів Болгарії може дещо дати й для того темного періоду в історії нашої культури. Крім того автор подекуди говорить за Кипріяна й Гр. Цамблака й спеціально (с. X, 252). Деякі цікаві подробиці можна вказати й по за тим (впр. про мініятюри ватиканського кодекса хроніки Манасії — с. 425 і т. и.)

М. Г.

А. Верзиловъ — Очеркъ торговли Южной Руси 1480—1569 г. (Сборникъ Черниговского земства 1898).

Ся розвідка д. Верзилова в'явила ся наслідком праць автора за часи перебування його у київському Університеті, де він працював у професора В. Антоновича, котрому він складає свою подяку у коротенькій передмові до свого дослідю. Автор висловлює думку, що внутрішні відносини Литовсько-Руської держави в значній мірі вияснені вже ученими істориками, вияснені відносини політичні, суспільні, церковно-релігійні, навіть родинні, а тепер на черзі дослідити історію інституцій фінансових і торговельно-промислових. Виходячи з такого погляду автор робить

пробу подати відомости про згадані справи. Свою працю він опер, як сам поясняє в передмові, головню на київських археографічних виданнях і материялах, при тім праця друкуєть ся як була закінчена з кінцем 1893 р.; тому автор не використав галицьких археографічних видань, як *Akta grod. i ziem., Жерела й ин., Archiwum ks. Sanguszków*, монографії про українську торгівлю Яблоновского і т. н.; за теж він використав і передруковав матеріял з кількох актових (волинських) книг XVI в., що надає його праці особливу цінність.

Після загального огляду тогочасного становища України, виробу продуктів і їх обміну, д. Вершилов розповідає про різні напрямки фінансової політики і їх зміни, подає докладні відомости про довіз на Україну різних предметів з Турції, з Криму, з Угорщини, від Волохів, з Чехії і Моравії, з Франції й інших західних країв, з Німеччини, з Московського царства, про предмети довозу по кожному із згаданих країв, про довіз соли, стежить торговельні шляхи, наводять пункти, які були осередками торгівлі та підносять малу участь у торговельних справах тубильців. Далі автор подає нарис внутрішньої торгівлі, збирає відомости про ярмарки, торги, виказує шляхи, якими постачали у міста, напр. у Київ, рибу, мясо, шід, віок, шкури, дає відомости про оподаткованне торгівлі, визначає, хто мав право вести торгівлю, подає відомости про бровари, винниці, зазначає змагання уряду монополізувати торгівлю трунками, права дідичів на виданне дозволу на таку торгівлю.

Нарешті подаєть ся нарис обставин, в яких був вивіз товарів з України, та показують ся предмети сего вивозу; вивіз був невеликий: через Україну перевозили більше товару, ніж вивозили його з України. Найбільше вивозили у Турцію, у Волощину, в західні краї і Польщу, в Московське царство: футра, сукно, продукти хліборобства, ловецтва, рибальства, лісництва, шід; найбільшу участь в сій торгівлі мали Волохи, мешканці Крима, московські купці; торгівлю футром і шкірами вели здебільшого Жиди; хліб і ліс вивозили переважно у Гданськ, почасти у Московську державу.

I. Шраг.

Польско-литовская унія на сеймахъ до 1569 года. Историческій очеркъ М. В. Довнаръ-Запольскаго, Москва, 1897, стор. 28, 4⁰ (відбитка з II Трудів словянської комісії московського археоологічного Товариства).

В сій розвідці поставив собі автор задачою прослідити головні моменти боротьби Поляків з Литовцями в справі унії від 1385 р., змагання Литовців до задержання політичної самостійности, та змалювати постуляти, які ставили політики обох народів в часі, коли унія доходить

до заключення. Ціла розвідка ділить ся на три частини. У вступі застерігає ся автор проти виводів проф. Анатоля Левицького та проф. Прохаски, буцім то Польща піднесла культурно Литву через унію з нею, бо шляхоцькі вольности та економічний розцвіт Литовсько-руської держави, каже він, набирають сили в протязі довгих літ, коли то Литовці стикають ся з Поляками, але не привілеями 1401, 1413 та інших років.

В першій частині начеркує автор змаганя Литовців до політичної самостійности за час від 1385, себ то від коли Ягайло стає польським королем, аж до смерти Жигмонта I. При сїм малює автор суспільні відносини на Литві та пояснює причину, чому не вдають ся там повстаня проти унії. Друга частина обіймає часи до 1566 р. Автор переходить детально всі сойми, де виступають виразно змаганя Поляків до інкорпорації Литви. Литовці аж тоді зачинають думати про унію, коли Литва була zagrożена війною з сусідною Московю. Ширше застановляє ся автор над переговорами 1566 р., для котрих видав нові матеріали в I т. Документів архіва юстиції. Тоді складено два сойми: польський в Люблині, литовський в Бресті та між обома соймами вели ся переговори про унію. Її мотиви ось які: спільний вибір спільного володаря, спільні вороги та други, спільні сойми, що збиратимуть ся раз в Польщі, раз в Литві. Литовці одначе застерігають собі, що Поляки не будуть нічого вводити до сих точок унії та предкладають сей проєкт унії коронній раді. Наслідком впливу короля кінчить ся сей сойм без ніяких наслідків для унії.

Коли з одного боку литовські вельможі виступають ворожо проти унії, так знов литовська шляхта стремить до неї — тут автор вказує причини сього. По його думці треба шукати причини сього в упадку впливу вельмож та духовенства обох держав та в руху шляхоцького стану. Литовська шляхта веде постійну боротьбу з вельможами та духовенством. Спільність її інтересів із польською шляхтою мусіла повести Литву до унії, і вплив її, що раз-у-раз змагає ся, прискорює сею унію. В актах є сліди, де литовська шляхта домагає ся унії, присягає на неї радо, вкінці король, що стремить також до унії, опирає ся на сій шляхті. Противі унії литовські вельможі — вони бачуть, що унія веде Литву до втілення її до Польщі, і хто знає, як будо би розвивала ся справа унії, колиб не ся обставина, що Литва була zagrożена на сході від Татар та Москви. Литва стояла проти сих ворогів одинокою, тож мусіла глядіти союзника — сям і пояснює ся довершене унії.

Сеся праця д. Запольського інтересна тим, що ш. автор звертає увагу не так на факти, як на дух часу, який віяв тоді на Литві, підносить в натиском сю обставину, що фєвдальний лад почав упадати на

Литві на користь дрібної шляхти та міщанства. Сеча обставина пре Литву до унії із Польщею — дві держави, що починають вирівнювати ся під зглядом суспільного ладу, шукають зближення із собою, одначе як рівні з рівними, шукають у себе взаїмно помочи проти сильнійших ворогів. В додатку до своєї розвідки помістив автор три документи. В першій просять Литовці від Поляків підмоги проти Москви. Другий документ се відповідь коронної ради литовським послам на згадану повисше просьбу та разом бачимо тут згадку про унію. Третій документ се відповідь коронної ради королю (1551 р.) на його проєкт унії, де рада жадає спільного сойму, аби на нім обговорити важнійші річи, головню оборону проти Турків.

А. К.

Документи московскаго архива министерства юстиціи, Том I, Москва, 1897, стор. 570 + XXIII.

Материяли надруковані в I томі сеї нової публікації московського архива юстиції належать до історії великого князівства Литовського XV—XVI. в. та взяті в Литовської Метрики, що переховує ся в тім архіві. Їх можна поділити на три частини: 1) материяли про службне володінне землею, 2) материяли до історії економічного побуту селян та міщан, 3) соймові материяли.

До першої частини належить книга данин вел. кн. Казимира, що є неначе дневником великокняжої канцелярії що до роздачі земель. Сеча книга данин вел. кн. Казимира містить в собі понад 1200 записей земель і в кожній записі вказано, хто одержав землю, де та яку, а також умови під якими записано землю. Крім сих записей данин містить вона в собі записи рішень великокняжого суду в справах володіня землею. Таким чином сеї записи служать історично-правничим жерелом що до роздачі земель Казимиром. Великою хибою сеї публікації є то, що ш. автор не задав собі труда віднайти хронологічний порядок сих записок документу. Вже проф. Бершадський вказав на брак хронологічного та географічного порядку в сім памятнику та пояснює се тим, що, в оригінальній рукописі були поперекидані листи, і потім переписано його з поперекиданими листами, тому хронологічний порядок затратив ся. Інтересне булоби віднайти сеї порядок, але ш. видавець не зробив сего.

До сієїж категорії себто до історії володіня землею належать три грамоти в. кн. Жигмонта Кейстутовича на маєтности в жонойській землі в 1435 та 1438 р.; пять грамот в. кн. Казимира до тоїж землі в 1442 р. та грамота старости жонойського Яна Кєсгайловича в 1560 (?) р. також про жонойське староство.

З материялів до історії економічного устрою найважійша ревізія Берестейського староства 1566 р. себ то часу, коли в ста-

ростві була вже переведена волочна система. Далі належать сюди кілька інвентарів з 1-ої і 2-ої половини XVI в. 1) села Березинок (місцевість ближче не означена) з поч. XVI. в. до 1525 р. 2) містечка Ганушишок (Ганушишки - Новоалександрівське у ковенській губ. в чадоській вол.) з 1534 р. 3) Мядельської волости в Вилейській п. Виленській губ. з 1545 р. 4) Ворненського двора Виленська губ. з 1547 р. 5) замку Радощкович — Виленська губ., з 1549 р. 6) замку Довголяшок (міст. Свентяняського пов.) з 1553 р. 7) замку Оршанського (місцевість неозначена ближше) з 1560 р. 8) Двора Видоговського (Річ пнзк. пов. Мінської губ.) з 1563 р. 9) майна розданого Полоцзян 1563 р. 10) села Річниці на верхівях р. Припелі з 1565 р. Нарешті маємо тут опись границь Литовської держави з вел. кн. Московським, з означенням числа хат в пограничних селах коло 1523 р. (чернігівські границі, любецькі, мглинські та рославські).

Третю частину документів становить кореспонденція королів Жигмонта I та Жигмонта Августа. Є се ряд відповідий на ріжні просьби, що були предметом соймових дебат, а то на соймі Виленським, 1563 та 1565 р., Берестейським 1566 р., Городенським 1567 та 1568 р. та Люблинським 1569 р. Се постуляти, які ставить шляхта, що до збільшення своєї власти, та ухвали про війну Ливонську та Московську; крім сього маєм в двох місцях натяки на польсько-литовську унію: в відповіді кор. і в. кн. Жигмонта Августа на просьби шляхти Витебського повіту (стор. 202—203). Король відповідає шляхті, що унія, якої домогала ся вона через послів на берестейським соймі, не дійшла до кінця, і обіцяє їй, що ся унія буде вборі переведена в користь Литви та Польщі. В другім місци маємо відповідь Жигмонта Августа на просьби князів, панів та шляхти подані на Люблинським соймі. Се діяло ся вже по уложеню унії і се ся відповідь головно дотикає границь держави. Як бачимо, сї звістки про литовсько-польську унію дуже скупі та приходять лише привагідно в королівських відповідях. Д. Довнар Запольський добачує в своїй розвідці „Польско-Литовская унія“ ще два натяки на унію: в відповіді Августа на просьби шляхти Підляшської землі (стор. 185), що просить короля, аби обдумав способи згоди з Поляками; але тут іде мова не так про унію, як радше про забезпеку границь від наїздів Поляків на Литву. Друге — Литовські послы городенського сойму 1567 р. просять від Поляків підмоги проти Москви (стор. 460); але се має тільки далекі звязки з справою унії.

A. K.

Русская Историческая Библиотека т. XVIII. Донскія дѣла, кн. I, Спб., 1898.

Історія донського козацтва дуже тісно вяже ся з історією козацтва українського; ось чому оброблене історії першого дуже інтересне для

історії України; тим часом ледви чи в усій історії Росії є поле менше оброблене як історія славного Дона. Маса належних до неї актів порозкидано в різних виданнях, часто провінціальних і вже затрачених; за зроблене їх і за зложене історії війська або декотрих її епізодів, з дуже малими ввійсками, брали ся люди, мало до того приготовлені і т. и. Тим то годі не зрадіти, що петербурська Археографічна Комісія взяла ся за видане донських актів. Власне вийшов величезний том, виданий під редакцією В. Г. Дружиніна, серйозного знавця донської історії, автора гарної монографії про розкол на Дону; том містить донські акти від 1594 до 1640 р. Акти ті повитягано з найрізноморднійших жерел, а найбільше з рукописий Московського головного архива міністерства заграничних справ; багато актів увійшло вже надрукованих давнійше, але в новім виданю все се виходить в науково-систематизованій формі, то б то в хронологічнім порядку, з увагами, показчиками і т. и.

Живі зносини українського козацтва зо славним Доном були головню вже в другій половині XVII ст., але й перша половина його не обійшла ся без них, і в опублікованих актах є отсі цікаві вказівки:

1625 р. 9 жовтня донський атаман в Москві казав між иньшими:

А запороскихъ дѣй черкасѣ нынѣ у нихъ на Дону нѣтъ, которые были и тѣ пошли къ себѣ во Запороги. И у Азова у приступа съ ними запороскіе козаки не были. А нѣсколько де лѣта притѣхали де с моря на Донъ запороскіе черкасы Олексѣемъ зовуть Шаеранъ съ товарищи: четыре человекъ, а были они на каторгѣ, а съ каторги посажены были въ терскомъ городкѣ въ тюрьму, а того не вѣдають въ которомъ городѣ, а ис тюрьмы вырѣзались и прибѣжали на Донъ и побыли на Дону недѣли в двѣ и покрали у козаковъ четверо лошадей добрыхъ и побѣжали въ Запороги передъ ихъ поѣздою въ Москву незадолго безъ войскового вѣдома. А больше де того черкасѣ у нихъ нынѣ на Дону, нѣтъ“ (ст. 236).

1632 р. марта 27 царіцїнський воевода писавъ у Москву:

„Да они же, государь, Донскіе и Янцкіе козаки, въ нижнихъ и въ верхнихъ городкахъ говорили, только де къ намъ на Донъ ненеча на веснѣ не будетъ государева жалованья и его государева жалованнаго слова, и мы де пойдѣмъ з Дону всѣ въ Запороги къ Литовскому королю на службу, только де отъ него къ намъ письмо будетъ; а пережь де сего насъ Донскихъ козаковъ ходило къ Литовскому королю на помощь 700 человекъ, какъ де былъ бой у Литовского короля съ турскимъ. Да и тотъ де у насъ у козаковъ на Дону слухъ есть жъ, что де Государь на насъ холопей своихъ ненеча на веснѣ указалъ послать на Донъ посылку, чтобъ насъ холопей его всѣхъ з Дону

збити и по Дону де будуть государевы города ставить; а какъ де у насъ у козаковъ подлинная вѣсть учинится, и мы де тотчасъ в Дону отпшемъ въ Запороги къ запороскимъ черкасамъ и къ намъ де придуть на помощь запороскіе черкасы многіе люде, тысячъ десять и больши. А у насъ де у Донскихъ козаковъ в запороскихи черкасы приговоръ учиненъ таковъ: какъ приходу откуды чають какихъ донскихъ людей многихъ на Дон или въ Запороги, и запороскимъ черкасамъ на Дону намъ козакамъ помагати, а намъ донскимъ козакамъ помагати запороскимъ черкасамъ, а Дону де намъ такъ безъ крови не покидывать. Да они же де государь донскіе козаки въ большомъ нижнемъ войскѣ сказывали ему, Васькѣ Угримову съ товарищи, которые де Государь донскіе козаки въ прошломъ 139 году пошли в Дону на Черное Море воровать подъ турецкого города войною 1500 человекъ, и тѣхъ де Государь козаковъ турецкіе люде навадь съ моря въ Донъ не пропустили, и тѣ донскіе козаки пошли съ моря Нѣпромъ въ Запороги. И послѣ де Государь того, тѣхъ донскихъ козаковъ пришло изъ Запорогъ на Донъ 500 человекъ, а 1000 человекъ донскихъ козаковъ остались въ Запорогахъ. И тѣ де Государь донскіе козаки изъ Запорогъ приходъ на Донъ сказывали козакамъ: присылалъ де король при нихъ въ Запороги къ запороскимъ Черкасамъ, а велѣлъ имъ струги всѣ свои пожечь, въ которыхъ де Государь они ходять изъ Запорогъ на Черное море въ стругахъ подъ турецкіе города войною, чтобъ де имъ нынеча на веснѣ на Черное море подъ турецкіе города не ходить. И струги де Государь у нихъ пожгли всѣ, а донскихъ де козачьихъ струговъ запороскіе черкасы жечь не дали. А говорятъ де Государь запороскіе черкасы въ Запорогахъ, что Литовскій де король съ Турскимъ помирился на 5 лѣтъ, а вызвалъ де литовскій король изъ Запорогъ запороскихъ черкасъ всѣхъ къ себѣ въ литовскіе города на лежу, а сказана де имъ королевская служба. Да ему же Государь пятидесятнику Васькѣ сказывали на Дону въ нижнихъ же городкахъ на большомъ войскѣ запороскіе черкасы, а пришли де они на Донъ изъ Запорогъ передъ его Васкинымъ прѣядомъ, которые де Государь донскіе козаки пришли къ нимъ съ Чорного моря въ Запороги, и тѣ де Донскіе козаки, 1000 ихъ человекъ, всѣ пошли зимовать въ ихъ литовскіе города“ (ст. 340—2).

Нарешті 1633 р. 12 марта воронізький воевода доносив цареви, що „пришолъ на Донъ къ атаманомъ и козакомъ изъ Запорогъ полковникъ, а съ нимъ запороскихъ черкасъ человекъ съ 400 и болши, и хотять де, государь, тѣ черкасы тебѣ государю служить виѣстѣ съ донскими козаками, итти за крымскими царевичи. Да на Дону жъ де Государь которые зимовали черкасы въ нижнихъ козачьихъ городкахъ въ Черкасскомъ да въ Маначахъ, и тѣ де Государь черкасы хотять итти за крым-

скими царевичами съ тѣмъ же полковникомъ съ Павломъ Енковымъ, который пришелъ на Донъ изъ Запорогъ съ Черкасы. А сколько де Государь Черкасъ вымвало въ Черкаскомъ и въ Маначахъ, тово не вѣдомо“ (ст. 345—6).

Ол. Маркевич.

Szelągowski: Paweł Piasecki — historyk polski XVII wieku. — Studium nad kroniką i życiem jej autora. (Przewodnik naukowy i literacki, 1898).

Як видно з заголовку та як ще ближше означає се автор у вступі, ся праця має „пояснити повстання хроніки Пясецького й характеру цілої сїєї праці“. Відповідно до теми автор ділить свою роботу на дві частини подаючи наперед біографію хроніста, себ-то історію його молодости, служби при королівським дворі, духовної кар'єри й вкінці його політичної діяльности; по тім автор приступає до другої частини своєї теми — аналізи самої хроніки. Так бодай по нашій думці бажав автор поділити свою працю, хоч на ділі воно випало инакше. Пишучи нпр. про духовну кар'єру Пясецького д. Шельонґовський перериває розпочате оповідання й виставляє два епізоди з політичної діяльности Пясецького за життя Жигмонта III і Володислава IV. Опісля знов наступають деякі біографічні дати, а в VII відділі вертає автор далі до духовної діяльности хроніста. Через се затрачуєть ся одноцільність оповідання і коли-б читач хотів пригадати собі деякі деталі відчитаних уступів, стра-тив-би немало часу над відшуканням відповідного місця. Се саме діє ся й з політикою хроніста. Нам видить ся, що коли обі частини сеї студії мають становити одну цілість, а не дві якісь зовсім відрубні, звязані з собою тільки іменем Пясецького праці, то повинен був автор і політичну діяльність і „загальні політичні погляди“ Пясецького висловлені в його хроніці злучити в однім уступі виказуючи заразом згідність або незгідність його поступовання з теорією. Стільки що до загального поділу праці. Що до основности в обробленню, то в сьому раві перша частина стоїть више другої — сю останню можна-б радше вважати доповненням першої. Звертаючи першим разом більше уваги на саму особу Пясецького, треба було авторови більше праці присвятити в другій частині самій аналізі хроніки, тимчасом в порівнянню з великістю цілої студії, хроніці присвятити автор за мало місця.

Се був-б на нашу думку головнійші хиби праці шан. автора — через них одначе не тратить студія своєї вартости й історик, що користує ся хронікою Пясецького, найде в студії д. Шельонґовського багато цінних вказівок.

О. Ц.

Tadeusz Korzon — Dola i niedola Jana Sobieskiego, 1629—1674, Wydawnictwo Akademii Umiejętności, т. I—III, Краків, 1898, I т. ст. X + 586 + 3 табл.; II т. ст. VI + 446; III т. ст. VII + 542 + мапа.

В сій чиналій тритомовій праці подав д. Корзон біографію Собського на тлі історії Польщі в 1629—1674 р. р., себ то часів найбільшого зледащіння її суспільности та тих гарних проблесків будучої воєнної слави, що найшла свій вираз в обороні Відня, а свого героя в Яні Собєскім. На тлі сучасних подій рисує ся живо його особа — з початку не визначного в політичній кар'єрі чоловіка, далі кор. маршалка, гетьмана, вкінці короля. Як оден з найвизначніших діячів сучасної Польщі, а особливо на уряді гетьмана Собєський займає важне місце і в тодішній політиці України. Ми власне спинимо ся на тих моментах, де тодішня польська історія стикала ся з українською.

Тему укр.-польських відносин автор ширше порушує вперше у VII відділі п. т. „Wyrzawa Jana Kazimierza wojenna 1663—1664“. Сей похід — як звістно — лишив ся без позитивного результату — замість добути Задніпрове та скріпити тим свої впливи на Україні, Поляки лишили за собою тільки огірчення та невдоволення. „Легко було предвидіти — каже д. Корзон — що козачина не покорить ся перед безсилою та слабою властю“. Се признає автор, але в його опису королівського походу читач не бувби в силі витворити собі сего виводу. Описуючи похід в всіма його успіхами, д. Корзон повинен був зазначити й його хиби, а того він не робить. Тільки на 199—200 стр. подибуємо кілька слів про перепони у королівським поході та і тут їх головна причина -- брак симпатії для короля і польського ладу на Україні — лиш дуже невиразно виходить на яв. Тому й не дивно, що автор опісля в здивованєм питає ся: „Що його (короля) примусило вертатись... Чи прибули звідки небезпечні звістки? Чи стріли ся які ненадійні перепони, чи повесено які невідшкодовані страти“? Автор не вмів вяснити сього, бо не вірить і в одинокую відшукану ним в джерелах „рацію“, страх, що леди пустять при близькій весні й королівська армія увягне серед рік та багон. Ясніше сю справу висвітвив Костомаров в „Руїні“. Сам мотив сього походу — скріпити впливи Поляків у руських землях та ще й проєкт його, що вийшов з уст несимпатичного на Україні гетьмана Тетери, не міг віщувати щасливого результату. Предвиджував се й Любомірський, але його несимістичний погляд не найшов признання у короля. Але заходи Тетери приєднати лівобережний нарід для польської справи не мали успіха, як і заходи правобер. гетьмана звабити Січовиків у службу Поляків. Мабуть завзятий опір місточок: Боришполя, Остра, Ромна, Сал-

тикової Дівичі та невдала облога Глухова досить сильно оправдують наглий поворот польської армії у Сіверський Новгород. Піднесений д. Корзонам аргумент про бездорожжя був тільки покривкою, вдуманною авторами польських джерел, аби подати оправдання королеви.

Справедливо завважив також Костомаров, що багато міст здалось на ласку Поляків тільки за впливом Богуна, що мав великий мир на Україні ще з часів Хмельниччини та на-разі віддав ся в услуги короля. З поворотом сього останнього в Польщу й козацький ватажок покинув невдячну службу. Від сеї пори — жалував ся Чарнецький королеви — треба було кожде село приступом добувати, і звірство польського воїownika виступило в цілій силі на верх. Але д. Корзон замовчав про се — сеї образ не приніс би слави „польській цивілізації“, що так невдячно приймалась на Україні.

Перейдем тепер до уступу: „Zamiar expatryasji“, де автор ширше обговорює політику Дорошенка. По бомбастичнім вступі на тему „wyuzdanych żywiołów kozaczyzny trawionych żrąca nienawiścią do Lachów i do krzyża łacińskiego“, далі їх гетьмана „przewrotnego i ambitnego służalca sultańskiego“ Петра Дорошенка, автор подає короткий погляд на тодішню політичну ситуацію на Україні і поясняє політику українського гетьмана до Польщі. Глядячи на неї з становища Поляка автор не був в силі заглибитись у її внутрішні мотиви, тож відкидає погляд руських істориків: Костомарова, Антоновича, Еварніцкого, що вважали в нім воїownika за рідний край.

Ми не будемо оправдувати політику українського гетьмана з боку етичного й не можна її сею мірою міряти. Вважати-ж знов еґоїзм і амбіцію головними мотивами Дорошенкової політики значило-б існувати сій останній брак всякої льогіки, бож вона як раз не давала заспокоєння згаданим пристрастям; догодити їм міг Дорошенко тільки йлучи в сліди Тетери або Брюховецького, але не на сій тернистій дорозі, що нею ступав за весь час гетьманства. Як оборотний політик Дорошенко не зраджує на разі своїх дійсних плянів та силує ся зручною дипломатією замилити очи польському правительству до хвилі заповнення собі помочи в Туреччині. Се видно вже з перших листів Дорошенка до Собеского — оден з 20 вересня 1666, другий з 1 жовтня. „Приняв їх (Собеский) за добру монету не підозріваючи хитроців та наміру вировадити Ляхів в Україну“, каже д. Корзон, і дійсно Дорошенко сповнив в часті свій плян знищивши Маховського з його відділом. І в сьому разі Дорошенко тільки консеквентно здійснив свою ціль, вирівнюючи брак воєнних здібностей зручною дипломатією. Собеский буде від сеї пори тільки пасивним знаряддем обмотаним сіткою Дорошенкової політики, але й ся остання буде нерідко тільки зворотом монети плаченої польським правительством українському гетьманови.

Перший том своєї праці д. Корзон кінчить описом приготувань Туреччини та козаків до підгаєцького походу й докладна опись цього останнього покинчена у XVIII відділі п. т. „Podhajce“.

На 48 стор. II т. автор дає вираз своїм власним рефлексіям згадуючи про „перепросини“ Собеского Дорошенком після уложення підгаєцької умови. „Як виравно явилась в сій хвили релятивна вартість двох вождів: корить ся сей, що мав 24.000 перед кор. гетьманом, що мав ледви 3.000 війська. Дійсно ріжницю материяльних сил вирівняла інтелектуальна висшість Собеского“. Правда, згода наступила без волі Дорошенка, та чия се заслуга? чи виключно Собеского? ні — навіть з опису д. Корзона випливає, що тільки завдяки нападови Сірка на Крим війна взяла иньший оборот як собі сього бажав Дорошенко. Зрештою, коли становище Дорошенка будемо мірити навіть його умовою з Собеским з д. 19 жовтня 1667, наберемо вражіння зовсім иньшого чим д. Корзон.

Відділ: „Sprawa Ukrainy“ містить в собі погляд на українську ситуацію; в ньому силувавсь автор висунути на верх всякі можливі арґументи, що понижалиб українського гетьмана як патріота, політика та войовника. Нам годі спорити на сю тему: як довго польські історики на всякі автономічні змагання українсько-руського народу, що довели до конфлікту з Польщею, будуть дивити ся з становища виключно польсько-державного, так довго в сих справах будуть істновати дві гадки. Мабуть осуджувати політичних діячів тільки на сій основі, що вони виступали проти Польщі, се ще не арґумент. Певно, Дорошенко не був вже геніяльним Хмельницьким і в його політичній кар'єрі не мало хиб — головна з них: іменованне Многогрішного гетьманом в лівобічній Україні, завзначена сильно д. Корзоном, тільки вивід знов випав не зовсім щасливо. „Коли-б оборотности і перфидности (przewrotność) — каже автор — виставало для твореня політичних організмів, Дорошенко збудовав-би або бодай почав-би будовати тепер козацьку державу. Але не змів сього учинити“. Безперечно, не змів відповідно використати ситуації, та се ще мабуть не „przewrotność“.

Можна думати, що й Собеский, хоч сам найбільше інтересований в Дорошенковій політиці, дивив ся на неї з більшим зрозумінням. Його „коротка гадка“ наведена д. Корзоном — „широка, світла, глибоко гуманітарна“ повторимо за шан. автором, відкриває нашим очам правдиво глибокий погляд сього державного мужа на тодішню політичну ситуацію на Україні. Піднята ним гадка: усунути всі народні непорозуміння, признати Україні автономію в найдальших границях, не усуваючи самого Дорошенка — ся гадка, як би була переведена в дійсність, зродила-б безперечно красші овочі, ніж вузка та скостеніла в собі політика поль-

ського правительства. „Він не дочекався жадного результату з свого наглого проєкту аж до 13 марта, видів одже в тім кривду свою і краю“.

Дійсно се була кривда Собеского, і ще більш краю, бо знов привела Дорошенка до союзу з Туреччиною. Острожська комісія, як сього сподівався Дорошенко, не могла уставити *modus vivendi* — бажання українського гетьмана сягали занадто далеко, аби могли бути приступні для плитких політичних розумів польських панів, сим останнім припала більш до вподоби без'ідейна політика авантюриста, Ханенка. Не похваляв сього Собеский, „бо злюю та божевільною радою дали Ханенкови булаву“.

Як не була поперед щирою політика Дорошенка, так тим більш не можна було її сподіватись після признання Ханенка правобічним гетьманом. І розвиваючи далі дипломатичну акцію Дорошенка, шан. автор не забуває у кождім місци зазначити його хитрість та нещирість. Воно й правда, що Дорошенко від початку своєї політичної кар'єри аж до кінця не був ніколи щирим в відносинах до Польщі, ані — в більшій часті — до Москви: схилитись на одну або другу сторону значило для нього зречи ся всіх своїх мрій, але чим була тепер політика польського правительства що до Дорошенка? Без огляду на добродушність Собеского, що багато обіцював та нічого не був в силі сповнити, ми мусимо сю політику навзати теж нещирою, бо-ж признати Ханенка правобічним гетьманом значило відмовити сеї ранги Дорошенкови, а тим самим всякі дипломатичні зносини з ним польського правительства, о скільки вони давали йому надію на повернення булави, були нещирі або супроти Дорошенка або його противника — Ханенка. Не дивно, що й сей останній скоро показує своє невдоволення: „Низові козаки (Ханенка і Сірка) — як писав оден невідстний кореспондент — уймають ся про найменшу кривду тутешніх людей (городових козаків) та при кождій нагоді говорять: „Підемо назад у Січ“. Осада кріпостей дуже їм не припала до вподоби. А про острожську комісію говорять: коли городові нею невдоволені, треба її змінити. Одже загалом козаки все одні і одна віра. Крук крукови очий не видовбе“. І сам Собеский мав нагоду недвозначно про се переконатись. Коли Ханенко запропонував Собескому виправу на Кальник і ковакам сказано було, що до браславського замку має бути заведена польська залога, то козаки не давали й говорити собі про се та гордо відповідали: „Досить що кланяєм ся вам та прийнялисьмо вашу протекцію, але залоги не приймем“.

Можна бути певним, що коли-б не було Дорошенка, Ханенко пішов-би в його сліди. Але фалшива амбіція роз'єднала його з народніми ідеалами й попхнула в союз з Польщею в надії, що при її помочи добре ся гетьманської булави. Та ся дорога не з'єднала йому признання на

Україні: з виїском брацлавського полку весь парід відчахнувся від нього. Бачив се й Собеский, що тільки дорогою уступок Дорошенку може бути розвязана щасливо справа України. Сей погляд висказав він у своїй заяві в д. 19 лютого 1672 р. Між иньшими радами, як ратовати вітчину перед ворогами особливож від „Отоманської порти, що умисно висланим чаушом виповіда війну“, подає Собеский під розвагу сойму гадку: дозволити Дорошенкови на все чого бажає, бо 1) і ціла Україна стоїть завзято при Дорошенку 2) і царі турецький і московський взяли його в опіку 3) і Ханенко та Запороже бажають від річи посподитої тогож що Дорошенко, ба навіть ще більше. Але всі ради Собеского „були горохом, що кидаєть ся о стіну“. Сойм не був в силі, чи радше чи не був здібний одним ударом розвязати сю проблему, що тільки десятків літ спиняла політачний розвій Польщі і України. Він (сойм) радше волів слухати сварок Паца з Ольшовским — каже д. Корзон, — про такі справи, що ними ітереують ся сварливі баби на хуторах, волів пильновати „тайну свободи, вільний голос посла, коли над горлами бесідників та виборців висів вже турецький меч...“.

От се й характеристика тодішніх репрезентантів польського правительства, що на її ласку й неласку мав адатись український гетьман. Оден тільки Собеский з невеличким числом товаришів серед безупинного воєнного гарту на Україні ввів заховати твердість гадок та свіжий і ясний погляд на політачну ситуацію.

Між тим течія історичних подій поплила своїм коритом — Дорошенко, добувши в силці з Турками Подільский Камінець — являє ся — як колись Хмельницький, під мурами Львова. Сорозна угода в Бучачу покінчила нещасну для Польщі кампанію. Особа Дорошенка губить ся від сеї хвилі в оповіданню д. Корзона — виринає тільки в хвилях меньше значних. Найітереснійша тут згадка на 378 стор. III т. про нову невдаду пробу Собеского поєднатись з Дорошенком; тут читаємо: „в марті 1674 Ханенко зложить військові клейноти... оправдуючи дане йому Собеским назвиско „гільтая“.

О. Целевич.

Ал. Лазаревскій — Очерки, замѣтки и документи по исторіи Малороссіи, К., 1896, ст. 158.

Книжка під сим титулом містить в собі чотиринадцять відбиток в „Київської Старини“ 1895—1896 р. і в десятої книжки: „Чтєній київського історичного Товариства“; в тут рецензії, документи, некрольоги, біографічні нариси й иньше. Збірник починаєть ся посмертною згадкою про Олександра Ханенка, родовитого українського пана, що ітересував ся письменними памятками місцевої старини, ба полвив по собі деякі праці в исторії України. За тим некрольогом ідуть два листи Г. П.

Галагана (1859 р.), члена чернигівського комітета, що займав ся поліпшенням кріпаків. Сі листи дають важний причинок до історії визволення селян. Далі подає автор довшу рецензію на „Київські Епархіяльні Відомости“ з р. р. 1892, 1893, 1894. Автор зазначає, що Епарх. Відомости поправили ся: останніми літами стали появляти ся в них статі, що мають наукове значенє; вказує сі інтересні статі, та подає до них свої замітки, але дуже обережні, більш загального характера. По сій рецензії приходить доволі широка біографія Івана Мартоса, потюма козацької старшини, на основі листів та звісток, які полишив приятель Мартоса Ломиковський. Д. Л. говорить про його походженє, освіту, чиновницьку карієру, про різні зносини, коротко — ціле його *curriculum vitae*. По-при се подає також виїмок із дневника Ломиковського, де є „інтересні риси із суспільного побуту глухих закутин України“.

З иньших річей уміщених в сьому томі збірнику годить ся піднести сумлінну і основну рецензію на „Історію Запорозьких козаків“ Еваріцького, 2 томи, 1892—1895, та статю „Лубенщина і Вишневецькі князі“. В рецензії закидає Лазаревський Еваріцькому повну бевсистемність в його праці, незнанє у використаню потрібних жерел, повну недостачу критичного аналізу. Рецензент каже, що автор „Історії Запорозьких козаків“ вносить у свою книжку все, що лише стріє в книжках, які попадуть ся в його руки; „користуючи ся богатим апаратом, пише Лазаревський, автор вовсім вухтував виводи ученої критики, наслідком чого явила ся повна недостача науковости в його праці“.

У статі „Лубенщина і князі Вишневецькі“ виказує автор по жерельним дослідам, яким робом Посульська пустиня перетворила ся в залюднену Лубенщину, що „в половині XVII. ст. являєть ся в виді ряда городків, місточок, сел і хуторів“. При тім він нарікає на недостачу жерел, що далиб спромогу „познайти ся з економічним боком в колонізацїї“ в Лубенщині, та „звідки находили люде в південну лівобережну Україну, отже і в Лубенщину“. Але все таки автор трібує порішити сі питання. Далі говорить він про діяльність князів Вишневецьких, що загарбали Лубенщину і иньші місцевости, а поперед усього, про головні прикмети діяльности Яреми Вишневецького в „задніпрських“ його маєностях, та виказує, що походи Яреми проти московського царства не були так успішні, як се оповідають польські історики. Вкінці своєї статі намагаєть ся автор психологічним робом виказати, звідки виринув у Яреми безмежний фанатизм до своїх земляків. „Увесь той польський патріотизм, каже автор, ціла сея воєнна енергія Яреми була тільки результатом „тої пристрастної ворожнечі проти своїх, яку ми так часто стрічаємо в ренегатів свого народа“.

Ю. К.

Частная переписка Ивана Романовича Мартоса (1817—1830 г. г.) (К. Старина 1896, VI, X, XI, 1897, VIII, 1898, VI—VIII).

В Києвській Старині за 1896--8 р. надруковав д. Лазаревський кореспонденцію Мартоса, потомка козацької старшини й визначного репрезентата української інтелігенції цього столітя. Листи сі писав не сам Мартос, а його приятелі до нього, як от: скульптор Іван Петрович Мартос, екс-міністр Трошинський, поет Капіст, дідич Ломиковський, професор медично-хірургічної академії Велланський і ин.

Не багато інтересного дають вони нам, бо заповнені звичайними, конвенціональними листовими фразами подяки, випитуваннями про здоровле, приїзд і від'їзд знайомих осіб, про родинні звязки і всякі буденні домашні відносини. Але все таки є тут де-що, що характеризує деяких людей в української інтелігенції як особної верстви з її відокремленим життям в перших початках ХІХ ст.; є тут дещо і з суспільного життя України.

Насамперед ударає в очі, як то усі тодішні прояви і течії, які порушували західню Європу, не находили майже ніякого відголосу і симпатії між ними людьми. Нарікають вони на духа часу, на „юрбу вільнодушців“, на „модний світ“ і „модних філософів“. Ось що говорить містик Ломиковський про одного чоловіка, що займав ся світськими справами: „Всяким таким (богословським річам) віддає він саму малу частину часу і зараз спішить до світських творів, не кажучи вже про застарілий нахил до всяких політичних видань і новин“. Одні з тих людей дивлячи ся на жите крізь призму туманного містицизму палили в дитинячою наївністю твори, що розходили са в їх поглядами; другі знову виходячи з пункту сервілістичної лояльності гляділи тільки на те, чи все робить ся „по высочайшему повелѣнію“; малі, незначні провини людей називали „зіпсутем обичаїв“ і „мервістю“; шумними величаннями царя і многоліттями на його честь, та своїми титулами розраджували себе і звіщали собі взаємно. „...Доношу вам на особній записці повний мій титул, додаючи до того, що в 1802 р. без всяких моїх заходів і навіть без моєї відомости, естляндське лицарство, принявши мене в свою верству доставило мені через депутацію дворянського репрезентанта грамоту на сю гідність“. Один з кореспондентів так характеризує сучасників: „тепер домінують дві секти, так прозваної освіти: одна складаєть ся з французької пустословности, яка учить, як обманювати простий народ, значить, руських бояр; а друга масонська містика, що прийняла на себе фальшивий вид благочестя й займає людей склонних до божевільства“. Велими вважали на зверхню панську коректність і на зверхню опінію. Горячим їх бажанєм і старанєм було жити в тісних зносинах і посвояче-

нях з людьми найвищої верстви, з гарного і достатнього роду. Цильно заходили ся, аби придбати собі і для своїх ласки у царя і в його функціонарів. „Чоловік Любов Іванович учив ся в Римі архітектури, має незвичайний талант, рисує і складає вельми гарно, і то в грецькім смаку, в нашій і римській академії професор, але царю неввісний... трудно, майже неможливо викоренити у нас чужинців, що виробили собі міцне довіре, мабуть і сам час сього не направить“, а на иньшому місці: „...має незвичайний талант, але на нещастє його не вживає цар, тому що він йому неввісний“. Їх найбільш інтересували ставляне пам'ятників царям і иньшим державним діячам, відзначеня урядників, маєткові процеси по смерті якого пана, заграбуваня чужого добра і находи на чужу землю. Розумієть ся, ті находи і заграбуваня, як також розкішні, вибагливі, розтратні бенкети получені з величезними грами в карти і з довгами кидають дуже сумне сьвітло на вишу верству української суспільности: „Граф Кирило Гудович заняв самоправно батьківський дім малолітніх сиріт Трохимовських; він по своїм прихам і забаганкам рубав стелю в домі, рубав стіни, рубав набір для вибагливих фірточок; заняв дім без умови і без ніякої заплати грошей, управляє домою як своєю власністю...“, а на иньшому місці читаємо: „Скибенський празник був доволі многолюдний, генерал-губернатор вшанував його своєю присутністю. Бенкет тягнув ся пять днів; їда, питє, танці тягнули ся аж до утоми, але головна роля припала розтратній грі в карти; всі майже в довгах, а грають в більші гри“. До чиновницького стану мали великий пістивизм; хто не хотів прийняти якого уряда, сей був у підозріню нельояльности, бо заслугував собі імя нечесного чоловіка. „...Люде, що віддали ся літературі, високопарними фразами вискаають ся про добродійність, про любов до вітчизни, а самі вітчизні не служать, не працюють і лежать як нероби; ними погорджую й уважаю єгоїстами, але нині молоді люде живуть своїми правилами, над вітцями і старцями вони сьміють ся, а тому причина остроумні книжки“.

Відносини до селян були чисто панщизняного, крєпацького характеру. Іноді для зверхнього попису і для зверхньої опінії говорили, що улекшують селянський гнет. „Рік від року стараю ся по змові полекшати роботу своїх селян, так аби ся повинність основувала ся на справедливости, і аби мої мужики мали більшу полекшу, як мужики моїх сусідів“. Та ся хвальба не спиняла їх говорити ось таке: „...люде в мене, як і всюди майже злодій в злодія... коли розпитати ся у иньших поміщиків, то ще більше крадуть. Так нині наш народ розпустив ся“, або отсе: „...я дармував, а мої мужики займали ся жіночи ділами, як от: орали, робили ріжні побудовання для домашньої худоби, пошивали стріху, молотили хліб, вяли, сушили і молотили; квасили капусту... вели далі

цегляні побудованя; купали коні; різали січку для худоби; приготувляли на зиму сани екіпажі і робочі сани; рубали ліс; ловили рибу; вивозили навіз на конопляні поля і огороди; курили горівку; робили солод; обшивали діравих людей і ин.“

Все те по нашій думці ще найбільш інтересне у переписці Мартоса; иньші звістки, як ми вже те на вступі означили, то містичні і побожні балаканки, та листовні гречности.

Ю. К.

А. Лотоцкій — Гдѣ обучалось подольское духовенство до учрежденія подольской духовной семинаріи (Подольскія епархіальная вѣдомости 1898 ч. 36—9).

Ся статя написана в поводу столітя Подільської духовної семинарії. Зразу говорить автор коротко, де вчили ся кандидати сьвященства в найдавніші часи, ще від заведеня на Русі християнства, і вказує, що тоді розсадниками просьвіти були єпископські катедри і монастирі. Потім автор, оповідаючи про часи панованя Польщі на Поділю, зупиняє ся на братських школах, особливо тих, що були близьше до Поділя, докладно говорить про братські школи львівську, виленську, могилівську, київську та про відділ останньої, що існував короткий час у Вияниці. Ті школи не були спеціяльно духовними, в них учили ся всі, в тім числі й кандидати на сьвященників. Спеціяльно духовні школи повстають аж у XVIII ст., і в таких шкіл мала значінє для Поділя переяславська славяно-латинська школа, инакше називана семинарією. Але найбільший вплив на освіту подільського духовенства мали уніятські василіянські школи та єзуїтські й иньші католицькі, що повстали на Поділю й иньших сусідніх місцевостях від початку XVIII ст. З останніх звістні школи: каменецька, шаргородська, барська і винницька. В кінци статі автор говорить про місцеві ляхівські парафіяльні школи, де часто учили ся кандидати на сьвященників, що потому приготувляли ся до сьвященства самі практично, бувши самі дяками. Від заснованя на Поділю духовної семинарії справа освіти подільського духовенства пішла иньшою дорогою.

Ю. С.

Н. Теодоровичъ — Историко-статистическое описаніе церквей и приходовъ Волынской епархіи, Томъ I: Житомирскій, Новоградъ-Волынскій и Овручскій уѣзды. Почаїв, 1888, стор. 430 + 2 + IV. Томъ II: Ровенскій, Острожскій и Дубенскій уѣзды, II., 1890, стор. 690 + VII. Томъ III: Кременецкій и Заславскій уѣзды. II., 1893, стор. 687 + IX.

Томъ IV: Староконстантиновскій уѣздъ. II., 1899 г., стор. 928 + VI.

Укладання „Историко-статистическихъ описаній“ епархій діло не нове; воно почало ся в різних епархіях наслідком урядових розпоряджень ще з 1850 р. Тоді власне вийшов наказ синода епархіальним архієреям постарати ся про укладання таких „описаній“. Через се ріжними часами появили ся описи епархій Харківської, Чернігівської, Катеринославської, Мінської. І на Волини діло се задумано давно; брали ся за него ріжні особи з учителів волинської семінарії, та якось не ладилось. Аж 1886 року опись парафій і церков Волини узяв на себе учитель волинської семінарії Н. Теодорович і от вже 13 літ трудить ся над сим ділом, здобутком чого були висше прописані чотири томи*). З першого початку описи парафій були замалі, відомости про сучасний стан парафій і церков брали ся тільки з урядових документів — „клевровыхъ вѣдомостей“, а відомости історичні тутили ся в нотках (найбільше — виписки з „Архива Ю. З. Руси“, „Описей актовыхъ книгъ“ кївського центрального архива і з де-яких иньших ще друкованих жерел). Тому в тих описях стрічало ся дуже багато зайвого, непотрібного, як реєстри всіх дрібних церковних річей, книжок, документів, які тільки є в церкві. Так вийшли описи трех східних повітів — Житомирського, Новоградволинського і Овручского, що складають первий том „Описанія Волинской епархії“. Далі д. Теодорович, приступаючи до описей дальших повітів, написав відозову до духовенства тих повітів, просячи присилати йому про парафії відомости історичні, етнографічні і т. н. Деякі з святиеників відізвили ся на се й поприсилали свої відомости про свої парафії, і д. Теодорович в дальшій своїй праці мав спрможність писати описи сел повнійше, подавати в них багато історичних, географічних і етнографічних уваг, так що другий том, що містить в собі описи трох повітів — Ровенського, Острожського і Дубенського, вийшов значно грубший, а третій том такої же великості обіймає тільки два повіти Кременецький і Заславський. Нарешті, коли 1896 р. з усєї епархії зібрані були церковні „літописи“ для епархіального древнехраннища (музея) в Житомирі, д. Теодорович став черпати з тих цінних матеріалів різні відомости для своєї роботи; до того ще історичні відомости д. Т. став брати і з польских жерел, і з деяких архивів, як нпр. з архива Почаевської лаври, й історичні відомости вже не виносились в нотки, а вставлялись в самий текст; через те вся робота стала варт-

*) Сі книжки властиво окремі відбитки з „Волинскихъ Епархіальныхъ Вѣдомостей“, де звичайно ті описи друкують ся.

нійша і розрослась так, що один повіт Староконстатинівський (134 парафії) заняв цілий великий том в 934 стор. Автор навіть розширив заголовок останнього четвертого тома, додавши до попереднього заголовка новий: „Волинь въ описаніяхъ городовъ, мѣстечекъ и сель въ церковно-историческомъ, географическомъ, этнографическомъ, археологическомъ и др. отношеніяхъ“, — заголовок щось задовгий, але відповідний до зміста книжки.

Взагалі четвертий том праці д. Теодоровича робить добре вражіння, лїпше як попередні томи, бо в сїм четвертїм томі більше історичних відомостей, як слід провіренних. Можна би тільки порадити авторови не друкувати різні дрібязки церковного інвентаря, що стрічають ся і в сїм четвертїм томі. Описи звичайних церковних річей потрібні для якої-небудь „клирової відомости“ або „літописи“, в подібних же описах церкви треба вказувати тільки на такі річи, що мають якусь історичну або археологічну вартість. І ще одно треба сказати: до таких грубих книжок, як надруковані томи „Описанія Волинской епархіи“, треба додавати докладний показчик не тільки парафій, що описані в книжці, але й иньших місцевостей і осіб, які тільки є в книжці; інакше трудно орієнтувати ся в такій масі відомостей. Думаємо, що се буде зроблено після того, як вийдуть описи всіх повітів: тоді буде оден показчик для всіх томів.

Нарешті не можем не пождати невтомному працювитому д. Теодоровичу в добрим успїхом закінчити описи ще трех західних повітів, після чого Волинська епархія буде мати повний цінний опис, якого не мають другі українські епархії.

Ю. С.

Юго-западный край, статистическое обозрѣніе, т. I — Восточное Полѣсье, составилъ Толмачевъ, К., 1897, ст. VIII + 480 + в табл. + в мапам.

Отся книжка є першим томом окремої серії праць присвячених описи т. зв. Південно-східного краю і дотикає ся східного Поліся, себ-то в загальних рисах — території обмеженої на північ границею Минської губернії, на полудни київсько-брестським шляхом, на захід лінією Случи й Припети, й Дніпром на сході. Автор користував ся окрім друкованої літератури ще працями офіцерів російського генерального штабу, урядовими відомостями й справозданнями.

Книжка поділяє ся на дві частини — фізична опись району (1—138) й статистична (138—480). В фізичній описи цікаві проби обрахувати площу лісу (65—82), огляд і опись гір (4—11), рік (26—65) і клімату (104—138); але звістки про геологічну будову, вібрані на реко-

гноціровках офіцерів генерального штабу і карта ґрунтів викликають деякі непевности. В статистичнім відділі передовсім треба занотувати загальну органічну хибу: в таблицях — нема Українців, як окремої етноґрафічної ґрупи: автор нотує ґрупи — Русскіє, Поляки, Німці, Жиди, Чехи (169—173). Етноґрафічні звістки про Українців неповні, хоч і дають деякі цікаві подробиці для характеристики народнього життя сієї місцевости: автор оповідає про обставини життя, про будівлі, про господарський інвентар (239—245), додає й в тексті на вірєць селянську хату і подвірє на Полісю. Цікава також і загальна харектеристика української людности на Полісю (174—178). Огляд теперішнього володіння землею зроблено досить повно і докладно, але маленький історичний етюд володіння землею не вдовольняє читача. Між хибамн праці треба занотувати, що автор не завсідн критично розбирає джерела і з великим довірєм приймає звістки про штунду, зібрані офіцерами на рекогноціровках або ісправниками¹⁾ (163). Деякі звістки здають ся неясними, темними і невдовольють читача: на приклад, на питання, чи стає людам свого хліба чи доводить ся прикупати його — відповідає таблиця на стор. 333, де коло назви села поставлено такі нотатки: хліба майже завсідн стає“, „іноді не стає“, „в деякі роки не стає“, „хліб купують дуже рідко...“ яка ріжниця між такими нотатками? чи вони ідентичні?

Автор не вістає ся лише об'єктивним справоздавцем, иноді за цифрами і таблицями ми бачимо його індивідуальні погляди: наприклад, з приводу сумного стану реліґійного життя в деяких місцевостях (замало церков і парохів) він додає власні *ria desideria* (152—157); бачимо ясно, яку школу — мівістерську чи церковно-приходську — ставять висше автор (456), а в одному місці знаходимо досить характерну нотатку: „з жалею доводить ся признатись, що народом заправляють не власти духовні чи свѣтські, але Жид, що вмів підбити собі нарід й прищепити йому ріжні користні для себе повір'я (176)“. Взагалі можна сказати, що автор не дуже далеко стоїть від правди й читача теж обгорне сум, коли він придивить ся таблицям про реліґійне життя народа (152—157), народню осьвіту й медичну заемогу.

До книги додано статистичні таблиці, три карти: геоґрафічна, карта ґрунтів і карта фабричного промислу.

О. Г-ий.

А. Малинка — Родыны и хрестыны (Матеріалъ собранъ въ м. Мринѣ, Нѣжинскаго уѣзда) (К. Старина, 1898, V с. 254—286).

Д. Малинка відомий вже нашим читачам з похвальних рефератів про иньші давнійші його праці. І ся праця дуже цікава що до змісту, ба

¹⁾ Старостами.

й обробленю її не можна нічого закинути. Автор починає її хвилику, коли жінка почувать ся матірю, переходить всі важніші фази при родинях і хрестинах, та кінчить увагами про старшу трешки дитину, яка все ще зістає під старанною опікою матери. Велике число віровань і забобонів подаване при кожній нагоді (пр. забобони в часі тяжкості жінки, розв'язання, хрестин і т. д.) прегарно ілюструє працю і пояснює її дуже докладно. В праці залучені також тексти пісень про те, як чоловік шукає за пупорівкою, як мати при породі вмирає, пісні сьпівані в часі хрестин, пісні колискові. Останні цікаві хочби й тому, що доси зібрано їх у нас дуже мало. Деякі тексти пісень незвичайно поцсовані. — Для прикладу наведу одну строфку:

Якъ осидлавъ королевичъ вороного коня,
Бежить, бежить и въ день и въ ночи,
Прыбегает пудъ новы ворота:
Выйды, выйды, Марусыне, краше золота! і т. д.

Пісня, сьпівана при хрестинах покритці, в якій автор наводить лише одну строфку:

Ой нещасны ты подужки,
Що поийлы тыйи грушки;
Було двое, стало трое.
Шира драла за ярозь!

дуже пригадує вісню польську пісню, що звичайно починаєть ся словами:

Nieszczęśliwy ten ganeczek — Ach joj, joj, joj;
Gdziem straciła swój wianeczek — Ach ty, Boże mój

На що відповідає любовник:

Було nie jeść tyle gruszek — Нор сур, тра ла ла! і т. д.

Замітна також мова околиці Мрина. В ній приходить намість корівного *о* звичайно *у*, пр.: муй, пуд, рубликув, Буг, голувочки, вечурки, женихув, однуй, кут (кіт), руска (роса), пуйдемо і т. д., хоч що правда правило се не всюди консеквентно переведене. Приходять також такі вирази, як: юй, своуй, матюнка і ин. Багато звичаїв в Мрина подібні до наших галицьких; є одначе ріжниці. Я не буду їх тут вичислювати, згадаю лиш про одно. У нас трапляють ся часто випадки, що поліжниця не має нікого при собі в часі злогів і сама відбирає дитину. Чи в околиці Мрина незвіні такі випадки? В. Гнатюк.

Чтенія въ историческомъ обществѣ Нестора лѣтописца, кн. XI, К., 1896, ст. 45 + 203 + 116.

В відділі протоколів знаходимо короткий зміст кількох рефератів: Д. Ю. Кулаковського „Раскопки въ Крыму лѣтомъ 1895 г.“ — Референт мав припоручене спорядити археологічну мапу Крима, але виго-

товив лише мапу околиці Симферополя; при сій нагоді переводив д. Кулаковский розкопки могил та найшов нові написи на розвалинах християнських будівель в гірських долинах Крима.

Д. Лазаревський в рефераті: „Свѣдѣнія о пребываніи кн. Іеремія Вишневецкаго въ Лѣвобережной Украинѣ и объ уходѣ его оттуда“ подає крім того де-що про родину Вишневецьких взагалі.

Інтересний також реферат д. Василенка „Протоколы Верховнаго Тайнаго Совѣта какъ матеріаль для исторіи Малороссіи XVIII вѣка“. Справи гетьманщини рішав початково Сенат, але указом з 1727 р. передано їх В. Т. Раді. Оголошені протоколи дають цінні матеріали для нашої історії, бо з одного боку пояснюють відносини петербурського правительства до України і погляди його на українські справи, а з другого освѣчують поодинокі події української історії в першій половині XVIII віка. Так нпр. рішалась там справа відпустки Данила Апостола з Петербурга на Україну, справа наложени податків на Україну, висилка козаків в кріпость св. Креста, розквартированє російських полків на Україні і т. и.

Дальше розбирає д. Василенко статью Мякотина „Крестьянское землевладѣніе въ Полтавскомъ уѣздѣ въ 1767 году“: автор прийшов до виводу, що третина людности не мала самостійних господарств, половина мала самостійні господарства, решту ділить автор між бідні і багаті господарства, де про те перевагу мали бідні. Треба одначе запримітити, що виводи автора йдуть лише до $\frac{1}{4}$ части Гетьманщини, та що автор не доторкає ся інших сторін економічного побута.

В рефераті „О чигиринскомъ подстаростѣ Данилѣ Чаплицкомъ“ подає д. Каманин деякі біографічні подробиці. Особа ся — як справедливо замічає референт — незамітна сама по собі, будить інтерес лише завдяки сій обставині, що Хмельницький вказує на него, як на головну причину повстання, хоч в дійсности так не було. Походженє Чаплицького невідоме. В Гербовнику Нєсєцкого пише ся він „Данило Чаплицький“, що потверджують і звістки актових книг Центрального Архива при київській університеті; отже в письмах і жемуарах неправильно називають его „Чаплинський“. Дальше говорить референт, що родина Чаплинських жила на Волні в с. Миловши, і вчисляє членів цієї родини; натовісць Чаплицькі походили з с. Юрківців в Брацлавщині. З сеї родини стрічає ся в актах лише Матей, писар винницького город. суда. Сам Данило був чигиринським підстаростою коло 1639—40 р.; з початком війн Хмельницького є він ротмістром надворної волоської хоругви в полку корон. хорунжого Олександра Кєвєцпольського. В битві під Жовтими Водами не брав Чаплицький участи, а участь його під Корсунем непевна,

хоч імовірна; натомість участь Чаплицького в битві під Пилявцями, Збаражом і Берестечком доказують документи. При кінці 1651 р. слід Чаплицького гине, а в 1653 р. був уже хто иньший ротмістром надворної хоругви Конецпольського. В тім часі, себто між р. 1651—1653 помер мабуть Чаплицький. Оповідане літописи Величка про спіймане і увязнене Чаплицького Хмельницьким називає референт вигадкою; противно, в сліди, що вони оба жили в приятні перед заверухою; рівно-ж — на думку д. Каманіна спір Хмельницького з Чаплицьким прибільшений, щоб оправдати причину повстання, а романтичного підкладу сего спору і побитя сина Хмельницького не було зовсім.

З нагоди 300-літнього ювілея проголошеня унії в 1595 р. прочитав д. О. Левицький реферат „О Брестской церковной унії 1596 г.“. Задля унії пролило багато сліз і крови і вона лишила незатерте пятно в нашій літературі, штуці, вірованях і звичаях. В поглядах на унію не годять ся референт з иньшими істориками і не вважає її ділом єзуїтів та польського правительства. Гадка завести унію виринула довго перед 1596 р., ще за королів Казимира і Александра, але перед тим католицям мав доволі до діла з протестантизмом, що продістав ся ї у межі Польщі, тай польське правительство ніколи не було сильне для того. Причину унії добачує д. Левицький в великій розладі між духовними єрархами і світськими людьми серед самої православної церкви на Україні Українсько-руські пани хотіли зрівнати ся з польською шляхтою, а що їх матеріяльні засоби не старчили на великопанське життя, проте ласо споглядали вони на великі монастирські і єпархіяльні добра. Щоби отже добити ся духовних гідностей і загарбати церковні добра в свої руки, до того не надавав ся цілком виборний устрій православної церкви. Не треба додавати, що найвищі церковні уряди діставали ся людям зовсім негідним, а про їх господарку церковним майном нема вже що й говорити.

В сїм часі цілковитого упадку заборолом православної церкви явилось міщанство. Воно завдяки своїй освіті і магдебурському праву, що надавало містам самоуправу, в успіхом боронило православія. Те саме міщанство старало ся також зреформувати православну церкву за помічню братств. Таким робом міщанство боронило виборного демократичного принципа, а вище духовенство стояло за виключенем мирян від церковних справ, як у латинській церкві. Сю незгоду використали єзуїти, піддержали руських єрархів, а сї останні прийняли в влячності за те унію. Такий погляд д. Левицького. Можнаби спорити з автором, чи не за слабо акцентує він участь польського уряду та єзуїтів в цілій сій справі. Трудно повірити, щоби сї два чинники так пасивно заховували ся!

З праць уміщених в цілості, праця д. Лазаревського „Историческіе очерки Полтавской Лубенщины XVII и XVIII в. в.“ буде обговорена окремо, а тепер скажемо дещо про розвідку д. Павлова „Догадка о происхожденіи древне-русскаго преданія, которое называетъ перваго русскаго митрополита Михаиломъ Сириномъ“.

До найбільше заплутаних питань в історії руської церкви належить безперечно питанє: хто був першим руським митрополитом? Що до питання звідки походить переказ, що перший руський митрополит звав ся Михаїл Сири, здогад д. Павлова такий: В літописи під роком 988 є текст символу віри, що його мав передати кн. Володимирови при хрещеню корсунський єпископ; того єпископа не названо там по імені. В Ізборнику Святослава 1073 р. є також символ віри, а автором його був Михаїл сінкел, єрусалимський пресвітер. По сконстатованю тотожності обох символів консеквентно виведено, що то Михаїл сінкел — бувши вже очевидно в той час корсунським єпископом — хрестив кн. Володимира, а по тім зівстав першим руським митрополитом. На поперте свого здогаду наводить д. Павлов і сю обставину, що сего Михаїла прозвано „Сири“ себто Сириєць (Сирия і Палестина, сусєжні краї, були в той час під панованєм багдадських каліфів, що резидували в Сири); звязь переказа про першого руського митрополита з літописним символом віри виступає виразно в полудневій редакції устава сьв. Володимира. Щоб оминути суперечність і традицію про першого митрополита Леонтия, порадили собі літописці так, що Михаїла поставили на першій, а Леонтия на другій місци.

Прот. Лебединцев в замітці до сеї статі проф. Павлова кладе заміну імені м. Леонтия іменем м. Михаїла на XVI, а не XIII в., як се робить д. Павлов. Дальше каже, що на сю заміну мало свій вплив і хрещенє Русинів в р. 865 за патр. Фотія. Вправді п. Фотій в своїм посланію не наводить імені митрополита, але в сербським перекладі Амартола названо його Михаїлом. До більшого затємнення сеї справи причинили ся і тотожні імена грецьких імператорів Василя IX в. і Василя X в. Д. Лебединцев старає ся також на свій лад пояснити походженє прізвища „Сири“.

В відділі „Матеріалів“ надруковано: „Генеральное слѣдствіе о мѣтностяхъ Прилудскаго полка“ — дальша частина сего першорядного джерела для внутрішньої історії Гетьманщини.

Д. Соболевский подає опис панеґірика з 1728 р. „Ехо радости, привѣтство и благодареніе изъ Малыя Россіи“. Написав се Ехо Яков Галяховський, ученик „кієвськихъ славно-латинскихъ училищъ“ в честь Петра II за довід вибрати собі гетьмана і иньші полекші дані сим царем України.

Д. Лазаревський подав уривок статі Полетики „О началѣ, возобновленіи и распространеніи ученія и училищъ въ Россіи и о нынѣшнемъ оныхъ состояніи“, який зацілів з неї. Ця стаття Полетики була вже зложена в друкарни, але Ломоносов заборонив її печатати. Подано при тім також лист Полетики з 1758 р. до тодішнього архимандрита київ-печерської лаври Зосима Валькевича з проською достатчити йому матеріалів до своєї праці. Праця ця мала на меті показати чужинцям, що Росія й перед реформами Петра I не була позбавлена цілком освіти та просвітних інституцій.

Нарешті той же Д. Лазаревський подав кілька документів з старих актів, кілька літ тому назад переданих київським губернським правлінням в центральний архів при університеті, додавши замітку про ці акти взагалі. Ці документи походять з генеральної канцелярії, генерального суда і мажорськської колегії, але — на жаль — вони так знищені, що деяких годі вже прочитати. Про їх вартість може свідчити се, що між ними документами знайдено рисунки козацьких корогв, яких навіть описий ми не маємо.

П. Р.

Историческое Обзорѣніе, т. IX, Спб., 1897, стор. 290.

Між иньшими статтями надрукованими в сїм томі ми знаходимо кінець цікавої розвідки С. Л. Пташицкого — Средневѣковья западноевропейскія повѣсти въ русской и славянскихъ литературахъ. Исторіи изъ Римскихъ дѣяній (157—197.). Автор поставив собі мету — простежити в яких відносинах стоять східнославянські збірники різних оповідань з *Gesta Romanorum* до подібних збірок в західних літературах і як буде можливо — визначити генеалу таких збірок в східнославянськїм письменстві. Для того зупинюючись спеціально на кожному оповіданню, він порівняв редакції різних збірок — східнославянських і західних, щоб зауважити їх відносини, а потім щільно відмічав всі характерні слова чи вирази мови, які могли б свідчити про вплив иньшої граматики чи лексики себ то про переклад. Після довгої праці він прийшов до цікавих виводів: аналіз зміста збірок, аналіз самих оповідань і їх мови свідчать ясно, що в основі є лише одна редакція, оден переклад, оден текст, і його потім пізніші писці, кожен сам по собі, незалежно від иньших, в деяких місцях виправляли по якомусь польському виданню. Основний переклад теж зроблено з польського тексту, але яка се редакція *Gesta Romanorum* — вяснити поки що не можна, бо не знайдено польського тексту. Таким чином текст оповідань в східнославянських збірках не має слідів безпосереднього византийського впливу і є, певно, найбільш пізною редакцією між редакціями *Gesta Romanorum*, які появили ся в середовічних літературах.

О. Г-ий.

Rozprawy Akademii umiejętności wydział historyczno-filozoficzny, serya II, tom X (загального рахунку т. XXXV), Краків, 1898, ст. 498.

Сей (останній) том містить в собі ось які розвідки: А. Prochaska „Na soborze w konstancyi“ (I—100 ст.). Статя займає ся участію польського посольства в роботах собору і становищем його до папи Мартина V і цїсаря Жигмонта. З розвідки показує ся, що становище посольства до питання: „хто висший папа чи собор“ — було неясне. Специально для історії унії руської церкви (про що також була мова на соборі) статя не приносить нічого, бо автор з огляду на давніші свої розвідки (Dążenia do unii cerkwi za Jagiellu) не займає ся нею (див. ще осібну рецензію на сю працю в XXVII т. Записок).

К. Potkański „Kraków przed Piastami“ (101 - 255 ст., статя обговорена осібно в XXVI т. Записок). Автор хоче відтворити історію Кракова в доби перед-пйастової. До сього жерел нема майже ніяких. Аль-Бекрі й Козьма, що можуть хіба уважатись компетентними в сій справі, подають лишень коротонькі і то неясні (як Козьма) звістки про Краків в тих часів, а інші дрібніші звістки не змінюють погляду в сій справі. Традиція про Кракуса і Ванду, що в неї автор хоче витягнути верно історичної правди, так прикрашена і тісно повязана з циклом традицій малопольських взагалї, що авторови не вдалось дійти до якого-небудь результату. Тут хіба археологія була-б в стані помочи і може тоді не було-б треба довільно ставляти гіпотезу про велике торговельне і стратегічне значенє Кракова в сього часу. Але що археологія тимчасом не дала потрібного матеріалу, то і результати розвідки автора не значні — не по винї його, скажемо.

З важніших вгадати треба про се, що автор кладе завоївване Кракова Чехами десь вдовго по р. 955; до сього доходить він на підставі звістки Аль-Бекрі й прагматизму історичних дат сеї доби (битва над Лехом 955 і пр.). Сей погляд здає ся нам справедливим. Автор дуже обережний в ставленю гіпотез і у нього звістка Козьми, ніби то Болеслав Хоробрий здобув Краків від Чехів 999 р. не має повної віри, бо він евентуально (опираючись і тут знов на прагматизмі історичних дат) пересунув-би сей факт і на рік 990. Що до впливу апостольства Кирило-методїївського, то автор признає єму важне місце опираючись на звїстці в т. зв. паноньській легенді „Vita S. Methodii“.

А. Brückner „O Piaście“. (307 - 352 ст.). Автор виводить значє слова „piast“: на його погляд се в усякім разі не nutritor або щось подібне, а відносини слова „piast“ до „piastun“ таке саме як пр. „wieść“ до „wiastun“, krzyk до „krzykun“, „bieg“ до „biegun“ etc. Пйаст се було хіба прозвище, а не вважалось воно назвою гідности або якого

уряду. Ціле оповідане про Пяста автор вважає за байку витворену в XI віці на підставі чеського подання про Пшемисла.

F. Piekosiński: „Czy król Władysław Jagiello był za życia królowej Jadwigi królem polskim, czy tylko mężem królowej?“ (280—289). Стаття дуже цікава. Автор опираючись на документі Ягайла з 18 лютого 1386, де він зве себе лишень „dominus et tutor regni Poloniae“, далше на сїм, що Ягайло за додержанє своїх обіцянок панам польським і Ядвигі мусїв дати закладників в особі Витовда і Скиргайла (а се булоб не потрібне як-би Ягайло був польським королем — як каже автор), далі — на звістці Длугоша, немов Ягайло по смерті Ядвиги вибиравсь на Литву і лишивсь тоді лише, як пани йому порадили, аби одруживсь з Анною Цилейською, що мала правні претенсії до польської корони, далі на сїм, що Ягайло в 1433 і 1434 р. переводить пертрактації з панами для забезпеченя трону своїм синам (а се булоб безпредметовим, як-би Ягайло був польським королем, бо королівський престол — як думає автор — був дідичним у Польщі), а в кінці опираючись на сїм, що багато правних документів має підпис Ядвиги, або підпис її й Ягайла, — доводить, що Ядвиги була королею польським, а Ягайло був лишень спів-регентом її.

Про сю розвідку появилась уже рецензия др. Прохаски (Kwart. hist. г. III 1898, ст. 599), де він збиває виводи автора розвідки; з закидів піднесених найважнійшим був-би сей, що згаданий документ з 18 лютого 1386 р. був виставлений перед коронацією, про що свідчить литовська печать на документі. Закид сей, хоч як поважний, не рішає ще остаточно справи піднесеної автором розвідки. Як порадити собі з звісткою Длугоша про поступки Ягайла по смерті Ядвиги? Чи можна Длугошови закинути тенденційність з огляду на звістні відносини його до Ягайловичів? Миб скорше припустили, що Длугош в своїй історії „зробив би“ Ягайла правним польським королем, ніж як мав би подавати неправдиву звістку, що моглаб кинути підозріне на правно-державне становище Ягайла. Припускати знов, що Длугош не знав добре сих справ, не можна, зваживши, що Длугош доволі докладно представляє польські справи за Ягайла. — Шан. рецензент бере теж сі звістки за правдиві, але він не кладе на них більшої ваги, бо се поступованне Ягайла вважає за комедію перед польськими панами. Отжеж як хто хоче розуміти справу так як шан. рецензент, тоді він і упорав ся б з Длугошом, в противнім разі питання вістає ся неясним. Вістають ще й сі підписи Ядвиги на документах; др. Прохаска вияснює сей факт вправді винятковим становищем Ядвиги в Польщі, але се надто сказано загально і неясно, щоб можна було прийняти погляд др. Прохаски. Справа „королівства Ягайлового“ зробилась, як бачимо, неясною і рішити нині її в сю або ту

сторону доволі тяжко. В тім і ціла заслуга автора розвідки, що заквестіонував справу „Ягайлового королівства“, справу, уважану досі за цілком певну, що не піддавалась навіть критиці.

F. Piekosiński: Sejm walny Warszawski z r. 1572 (256—269 ст.). Автор доводить на підставі поодиноких ухвал сойму в р. 1572, що сойм той відбув ся, але наслідком хвороби короля перервано його і тому справ загального значеня, як загранична політика, екаекуція королівських дібр і ин. не порішено тоді, тому неістноване актів, що повинніб дотикати ся сих справ, не може квестіонувати існовання сойму в р. 1572.

F. Piekosiński: „Sądownictwo w Polsce wieków średnich“. (353—386). Се лише частина заповідженої праці. Автор представляє судівництво в доби т. зв. „жупанської“, далі емансипацію королівської власти в під елементів опертих на родовій системі. Давні жупани, родові старости і віча уступають місця королівським урядникам: воєводам, каштелянам і взагалі власти монарха, що в початку була лиш екаекутивною і тільки підчас війни ставалась загально-державною.

F. Piekosiński: „Laudum Wojnickie ziemie krakowskiej z r. 1503, w przedmiocie pospolitego ruszenia pospólstwa“ (270—279).

F. Piekosiński: „Moneta polska w dobie piastowskiej. I. Zawiązki rzeczy menniczej w Polsce wieków średnich“. (387—410). Автор бачить грошеву звязь між Польщею і Німеччиною і ріжницю між вартостію гроша вибивавого для торгівлі заграничної і для торгівлі кравової. В пол. XII віку заведено одноцілну монетарну стопу.

F. Piekosiński: „Przywilej króla Kazimierza Wielkiego w przedmiocie założenia sądu wyższego prawa niemieckiego na zamku krakowskim“. (290—306 ст.) - се документ з р. 1356, поданий в цілости.

Ом. Терлецький.

Видавництва й книжки, обговорені в сім томі:

Часописи за р. 1898: Київская Старина

Університетскія Извѣстія кївські
 Записки харьковскаго Университета
 Труды Кіевской Духовной Академіи
 Кіевскія Епархіальныя Вѣдомости
 Волинскія Епархіальныя Вѣдомости
 Подольскія Епархіальныя Вѣдомости
 Херсонскія Епархіальныя Вѣдомости
 Кишиневскія Епархіальныя Вѣдомости
 Черниговскія Епархіальныя Извѣстія

Полтавскія Епархіальныя Вѣдомости
 Курскія Епархіальныя Вѣдомости
 Холиско-Варшавскій Епархіальный Вѣстникъ
 Земскій Сборникъ Черниговской губерніи.

- Dr. Lubor Niederle — Věstník slovanských starozitností, II, 1899.
 О. И. Леонтовичъ — Аріійскія основы общественнаго быта древнихъ Славянъ, 1897.
 В. А. Мошковъ — Скифы и ихъ соплеменники Фракіяды, 1896.
 А. М. Лобода — Русскій языкъ и его южная вѣтвь, 1898.
 Н. Дашкевичъ — Еще разысканія и вопросы о Болоховѣ и Болоховцахъ, 1899.
 А. П. Новицкій — Исторія русскаго искусства, I, 1899.
 П. Саввантовъ — Описание старинныхъ русскихъ утварей, одежды, оружія, ратныхъ доспѣховъ и конскаго прибора, въ азбучномъ порядкѣ расположенное, 1896.
 И. Е. Тимошенко — Литературные первоисточники и прототипы трехъ сотъ русскихъ пословицъ и поговорокъ, 1897.
 П. А. Сырку, — Къ исторіи исправленія книгъ въ Болгаріи въ XIV вѣкѣ, 1899.
 А. Вераиловъ — Очеркъ торговли Южной Руси 1480—1569, 1898.
 М. В. Довнаръ-Запольскій — Польско-литовская унія на сеймахъ до 1569 года, 1897.
 Документы московскаго архива министерства юстиціи, т. I, 1897.
 Русская Историческая Библиотека т. XVIII, 1898.
 Szelaḡowski: Paweł Piasecki — historyk polski XVII w., 1898.
 T. Korzon — Dola i niedola Jana Sobieskiego, 1629—1674, 1898.
 А. Лазаревскій — Очерки, замѣтки и документы по исторіи Малороссіи, 1896.
 — Частная переписка Ивана Романовича Мартоса (1817—1830), 1898.
 А. Лотоцкій — Гдѣ обучалось подольское духовенство до учрежденія подольской духовной семинаріи, 1898.
 Н. Теодоровичъ — Историко-статистическое описаніе церквей и приходовъ Волынской епархіи, т. I—IV, 1888—1899.
 Толмачевъ — Юго-западный край, 1897.
 А. Маливка — Родыны и хрестыны, 1898.
 Читенія въ историческомъ обществѣ Нестора лѣтописца, т. XI, 1896.
 Историческое Обзорѣніе, т. IX, 1897.
 Rozprawy Akademii umiejętności, wydział historyczno-filozoficzny, т. XXV, 1898.

З ТОВАРИСТВА.

З а с і д а н н я в и д і л у

(лютий—цвітень)

Усіх засідань виділу в поданім повисше часі було вісім; важнійші справи полагоджені на них такі:

І зас. 4 лютого. а) Виділ уконституував ся вчаси, вибравши заступником голови Сидора Громницького, секретарем Волод. Гнатюка, адміністратором каменяці К. Паньківського. Для иньших аґенд визначено Волод. Охримовича, Вяч. Будвиновського і Юл. Січинського і полишено їм час, аби розглянули ся в призначених собі справах і на найблишнім засіданю вложили справозданнє. б) Ухвалено письменно подяку д. Яв. Миколаєвичови в Тернополи, що дарував старі монети до музею Товариства. в) Ухвалено висилати свої виданя універзитетським бібліотекам — в Австрії в Чернівцях, Відни і Грацу, в заграничних універзитетів (крім Росії) універзитетським бібліотекам у Липську, Берлині, Білграді і Софії. г) Ухвалено вислати привітну телеґраму бережанським Русинам з поводу съяткованя ювілею Котляревського.

II зас. 8 лютого. а) прийнято до відомости бюджет наукових видань на рік 1899 предложений головою Товариства в сумі 16.250 зл. Поодинокі рубрики його такі: Записки (6 томів) 4.200 зл. Етнографічна комісія (4 т.: два Етнографічного Збірника і два Етнольґічних Матеріалів) 2.800 зл. Археографічна комісія (1 том) 1.500 зл. Збірники секцій (3 до 4 томи) 2.700 зл., Правничя Часопись (1 том) 500 зл. Історична Бібліотека (1 том) 550 зл. Російсько-український словар (1 т., докінченнє) 300 зл. Евентуальний дефіцит Літературно - Наукового Вістника 1.500 зл. Бібліотека Товариства (оправа книжок і закупно нових) 1.000 зр. Стипендії і запомоги 300 зл., Загальні видатки (кореспонденция, порто й ин.) 600 зл. Видатки участи Товариства в кийвській археольогічній з'їзді 300 зл. б) Рішено внести петицію до Ради міста Львова з жа-

данеш аби замінено назву части ул. Чарнецького перед домами ч. 24—28 на площу Тараса Шевченка і дозволено поставити на тій площі пам'ятник Шевченкови. в) Виділ уконституував ся дальше вибравши Волод. Охримовича касиром, Ів. Франка магазинером, Юл. Січинського контрольором, Вяч. Будзьяновського референтом друкарні. г) Порішено прийняти нового функціонера до веденя справ книгарні, а дотеперішньому функціонові Ів. Петрушевичови полишити саму бухгалтерію і адміністрацію Л. Н. Вістника. д) Підвиснено платню курзорови Товариства.

ІІІ зас. 22 лютого. а) Федорови Примакови, студентови філософії уділено 30 зл. запомози на наукову подорож до Триєсту і 30 зл. як задаток ренуерації на працю. б) Надамо місце маніпулянтки в книгарні п. Клим. Панкевичевій. в) Поручено заступникови голови Сид. Громницькому наглядати загальні адміністраційні справи Товариства. г) Ухвалено Яков. Миколаєвичови письменно подяку за дарованне печатки до музею Товариства.

ІV зас. 8 марця. а) Порішено завести телефон в Товаристві і поручено зайнятись тим Ів. Петрушевичови. б) Ухвалено висилати Правничу Часопись лиш тим членам, що вложать за неї окремо від вкладки 1 зл. в) Принято звичайними членами за праці С. Єфремова, Мит. Єндика, Мик. Дерлицю, дра Адама Соловія, Ол. Грабовського, дра Якова Невестюка, дра Теофіля Гвоздецького, Клима Глібовицького.

V зас. 22 марця. а) Принято звичайним членом за працю О. Галевича. б) Виділ згодив ся перейняти на себе майно „Драматичного Товариства ім. Котляревського“ в разі його розв'язаня. в) Визначено одноразову підмогу в квоті 70 зл. на пам'ятник неб. Юліяна Целевича. г) Принято до відомости письмо київського комітету для урядженя археологічного з'їзду в справі письма Товариства про допущенє українсько-руської мови до читаня рефератів і дискусії на з'їзді. д) Директиви, дані виділови на загальних зборах, полагоджено так: 1) Рішено оголосити урядові години в бібліотекі, канцелярії і книгарні Товариства в часописях, а членів виділу на таблиці в канцелярії. 2) Від власних видань рішено давати покущям опуст такій: від суми 5—10 зл. 5%; від суми 10 ар. і висше 10%.

е) Принято до відомости зміни виплат в Товаристві від початку 1 цвітня.

VI зас. 19 цвітня. а) Принято до відомости, що для обезпеченя каси справлено в канцелярії залізні двері і віконниці. б) Принято чотирох нових членів. в) Порішено поургувати тих членів, що неваплатили вкладок, аби вложили їх найдалше до кінця червня під загрозово ужитя 27 §. статуту Товариства. г) Ухвалено завіязати директорів секцій, щоби до кінця червня зарядили вибір дійсних членів і предложили

відіхови до затвердження. д) Принято до відомости меморіал до міністерства освіти в справі науки руської мови в гімназіях і рішено вислати його до міністерства. е) Принято до відомости справоздане з адміністрації дому Товариства по день 15 цвітня. ж) Ухвалено завести електричні дзвінки в льокалях Товариства.

Засідання секцій.

25 н. с. січня спільне засідання секцій фільологічної і історично-філософичної для наради в справі участі в київським археологічним з'їзді з поводу одержаного запрошення; ухвалено удати ся до виділу в просьбу, аби зажадав пояснення, чи українсько-руська мова буде допущена на з'їзді до рефератів та дискусій і в публікаціях з'їзда.

• 8 н. с. лютого засідання істор.-філософичної секції: а) В. Охримович пропонує розвідку І. Черкаського: Спадщина в звичайовім праві на Україні (ухвалено до друку в Правничій Часописи); б) секція нараджувала ся над предложеним дром С. Дністрянським проєктом перевладу цивільного кодекса на руську мову.

15 н. с. лютого спільне засідання історично-філософичної і фільологічної секції в справі предложення кандидатів на дійсних членів; ухвалено скликати в тій справі спільне засідання всіх секцій за особистими запрошеннями всіх кращих членів Товариства.

Тогож дня засідання історично-філософичної секції: а) М. Грушевський пропонує працю д. Л. Ч.: Україна по 1654 р. (надруковано в ХХІХ і ХХХ т. Записок); б) Вибрано правничу комісію, що уконституувала ся вибравши головою сов. Тита Рєваковича, заступником дра С. Дністрянського, секретарем дра Волод. Охримовича.

Тогож дня засідання фільологічної секції: а) Др. І. Франко пропонує розвідку: Галицький Москаль-Чарівник (надр. в ХХVІІ т. Записок); б) ухвалено надрукувати в VI т. Етнографічного Збірника збірку новель, владжену О. Роздільським; в) в V т. Писань С. Руданського ухвалено надрукувати його поему „Цар Соловій“, зредаговану А. Крицьким.

1 н. с. марця засідання історично-філософичної секції: а) С. Рудницький реферує початок „Географії України-Руси“ дра Г. Величка (принято до друку); б) Др. Франко пропонує „Причинки до історії Галичини в ХVІІІ в. (надр. в ХХVІІ т. Записок); в) Др. С. Дністрянський пропонує розвідку: Заручини в австрійським праві (ухвалено до друку в Правн. Часописи).

15 н. с. марта засідання фільологічної секції: Др. В. Охримович реферує свою працю про акцент в українсько-руській мові; поручено її до реферату дру О. Колесі.

Тогож дня засідання історично-філософичної секції: а) Проф. Грушевський предложив II. т. своєї історії України - Русь; б) він же предложив „Кілька документів з життя Забужської Русь в XVI в. (надр. в XXVIII т. Записок): в) вела ся нарада над розширенням програми Правничої Часописи.

17 н. с. марта засідання математично-природописно-лікарської секції — уложено лісту кандидатів на дійсних членів секції.

1 н. с. червня на спільнім засіданню всіх трех секцій вибрано і на засіданню 7 н. с. червня затверджено виділом отсих осіб на дійсних членів Товариства на основі §. 19 нового статута: в секції історично-філософичній — В. Антоновича, Ф. Вовка (Волкова), М. Грушевського, С. Дністрянського, М. Зобкова, К. Левицького, В. Охримовича, Ю. Сіциньського, П. Стебельського, Ост. Терлецького, С. Томашівського, Я. Шульгина; в секції фізіологічній: О. Барвіньського, В. Гнатюка, М. Дикарева, І. Кокорудва, О. Колесу, О. Кониського, В. Коцовського, С. Смаль-Стоцького, К. Студинського, І. Франка; в секції математично-природописно-лікарській: Г. Величка, І. Верхратського, І. Горбачевського, О. Дакуру, В. Левицького (в Тернополі), П. Огоновського, Е. Озаркевича, І. Шуля, Щ. Сельського, О. Черняхівського.

Inhalt des I Bandes. 1. Die sociale Bewegung der Ruthenen im XIII J., von M. Hrušewskýj S. 1—28; 2. Studien über die Grundsätze der Vertheilung des Capitals, von Th. Rylskýj 29—86; 3. Šewčenko's Jugendjahre, kritisch-biogr. Skizze von A. Konyškyj 87—123; 4. Die ukrainischen Volkslieder in den Gedichten des Bohdan Zaleski, von A. Kolessa 124—208; 5. Ueber die Gründung und bisherige Entwicklung der Šewčenko-Gesellschaft, mitg. von A. Barwińskiy 209—212.

Inhalt des II Bandes. 1. Ueber die alten griechischen Colonien am kimmerischen Bosphorus, von Panačownyj S. 1—61; 2. Studien über die Grundsätze der Vertheilung des Capitals, von Th. Rylskýj (Fortsetzung) 62—113; 3. Messapparat für Uteruscontractionen bei Geburtswehen, von Dr. A. Černiachiwskyj 114—118; 4. Ein Blatt aus der Geschichte Volhyniens im XIV J., von Ivaniv 119—146; 5. Zum Jubiläum I. Kotlarewskyj's. Desiderata von M. Hrušewskýj 147—161; 6. Wissenschaftliche Notizen 162—172; 7. Bericht über die Thätigkeit der Šewčenko-Gesellschaft der Wissenschaften 173—189.

Inhalt des III Bandes. 1. Ueber einen Phasenindicator und einige mit demselben ausgeführte Messungen, von Prof. J. Pułuj S. 1—24; 2. Zur Erinnerung an Markian Saškewič, von W. Kocowskyj 25—35; 3. Šewčenko und Mickiewič, vergleichende Studie von Dr. A. Kolessa 36—152; 4. Dialect der „Samišanci“, Beitrag zur slavischen Dialectologie von Prof. J. Verchratskyj 153—210; 5. Wissenschaftliche Chronik, von M. Hrušewskýj 211—221; 6. Historische Notizen von A. Konyškyj und M. H. 222—231.

Inhalt des IV Bandes. 1. Šewčenko's Jünglingsalter bis zum Loskauf von der Leibeigenschaft (1829—1838), von A. Konyškyj S. 1—28; 2. Die Agrarverhältnisse in Galizien, Studie von W. Budzynowskyj 29—123. 3. Ueber die symmetrischen Ausdrücke der Funktionswerthe mod-m, von W. Lewickyj 124—139; 4. Antrittsvorlesung aus der alten Geschichte der Ruthenen an der Universität Lemberg von M. Hrušewskýj 140—150; 5. Wissenschaftliche Chronik: Jubiläumsausgaben zur Geschichte der Stadt Odessa, von J. Andrienko 151—168; 6. Bibliographie 169—194; 7. Miscellanea 195—200.

Inhalt des V Bandes. 1. Professor Dr. Emilian Ohonowskyj, sein Leben und seine Werke, von E. Kokorudz S. 1—34; 2. Türkische Wörter in der ruthenischen Sprache, von E. Makaruška 1—14; 3. T. Šewčenko im Gefängniß, kritisch-biographische Skizze von A. Konyškyj 1—26; 4. Miscellanea 1—19; 5. Wissenschaftliche Chronik: Neu herausgegebene Denkmäler der altruthenischen Literatur, von M. Hrušewskýj 1—18; 6. Bibliographie 1—90; 7. Bericht über die Šewčenko-Gesellschaft 1—16.

Inhalt des VI Bandes. 1. Ruthenisch-byzantinische politische und kommerzielle Verhältnisse im XI und XII Jahrh., von dr. Gr. Weličko S. 1—36; 2. Bittschrift Honta's und Zeliezniak's Erben, ein politisches Pamphlet, mitgeth. von E. Makaruška 1—6; 3. „Die Magd“ (Najmička) von T. Šewčenko, Habilitationsvortrag von dr. I. Franko 1—20; 4. Archiv des s. g. Kronschatzes in Warschau, archeographische Note von M. Hrušewskýj 1—4; 5. Pathologische Veränderungen im Hoden bei einigen Infections-Krankheiten, von * * * 1—4; 6. Miscellanea 1—12; 7. Wissenschaftliche Chronik: Uebersicht der Zeitschriften für das Jahr 1894, 1—38; 8. Bibliographie 1—68; 9. Bericht über die Thätigkeit der Šewčenko-Gesellschaft der Wissenschaften 1—5.

Inhalt des VII Bandes. 1. „Adelphotes“, griechische Grammatik, herausgegeben in Lemberg im J. 1591, literarisch-linguistische Studie von Dr. C. Studynskyj S. 1—42; Beschreibung der Burgen Podoliens im J. 1494, mitgeth. von M. Hrušewskýj 1—18; 3. Elliptische Modulfunctionen, von W. Lewickyj (mit 2 Figuren) 1—30; 4. Miscellanea 1—12; 5. Wissenschaftliche Chronik: Uebersicht der Zeitschriften für das J. 1894 (Fortsetzung) 1—28; 6. Bibliographie 1—60; 7. Bericht über die Thätigkeit der Šewčenko-Gesellschaft der Wissenschaften 1—2.

Inhalt des VIII Bandes. 1. Warlaam und Ioasaph, ein altchristlicher geistlicher Roman und seine literarische Geschichte, von Dr. I. Franko S. 1—38 u. I—XVI, 2. „Lobrede auf Witowd“, einige Bemerkungen über Bestand der ältesten ruthenisch, lithuanischen Chronik, von M. Hrušewskýj 1—16; 3. „Froh tönende Euphonie“, ein Lobgedicht, gewidmet dem P. Mohila im J. 1633, mitgeth. von Dr. C. Studynskyj 1—14; 3. Versuch einer Chronologie der Werke des T. Šewčenko, von Al. Konyškyj, I Theil 1—20; 5. Miscellanea 1—12; 6. Wissenschaftliche Chronik: Uebersicht der Zeitschriften für das J. 1894 (Schluss) 1—22; 7. Bibliographie 1—64.

Inhalt des IX Bandes. 1. Cathedral-Constitutionen in der Ukraine und in Weiss-Russland in dem XV u. XVI Jahrhundert, von A. Lotockyj S. 1—34; 2. „Beitrag Daniels des Verbannten“, ein Denkmal der altruthenischen Literatur aus dem Ende des Mittelalters, von B. Šturat 1—28; 3. Neovitalismus und seine Anhänger, von Dr. O. Č. 1—20; 4. Beiträge zur Kenntniss des Baues des Darmkanals von Hirudo medicinalis (mit Illustration), von L. Rakowskyj 1—6; 5. Miscellanea 1—12; 6. Wissenschaftliche Chronik: Neue Untersuchungen über die Verfassung des Gross-Vurs, Lauranen, von M. Hrušewskyj 1—12; 7. Bibliographie 1—60; 8. Bericht über die Šewčenko-Gesellschaft 1—2.

Inhalt des X Bandes. 1. Beiträge zur Geschichte der Verhältnisse Kaiser Rudolfs II und des Papstes Clemens VIII mit den Kosaken im J. 1593 und 1594, mitgeth. von E. Barwinskyj s. 1—34; 2. Wariaam und Isasaph, von Dr. I. Franko (Fortsetzung, 29—39); 3. Kirchenregister von Sambor, Beiträge zur Geschichte der Confessionsverhältnisse, mitgeth. von M. Hrušewskyj 1—8; 4. Miscellanea 1—14; 5. Wissenschaftliche Chronik: Uebersicht der Zeitschriften für das J. 1895 1—12; 5, Bibliographie 1—60; 6. Bericht über die Šewčenko-Gesellschaft 1—12.

Inhalt des XI Bandes. 1. Erste Verbannung des T. Šewčenko (1847—50), kritisch-biographische Skizze von O. Konyškyj S. 1—62; 2. Einige Actenstücke zur Geschichte des Kiewer Gebietes, mitgeth. von M. Hrušewskyj 1—18; 3. Beiträge zur physikalischen Terminologie, I Theil: Mechanik, zusammengestellt von W. Lewyckyj 1—12; 4. Miscellanea 1—18; 5. Wiss. Chronik: Dr. R. F. Kaindls Untersuchungen auf dem Gebiete der ruthenischen Ethnographie. Uebersicht von M. Korduba 1—10; 6. Bibliographie 1—66; 7. Bericht über die Šewčenko-Gesellschaft 1—5.

Inhalt des XII Bandes. 1. Politische Ereignisse in Galizien im J. 1340 nach dem Tode Boleslaus-Georg des II, Untersuchung von Em. Terleckyj 1—26; 2. Beschreibung der Burg von Lemberg im J. 1495, mitgeth. von M. Hrušewskyj 1—12; 3. Drei Lobgedichte aus dem XVI Jahrh., mitgeth. von Dr. C. Studynskyj 1—32; 4. Ukrainische Kosaken auf dem Kanal von Ladoga, von E. Radakowa 1—20; 5. Miscellanea 1—20; 6. Wiss. Chronik: Uebersicht der Zeitschriften für das J. 1896 (Forts.) 1—26; 7. Bibliographie 1—54; 8. Bericht über die Šewčenko-Gesellschaft 1—6.

Inhalt des XIII Bandes. 1. Erster slavischer Staat, historische Untersuchung von M. Korduba 1—20; 2. T. Šewčenko's zweite Verbannung (1850—1857), kritisch-biographische Skizze von A. Konyškyj 1—76; 3. Ein Fall von Vesania melancholica, von Dr. O. Č. 1—12; 4. Miscellanea — von M. Hrušewskyj 1—10; 5. Wissenschaftliche Chronik: Uebersicht der Zeitschriften für das J. 1895 (Fortsetzung) 1—24; 6. Bibliographie 1—50; 7. Bericht über die Šewčenko-Gesellschaft 1—2.

Inhalt des XIV Bandes. 1. Ukrainische Kosaken in Weiss-Russland in den J. 1654—1656, von Em. Terleckyj 1—30; 2. Beiträge zur Geschichte der Zeit des B. Chmelnyckyj, mitgeth. von S. Tomašiwskyj, I 1—14; 3. Taras Šewčenko in Petersburg 1858—1859, von A. Konyškyj 1—42; 4. Miscellanea: Einige geistliche Gedichte aus Galizien, mitgeth. von M. Hrušewskyj 1—16; 5. Wiss. Chronik: Uebersicht der Zeitschriften für das J. 1895 (Schluss) 1—40; 6. Bibliographie 1—54; 7. Bericht über die Šewčenko-Gesellschaft 1—4.

Inhalt des XV Bandes. 1. Samuel Kušewič, lemberger Rathherr und sein Notizbuch, von S. Tomašiwskyj S. 1—24; 2. Liederbuch aus dem Anfange des XVIII Jahrh., redigirt von M. Hrušewskyj 1—48; 3. T. Šewčenko's letzte Reise nach Ukraine (im J. 1859), von A. Konyškyj; 1—35; 4. † P. Kuliš 1—1; 5. Miscellanea 1—8; 6. Wissenschaftliche Chronik: Archeologischer Congress in Riga im J. 1896, von N. Knižewič, 1—8; 7. Bibliographie 1—60; 8. Bericht über die Šewčenko-Gesellschaft 1—8.

Inhalt des XVI Bandes. 1. Het'man Bohdanko, kritisch-historische Untersuchung von M. Hrušewskyj S. 1—18; 2. Legenden des Chitarer-Codex, aus dem Anfange des XVIII Jahrh., mitgeth. von W. Hnatiuk 1—38; 3. T. Šewčenko's letzte Lebensjahre, kritisch-biographische Skizze von A. Konyškyj 1—70; 4. Miscellanea 1—6; 5. Wissenschaftliche Chronik: Uebersicht der Zeitschriften für das J. 1896. I. Ukrainisch-russische (ruthenische) Zeitschriften 1—14; 6. Bibliographie 1—48.

Inhalt des XVII Bandes. 1. Polnisch-kosakischer Krieg im J. 1625, historische Untersuchung von S. Rudnyčkyj S. 1—42; 2. Liederbuch aus dem Anfange des XVIII Jhrh., redigirt von M. Hrušewskyj (Schluss) 49—98; 3. Versuch einer Chronologie der Werke des T. Sewčenko, von A. Konyškyj, II Theil 1—22; 4. Miscellanea 1—6; 5. Wissenschaftliche Chronik: Uebersicht der Zeitschriften für das J. 1896 — Zeitschriften herausgegeben in der Ukraine 1—16; 6. Bibliographie 1—54; 7. Bericht über die Thätigkeit der Gesellschaft (Februar — April) 1—4.

Inhalt des XVIII Bandes. 1. Warlaam und Ioasaph, ein altchristlicher geistlicher Roman und seine literarische Geschichte, von Dr. I. Franko (Fortsetzung) S. 81—134; 2. Einfall der Kosaken auf Očakow im J. 1545, mitgetheilt von E. Barwinškyj 1—32; 3. Ein Project zur Hebung des Handels in der Ukraine aus dem J. 1784, mitgetheilt von N. Kniažewič 1—8; 4. Miscellanea, von Dr. A. I. Markevič 1—6; 5. Wissenschaftliche Chronik: Neue Untersuchungen auf dem Gebiete der altruthenischen Geschichte, von M. Hrušewskyj 1—24; 6. Bibliographie 1—67; 7. Bericht über die Thätigkeit der Gesellschaft 1—1.

Inhalt des XIX Bandes. 1. Steuerrecesse in Polen während der Regierung Kasimir des Jagellonen, von S. Tomašiwskyj S. 1—70; 2. Beschreibungen der Domänen von Peremyšl, mitgetheilt von M. Hrušewskyj 1—24; 3. Miscellanea 1—14; 4. Wissenschaftliche Chronik: Uebersicht der Zeitschriften für das J. 1896 — Zeitschriften herausgegeben in der Ukraine (Schluss) 1—32; 5. Bibliographie 1—51; 6. Bericht über die Thätigkeit der Gesellschaft (Mai — August) 1—3.

Inhalt des XX Bandes. 1. Galicische Bojaren im XII und XIII Jarh., von M. Hrušewskyj S. 1—20; 2. Warlaam und Joasaph, ein altchristlicher geistlicher Roman und seine literarische Geschichte, von Dr. I. Franko (Schluss) 135—202; 3. Einige Gedichte des Iwan Nekrašewič, mitgetheilt von A. Lotočkyj 1—10; 4. Miscellanea 1—6; 5. Wissenschaftliche Chronik: Uebersicht der Zeitschriften für das J. 1896 (Schluss) 1—40; 6. Bibliographie 1—48; 7. Redactionelle Notiz 1—2.

Inhalt des XXI Bandes. 1. Die Anten, ein Fragment zur ruthenischen Geschichte, von M. Hrušewskyj S. 1—16; 2. Die sociale Lage der weltlichen Geistlichkeit in der Ukraine und in Russland im XVIII Jahrh., von A. Lotočkyj 1—46; 3. Ernte in Ost-Galizien und in der Bukowina auf Grund des Jahrbuches des k. k. Ackerbauministeriums für das J. 1896 u. 1897 dargestellt von W. Budzynowskyj (im Anhang) 1—36; 4. Miscellanea 1—12; 5. Wissenschaftliche Chronik: Uebersicht der Zeitschriften für das J. 1897 1—10; 6. Bibliographie 1—54; 7. Bericht über die Thätigkeit der Gesellschaft im J. 1897 1—20.

Inhalt des XXII Bandes. 1. Ein vergessener ruthenischer Gnomendichter des XVII Jarh., von Dr. I. Franko S. 1—16; 2. Beiträge zur Geschichte der Kosaken, von M. Hrušewskyj 1—14; 3. Ruthenische Ansiedlungen im Komitate Bač-Bodrog (Süd-Ungarn), von W. Hnatiuk 1—58; 4. Miscellanea 1—10; 5. Wissenschaftliche Chronik: Uebersicht der wissenschaftlichen Literatur auf dem Gebiete politischer, Kultur-, Literatur- und Kunstgeschichte im J. 1897, von Dr. M. Korduba 1—42; 6. Bibliographie 1—54; 7. Berichte über die Thätigkeit der Gesellschaft 1—3.

Inhalt des XXIII u. XXIV Bandes. 1. Chmelnyčkyj und sein Aufstand historische Skizze von Michael Hrušewskyj S. 1—30; 2. Die Volksbewegungen in Galizien im J. 1648, von Stephan Tomašiwskyj 1—138; 3. Chmelnyčkyj's Aufstand in den Dichtungen der Zeitgenossen, von Dr. Iwan Franko 1—114; 4. Ein Porträt Chmelnyčkyj's nach einer ital. Gravüre von J. 1683. 5. Miscellanea 1—20; 6. Wissenschaftliche Chronik: Neue Quelle zur Geschichte des Aufstandes Chmelnyčkyj's (St. Temberski Annales 1647—1656), von Stephan Rudnyčkyj 1—22; 7. Bibliographie 1—16; 8. Aus der Gesellschaft: 1) Die Thätigkeit der Gesellschaft (Februar—April 1898), 2) Neue Statuten der Gesellschaft 1—12.

Inhalt des XXV Bandes. 1. Silberfund von Molotiw (Ost-Galizien), eine archäologische Notiz von M. Hrušewskyj S. 1—6; 2. Beiträge zur Geschichte der Beziehungen zwischen Peter Dorošenko und Polen in den J. 1670—72, von O. Celewyc 1—26; 3. Der 1 und 2 November 1848 in Lemberg (ein officieller Bericht), mitgeth. von I. Lewyčkyj 1—43; 4. Iubiläum der ukrainisch-russischen Literatur 1—1; 5. Miscellanea 1—12; 6. Wissenschaftliche Chronik: Uebersicht der Zeitschriften für das Jahr 1897: a) In der Ukraine herausgegebene Zeitschriften; b) Uebersicht der wissenschaftlichen Literatur auf dem Gebiete politischer, Kultur-, Literatur- und Kunstgeschichte im J. 1897, von Dr. M. Korduba (Schluss) 1—80; 7. Bibliographie 1—54; 8. Bericht über die Thätigkeit der Gesellschaft (Mai—August 1898) 1—4.

КНИГАРНЯ НАУКОВОГО ТОВАРИСТВА ІМЕНІ ШЕВЧЕНКА

у Львові, ул. Чарнецького ч. 26.

має на складі між иньшими отсі книжки:

Байда П. (Ніщинський) Гомерова Одиссен 2 томи	2 20 зр.
Верхратський Ів. — Начерк соматології	1 50 "
Грушевський М. — Війми з жерел до історії України-Руси, ч. I, до пол. XI в.	1 00 "
„ Розвідки й матеріали до історії України Руси, I—II	2 00 "
„ Останні романи Г. Сінкевича	0 20 "
„ Вступний вигляд в історії давньої Русі	0 10 "
Драгоманов М. — Листочки до вінка на могилу Шевченка	0 10 "
„ Рай і поступ 2 вид.	0 50 "
Етнографічний збірник т. I, II, III, IV, VII по 1 50 зр. т. V і VI по	2 00 "
Жерела до історії України-Руси, т. I. — Люстрації королівщин в землях Галицькій і Перемишльській	2 00 "
„ т. II Люстрації королівщин в землях Перемишльській і Сяноцькій	2 00 "
„ т. IV Галицькі акти з р 1648—9	2 00 "
Житє і Слово, вістник літератури, історії і фольклору, рік 1 і 2 по 5, р. 3	2 50 "
Заклинський Ром. — Чи можна Федьковича Косованом звати?	0 20 "
Заневич — Знесене панцини в Галичині	0 50 "
Записки наукового товариства імені Шевченка т. I—XXII і XXV—XXX по 1 50, т. XXIII—IV 2 50, т. XXXI—II 3 00, комплекти I—XX по	24 00 "
Збірник фізіологічної секції т. I: Т. Шевченко, хроніка його житя, т. I., нап. О. Кониський, 1 50 зр., на ліпшій папері 2 00, в оправі	2 50 "
„ т. II: Розвідки М. Драгоманова, про українську народню словесність і письменство, т. I. 1 50, на ліпшій пап	2 00 "
Збірник історично-філософичної секції т. I: Істория України-Руси, нап. М. Грушевський, т. I — 2 00, на ліпшій папері 2 50, в оправі	3 20 "
„ т. II: Істория України-Руси, нап. М. Грушевський, т. II. — 2 00, на ліпшій папері 2 50, в оправі	3 20 "
Збірник математично-природописно-лікарської секції, т. I, II і III по 1 50 т. IV і V (кождий в двох окремих випусках) по	1 00 "
„Зоря“ письмо літературно-наукове р. III, V, VI без Бібліотеки по	3 00 "
„ „ „ „ „ „ р. VIII, IX, X і XI по	5 00 "
„ „ „ „ „ „ літературно-наукове ілюстроване р. XII, XIII, XIV, XV, XVI і XVII по	6 00 "
Руська історична бібліотека:	
т. I. С. Качала — Коротка істория Руси	1 20 "
т. II. М. Костомаров — Дві рус. народности, Федеративні засновини, Нарис народ. історії	2 00 "
т. III. і IV. Д. Іловайський — Книжний період України-Руси	3 40 "
т. V. М. Смирнов, М. Дашкевич, І Шараневич — Монографії до історії України-Руси	1 50 "
т. VI. Антонович Вол. і Іловайський Д. — Істория великого князівства литовського	1 60 "
т. VII. Іван Длинченко: Суспільні верстви Галицької Русі XIV—XV в.	1 60 "
IX—XII. М. Костомаров — Богдан Хмельницький	6 40 "
XIII. „ Гетьмановане Виговського і Ю. Хмельницького	1 60 "
XIV—XVI. „ Руїна	4 20 "
XVII—XVIII. М. Костомаров — Мазепа і Мазепанці, В. Антонович Останні часи козацчини на Правобережї	3 30 "
XIX Розвідки про народні рухи на Україні-Русі в XVIII в.	1 80 "
XX. Шульгин — Начерк Коліївщини	1 50 "

Рік VIII.

Р. 1899 кн. V і VI.

ЗАПИСКИ

НАУКОВОГО ТОВАРИСТВА ІМЕНІ ШЕВЧЕНКА

виходять у Львові що два місяці під редакцією

МИХАЙЛА ГРУШЕВСЬКОГО.

ТОМИ XXXI і XXXII

містять реферати призначені на київський археологічний з'їзд.

Перша половина: археологія, історія, етнографія.

VIII Jahrgang.

1899, V u. VI B.

MITTHEILUNGEN

DER ŠEVČENKO-GESELLSCHAFT DER WISSENSCHAFTEN IN LEMBERG

REDIGIRT VON

MICHAEL HRUŠEVŠKYJ.

B. XXXI und XXXII

enthalten die für den Kijever archäologischen Congress bestimmten, aber infolge des Verbots der ukrainischen Sprache nicht vorgebrachten Referate (siehe deutsches Vorwort).

I. Hälfte: Archäologie, Geschichte, Ethnographie.

Inhalt des XXXI—XXXII Bandes.

I. 1. Vorwort (deutsch)	7—10
2. Inhaltsangaben aller angemeldeten Referate aus dem Gebiete der Archäologie, Geschichte und Ethnographie (deutsch)	11—26
3. Vorwort (ukrainisch)	27—30
II. Die im Auszug mitgetheilten Referate und Communique (ukrainisch)	1—14
1. Der Silberfund von Molotiv (Bez. Bibrka, Galizien) von M. Hruševskýj	3—4
2. Die Anten, von demselben	5
3. Ein Beitrag zur Geschichte der Dorfgeistlichkeit, nach den Samborer Akten des XVI Jahrh., von demselben	6
4. Gab es unter den ruthenischen Volkstämmen einen Volksstamm der Chorvaten? Von demselben	7
5. Die Beziehungen Hetmans Ivan Vyhovskýj's zu Polen in den Jahren 1657—8, von D. Koreneć	8—11
6. Dialekt und Volksglaube der Huzulen, von V. Šucevyč	12
7. Ornamentik der Ostereier in dem galizischen Wolhynien, von Dr. M. Korduba	13—14
III. Die in extenso mitgetheilten Referate:	
1. Das Gräberfeld in Čechy (Bez. Brody), archäologische Untersuchung, von M. Hruševskýj	1—22
2. Zvenyhorod bei Lemberg (Bez. Bibrka), historisch-archäologische Untersuchung, von demselben	1—28
3. Ein Bleisiegel aus Stupnycia bei Sambor, eine Notiz von demselben	1—4
4. Sociale Classen und politischen Parteien im Fürstenthum Halič bis zur Hälfte des XIII Jahrh., von Dr. M. Korduba	1—42

5. Zur Frage über die staatsrechtliche Stellung der Kijever Fürsten des XV Jarh., von M. Hrušewskýj	1—4
6. Die kleinrussischen Länder der polnischen Krone gegen Ende des XV Jarh. Feindliche Einfälle und Organisation der Grenzvertheidigung, von S. Rudnyčkyj	1—54
7. Beiträge zur Geschichte der Kosakenaufstände vom J. 1595—6, von M. Hrušewskýj	1—30
8. Die ukrainischen Kosaken in den Jahren 1625—1630, kritisch-historische Untersuchungen von S. Rudnyčkyj	1—76
9. Die Überbleibsel des ursprünglichen Communismus bei den Bojken, Gebirgsbewohnern der Gerichtsbezirke Skole und Dolyna in Galizien, von Dr. W. Ochrymowyč	1—16
10. Der slovakische Räuber Janošik in der Volkspoesie, von V. Hnatiuk	1—50
IV. Berichte über die Thätigkeit der Gesellschaft (Mai — August 1899)	1—4
V. Inhaltsverzeichnis des VIII Jahrganges der Mittheilungen der Ševčenko-Gesellschaft (B. XXVII—XXXII)	1—9

ЗМІСТ XXXI—II ТОМІВ.

- I. 1. Переднє слово (по німецьки) с. 7—10
2. Резюме всіх зголошених рефератів з археології,
історії й етнографії (по німецьки) с. 11—26
3. Переднє слово (по руськи) с. 27—30
- II. Реферати подані в скороченню с. 1—14
1. Молотівське срібло, Михайла Грушевського с. 3—4
2. Анти — йогож с. 5
3. Чи було між руськими племенами племя Хорватів
— йогож с. 6
4. Сторінка з історії сільського духовенства (по сам-
бірським актам XVI в.) — йогож с. 7
5. Зносини гетьмана Івана Виговського з Польщею
в рр. 1657—8 Дениса Коренця с. 8—11
6. Гуцули, їх побут і вірування Володимира
Шухевича с. 12
7. Орнаментика писанок Галицької Волини д-ра Ми-
рона Кордуби с. 13—14
- III. Реферати подані в цілости:
1. Похоронне поле в с. Чехах (Брідського пов.), архе-
ологічна розвідка Михайла Грушевського с. 1—22
2. Звенигород галицький, історично-археологічна роз-
відка йогож с. 1—28
3. Печатка з Ступниці (Самбірського пов.) йогож с. 1—4
4. Суспільні верстви та політичні партії в Галицькім
князівстві до половини XIII століття, написав
Др. Мирон Кордуба с. 1—42
5. До питання про правно-державне становище кїв-
ських князів XV в. — Дві грамоти в. кн. Казимир
з часів кївського князя Олелька, подав
Михайло Грушевський с. 1—4

6. Руські землі Польської корони при кінці XV. в. —
Ворожі напади й організація пограничної оборони,
написав Стефан Рудницький с. 1—54
7. Матеріяли до історії козацьких рухів 1595—6 рр.,
подав М. Грушевський с. 1—30
8. Українські козаки в 1625—30 рр., критично-історичні розвідки Стефана Рудницького с. 1—76
9. Останки комуністичного устрою у галицьких Бойків-Верховинців, подав др. Володимир Охримович с. 1—16
10. Словацький опришок Яношік в народній поезії,
подав Володимир Гнатюк с. 1—50
- IV. З Товариства: (май—серпень 1899 р.) с. 1—4
- V. Показчик до VIII річника Записок (т. XXVII—XXXII) с. 1—9

Відділи Miscellanea, Н. Хроніки й Бібліографії відложені до дальших томів.

Vorwort.

Wie aus dem Titelblatte ersichtlich, enthält dieser Doppelband lauter Referate der Mitglieder der Wissenschaftlichen Ševčenko-Gesellschaft, welche für den im August l. J. abgehaltenen archäologischen Congress in Kijev bestimmt waren, jedoch demselben aus dem Grunde nicht vorgelegt werden konnten, weil die ukrainische Sprache als Vortragssprache der Referate auf demselben nicht zugelassen wurde.

Als zu Beginn des Jahres 1899 die Wissenschaftliche Ševčenko-Gesellschaft und ausserdem einzelne Mitglieder derselben von dem Kijever Organisations-Comité zur Theilnahme am Congress eingeladen wurden, wurde in der in dieser Angelegenheit abgehaltenen Sitzung der historisch-philosophischen und philologischen Section hervorgehoben, dass das der Einladung beigeschlossene Reglement des Congresses zwar Referate in den einzelnen slavischen Sprachen zulasse, jedoch die ukrainische Sprache übergehe; in Folge dessen ertheilten die Mitglieder der Sectionen dem Ausschusse der Gesellschaft den Auftrag, vom Organisations-Comité in dieser Beziehung Aufklärungen zu verlangen, da weder die Gesellschaft als solche noch einzelne Mitglieder derselben in der Lage wären, für den Fall der Ausschliessung der ukrainischen Sprache an dem Congress theilzunehmen. Das Kijever Organisations-Comité, an welches der Ausschuss der Gesellschaft die diesbezügliche Anfrage richtete, überliess die Entscheidung dieser Angelegenheit dem Central-Comité in Moskau, welches die Anfrage dahin erledigte, dass es der ukrainischen Sprache in Bezug auf die Referate gleiche Rechte mit der russischen Sprache einräumte, jedoch die Veröffentlichung der Referate in ukrainischer Sprache in den „Arbeiten“ des Congresses ablehnte. Diese Zulassung der ukrainischen Sprache gab jedoch den der ukrainischen Nation feindlich gesinnten Personen und Pressorganen in Russland Anlass zu einer leidenschaftlichen Polemik und zu Remonstrationen, so dass das Ministerium des Innern schliesslich erklärte, die ukrainische Sprache auf dem Congress nicht zulassen zu können. Zwar gestattete das Unterrichtsministerium knapp vor Beginn des Con-

gresses ukrainische Referate, jedoch nur unter der Bedingung, daß dieselben in besonderen, nicht-öffentlichen Sitzungen gehalten werden, an denen nicht mehr als 25 Personen theilnehmen durften. Auf derartige Bedingungen konnte selbstverständlich weder das Präsidium des Congresses noch die Gesellschaft eingehen. Als daher die Gesellschaft von dem Verbote der ukrainischen Sprache verständigt wurde, richtete sie am 20. August 1899 an das Präsidium des Congresses ein Schreiben, in welchem sie erklärte, wegen Nichtzulassung der ukrainischen Sprache zu den Referaten an dem Congress nicht theilnehmen zu können, da diese Nichtzulassung nicht nur diejenigen Mitglieder, welche der russischen Sprache nicht mächtig sind, von der Theilnahme am Congress thatsächlich ausschliesse, sondern übersaupt Allen die Theilnahme an demselben moralisch unmöglich mache. Das Präsidium des Congresses sprach in der Schluss-Sitzung desselben sein Bedauern darüber aus, dass im Folge der Ausschliessung der ukrainischen Sprache die Theilnahme der galizischen Gelehrten und die von ihnen angekündigten Referate wegfallen mussten.

Die von den Mitgliedern der Gesellschaft vorbereiteten Referate beschlossen die Sectionen in einer besonderen Sammlung drucken zu lassen. Wegen des umfangreichen Materials entschloss man sich dafür, die Sammlung in zwei Hälften zu theilen, welche in Doppelbänden der „Mittheilungen“ der Gesellschaft erscheinen sollen: im ersten Doppelband Beiträge zur Archäologie, Geschichte und Ethnographie, im zweiten solche zur Sprachkunde und Litteraturgeschichte, und bestimmte hiezu Band XXXI — XXXII und Band XXXIV — XXXV der Mittheilungen der Gesellschaft. Die zur Zeit des Ercheinens dieser Bände noch nicht überreichten Referate sowie jene Referate, die ihres Umfanges oder anderer technischen Schwierigkeiten wegen in diese Sammlung nicht aufgenommen werden können, sollen in anderen Bänden der Mittheilungen gedruckt werden, in der Sammlung hingegen wird bloss eine Inhaltsangabe derselben gegeben. Auch von jenen Referaten, die von den Verfassern nicht zum Drucke bestimmt waren, sondern den Charakter mündlicher Mittheilungen hatten und bloss dazu dienen sollten, um eine Discussion auf dem Congress anzuregen oder die versammelten Gelehrten mit den Resultaten früherer Forschungen des Verfassers bekannt zu machen, wird in der Sammlung bloss ein Resumé gegeben.

Die Zahl sämmtlicher, von den galizischen Mitgliedern der Wissenschaftlichen Ševčenko-Gesellschaft angekündigten Referate betrug 30, die wir hier nach den Fächern und Verfassern in chronologischer Ordnung aufzählen:

Archäologie:

- 1) Michael Hruševskýj, wirk. M., Universitäts-Professor (Lemberg) — Das Gräberfeld in der Ortschaft Čechy (Bezirk Brody, Galizien).
- 2) derselbe — Zvenyhorod bei Lemberg.
- 3) derselbe — Ein Siegel aus Stupnyča (Bezirk Sambir, Galizien).
- 4) derselbe — Silberfund von Molotiv (Galizien).

Geschichte:

- 5) Michael Hruševskýj — Die Anten.
- 6) derselbe — Gab es unter den ruthenischen Volksstämmen einen Volksstamm der Chorvaten?
- 7) derselbe — Zur Frage über die staatsrechtliche Stellung der Kijever Fürsten im XV Jahrh.
- 8) derselbe — Ein Beitrag zur Geschichte der Dorfgeistlichkeit, nach den Samborer Acten des XVI Jahrh.
- 9) derselbe — Materialien zur Geschichte der Kosaken-Aufstände in den Jahren 1595 — 6.
- 10) Dr. Miron Korduba o. M., (Wien) — Sociale Classen und politische Parteien im Fürstenthum Halič bis zur Hälfte des XIII. Jahrhunderts.
- 11) Stefan Rudnyčkyj, o. M., Gymnasiallehrer (Lemberg) — Die ruthenischen Länder der polnischen Krone am Schlusse des XV. Jahrh. — Die feindlichen Einfälle und die Organisation der Vertheidigung.
- 12) derselbe — Die ukrainischen Kosaken in den Jahren 1625—1630.
- 13) Dionys Koreneč, o. M., Gymnasiallehrer (Peremyšl) — Die Beziehungen des Hetman Ivan Vyhovskýj zu Polen in den Jahren 1657 — 8.

Ethnographie und Folkloristik:

- 14) Dr. Vladimir Ochrymovyč, wirk. Mitglied (Lemberg) — Die Überbleibsel des ursprünglichen Communismus bei den galizischen Bojken.
- 15) Vladimir Hnat'uk, wirk. M., Secretär der Gesellschaft (Lemberg) — Der slovakische Räuber Janošik in der Volkspoesie.
- 16) Vladimir Šuchewyč, o. M., Realschulprofessor (Lemberg) — Dialect und Volksglaube der Huzulen.
- 17) Dr. Miron Korduba — Die Ornamente der Ostereier in Galizisch-Volynien.

Sprachkunde:

- 18) Aleksander Barvinskyj, w. M., Professor am Lehrerseminar (Lemberg) — Die Nasal-Vocale im Slavischen.

19) Dr. Aleksander Kolessa, w. M., Universitätsprofessor (Lemberg) — Beiträge zur Geschichte der ungarisch-ruthenischen Sprache und Litteratur.

20) Elias Kokorudz, w. M., Gymnasialprofessor (Lemberg) — Beiträge zur Erforschung der Entwicklung der Volkssprache in der Litteratur der galizischen Ruthenen.

21) Ivan Verchratskyj, w. M., Gymnasialprofessor (Lemberg) — Über die Mundart der sogenannten Doly.

22) Vladimir Hnat'uk, — Die Ruthenen der Prjašower Dioecese und ihre Dialecte.

23) Dr. Vladimir Ochrymovyč, — Über den Accent in der ukrainischen Sprache.

Litteratur-Geschichte:

24) Dr. Vladimir Kocowskyj, w. M., Professor am Lehrer-Seminar (Lemberg) — Der historische Hintergrund des Ichor-Liedes.

25) Dr. Ivan Franko, w. M., Director der philologischen Section (Lemberg) — Das Evangelium Pseudo-Matthäi über Marias Geburt und Kinderjahre und dessen Spuren in der ukrainischen Apokryphen-Litteratur.

26) derselbe — Das Lied von der Auferstehung Lazar's — ein altukrainisches Gedicht über apokryphische Themen.

27) derselbe — Ein neuer Beitrag zu den Studien über Ivan Vyšenskyj.

28) derselbe — Die karpato-ruthenische Litteratur des XVII—XVIII Jahrh.

29) Dr. Cyril Studynskyj, w. M., Universitätsprofessor (Lemberg) — Wer war der Verfasser der 'Αντίρρησις?

30) Michael Pawlyk, o. M., (Lemberg) — Jakub Gavatovyč (Gavat), der Verfasser der ersten ukrainischen Intermedien aus dem J. 1619.

INHALTSANGABEN

aller angemeldeten Referate

aus dem Gebiete der Archäologie, Geschichte und
Ethnographie.

I.

Das Gräberfeld von Čechy (Bez. Brody, Galizien),
Referat von Michael Hruševskýj.

Auf den Feldern des Dorfes Čechy wurde im den J. 1895—98 ein grosses Gräberfeld aufgedeckt; die Ausgrabungen wurden hauptsächlich vom dem dortigen Volksschullehrer nach den Instruktionen und unter Leitung des Prof. Šaranevyč ausgeführt. Bis Ende des J. 1898 wurden circa 380 Begräbnisstätten ausgegraben. Der Referent hatte im Juni 1895 eine Probegrabung (14 Begräbnisstätten) ausgeführt, benützte aber die Journale übriger Grabungen und hatte sämtliche ausgegrabenen Gegenstände, welche im Museum der Lemberger Universität aufbewahrt werden, zur Hand.

Die Todten wurden auf diesem Felde unter einer Oberschicht Erde, ohne Gräber oder irgend welche Umrahmungen bestattet. Eine charakteristische Eigenheit des Begräbnisses bildeten die Töpfe, welche man neben den Todten stellte: manchmal nur neben dem Kopfe, besonders von der rechten Seite, manchmal neben dem Kopfe und neben den Füßen. Diese Töpfe sind manchmal ganz klein, manchmal sehr schlecht gebrannt oder ganz ungebrannt, mit abgerundetem oder zugespitztem Boden, offenbar zu keiner praktischen Benützung bestimmt. Sehr zahlreich sind Schmuckgegenstände aus Bronze, vorwiegend sehr einfache Typen, ganz ähnlich den einfachsten Typen der ungarischen

Bronze; seltener findet man eiserne Schmuckgegenstände eben solcher Typen, und dabei auch Instrumente aus Stein und Eisen (bronzene fehlen gänzlich). Überhaupt haben wir hier eine Übergangskultur vom Stein zum Eisen; sie ist ziemlich einheitlich und kann als Zeugnis dafür betrachtet werden, dass eine grosse Ansiedelung verhältnismässig kurze Zeit hier existiert hat. Römische Kaisermünzen, welche in dieser Ortschaft gefunden werden, lassen mit grosser Wahrscheinlichkeit die Zeit dieser Ansiedelung in die ersten Jahrhunderte nach Chr. setzen. Die Schädel der Verstorbenen sind überwiegend dolichocephal, wir begegnen aber auch brachycephalen Schädeln. Alle diese Tatsachen im Zusammenhange mit der Geschichte der Kolonisation betrachtend kommt Referent zu dem Schlusse, dass wir hier eine slavische Siedelung vor der Zeit der grossen Migration nach Westen vor uns haben.

II.

Zvenyhorod bei Lemberg (Bez. Bibrka), Referat von Michael Hruševskýj.

Zvenyhorod war eins von den grossen Centren Galiziens, eine Fürstenresidenz im XI—XIII Jahrh. Seit Ende des XIII Jahrh. verliert er seine Bedeutung, im XIV—XV Jahrh. verschwindet er ganz vom historischen Schauplatze, sogar die Tradition darüber verlischt, so dass im XIX Jahrh. über seine Lage sogar eine Controverse in der Wissenschaft entstand: ruthenische Schriftsteller und Gelehrte wiesen auf das Dorf Zvenyhorod bei Lemberg im Bezirk Bibrka hin, während polnische sich auf Zvenyhorod am Dnister (Bez. Borščov) steiften. Und doch zeugt die Analyse der annalistischen Erzählung (besonders über den Kriegszug des Vsevolod 1144 J.) ausdrücklich für Zvenyhorod bei Lemberg, und archäologische Funde, welche in den letzten Jahren, Dank dem Ortspfarrer und dem Volksschullehrer gemacht worden sind, erheben über allen Zweifel die Thatsache, dass hier eine altrussische Stadt gewesen ist.

Die Funde im Dorfe Zvenyhorod, soviel Ref. darüber erfahren konnte, beginnen mit der neolithischen Periode; aus späteren Zeiten notiere ich einige provinziale sogenannte Arbalet-Fibeln und ziemlich häufige römische Münzen. Zum altrussischen Kulturleben gehören zahlreiche Fragmente gläserner Handringe (man nimmt an, sie seien aus Osten importiert worden), steinerne Kreuze einfacher, rechteckiger Form, bronzene Enkolpions, sehr zahlreiche glasierte Ziegel, welche, wie man annimmt, zum Auslegen der Fussböden in den Kirchen gebraucht wurden.

Besonderes Interesse bieten die bleiernen Siegel (Bullen); eine hat den Namen des Kijever Metropolitens Konstantin aus dem XII Jahrh. mit der Inschrift: *Κωνσταντίνος ἐλέω Θεοῦ μητροπολίτης πάσης Ῥωσίας*; zwei gehörten irgend einem Vasył oder zwei verschiedenen Vasył's an: die eine hat nur ein Bild des heiligen Basilius mit der Inschrift *ὁ ἅ. Βασίλειος*, die andere eine slavische Inschrift: *Гѣ ПОМОЗІ РАКОУ СВОЕМОУ БАСИАН*, dh. Gott hilf deinem Diener Vasył. Diese Inschrift erinnert an den Namen des Vasyłko, Fürsten von Terebovla.

III.

Ein Bleisiegel aus Stupnyča bei Sambir in Galizien. Von Michael Hruševskýj.

Der im J. 1895 gefundene Bleisiegel weist auf einer Seite die Abbildung eines byzantinischen Imperators auf mit einer verwischten und unleserlichen Inschrift, welche man lesen kann wie folgt:

ΚΟΡΣΤΗ | ΗΘ oder *ΟΑΚΡΣΤΗ | ΗΘ*

Die Reversseite zeigt eine ganz gut erhaltene Inschrift:

ΚΕ ΒΟΗΘΕΙ ΤΩ ΣΩ ΔΟΥΛΩ ΚΟΝ

Apriori wäre es am wahrscheinlichsten hier den Siegel eines russischen Metropolitens oder Bischofs mit der Abbildung des heiligen Konstantin zu sehen; dem steht aber der Mangel eines Nimbus entgegen, was sehr selten vorkommt. Nach sphragistischen Merkmalen wäre es am wahrscheinlichsten hier einen kaiserlichen Siegel aus dem XI Jahrh. (worauf die Insignien weisen), also Konstantins VIII (1025—28) zu sehen. Rätselhaft bleibt es immerhin, wie ein Dokument dieses Kaisers bis hierher verschlagen werden konnte.

IV.

Der Silberfund von Molotiv. Referat von Michael Hruševskýj.

Über diesen Silberfund hat der Ref. bereits nähere Details und Abbildungen der interessantesten Gegenstände im XXV B-de der Mitteilungen der Ševč.-Ges. gegeben. Das Interesse dieses Fundes, welcher 5 Bracelets, 2 Paar Ohrgehänge, 6 Ringe und 65 čechische Münzen des Vaclav II und Johannes I enthielt — besteht darin, dass wir hier einige typische Gegenstände der altrussischen Kunstindustrie vor uns haben, deren Entstehung wir durch erwähnte Münzen ganz gut auf die Mitte des XIV Jahrh. datieren können. Als solche typische Gegenstände muss

man besonders ein aus zwei Hälften zusammengesetztes und mit schematischen Vogelfiguren geschmücktes Bracelet, zwei Paar Ohrgehänge mit drei Kügelchen und einen Ring aus gewundenem Draht anerkennen: sie gehören zu den auf dem ganzen Territorium des alten russischen Staates sehr verbreiteten Typen. In Galizien wurden bis jetzt nicht viele solche Funde bekannt, und das ist ein Grund des Interesses, welches dieser Fund darbietet; der andere Grund ist das Datum: es zeigt, dass in Galizien das alte russische Kunstgewerbe sich bis zum Übergang unter die polnische Herrschaft behauptet hat.

Als eine Neuheit erscheinen Siegelringe, welche ausser einem Wappen — einem schematisch gezeichneten Vogel — auch noch Inschriften aufweisen: печат (i)ванова, печат скоцко (Siegel Iwans, Siegel des Skočko), der dritte eine nicht-cyryllische Inschrift, welche Ref. nicht entziffern konnte. Die Ohrgehänge sind auch noch dadurch interessant, dass sie eine neue Variante des Typus mit drei Kügelchen darboten.

V.

Die Anten. Referat von Michael Hrušewskýj.

Die Antefrage habe ich zuerst in einer besonderen Abhandlung, im XXI. Bande der Mittheilungen, und nachher im I. Bande meiner „Geschichte der Ukraine“ (p. 99 sqq.) besprochen; durch mein Referat über denselben Gegenstand, das ich dem XI. archäol. Congress vorlege, möchte ich nachstehende Thesen zur Discussion bringen (die Begründung derselben siehe in meinen oben erwähnten Publicationen):

I. Theilung der Slaven bei den Schriftstellern des VI. Jahrh. in *Σκλαβηνοί* und *Ἄνται*, Antes entspricht der südlichen und östlichen Gruppe des nord-ost-südlichen Zweiges des Slaventhums, denn diese Theilung ist eine ethnographische, keinesfalls eine politische oder geographische.

II. Das Gebiet, in welchem die Anten im VI. Jahrhundert auftreten, entspricht durchaus jenem Gebiet, welches zu jener Zeit die süd-russischen (nach der späteren Terminologie ukrainisch-ruthenischen) Volksstämme während ihrer Wanderung aus ihrer Urheimat am Dnipr¹⁾ eingenommen haben müssen.

III. Sämmtliche Berichte, die wir über die Anten besitzen, beziehen sich bloss auf die südlichen Länder, es bleibt daher ungewiss, ob dieser Name die gesammte östliche Gruppe umfasste; in Folge dessen

¹⁾ Die Theorie der Urheimat des Slaventhums am Dnipr wurde ausführlicher im I. Bande meiner Gesch. der Ukraine pag. 26 et sqq. besprochen.

kann man denselben bloss hypothetisch und nur mit gewissen Vorbehalten auf den nördlichen Theil der ost-slavischen Gruppe ausdehnen; dagegen ist es offenbar, dass unter diesem Namen die südlichen, ukrainisch-russischen Volksstämme zu verstehen sind.

IV. Demgemäss gehören die Berichte über die Anten zur Geschichte der Colonisation und zur politischen Geschichte der ukrainisch-ruthenischen Volksstämme, als Berichte, welche speziell diese Volksstämme betreffen.

VI.

Gab es unter den ukrainischen Volksstämmen einen Volksstamm der Chorvaten? Referat von Michael Hrušewskýj.

Diese Frage wurde gleichfalls im I. Bande meiner Geschichte der Ukraine (pag. 123—5) besprochen, und ich wünsche hiemit eine Discussion über die von mir bereits früher ausgesprochenen Ansichten, die sich auf nachstehende Thesen zurückführen lassen, zu veranlassen:

I. Die Hypothesen über die ruthenischen Chorvaten beruhen auf den Berichten unserer ältesten Chronik und den Erzählungen des Constantinus Porphyrogenetes, wobei gewöhnlich zur Bekräftigung der Angaben Constantins auf die Chronik und vice versa hingewiesen wird, während doch Beide in Bezug auf diese Frage von sehr verdächtigem Werthe sind.

II. Das Weiss-Chorvathien Constantins auf die an den Karpathen liegenden ruthenischen Länder zu beziehen ist nur auf Grund der Erzählungen der Chronik möglich, eine derartige Beziehung stösst aber auf eine ganze Reihe von Schwierigkeiten (der sehr problematische Werth der ganzen Erzählung Constantins über die Wanderungen der Chorvaten und Serben wird dabei ganz bei Seite gelassen).

III. Von den beiden Erwähnungen der Chronik trägt die eine (in der ethnographischen Übersicht) alle Merkmale einer späteren Interpolation an sich, — die andere hingegen in dem Berichte über den Kriegszug Vladimir's ist viel zu allgemein, so dass sie an und für sich Nichts giebt. Der Mangel irgend welcher näheren Erklärungen in der ethnographischen Übersicht führt auf den Gedanken, dass der Verfasser derselben über einen derartigen ruthenischen Volksstamm gar nichts gewusst hat.

IV. Angesichts dessen sind die öechischen Chorvaten der einzige uns sicher bekannte Volksstamm in den Karpathenländern. Sowohl die Erzählungen Constantins über die serbischen Chorvaten in den

Karpathen, als auch die Erwähnung der ältesten ruthenischen Chronik über die ucranischen Chorvaten k ö n n e n auf Missverständnissen beruhen.

V. Die Frage über die Existenz eines ruthenischen Volksstammes der Chorvaten bleibt daher eine offene.

VII.

Die Bojarenpolitik und ihre Parteiungen im Fürstenthume Halič bis zur Mitte des XIII. Jahrh. Referat von Dr. Miron Korduba.

In den Anfängen ihrer Ausbildung, als der „bessere“ Teil des Gefolges, waren die Bojaren gänzlich von dem Fürsten abhängig und hielten zu ihm. Sie waren damals bloss Diener und Beamte des Fürsten. Dieses Verhältnis änderte sich, als die Bojaren sich allmählich feste Besitzungen erwarben und zu Landesaristokraten wurden. Als Landesaristokratie strebt das Bojarenthum nach Einfluss auf die Führung des Landes. Dabei bilden sich unter demselben Parteien, welche sich in dem ganzen Zeitraume vom Ende des XII. bis zur Mitte des XIII. Jahrh. bemerkbar machen. Es giebt eine dynastische und eine oppositionelle Partei; die letztgenannte war auch die stärkere. Die Erstere sucht durch den festen Anschluss an die Krone zu grösseren Reichthümern und Einflüssen zu gelangen; es waren meistens die weniger bemittelten Bojaren. Die Letztere glaubte dasselbe durch den Kampf gegen den Fürsten erzielen zu können. Im Laufe der Zeit sehen wir die dynastische Partei auf der Seite der Fürsten Jaroslav, Vladimir; dann, nachdem Roman sich dauernd in Halič behauptete, auf der Seite desselben. Sie tritt entschieden gegen die Ungarnherrschaft auf, und begünstigt immer einen einheimischen Fürsten den Ungarn gegenüber. Nach Romans Tode sehen wir sie einige Zeit auf der Seite Mstyslav's, ihn dem Daniel vorziehend, weil dieser, als ein Minderjähriger, ein Spielball in den Händen der Opposition wäre. Nachdem aber Daniel volljährig geworden und die ungarische Politik aufgegeben, erscheint sie standhaft auf seiner Seite. Wir haben diese Partei eine „dynastische Partei“ genannt, weil sie den legitimen Fürsten den Neuerungsversuchen der anderer Partei gegenüber unterstützte. Ihre Politik deckte sich ziemlich mit der des Bürgerthums; deshalb können wir auch diese Partei als „demokratische“ bezeichnen.

Ihr gegenüber stand der Grossadel mit seiner Interessensphäre. Hieher gehörte auch die höhere Geistlichkeit. Sie waren bestrebt die Macht des Fürsten möglichst zu beschränken und die Regierung in ihre Hände zu bringen. Es war dasselbe Verhältnis, wie zwischen den Vas-

salen und dem Könige im Abendlande, und der Vergleich ist umso passender, da auch die militärische Organisation der feudalen nicht unähnlich war. Diese Partei wendet sich schon gegen Jaroslav, vertreibt Vladimir und usurpirt für sich das Recht, die Fürsten zu erheben und zu stürzen. Sie tritt schon zu Ende des XII. Jh. in Fühlung mit den Ungarn, steigt in den ersten Dezennien des XIII Jh. zum Gipfel ihrer Macht, setzt sogar ihren Führer auf den Thron. Doch bald sieht sie ein, dass sie sich allein, ohne eine Stütze von Aussen, nicht halten kann. Sie sucht und findet dieselbe in Ungarn.

Das Resultat dieses Kampfes des Grossadels gegen den Fürsten war die Unterdrückung der Opposition und die Befestigung der autokratischen Herrschaft des Fürsten. Beides fällt um die Mitte des XIII Jh. Damit geht der Verfall der Macht der Bojaren Hand in Hand. Sie gewinnen erst im XIV Jh. wieder an Bedeutung.

VIII.

Zur Frage über die staatsrechtliche Stellung der Kijever Fürsten des XV Jahrh. Referat von Michael Hruševskýj.

Die aussergewöhnliche Armuth an Materialien zur Geschichte des Kijever Gebiets im XV Jahrh. machte es bisher unmöglich, die staatsrechtliche Stellung der Kijever Fürsten Oelko und seines Sohnes richtig zu verstehen. Gewöhnlich behaupteten die Historiker auf Grund solcher Thatsachen, wie Verleihungen von Gütern und Privilegien, sowie des Titels „erbliche Herrscher“, welchen dieselben sich zulegten, dass diese letzten Kijever Fürsten, Oelko und sein Sohn Simeon, in ihrem Gebiet ganz selbstständig herrschten und nur die Oberherrschaft des Littauer Grossfürsten anerkannten. Dem Referenten hat es geglückt zwei Diplome des Grossfürsten Kasimir zu finden, welche das Entgegengesetzte bezeugen. Beide Diplome gehören dem J. 1453 an. In dem ersten befiehlt der Grossfürst Kasimir in einem sehr kategorischen Ton dem Fürsten Oelko, die dem Ivan Jurša's Sohn (Jurša war vor Oelko Vojevode von Kijev) abgenommenen Güter demselben zurückzuerstatten. Im zweiten, für den erwähnten Ivan ausgestellten Diplome konstatirt Kasimir, dass Oelko gemäss seinem Befehle dem Ivan die Güter zurückgegeben hat und bestätigt ihn in dem erblichen Besitz derselben. Diese Diplome zeigen also, dass Oelko in seiner inneren Verwaltung nicht selbstständig war und dass der Grossfürst sich als berechtigt betrachtete in dieser Sphäre unmittelbar zu verfügen.

IX.

Die kleinrussischen Länder der polnischen Krone gegen Ende des XV Jahrhunderts. Feindliche Einfälle und Organisation der Grenzvertheidigung. Referat von Stefan Rudnyćkyj.

Ref. bespricht in der Einleitung die gewöhnlich allzusehr idealisierte Grenzvertheidigung des polnischen Staats und theilt ihre Geschichte in zwei Perioden. In der ersten (XV—XVI Jh.) wird die Vertheidigung der Grenzen von der königlichen Regierung geleitet, in der zweiten wird sie wegen Ohnmacht des Königthums von Magnaten übernommen. Die zweite Periode ist die bekanntere; die erste will Ref. auf Grund des jüngst von der Krakauer Akademie der Wissenschaften publizierten Aktenmaterials besser beleuchten. Die Akten betreffen die Amtsführung des polnischen Generalstarosten von Rothrussland (Ostgalizien) Peter Myškowski im J. 1499. Um besseres Verständniss seiner Amtsthätigkeit zu gewinnen, beschreibt Verf. die Einfälle der Türken, Tataren und Walachen in die polnischen Grenzländer (1498), deren erster und grösster von Caro (Geschichte Polens, Bd V. 2. 749 ff.) ganz falsch dargestellt worden ist. Während Caro die Türken bis Radom und Berest'e vordringen lässt, weist Ref. nach, dass alle Einfälle nur Ostgalizien verwüstet haben. Das Jahr 1499 war verhältnissmässig ruhig, doch nöthigten die fortwährenden Scharmützel mit Tataren an der Grenze zu grosser Wachsamkeit und liessen neue Einfälle befürchten. Das Aufgebot des Adels war aber höchst unzuverlässig und unbrauchbar. Myškowski's dringende Aufforderungen zur Schilderhebung fruchteten ebensowenig, wie die Mahnungen des Königs Johann Albert. Der Adel sann nur auf Ausreden und achtete der drohenden Tatarengefahr wenig. Daher sah Myškowski seine Vertheidigungsmittel nur auf ein Paar Tausend Söldner beschränkt, die niemals pünktlich bezahlt wurden und ihre Pflichten nur höchst unregelmässig erfüllten. Mit solchen kleinen und unzuverlässigen Streitkräften konnte Myškowski den grossen Tatareneinfall vom J. 1500 nicht verhindern.

In dem zweiten Theil der Arbeit beschäftigt sich Ref. eingehend mit der Organisation der Grenzvertheidigung. Im östlichsten Theil der polnischen Grenzländer existierte bereits das Kosakenthum (wie es Ref. aus einigen Stellen im Aktenmaterial nachweist, und besorgte die Grenzwache; im westlichen Theil hingegen herrschten die obenerwähnten kläglichen Verhältnisse. Ref. unterzieht sie einer näheren Betrachtung und beschreibt die Einrichtungen des Aufgebots, des Söldnerheers, der Grenzwache und der Spionage. Zuletzt werden auf Grund

gleichzeitiger Lustrationen die kläglichen Zustände der Grenzbefestigungen geschildert.

X.

Ein Beitrag zur Geschichte der Dorfgeistlichkeit aus den Samborer Akten des XVI Jahrh. Referat von Michael Hruševskýj.

Referent hat eine Collection (nahezu 70 NNr.) Documente über Samborer Dorfpfarreien des XVI Jahrh. (hauptsächlich königliche und starostische Erections- und Präsentations-Urkunden) benützt, woraus bei allgemeiner Armuth an Notizen über die Dorfgeistlichkeit in der wissenschaftlichen Litteratur ziemlich werthvolle Zeugnisse geschöpft werden können. Diese Documente geben Antworten besonders auf die Fragen: wie wurden Dorfpfarreien gegründet, welche Dotationen sie erhielten, unter welchen Bedingungen sie den Kandidaten verliehen wurden und wie sie von Hand zu Hand übergiengen.

Erlaubnisse auf Gründung neuer Kirchen ertheilte der König, allein er stattete mit diesem Rechte auch Inhaber und Starosten aus; die Gründung wurde motiviert ex necessitate, mit Colonisationsrückichten, um ruthenische Kolonisten zur Besiedelung neuer Dörfer zu ermuntern. Manchmal ergriff die Gemeinde selbst die Initiative, oft traten aber auch Pfarreikandidaten oder Vögte mit solchen Gesuchen auf; die Familien der Vögte, welche eine ruthenische privilegierte Klasse bildeten, zeigten besondere Neigung solche neugegründete Pfarreien in ihren Händen zu behalten, was sie auch sehr oft erreichten.

Die gewöhnliche Dotation bildete ein „lan“ (mansus) Ackergrund mit den dazugehörigen Stücken Garten und Wiese, was alles in cruda radice bemessen wurde. Dafür zahlte der Pfarrer jährlich 30 Groschen „Kirchensteuer“ und leistete ausserdem noch einige kleinere Abgaben, war aber von bäuerlichen Steuern und Verpflichtungen frei. Ausser dem Ertrag des Feldes bekam er noch eine Brotabgabe von den Bauern; ausserdem werden Einkünfte von der Beichte und anderen kirchlichen Verrichtungen so wie Feiertagsspenden erwähnt.

Neugegründete Pfarreien wurden entweder auf einige Generationen verliehen, oder es wurde darauf eine Summe verschrieben, welche dem Pfarrer eine gewisse Versicherung auf den Besitz der Pfarrei und Rechte auf das Kapital gab, welches er in dieselbe hineinlegte. Unabhängig davon erkannte die Regierung das Prioritätsrecht auf die Pfarre den Nächstkommen ihres Inhabers (Pfarrers) an, so dass die

Erblichkeit der Pfarren, welche als alte russische Sitte galt, auch von der polnischen Regierung aufrechtgehalten wurde, und die Dorfgeistlichkeit ähnlich wie die Vögte eine erblich privilegierte Klasse bildete.

Wegen Platzmangels in diesem Bande wird das Referat und die Dokumente im XXXIV Bande der Mittheilungen veröffentlicht werden.

XI.

Beiträge zur Geschichte der Kosakenaufstände vom J. 1595/6. Referat von Michael Hruševskýj.

Die vom Referenten gesammelten Akten zu Geschichte der Bewegungen vom letzten Jahrzehnt des XVI Jahrh., besonders die Gerichtsakten über die konfiscirten Güter der Theilnehmer am Aufstande vom J. 1595—6, werfen ein interessantes Licht auf die innere Struktur des Kosakenthums. Wir haben hier eine ganze Reihe von Zeugnissen dafür, dass manche Theilnehmer und sogar Anführer dieser Aufstände zur Kategorie der Grossgrundbesitzer, dh. zu der höheren privilegierten Klasse gehörten. Eine andere Reihe von Zeugnissen spricht von dem Antheil der Kijever Bürger am Kosakenthum. Diese Zeugnisse vermehren beträchtlich die bisher bekannte Summe von Notizen über den Antheil der grundbesitzenden und bürgerlichen Elemente am Kosakenthum. Die thatsächlichen Verbindungen des Kosakenthums mit localen bürgerlichen und adeligen Elementen bestätigen die vom Verfasser in seiner Abhandlung im XXII Bde der Mittheilungen aufgestellte These, dass das Kosakenthum in seinen Anfängen ein Resultat nicht so sehr socialer, als vielmehr colonisations-wirtschaftlicher Faktoren, dass es ursprünglich keine besondere Klasse, sondern eine Beschäftigung war und erst nachträglich zu einer besonderen Klasse, hauptsächlich unter dem Einfluss der Idee von der Immunität des Kosaken, sich ausbildete.

XII.

Die ukrainischen Kosaken in den Jahren 1625—1630, Referat von Stefan Rudnyćkyj.

Im Jahre 1625 wurden die Kosaken von dem polnischen Feldherrn Koniecpolski durch Waffengewalt zu dem Vertrage von Kurukowo gezwungen. Nur 6000 sollten fortan Kosaken bleiben, der Rest sollte alle Vorrechte verlieren. Aber der Vertrag wurde sogar von der polnischen Regierung wenig beachtet. Der polnische Feldherr beaufsichtigte zwar die Eintragung der Sechstausend in das amtliche Register, aber er musste bald in den schwedischen Krieg ziehen. Die Aufstellung des Registers trennte die bereits unter den Kosaken bestehenden Parteien,

die aristokratische und die demokratische, noch schärfer, aber der neue Hetman Dorošenko verstand es den Ausbruch der Zwietracht zu verhindern und das gütliche Einvernehmen mit der Regierung aufrechtzuhalten. Erst der Aufruhr der Krim'schen Chane gegen die Pforte störte dieses Gleichgewicht. Vom Schahingiray-chan zur Hilfe gerufen, zerstörten die Kosaken (1628) die neuerbauten türkischen Schlösser an der Mündung des Dnipr, in der Krim aber konnten sie Nichts ausrichten.

Der zweite Feldzug nach der Krim, im Einverständniss mit der polnischen Regierung unternommen, gelang auch nicht, hauptsächlich wegen Unpopularität des neuen, aus der aristokratisch loyalen Partei von der Regierung gewählten Hetmans Hryško. Während dieser die polnische Grenze vor Tataren schützte, veranstaltete die Oppositionspartei der Kosaken einen grossen Raubzug ins Schwarze Meer und den dritten Feldzug nach der Krim (1629). Obwohl beide Züge fast erfolglos blieben, gelang es der Oppositionspartei unter Anführung des selbsterwählten Hetman Taras den unpopulären Hryško zu tödten und sogar einen grossen Theil der loyalen Partei aus religiösen Rücksichten für sich zu gewinnen. Das polnische Heer kehrt gleich nach dem Friedensschlusse mit Schweden nach der Ukraine zurück, da von der türkischen Seite neue Gefahren drohten. Seine Anwesenheit und die Bedrückung des Landvolks beschleunigten aber nur den Ausbruch der Feindseligkeiten seitens der Kosaken. Die polnischen Winterlager werden überfallen und im folgenden Frühling (1630) das polnische Hauptheer unter Konięcpolski bei Perejaslaw geschlagen und eingeschlossen. Zwar gelang es den Polen mit Hilfe der loyalen Partei den Friedensschluss zu bewirken, aber die Kosakenfrage blieb ungelöst und das Verhältnis der Kosaken zur polnischen Regierung ein schwankendes.

XIII.

Die Beziehungen des Hetman Ivan Vyhovskýj zu den Polen in den J. 1657 — 8. Referat von Dionys Koreneć.

Referent stellt sich die Aufgabe, auf Grund bisher bekannter aber nicht gehörig ausgenützter Quellen die Frage über die Genesis des bekannten Hadjačer Traktates der Kosaken mit den Polen vom J. 1658, sowie die Gründe der Unhaltbarkeit des Hetmanthums Vyhovskýj's selbst zu untersuchen. Er deckt die Motive auf, welche den Vyhovskýj, der nach dem Tode Chmelnyčkyj's noch an der Vereinigung mit Moskovien festhielt, allmählich zu einer Annäherung an die Polen drängten, zeigt aber auch die bei den Polen prädominierende Absicht, ihre Herrschaft in der Ukraine wiederherzustellen

und die Macht der Kosaken zu brechen. Auf diesem düsteren Hintergrunde werden markante Figuren jener Zeit, wie der polnische Castellan Beniowski und der Lemberger Bürger Tymkovič, welcher zugleich ein Vertrauensmann Vyhovský's und ein polnischer Spion war, gezeichnet.

XIV.

Die Überbleibsel des ursprünglichen Communismus bei den Bojken, Gebirgsbewohnern der Gerichtsbezirke Skole und Dolyna in Galizien, von Dr. V. Ochrymovyč.

Auf Grund persönlicher Beobachtungen und Forschungen beschreibt der Verfasser die Überbleibsel (survivals) des ursprünglichen Communismus, die sich bei den Bojken (Bewohnern der Karpathen an den Quellen der Swiča und des Opir, Nebenflüsse des Stryj) in ihrem Lebenseinrichtungen und Gewohnheiten, ihren Rechtsanschauungen und Sitten und in ihren wirtschaftlichen Praktiken und Regeln erhalten haben.

Zuerst werden die Überbleibsel des Gemeinde-Communismus besprochen, die sich sowohl in der Form des gemeinschaftlichen Grundeigentums der Gemeinde, als auch in der genossenschaftlichen Organisation der Produktion unter den Mitgliedern der Gemeinde erhalten haben.

Die Überbleibsel des gemeinschaftlichen Grundeigentums der Gemeinde erblickt der Verfasser: 1) in den gemeinschaftlichen Waldungen und Almen der Gemeinde; 2) in der Nicht-Anerkennung des Privateigentums an Wald und Wasser und überhaupt an solchem Grund und Boden, der durch menschliche Arbeit nicht bebaut wird; 3) in der Rechtsansicht und Gewohnheit, dass es einem Jeden freistehe, auf fremdem Grund und Boden ohne speziellen Titel zu jagen, zu fischen, Holz zu schlagen, Beeren und Pilze zu sammeln, schliesslich 4) in der Gepflogenheit, dass sämtliche Brachfelder in der Gemeinde als gemeinschaftliche Viehweide betrachtet und gebraucht werden und in der Befugniss, das Vieh auf fremdem Grund und Boden vor der Saat und nach der Ernte zu weiden. Als Überbleibsel des Gemeinde-Communismus in der Productionsweise betrachtet der Verfasser: 1) die gemeinsame Mästung des Viehes sämtlicher Gemeinde Angehörigen; 2) die gemeinschaftliche Produktion von Schaf-Käse durch sämtliche Gemeinde-Angehörige, wobei die Art und Weise der Vertheilung der gemeinsamen Ausgaben und des erzeugten Käses unter die einzelnen

Grundwirth im Verhältniss zur Anzahl und Milchergiebigkeit ihrer Schafe sehr detaillirt und genau dargestellt wird; 3) den Flurzwang bei der Cultur der Ackerfelder.

Zuletzt berichtet der Verfasser über die Überbleibsel des Communismus in der Familie (Geschlecht), welcher sich noch hie und da im gemeinschaftlichen Grundeigenthum und in der gemeinschaftlichen Wirtschaftsführung der Mitglieder eines Geschlechtes d. h. der Nachkommen eines gemeinsamen Stammvaters, die in grossen, mehrere Ehepaare und eine grössere Anzahl Gesinde umfassenden Familien beisammen leben, erhalten hat.

XV.

Dialekt und Volksglaube der Huzulen, Referat von Vladimir Šuchevyč.

Referent stellte in seinem Referat eine Anzahl Worte und Formen, welche im huzulischen Dialekte fortleben und mit den anderswo längst ausgestorbenen Formen der altrussischen Sprache identisch sind, zusammen. Weiter gab er eine grosse Anzahl Thatsachen aus dem huzulischen Volksglauben, in denen sich lebhaft Anklänge an heidnische und häretisch-dualistische Anschauungen finden, so der Glaube an Himmels- und Erdgötter, an einen weissen und einen schwarzen Gott, Spuren eines Feuerkultus, Feier zur Geburt des Frühlings mit Tänzen und anderen Cäremonien, Spuren eines Glaubens an die Seelenwanderung nach dem Tode u. s. w.

Dieses Referat wird als ein besonderes Kapitel in der umfangreichen Abhandlung des Referenten über die Huzulen erscheinen, deren ersten Theil zu Ende dieses Jahres als II Bd. der Materialien zur ukrainisch-ruthenischen Ethnologie erscheinen wird.

XVI.

Der Slovakische Räuber Janošik in der Volkspoesie. Referat von Vladimir Hnačuk.

Ref. giebt zuerst einen allgemeinen Rückblick über die Räuber in den Karpathen (opryšky), weist auf die Motive hin, welche die Leute zu Räubern machten und giebt auf Grund der Volkstradition eine Darstellung des Räuberlebens, welches erst in den ersten Dezennien des XIX Jahrh. endgiltig ausgerottet wurde. Im zweiten Kapitel giebt er eine Zusammenstellung der historischen Notizen über den Janošik, hauptsächlich auf Grund seines Prozesses, welcher im J. 1713 in St. Miklaš in Nordungarn durchgeführt wurde und woraus der slovakische

Ethnograph Pavol Dobšinsky Excerpte publiziert hat. Im dritten Kapitel wird das Leben, die Räuber-carrière und der Tod Janošik's auf Grund slovakischer und polnischer Volkserzählungen und Volkslieder dargestellt und die Behauptung ausgesprochen, dass ähnliche Erzählungen über Janošik auch unter ruthenischen Bauern in den westlichen Karpathen existieren müssen, obwohl sie bis jetzt nicht aufgezeichnet wurden. Weiter werden die wandernden Motive aufgezählt, welche in die Lebensgeschichte Janošik's eingeflochten sind. Im vierten Kapitel giebt Ref. eine Zusammenstellung der Balladen, deren Held Janošik ist, und berichtigt die Ansicht des Antonovič und Drahomanov, welche auf Grund einer, augenscheinlich gefälschten Verszeile diesen ganzen Liedercyklus unter die ukrainischen historischen Volkslieder aufgenommen hatten.

XVII.

Die Ornamentik der Ostereier in dem galizischen Volynien. Referat von Dr. Miron Korduba.

Über die Ostereier in dem galizischen Volynien und ihr Ornament habe ich eine besondere Abhandlung in „Materialien zur ukrainisch-ruthenischen Ethnologie“. Bd. I. verfasst. In meinem, für den Kijever Archäologen-Congress bestimmten Referat beabsichtigte ich die Aufmerksamkeit der Versammelten auf das Ornament unserer Ostereier als einen sehr interessanten Zweig der volksthümlichen Kunst zu lenken.

Iu Betreff auf das Ornament und die Ausführung der Zeichnung muss man die galizisch-volynischen Ostereier, als die schönsten neben den pokutischen betrachten. Wie alle volksthümlich-religiösen Gebräuche, ist der Gebrauch des Malens der Ostereier in den Städten im Verfall, in den Dörfern dagegen im Aufschwung begriffen. Als sicheres Merkmal eines solchen Aufschwunges betrachte ich das Zunehmen der Ostereier mit schwarzem Grunde, auf denen das Ornament in drei Farben ausgeführt wird, während auf rothem Grunde nur eine Combination von zwei Farben möglich ist. Der Zeitraum, in dem die Ostereier verfertigt werden, ist um die Ostern zu setzen: genauer die Zeit zu bestimmen erscheint nicht möglich, da dies von Dorf zu Dorf variiert. Andererseits gehört es aber zu den seltenen Ausnahmen, wenn die Ostereier in manchen Ortschaften zur Zeit der Himmelfahrt oder zu Pfingsten gezeichnet werden. Sie sind zu den rituellen Gebräuchen bestimmt, werden dabei aber von den Bauern als eine Art von Schmuck verschiedener anderer Gegenstände, als Produkte der Kunst betrachtet; an den Gebrauch der Ostereier knüpfen sich allerlei

Sagen und abergläubische Gebräuche: erstere sind mehr lokal, nicht in dem ganzen von uns beschriebenen Gebiete verbreitet.

Der ornamentale Theil der Ostereier weist auf die hohe Entwicklungsstufe des ästhetischen Sinnes und der Geschicklichkeit beim Überwinden der technischen Schwierigkeiten hin. Das Osterei wird mittels Linien (häufiger mittels einer Combination von einzelnen Linien) in einzelne Felder getheilt. Combinationen von Linien, welche diese Eintheilung ausmachen, sind dem Stickerei-Ornamente nicht unähnlich, so, das ein näherer Zusammenhang zwischen beiden nicht zu bezweifeln ist. Das vorherrschende Ornament ist das geometrische, und zwar das gradlinige. Das Pflanzen-Ornament nimmt den zweiten Platz ein. Das Thier-Ornament, soweit es nur einzelne Körpertheile zur Darstellung bringt, ist nicht originell und lässt sich in verschiedenen Zeiten und bei verschiedenen Völkern wiederfinden. Woher der unmittelbare Einfluss ausgeübt wurde, erscheint uns vorläufig unmöglich festzustellen, da es an nothwendigen Vorarbeiten fehlt. Das Thier-Ornament dagegen, wo der ganze Körper zur Darstellung kommt, ist originell und stützt sich auf unmittelbare Observation. Die Benennungen von einzelnen Ornamenten entsprechen manchmal der Bedeutung und dem Ursprunge derselben nicht; es sind vielmehr Versuche dieselben naturalistisch zu deuten. Das Bemalen der einzelnen Theile von Ornamenten mit Farben ist schematisch; es hat die Wiedergabe der natürlichen Farbe nicht zum Zweck.

ПЕРЕДНЕ СЛОВО.

Як означено на титулі, сей подвійний том Записок містить в собі самі реферати членів Наукового товариства імени Шевченка призначені на київський археологічний з'їзд, що відбувався в серпні с. р., але не передложені на с'їм з'їзді по тій причині, що українсько-руська мова не була на нїм допущена для рефератів.

Коли на початку сього року Наукове товариство імени Шевченка, а також і декотрі його члени з'осібна — дістали від київського організаційного комітета записки на з'їзд, то на скликаних для сеї справи зборах історично-філософичної й філологічної секцій піднесено було, що долучений до записки регулямін з'їзда, допускаючи на з'їзд реферати в словянських мовах, поминає українсько-руську; отже члени секцій поручили виділу Товариства запитати в сій справі пояснення від організаційного комітета і заявили, що не вважають можливим ані для Товариства ані для себе брати участь в з'їзді, коли б з поміж допущених словянських мов було виключено українсько-руську. Київський організаційний комітет, до котрого удав ся з запитанням виділ Товариства, передав сю справу на рішення головного організаційного комітета в Москві, і той полагодив справу так, що для реферовання на з'їзді признав українсько-руській мові однакові права з російською, та не признав можливим друкувати реферати по українськи в Трудах з'їзда. Але таке допущення українсько-руської мови викликало в Росії пристрасну полеміку і режонстрації зі сторони осіб і органів неприхильних українсько-руській національності, і в результаті російське міністерство внутрішних справ признало неможливим

допустити українсько-руську мову на з'їзді, міністерство ж освіти перед самим отворенням з'їзда згодило ся на допущення українсько-руських рефератів в тим тільки, аби вони читали ся на особних, не-публичних засіданнях, де могло б бути не більше 25 осіб присутних. Розумієть ся, на такі умови не могли пристати ані президії з'їзда, ані Товариство. Повідомлене про заборону українсько-руської мови, Товариство вислало (20/VIII. 99) лист до президії з'їзда, повідомляючи, що з причини недопущення українсько-руської мови до рефератів на з'їзді воно не може взяти участи в ньому, бо се недопущення не тільки чинить практичну перешкоду для тих його членів, що не володіють російською мовою, але всім взагалі робить таку участь морально неможливою. Президія ж з'їзда, закриваючи його, в жалем піднесла, що наслідком виключення українсько-руської мови з'їзд стратив участь галицьких учених і зголошені ними реферати.

Приладжені членами Товариства реферати секції ухвалили надрукувати особним збірником. З огляду на великість матеріялу ухвалено поділити його на дві половини і призначено на то XXXI—XXXII і XXXV—XXXVI томи Записок, що мають вийти подвійними томами: перший для археології, історії й етнографії, другий для язика й історії літератури. Ті реферати, які б не наспіли на час вихода сих томів, або через свою великість чи інші технічні труднощі не могли б увійти в сі томи, ухвалено друкувати в інших томах Записок, а в дотичних томах подати їх резюме, так само і з тих рефератів, що не призначали ся авторами для друку, маючи характер устних комунікатів, призначених для викликання дискусії на з'їзді або для познайомлення зібраних там учених з результатами попередніх дослідів автора.

Всіх рефератів галицькі члени Наукового товариства імени Шевченка зголосили 30, вчисляємо їх по відділам і авторам, в хронологічному порядку:

З археології:

- 1) Михайло Грушевський, д. чл., професор університета (Львів)
— Похоронне поле в с. Чехах (пов. Броди, Галичина)
- 2) він же — Звенигород галицький
- 3) він же — Печатка з Ступниці коло Самбора, (Галичина)
- 4) він же — Молотівське срібло.

З історії:

- 5) Михайло Грушевський — Анти
- 6) він же — Чи було між руськими племенами племя Хорватів?
- 7) він же — До питання про правно-державне становище київських князів XV в.
- 8) він же — Сторінка з історії сільського духовенства, по самбірським актам XVI в.
- 9) він же — Матеріяли до історії козацьких рухів 1590-х рр.
- 10) Др. Мирон Кордуба, зв. чл., (Відень) — Суспільні верстви та політичні партії в Галицькім князівстві до половини XIII столітя.
- 11) Стефан Рудницький, зв. чл., учитель гімназії (Львів) — Руські землі Польської корони при кінці XV в. — ворожі напади й організація пограничної оборони.
- 12) він же — Українські козаки в 1625 — 1630 рр.
- 13) Денис Коренець, зв. чл., учитель гімназії (Перемишль) — Зносини гетьмана Івана Виговського з Польщею в р. 1657—8.

Етнографія і фольклор:

- 14) Др. Володимир Охримович, д. чл. (Львів) — Останки комуністичного устрою у галицьких Бойків.
- 15) Володимир Шухевич зв. чл., професор реальної школи (Львів) — Діалект і вірування Гуцулів.
- 16) Володимир Гнатюк, д. чл. і секретар Товариства (Львів) — Словацький опришок Яношік в народніх піснях.
- 17) Др. Мирон Кордуба — Орнамент писанок на галицькій Волини.

Язык:

- 18) Олександр Барвінський, д. чл., професор учительської семінарії (Львів) Носові самозвуки в словянськїм
- 19) Др. Олександр Колесса, д. чл., професор університета (Львів) — Причинки до історії угро-руської мови й літератури.
- 20) Іля Кокорудз, д. чл., професор гімназії (Львів) — Причинки до пізнання розвитку народньої мови в письменстві у Галицьких Русинів.
- 21) Іван Верхратський, д. чл., професор гімназії (Львів) — Про говор долівський.
- 22) Володимир Гнатюк — Русини Пряшівської єпархії і їх говори.
- 23) Др. Володимир Охримович. — Про наголос в українсько-руській мові.

Історія літератури:

- 24) Др. Володимир Коцовський, д. чл., професор учительської семінарії (Львів) — Історичне тло Слова о полку Ігоревім.
- 25) Др. Іван Франко д. чл., директор фільологічної секції (Львів) — Псевдо-Матвієве евангеліє про уродженне й дїтство Марії та його слїди в українсько-руській апокріфічній літературі
- 26) він же — Слово о Лазаревѣ воскресенїи, староруська поема на апокріфічні теми
- 27) він же — Новий причинок до студий над Іваном Вишенським.
- 28) він же — Карпаторуське письменство XVII — XVIII в.
- 29) Др. Кирило Студинський, д. чл., професор університета (Львів) — Хто був автором 'Αντίρροισ-α ?
- 30) Михайло Павлик, зв. чл. (Львів) — Якуб Іаватович (Іават), автор перших руських інтермедий з 1619 р.
-

РЕФЕРАТИ
ПОДАНІ В СКОРОЧЕННЮ.

Молотівське срібло.

Реферат М. Грушевського.

Про сей скарб я вже подав ближші звістки й рисунки цікавіших річей в XXV т. Записок. Інтерес сеї нахідки, що містила в собі 5 наручників, 2 пари ковтків, 6 перстенів та 65 чеських монет Вячеслава II та Іоана I, — лежить в тім, що маємо в ній кілька типових річей давнього руського артистичного промисла, докладно датованих — згаданими монетами, отже серединою XIV віка. Такими типовими річами треба особливо признати наручник зложений з двох половинок, з схематичними рисунками птиць, і дві пари ковтків з трома галками і перстень з крученого дрота: вони належать до типів широко розповсюджених на всій території давньої Руської держави. В Галичині дотепер звістно таких находок не багато, і се одна причина того інтересу, який має ся нахідка, друге — ся дата: вона показує, що в Галичині давня руська штука жила аж до переходу її під польську зверхність.

Новістю виступають перстені з печатками, що мають окрім „герба“ — схематично зробленого птаха — ще й напись: печат (і)ванова, печат скочкова, третя з написю не кириличною, котрої я не міг розібрати.

Ковтки мають іще той інтерес, що дають нову варіацію типа з трома галками — т. зв. київського типа: більші ковтки мають галки бочілковаті, менші круглі, з поверхнею не ажуровою, а повною, висадженою ніби перлинами (імітованими з срібла). Коли взяти дотепер звістні варіяції сього типа, то маємо вже кілька таких головних схем: починаючи київські ковтки з насадженими на дріт кришталевими та шкляними, по три на кождім, коралинами, що дають нам першу, початкову форму сього типа, і починаючи від металічних (срібних і золотих) імітацій таких коралин, бо се доперва властиво те, що звемо типовим трохгалочним ковтком, — ми маємо найпростішу форму в ковтках з круглими, гладкими галками, які знайшли ся в могилі Смоленської губернії, датованій дірґемами

1-ої пол. X в.¹⁾. Ся найпростіша форма дає особний варіант в галочках жолудеватих або бочілковатих, звістних головню в східноєвропейських нахідках²⁾. Початкова ж гладка галочка розвивається в трох головних напрямках: а) вона прикрашується на поверхні філіграновим орнаментом, б) вона покривається горошковатим орнаментом, що імітує перла, в) галочка стає ажурною; при тім часом єї три відміни початкової гладкої галки лучать ся з собою: маємо галочки ажурні з перлами, з філіграновим і перловим орнаментом і т. и.; а рідка намість перлин являють ся імітації більших камінців, ніби вставлених у галку³⁾.

Молотовські ковтки належать до другої категорії — горошковатих, але її „перлини“ не сидять густо одна коло одної як на декотрих київських, а рідше, і при тім заховують докладно деталі імітації перлини⁴⁾. При тім форма галки — округла або бочілковата, відрізняється від більш циліндричних галок київських ковтків. Коли єї київські ми можемо головню датувати XII або першою половиною XIII в., то молотовські дають нам варіант сього типа з 1-ої пол. XIV в. Як цікаву їх прикмету треба піднести ще скобочки на галках більших ковтків, що служили для протягання наоколо галки намиста або привішування ланцюжків, як се бачимо на ковтках Великого Болгара: на київських ковтках таких скобочок не знаємо.

¹⁾ Російській історическій музеї (московський), катал. 1893 р. с. 121 (описую в автопси); подібні ковтки в Мишкинського пов. Ярославської губ. ів. с. 237 (видані у Кондакова Русскія древности V с. 93).

²⁾ Я вичислив їх кілька в агаданій статі в XXV т. Записок.

³⁾ Див. напр. колекцію ковтків з київської нахідки, з оселі Єсикорського — Русскіє клаты I таб. IV.

⁴⁾ Як найбільше подібні я вказав видані у Кондакова Русскіє клаты I таб. IV ч. 21 і у Бобрінського Курганы бл. м. Сяблы II таб. XX ч. 9 і 11.

А Н Т И.

Реферат М. Грушевського.

Питання се я обговорив в початку в особній розвідці, друкованій в ХХІ т. Записок, а потім в І т. своєї „Історії України-Руси“ (с. 99 і далі); ставлячи на ХІ археол. з'їзд свій реферат про се, я бажав викликати дискусію й виміну гадок на отсі тези (по мотивованне їх відсилаю до згаданих своїх публікацій):

I. Поділ Словян у письменників VI в. на *Σκλαβηνοί*, *Scлавени* і *Ανται*, *Antes* відповідає полудневій і східній групі північно-східно-полудневої галузі словянства, бо се поділ етнографічний, а не політичний ані географічний.

II. Територія, де виступають Анти в VI віці, вповні відповідає тій території, яку мусіли в сїм часі займати полудневі руські (українсько-руські, уживаючи пізнійшого терміна) племена в своїм руху в своїй наддніпрянської правітчини¹).

III. Всі звістки, які маємо про Антів, належать тільки до полудневих країв, супроти сього вістаєть ся неясним, чи під сею назвою розуміла ся ціла східно-словянська група; тому тільки гіпотетично, з певними застереженнями можна її розтягати на північну частину східно-словянської групи, натомість очевидно, що під сею назвою треба розуміти полудневі, українсько-руські племена.

IV. Супроти сього звістки про Антів треба ввести в історію колонізації й політичну історію українсько-руських племен, як спеціальні звістки про сї племена.

¹) Теорія наддніпрянської правітчини Словянства ширше обговорена в І т. Історії України-Руси с. 26 і далі.

Чи було між руськими племенами племя Хорватів?

Реферат М. Грушевського.

Питання се також було обговорене в I т. моєї Історії України-Руси (с. 123—5) і я бажав викликати дискусію над висловленими мною вже давнішою гадкою, що зводять ся до таких тез:

I. В здогадах про руських Хорватів виходять із звісток нашої Початкової літописи і оповідання Константина Порфирородного і підпирають звичайно літописні звістки Константиновими, а Константинові літописними, а тим часом і ті й сі мають для сього питання дуже підозрілу вартість.

II. Прикладати Константинову Білу Хорватію до руського Підкарпаття нема иньшої підстави окрім оповідання літописи, й таке прикладання стрічаєть ся з цілим рядом трудностей (полишаючи на боці дуже сумнівну вартість цілого Константинового оповідання про міграцію Хорватів і Сербів).

III. З двох літописних згадок одна (в етнографічнім огляді) має характер пізнійшої інтерполяції, друга — в оповіданні про похід Володимира занадто загальна, так що сама по собі не дає нічого. Брак яких небудь ближших пояснень в етнографічнім огляді піддає гадку, що укладчик його зовсім не знав нічого про таке руське племя.

IV. Супроти сього одинок на певно звістне нам в Карпатських краях племя — се Хорвати чеські. І оповідання Константина про Хорватів сербських на Підкарпаттю, і згадка Початкової літописи про Хорватів руських можуть бути непорозуміннями.

V. Таким чином питання, чи було руське племя Хорватів лишаєть ся отвертим.

Сторінка з історії сільського духовенства

по самбірським актам XVI в.

Реферат М. Грушевського.

Референт використав колекцію документів про самбірські сільські парафії XVI в. (коло сімдесят нумерів, переважно королівські й старостинські ерекціональні грамоти й презенти), що при загальній бідності відомостей про сільське духовенство в науковій літературі дають досить цінний запас відомостей про нього. Документи ці дають відповідь головню на питання: як засновувалися сільські парафії, які дотації діставали, під якими умовами роздавалися кандидатам і як переходили з рук до рук.

Давав дозвіл на заснування нових церков король, але се право передавав він також державцям і старостам; заснування мотивувалося е *necessitate* — колонізаційної, аби захочувати руських осадників осідати в новозаснованих селах; часто ініціативу давала до нього сама громада, але часто з такими проханнями виступали й кандидати на парафію або вїйти: вїйтівські родини, бувши руською привілейованою верствою, особливо охотилися задержати в своїх руках такі новозасновувані парафії й дуже часто се осягали. Звичайною дотацією був лан поля з відповідними участками городів і сіножатей, що виміряв ся *in studa radice*. За нього сьвященик платив річного податку „з церкви“ 30 грошей, давав ще деякі дрібніші оплати, але увільняв ся від податків і обов'язків сїлянських. Окрім доходу з поля мав він хлїбну данину з селян, далї — згадують ся доходи з сповїди й иньших церковних служб і празничні складки. Новозасновані парафії надавали ся або на кілька поколїнь або на них записувала ся сума, що давала сьвященику певну забезпечену володїння парафїї і прав на той капїтал, який вкладав він у неї. Незалежно від того власть признавала право першинства на парафію потожкам її державця-сьвященика, так що дїдичність парафїй, уважана старим руським звичаєм, піддержувала ся й пропагувала ся правителством, і сїльське духовенство було, подїбно як і вїйти, дїдичною півпривілейованою верствою.

Реферат і документи, за браком місця в сїм томї, вїйдуть у XXXIV томї Записок.

Зносини гетьмана Івана Виговського з Польщею в р. 1657 і 8.

Реферат Д. Коренця.

Автор займає ся зносинами І. Виговського з королем Яном Казіміром від смерті Б. Хмельницького до уложення умови гадацької. Ян Казімір намагавсь ще Богдана намовити до повороту під польське панованє і в тій цілі вислав до него секретара свого Станіслава Беншовского. Сей ввійшов в переговори з гетьманом, але перервала їх смерть сього останнього. Посол звернувся проте до його наступника Івана Виговського. Місія його закінчилась певним успіхом. Виговський потребуєчи спокою для того щоб зміцнити ся на новім уряді уложив з Беншовским тимчасову умову: козаки з'обов'язувались не посуватись за ріку Случ, а Поляки поза Горинь. Територія між обома ріками мала бути нейтральною. Умова склалась з початком жовтня 1657 р. Одначе не було щирости по обох сторонах. Між Поляками були такі — головно гетьмани, що воліли б були силою примусити козаків до злуки з Польщею, а знов Виговський, не говорячи про цілу масу українського народа, не віряв Польщі і бажав сею перервою покористоватись для розширеня території козацького панованя. Інтересував його головно Пинськ, що ще за життя Хмельницького піддався козакам, але звідти — вже за Виговського — війська литовські прогнали козаків. Виговський тим обурений жадає сатисфакції і грозить посилкою війська, а тим часом займає значну часть пинського повіту і території між Горинею й Случою, заслоняючись тим, що робить се на просьбу тамошньої шляхти. Се знов викликає погрози гетьмана П. Сапіги і зближенє його до Горини. Беншовский ледво тільки з трудом може повздержати війну. В січні 1658 р. ситуація стає дуже напруженою, сам Беншовский тратит віру в успіх своїх заходів. Польща побільшує сили свої на Волині, сам гетьман кор. Стан. Потоцький іде до Сокаля (лютий 1658 р.), аби пізнати наміри козаків і забезпечити від них границі.

Одначе серед того настає певний відворот в зносинах польсько-козацьких в напрямі зближеня Виговського до Польщі. В се-

редині лютого приїжджає до Польщі посол Виговського Теодовий Томкевич, міщанин і купець львівський, повірник Виговського, а при тім шпиг Бензовського. Мав він приготувати справу польсько-козацької згоди, а головню вивідати ся від короля і сенаторів, чи козаки можуть полягати на інструкції даній Бензовському до устних переговорів і чи Польща щиро бажає згоди з козацтвом. Се друге особливо вказує, що Виговський починає щирійше думати про згоду з Польщею.

Причини сего шукає автор у внутрішних відносинах України і в відносинах її до Москви.

В початках гетьманованя Виговського проявляє ся антагонізм, що вже від давна був між нижшими верствами козацтва і Запорожем та між старшиною городовою і звертає ся головню против репрезентанта тої старшини, її впливом і заходом вибраного гетьмана Виговського. Рух зразу придушений Виговським зростає, коли на чолі його стає полтавський полковник Мартин Пушкар. Противники Виговського звертають ся до Москви, представляють вибір його нелегітимним, обжаловують його, ніби він зрадив цареві, і жадають нового вибору. Виговський знов жадає придушення ворожого йому руху. Москва не перехилила ся нікуди рішучо, обі сторони завзиває до згоди і обіцяє для полагодження сварні вібрати козацьку раду. Виговський бачив, що не може бути певним прихильности Москви, що він зовсім поличений власним силам, а навіть міг підозрівати Москву в прихильности до своїх ворогів. Се примушувало його шукати собі опори де инде.

До Москви зразила його ще й справа воевод. З початком 1658 р. цар заповідає Виговському, що пішле на Україну своїх воевод з військом для оборони її від ворогів. Виговський добре розумів, як небезпечними для автономії України могли бути царські воеводи розміщені по важнійших містах, одначе не міг противитись царській волі представлений як ласка, старає ся тільки справу відсунути і для того послови царському, що жадає визначеня міст для воеводів, обіцяє се зробити за особистим порозумінєм з царем; він чув одначе, що Москва від свого не відступить, мусів проте поважно призадуматись над дальшими відносинами до неї. Се все зближає його до Польщі.

Ще певнійше ніж місія Томкевича вказує на се припорученє дане Виговським П. Тетері — вивести ґарнізони козацькі з Кореччини і полагодити пограничні непорозуміня між військами козацькими і польськими. Тетеря вже в марті стоїть на границі в Ме-

жибожу, відновлює і потверджує умову Виговського з Бенъовским та умовляє ся з Бенъовским, що польські війська мають стояти на кватирах перед Горинею, а козаки мають повідомити, коли їх наперед посунути. Остання точка сталась причиною нового непорозуміння.

Сенат польський і значніші мужі в цілої Польщі і Литви зібрані королем на нараду в справі відносин Польщі до козацтва прирадили вислати для веденя пересправ з Виговським обох гетьманів П. Сапігу і Ст. Потоцкого і каштелянів Євлашевского і Бенъовского. Весною мали вони зібратися в Дубні і тут з Виговським або його повномічником пересправляти. Під покривкою тих пересправ Сапіга збирає військо під Дубно. Се викликає у Виговського підозрінє, що Польща хоче почати війну, він проте звертає ся до Бенъовского і Потоцкого, аби подбали про додержанє умови, то грозючи війною, то покликаючись на се, що вже положено підставу, яка дає надію, що злука України з Польщею наступить. Виговський не бажає тепер вірваня з Польщею, противно стремить до тіснійшого зближеня з нею і для того знов посилає до короля Томкевича з жаданєм веденя дальших переговорів і закінченя справи мотивуючи се догідною порою, яка може проминути на все.

З початком червня Томкевич був у Беневского, в дорозі до короля. Не довго по нїм (з кінцем червня) приїжджає до Межирічя Тетеря, з необмеженим порученєм від Виговського до веденя переговорів. На його диво прибувають до него Беневский і Євлашевский, обговорюють справу злуки України з Польщею й ідуть до короля для представленя йому справи. Незабаром, бо вже з кінцем серпня Бенъовский є в таборі Виговського, на Липовій долині під Гадячем і тут уже 16 вересня умова уложена і заприсягнена, а 19 вересня послы Виговського П. Тетеря і І. Ковалевський ідуть до короля з точками умови, на які він і достойники коронні мали зложити присягу. Так отже склалась гадяцька умова.

Остаточного мотиву, який прихилив Виговського до неї шукає автор знов в внутрішних відносинах України і її відносинах до Москви. Виговський не можучи діждатись від Москви помочи против ворожого йому руху, сам за помочню Татар, против виразного заказу послів царських, побив своїх ворогів (май — червень), міг отже боятись німести Москви. Тому то ідучи в похід і в часі самого походу він горячо дбає про те, щоб переговори з Польщею довести до кінця.

Одначе Польща не дала йому відповідної помочи, він не міг удержатись против Москві і ворожому рухови на Україні, що за помочю Москви по проголошеню гадяцької умови знов віджив. Сама умова не могла йому придбати серед української маси прихильників, бо у неї була від від віків закорінена ворожня і недовіре до Польщі, а сама умова не мала для неї притягаючої сили. Умова бо тота була ділом Виговського і його прихильників і подбала головно про інтерес незначної частини українського народа і козацтва, полишаючи знов масу його давним злидням.

Діалект і вірування Гуцулів.

Реферат Володимира Шухевича.

Референт зібрав у своїм рефераті значне число слів і форм захованих в гуцульській мові, а ідентичних з давно замерлими формами староруської мови, надто подав ряд фактів з гуцульських вірувань, де живо відбили ся останки давних поганських і еретицьких дуалістичних поглядів, нпр. вірування в небесних і земних богів, в білого і чорного бога, сліди культу огня, сьвята народження весни з плесаннями (танцями) й иньшими церемоніями, нарешті вірування про вандрівку душі по смерті.

Реферат сей вийде як складова частина в широку розвідку референта про Гуцулів, котрої перша частина вийде сього року яко II т. Матеріялів до українсько-руської етнольоїї.

Орнамент писанок на галицькій Волини.

Реферат Дра М. Кордуби.

Писанки галицької Волини й і їх орнаментиці присвятив я особну студию, друковану в I т. Матеріялів до українсько-руської етнології, додавши рисунки 156 писанок. В своїм рефераті на київський з'їзд хотів я звернути увагу вібраних на орнамент наших писанок як дуже інтересну галузь народньої штуки.

З огляду на орнамент і викінченє рисунку треба вважати писанки на галицькій Волини, побіч покутських, за найкрасші в Галичині. Як взагалі всі народно-релігійні звичаї, упадає звичай писати яйця по місточках; навпаки по селах він ширить ся. За ціху такого розвою вважаємо щораз більше число писанок з чорним глом, де орнамент виведений в 3 красках, коли на червонім тлі можлива лиш комбінація двох красок. Лиш в деяких околицях (пов. Жовківський) звичай сей упадає і по селах. Час, коли виготовляють писанки, звязаний з Великоднем; деталійше означене сего часу неможливе, бо воно зміняє ся від села до села. З другого боку се рідкі виїмки, що подекуда пишуть писанки па Вознесене або Зелені Свята. Писанки і крашанки призначені до обрядових цілій, але селяни цїнять в них і окрасу, твір штуки; по при се відіграють вони важну роль у відносинах між дівчиною і парубком. Побіч сего, з уживанєм писанок звязано много повірок і забобнів. Повірки ті більш льокальні, так само як повірки про початок закрашування яєць, не росповсюднені по цілім описуванім нами просторі, хоч деякі знані і в дальших сторонах, на російській Волини, Поділю, Україні.

Орнаментарна часть писанок вказує на високість розвою розуміння краси, та не велику зручність при поборюваню технічних трудностей. Писанка переділена лініями (а частійше комбінаціями ліній) повздовжними і півперечними на поодинокі поля. Комбінації ліній що становлять таку переділку незвичайно підходить до мережкового орнамент, так що нема сумніву про

їх обопільну звязь. Така переділка ділить яйце на 2, 4, 6 або й більше піль і відділює поодинокі взірці, котрі стількиж разів повторюють ся. Панує орнамент геометричний і то простолінійний. Орнамент рослинний займає друге місце, а звіринний являє ся лиш льокально. Орнамент геометричний, рослинний, а також звіринний, коли представляє лиш поодинокі части звірят, не оригінальний і його можна віднайти в ріжних часах і у ріжних народів. З відкіля йшов безпосередний вплив, сконстатувати поки що неможливо, бо наша орнаментика ще поле нерухане. За се орнамент звіринний, де животина змальована ціла, оригінальний і опирає ся безпосередно на обсервації. Назви поодиноких орнаментів подекуди не відповідають його походженю і вказують змаганя толкувати орнамент натуралістичним робом. Розмальовуванє красками поодиноких частин орнаменту примітивне і має метою лиш виріжнюванє їх, а не відданє природної краски.

РЕФЕРАТИ
ПОДАНІ В ЦІЛОСТІ.

Похоронне поле в с. Чехах.

Археологічна розвідка.

Написав М. Грушевський.

I.

Протягом останніх чотирох років — 1895—1898 було розкопане велике похоронне поле на ґрунтах села Чехів в Брідськїм повіті; про перші находки я дав був звістку в VI т. Записок нашого Товариства, а в VII т. подав коротко результати своїх власних розкопок на сїм полі, зроблених в червні 1895 р., відложивши публікування свого дневника до закінчення розкопок, що могли де що кинути світла й на мої розкопки. Після того — протягом 1895—8 р. велись розкопи під проводом професора львівського університета Шараневича, консерватора старинностей сього округу, а з кінцем 1898 р. були опубліковані результати розкопів 1895—7 р. під титулом: Dr. Izydor Szaraniewicz Smentarzyska przedhistoryczne we wsiach Czechy i Wysocko, w powiecie Brodzkim, Льв., 1898 ¹⁾, розкопки ж 1898 р. проф. І. Шараневич має намір описати в особній праці. Сими розкопками властиве похоронне поле в значній мірі вже висліджене і в деяких напрямках дійшли вже до його границі; всього по рахунку проф. Шараневича розкопано 350—370 кістяків; долучивши 14 розкопаних мною, будемо мати звиш півчвертаста похоронів; усіх предметів знайдених в своїх розкопах 1895—7 рр. проф. Шараневич числить 864, окрім кілька сот глиняних ви-

¹⁾ Відб. з II т. вид. Teka konserwatorska, самий том іще не вийшов.

робів. Материял, як бачимо, дуже великий, хоч з його наукової вартости дещо уймає та обставина, що сам проф. Шараневич не міг все бути при тих розкопах і вони вели ся студентами університета, а головню місцевим народнім учителем. Сей останній вів дневник розкопів, але при тім не нумерував знаходжених річей, так що тільки часом — з його описей і долучених рисунків можна сконстатовати приналежність певного предмета тому чи иньшому похорону; окрім того з часта переносачи розкопи з місця на місце, не долучає він до них ситуаційного пляна. Одначе і з тим всім становлять сї розкопи дуже визначне явище серед археольогічних находок нашої території. В своїй теперішній статі я з початку подам дневник своїх власних розкопів, зроблених, як сказано, в червні 1895 р., ся розкопка становить тільки незначну частину загального числа розкопаних похоронів, але вона була ведена в деталічнім дневником, через те має своє значіннє. Потім я подам загальні уваги про се похоронне поле на основі розкопів своїх і проф. Шараневича; для останніх окрім згаданої публікації проф. Шараневича, де подані деякі виїмки з дневника, а з рештою — загальні характеристики, я користувався автентичними дневниками р. 1895—8, уділеними мині проф. Шараневичом разом з иньшими актами сих розкопок, за що складаю йому на сїм місці подяку, і крім того власними спостереженнями — в автопсії здобутого материялу (переважна частина річей в розкопок проф. Шараневича передана ним в археольогічний музей львівського університета). Долучаю рисунки (з робітні Тшемеского) найбільш інтересних річей, переважно з своєї колекції, відсилаючи зрештою по рисунки в колекції проф. Шараневича до згаданої його публікації, де додані дуже добрі фототипичні таблиці з тієїж робітні Тшемеского у Львові.

Тепер тільки додам кілька вступних уваг. Похоронне поле лежить по лівий бік дороги з с. Заболотець до с. Чехів., притикаючи одним кінцем до села Чехів, другим до сеї дороги, на ґрунтах місцевого дідича й двох селян, на невеликім підвисшенню серед мочаристої, а колись і дуже болотистої місцевости, що дає початок р. Стиру. Перші розкопи зроблено на двірських ґрунтах, потім перейшли на селянські, де й я робив свою розкопку; тепер похорони на селянських ґрунтах, судячи по справозданню проф. Шараневича, здасть ся, вже вичерпані, на двірських ґрунтах ще ні.

Окрім сього великого похоронного поля ся околиця взагалі дуже богата археольогічними пам'ятками; є тут кілька могил,

з котрих одну ровкопав Осовський¹⁾ коло с. Висоцька, а другу проф. Шараневич²⁾ — між с. Заболотцями і Висоцьком, — вони дали похорон в деревляних обрамованнях, збитих зелізними цвояками; є городище коло Чехів, на полуд. схід від похоронного поля на підвищенню званім Стогинь (се може бути імя старої осади). Коло сусіднього села Висоцька є теж городище, форми видовженого круга, з великим, 4 метри високим валом; в середині знахожено глиняні черепки і кременні відщепки; недалеко від нього, в напрямі до Стогиня, показало ся теж похоронне поле, зовсім аналогічне з чеським, тільки біднійше похоронами, ровкопане теж проф. Шараневичом. На полудень від с. Чехів, коло Підгорець (на полудень від них) лежить городище старого Плісниська, і коло нього група могил, в части ровкопаних д. Земнцким³⁾. Як бачимо з того, ми стоїмо серед дуже інтензивно залюдненої і культивованої території.

II.

Дневник ровкопки, зробленої мною в червні 1895 р. на похороннім полі коло с. Чехів⁴⁾.

Поруч з місцем ровкопки проф. Шараневича занято при межі кавалок орного поля на 9 метрів шири і ровкопувано під ряд. З огляду на невелику глибину похоронів треба пам'ятати, що плуг міг значно змінити початкове розміщення предметів.

I. Недалеко межі, на 50 цм. глибоко показав ся горнець (N 1) — в формі збанка, високий 12 цм., до виступу знизу 5 цм., діам. горла 10 цм., наоколо виступу 37 цм., симетрично і добре видіплений, але випалений досить нерівномірно і слабо; на виступі 5 гувль, видавлених з середини, в рівнім віддаленню одна від одної; верхня половина орнаментована: на одвороті горла — дірочки, далі пояски (5) і між ними орнамент з простих ліній. Коло нього кубочок (N 2), високий 4 цм. знизу, до виступу 1 цм., діам. горла 4 цм., наоколо виступу 15 цм., з тонкими ($1\frac{1}{2}$ —2 мілім.) стінами, видіплений доволі правильно, орнаментований трикутниками з паралельних черт, випалений теж досить нерів-

1) Zbiór wiadomości do antr. kraj. XIV.

2) Op. s. c. 5—6.

3) Zbiór wiadomości I, VIII i XI.

4) Римськими числами означені похорони (кістяки), арабськими — номери викопаних предметів.

номірно і слабо. На ліво від горнців лежали частини черепа, цілком знищеного; коло нього, кінцями на право, лежала бронзова гривна (N 3), з товстого дрота, довга 41 см., товста посередині наоколо 2 см., кінці розійшлися на 8 см.; по середині вона вироблена спіраллю, коло кінців гладка, кінці закручені каблучками. В віддаленню від неї спіраль бронзова (фібула, а може й каблучка від висків зсунена з свого місця), несповна два рази звинена, діаметр 4 см.; орнаменту не знати (N 4). Від скелету зісталися лише малі фрагменти.

II. Звідти 80 см. на право, трохи глибше показався скелет; коло голови з правого боку стояла мисочка (N 5), неакуратно вироблена, з грубими стінами, випалена сильніше від попередніх, але тільки зверху; діаметр 8 см., висока 4 см., і кубок (N 6), також дуже грубо вироблений, з грубими стінами, і також випалений, кривий, 7—9 см. високий, діам. горла з стінами 6 см.; в середині його був маленький кухлик (N 7, 4 см. високий, 12,5 см. наоколо виступа) і маленький круглий корчик з вушком (під кухликом) (N 8, 3 см. високий, діам. горла 4 см.); все се дуже грубо і криво руками виліплено, з грубими стінками, без орнаменту і досить сильно обпалено (але наскрізь не пропалено). Скелет лежав головою на південний схід, череп знищений, також і грудна клітина, стопи ніг і рук; уважаючи на положення кісток, треба би думати, що ноги мав зігнуті; від голови до лобкових кісток мав 76 см. При голові була бронзова шпилька (N 9), 8 см. довга, зігнута каблучкою на однім кінці, погнута трохи, а також маленька спіраль (N 10) з тоненької бронзової бляшки, несповна два рази звинута (діам. коло 1 см., широкість подвійної часті 0,75 см.), що могла служити як намистинка (пацьорок) або взагалі як привіска.

III. Скелет випростаний, з головою на південний схід, на 70 см. глибоко. Коло голови з правого боку два однакового типа невеличкі горнці з вухами, один на одному поставлені, лежали боком, ухами на верх (ухо при усі); нижній (N 12) з жовтої глини, непалений зовсім, 5 см. висок., діаметр горла 7 см., наоколо виступа 21 см.; верхній (N 11) 6 см. висок., діам. 7 см., наоколо виступа 24 см., з чорної, дуже вернистої глини, теж невипалений; обидва вироблені досить грубо, але далеко форемніші від 6—8, не орнаментовані. Коло скелета спіраль з бронзового тонкого дрота (N 13), 4 рази звиненого, кінці закручені каблучкою, а один має прироблений з бляшки гостроверхий вершок; діаметр 4, 5 см.

IV. 1.40 м. відти скелет, 65 см. глибоко, в головах горнець, лежав боком, роздавлений, 15 см. високий, в формі збанка, тонкий, але випалений; горло орнаментовано дірочками (N 14).

V. 50 см. відти, глибоко 40 см. незначні фрагменти скелета і при тім уxo якогось більшого горнця (N 15), з чорної невипаленої глини, орнаментованого простими лініями (ялички) — діам. 8 см., і бронзова спіраль (N 16) з тонкого дрота, чотири рази звиненого, один кінець відломаний мабуть, другий закручений каблучкою двічі, діам. 5 см.; тип подібний до N 13, але дріт далеко тонший; судячи по діаметру, могла вона бути наручником.

VI. Побіч того (яких 30 см.), глибоше (яких 30 см. теж) скелет в напрямі від південного сходу на півн. захід. Коло голови горнець (N 17), лежав боком, вироблений трохи криво, але досить правильно, випалений слабо — властиво тільки обпалений, 11,5 см. високий, до виступу знизу 5 см., діаметр горла 9 см., наоколо виступу 36 см. При голові небіжчика шпилька з бронзового дрота, вдовшки 15 см., головку становить тісно звинута в п'ятеро спіраль, з діаметром 3, 5 і дірою в середині (N 18); шпилька чотиригранна (мабуть фрагмент) бронзова (N 19), вдовшки 4 см. Коло скелету, з правого боку, одначе не безпосередно при нім залізний ніжик (три фрагмента — N 20), кривий, вдовш 19 см., само вістрє 8 см.

VII. 130 см. звідти на глибині коло $1\frac{1}{2}$ м. скелет, головою на південний схід, значно знищений, вдовшки 170 см.; коло голови шкляна коралина (N 21), від горнця тільки черепки.

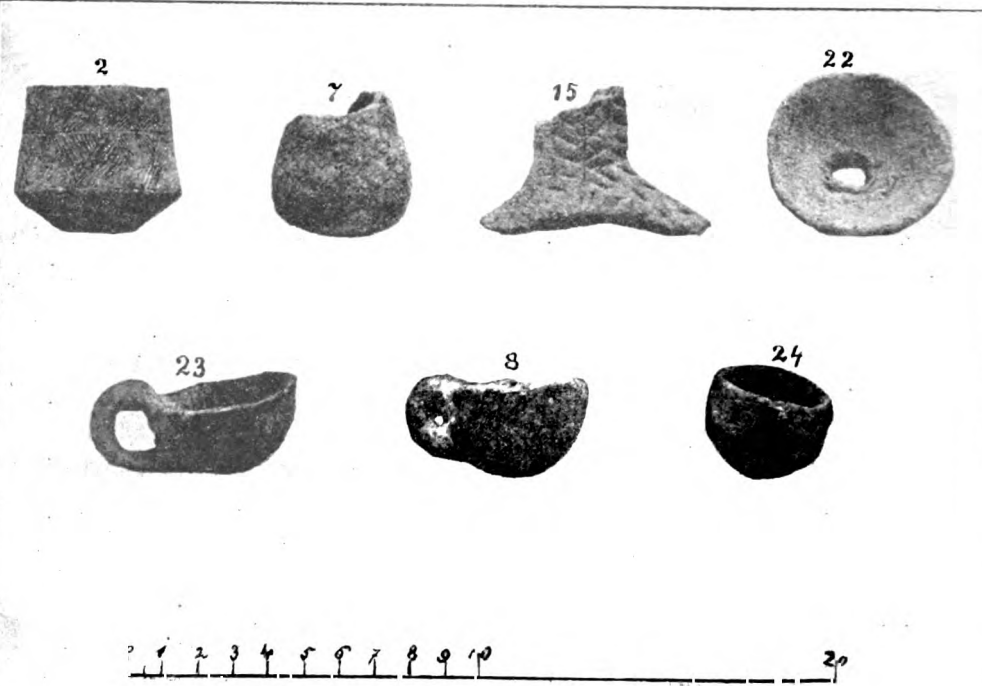
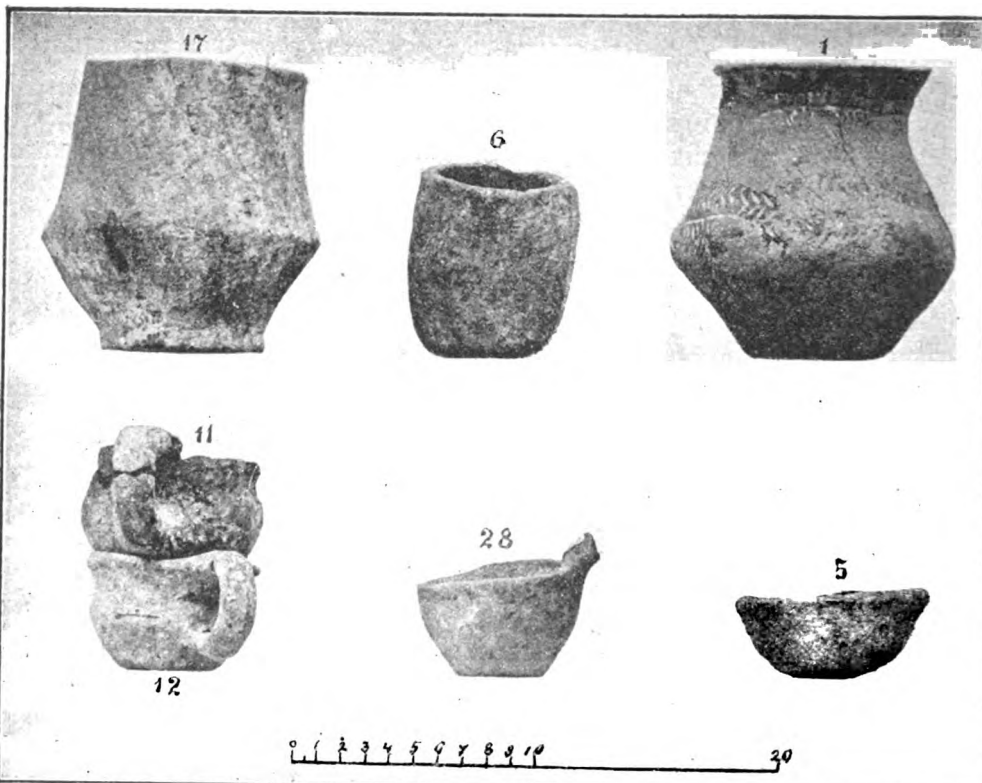
VIII. В ногах сього скелета (100 см. від голови) голова; на ній кість з ноги якогось иньшого скелета, більш нічого.

IX. 120 см. звідти скелет дуже знищений, головою на південний схід.

X. Відти 60 см. мініятюрні горнці — ніби мисочка з дірою в споді, 5 см. діаметр, 1,5 висока (N 22), корчик з ухом, діам. 4,5 см., 2 см. взвишки (N 23); чарочка з округлим дном діам. 4 см. і взвишки 4 см. (N 24); все роботи недбалої і досить неформної, але з тонкими стінами; випалені досить слабо.

XI. Звідти в напрямі з полудневого сходу на північний захід фрагменти скелета на глибині $\frac{1}{2}$ метра, голова роздавлена; при нім нічого.

XII—XIV. Звідти 50 см. NO два скелети, голова при голові (більша на південь, меньша на північ) на глибині 35 см., головами лежать на SOO, лівий скелет мав 164, правий 160 см. довжини;

коло правого скелета, з правого боку шпилька зелізна, довга 85 цм., з головкою з закрученого дроту (N 25). Кілька цм. на право ще ффрагменти голови і кістки в напрямі на полудневий схід.

При всіх цих кістках не було видно ані якоїсь підсипки, ані слідів гробів або взагалі якоїсь обкладки.

Окрім того знайдено шпильку бронзову (N 26), подібну до N 9, вдовшки 10,5 цм. Далі в різних місцях розкопаного тепер гробовища знайшли ся ффрагменти глиняних виробів — ффрагмент горнища, орнаментований глибокими лініями, ялинкою, мало, лише зверху випалений (N 27). Горнець з ручкою (ручка одбита) маленький, нерівний, але досить формно виліплений, зввишки 3,5—4,5 цм., діаметр 6 цм. (N 28). Ффрагменти маленького стовбоватого глечика (N 29), діаметр 7 цм., зввишки стількиж; ффрагменти кухлика, 9 цм. зввишки (N 30); ффрагменти мисочки, дуже недбало виробленої, діам. 8 цм. (N 31).

Окрім того при розкопуванні, під скелетами і над ними знаходили ся кремінні ффрагменти (зібрано 15 шт.). Деякі з них не мають характеристичної форми, що свідчила б про штучне вироблення (так і найбільший — N 32), иньші мають такі характерні сліди, представляючи з себе вістря (points), більші й менші, в цілости й ффрагментах (такі N 33—8).

Окрім того дістав я в дарунку від одного з місцевих селян викопані тамже: гривну з бронзового дрота, спирально закрученого, дріт має наоколо 1,3 цм., довгий на 42,5 цм. (N 39), і бронзову спіраль (брансолет на локоть), пять разів звинену, з розпложеного дрота, грубшого в середині й тоньшого при краях, орнаментованого насічкою з паралельних черт, що сходять ся, творячи гострий ріг; діаметр спіралі 7,5 цм., дріт по середині наоколо має 1,2 цм. (N 40).

III.

З поданого вище дневника виступає той переважний тип похорон, що повторюєть ся і в далеко численніших похоронах розкопів, ведених під проводом проф. Шараневича: похорон під верхньою верствою землі, без всякої підсипки або обгортки, без обрамовання небіжчика і без всякої могили над нїм; характеристична ритуальна прикмета цих похоронів — се горніці коло небіжчика (часом тільки коло голови, особливо з правого боку, часом коло голови і нїг, в різних числі — часом тільки оден,

часом більше — в розкопках проф. Шараневича, є похорон в 7 горницями коло ніг небіжчика¹). Сі горніці бувають часом зовсім мініатюрні (і то при дорослих небіжчиках, як в моїй розкопці ч. II), часом дуже лихо вироблені, часом зовсім непалені, або з заокругленими або загостреними дінцями, так що їх не практичне, а ритуальне значінне не підлягає найменшому сумніву. По при те стрічають ся подібні ж похорони без горніців або й взагалі без усяких річей при небіжчику, а також палені могили, але завсїди сей похорон з горницями, що повтараєть ся в сотках могил сього похоронного поля й даєть по всякій правдоподібности не менше третини всїх похоронів, можемо уважати для нього характеристичним.

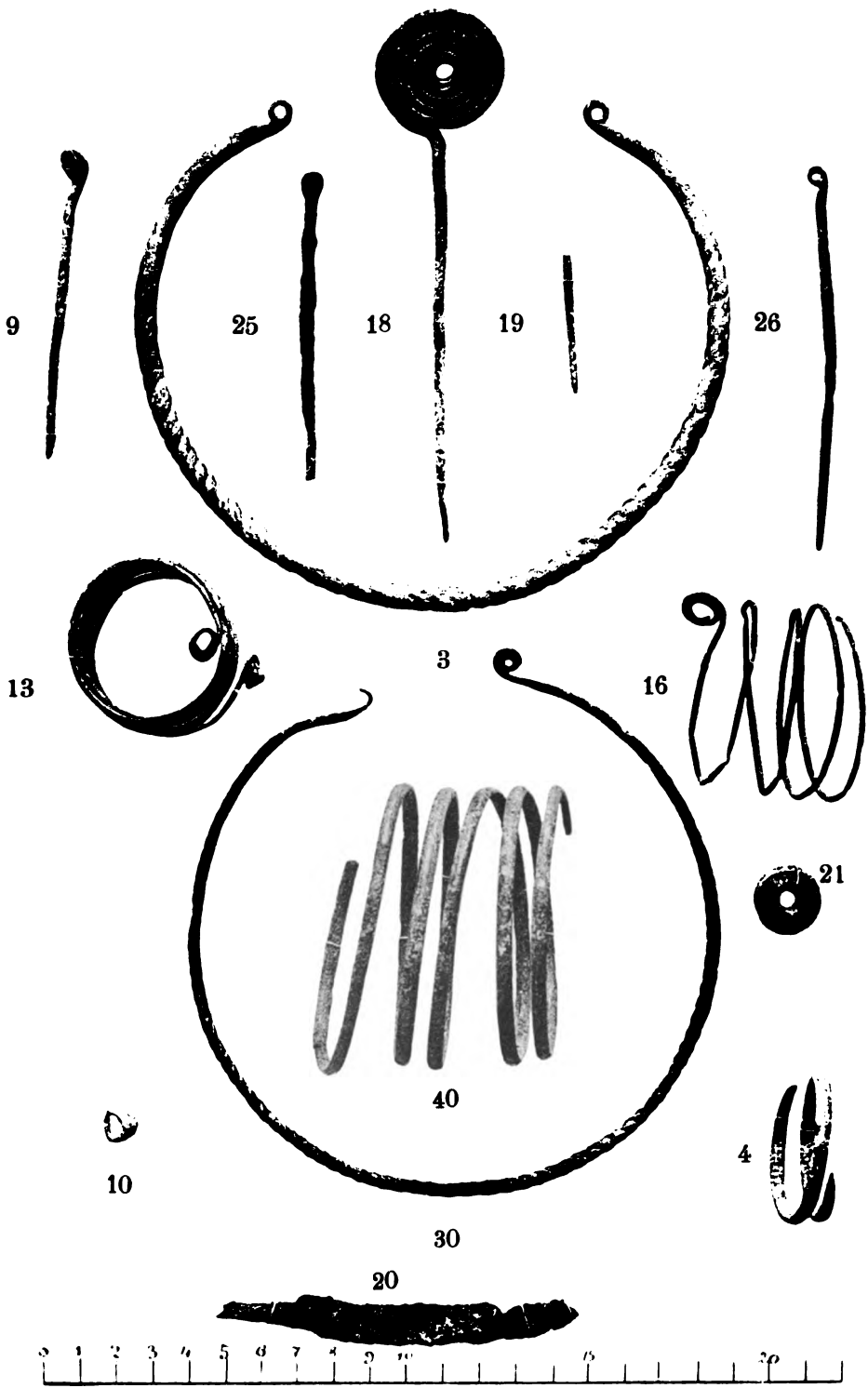
Похорони з горницями характеризують ся дуже значним числом окрас при небіжчику: найчастійші окраси бронзові (гривни, брансолети, шпильки, каблучки до висків, тузики і т. и.), рідше зелізні (подібних типів), зрідка шкляні (намиста), горючий камінь, ікли кабанячі і мушлі (черепашки), дуже рідко срібло. Зі знарядь стрічаємо кам'яні (кремінні і з иньших родів каменя) — рідше се цілі знарядя, частійше — фрагменти, або скалки креміння (правдоподібно — вони означають такеж ритуальне ослабленне початкового звичая, як і мініатюрні або негдалі для практичного ужитку горніці); зрідка стрічаємо кістяні знарядя, часто зелізні ножики (але ніякого бронзового знарядя).

Сі категорії предметів виступають у ріжних комбінаціях: стрічаємо похорони з самими бронзовими окрасами, або самими кам'яними предметами, або з самим зелізом, маємо знов і такі, де бронзові окраси виступають разом із кам'яним знарядем, або де маємо бронзові окраси разом із зелізними, або зелізо разом із каменем.

Окрім похоронів описаних в моїм дневнику, де маємо нпр. похорони з горницями й бронзовими річами (I, II, III, V), з бронзою й зелізом (VII), шкло (VII), я подам кілька характернійших похоронів з дневників розкопок уділених міні проф. Шараневичом, вибираючи можливо такі похорони, що найменше мають неясности в своїх деталях (коли що буде неясно, то тому, що не завсїди можна було сю неясність вяснити, в лапки беру вирази дневника). І так маємо тут:

Кістяк, коло нього двое горняток і миска, кремінна пилочка (7 цм. довга) і таке ж вістрє (7 цм. довге) — 18/IX 1896.

¹) Дневник 25/X. 98.

Кістяк головою на схід, в головах горнятко, і в нїм мищинка з дїрочкою, на грудях камянний молоток (правдоподібно той що в Smentarz. на табл. VIII f. 3) — 30/X 1896.

Два кістяки один над другим, головами на полудневий захід, коло одного горнятко з ушком („ложечка“), мисочка з трима дїрочками в дні і кремінний фрагмент („ножик“), коло другого горнятко і в нїм кусник кременя, а на грудях глиняне „качальце“ 4,5 цм. диям.

Півтора метра відти заложено другий рів, і в нїм знайдено два кістяки головами на полуд. захід, коло одного срібний каблук, 2—3 цм. в дияметрі (див. подану тут фігуру — відрисовану з дневника, більшу з тих двох; обидві подані більш меньш в натуральній великості). Трохи далі ще два кістяки, в тім же напрямі положені, коло одного з них залізний ніж — 25/X. 97.

Дві голови побіч себе, коло них 3 горнятка, залізний ніж і кремінна стрілка (Smentarz. с. 23, табл. VI. 9) — 3/XI. 97.

Два кістяки обернені до себе, в головах по горнятку, коло одного залізний ніж, а в головах кістяна сокірка з молотком (очевидно те що в Smentarz. I f. 29) — 12/VIII 95.

Кістяк головою на схід, на грудях бронзова шпилька, коло голови камяна сокірка, в ногах мале горнятко (26/X. 98).

Кістяк головою на схід, коло голови з одного боку кусник горючого каміня з дїркою, з другого — зуб (ікл) кабана з дїркою, на грудях — бронзова шпилька, коло ніг мале горнятко (3/XI. 98).

Кістяк головою на схід, на шиї бронзова масивна гладка гривна і фрагмент залізної крученої, в ногах мале горнятко (8/XI. 98).

Кістяк головою на схід, на грудях бронзова шпилька, в ногах горнятко, коло нього залізний ніжик (18 цм. довгий) — 9/II. 98.

Як я вже сказав, поруч похоронів з горнятками маємо майже таку-ж численну категорію похоронів без горняток. Вони стрічають ся в суміш з похоронами з горнятками, часом гніздами, часом одиночно. Але приглядаючи ся сим похоронам, бачимо, що вони

окрім браку горняток з рештою не рiзнять ся вiд похорон з горнятками: тойже спосiб похорону, зовсiм тiж самi, тотожнi вироби, тi самi їх комбiнацiї. Окрiм похорону XII в моїм дневнику, подам знову кiлька прикладiв з дневникiв удiлених минi проф. Шараневичом:

Кiстяк головою на полудень, на ногах кам'яний полiтерований молоток, 9,5 цм. довгий — 23/IX. 96.

Кiстяк головою на схiд, коло нього бронзова шпилька i крiмiнне вiстрє (8 цм. довге) — 8/XI. 98.

Кiстяк — при нiм спиральна бронзова брансолета, бронзовий гузик i два крiмiннi фрiагменти — 12/VIII. 96.

Кiстяк головою на пiвнiчний схiд, в головах крiмiнна стрiлка, на груди бронзова шпилька — 13/VIII. 96.

Кiстяк головою на полудне, на грудях бронзова шпилька i кам'яний молоток — 2/XI. 97 (Смен. с. 23, табл. VII. 5 i VIII. 3).

Два кiстяки поруч себе, коло одного велiзна гривна, фрiагмент ножа i вiстрє (?), коло другого кiстяний молоточок орнаментований (очевидно той що на табл. I f. 30 — орнаментований концентричними кружками з точкою посерединi).

Кiстяк головою на полудень, в головах крiмiнь вiдбитий в формi пилки, 6 цм. довг., коло нiг велiзний нiж — 12/X. 96.

Кiстяк головою на схiд, пiд шиєю мав чотири бронзовi гудзики, на грудях бронзову шпильку — 18/X. 98.

Кiстяк в напрямi на полудень, на грудях бронзова шпилька, мала, звичайна — 20/X. 98.

Кiстяк головою на схiд, коло нього бронзова шпилька i бронзовий перстень на руцi — 25/X. 98.

Два кiстяки на вiддаленю 1.5 метра, кождий мав на грудях бронзову шпильку, в ногах велiзний ножик — 2/XI. 97 (Смен. с. 23, табл. VIII, 28 i 33).

Подiбнiсть деталiв приводить до переконання, що обидва типи похоронiв належать тим самим часам, тiй самiй людности, i по вськiй правдоподiбности похорон без горняток треба уважати дальшим ослабленням того похоронного обряду з горнцями, котрого ослаблену форму маємо вже в похоронi з ритуально-мiнiятюрними або невдалимi для практичного уживання горнцями.

Далеко меньш численну категорiю похоронiв (не буде й 10⁰/о загального числа) становлять похорони паленi; при тiм науково не констатувалось, чи тi паленi кости були людськi i з сього погляду можлива деяка непевнiсть в тих разях, де урни з па-

леними кістками стрічаємо коло кістяків — нпр. в головах. Я знов таки виберу кілька більш певних і характерних похоронів з дневників уділених міні проф. Шараневичом:

Досить велика урна, в ній палені кости, коло неї три малі горнятка — 12/ХІІІ. 96.

Урна, в горі звужена, в середині два горнятка, мищинка і палені кости — 13/ВІІІ. 96.

Урна в формі великої миски (діаметр 42 цм.) в ній окрім палених костей не знайдено нічого. На північ від неї недалеко два кістяки, при однім в головах горнятко і мищинка, а в середині її друге мале горнятко, на грудях залізна гривна (Ст. таб. ВІІІ. 24) — 16/Х. 97.

Купа палених костей, в них два куснички горючого каменя в дірочками, бронзова брансолета і маленьке горнятко, а в ній бронзова шпилька — 2/ІХ 1896.

Урна (діаметр випуклости 32 цм., горла 19 цм.), в ній палені кости, кремій, залізний ніж, шкляний коралик і кусник смоли (?) — 8/ІХ. 96.

Купа палених костей, а в них бронзові окраси — табл. I f. 11 і 12. — 9/ІХ. 96.

Купа палених костей, з ними стріла бронзова треграняста, залізна і три кам'яні вістря — 21/ВІІІ. 96.

Купа палених костей, серед них фрагмент кістяної гребінки (таб. VI. 12). Трохи далі друга купа, й серед костей кусник обробленої кости з дірочкою. Трохи далі третя — на костях гривна бронзова, порожня в середині (очев. таб. VII f. 1), серед костей бронзова шпилька, два бронзові кружки, намиста з глиняної композиції й горючого каменя (?) — 1/Х. 97.

Нарешті найбільш інтересна находка, описана й у проф. Шараневича (с. 23 і таб. VI): купа палених людських (sic) костей, на них асортимент (24) тонких бронзових трубочок і кораликів, по 4 разом зліплених, все разом, як залевняє дневник, уложено в симетричну фігуру; дві залізнi брансолети, бронзова шпилька, бронзова каблучка і кремійний спис; се заравом найбогатший похорон чеського поля.

Приглядаючи ся сим похоронам, ми й тут помічаємо з одного боку — зближенне до похоронів з горнятками (горнятка при палених костях), з другого боку — річи при сих костях стрічаємо зовсім тотожні з тими, які стрічаємо при похоронах з гор-

нятками і без горняток¹⁾. Таким чином не можемо і сей сам по собі відмінний тип різко відрізнати від попередніх: очевидно, він належав тій самій культурі і правдоподібно — бодай в часті — тій самій людности. Істнування побіч себе ховання і палення трупів може бути об'яснене тим істнуванням побіч себе обох типів, яке ми помічаємо і в інших місцях Словянщини, або впливом (і навіть кольонізацією) з сусіднього Поділля, де ми знаємо сильно розвинені обряди й палення й ховання останків разом з начиннями.

Окрім сих типів ми маємо кілька відокремлених і відмінних похоронів; так у одній могилі, небіжчика покривала верства угля і коло нього були сліди дерева; другий похорон, де небіжчика окружено камінцями, о стільки інтересний та скomboваний ще з похоронами з горницями й без горниць, що я подам його тут:

Кістяк — мав у головах камінний молоток, на груди залізну бляшку, покриту зверху орнаментом (таб. VII. 25), в ногах залізний ніжик і крем'яний фрагмент (таб. VIII. 8 і 25); наоколо кістяка десять камінців. Під сим кістяком два інших, в головах одного кам'яна сокірка і брусок (таб. VIII. 1 і 2), коло руки кусник смоли; коло другого з горнятка в головах — 28/X. 97, Ст. с. 22.

Що до численних похоронів, де при кістяку не знайдено нічого, то їх нема ніяких причин вирізнати в самостійний тип, тим більше що спосіб похорону в них нічим не відрізняється ся, і стрічають ся вони в суміш з похоронами з горницями і без горниць: їх треба по всякій правдоподібности уважати тільки біднішими, простішими похоронами тих самих типів.

Попередній аналіз привів нас до виводу, що ми можемо брати похоронне поле в Чехах без різниці похоронних обрядів і їх варіацій як більш менш однотайну цілість — себо що сі обряди і варіації уживали ся рівночасно, більш менш у той самої людности.

Се одначе зовсім не виключає можливости певної хронологічної диференціяції. Уже той факт, що ми стрічаємо т. зв. поверхові похорони — де над одним похороном стрічаємо трохи

¹⁾ З цього погляду звертаю увагу особливо на той останній похорон, бо всі річі з нього подані у проф. Шараневича на таб. VI і їх можна порівняти з річами з похоронів інших типів.

вище другий вказує на те, що похорони сї обіймають значнійший час. На теж вказують і ріжницї в обстанові — річах.

З сього погляду я уважав би найбільш інтересними з одного боку такі похорони, де ми стрічаємо багатий асортимент самих бронзових окрас, без зелїза, а з другого боку похорони, де ми стрічаємо окраси самі зелїзні або зелїзані й бронзові. З мого дневника я занотую тут пох. ч. I, а з дневників удїлених минї проф. Шараневичом як взірці багатих бронзових (виключно) овдоб наведу дві розкопки — в серпня 1895 р.: на шиї кістяк мав 9 бронзових гудвиків, камінні намиста й грубу бронзову гривну, коло вух каблучки, на грудях три бронзові бляшки і трубочки та довгу шпильку, на обох руках бронзові наручники; коло кістяка два фратмента кремня (ножик?) 27/XI. 97. Друга — кістяк мав коло голови бр. шпильку з круглою головкою, коло неї і в верхній части грудей 7 бр. бляшок з ушками (3,5 цм. діам.), низше на груди велику бр. шпильку, 18 цм. довгу, і рурку, на руках між п'ястю і ліктем брансолети (пор. опись в Smentarzyska с. 22 і образки на таблицях).

З другого боку стрічаємо похорони з самими зелїзними або зелїзними і бронзовими шпильками, наручниками, гривнами (див. нпр. в моїм дневнику розкопку ч. XIII, і виписку на с. 8—10, а також кілька похоронів вичислених у проф. Шараневича ор. с. с. 22: кістяк і коло нього зелїзна гривна, кістяк — на грудях зелїзна шпилька, кістяк з зелїзним наручником на руці. Дуже правдоподібно, я б сказав — певно, що ті похорони в самою бронзою старші від сих з зелїзними окрасами. Можна б піти дальше й прийняти, що ті похорони, де ми стрічаємо сам камень та глину без якого небудь металю (такі нпр. розкопки проф. Шараневича описані в Записках т. VI і деякі з вище виписаних) старші від тих, де приходить і метал: але за сим я б уже так не обставав, хоч воно й правдоподібно; діло в тім, що маємо тут предмети не однородні — камяне знаряде, а металїчні окраси, з другого ж боку — стрічаємо поруч себе раз у раз бронзу і камінь, а навіть часом камінь і зелїзо. Нарешті наймолодшими могилами можна б уважати ті, де приходить срібло — в таких дві, одна описана вище (с. 9), друга виглядає так:

Кістяк, $7\frac{1}{3}$ метрів від иншого (з бронзовими бляшками і черепашками), головою на південь, коло нього срібний каблучок 0,8—1 цм. в діаметрі, більш нічого; під ним кістяк головою на схід, дуже знищений, при нім нічого. Півтора метра звідти

иньший, головою на південь, на груди його малий збаночок глиняний з шишечками¹⁾.

Але уставляючи певне хронологічне ступенювання цих похоронів, ми знов не повинні його розтягати на якусь довшу хронологічну схему: сьому противить ся і те, що ми не знаходимо якихось більших груп, могил з виразно зазначеною культурою камяною, або залізною, і ті похорони, де ми стрічаємо камінь разом із бронзою, ба навіть залізом — такі мішані типи рішучо переважають над чистими скільки небудь виразнійше зазначеними типами. Тому припускаючи тут похорони ранійші й пізнійші, ми як загальну характеристику сього похоронного поля мусимо прийняти характер переходовий від камяної до металічної культури.

З камяного знаряддя стрічаємо тут сокірки й молоточки — політеровані, крем'яні списи, стрілки, пилки й ффрагменти ножиків; сї знаряддя мусіли бути в уживанню і поволі уступати місце металічним. Велике число крем'яних нежиточних ффрагментів, як я вже сказав, треба мабуть уважати ритуальним ослабленням звичая класти в небіжчикум камяне знарядде. Взагалі число добрих, цілих інструментів не велике в порівнянню з загальним числом похоронів.

Бронза не уживала ся тут для знаряддя — властивої отже бронзової культури тут не було; се можна сказати напевно з огляду, що на яких близько чотиреста похоронів, при сотках виробів камяних, залізних, бронзових, не знайшло ні одного знаряддя бронзового, окрім кількох стрілок.

Бронза, можна сказати, виключно служила тут тільки для окрас, в знарядю ж і зброї місце каменя заступило безпосередно залізо. З заліза маємо тут головно ножики, переважно невеликі, як поданий з мосі розкопки на таблиці під ч. 20, зрідка більші (нпр. в дневниках проф. Шараневича 1898 р. ффрагмент ножа, з вістрем широкости більш 2 см. — 11/XI. 98), і також зрідка иньші предмети — залізна сокіра-молоток, залізний спис²⁾.

¹⁾ 17/XI. 98, дневн. уділ. проф. Шараневичом; рисунок срібного каблучка (що переходуєть ся тепер в музеї львівського університета) див. на с. 9 (меньший з тих двох).

²⁾ Кістяк з сокірою-молотком не мав нічого більше при собі і в ближнім сусідстві його не знайдено кістяків; лежав головою на схід, сокіра лежала при голові: має довгости 16 см., діра 1,5 см. діаметру — 9/XI. 98. Кістяк з списом лежав головою на полудне, теж осібно, і нічого більше при нім не було; спис — узький і довгий лежав коло плеча — 18/XI. 98.

Бронзові окраси при своїй численности досить бідні формами і штучністю виробу не визначають ся зовсім: се бронзові шпильки з круглого дрота, загнутого кружком на головку, або з чотиригранястого, з головкою скрученою спіралью (як на додученій таблиці ч. 18); сі останні бувають різної великості, подана у нас належить до менших, але стрічають ся більші — найбільші 24 цм. довгі, а головка одної має в діаметрі 5 цм. Рідше стрічають ся шпильки з круглими головками, або форми цвочка. Такі шпильки найчастійше стрічають ся коло грудей, де служили замість застіжки.

Бронзові гривни — звичайно з масивного, грубого або тоншого, гладкого (часом насіканого) або спіралью скрученого дрота — як на нашій таблиці ч. 3 і 30. Одн раз тільки стріла ся гривна порожня в середині, орнаментована рівними і скісними лініями — вона видана у проф. Шараневича Стен. таб. VII. 1.

Наручники найчастійше з бронзової спіралью звиненої стяжки — як на нашій таблиці ч. 13 і 16, часом стрічають ся спіралі ще ширші (більше разів звинені — 5 до 7), форми стятого конуса; при кінцях спіралі стяжка з'ужена; зі зверхньої сторони вона часом насікана лінійним орнаментом (як на наших). Другий тип — з масивного грубого дрота, раз звиненого, так що кінець заходить за кінець (як у проф. Шараневича таб. II f. 1 і 5). Третій — обручки замкнені, з гудьями (як *ibid.* таб. II f. 10, III f. 23, V f. 6).

Каблучки до висків подібно теж бувають спіральні з дроту або масивні, з свободними і замкненими кінцями (у нас ч. 4, у проф. Шараневича колекція на табл. VII).

Часто стрічають ся круглі бляшки з ушками, рурочки з спіралью звитого дротика або стяжки, рурочки з бронзової бляшки — очевидно нашивані на нитку або дротик. Стрічають ся бронзові дуночки з дрота, в середині глибого, з країв тоншого, круглі щитки з дужками, що могли служити може ковтками (у проф. Шараневича таб. I f. 11—13), інтересні для своїх аналогій та інтересні в сьогож погляду маленькі спіральки (як на таб. II 26, III 19, VI 5).

Коли з'явилось зелізо, воно було ужито для тих же окрас: ми стрічаємо форми бронзових окрас вповні повторені в зелізі: нпр. бачимо зелізані шпильки з загнутими кружком головками (пор. на нашій табл. ч. 25), шпильки з головками з спіралі, гривни і наручники. Таке повторення тих самих типів показує, як тісно лучили ся хронологічно техніка бронзова з зелізною.

Дві срібні окраси обидві мають як найпримитивнішу форму і повторяють форми бронзових окрас.

Що до глиняних виробів, то тут треба розрізняти крайню неформеність деяких наслідком спеціальної недбалости в виробі — від властивої техніки. Поруч дуже недоладно, криво, неформенно з руки виліплених горнців і горняток стрічаємо й такі, що могли бути виліплені тільки за помочю гончарського круга, що найменше — гончарської дощечки. Орнаментовані серед них стрічають ся в меншості; для орнаментування служать: дірочки, гудьки і лінійний орнамент: витискані (заглублені) лінії — пояски, лінії рівні й скісні. Дуже рідко стрічаєть ся орнамент

з кривих ліній: з розкопок, проваджених під проводом проф. Шараневича, таких горнців я знаю три — один відрисований в праці проф. Шараневича — таб. Е 10 і переходуєть ся тепер в музеї Львівського університета; два иньші знаю тільки з дневників розкопок 1898 р., уділених мині проф. Шараневичом¹⁾: кістяк лежав головою на схід, на грудях мав малу бронзову шпильку, а в головах горнятку з ушком, орнаментоване двома паралельними лініями і круглими фестонами з двох паралельних ліній — 18/XI. 98. Другий кістяк — ніби дитини мав коло голови сильно знищений бронзовий нашійник і горнятку з ушком, з гострим дном, орнаментоване двома рядами зубців і точок,

¹⁾ Відти подаю й рисунки зменьшені більш меньш о половину; не претендуючи на особливу елеґанцію, вони головню мають на меті повнайти з орнаментом.

а між ними — рядом круглих фестонів з кількох концентричних ліній — 21/ХІ. 98.

Подекуди орнаментацийні заглиблення виповняє біла маса — як на наших горнці ч. 1, що взагалі звісна в гончарських орнаментах переходової (від каменя до металю) доби в середній Європі.

Гончарські вироби належать, певно, місцевим майстрам.

Знову ж безперечно екзотичними були такі річі як черепашки сургеа монета або шкляні коралі, що визначають ся вже високою технікою — як великий кораль ч. 26 на нашій таблиці, або як дві темні коралинки з жовтими шкляними гульками (0,75 цм. діам.) — на таб. I f. 27 (3 і 4 з ліва) у проф. Шараневича. Сі находки вказують, що та досить низька культура, яку бачимо у небіжчиків сього похоронного поля, абсолютно взявши не була дуже давня і сучасно з нею в інших, культурнійших землях материяльна культура стояла вже дуже високо.

Що до металічних виробів, то їх примітивність, значна бідність типів при численности самих предметів, нарешті — повторення тих самих типів в бронзі і залізі, а навіть і в сріблі — все се робило б правдоподібним, що ми тут маємо до діла з місцевим промислом, але при тім не виключена гадка і про можливість привозу. Діло в тім, що хоч брак властивої бронзової культури, піднесений нами вище, вказував би, що тутешня культура стояла поза впливами сусідніх огнищ бронзової культури — чорноморського й середодунайського, але приглядаючи ся до типів бронзових і навіть глиняних виробів не можна не помітити численних і часом дуже виразних аналогій з середодунайською технікою — наблизшою територіяльно (гальштатська техніка вже ріжнить ся значно). І так хоч ми не стрічаємо на чеськім полі більше штучних і артистичних типів середодунайського бронзового промисла, але серед більш примітивних виробів його знайдемо багато подібностей. Нпр. бронзова спіраль була одною з улюблених форм дунайської бронзової культури; дрібні подвійні спіральки чеського похоронного поля (у проф. Шараневича таб. I f. 26, III f. 19, IV f. 5 [фрагмент]) — се її відгомін, або навіть — автентичні, привозні предмети з дунайських країв, де сі типи були дуже широко росповсюднені.¹⁾ Спіральні головки

¹⁾ Порівняти з сими предметами нпр. Hampel Alterthümer der Bronzezeit in Ungarn таб. 35, 47, 49, 77, 113.

шпильок звістні там також дуже добре,¹⁾ як і шпильки з закрученою каблучком головкою — тип найбільш розповсюднений в могилах чеського похоронного поля,²⁾ або рідший тут тип — з головкою круглою, або форми цвяшка.³⁾

Спиралі брансолет і каблучок до висків повторяють тип не звичайно розповсюднений в дунайській культурі і очевидно стоять з ними в ієнетичнім звязку; що правда, в Чехах не знаходимо ми тих безконечних спиралів, по кільканадцять оборотів, але менші дунайські спіралі дуже подібні до чеських.⁴⁾

Масивні гладкі брансолети стрічають ся і тут і там; кручені на Подунавю рідші, але стрічають ся теж.⁵⁾ Дрібні спиральки для нанизування теж звістні й у подунайських находках;⁶⁾ не бракує там і бляшок з ушками до нашивання.⁷⁾

Таким чином переходячи крок за кроком бронзові вироби чеського похоронного поля, бачимо, що вони повторяють в собі типи широко розповсюднені, що круг їх форм не має нічого оригінального та ріжнить ся тільки хиба своєю бідністю від бронзового промисла середнього Подунавя.

Додам, що й криволінійні орнаменти чеських горнців своїми круглими фестонами з рівнобіжних ліній пригадують теж урни середнього Подунавя.⁸⁾

З другого боку типи бронзових виробів чеського похоронного поля і взагалі тутешня культура не стоїть одиноко в сій місцевості. В сусідстві його знайдено вже в двох місцях похоронні поля з подібним обрядом і культурою: коло с. Висоцька і Ясе-

¹⁾ Ibid. таб. 52.

²⁾ Hampel A bronzokor emlekei magyarhonban I табл. 95.

³⁾ Пор. Hampel Alterthümer таб. 53 і Bronzokor I таб. 52, 115, 127, II таб. 134 і далі. З розкопок в Чехах особливо зазначую видану у проф. Шараневича таб. VII f. 4 і 8 і викопану 1898 р. (18/XI) шпильку з круглою головкою і трома виступами (в музеї львівського університета) — пор. Bronzokor таб. 52 f. 4. Сі шпильки особливо часті в гальштатських похоронах, див. Sacken Das Grabfeld von Hallstatt с. 67.

⁴⁾ Пор. наручник ч. 40 вшшої таблиці й особливо наручники з розкопок проф. Шараневича у львівськім університеті, меньшого діаметра, 5 до 7 оборотів, і Hampel Altenthümer табл. 109, 113, 116, 121, Bronzokor 11, 131, 163.

⁵⁾ Гладка бронзова гривна — див. в поданих вище виписках, пор. Hampel Bronzokor II табл. 131, 163, кручені — Hampel Alterthümer таб. 49, 52, 87.

⁶⁾ Hampel Alterthümer таб. 87, 93, 100.

⁷⁾ Ibid. табл. 109, 127.

⁸⁾ Hampel Bronzokor II табл. 139 і 140

нева (при дорозі з Бродів на Золочів). Розкопки в Висоцьку провадив проф. Шараневич і з результатами їх познайомив в згаданій своїй праці *Smetarzyska etc.*: на висоцькім похороннім полі розкопано 17 гробів, небіжчики лежали під поверхнею землі без слідів гробів або обрамовань, головами на схід, часом групами, мали при собі горнці, з иньших річей найбільше кремєня, менше зеліза й бронзи (с. 8 і далі); металічні предмети (видані *ibid.* на IV табл.) зовсім анальоґічні з чеськими: бронзові шпильки з закрученою головкою або форми цвочка і зелізний ніжик. Розкопки в Ясєневі робив місцевий дідич, і мині через проф. Шараневича відомі тільки результати сих розкопок; і тут небіжчики лежали без гробів, покриті камінцюватим румом, винитим водою; при них знайшло ся досить бронзи і одна шпилька зелізна, наручник масивний, 7 цм. діам., грубший в середині, 4 наручники з бронзової стяжки, 1 спіральна, 5 перстенів спіральні, 2 гривні масивні (1 цм. грубі), фібула „в формі букви S“, 6 спинок — все з бронзи, і 1 шпилька зелізна (сі річі мають бути зовсім подібні до чеських).

Але сею близшою околицею культура представлена похоронами чеського поля не вичерпуєть ся. Розкопки Осовського на галицькім Поділю, в Гусятинськім повіті — в Раковім куті й Увислі, переведені 1890 р., викавали зовсім подібну культуру й тут, хоч і при відмінних похоронних ритуалах. В Раковім куті небіжчиків обкладано наоколо рядом каміння, без насипних могил (порівняти вище описану могилу чеського поля); в двох розкритих гробах знайдено горнець, подібний до чеських, багато бронзових окрас, вповні тотожних з чеськими: шпильки з спіральними головками, каблучки, кручений нашійник і каблучки до висків форми цвочка з загнутою ніжкою (щиток і закривлена ніжка) — зовсім подібні до виданих у проф. Шараневича таб. I f. 11—13; при однім похороні, в такім же каміннім обрамованню, але молодшім, знайшов ся зелізний спис. В Увислі знайшла ся одна могила з небіжчиком закопаним просто, при ній намісто з черпашок і кабанього зуба (пор. чеські); місцеве ж похоронне поле з паленими похоронами дало бронзові шпильки з двяшковими головками, каблучки до висків що йно описаного типу і дрібні спіральки.¹⁾ В сумі з сих кількох раковокутських і увислянських могил (що в своїй культурі мають і між собою близші стичности)

¹⁾ Zbiór wiadomości do antropologii krajowej XV s. 27 і далі, 35, 43 і далі: табл. II і III.

набираємо асортимент виробів досить значний і зовсім близький або й тотожній з предметами брідських похоронних полів. Таким чином та культура, що її звязки з середно-дунайською вище я виказав, констатується вже на значній просторони галицької Волини й Поділя.

Що до людности, котрій належала ся культура, то на се з антропологічного погляду дасть відповідь помір кількох черепів з чеського похоронного поля, по системі Брока, уділаний міні проф. Шараневичом:

Череп N. 1 — чоловіка в повній силі:

найбільша довжина 203, ширина 135, показчик 66·5
 ширина чола (найменча) 101
 довжина підстави черепа 136
 висота ушей 114
 горішня ширина лица 76
 ширина скулів 131
 висота носа 56, ширина 25
 ширина очних ям 42, висота 34
 віддаленє межи очима 22
 показчик носа 44·6, очних ям 80·9
 кут профілю 89°.

Череп N. 2:

Найбільша довжина = 190 міл., шир. = 130, показчик = 68
 найбільша висота = 141, показчик = 74
 обвід черепа = 515 міл.

Череп N. 3:

Найбільша дов. = 182, шир. = 135, показчик = 74
 обвід = 497.

Череп N. 4:

Найбільша дов. = 184, шир. = 132, показчик = 71
 обвід = 502.

Череп N. 5:

Найбільша дов. = 188, шир. = 137, показчик = 72
 висота = 128, показчик = 68
 обвід черепа = 520.

Череп N. 6:

Найбільша дов. = 184, шир. = 132, показчик = 72
 обвід черепа = 528¹⁾.

¹⁾ Черепи N. 2—6 помірені професором львівського університета Дибовским.

Окрім того оден (7-ий) череп, післаний віденському антропольогічному товариству, теж був довгий, хоч ближшого поміру його не дано.¹⁾

Таким чином всі сі черепів належать до довгоголових, а три навіть до дуже довгоголових (ниже 70). Але раса не була чиста, судячи з того, що два черепи виїняті з того ж поля, хоч не могли бути поміряні через браки потиличних костей, але виглядали рішучо на короткі, по ореченню того-ж проф. Дибовського.

На питанне, яка то була людність з погляду історично-етнографічного, при теперішнім стані нашої науки можна відповідати тільки гіпотетично. І я, вище тримаючи ся в границях фактів, тепер позволю собі висловити обережний здогад в сій справі:

Присутність шкляних виробів високої техніки й залежність типів чеського поля від середно-дунайської культури позволяє датувати сі похорони — бодай гіпотетично — часами коло нашої ери, борше першими віками по Христі. Що в сі часи на ґрунтах села Чех істновала оселя і стояла в торговельних зносинах з дунайськими краями, на се маємо виразний доказ в римських монетах I—II в. по Хр., виоруваних на полях с. Чехів (Шараневич ор. с. с. 11). З другого боку, як я вказав уже вище, той одностаїний більш менш переходовий характер, який ми бачимо в похоронах чеського поля, не позволяє сих похорон роскладати на довгий ряд віків, але борше вказував би на велику осаду, що істновала тут протягом розмірно недовгого часу — кількох поколінь. Се власне могло бути в часах, датованих згаданими монетами, себто в II—III вв. по Хр. Археологічні факти ані трошки не спротивляють ся подібній гадці, противно — вповні годять ся з такою хронологією.

Уважаючи знову на географічне положенне сього похоронного поля, його культуру й ту гіпотетичну хронологію, було б вповні натуральним признати в сій людности Словян перед великою міграцією на захід, або навіть — осаду, що істнувала тут як етап в мандрівці Словян, перед їх великою міграцією. Від словянської культури по міграції, в часах засновання Руської

¹⁾ Ein jugendlicher Schädel, dessen Wachsthum noch nicht vollendet ist. Die Gestalt des Schädels ist ausgesprochen dolichoid — in der Norma verticalis mit stark ausgezogenem, abgerundetem Hinterhaupt und breiter, schön gerundeter Stirn. — Smentarzynska p. 8, 20—1, де подані й поміри.

держави (заступленої сусідніми могилами Пліснисва) культура похоронного поля в Чехах відрізняється виразно, але проти гадки про словянську оселю перших віків по Хр. нічого в ній не промовляє.

Антропологічні прикмети скорше попереають, як опонують такій гадці. Останніми часами бо виразно доведено великий процент довгоголових у словянських могилах і полишаючи пізнішим виясненням питання, як з того переважно довгого або довгуватого археологічного типа витворився нинішній короткоголовий, ми мусимо прийняти сю значну домішку, навіть перевагу довгоголових і в часах по словянській міграції як факт.¹⁾ Для часів ранішних можна а ргіогі припускати ще значнішу перевагу довгоголового типу, а я ще раз тут повторю сказане вище — що тип чеського поля хоч подає й крайно-доліхокефалічні типи, заравом показує й домішки короткоголового. І так я висловляю як обережну гіпотезу — що в людности чеського похоронного поля ми можемо з значною правдоподібністю бачити Словян перед великою міграцією. Я міг би ще ступити крок дальше й з огляду на загальний розвій словянської кольонізації під час великої міграції²⁾ додати, що се найскорше могли бути Словяне полудневої групи, але се вже може за багато буде гіпотез на раз.

1/VII 1899.

¹⁾ Див. Niederle O původu Slovanů, його-ж додаток Zur Frage über den Ursprung der Slaven, 1899, і відповідні місця моєї Історії України-Руси т. I (див. показчик sub voce антропологічний тип).

²⁾ Див. гадки висловлені в моїй Історії т. I с. 31—3.

Звенигород галицький.

ІСТОРИЧНО-АРХЕОЛОГІЧНА РОЗВІДКА

М. ГРУШЕВСЬКОГО.

I.

В небогатих наших відомостях про політичне життя Галичини XI—XIII в. малозначно промайнув один з важніших політичних центрів її, щоб потім зовсім зійти в історичної арени — кажу за Звенигород. Історичні відомости про його політичну роль бідні, їх можна б роз'яснити в звязку з загальною історією краю, але тут на перешкодї стоїть одна важна обставина — непевність що до його положення, і то так значна, що приходить ся вибирати між місцевостями положеними в басейні Буга або на середнім Дністрі; при такій непевности всякі виводи про політичну роль міста, розумієть ся, були неможливі. Тому мусимо почати від вияснення сієї справи — де він був. А що історичні відомости про положенне Звенигорода (хоч досить ясні, по правді) давали повід до різних толковань, і аж при фактах археологічних набирають безперечної сили до переконання, тож мусимо звернути увагу і на перші і на другі в сії справі. Але на сам перед оглянемоь коротенько на саму історію сього питання.

Память про істнованне на Галицькій Русі стародавнього Звенигорода в літературі, можна сказати, не переривалась ніколи, завдяки тому, що імя його по за давніми літописями увійшло до пізнійших компіляцій, але питання про те — де він був, виникло досить пізно. Карамзін при першій згадці про нього вказав на „Дзвіногород межи Станіславовом і Камінцем“ (II пр. 148), себ то Звенигород на Дністрі, на устю Дзвинячки, і більше над сим питанням не застановляв ся. За ним пішли Арцибашов і Потодін (див. Исслѣдованія IV. с. 169), доперва Надеждін і Не-

волін у своїх примітках на Погодіна, друкованих в 1844 р., вказали, що вибирати треба з чотирох галицьких Звенигородів: на Дністрі, на Стрипі (коло Бучача), коло Львова і четверте — гора Звенигород над Збручом (коло Товстого, в давнім городищем), і що з них літописним Звенигородом може бути лише той, що під Львовом (Погодина Исслѣдов. I. с.). Тогож погляду був і Зубрицький, і в II т. своєї історії Галицької Руси, що вийшла в 1852 р. (с. 59, пор. I с. 19) він поясняє епізоди битви 1144 р. на основі топографії сучасного Звенигорода під Львовом. За ним небіжчик Василь Ільницький написав спеціальну брошуру (Стародавни галицкіи города, часть 1, Стародавний Звенигородъ, 1861), де зібрав літописні відомости про Звенигород, прикладаючи їх до Звенигорода під Львовом (сю тезу небіжчик приймав як готову, що не потребує доводу і оборони) і пояснюючи їх теж його топографічними обставинами; при тім він звернув увагу і на звенигородське замчище, уважаючи його давнім, княжих часів. Тогож Звенигорода держав ся і проф. Шараневич у своїй Історії Галичини (с. 38). Таким чином Звенигород підльвівський здобув собі повне право горожанства в руській і російській літературі, і Барсов, що в своїм Словнику, як перед ним і Погодін, не міг вибрати рішучо котрого небудь Звенигорода в своїй Географії початкової літописи вже без вагання став при Звенигороді під Львовом.

Але иньша теорія тим часом жила в польській літературі, і нарешті прийшла з поглядами руських письменників до конфлікту. Вже в 40-х р. в праці Балінського і Ліпінського *Starożytna Polska* висловлено думку (цілком категорично), що княжий Звенигород — то Звенигород над Дністром, ще й при тім помішано разом відомости з пізнійших часів про обидва Звенигороди (дністрянський і підльвівський — III. вид. 1886 с. 175); се *mixtum compositum* перейшло потім до польських енциклопедий Ортельбранда, Шнайдера і до *Słownik-a geograficzno-ogo*, виданого р. 1881, де було передруковано про нього буквально з *Starożyt-noi Polsk-i*. Одним словом — ся теорія панувала в польській літературі.¹⁾ Р. 1886 талановитий польський сатирик і новеліст Ян Лям написав спеціальну статю про Звенигород (*Starożytny Dźwinogrod i „Rożne Pole“*, друк. в час. *Dziennik Polski* і особно р. 1887), де виступив проти згаданої брошури Ільницького і боронив теорію Звенигорода наддністрянського.

¹⁾ Вкажемо ще на статю Киркора в Древностях — Трудах москов. археолог. товариства т. VIII с. 163.

Написана талановито і вправним пером, ся статя зробила вражінне, і через те варто застановитись над нею хоч коротенько. Ляж доводить, що під Звенигородом підльвівським, як і під иньшими, нема річки Білки (на неї вказував Льницький), що тут, серед болот, нема місця для більшого міста, яке в оповіданню про боротьбу Володимирка з Ростиславом містить в собі 3000 залози; що взагалі не можна собі територіяльно представити князівство, якого б столицею був сей Звенигород; що він не був королівщиною, староством, як иньші значнійші княжі міста; тим часом Звенигород на Дністрі мав служити столицею Понизя, був староством і в польській літературі XVI—XVII в. жила традиция про Звенигород на Поділю (дрібнійші аргументи і закиди поминаю); щоб усунути трудности при приложенню до наддністрянського Звенигорода літописних оповідань, Л. усює в оповідання 1144 р. Рожне поле і Голі гори, уважаючи се помилкою північного літописця, що не знаючи топографії, безпотрібно приплів їх до свого оповідання,¹⁾ а з огляду на оповідання під р. 1226 припускає істнованне двох Звенигородів.

Таким способом справа прийшла знову в непевність і в ній зістаєть ся й досі. Ми перейдемо тепер до вияснення її, й на сам перед приглянемо ся тому Звенигороду, що має бути старим княжим городом, далі переглянемо місця літописи, що дають якісь вказівки про положенне Звенигорода, а потім перейдемо до археологічного матеріалу.

II.

Звенигород під Львовом (повіт Бібрка, почта Романів) лежить на рівнині, під тою грядою горбів, що йдуть тут з північного заходу на полудневий схід, становлячи вододіл басейна Дністра і Буга, і місцями — як і під Звенигородом, підіймаєть ся досить високими і крутими горбами, покритими подекуди мішаним лісом. Теперішня львівсько-черновецька залізниця іде сям вододілом і перед ст. Старе Село входить з нього в басейн Дністра; гряда горбів відділяє сю стацию від рівнини Буга, й переїхавши сї горби, подорожній вступає на мочаристу рівнину, перерізану піднесеною трошки смугою сухої землі; на сій смузї, на маленькім підвисненню стоїть звенигородське замчище і коло нього роскинене довгою полосою село. Тут сполучаєть ся до купи

¹⁾ Рожне поле, виходячи з варіантів Воскресен. і Никон. літоп., Ляж знаходив коло Рожанця під Любачовом.

кілька поточків, що стекають зі згаданих горбів. Місцевість, як сказано, дуже мочариста й тепер, а певне була цілком багнистою давнійше; для осушення ґрунту викопано рови, що тепер становлять корита сих поточків, давнійше ж мусіли вони розливатись широкими мочарами; дорога з села на полудень до Водник іде давньою греблею, що й тепер так зветь ся. Тепер один поточок тече зпід Романова (у місцевої людности, скільки міг я розвідатись, він не має ніякої назви), другий з Коцурова й сполучившись перед Звенигородом до купи, творять маленький потічок, що зветь ся просто Млинівкою. Другий потічок іде з полудня — з Водник, третій — званий Горожанкою, з заходу — з Шоломії; ці потоки зливають ся до купи під замчищем у річку, що на мапах зветь ся Кабанівкою, а у місцевих людей ніяк, як казали мені, не зветь ся, а в дальшім потоку називаєть ся Білкою і зливаєть ся з Полтвою за яких дві милі (беручи просто) від Звенигорода.

В пункті сполучення згаданих поточків майже на рівнині — на маленькім підвисненню стоїть замчище, збудоване 1716 р. в розпорядження тодішнього дідича Адама Сенявского інженером Кампенгаузенем; тепер там стоїть панський двір, одначе контури замчища можна ясно спостерегти (плян його подав при своїй брошюрі Ільницький, що уважав його старим „городом“ літописним): се маленький чворокутник з чворокутними бастіонами на чотирох рогах і форверками від річки (зі сходу), одним словом цілком нова і не цікава будова. Що було на місці замочка, до його збудовання, не знаю, але в селі більше нема слідів якихось давніх укріплень, теж можна майже напевно сказати (розумієть ся — беручи за певне, що тут був старий Звенигород), що сей новий замочок став на місці старого городища, і се останнє було знищене при його будові: само місце — на сухім підвисненню, на сполученню кількох потоків, що давнійше, як сказано, мусіли творити багнисті мочари, як найбільше для того надавалось. Попід замком, як мині казали, знаходять фрагменти шкляних обручок і шиферні прясла, тут же викопують сиду людських кісток. Такіж обручки і прясла знаходять і понад Млинівкою, а також і старійші предмети: два камяні топіріці і срібна монета Антоніна — все на правім боці (коло дороги до Чернева). На лівім боці знову, недалеко від замку, де традиція уміщує церквище, знаходять в землі в значному числі поливані кафлі: трокутні, рідше чотирикутні і „головки“, а 1896 р. знайдено могилу, де, як оповідав той що найшов, над мерцем був у землі ніби хрест, вложений в трох чворокутних і девяти трикутних кафлів.

кафлів. Інше церквище народня традиция вказує в західній часті села, над Горожанкою, але тут находок цікавих нема, лише камінне і вапно; тут було цвинтарище, і місцевий парох догадуєть ся, що се місце тієї церкви, яка була перед будовою сучасної, не що давно. Поодинокі находки — хрестики, прясла — стрічають ся і в сій — західній часті звенигородських ґрунтів.

Місцевість повна ріжних переказів, по часті загально-легендарного характеру: так оповідають про золоту бричку, що стоїть в землі в замкових валах; на ур. „Під бабою“ має ходити заклята баба; на пр. Пробій мав пробити князь князя. В багні під сусіднім селом Дмитровичами запало місто. З топографічних назв можна занотувати урочище Монастир на полудн.-захід від села, поле Батовець на північ. Інше знову монастирище є далі на полудень від Звенигорода (тут і село Підмонастир): монастир тут істновав дійсно ще в минулому віці, по відомостям зібраним місцевим парохом о. Билинкевичом. На північ коло села звертає на себе увагу велика могила „Печеніги“. На полудневий схід, в с. Гриневі є традиция про могилу „руського князя“. Там же знайдено римські монети. Ще трохи на схід, в милі від Звенигорода, над селом Підгородищем, стоїть на горі старе городище.

Про се городище варто сказати тут трохи більше, бо воно могло стояти в певнім звязку з укріпленнями Звенигорода. Воно лежить на верху гори надзвичайно крутої й досить високої; гора заросла лісом, і завдяки тому й городище заховалось добре. Воно займає цілу верхню площу гори і по її контурам обведено валами, має в промірі коло 200 метрів і коло 600 наоколо, більш менш у формі круга; там де гора менш крута, є окрім вала, що йде по краю верхньої площі, ще два вали; там де гора дуже крута (а вона дійсно так крута, що майже неможливо видертись тут з північного боку), верхній вал знижуєть ся і пропадає середній, так що властиво є неширока тераса трохи понизше верхньої площі городища. Слідів якоїсь будови на площі нема; пробна яма, зроблена при мині коло валу, в середині городища, давала лише черепки в верхній верстві землі, а глубше ішов нерушений ґрунт; селянин оповідав, що коли прорізувано вали, щоб зробити дорогу поверх, теж нічого окрім черепків не знайдено. Під городищем теж дотепер не знайдено ніяких слідів старого житя, і се піддає гадку, що воно служило тільки сховищем під час війни.

III.

Переглянемо тепер ті місця літописи, що дають якісь вказівки на місце Звенигорода; їх небагато, три або чотири. Перше місце між ними має і що до часу і що до вартости своєї в сій справі оповідання Лаврентієвської літописи і до неї подібних про похід 1144; навожу тут його з Лаврентієвського кодексу, подаючи курзивою те, чого бракує в інших кодексах (Академічним і Кенігсберським), а в [] доповнення і варіанти сих останніх:

И совокупи вси князи рускиѣ Всеволодъ, и иде к Теревовлю. И выиде *противо имъ* Володимерь, весь совкупивъся к Теревовлю,¹⁾ и Угры²⁾ приведе [приведе], бана, королева уя, и не могоша бити ся, зане бѣяшеть [межи има] рѣка Сереть,³⁾ [и] идоша обои подлѣ рѣку, за неделю,⁴⁾ къ Звенигороду. И на Рожни поли⁵⁾ не могоша ся бити, зане Володимерь стоя на Голыхъ горахъ. Приде же [туже и прииде] къ нему Вяславъ Давыдовичъ с Половци, переємъ [примѣ] два города, Ущицу и Микулинъ. И иде [Всеволодъ]*) къ Звенигороду и ста по сей сторонѣ города, а Володимерь [ста] об ону страну, шедъ з горы [с горъ],⁶⁾ а межи ими [има] рѣка мѣлка [Бѣлка],⁷⁾ и повелѣ Всеволодъ чинити гати [Р. рати]⁸⁾ комуждо своему полку; и заутра перендоша рѣку, и взяша горы за Володимеромъ. Володимерь же мяя, яко к нему идуть, ста исполчивъся передъ городомъ на болоньи.⁹⁾ Симъ же полкомъ не лѣзъ бѣше бити ся с ними [А: с нимъ] тѣсноты ради, зане болота пришли ноли [оли] подъ [Р: до] горы; тѣмже взидоша рускыи полци на горы и заидоша и отъ Перемышля и отъ Галича. Видѣвъше же то Галичане сътѣснуша си рекуще: „мы здѣ стоимы, а онамо жены нашѣ възмутъ.“

Літоп. Іпатська і подібні для сього епізода, очевидно, користали з тогож джерела, що й Лавр, але подали з неї (упустивши першу половину оповідання) коротший витяг, здебільшого буквально подібний до Лаврент., і нічого не додають

¹⁾ къ Галичю — Нікон. ²⁾ и Ляхи и Чяхи и Угры — Нікон. ³⁾ Рѣка бо бѣ межъ има — Воскр., зане бѣше рѣка не мервля — Нік. ⁴⁾ дванадцять дней, и пришедше къ Звениграду, и сташа на Рожнѣ полѣ, и не могоша бити ся. ⁵⁾ на Рожьнеци полянѣ бишася, ту бо бѣ свѣщали ся, Володимерь же ста — Воскр. ⁶⁾ ста на Лебязіемъ (вар.: Лебязнемъ) полѣ — Нік. ⁷⁾ грезка (вар.: грузка) — Нік. ⁸⁾ гати — Воскр., Нік. ⁹⁾ Черномъ болоньи, таже поступиста по Сокольихъ горахъ обаполь имѣа (вар.: имя) мѣсто неподвижно болоніе.

*) В Лавр. хибно: Володимир.

до її оповідання: И ста Всеволодъ по сей сторонѣ града, а Володимѣрь ста обѣ ону сторону, шедѣ с горы, а межю има рѣка Бѣлка; и повелѣ имъ Всеволодъ чинити гати, комуждо своему полку, и завтра преидоша рѣку и взяша горы за Володимѣромъ. Володимѣрь же мня (X. і П.: Володимѣру же и мня, Е.: мнящу), яко к нему идуть, и ста исполчивъся передѣ городомъ на болоньи. Сямъ же бяху болота пришли по оли (Е.: олы) на подъгоры; тѣмже взидоша Рустии полки на горы и заидоша отъ Перемышля и отъ Галпча. Видивше же Галичане съчнуша (X. і П.: съчнуша ся) рекуче: мы здѣ стоимы, а онамо жены наша возмутъ (Іпат. с. 226—7, вид. 1871 р.). З иньших літописних зводів, як бачимо з ноток, Воскресенський дає незначні варіанти до оповідання Лаврент., Ніконівський дає цілий ряд відмін, але на жаль, вони дуже мало авторитетні, як і взагалі варіанти Ніконівського зводу, і найліпше буде їх не брати зовсім під увагу, бо вони можуть бути дуже легко лише плодом помилок і фантазії укладчика.

Властиво одним джерелом вістає ся оповідання Лаврентієвської літописи. Всі иньші тексти лише тим важні, що вяснюють деякі непевности в тексті Лавр. і подібних: напр. не підлягає найменшому сумніву, що первістною лекцією має бути Бѣлка, а не мѣлка, гати, а не рати. Оповідання дає важні вказівки що до місцевости Звенигорода. Виходним пунктом кампанії виступає Теробовля; що річка Серет перешкоджала битві (бо переходити б її прийшлося в очах ворога), ворожі війська йдуть берегом Серета, питання — куди? чи вверх чи вниз? На се вказують дальші слова літописи, що по дорозі між Серетом і Звенигородом були Голі гори і Рожне поле. На місцевість Голих гір вказує з цілою певністю містечко Гологори, в Золочівськїм, а і Рожне поле, судячи по оповіданню в р. 1099, мусіло бути десь на границі Галичини з Волинею, значить не коло нижнього, а коло верхнього Серета. З сього видно, що вороги йшли Серетом вгору і від верхнього Серета, де вже ріка не становила жадної стратегічної трудности, або — ще правдоподібнійше — йдучи по над Серетом, що в верхівю має напрям з заходу на схід, перемінили напрям походу на захід і пішли на Звенигород, що, значить з того, лежав на захід від верхнього Серета. Голі гори — се той самий вододіл Дністра і Буга, що проходить по над Звенигородом; Рожне поле, уважаючи на Гологори, можемо ми умістити десь в місцевости верхніх притоків Буга. Таким чином,

відступаючи перед Всеволодом, Володимирко ішов вододілом Дністра і Буга далі на захід, займаючи вигідні для себе позиції на тутешніх горбах, де могли бути й якісь оборонні замки і твердині, що взагалі часто стрічають ся по вододілах, і до їх категорії належить замок над Підгородищем. Опершись о сю твердиню, вступив Володимирко до Звенигорода й зайняв своїм військом місце на лівім боці річки, названої в літописи Білкою. Се безперечно теперішній потічок Млинівка, що збирає води з полудневого сходу від Звенигорода; в устах тогочасної людности він міг дійсно звати ся Білкою, а міг оповідач приходень його так назвати тому, що він становить верхівє Білки. Військо Всеволода стояло на другім боці її і поробивши греблі через багнисту річку, він перейшов на лівий бік і став на підгір'ю — правдоподібно — просто на полудень, оминаючи підгородиський замок. Володимирко стояв під містом, чекаючи бою, але місцевість ся, аж до підгір'я, була так багниста, що підступати до нього під місто Всеволод не відважив ся і пішов далі на захід підгір'єм, так що заняв місце з заходу і полудня від Звенигорода, коло теперішніх Черепина і Шоломиї. Се настрашило військо Володимирка, і можливість диверсії Всеволода на Галич або Перемишль примусила його до переговорів (подібним способом представляли собі сю кампанію й Зубрицький ор. с. с. 60—1 і Ільницький ор. с. с. 12—3).

Сей перегляд літописного оповідання приводить до таких виводів у знятій справі: оповідання се шповні, в дрібницях навіть згоджуєть ся з гадкою, що згаданий в нїм Звенигород — то Звенигород під Львовом, а деякі подробиці — як Голі гори, річка Білка — просто вказують на нього і не дають можливости припускати, що тут мова йде про иньший який Звенигород.¹⁾ Таким чином вже се одно оповідання розв'язує питання про положення літописного Звенигорода. Ми мусимо переглянути иньші місця літописи лише для того, аби побачити, чи вони згоджують ся з тим положенням (значить — потверджують зроблений вивід),

¹⁾ Окрім того і топографія оповідання не дозволяє приложити його до иньших Звенигородів: і так Звенигород на Дністрі і Звенигород над Збручом не можливі через те, що лежать на схід від Серета: Володимирко над Серетом держить ся оборонної тактики, яким способом він перейшов би за Серет і опинив ся б у Звенигороді, а Всеволод на схід від нього? се не обійшло ся б без бою і всяких трудностей, і літопись би згадала про се. Неможливий і Звенигород на Стриці, що лежить на лівім боці Стрици і не може підійти під оповідання літописи.

або чи не треба (в противнім випадку) припустити істнування двох Звенигородів, як то деякі робили.

Таких місць властиво два, не рахуючи, що під тим же 1144 р. Іпатська літоп. оповідає, як Галичани, користаючи з виїзду Володимирка на лови до Тисьмениці, закликали з Звенигорода до себе Івана Ростиславича, але Володимирко приступив під місто і під час одного з нападів Івана заступив йому дорогу до міста, так що сей, не можучи пройти в Галич, втік на Дунай і звідти до Київa (Іпат. с. 226). Ніяких важних для нас топографічних вказівок се оповідання не дає, але не дає нічого, що не згоджувалось би з положенням Звенигорода коло Львова (Галичане кличуть Івана, користаючи, що Володимирко поїхав з Галича в цілком противну сторону — на полудень).

Важніші два иньші оповідання. Під р. 1208 Іпатська літоп. оповідає про похід Угрів в Галичину для посадження на галицькій столі Данила; військо угорське взяло Перемишль і звідти іде під Звенигород (оттуду же проишоа ко Звенигороду); сюди прибули до них помічні війська з Польщі, з Белва і з полудневої Волини (з Луцька, Дорогобужа й Шумська), а Роману, кн. звенигородському в поміч прийшли Половці і виступили, щоб не дати прилучити ся помічним волинським полкам до угорського війська: вони дали їм битву на переході через річку Люту, коли ж Половцям не вдалось їх задержати, Роман побіг шукати помочи в руських князів, але на дорозі його зловлено в Шумську; тоді Звенигородці піддали ся, й угорське військо приступило до Галича, де й закінчив ся похід (Іпат. с. 485—6). З сього оповідання видно, що Звенигород лежав між Перемишлем і Галичом, що зовсім згоджуєть ся з положенням Звенигорода під Львовом (і зовсім не пристає до иньших Звенигородів).

Зовсім аналогічний похід маємо в Іпатській літоп. під р. 1226. Угри ідуть на Мстислава, тодішнього князя галицького, похід розпочинаєть ся взятєм Перемишля:

Королеви же ставшю во Звенигородѣ, и посла вои свои в Галичю, самъ бо не смѣ ѣхати к Галичю: повѣдахуть бо ему вольтъхвы угорскыя, яко урѣвшю Галичъ не быти ему живу; он же тоя ради вины не смѣя ити в Галич, яко вѣршеть вольтъхвомъ. [Днѣстру]¹⁾ же наводнившюся, не могоша перейти. Мьстиславъ же выѣха противу с полкы; онѣм же позоровавшимъ [на ся],²⁾ и ехаша Угры во станы своя. Бѣ [же]³⁾ с королемъ

¹⁾ З ХП., в Іпат. помилкою: Днѣпру. ²⁾ В Іпат.: насъ. ³⁾ В Іпат.: бо.

Панославъ с Ляхы. Оттуду же поиде король (тим часом, поки його військо стояло під Галичом) ко Теревовлю и взя Теревовль, и поиде к Тихомлю и взя Тихомль; оттуду же приде ко Кремянцю и бися под Кремянцемъ, и много Угоръ избиша и раниша... Оттуду же приде король ко Звенигороду.“

Коли ж Мстислав побив Угрів під Галичом, „король же смятеся ужомъ, и поиде и[з] земли борзо. Данилови же пришедшу ко Мстиславу с братомъ Василкомъ ко Городку“, Судислав відрадив їм нападати на короля, хочачи його уратувувати від останнього упадку. На поміч королю йшов Лешко з Польщі, але Данило, зробивши диверсію,¹⁾ примусив його вернутись. „А король угорьскы иде во Угры“ (Іпат. с. 499—500).

Се оповіданне дає далеко більш вказівок про положення Звенигорода, ніж попереднє. І так, довідуємось, що як з одного боку Звенигород лежить по дорозі з Перемишля до Галича, так з другого боку — по дорозі з Перемишля на Теревовлю і полудневу Волинь; при тім від сієї останньої дороги Галич зіставався десь на узбіччю (король, виславши військо під Галич, поки воно там стоїть, іде на Волинь і вертаєть ся назад до Звенигорода); дорога з Угорщини (правдоподібно, десь повз Перемишль) до Звенигорода йде недалеко від Городка (Данило, йдучи за королем, як той тікає з Звенигорода до Угорщини, здоганяє його недалеко Городка). Всі ці признаки зовсім згоджують ся з положенням Звенигорода під Львовом (а знов не згоджують ся з положенням всіх иньших Звенигородів, що лежать по за згаданим трикутником: Перемишль-Галич-Теревовль).

Иньші літописні згадки про Звенигород топографічних вказівок не дають.

Таким чином літописні відомости вказують на Звенигород під Львовом як на єдино можливий з галицьких Звенигородів: де чим виразно вказують власно на нього і нічим не натякають на істнування в Галицькій Русі ще якогось иньшого, другого Звенигорода.

Сі вказівки літописних джерел на підльвівський Звенигород категорично підперають, усуваючи всяку непевність, археологічні факти. Я полишаю тут на боці ті археологічні нахідки, що йдуть з ранійших часів, або що можуть бути датовані ріжними часами, й обмежу ся тільки на нахідках предметів характерних для часів Руської держави, бо про се тут справа. Такими треба

¹⁾ Про се місце дивись мої примітки, Записки т. VIII, misc., прим. 2.

уважати: багату колекцію фрагментів обручок з кольорового скла — окраси характеристичної для нашого побуту з князівських часів, далі багату колекцію марморяних хрестиків і бронзових енкалпціонів, нарешті — поливяні цегляні плитки, зовсім аналогічні з галицькими. Сі нахідки доводять над всяку непевність, що на ґрунтах підльвівського Звенигорода існувала якась більша осада — якийсь город в часах Руської держави. А що се був якийсь визначніший, більший город — на се знову вказують печатки з тих часів; дотепер їх відомо з звенигородських находок три: одна має імя київського митрополита Константина — правдоподібно Константина II (зрештою се не робить великої різниці в хронології, бо обидва Константины були митрополитами в 3-ій чверти XII в.), дві другі анонімні (з іменем сьв. Василя). Подібними нахідками не багаті навіть і найбільш визначні політичні та культурні центри давньої Русі, й вони доказують, що в підльвівськiм Звенигороді колись політичне й культурне житє йшло на велику руку, що се був визначний культурно-політичний центр, такий, яким був історичний галицький Звенигород.

Сконстатувавши таким чином, на підставі історичних і археологічних фактів, що старий княжий Звенигород напевно стояв на ґрунтах теперішнього Звенигорода під Львовом, ми оглянемо тепер його історію — знов таки на підставі історичних і археологічних фактів.

IV.

Нахідки кам'яного знарядя в Звенигороді й на ґрунтах його показують, що місцевість ся була залюднена вже в часи неолітичної культури, себ то в часи, значно раніші від перших історичних звісток про сі краї. В такі далекі часи ми заглиблюємось не можемо, констатуємо лише факти. Так само констатуємо, що сліди залюднення маємо із перших віків нашої ери (римські монети й деякі характерні предмети тодішньої культури, як фібулі), при тім мусимо звернути увагу на те, що і саме положення Звенигорода дає привід догадуватись про заснування сієї осади в дуже ранні часи. Сучасна археологія констатувала для городів — замків часів князівсько-дружинних як тип — положення на крутій горі або рові, і в замчищах, положених на рівнині, часто на мочарах рада бачити сліди давніших осад. Звенигород, положений на острові серед багнистих мочарів Білки, на цілком незначнім підвисненню, власне відповідає типу сих

городищ, і може вказувати на давніші часи свого засновання. Ми однак не будемо знову таки застановлятися над тими давнішими часами, бо не маємо в них ніяких детальніших відомостей про Звенигород, і переходимо до князівсько-дружинних часів нашої історії.

Як відомо, перша історична звістка про Звенигород належить до другої половини XI в. (під 1086 р. в Лаврент. літоп., під 1087 в Іпатській), і лежить він на території, що в XI в. виступає в імені „Червенських городів“. Етнографічним підкладом цієї території, опираючись на словах Початкової літописи, що Дуліби жили по Бугу (Іпат. с. 7), з певною правдоподібністю можна уважати Дулібів. Назва Червенських городів (що вперше виступає під р. 1018 (Іпат. с. 101) вказує, очевидно, на якусь політичну організацію в сій краї, однак — як рання ся організація, чи була вона витвором самого дулібського народнього життя, чи витворилась уже впливом князівсько-дружинного устрою — годі про се сказати, бо се питання взагалі вістає ся неясним. Як відомо, в звістці Масуді про державу Валінана багато істориків бачуть державу волинську — дулібську; в сю державу мусіли б входити і дулібські західні округи, пізнійше обняті назвою Червенських городів. Як ні — то сполученне сих округів в якусь політичну цілість могло бути наслідком прилучення їх до київської держави в її князівсько-дружинним устроєм, що мабуть наступило уже з кінцем IX в. (див. мою Історію України-Руси I. 262—3).

Найранійше виступають зпоміж сих червенських городів Червень і Перемишль, потім Белз, але в склад їх, очевидно, входили і ті „ини городы“, що 981 р. привернув на ново до Києва Володимир. Не може бути найменшої непевности після сказаного вище про стародавність Звенигорода, що й він був в числі сих „иньших городів“. Аж до середини XIII в. на верхнім Побужу між Перемишлем і Бужськом ми не бачимо властиво ніякого визначнішого міста окрім Звенигорода, і є повна правдоподібність думати, що він вже під час прилучення цієї території до Київської держави належав до видатніших пунктів між тими „иньшими городами“, що уважали своїм політичним центром десь у X в. Червень.

В наших історичних джерелах Звенигород в ролі політичного центра виступає, і то лише на короткий час, — в оповіданні про боротьбу синів Володаря; оповідання се переховало ся у Длугоша, в джерелі отже досить каламутнім, але не має ознак непевности, тож справедливо приймає ся істориками.

В сій оповіданню Звенигород виступав як столиця меншого Володаревича — Володимирка, тим часом як старший — Ростислав бере Перемишль. Таким чином Звенигород виступав політичним центром галицького Побужа — аж до волинських границь (що обіймали й пізнішу землю Белзьку). Але дуже правдоподібно, що в такій ролі Звенигород виступав уже й перед тим. Ми знаємо поділ галицьких волостей між Володарем і Васильком, по смерті старшого їх брата — Рюрика; Володар — старший сидів в Перемишлі й очевидно — володів галицьким Побужем і Посянщиною, Василько — менший сидів в Теревовлі й володів — очевидно — галицьким Подністровем. Нема причин думати, щоб до смерті Рюрика Василько зіставав ся без волости; Рюрик сидів в Перемишлі, один з його братів менших — в Теревовлі, а другий? — дуже правдоподібно, що в Звенигороді (я припустив би — що то був Володарь і по смерті Рюрика сполучив в своїх руках обидві волости). Але се буде гіпотеза; констатувати ж можемо таку ролю Звенигорода лише для часу від смерті Володаря. Але само виступлення Звенигорода під р. 1087, як місто, куди вибрав ся Ярополк, чи то в гостину, чи — що правдоподібніше — походом, в усякім разі вказує на якусь визначнішу ролю сього міста тоді, хоч би припустім, і не мав він ще в той час свого осібного князя.

Тут ми задержимось, щоб висловити деякі гадки, властиво — здогади що до Звенигороду. Ми бачили, що ся осада сягає часів дуже давніх. Положена на великім шляху галицько-волинським, на вододілі двох басейнів, могла вона розрости ся до значного міста. Коли війни князівсько-дружинних часів виробили нову тактику і способи укріплень, пробувано помогти обороні Звенигорода тим замком коло Підгородища, укріпленим відповідно новим вимогам, але він стояв за далеко. По старій памяти, інерцією, значінне Звенигорода держалось, і він ще довго служив політичним центром, але нові вимоги давали себе відчувати, він не сповняв свого призначення — оборони того шляху, і нарешті його заступлено новим оборонним замком, заложеним в сусідстві на високім шпілю, що й перейняв потім зовсім значінне Звенигорода — Львовом.

Але все се лише здогади, вернімось до фактів. Політичне й воєнне значінне Звенигорода держить ся аж до другої половини XII в. Бувши якийсь час столицею Володимирка, Звенигород, здасть ся, став потім столицею волости, виділеної Володимирком для Ростиславого сина Івана, коли Ростислав помер і Володимирко, сполучивши в своїх руках всі галицькі волости, заложив нову столицю

в серединнім Галичі. Повстаннє проти Володимирка Галичан, що покликали до себе князем Івана з Звенигорода (Іпат. с. 226), позбавило Звенигород значіння столиці: Іван мусів тікати з Галичини, і Звенигород увійшов в ряди галицьких провінціальних міст. В р. 1146 сидів тут Володимирків воєвода Іван Халдеевич, що відбив ся від військ висланих Всеволодом київським; сей епізод цікавий між иньшим тим, що говорить про укріплення — „острог“ міста (Іпат. с. 228). До свого колишнього столичного значіння вертаєть ся Звенигород — і то знову лише на короткий час — доперва на початку XIII в.: брати Ігоревичі, покликані Галичанами по смерти Романа, поділили між собою галицькі волости так, що Роман взяв Звенигород (при тім Звенигород виступає на другім місті між галицькими волостями, вище Перемішля і Теребовлі — Іпат. с. 484). По кривавій бані, заданій Ігоревичами галицьким боярам, боярські недобитки виставили проти них Романовичів, попертих Уграми. Звенигородці одначе стояли міцно за свого князя і піддались Уграм, як ми бачили, доперва як ті полонили його. З тим кінчить ся на заведі столицна роля Звенигорода. Одначе він ще грає визначну ролю між галицькими містами: Метислав в 1221 р., хочачи боярському проводирю Судиславу показати свою ласку і „честь велику“, дає йому Звенигород держати (Іпат. с. 493). В останнє виступає він перед Батисвим походом, як міцний город, де Михайло Всеволодович з Уграми відбив ся від Данила (Іпат. с. 517).

По сім Звенигород зникає; не згадує за нього більш Галицько-волинська літопись в XIII в., не виступає він і в оповіданнях про походи Казимира на Русь, його місце заступає Львів, що в перше виступає в оповіданню про події 1250-х років. Таке нагле замовчання Звенигорода об'ясняли тим, що його зруйнували Татари (Гльницький ор. с. с. 20); се було б дуже правдоподібне об'ясненнє, коли б можна було думати, що зруйнованнє такого визначного міста, як Звенигород, могло бути замовчане в літописи, а то трудно. Приходить ся думати, що причина упадку Звенигорода була иньша, і я вертаюсь до висловленої вище думки — про невідповідне положеннє Звенигорода як на той час.

Коли для історії залюдненнє починаєть ся новий багатий матеріал в формі актів іродських і земських — в серед. XV в., виступає й Звенигород, але вже як цілком звичайне село,

¹⁾ Akta grodzkie i ziemskie XV p. 422.

воно належить тром братам: Яну, Юрию і Станіславу de Chodorowstau¹⁾ і виступає під назвою Zvunnigrod, Szvungrod, Vunigrod, Zwungrod, і дуже часто — Zmygrod¹⁾. Ходороставські звичайно звать ся державцями (tenutarii),²⁾ се наводить гадку, що Звенигород був королівщиною. Згадуєть ся в Звенигороді й сьвященник (pop — під р. 1443).³⁾ В процесах дуже часто фігурує звенигородський став, запродуваний львівським міщанам. В однім документі виступає мито (theloneum), що виберає в Звенигороді вдова по Станіславу.⁴⁾ Цікаво, що в вотивній написи 1705 р. Кошчаківського (див. нижше) Звенигород зветь ся „градом“: чи се стара традиція про його колишнє значіннє, чи наслідок того, що був він місточком, — на разі сказати не вмію.

V.

Тепер перегляну за порядком звенигородські находки, які я сам оглядав, або про які міг зібрати докладніші звістки. Повторяю, вони стали предметом уваги й збирання тільки в кількох останніх роках, а й тепер частина їх іде по руках і затрачуєть ся, так що зібране мною дає лише властиво приклад того, що знаходить ся в старім Звенигороді. Я пічну від предметів з перед-історичних часів сої місцевости, розуміючи границею перехід сих земель в сферу державного й культурного життя давньої Руси, додавши сюди й такі, що можуть належати і до ранішних і до пізнішних часів; в скобках означаю, в котрій колекції переховуєть ся кожда річ.⁵⁾

Камень.

Сокірка з ясного політерованого кремнія, 8,5 цм. довга, 3,5 і 5,5 цм. широкости, 2 цм. грубости в обуку (Ставр.).

Сокірка меньша з сірого кремнія, оббита, при вістрях злегка приполітерована, 8 цм. довга, 5 цм. широка, найб. широк. 1,5 цм. (Мек.).

1) Akta grodzkie i ziemskie т. XIV і XV, див. показчики, Sub vobis, що Zmygrod означає Звенигород, видно з того, що сі назви міняють ся — напр XV. р. 422, 462, также з імен державців.

2) Ibid. т. XIV р. 92, XV р. 70, 272.

3) XVI р. 96.

4) XV р. 462.

5) Скорочення Бил. — означає колекцію о. Билинкевича, Мек. — д. Мекелити, моя — мою власну, Ставр. — музей Ставропілії. При річах видааних в сій статі означено таблицю й число.

Совірка — молоток (*hâche-marteau*) з політерованої кристалічної породи — темного граніта чи базальта, 10 цм. довгий, широкий при дірі 5 цм., діям. діри 2,5 цм. (Ставр.); знайдений на ур. Роспутнім, під камяною плитою при кістяку, при голові; окрім того мав бути там і горнець. Камяна плита лежить тепер коло школи.

Теж — з політерованого граніта, розбита (частини бракує), 12 цм. довга, 5,5 цм. груба і стільки ж мала вширки, діам. дірки 3 цм. (моя).

Теж — з політерованого діорита, 9,5 цм. довга, 5,5 цм. широка і 3,5 цм. груба, отже менша і уша від попередніх, широкість діри 2 цм. (Мек.).

Нуклеус сірого кремнія з слідами відбитих ножиків (Ставр.).

Три кремінних круглих галки (до відбивання кремнів — *percuteurs*), більша має обводу 18—20 цм. (була подібна иньша ще знайдена), друга 17 цм., третя дуже маленька — тільки 12,5 цм. (Мек.).

Фрагмент списа, білого кремнія, підправленого дрібними ударами з країв, 5,5 цм. довгий, 3,5 цм. широкий, кінець уломаний (Мек.).

Фрагмент — теж чи не списа, сірого кремнія, 3 цм. довгий, одна сторона гладка, друга з трома гранями (моя).

Фрагмент пили, сірого кремнія, довгий 8 цм, широкий 2,7 цм. (Мек.).

Ножик — темного кремнія, 10 цм. довгий, шир. 2 цм. (Мек.).

Ножик — майже цілий, сірого кремнія, довгий 14,5 цм., найб. шир. 4 цм. (Мек.).

7 фрагментів кремінних ножиків, 3,5 до 5,5 цм. довжини (6 Мек. і 1 моя).

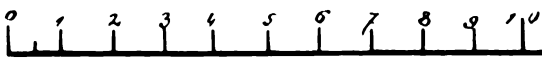
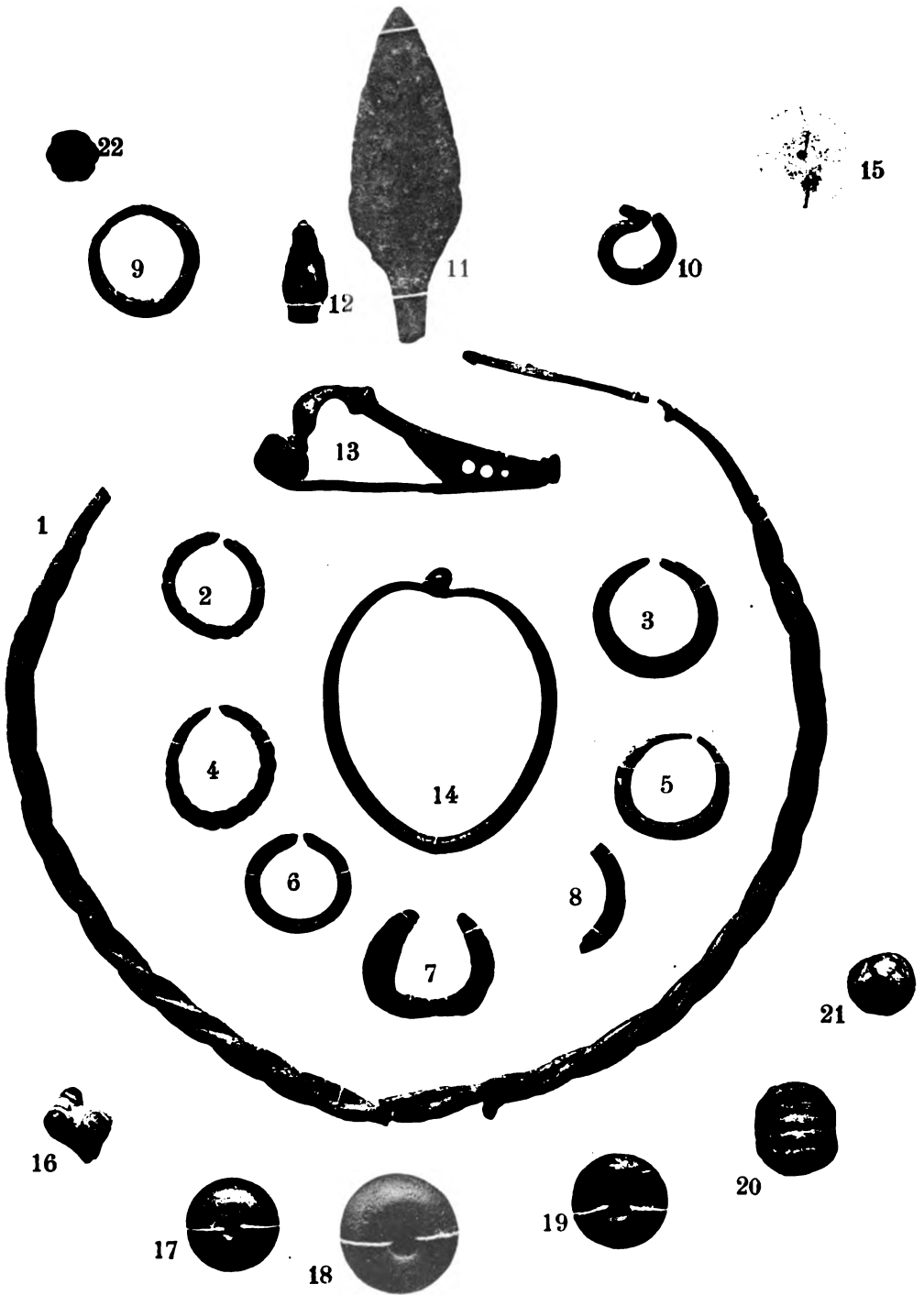
Скребниця (?) сірого кремнія, довга 9 цм., шир. 5 цм. (Мек.).

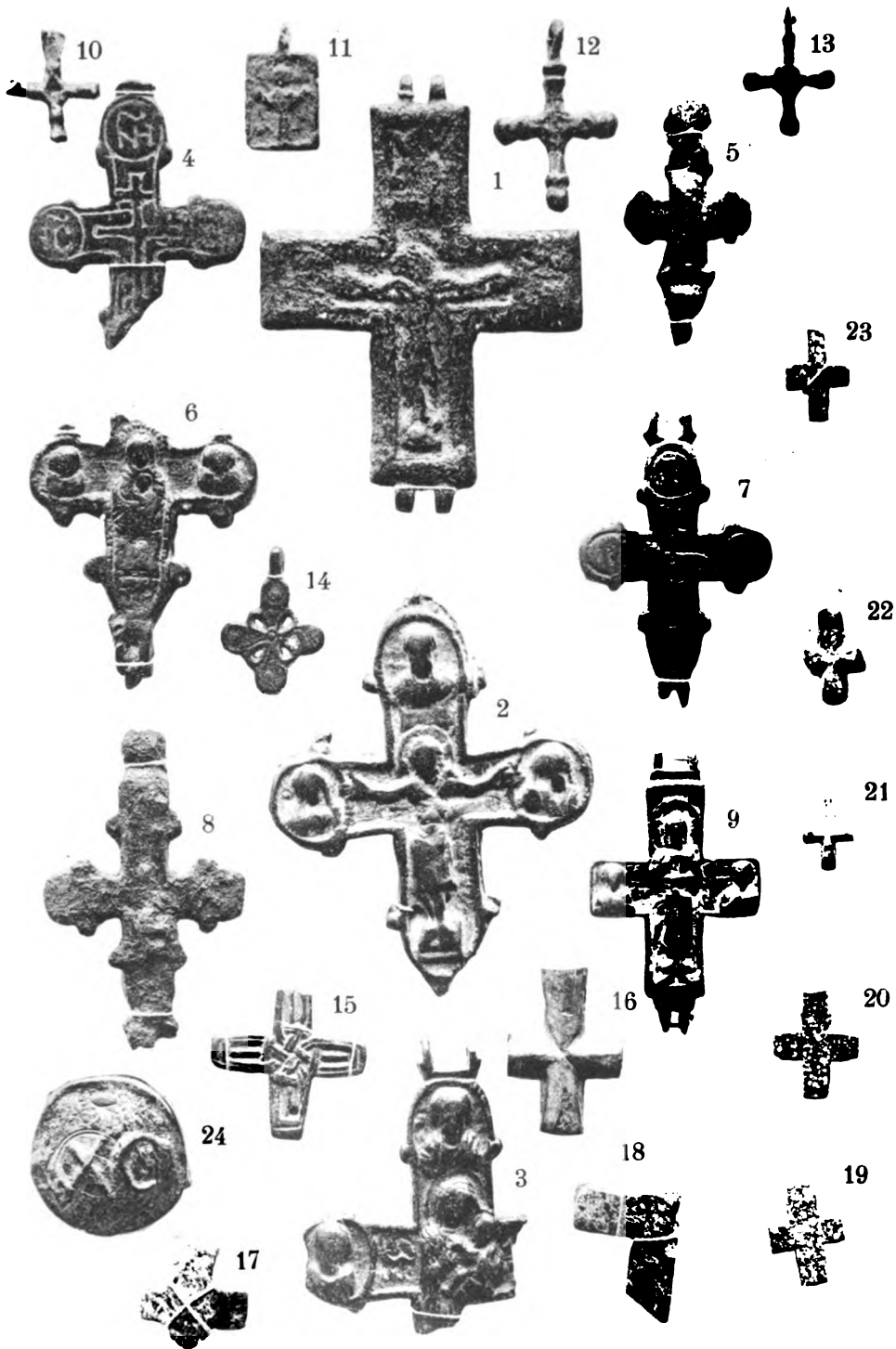
Фрагмент ніби ножика, але вістря підправлені дрібними ударами, так що стали зубчаті, а не гострі, 6,5 цм. довг., 2,4 цм. шир. (Мек.).

Гарно і тонко вироблена кремінна стрілка з двома борідками і зложеною нішкою, 3,5 цм. довга (Мек.).

Фрагмент тонкого і легкого кремінного вістря (для стріли?), 3,5 цм. довгий (Мек.).

Пряслиці з червоного шифера, переважно темного (вишньового), рідше ясного; дотепер звісно їх кілька десятків в різних колекціях, різної великості, найчастіше 1,5 до 2,5 цм. діам., grubість 1—1,5 цм. Зрідка трапляють ся і більше — до 3 цм.

диям. Окрім того стрічають ся й глиняні, або тієї ж великості, або й трохи більші (бо лекші) — до 3,5 цм.

Бронза, срібло, шкло.

Бронзовий спис, форми лаврового листу, саме вістрє (без ніжки) довге 6 цм., широке 2,5 цм.; ручка 1 цм. (Ставр.) — таб. I. 11.

Бронзова стріла трогранна, з заокругленими гострими і борідками, ніжка кругла, порожня в середині — до втикання стріли, 2 цм. довга, 1 цм. широка (Ставр.) — таб. I. 12.

Дві фібулі т. зв. арбалетні (римського провінціального типа), різняться тим, що одна має дві дірочки, а друга три, 6 цм. довгі (Мек. і Бил.) — таб. I. 13.

Бронзова гривна з грубого дрота у трое скрученого, в трох фрагментах, ціла мусіла мати коло 50 цм. довжини (Мек.), знайдена разом з фібулою — таб. I. 1.

Мала каблучка до висків, типової форми т. зв. букви **S** (з відігнутиим кінцем), з срібла, 1 цм. диям.; знайдена разом з фібулою Мек., таб. I. 10.

Каблучка з бронзового дрота в двоє скрученого, грубша в середині, кінці не прироблені, диям. 2,25 — 2,5 цм. (Ставр.) — таб. I. 4.

Подібна-ж каблучка, але з срібла, кінці оловом прильотовані, диям. 2,2 цм. (Ставр.), таб. I. 9.

Подібна бронзова каблучка, але однакової грубості ціла, диям. 2 цм. (Мек.), таб. I. 2.

Дві каблучки в круглого масивного бронзового дрота, грубшого в середині, тоншого при кінцях, кінці не прироблені, диям. 2,4 і 2,5 цм. (Бил.) — таб. I. 3 і 5.

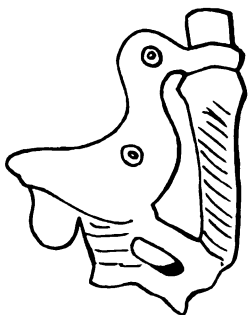
Каблучка з плоскої бронзової бляшки з тоншими кінцями (2½ цм.) — Мек., таб. I. 7.

Каблучка з бронзового чотиригранястого дрота, диям. 2,2 цм., кінці не прироблені (Мек.), таб. I. 6.

4 фрагменти круглих бронзов. дротів грубших, кругло зігнутих (яких 4,5 цм. могли би мати в діаметрі) — Мек., таб. I. 8.

Брансолета (?) з бронзов. чотиригранястого дрота, трохи грубшого в середині, кінці закручені кругло, 17 цм. наоколо, зігнута занадто сильно (моя) — таб. I. 14.

Був знайдений ще бронзовий лихтарик до оливи, звичайного античного типа, з гачком до завішування; де він тепер, не звісно.

Була знайдена срібна бляшка з дірочкою, що представляла пtiцю (голуба?) коло стовпчика, яких 3,5 цм. великості; де тепер — не знати (рисунок зроблено в копії о. Билинкевича).

Римські монети.

Римських монет в останніх роках було знайдено сім, з них знаю чотири: одна республіканська, друга Траяна, третя Гадріана, четверта Антоніна.

Шкло: обручки й намиста.

Фрагменти шкляних обручок стрічають ся дуже часто, особливо на урочищах; найчастійше се скручені спіралью обручки однокольорові, різної фарби, рідше гладкі або різнокольорові. Діаметр буває коло 6 цм. і менше, діаметр самої шкляної палички від 0,4 до 1 цм. (у сплюснених), найчастійше 0,5—0,7 цм. З того, що мав у своїх руках, можу я уставити такі типи сих шкляних обручок:

Спіральні прозорчасті: темно-сині (дуже часті), ясно-сині, різних відтінків (між иньшим гарного кольору морської води) й фіолстові, зеленкаві (темно зелені) й темні, непрозорчасті, темної барви зеленкавих і синявих відтінків; — все одностаїного кольору. При тім спіраль звичайно дрібна — 1—1½ міл. і скісна до лінії обводу обручки (яких 45°), зрідка стрічають обручки, де лінії спіралі зближують ся до лінії обводу (бачив дві темного шкла і ясно-синю) або противно — ідуть майже під простим кутом до лінії обводу (одна ясно-синього шкла). Також рідко стрічають ся обручки з грубшою спіралею (1 — синього шкла).

Спіральні двокольорові — обручка зеленкавого шкла і по ній спіралью іде жовтий поясочок шкляної емалі, на двох обручках узенький (коло 1 міл.), на третій ширший (коло 4 міл.), на четвертій сліди червоного пояска, на пятій кольор поясків вицьвів зовсім.

Обручка ясно-зеленого шкла, гладка, але покрита жовтою глинистою масою, зверху пофарбованою на брунатно і виробленою на спіральну поверхню; серед неї теж спіральні узенькі пояски темно червоної маси.

Гладкі обручки (рідші взагалі) темно- і ясно-сині різних відтінків, ясно-зелені і темно-зелені („травяного“ чи „фляшкового“ кольору), фіолетові, темні — все однобарвні.

Гладкі різнокольорові — темно-зелена, по ній спирально ідуть узенькі поясочки жовті і червоні, друга — теж, але з ширшими поясочками жовтими і червоними, третя — теж, з поясочками червоними і помаранчовими, четверта теж — але широкий жовтий поясок іде по периферії обручки; дві білого (трохи жовтавого) прозорчастого скла і по ній іде спиральний поясок жовтавого кольору, третя подібного скла, але з поясочком жовтогорячої (помаранчової) фарби.

Поруч звичайно зроблених в круглій палички скла стрічають рівні в середині, або й зроблені в трегранястої палички.

Осібно стоїть маленька каблучка (дияж. яких 5 цм.), тоненька (яких 3 мм. дияж.), темно-зелена, гладка, з поздовжнім жовтим поясочком по зверхнім обводі.

Намиста, переважно шкляні — прозорчастого і матового, більші й менші; між ними звертають увагу більші (3) з зеленого прозорчастого скла, найбільша має дияж. 2,5 цм., друга орнаментована двома червоними кружками наоколо дірки — таб. I, 17, 18, 19, і дві з скла політерованого гранчасто (жовта і синя); четверта з білого прозорчастого скла, але дуже мало потерпіла від часу (2,2 цм. в дияж. таб. I, 15); звертає увагу ще маленька білого скла, ціла в гульках (1 цм. в дияж., таб. I, 22).

Окрім того є намиста сердолікові (карнеольові), порцелянові (з них є дві сірі, орнаментовані білими і жовтими капками — таб. I, 21, а третя — білими поясками), четверта білої порцеляни, але орнаментована гулями сянього прозорчастого скла (таб. I, 16); є намиста з глинистих композицій, з кольоровою поливою, і камінні: одна більша, кругла (коло 2 цм. дияж.), з різбленими ровчачками вздовж наоколо (таб. I, 20), друга — маленький циліндрик (1 цм. дияж.) — кол. Бил., Мек., моя.

Печатки й пльомби.

Переходячи до старинностей в історичних — християнських часів, на першій місці положимо незвичайно важні оловяні печатки.

Перша — печатка київського митрополита Константина: горішня й нижня части, де виходив шнурок, вищерблені, оден

бік витятий ножом (правдоподібно — находчиком); високість в найбільшій місці — 3 цм., широкість в найширшій 2,5 цм. (в поданій у нас копії діаметр побільшено майже в двох). З одного боку читається добре захована напись:

Κ Ω Ν Σ Τ Α Ν
 Τ Ι Ν Ο Σ Ε Λ Ε Ω
 Θ Υ Μ Ρ Ο Π Ο Δ Ι
 Τ Η Σ Π Α Σ Η Σ
 Ρ Ω Σ Ι Α Σ

себто *Κωνσταντίνος ἐλέω Θεοῦ* ¹⁾ *μητροπολίτης πάσης Ῥωσίας*. З другого боку образ Божої Матери (патронки київської катедрі) на троні в Христом на руках, сильно знищений двома гострими штрихами; поли ризи спадають на поручи трону, хитон сильно

і схематично зфалдований, на чолі примітний хрестик на ризі (на копії, відбивши світло, вийшов він ясною плямкою), лиця знищені; коло німба *ΜΡ* (знищено) *ΘΥ*. Належить ся печатка звенигородській церкві. Була мною вже опублікована в XXII т. Записок (Miscellanea).

Досить добре захована печатка, діаметр 2,1—2,3 цм., з одного боку Матер Божа з піднятими руками (оранта), наоколо голови німб, на ризі — на раменах і чолі — хрести, коло німба

¹⁾ Властиво край букви скорше вказував на Т ніж на Θ.

напись *MP ΘΥ*; на колінах її Христос з хрещатим німбом наоколо голови; лиця приплескані. З другого боку сьв. Василій в омофорі, в німбом наоколо голови; образок покалічений трохи гострим штрихом і придушений з одного боку; коло голови

напись: *ΟΑ ΒΑ ΣΙ*, з другого боку *Λ | ΘΥ | Q*, себто *δ δϋος Βασίλειος*. Належить о. Билинкевичу. На нашій копії її діаметр побільшено у двох.

Печатка досить зле захована, діаметр 2,3—2,5 см., по середині пробита на скрізь, ще перед тим, ніж вийшла з землі, а напись по середині постругана, вже по виході з землі; з одного боку образок старого сьвятого з гострою бородою, в омофорі

в німбі, з євангелієм у руках (очевидно — сьв. Василя, але инакшого типа, ніж на попередній печатці); сліди написи дуже слабкі — з правого боку є ніби *С*, з лівого *Λ*, могло бути: *Β | ΑΣ | Γ | Λ Ι Ι*, з другого боку:

Г И П О М О З
І Р Я (Б О У) С Ъ
О Є М (О У) Ъ Я
С І Л И —

себото: Господи помози рабу своєму Василю); взяті в скобки букви знищили ся від тої дірки й стругання. Печатка ся в Ставропігійськнм музею, знайдена була давнйше (вона була фотографована між предметами археологічно-бібліографічної вистави Ставропігії, але в дуже мініатюрній великості (діаметр 7 мілім.)¹⁾; на нашій копії печатка побільшена у двос.

Окрім того я чув, що знайдена була сього року іще одна печатка буцім в словянськнм написею: сьв. Василій великий, але не міг діяти кінця, де вона поділа ся.

Отже мали б ми дві або й три печатки з іменем Василя; насуваєть ся ненароком імя сусіднього князя Василька теробовельського, особливо для печатки з руськнм написею; розуміть ся, се буде тільки здогад.

Тут же згадаю про иньшу нахідку:

Оловяна пльомба — на печатку вона за мала, бо має 1—1,1 см. в діаметрі; виразних слідів діри для шнурка не має. З одного боку вона має трозубець, котрого середнє вістре закінчене хрестиком (а лівий край від гори ущерблений); з дру-

гого якийсь круглий предмет, котрий міг би бути чоловічою головою, але хіба дуже неформно виробленою, а правого боку її перехресте або буква Х. О. Билинкевич, що має сю пльомбу, висловив здогад, що се образок Христа, а з другого боку геральдичний знак Володимира; дійсно можна вказати, хоч і далеко, подібність його з знаком на монетах.

¹⁾ Див. „Археологическо-библиографическая выставка Ставропігійского института въ г. 1888 и 1889“ (фотографічні таблиці, видані щось у 5 примірниках) і „Отчетъ изъ археологическо-библиографической выставки и описъ фотографически снятыхъ предметовъ“ — таб. I ч. 63.

Кам'яні хрестики.

Фрагмент мармуряного хрестика простої — рогатої форми, був широкий 3,5 см., грубий 0,9 см. (Мек. — таб. II. 18).

Фрагмент меньшого подібного хрестика, широкого 2,5 см., грубого 0,75 см. (Мек. — таб. II. 17).

Хрестик з жовтого мармору, простої — рогатої форми, гладкий, з ушками просвердленими у горішнім кінці, 2,5 і 3,5 см. великості, 0,75 см. грубий — Ставр.

2 хрестики подібні, але меньші, сірого з білими kropками мармору, 2,15 і 2,25 см. довгі, 0,75 см. грубі, ушко коло перехреста в горішнім кінці (Мек. — таб. II. 19 і 20).

Хрестик з червоного мармору меньший, без дірочки, великості 1,75 і 1,25 см., оден кінець пригострений трохи (Мек. — таб. II. 23).

Мініатюрний хрестичок з зеленого мармору, простої форми, кінці витесані осьмогранясто, в горішнім кінці дірки, довжини 1,5, шир. 1, груб. 0,25 см. (Бил. — таб. II. 21).

Фрагмент хрестика з темно-жовтого глиняка, теж простої форми, з плетеним орнаментом, на обидвох боках однаковим, удомив ся на ушку (просвердленій дірі), пробовано замість того висвердлити діру в иньшій місці, потім ще в иньшій кінці, але се незручному майстрови не удалось; шир. 3,3 см., в довжину був трохи більший (Бил. — таб. II. 15).

Хрестик з зеленкавого каменя, округло витесаний, з дірочкою в горішнім (довшим кінці), великості 3,5 і 2,5 см., грубість (діаметр) 0,7 см. (Мек. — таб. II. 16).

Маленький хрестик з вишньового шіфера, округло витесаний, простої форми, з кінців обломаний, з дірочкою в горішнім (довшим) кінці, довжини 2, шир. мабуть 1,5, грубість 0,5 см. (Бил. — таб. II. 22).

Енколпіони.

Енколпion — з одного боку розіпятий Христос (половина ціла), з другого Богородиця (?) (лівий бік відломаний); хрест майже квадратний (8 см. вздовж і 7 см. вшир), простої форми (без округлих ампліфікацій); плястика дуже важка, груба; половинки зполучають ся трома ушками в горі і цв'яшком, що входить в дірочку в нижній часті; обидві половини разом не мають і сантиметра грубости — Ставр. таб. II. 1.

Половинка енколпіона: хрест простої рогаатої форми, рівнокінчастий, що замикав ся трома ушками; Христос в хрещатім німбі, в евангелієм, благословляє; фігура, закоротка і притяжка, але зроблена розмірно добре, в горі коло німба ІС ХС, з боків Божа Мати — $\overline{\text{MP}} \overline{\text{OX}}$ і Іоан — $\text{O} \cdot \overline{\text{IO}} \overline{\text{OEO}}$ (останні три букви вовсім ясні, попередні не всі); довгий 6 (з ушками), широкий 2,5 цм. (Бил., таб. II. 9).

Енколпіон цілий, але дуже заржавів, з одного боку розіпятий Христос, з другого Богородиця?, довгий 6,5 цм., шир. 4,5 цм., грубий (затворений) 1,2 цм.; кінці закруглено в формі трилистника — (моя, таб. II. 8).

Половинка вовсім подібного, але меньшого енколпіона — розіпятий Христос; довгий з ушками 5,15, широкий 2,6 цм., сильно заржавів (Мек., таб. II. 5).

Фрагмент енколпіона — барельєф досить тонко вироблений — Богородиця з Христом посередині, сьвяті зверху й з боків; кінці заокруглені медаліонами; мав 6,5 вшир і мб. коло 9 вдовш (окрім ух) — (Ставр., таб. II. 3).

Фрагмент половинки енколпіона, з замочком, з заокругленими кінцями: Божа Мати з Христом і з боків дві фігури, рисунок подібний до попереднього, але робота далеко грубша; шир. 4,75, губ. 0,6, верх відломаний (Бил., таб. II. 6).

Половина енколпіона — хрест з заокругленими кінцями, половини сполучались трійними ушками вгорі і внизу; інкрустований хрест трираменний, на кінцях написи, теж інкрустовані; 4,5 вшир і 5,25 вдовш, без ушок (Ставр., таб. II. 7).

Фрагмент половини енколпіона подібної форми, але більшого: вирізблений трираменний хрест, в медаліонах бічних ІС (ХС), в горішнім ІН, широкий 4,6 цм. (Мек., таб. II. 4).

Два хрести вовсім однакові (з одної моделі, але здасть ся не з одної форми), зроблені як дві половини енколпіона, але дуже плитко і без завіс (зовсім перетворені в якісь орнаментційні придатки); при виливанні, з браку металю, виїшли діри; кінці заокруглені; довг. 8,5, шир. 7,5, губ 0,4 цм.; розіпятий Христос, з боків Божа Мати і Іоан, вгорі сьвятий з бородою (Бил. — таб. II. 2).

Іконки, хрестики бронзові.

Бронзова маленька іконка з ушком, довга (без ушка) 2 цм., шир. 1,5 цм., Покров Богородиці — стояча фігура з омофором

(суджу з того, що оранта мусіла б мати вище руки); другий бік гладкий (Мек., таб. II. 11).

Мідяна іконка, з відломаним ушком, з одного боку вирізаний Христос, напись: I. X.; з другого — хрест в арабесці; робота дуже груба (Ставр.).

Маленький бронзовий хрестик, з ушком, з розширеними й заокругленими кінцями, без образків, 2,6 (з ушком) і 2 цм., великості (Бил., таб. II. 13).

Подібний, але нефоремнійший, з грубо зробленим випуклим хрестом на раменах в середині, по обох боках, 2,5 (з ушком) і 2 цм. великості (Бил., таб. II. 10).

Мідяний хрестик з круглими раменами, з галочками на кінцях, на раменах витиснений хрест, довгий з ушком 4 цм. широкий 2,5 (Мек., таб. II. 12).

Нотую ще — але мабуть півнійший: мідяний хрестик, рівносторонній, кінці заокруглені й орнаментовані круглими придатками, в обох боків емальований — жовтою й синьою емалею, великості 4 (з ушком) і 3 цм.; знайдено в замку (Бил.).

Мідяний хрестик з раменами форми груші, довгий 3 цм. (з ушком), шир. 2,2 (Мек., таб. II. 14).

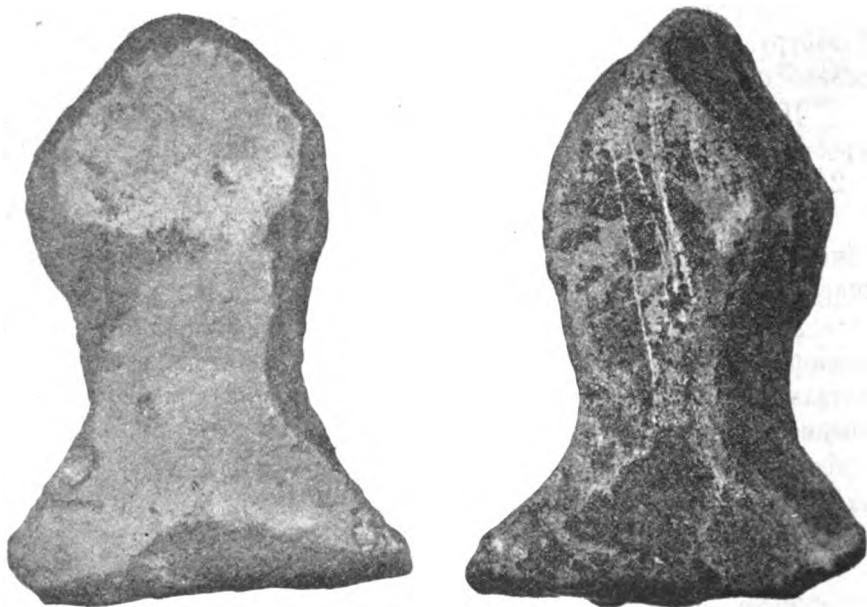
Тутже згадаю іще фрагмент з зеленкавого шкла — кружок з обідком наоколо, а посередині випуклі букви *AXC*; він найбільше пригадував би дінце фляшечки, але нерівний з обох боків (Бил. — таб. II. 24).

Полив'яні цеголки (кафлі).

На різних місцях стрічають ся в значнім числі цегляні полив'яні плитки різних форм.

Дуже часті фрагменти острокутних цегляних плиток 2 до 2,5 цм. грубі; мої екземпляри мають кут яких 60°, але в музеї Ставропітії показувано як звенигородські плитки далеко гострійші (до 30°), цілі 10 і 16 цм. довгі, і менші 11 і 13 цм.; взагалі форма їх не зовсім однакова. Цегла має блідо-рожевий колір. Полива найчастійше ясножовта, але є брунатна (коричнева), зелена, темно-синя. З тої-ж самої цегли, з тою-ж ясно-жовтою поливою стрічають ся, але рідше плитки заокруглені, коло 8 цм.

довгости і 6,5 широкости, грубість коло 2,5 цм.; з лиця вони більші і в'ужують ся в напрямі до обороту, на боках вони мають часом сліди вапна (цементу); тут подано вид їх з лиця і з оборотної сторони, в натуральній великості.

Стрічають ся зрідка подібні плитки прямокутні, вел. 13 і 18,5 цм., і ще форми трапева, але з легка вигнутими рівнобіжними сторонами (скісні сторони 8 цм., рівнобіжні 9 і 17,5).

З иньшої цегли — червоноїшої й мякшої — вироблені четверокутні плити; форма їх трохи подовгаста — довг. коло 12,5, шир. коло 10,5, груб. 2,5 цм.; полива на них була зеленана, але сильно зжовкла і зруділа. Вони теж досить рідкі (Мек. і моя).

Три роки тому в землі випадково знайдено якусь виложену з тих плиток фігуру: три четверокутні плити стояли сторч одна на другій, потім над ними лежало 9 звичайних трикутних плиток, різного коліру, уложених в якусь многокутну фігуру; більше окрім них не було тут таких плиток, і правдоподобно ся фігура була зложена пізнійше з назбираних на иньших місцях плиток.

Крім того знаходять ся кафлі двох родів — грубші (близько 2 цм.) з зеленою поливою, і тонші без поливи, і ті і сі з випуклими рослинними взорами, але належать мабуть пізнійшим часам.

Згадаю ще два цікавіші черепяні фрагменти — чогось округлого великого, як би великого горця або урни, оден — грубий коло 1 цм., із немудро виробленої й зле випаленої глини; верхня частина покрита ямами, видавленими ногтем; другий з дуже добре виробленої, очевидно на колесі, й добре випаленої урни, внутрішня сторона вироблена недбало і нерівно, зверхня покрита вся рівнобіжними рівчачками, але по сировій глині вони подекуди стерті і здерті (жов).

З пізнійших памяток Звенигорода згадаю одну: се церковний напрестольний хрест, дарований 1705 р. Філаретом Кошачковським, ігуменом межигорським (пізніше — від 1707 р. мгарським) до своєї родинної церкви. Він аложений з двох тоненьких ажурних деревляних хрестів, розділених новою атласною підшивкою; один хрест обвитий лозою, над хрестом мнці, в горі голуб з підписом: АХЪ ТВОМ ВЛАГІМ НА., в боку символи страстей, другий має Божу Матір а з 4-х боків шестокрильців, в горі звич. монограм Марія. Він оправлений в срібло з сердоліками (карнеолями) і має напись:

[Σ]ΕΪ ΣΤΙΝ ΚΡΕΣΤΪ ΚΟΪΤΟΜΪ ΣΒΟΝΜΪ ΒΛΪΣΜΪ
ΣΠΡΒΙΛΪ ΒΣΕΥΕΣΤΝΙΝ: ΙΕΡΟΜΟΝΑΧΪ ΦΙΛΑΡΕΤΪ ΚΟ-
ΪΤΙΑΚΟΒΣΚΙΝ ΙΓΥΜΕΪ ΜΕΪΪΓΟΡΣΚΙΝ ΚΙΕΒΣΚΙΝ ΙΝΔΙΑΛ
ΕΓΟ: ΔΟ ΧΡΑΜΪ ΣΤΪΛΙΑ ΧΪΑ ΙΚΟΛΙΪ ΒΟ ΕΪΡΕΣΤΒΙΕ
ΣΒ(ΟΕ..) Ι ΓΡΑΔΙΑ ΔΕΖΒΙΝΙΓΟΡΟΔΙΑ ΖΙΑ ΕΪΨΧΕΝΙΕ ΓΡΪ-
ΧΟΒΪ ΣΒΟΙΧΪ Ι ΡΟΔΙΪΧΟΒΪ ΣΒΟΙΧΪ — (дрібнійше) Ροκς:
Ѓ:ψ̄:ѣ: мцм: декврим: з: днѣ:

Його краєнином і свояком мабуть був Іля Кошачковський, „уставник монастиру межигорського“, звістний як власник інте-

ресного збірника „Лѣтописцы Волыни и Оукраины“, що під кінець свого життя „близко отечества своего до монастыра Подгородиского зближивши ся“, умер тут 1720 р.¹⁾

¹⁾ Сборникъ лѣтописей относящихся въ исторіи южной и западной Руси с. XIII.

Печатка з Ступниці під Самбором.

Реферат М. Грушевського.

Кілька років тому — 1895 р. знайдена в Ступниці коло Самбора (коло милі від міста) дуже цікава й досить загадкова оловяна печатка (молібдобуля), діаметра 2,8 до 3 см., товщини 2—3 мм., тепер перебуває в музеї львівської Ставропітії.

Як видно з долученого рисунка (з діаметром побільшеним у двоє) вона має з одного боку фігуру в византийських імператорських інсигніях, в короні з хрестиком і перловими привісками, з скиптром в одній руці, з мечем у другій; ліва сторона

фігури потерпіла від малої ровколини і якогось удару; ще більше потерпіла напись, невиразна, а до того іще знищена часом. З правого боку фігури, коло скитра в сліди двох букв, з котрих верхню можна-б уважати за **N**, нижня знищена до непізнання, з лівого можна-б припустити таке:

$$\begin{array}{c} O \\ K \quad ? \\ \quad ? \\ \Sigma + T \text{ або } T \\ H \end{array}$$

одначе верхнє **O** скорше має вигляд монограми, нпр. **O** з малим **a** в середині¹⁾.

Друга сторона заховала ся зовсім добре і читасть ся без всякої трудности:

$$\begin{array}{c} +K \overline{E} B O \\ H \Theta \Theta I T \Theta \\ \overline{G G} \overline{J U A} \\ K \overline{G} N \end{array}$$

себто *Kύριε βοήθει τῷ σῶ δουλω Κωνσταντίνῳ.*

На перший погляд — найбільше просте й легке пояснення, що само йде в голову, — що маємо перед собою печатку візантійського імператора Константина. Така гадка насунула ся мині, коли глянув я на сю печатку, такуж гадку висловила віденська центральна комісія старинностей, такий же погляд дав і вч. Іюстав Шлюмберже, до котрого я звернув ся з своїми гадками у сій справі. Коріфей візантійської сфратістики звернув мою увагу на те також, що форма імператорської корони — сі перлові привіски вказували-б на XI вік, що з рештою і сам по собі а ргіогі представляв ся одиноко можливим. З трох імператорів Константинів XI в. печатки Константина Мономаха і Константина Дуки мають иньші типи, отже полишало ся-б признати сю печатку печаткою візантійського імператора Константина VIII (1025—1028).

¹⁾ Написи сеї не могла відцифрувати й віденська центральна комісія, котрій послано печатку, а добродію Шлюмберже, на жаль, не міг я, не будши власняком печатки, післати оригінала.

Византийська цісарська печатка XI в. — се була-б на нашій території новина дуже цікава, але власне се й насуває різні непевності й сумніви. Що мала робити цісарська грамота в 20-х рр. XI в. під Самбором? Саме се місто не звісне в сих віках, а й иньшого в сусідстві його ніякого не знаємо. Окрім того сі двадцяті роки — найтемніший час в історії Галичини, коли про неї нічого не знаємо. Припускаєть ся досить правдоподібно, що Галичину треба розуміти в тих Червенських городах, котрі забрав Болеслав в 1018 р., а привернув назад до Київа Ярослав 1031 р.¹⁾, але безпосередніх вказівок на се нема, як і взагалі ніяких звісток про Галичину не маємо. Далі, чи мав час Константин VIII, сей нездарний і взагалі пасивний володар, під час свого короткого пановання запускати ся в якісь льокальні галицькі відносини...? Чи припустити, що печатка попала сюди випадково, що вона призначала ся якомусь иньшому більшому володарю?

Супроти всяких таких непевностей насуваєть ся гадка, чи не маємо ми тут якусь инакшу, не цісарську печатку? Прецінь напись коло портрета можна-б читати і **ΟΑ ΚΩΝΣΤΗΝ | ΗΥ** та уважати образом сьвятого Константина Великого, патрона незвісного власника печатки (печатки з його образом звістні — див. Schlumberger Sigillographie byzantine р. 17, а й таке читанне написи в права, на ліво хоч рідко, але стрічаєть ся на написях). Тоді-б ми могли сю печатку прийняти за печатку руського митрополита або й місцевого єпископа галицького чи перемишльського, в XI—XIII в., і се було-б зовсім натурально, бо таких грецьких печаток руських єпископів маємо подостатку.

Одначе такому толкованню на перешкодї стає одна трудність — брак німба коло образка, що дуже рідко стрічаєть ся. Зі сторони археологічної, себто сфратістичних прикмет печатку сю правдоподібніше треба уважати цісарською²⁾, тільки що до

¹⁾ Про се див. мою Історію України-Руси, II, с. 9 і 15, тамже про русько-византийські відносини с. 24—6.

²⁾ В останнім листі до мене, на гадку про апріорну правдоподібність якоїсь єпископської печатки, д. Шлюмберже пише: *L'absence de nimbe me parait indiquer qu'il ne s'agit point de Saint Constantin. Je crois beaucoup plus á un sceau impérial, cependant l'absence de tout titre est inquiétante.*

обставин — як ся печатка могла сюди потрапити, прийшло ся-б поставити великий знак запитання або запустити ся в різні гіпотези, в тім роді, що мовляв цісарське византийське правительство шукало якоїсь опори на Підкарпатю для угорської політики, як то було століте пізнійше, або що небудь подібне, не неможливе, але й не дуже правдоподібне.

Суспільні верстви та політичні партії

в Галицькім князівстві

до половини XIII століття

написав Др. Мирон Кордуба.

Про внутрішні справи Галицького князівства писали у нас досі не багато і то лише принагідно. Сам там, при обговорюванню історії сеї частини Руси в цілости, або її поодиноких діб, приходила й ся тема на денний порядок. Одначе звичайно брали ся за неї прихалцем. Внутрішні відносини вважали чимсь побічним і вдоволяли ся поодинокими відірваними замітками без звязи. Так стало ся в „Історії Галицько-Володимирского кня-

Подаючи сю розвідку, редакція мусить признати, що деякі тези ш. автора ледви чи можуть бути приняті; і так та ріжниця, яку він хоче перевести між термінами: бояре і галицькі мужі, в дійсности ледви чи істнувала; ш. автор не звернув увагу, що київска літопись, що вживає назви галицькі мужі, поруч сього вживає нпр. назви муж взагалі для означення бояр-дружинників: нпр. в оповіданю про галицькі події під 1152 р. ми стрічаємо „мужів Ізяславліх і королевих“ (ст. 313), муж руский (= київський, для означення Ізяславового боярина, с. 319), під 1153 р. маємо побіч себе галицьких мужів (= Галичан) і „Ізяславліх мужів“, що тут ще трохе низше звуть ся його дружиною (с. 322); коли Галицько-волинська літопись не уживає назви „галицьких мужів“, а тільки назву „бояр“, то се, очевидно, є стилістична, а не предметова ріжниця. Подібно і виводи ш. автора про значінне „отроків“ упадають нпр. при порівнянню з Іпат. с. 152 (1093 р.), де князь хвалить ся, що він має 800 отроків (очевидно — рядової дружини, війська). Але попри сі й деякі дрібніші, як мені здасть ся — помилки, студія ш. автора містить чимало інтересних спостережень, що будуть, надіємось, в подякою приняті всіми, хто студіює нашу давню історію. *Ред.*

жества“ Зубрицького¹⁾, так само і в „Історії Галицько-Володимирської Русі“ проф. И. Шараневича²⁾. Більш уваги і основного обговорення найшли ці справи в монографії проф. М. Дашкевича: „Княженіє Данила Галицького“³⁾. Одначе сей учений звернув ся головню лише до т. зв. боярського питання тай при нїм прийшов до вислідів, на які не все можна годити ся. Серґєєвіч у праці „Вѣче и князь“⁴⁾ зайняв ся більше відносинами великого князівства Київського та північних земель, дотикаючи нашого поля лише побічно. Деякі замітки до сего питання можна також найти в праці Линниченка: „Черты изъ исторіи сословій въ юго-западной (Галицкой) Русі XIV—XV в.“⁵⁾. Останніми часами висловив кілька гадок про галицьке боярство проф. Михайло Грушевський⁶⁾, у своїм відчиті.

Правда, що материял, який стоїть до нашої розпорядимости, вельми скупий і невеличкий. Лише полудневі літописи, Київська, а головню Галицько-Волинська служать тут певним жерелом. Декуди стрічають ся відомости і в польских жерелах, але для внутрішніх галицьких справ мало там найдеть ся певного. Особливо обережно приходить ся поводити ся в оповіданєм Длуґоша. Хоч він про політичні події оповідає богато справедливого, та будучи писателем XV-го столітя не може вважатись жерелом для історії внутрішнього ладу Галицького князівства у XII та XIII столітя. Відомости инших літописей доривочні і роскинені. Оповіданя про внутрішні усобиці, наріканя на гордість бояр, дрібні описи — се материял, з якого треба складати образ тогдішніх відносин. Він і мусить бути неповний, бо найважнішого жерела для таких писань, себ-то грамот, з тих часів зовсім не маємо ніяких.

Ще кілька слів для оправданя, чому ми думаємо закінчити свою роботу половиною XIII в. Се пора, в котрій уставлює ся власть князя, чи то короля галицького в централістичнім, і навіть абсолютистичнім дусі. Се діє ся, як побачимо, не без впливу Татарів, що як раз під ту пору з'явили ся в східній Европі. Отже в поставлених нами границях маємо перед очима перебіг цілої боротьби між обома елементами: монархією й аристократією або олігархією. Та боротьба переходить аналогічні етапи в подібную боротьбою у заходній Европі. Лише серед змінених обставин одержала вона в Галичи окреме пятно.

¹⁾ Львів 1852. ²⁾ Львів 1863. ³⁾ Київ 1873. ⁴⁾ Москва 1867. ⁵⁾ Москва 1894. ⁶⁾ „Галицьке боярство“ в. XII—XIII в. Записки Наук. Тов. ім. Шевченка т. XX. ст. 1—20.

I. Суспільний поділ. Бояри.

Заки Галицька земля виборола собі самостійність, належала вона до Київського князівства і була довгий час спірним тереном між Польщею і Русію, як найдалше на захід висунена країна. Се замітна проява, яка повторює ся майже у всіх державах, що такі країни в часом стають власністю немногих великих панів і що тут розвиваєся господарка лятифундіїв. Противно, землі, що лежать близько осередка держави, розпадають ся на малесенькі уділи і помагають витвореню дрібної шляхти. Так було і на Русі, де в окрузі Києва витворила ся дрібна шляхта, а у теперішній східній Галичині, могуті лятифундії великих бояр. Так само і в Польщі, де в т. зв. Великій Польщі земельна посілість роздробила ся на малі газдівства, а в Мало-Польщі, теперішній західній Галичині спочивало земельне володінє в руках кількох могутних панів. З розширенєм Польської держави посував ся округ великого газдівства чим-раз то більше на схід, аж під початок нових віків опинює ся по над Дніпром, в ширшій окрузі Києва, що під той час і одержав назву землі граничної, країни, або України.

Так бачимо, що вже географічне положенє Галицького князівства мало свій вплив на його суспільний розвій, а від сього останнього залежала ціла історична і політична доля князівства. Тут маємо новий приклад впливу економічних обставин на хід історії.

На основі сказаного можна вже собі уявити уклад суспільних верств в згаданім краю. Головною, упривілегійованою верствою були само по собі властители великих земельних маєтностей, бояри. Економічно сильні, старали ся вони забрати у свої руки й політичне правління. Відсіль їх боротьба проти князя, як репрезентанта централістичних змагань. Се боротьба виповнює цілу внутрішню історію князівства під нашу добу. З боку стоїть простий люд: міщане і селяне. По при них істнували ще й невольники.

Ми починаємо від боярів. Се суспільна верства, котрій судило ся відограти найзамітнішу ролю в історії Галицького князівства, вєяла свій початок, головню, але скажемо вже тут, не виключно, з князівської дружини. Дружина, як у всіх руських князівствах, так і в Галичи, ділила ся на дві частини: більша, лучша дружина і молодша. Сей поділ істнував вже за часів перших князів на прикарпатській території. Се знаходить підтвердженє у словах Василька: „Реку брату своєму Волода-

реви и Давыдови: дайта ми дружину свою молодшюю, а сама пійта и веселитася“¹⁾). Початків боярства треба проте дошукуватись у більшої, лучшої дружини, як то вже сама назва²⁾ показує. Одначе по-при се мусіла вже в початках галицької історії істнувати краєва земельна аристократія. На сю думку наводить нас і виріжнюване „галицьких мужів“³⁾ від бояр в літописи. Замітимо, що слово „мужь“ вживає літописець лише на означенє висшої верстви суспільности. Проф. Дашкевич⁴⁾ не хоче признати ніякої ріжниці між боярами і „галицькими мужама“ і опирає ся в тім на слова останніх до князя Ярослава: „како ны будеть отець твой кормилъ и любилъ“⁵⁾). Сі слова, каже д. Дашкевич, могла сказати лише дружина князя. Се не перешкаджає одно другому. Тубильна земельна аристократія могла також вступати у службу князя і, як се опісля докажемо, так і робила. Через се вона з часом зілзяла ся з дружиною. Тому могли вони, як дружинники князя, говорити про „кормленє“ їх князем. Дружина в тіснійшій значіню все була привязана до особи князя, відсіля й літопись часто зове бояр „княжими“. Противно, назва „галицькі мужі“ вказує на тіснійшу звязь з краєм, територією яко такою. Далі, годі припустити, щоб при означуваню ріжних суспільних верстов одно поняте мало дві назви, за котрими не крила ся-б ніяка ріжниця.

В кінці докази подає нам літопись, котра на однім місци виразно відріжняє „галицьких мужів“ від княжої дружини: коли „галицькі мужі“ зворохобили ся прогив Володимира Ярославича, той утік разом зі своєю дружиною⁶⁾).

При тім замітне, що назва „галицькі мужі“ приходить лише в т. зв. Київській літописи. В Галицько-Волинській літописи нема її зовсім. З сего приходить ся вивести, що під кінець XII ст. обі части, себ-то бояри і „галицькі мужі“ зливають ся вже зовсім у одно, так що оба імена уживають ся без ріжницьі, а на кінець се останне зникає. Mutatis mutandis, се той самий процес, що у старій римській терминольоїї з patres conscripti.

Як сказано, у тринайцятім столітю зникає ріжниця між боярами і „галицькими мужама“. Се віляне обох верств на-

¹⁾ Лаврентієвська літопись — Полное собр. лѣтописей, С. Петербургъ 1846 т. I. ст. 23. ²⁾ Бояре, бояре = більші, значнійші люди. ³⁾ Галицькі мужі. ⁴⁾ Княженіє Даніїла галицького, ст. 23. ⁵⁾ П. С. Л. II. 52. ⁶⁾ П. С. Л. II. 177.

ступило наслідком придбання земельної власности боярами. Перехід розвою дружини, яка первістно мала виключно воєнний характер, у земельну аристократію, відбув ся в Галичині найшвидше і найбільш замітно. Він найбільш зближений до аналогічної перебіги у західній Європі. Так як там, і в Галичині розділював князь між поодиноких членів дружини земельні володіння. Що так дійсно було, довідуємо ся в літописи. Особливо замітні тут слова галицьких дружинників до Ярослава перед битвою з Із'яславом 1152 р.: „Ты еси молодець а поѣди прочь... како ны будешь отець твой кормилъ и любил, а хочемъ за отца твоего честь и за твою, головы своя сложити... ты еси у насъ князь одинъ, оже ся тобѣ што учинить, то што намъ дѣяти?“¹⁾. Недавно в російській літературі велась полеміка про значінє слова кормлене; деякі хотіли виводити значінє єго від кормованя²⁾, одначе тут воно вказує виразно на се, що дружинники діставали землю до заряду і уживаня. Се доказує иньше місце тої самої літописи: „Данилъ... прія землю Галичьскую и розда города бояромъ и воеводамъ и бѣаше корма у нихъ много“³⁾. Ся подвійна згадка про корм робить безсумнівим, що з наданєм міста була получена й якась земельна власність. Ще яснійше бачимо се при оповіданю про події 1240 р. Там каже літописець: „Бояре же Галичьстии Данила княземъ собѣ называху, а самѣ всю землю держашу“ і вчислює, як поодинокі бояри позагортали цілі шматки землі і заряджували ними⁴⁾. Князєви Володимирови волинському днесли слуги (в р. 1287), що його брат „даєть городъ Всеволожь бояромъ и села роздаєть“⁵⁾. Ще в половині XII ст. бачимо, що поодинокі бояри володіють навіть більшими городами, як княжі урядники. У Звенигороді згадує ся Іван Кодисевич „Володимиръ мужъ“ воеводою сего города⁶⁾.

Так ішла перебіга бояр-дружинників у земельну аристократію. Ми вже зазначили, що дружина первістно була привязана до особи князя, а не до краю. Коли князь переходив з одного стола на другий, а діяло ся се часто, дружина йшла за ним; коли по смерти одного князя, приходив иньший на стіл, приводив свою власну дружину. Сей звичай був по всіх руських

1) Іпат. літ. II. С. Л. II. 84. 2) Пор. Грушевський: Галицьке боярство XII—XIII в. ст. 2, замітка 1. 3) Волинско-Галицькая літопись, вид. Петрушевича, Львів, 1871, ст. 52, §. 301; низше цитує ся се виданє, як найбільше розповсюджене в Галичині. 4) Ibidem ст. 62—63. § 393—394. 5) Ibidem ст. 124. § 897. 6) П. С. Л. II с. 22.

князівствах росповсюжений. Не так у Галичи. Там бачимо бояр Володимирка в дружині його сина: „како ны будеть отецъ твой кормиль и любиль“ кажуть вони до Ярослав¹⁾. Тому що володіла все та сама династія і по батькови вступав син на княжий стіл, то-й від р. 1124 не було потреби змінити дружини. Бояри, збогачені у війнах і управою поодиноких округів, придбали собі просторі земельні посілости і через се привязалися до краю. Далі й округи віддані під заряд вважалися приватною власністю і переходили з батька на сина. Через се змінилися відносини бояр до князя. Вони не чули вже себе залежними від него, і мали свободні руки. Ся зміна відносин між князем і боярами пробиваєся також і в політичнім життю князівства вже під кінець XII ст., а головню у першій половині XIII ст.

Зіляне бояр яко дружинників з краю, місцевою аристократією йшло ще й другою дорогою. Місцеві аристократи, в початку мабуть лише менш заможні, вступали у княжу дружину, бо се вважалося почесним і давало нагоду до придбання майна. Але й для богатих людей не було безхосенним вступати у княжу службу і стояти близше князя. Се були ті „галицькі мужі“, яких кормив Володимирко, очевидно названі так літописцем, щоб означити їх походжене і відрізнити від иньшої дружини. З рештою журба: „ти у нас один, коли тобі що злого стане ся, що ми пічнемо?“ була-би неоправдана, колиб не була висказана людьми привязаними до земельної власности. Безземельна дружина дуже часто мандрувала з одного уділу і від одного князя до другого. Бояри моглиб се сказати хиба під кінець століття, коли вже вжили ся у свої нові маєтности і придбання. При тім бачимо, що „галицькі мужі“ яко члени дружини і слуги князя брали участь в поділі добичи і землі і так побільшали свої альюдияльні посілости.

Ми кілька разів назвали бояр „земельною аристократією“. Чи були вони справді так богаті? Про се находимо кілька заміток з часів найбільшої їх могутости. Володислав каже про Ігоревичів, що короткий час володіли у Галичи: „Имѣніе ваше — каже він до перемиських бояр — розграбиша и дщери ваша даша за рабы ваша“²⁾. Коли бояри: Володислав, Судислав і Пилип попали у неволю до Угрів: „и много имѣнія давъ, Судиславъ же во злато перемѣнися, рекше, много злата давъ

¹⁾ Ibidem 84. ²⁾ Вол.-Гал. літоп. ст. 26. § 51.

избавися“¹⁾). Коли Угри убили Михайла Скулу „а главу его сосеѣ коша, трои чѣпи сняше золоты“²⁾). Угорського вождя Филю полонив паробок Добрині³⁾). В р. 1229 напав Дамоюка двір Судислава і найшов там множество вина, овочів, напиктів а також копий і стріл⁴⁾). „Великими даръми“ виеднали бояри в Угрів забите Ігоревичів⁵⁾). Також і польські хроністи оповідають багато про богатства і достаток галицьких бояр. Коли польський князь Лешек наступив на галицьку землю: „proceres... argenti, auri talenta innumera, gemmas, vasa et vestes generis exquisitissimi, omne sericorum, omne prestantissimarum genus rerum offerunt, et protensius illaturos pollicentur“⁶⁾). Інтересну звістку находимо в одній угорській королівській грамоті: король Беля IV надає Русинові Малядікови земельну посідість на Угорщині за се, що той позичив йому 30 марок золота. Гроші ті приніс зі собою Малядік утікаючи з Галича від Татар⁷⁾).

Ще одна обставина промавляє за сим, що поодинокі боярські роди мали власні земельні маєтності, котрими заряджували довгий шмат часу, отже дідично, і закладали там осади. Доволі значне число місцевостей в Галичині має назви, що пригадують відомі нам боярські імена, з якими вони мабуть стоять у тентичній звязи⁸⁾).

Також і више духовенство було дуже заможне. Слуги перемиського єпископа мали: „тулы бобровье и прилбицѣ волчьє и борсуковыє“⁹⁾).

Зі всіх наведених уступів видно перш за все, що бояри мали великі маєтності, мали свої окремі двори, удержували

¹⁾ Ibidem ст. 28. § 68. ²⁾ Ibidem ст. 31. § 99. ³⁾ Ibidem ст. 33. § 126. ⁴⁾ Ibidem ст. 45. § 233. ⁵⁾ Ibidem ст. 27. § 63. ⁶⁾ Chronica Magistri Vincenti. Monumenta Poloniae II. 440. Chronica Boguphali Ibidem II. 546—547.

⁷⁾ ...Maladik Ruthenum ad nostram gratiam recepimus...; idem XXX marcas auri, quod de captivitate a Tartaris aufugiens, secum apportavit, nobis mutuo concessit cum suprema fidelitate... Fejér. Codex diplom. Hung. t. IV. p. 3., ст. 59—60.

⁸⁾ Так маємо боярина Іллю Щепановича (Ibidem 24. § 40.) і село Щепанів у Підгаєцькім повіті; боярина Михалка Глібовича (Ibidem 31. § 98.) і село Глібів у Скалатськім повіті; боярина Давида Вишатича (Ibidem 49. § 266.) і місцевість Вишатичі коло Перемишля; боярина Юрія Домажирича (Ibidem 63. § 395.) і село Домажир коло Лівова; боярина Семюнка Черного (Ibidem 39. § 174.) і місцевість Черна коло Ясла; боярина Станислава Микулича (Ibidem 44. § 216) і містечко Микуличин у Надвірнянськім повіті.

⁹⁾ Вол. Гал.-лѣт. 65. § 413.

невільників і челядь а що більше — власну військову дружину. Про сю останню справу говорити зможемо опісля. Коротко кажучи: їх суспільний лад у дуже многих точках подобає на західно-європейський феодалізм. Замітно й те, що польські хроністи¹⁾ та угорські грамоти²⁾ зовуть їх часто „*barones*“. Папська булля до Данила з р. 1247³⁾ величає бояр „*magnates regni*“. Ціла різниця від західних феодалів обмежає ся на се, що бояри не мали ніяких правих привілеій.

Окрім географічного положення, котре, як ми вже згадали, сприяло витворенню земельної аристократії, мабуть не мало причинило ся до більшого скріплення боярського елементу в Галичині й суєдство та часті вносини в Польщю та Угорщиною. В тих двох державах, як відомо, аристократія загорнула під ту пору цілу управу в свої руки.

Чи, і о скільки була боярська гідність дідична? Чи можливо доказати, що син вступав у гідність батька? Про сі два питання висказав ся вже проф. Дашкевич⁴⁾ і то у тім напрямі, що боярський чин був дідичний. Одначе і тут треба виділити початкову добу і оглянути її в окремої точки погляду. Тоді бояри не творили окремої кляси. Становище дружинника було, як сказано, вигідне і проте син боярина старав ся його також осягнути. Їм се мабуть пересічно вдавалось, завдяки впливу батька. Аж коли бояри стали кращою аристократією і по всякій імовірности крім наділеного їм февда мали ще-й приватні альюдияльні маєтності, дідичність боярської гідности перейшла у правило. Важний доказ на дідичність у боярським стані в XIII ст. находим у літописця під роком 1208⁵⁾. Боярин Володислав говорив до перемиських бояр: „братье... не сіи ли избиша отци ваши и братью вашу, а инѣи имѣніе ваше розграбиша... а отчьствіи вашими владѣша иніи пришелци“. Отже брати і батьки сих бояр були також боярами, бо тут іде мова про переслідуване бояр Ігоревичами. Далі мали бояри „отчьства“, родинне майно, котрим тепер распоряджала дружина, що прийшла з Ігоревичами. При сім підносимо, що се оповідане літописи дає ще оден доказ про земельну власність бояр. На иньшій місци оповідає ся: „и ять бысть величавий Філя паробкомъ Добрыни-

¹⁾ *Chronica Magistri Vincenti*, cit. l.; *Dlugossii, Historiae Polonicae lib. IV. ad a. 1127.* ²⁾ *Fejér. Codex diplomat. Hungariae IV. 1. st. 396—397 і далі.* ³⁾ *Turgenevii. Monumenta Russiae historica I. 64. ч. LXXII.* ⁴⁾ *Op. cit. 26 sq.* ⁵⁾ *Вол. Гал. літоп. с. I. ст. 26. § 51. Пор. Дашкевич op. cit.*

номъ, згоже лживый Жирославъ укралъ бѣ, и облечену ему бывшую про него погуби отцину свою“¹⁾). Літопись згадує цілі боярські родини, як Молибоговичів, Арбузовичів, Волдрисів. А родини боярські були численні; так нпр. згадано під р. 1230, що 28 Молибоговичів попали ся у полон. Так говорить ся крім боярина Володислава ще й про його двох братів: Ярослава і Ярополка, або далі Станиславич Іванко і його брат Сбислав²⁾; Мойси і його брат Степан³⁾). Про дідичність стану не можна тут дати, до попередно наведених, ніяких нових доказів, тому що бояри названі у літописи не родовим іменем, а хрестним і батьковим⁴⁾). Одначе саме ся обставина, що синів означували батьковим іменем вказує на се, що і батьки їх належали до боярського стану, так що літописець вважав безпотрібним додавати ще родове імя. Одначе назви родові вживали ся і деякі такі переховались в жерелах⁵⁾).

Коло половини XIII ст. творять вже бояри окрему класу, до котрої новим людям, низького роду годі було втиснути ся. В літописи згадані лише два подібні факти. Боярина Судича зове літописець поповим внуком⁶⁾), а про двох иньших: Лазора Домажирича та Івора Молибожица каже, що вони були „отъ племени смердьа“⁷⁾). Так власне ся обставина, що такі факти згадують ся у літописи, показує на се, як рідко таке діяло ся. На таких нових бояр всі иньші дивились з легковажанем і погордою, а навіть літописець висловляє ся в наведених місцях про них подібним способом.

Бояри були не лише дружинниками князя; вони складали також його прибічну раду. Дума, сей важний чинник у політичнім житю князівства, складала ся власне з бояр. Се був їх обовязок і право. Часами являли ся митрополит і єпископи на нарадах думи. Один такий факт згадує ся в описи подорожи Пляно-Карпінї. Коли він хотів приєднати Галицьке князівство для унії з Римом, „Wassilko — оповідає він — fecisset venire episcopos suos, nos etiam monuimus eos et etiam duximus, in quantum potuimus, tam ducem, quam episcopos et alios

¹⁾ Ibidem 33. § 126. ²⁾ Ibidem 28. § 79. ³⁾ Ibidem 50. § 293.

⁴⁾ Так нпр. неможливо з певністю сказати, чи названий у літописи Держикрай Володиславич (Ibidem 36. § 145.) був сином Володислава Витовича (Ibidem 31. § 103.) чи якого иньшого Володислава.

⁵⁾ Молза; Скула (Ibidem 31. § 99.); Орѣшко (Ibidem 41. § 191.); Маляїк (Fejér. Dipl. Hung. IV. 3. ст. 59). ⁶⁾ Гал.-Вол. літопись ст. 63 §. 393. ⁷⁾ Ibidem 63. § 395.

omnes qui convenerant¹⁾). Тут отже на деннім порядку ставало як раз церковне, релігійне питання. Засідання думи були часті, одначе число членів думи не було мабуть дуже велике. Хоч дума не була ніякою офіційною інституцією і мала лише особисте значінє для князя, вважало ся річю конче потрібною, щоб князь у всіх важних случаях питав у неї ради. Залишенє свого звичаю уважали за обмеженє боярських прав і самоволю. Замітний тут закид літописи против князя Володимира Ярославича: „Думы не любяшеть съ мужами своими“²⁾). Рішенє думи не обовязувало князя, се залежало від його свобідної волі, чи він його придержував ся чи ні. Але дуже часто бачимо, що князі дійсно поступають за радою бояр. Так напр. Володимир Ігоревич шле свого посла у Володимир „со совѣтомъ Галычкыхъ боярь“³⁾). Такі рішення думи дотикались часто й приватного жита і відносин князя. Про справу Ярослава скажемо опісля; Мстислав Мстиславич віддав свою молодшу дочку синові угорського короля за жінку, спонуканий до сего боярською радою⁴⁾). Часом скликували бояри думу самі, не призиваючи князя до участі. Така дума мала все революційний характер і її скликували для безпеки своїх станових інтересів. Коли приготовлювали конспірацію на Володимира Ярославича, галицькі мужі бояли ся князя убити, „зане не вси бяхуть въ думѣ той“⁵⁾). В р. 1230 зібрали ся бояри на думу, щоб Данила убити⁶⁾). Чи така ексклюзивна боярська дума сходила ся правильно і в звичайний час, для обговореня справ своєї верстви, на се годі дати відповідь.

Відносини бояр до низшої верстви народа, були, о скільки судити можна, доволі неприязні. Ми вже запримітили, що простий люд мав иньші симпатії, як упривіліювана верства і що інтереси обох класє розходили ся доволі сильно. По при се знаходимо в літописи деякі місця, які просто вказують на гнет людям від бояр. По татарськїм нападі „Доброславъ же вокняжилъ ся бѣ и Судычъ поповъ внукъ, и грабляше всю землю. Григоръ же Васильевичъ собѣ горную страну Перемишльскую мышлаше одержати, и бысть мятежъ великъ въ землѣ и грабежь отъ

¹⁾ Johannes de Plano Carpini, Historia Mongolorum. Recueil de voyages et de mémoires publié par la soc. de géographie IV. 735.

²⁾ П. С. Л. II. 136. ³⁾ Вол. Гал. лѣтоп. оп. с. 22. § 16. ⁴⁾ Ibidem 39. § 173. ⁵⁾ П. С. Л. 137. ⁶⁾ Вол. Гал. лѣтоп. оп. с. 48. § 251.

них⁴). Також і Данило робить боярам закид, що вони граблять землю⁵).

Як велике було число галицьких бояр, про се не маємо ніяких статистичних відомостей. Лише два рази знаходимо в літописи подані числа, які дають основу до означеня сього бодаї в приближеню. Раз згадує ся, що в одній боярській родини Молибоговичів попало в неволю 28 осіб⁶). На другім місци оповідає ся про намір Ігоревичів вирізати ціле галицьке боярство, і що при тім 500 бояр таки справді погибли⁷). Се число здає ся многим, а також проф. Дашкевичеві⁸) за велике, через що вважають його пізнішою вставкою. Одначе ми не знаходимо тут ніякого побільшення, бо тут іде бесіда про число осіб, а не родин, а як слідно з першого прикладу поодинокі боярські родини були доволі численні. Сама Галицько-волинська літопись подає більше як 70 ріжних боярських імен, меньш-більш в один час, і то лише найзначніших, найбільш впливових, які грали визначну роль в політичних відносинах князівства. Без сумніву було по при них велике число дрібного, меньш багатого боярства. В літописи дуже часто стрічаємо назву „велици бояре“⁹), що вказує на істнуванє, в противність сьому, дрібного боярства. Подати докладно число всіх бояр не можливо. В усякім разі доходило їх число в перших десятках літ XIII столітя до двох тисячів.

Тепер переходимо до огляду становища, яке займали бояри в політичних справах свого князівства.

В початках свого роввою, ще як „лучша“ частина дружини, були бояри цілковито залежні від князя і держали все його сторону. При його боці стояли в боротьбі против простого люду, міщанства, і піддержували князя всіми силами. Коли в р. 1144 Галичани підняли бунт против Володимирка і посадили на княжий стіл Івана Ростиславича, зібрав Володимирко свою дружину і підступив під стіни Галича. В р. 1153 в літописи, на місци вже кілька разів цитованім¹⁰), знаходимо оповіданє, як галицькі мужі, що були в дружині князя, намовляють його усунути ся на безпечне місце, бо вони хочуть самі боротись і положити голови за честь князя і його батька. Се й легко зрозуміти. Інтереси боярства і князя були тотожні. Що могутнійший був князь, то

¹) Вол. Гал. лѣтоп. оп. с. 63. § 393. ²) Ibidem ст. 63. § 394.

³) Ibidem ст. 48. § 257. ⁴) Ibidem ст. 25. § 48. ⁵) op. cit. ст. 26. замітка 3. ⁶) П. С. Л. II. 20. ⁷) Ibidem II. 73. П. С. Л. I. 135.

більш щедро міг обдаровувати свою дружину, то більшого значіння і впливу в краю доходила князя дружина супротив прочої людности. Бояри під той час вважались лише слугами й урядниками князя.

Сі відносини змінили ся, коли бояри звільна придбали собі земельні мастности і стали краввою аристократією. Про се ми вже попередю розповіли простору. Як кравва аристократія, стремить боярство до вилу на справи краю і сягає через се в круг діяльности князя. Се веде до конфліктів і боротьби за перевагу. По-при се творять ся між самим боярством партії, неминучі всюди, де починає ся яке небудь політичне житє. Се повставанє сторонництв будемо все підносити і зазначувати в огляді історичного розвою. Тут зазначуємо, що протягом цілого часу від кінця XII ст. аж до середини XIII-го можна зазначити два сторонництва бояр: династичне і опозиційне, при тім останнє багато сильнїше. Династична партія старає ся через сильну звязь в князем прийти до більшого богацтва і значіння; се були головно, як се далі докажемо, меньш заможні, дрібні бояри. Опозиційна партія хотїла се саме досягнути боротьбою против княжої власти.

Перша стріча, перша боротьба княжої власти з боярами наступила вже під кінець довгого володіння Ярослава. Сей князь держав побічну жінку, від якої мав сина Олега. Імовірно, та майже певно, що вона мала великий вплив на правління краю, і підпирала одну боярську партію, мабуть своїх свояків. Законна жінка Ярослава і деякі бояри противної партії мусїли утікати. Одначе незабаром прийшов переворот. Опозиційне сторонництво з боярином Святтополком на передї здобуло собі перевагу, князя піймано, бояр з партії, що доси тішили ся впливом, поубивано, незаконну жінку Настасію спалено публично а її сина прогнано. Ярослав мусїв свято приречи і присягнути, що буде від тепер жити з законною жінкою¹⁾.

Ся приключка кидає ясний промінь сьвітла на деякі внутрішні справи князівства. Що руські князі держали собі наложницї, се було з'явище дуже буденне, як взагалї у сьвітї та в історії. Се не могло отже само про себе бути *casus belli*. Тут мусїла бути політична причина, як ми се вже зазначили. Що тут виступили до боротьби двї партії боярів, про се каже виразно вже сама літопись; боярин Святтополк посидає за про-

¹⁾ П. С. Л. II. 106.

гнаним законним сином князя, Володимиром і передає йому вість: ми піймали твого батька, а його приятелів Чарговичів вирівали ¹⁾. Чарговичі належали проте до княжої партії. В кінці оповідань, що Ярослав покляв ся і цілував хрест „від тепер володіти лише з законною жінкою“ натякає мабуть на се, що з нею прийшла опозиційна партія до правління і впливу. Так покінчилась перша боротьба побідою боярської опозиції.

На смертній постелі передав Ярослав наслідство нешлюбному синові, вже згаданому Олегови. Одначе виступає знову опозиційна партія, ворожа Настасії і її синові, прогонує Олега і садить на княжий стіл Володимира, шлюбного сина Ярослава. Тут захоплюють собі бояри у перше право скидати князя і садити на стіл иньшого, що вказує на їх визначну силу і вплив у князівстві.

Коли опозиційна партія думала, що вespіє зробити Володимира своєю іграшкою, то сильно помилила ся. Він був химерного характеру, а притім мав нахил до деспотизма. Літопись обвинувачує його, що він не хотів мати думи з боярами ²⁾. Так наступає нова проява. Посторонний князь волинський Роман вихіснує ворожий настрій опозиції і веде переговори з боярами, щоб прогнали Володимира і передали княжий стіл йому. Отже між руськими князями не було солідарности супроти бунтівничих бояр; противно, суверенність бояр над князем, право його скидати і саджати на княжий стіл, находить признанє у посторонних князів. Коли Роман опісля кликав князя Рурика на поміч против Угрів, сказав йому: Галичани зробили мене своїм князем ³⁾, і опирав ся на тім у своїх претенсіях.

Осьмілена тим опозиція піднесла бунт. Причина до отвертого виступленя найшла ся швидко. Вона була така сама як свого часу за Ярослава. Володимир мав також нешлюбну жінку, попадю. Се послужило причиною до заяви невдоволеня. Та що се не була властива причина бунту: що жінка Володимира не грала ніякої політичної ролі, бачимо зі слів літописця; „и се рекоша, вѣдаючи аж ему не пустити попадьи, но абы имъ како прогнати его“ ⁴⁾. Одначе і тут не виступили бояри однодушно. „И возсташа на князь свой — каже літопись — и не смѣша его изымати, ни убити, зане не вси бяхуть въ думѣ той,

¹⁾ Отца ти еси еди и пріятели яго Чаргову чадь набилѣ. Ibidem II, 106. ²⁾ Ibidem II, 136. ³⁾ Ведуть мя Галичане къ собѣ на княженіе. Ibidem. ⁴⁾ Ibidem II, 137.

бояху бо ся приятелевъ Володимировихъ“¹⁾. Так бачимо знова партію правительственну, що стоїть по стороні князя. Одначе і тепер побідила опозиція, де була головно краєва аристократія *par excellence*, і Володимир мусить утікати. На стіл приходить кандидат опозиції Роман з Волини, одначе лише на короткий час, бо Володимир спонукав угорського короля до походу на Галич. Але сей не думав воювати в хосен чужого князя; він виправив ся з тим, щоб зробити в Галичині угорську провінцію. На звістку про похід Угрів утік Роман з Галича „разом з Галичанами“²⁾. Які се були Галичани, каже нам та сама літопись кілька стрічок низше: Роман не найшовши помочи в Польщі, прийшов до Рурика, з тими мужами, які його перед тим запросили у Галич. Отже се були бояри з тої самої опозиційної партії, котра прогнала Володимира, і котра тепер утікла, боячи ся пімсти ві сторони давнішого князя. Бо про те, що між тим зайшло: що угорський король задержав Володимира у себе і задумував здобути князівство для свого сина Андрія, — про се не мали бояри обох партій ніякої відомости; так каже Длугош³⁾ і при тогдішніх обставинах се річ дуже імовірна. По тім польський хроніст оповідає, що Угрів прийнято в Галичині з великою радістю і впущено на замок. Прихильна Володимирови боярська партія, що, як знаємо, вістала ся в Галичині, думала, що витає свого князя. Одначе небаром побачила свою помилку. Коли рознесла ся вість про увязненє Володимира і зраду Угрів, мусіло невдоволенє в Галичи виступити доволі явно, бо Длугош згадує про угорські репресії⁴⁾. Через се вже від початку зазначило ся становище обох боярських партій до Угрів. Династична партія виступає против них ворожо і прикликує иншого князя Ростислава, бо Володимир між тим сидів на Угорщині у в'язниці, а Ростислав між иншими верствами людности скоро був дуже популярний. Опозиційна партія переходить звільна на сторону Угрів і побачимо скоро, що вона їх буде постійно держати ся. Так лише зрозуміємо слова літописи, що угорський король віддав заряд князівства Галичанам⁵⁾ і з'узіємо погодити з оповіданєм Длугоша про репресії.

¹⁾ Ibidem. ²⁾ Ibidem. ³⁾ Rutheni omnium eorum, quae a rege Bela Hungariae gerebatur ignari, sed et captivitatis ducis sui Wladimiri expertes — Historiae Polonicae lib. VI. ⁴⁾ Nonnulli vero, qui ad novandas res videbantur proclines capite muletatis. Ibidem. ⁵⁾ Король даде нарядъ Галичаномъ. П. С. Л. II. 137.

Оба жерела говорять правду, тільки їх вісти треба прикладати до різних партій.

Ми згадали, що одна боярська партія прикликала Ростислава на княжий стіл. В літописи згадує ся виразно, що деякі галицькі бояри були в його дружині¹⁾. Одначе бояри були незгідні — каже літопись, і ті, котрих сини і брати були в поруці в руках Угрів, стояли по стороні Угрів. Через се роздвоєне не було вигляду, щоб ціла справа могла удати ся і бояри Ростислава полишили його долі. Се оповіданє послужило проф. Дашкевичови²⁾ доказом для його гіпотези, що всі бояри йшли разом і не ділили ся на ніякі партії. Він підносить, що бояри, котрі держали сторону Угорщини, чинили се лише тому, бо мусіли та боялись за своїх братів та синів. Одначе Угри певно брали поручників не з помежи прихильної їм партії, а від тих, котрим недовіряли. Отже через се вони роздвоїли саму династичну партію. Колиб навіть було так як думає поважаний професор, то звертаємо увагу на се, що ми виразно сказали: — опозиційна партія переходить звільна на сторону Угорщини. Тепер була ще частина сеї партії при Романіва границями князівства.

Династична партія одержала в кінці перевагу і побіду, коло Володимирови удало ся утічи з тюрми і за помочію Поляків прогнати Угрів. Галицькі мужі приймали його з великою радістю — каже літопись³⁾. Чи всі бояри радували ся з його повороту, чи лише партія йому прихильна, се годі певно сказати. Останне має за собою більше правдоподібности, бо коли щось роблять всі бояри, літопись се виразно зазначає⁴⁾. Ся обставина й каже догадуватись, що такі прояви однодушности були дуже рідкі.

Доволі інтересно зложили ся відносини, коли по смерти Володимира 1198 р. волинський Роман засів у друге на галицькім князівстві столі. На нещасте, частина літописи, котра описувала його володінє, пропала і ми обмежені тут виключно на польські жерела. Сим разом прийшов Роман не на зазив бояр, лише заволодів краєм за помочію Поляків. Польський хроніст Кадлубек оповідає, що всі бояри⁵⁾ просили польського князя Лешка, аби він радше сам загорнув землю під своє володінє

¹⁾ Ibidem 137 і д. ²⁾ Cit. loco. ³⁾ П. С. Д. II. 139. ⁴⁾ Так напр. Вол.-Гал. лѣт. ст. 27. § 61. ⁵⁾ Primi ac graecipui Rutheni.

а не накидував їм Романа князем. Вони жертвували йому мно- жество золота і срібла, дорогі одежи і начиння¹⁾. Відкиля-ж ся ненависть або сей страх перед Романом? Предеї, кілька літ перед тим одна партія бояр сама закликала його на княжий стіл до Галича! Сю прояву можна пояснити доволі добре з огляду на партійне становище бояр, на основі попередю сказаного. Що династична партія ненавиділа і бояла ся Романа, се річ зовсім природна, бо вона все виступала против него. Але й опозиційна партія покинула його і перейшла на сторону Угрів, що як знаємо, прогнали Романа з Галича в 1188 р. Тепер бо- яли ся вони пімсти князя, бо гнів Романа мусів в головній шірі звернути ся на зрадників. Так і вийшло, що кандидатура Романа була всім боярам несимпатична; одначе та їх єдність у тій справі ніяк не може служити доказом против погляду, що бояри ділили ся на партії.

Пімста не дала ждати себе довго. Знуцання Романа над боярами увійшли опісля в пословицю. „Romanus... Galiciensium satrapas et eubagionum florentissimos, incautos occupat et trucidat“ — каже магістр Вінкентій²⁾, а Длугош оповідає що Роман „fere universam haliciensem nobilitatem tyrannide sua pecat“³⁾. На кім опирав ся він проте підчас свого володіння? се питанє насуває ся само собою, коли читати висше наведені слова. Чому бояри не прогнали його, коли він виступав против них з такою безоглядністю? На сі питання можна гіпотетично лише відповісти, бо князівство Романа нам взагалі дуже мало відоме. На Поляках опирав ся він не довго; незабаром висту- пив против них з війною. Угорський король був вже з давна його ворогом. Волинські бояри не давали відповідної гарантії против можливого бунту. Отже він опирав ся на нижших вер- ствах людносьть, на галицькім міщанстві.

Деякі політичні події, що зайшли по смерти Романа, ки- дають трохи сьвітла на уклад політичних партий за часу його володіння. Прихильна Уграм опозиційна партія все була воро- жою до його синів, династична стояла за ними. Ся обставина позваляє догадувати ся, що Роман зумів сю партію приєднати для себе і що його переслідуванє було зверненє головно против другої партії. З рештою се лежало в інтересі династичного сто-

¹⁾ Magistri Vincenti Chronica. Mon. Poloniae II, 440 ст. ²⁾ Ibi- dem II. 441. ³⁾ Hist. Polon. lib. VII.

ронництва, погодити ся з новим князем і придбати його ласку, коли сей вже раз зміцнив ся на княжій столі.

Зі смертю Романа виступають доперва оба сторонництва зовсім виразно в політичних подіях, і викликають сю скору зміну князів, яка навіть у руській історії, з винятком одного Новгороду, є незвичайним явищем. Проф. Дашкевич, вірний своїй теї, приймає, що й тут бояри виступали як одноцільна верства і поясняє ту часту зміну князів змаганнями бояр — зміцнити принцип вибору в противність дідичности. Одначе ся теза не видержує критики і не поясняє, чому вже раз свобідно вибраний і прикликаний князь мусів в короткім часі уступати і яку ціль мало підпиране угорського правління. Внутрішню галицьку історію у першій половині XIII ст. можна зрозуміти і розтолкувати лише прийнявши дві боярські партії, а ми будемо старати ся істноване сих партій довести свідощтвами жерел, так як се досі чинили.

За самовластного володіння Романа мабуть заспокоїв ся на часок антагонізм обох боярських сторонництв. Несподівана, нагла смерть Романа застала бояр неприготованих і з початку видно в їх діяльності якусь непевність і брак пляну. Вони присягли на вірність вдові помершого князя і його двом малолітнім синам. Одначе незабаром прогнали їх і покликали собі на стіл Ігоревичів. З огляду на се, що угорський король уїняв ся за прогнаною вдовою і малими сиротами, вельми можливо, що за призовом Ігоревичів стояли всі бояри. Але за короткий час повело ся Уграм дістати князя Романа Ігоревича у свої руки і заволодіти Галичем. Тепер вже видно роздвоєнє між боярами. Одні прикликають князя Мстислава, другі не показують великої симпатії для него, як се слідно з оповіданя літописи: „Галичани прикликали Мстислава і сей прийшов, одначе не міг нічого зробити; Щепанович Ілля вивів його на Галичину могилу і сказав: „князю, ти вже посидів на Галичиній могилі, най тобі здає ся, що ти володів у Галичи“; бо він сьміяв ся з него“¹⁾. Отже боярин Щепанович і його сторонники були вдоволені з неудачі походу Мстислава. В р. 1206 повело ся Ігоревичам заволодіти в друге галицьким столом. І тепер бачимо, що вони змагають до зміненя внутрішнього устрою силоміць. Ігоревичі — оповідає літопись²⁾, зробили змову на галицьких бояр, щоби їх вирізати... і так загинув Юрий Витанович, Ілля Щепанович і иньші ве-

¹⁾ Вол.-Гал. літоп. op. cit. ст. 24—25 § 40. ²⁾ Ibidem ст. 25 § 48.

дикі бояри... а інші як: Володислав, Судислав і Филип утікли на Угорщину. З того виходить: а) Ігоровичі переслідували „великих“, знатних бояр; б) ті бояри утікають на Угорщину, належать проте до опозиційного, прихильного до Угрів, стороництва; справді, опісля часто стрічаємо Судислава як провідника угорської партії; в) се та сама партія, що була ворожа для Мстислава, бо тут виразно назване імя Щепановича Іллї.

Угорський король підпірав під той час все ще кандидатуру молодих Романовичів. Проте утікачі бояри старалися йому підобрити й привели самі Данила на галицький стіл. При тій нагоді згадуєся в літописи виразно, що по прогнанню Ігоровичів всі бояри бажали собі Данила на князя¹⁾. Се річ доволі можлива, бо династична партія все була прихильна до Данила, а для опозиційних бояр було головною річю прогнане ненавистних Ігоровичів. Але як вона осягнула се за підмогою Угрів, бунтуєся знов против матери Данила, котра за час його малолітності вела управу князівства, й проганяє її, а з нею Данила. Опозиційна боярська партія почула себе на стілько сильною, що не бачила вже потреби оглядати ся на Угорщину. Одначе перечеислила свої сили. Ті самі: Володислав, Судислав і Филип, що попередю прикликали угорську поміч, поналися в угорську вязницю і лише золотом окупили свободу²⁾. Тут маємо й доказ на се, що як раз опозиційна партія прогнала Данила, бо названі бояри були її визначними провідниками.

Між тим друга, династична партія прикликала знов Мстислава. Прихильниками сеї партії виступають бояри Яволод і Ярополк, названі в літописи. Та Мстислав не міг поки що удержати ся, бо його стороництво було за слабе, а против него були опозиція та Угорщина. Тому, зараз по повороті више згаданих провідників опозиції, він мусів утікати. Тепер наступило з'явище, яке в цілій руській історії ніде не повторюєся і наглядно свідчить про могутість і силу опозиційної партії. Провідник сего стороництва, Володислав засів на галицькім князійм столі і удержав ся на ній цілі два роки (1210 і 1211).

Одначе се не могло довго удержати ся. Галицькими справами зайняли ся посторонні держави і в недолгий часі після польський князь Лешко до Мстислава та запросив його на галицький стіл. Через се перекинула ся боярська опозиція на другий бік і прикликала Данила і Угрів. Тут згадуєся знов літо-

¹⁾ Ibidem ст. 27 § 61. ²⁾ Ibidem ст. 28 § 68.

пись, що „Галичани вси и Судиславъ“¹⁾ держали під сю хвилю сторону Данила. Натиск положено на се, що і партія Судислава стояла за Данила. Вона воліла малолітнього Данила, котрого могла кожної хвилі прогнати, ніж хороброго Мстислава. Але план не удав ся і Мстислав удержав ся на княжій столі завдяки помочи польського війська, а Судислав мусів утікати на Угорщину. Мстислав поєднав ся потім з Данилом і придбав собі велику популярність в народі.

Опозиційна партія погодила ся на якийсь час з тим станом річий і в Галич наступає на короткий час супокій. Одначе вже в р. 1226 рознесла ся між боярами вість, що Мстислав задумує їх всіх вигубити²⁾. Через се заворушили ся бояри, а головною причиною сего був той сам Жирослав, що опісля виступає як один з провідників угорської партії. Мстислав, дізнавши ся про се, мусів аж через посла цілувати хрест, що такої думки зовсім не має³⁾. Тим одначе бояри не вдовольнили ся і літопись виразно зазначає, що на зазив боярина Семюнка Черного Угри виступили в похід на Мстислава⁴⁾. З опису сего походу легко догадати ся, що король угорський по неудачі, яку потерпів в 1219 р., не мав вже охоти виступати против Мстислава: висше згаданий боярин мусів його впевнити, що бояри перейдуть на його сторону. Угри обложили зпершу всі малі місточка, одначе не важили ся підступити під Галич. Але опозиційна боярська партія дійсно зрадила Мстиславу. Гліб, боярин, очевидно з династичної боярської партії радив Мстиславу заскочити Угрів наглим нападом, але Судислав спротивив ся сему: „не хочаше бо пагубы королеви, имѣяше бо въ немъ надежду велику“⁵⁾. А коли, неважаючи на се, угорський похід нічого не осягнув, боярська опозиційна партія спонукала Мстислава віддати свою дочку угорському королевичови за жінку і передати йому княжий стіл, кажучи отверто князеві: ти не можеш довше володіти, бо бояри не хочуть тебе⁶⁾. Чого прихильна Уграм боярська партія найбільше бояла ся, се було, аби Мстислав не віддав князівства Данилови, і старала ся відвести його від сего наміру, хоч і мусіла признати, що міщанство стоїть за Данилом⁷⁾. Навіть, коли Мстислав хотів на смертнім ложі побачити ся з Данилом, Гліб Зеремієвич не допустив до сего.

1) Ibidem ст. 30 § 88. 2) Ibidem ст. 38 § 167. 3) Ibidem ст. 39 § 168. 4) Ibidem ст. 39 § 174. 5) Ibidem ст. 40 § 182. 6) Ibidem ст. 40 § 185. 7) Ibidem ст. 40 § 186.

Таким чином, лише за впливом і змаганнями опозиційної боярської партії прийшли Угри в 1227 р. знов до власти у Галичи. На сю партію й опер ся угорський королевич. Але династична боярська партія і міщанство були незадоволені правлінням чужинців та ждали лиш нагоди голосно заявити своє невдоволенє. Ся нагода прийшла, коли Судислав, провідник угорського сторонництва, вийшов з Галича в похід. Зараз Галичани післали до Данила і прикликали його, щоб як найшвидше йшов. Коли Данило явивсь під стінами Галича „и приде же Дамьянъ со всеми бояры Галичкыми, со Мирославомъ и со Володиславомъ³⁾ и со многими бояры Галичкыми⁴⁾. Се місце ніби промавляє за гіпотезою єдности бояр. Та коли довше над ним з'упинитись, виходить що иньше. Воно очевидно віпсуте, бо містить суперечність: в разу каже ся, що всі бояри перейшли на сторону Данила, а потім, що лише многі. Перша частина, реченє „со всеми бояры Галичкыми“ є рішучо пізнійшою вставкою, бо приходить між двома іменами, котрі безпосередно до себе належать. Зрештою не треба забувати, що більша частина опозиційної партії була мабуть при Судиславі в поході. Ті, що зістали ся, могли остаточно лише піддати ся під пресєю обставин, видаючи, що вони за слабі, аби опирати ся. Крім того літопись згадує, що Семюлко Чермний, звістний вже нам сторонник опозиційної партії, спалив міст на Дністрі, щоб Данилови утруднити перехід. Ся партія проте була ворожа до Данила. Судислав утік на Угорщину.

Не довго тревало, аж невдоволенє дало себе знов чути. Одначе опозиція не пробує вже прогнати Данила отвертим бунтом, вона хоче його підступно вбити. У тій змові вела перед боярська родина Молибоговичів і знаний вже нам приклонник боярської опозиції, Филип. Сюда вмшав ся й князь Олександр белзький. Змову припадком відкрито, винних спіймано, але опісля пущено на свободу⁵⁾. Що опозиція пробувала сього способу, вказує, що була вона вже сильно ослаблена і не могла відважитись на явний бунт. Данило мав свою боярську партію в Галичині, котра його підпирала; се мусимо против проф. Дашкевича виразно зазначити. Вона підпирає його і тепер у поході на князя Олександра белзького. Літопись підчеркує виразно,

1) Ibidem ст. 45 § 230. 2) Відріжнати від Володислава, що княжив у 1210 р. 3) Ibidem ст. 46 § 235. 4) Ibidem ст. 47—48 § 251—259. 5) Див. вище.

що той сам Мирослав, котрий 1229 р. при облої Галича перейшов до Данила, тепер бере участь в битвах при його боці¹⁾). Протівно Володслава Юриевича називає літопись „невірним“²⁾). Олександра побідили; але Судислав приводить йому угорську поміч, і ціла опозиційна боярська партія громадиться коло него. Климьта з Голих Гір утік від Данила до угорського короля³⁾). Гліб Зереміевич проводив одним угорським відділом войська⁴⁾). Справа Данила пропала безвиглядно і тому не було нічого дивного, що „вси бояри Галичькѣи предашася“. Се не доказує однодушного поступованя, бо се було неминуче в тих обставинах. Так Угри приходять ще раз до власти в Галичині. Судислав стає тепер найбільш впливовою особою в князівстві, і його імя згадується часто по-при імя королівського сина, Андрія.

На щастє, се не тревало довго. В середині самої опозиційної партії мусів наступити якийсь розлад, бо літопись оповідає під 1234 р., що Гліб Зереміевич перейшов від короля на сторону Данила⁶⁾). Мабуть чи не величезний вплив і могутість Судислава викликали зависть у других бояр. Коли Данило став під Галичем, перейшли до нього Доброслав, Гліб і багато иньших бояр. Судислав і Даниш зістались по стороні Угрів⁷⁾). Тут маємо новий доказ для тези, що боярські партії ішли против себе в розріз, а заразом помічаємо, як опозиція що раз то більше тратить вплив і значінє. Наслідком сего було, що Данило знов сів на галицькім столі. Ще на часок прийшлося йому знов його покинути, коли князь Михайло чернігівський підносить свої права на князівство і Половці, його союзники, побідили Данила. Се використовує опозиція до явного бунту. Партія Данила потерпіла сильно в боротьбі з Половцями; ті, що зістались, чули себе слабими і радили Данилови утікати⁸⁾). Замітне, що Угри попірали Михайла⁹⁾); правдоподібно, стало ся се за посередництвом прихильної Уграм боярської партії. Але володінє Михайла було ефимеричним з'явищем на галицькім обрії. Незабаром прогнав його Данило, що тепер вже тривко засїв на княжім столі.

¹⁾ Мирославу пришедшу кь нему на помощь. Вол.-Гал. лѣт. ор. cit. ст. 48 § 260. ²⁾ Ibidem ст. 48 § 262. Мабуть иньший, ніж попередно згаданий (ст. 37). ³⁾ Ibidem ст. 49 § 270. ⁴⁾ Ibidem ст. 51 § 288. ⁵⁾ Ibidem ст. 49 § 270. ⁶⁾ Иступи Глѣбъ Зеремѣевичъ отъ королевича кь Данилови. Ibidem ст. 52 § 300. ⁷⁾ Ibidem ст. 52 § 302. ⁸⁾ Ibidem ст. 54 § 320. ⁹⁾ Ibidem ст. 55 § 330.

Тепер тратить опозиція все більш силу і значіне. Ще в останнє ворущить ся деколи. Так в 1241 р., коли по нападї Татар Ростислав, син чернігівського Михайла, хотїв заволодіти Галичем. Але вже та обставина, що він без битви утік з Галича, доказує, що він з'єднав собі лише мале число прихильників між боярами. В останнє заворушила ся опозиція ще в 1249 р. Тодї наспів Ростислав з угорським військом у Галичину, аби ще раз занепокоїти Данилове князівство. І тепер станули деякі бояри по сторонї Ростислава: один з них, Володислав попав ся в битві Данилови в полон¹⁾. Густинська літопись оповідає навіть, що богато галицьких, ворожих Данилови бояр, попало ся тоді у полон²⁾, але ся звістка не зовсім певна, бо іде зі значно пізнійшої доби. Ми думаємо, що опозиційна партія була під той час вже зовсім ослаблена і без значіня, бо навіть Жирослав, один з її провідників, котрого літопись часто величала „зрадником“, стояв у боротьбі по сторонї Данила³⁾. Ще в одній заграничній хроніці находимо вість про бунт бояр в Галичи в 1252 р.⁴⁾. Але ся замітка суперечна всім відомим подїям сього часу і місцевій літописи, так що ми не вважаємо потрібним привязувати до неї особливого значіня.

Так ми переглянули становище обох партій в історичнім розвою подїй. З сего, що досї сказано, можна виробити собі вже понятє про інтереси і ціли тих сторонництв. Ми вже натякнули, що опозиційна партія складала ся з богатих „вищих“ бояр, династична з меньш значних дрібнійших бояр і урядників. Що в боярській верстві була така соціальна ріжниця, доказано вже висше на основі літописи. Ся ріжниця мусіла повстати хочби лише через звичайну еволюцію. Такі значні бояри гляділи на дрібнійших з легковаженєм і творили родову аристократію. Натяк на се знаходимо в літописи, на місци, де каже ся Лазорови Домажиричови і Іворови Молибожичови, які просили Коломиї, що вони не варті і Вотнина⁵⁾. Так і Кольоман,

¹⁾ Ibidem ст. 71 § 465. ²⁾ П. С. Л. II. 338. ³⁾ Вол.-Гал. лѣтоп. оп. cit. ст. 71 § 465.

⁴⁾ *Bela rex Hungariae consilium et auxilium tulit, ut rex Rusciae, qui apud ipsum tunc degebat, forsitan a suis eiectus, Gertrudem viduam ducis Hermanni duceret in matrimonium, ut ex hoc ipse rex ducatus Austriae et Styriae sibi possit iustus vindicare..... idem rex Rusciae statim auxilio regis Hungariae destitutus redit ad sua. Continuatio Garstensis edid. Wattenbach. Monum. Germaniae Scriptores т. IX. ст. 599.*

⁵⁾ Вол.-Гал. лѣтоп. оп. cit. ст. 63 § 395.

коли засів на галицькім столі, ділить волюсти між оборона бояр „противу достоянію“¹⁾. Що дрібнїйше боярство шукало своїх інтересів в тісній звязи з князем і старало ся при його помочи прийти до значїня, се річ зовсїм природна. На доказ того, що та партія, котру ми обговорюючи історичний розвїй назвали „династичною партією“, складала ся дійсно з найдрїбнїйшого боярства, знаходимо деякі натяки в літописи: сторонників Ярослава і його нешлюбного сина вона називає „Чаргова чадь“²⁾. Слово „чадь“ вказує на щось підряднїйше, нише поставлене і тут може бути поняте в значїню дрібного боярства. Імена бояр, котрі причисляли ся до Данилової партії, находимо в літописи дуже рїдко названі і се наводить також на думку, що вона не числила між собою впливових, визначних бояр. Противно, часто стрічаємо оповїданя про багатство поодиноких членів опозиції: Судислав, Володислав і ин. володіють величезним майном.

Якої політики тримала ся династична партія, можна вже видїти з історичного перегляду. Вона піддержує всіма силами легітимного князя, як се робила попереду князя дружина. Так бачимо її по сторонї князя Ярослава, Володимира (доперва по якїмсь часї); потім, коли Роман остаточно вже закоренив ся в Галичи, по всякій імовірности вона підпирала і його. Рїшучо вступає вона против володїня Угрів, бо воно відповідало інтересам противної партії, і підпирає все домашніх князїв против Угрів. По смерти Романа бачимо її якийсь час по сторонї Мстислава. Волїла його як Данила, бо сей останній, як малолїтній був би іграшкою в руках опозиції. Коли Данило прийшов до своїх лїт і покинув угорську політику, вона стоїть рїшучо за ним. Ми назвали сю партію „династичною партією“, бо вона підпирала все законного, раз признаного князя против змагань противного сторонництва. Коли порівнаємо її політику з політикою міщанства, яку оглянемо в дальшїм роздїлі, то побачимо, що вони менше-більше відповідають собі. Через се можемо назвати сю партію також „демократичною“.

Против неї стояло велике боярство зі своїм окремим кругом інтересів. Сюда належало і више духовенство; ми часто бачимо єпископа галицького³⁾ а також і перемиського⁴⁾ по сторонї сеї партії. Їх змаганєм було можливо обмежити власть

¹⁾ Густ. літ. II. С. Л. II. 332. ²⁾ II. С. Л. II. 106. ³⁾ Вол.-Гал. лїтоп. оп. cit. ст. 56. §. 340, ст. 65. §. 409. ⁴⁾ Ibidem ст. 65. §. 412.

і вплив князя та ціле правління забрати у свої руки. Тут повторилися ті самі відносини і конфлікти, які були на заході між васаліями і королем; порівняне се тим відповіднійше, що, як побачимо, й військова організація у Галичи вельми підходила до западно-європейської. Ми назвали сю партію „опозиційною“, бо вона зі законною властю, князем боролася за перевагу. Так обертаєся вона против Ярослава, прогонює Володимира; прибирає собі право князів скидати і підносити на стіл. Вже під кінець XII ст. входить вона в контакт з Уграми, доходить в перших десятках літ XIII ст. вершин свого впливу і значіння, саджає навіть свого провідника на княжий стіл. Одначе незабаром бачить, що своїми силами, без заграничної помочи не остойть ся, тож шукає і знаходить ту опору в Угорщині. Один висказ літописи натякає, чому опозиція так ревно підпирала пановане Угрів у Галичи. Коли угорський король заволодів Галичем в 1188 р., він „даде весь нарядъ Галичаномъ“¹⁾. Кольоман ділить галицькі уділи між бояри відповідно до їх заможности²⁾. З рештою ми бачили, яке значінє і вплив мав Судислав і його партія за часу володіння королевича Андрея у Галичи: властиво ціла управа лежала в його руках. Що Угри як раз великих бояр в Галичи підпирали, чейже не треба поясняти. Їх держава була під той час на скрізь аристократично-олігархічна, а се відоме з'явище, що всяка держава поспирає організацію подібну до своєї всюди там, де має який небудь вплив. Тому що сторонництво великих бояр стреміло до виключного володіння у князівстві і старало ся всіми способами досягнути ту свою ціль зі шкодою дрібного боярства і міщанства, можна назвати його також аристократичною або олігархічною партією.

Результат сеї боротьби великого боярства против князя ми вже знаємо. Опозицію придусили, автократна власть князя укріпила ся. Оба з'явища приходять під кінець вибраної нами доби, під половину XIII ст. В сїм часі наступає упадок могутности бояр. Що так склало ся, на се було багато причин. Перш за все незгідливість і партійна боротьба підконали значінє цілої боярської веретви. Часто особистий інтерес цінували вони висше як інтереси свого стану. Вони завидували собі взаїмно, коли один або другий видобув ся по-над иньших. Прикладом сього може бути хоч би й спір між Доброславом і Григорієм, як вони взаїмно чернили

¹⁾ П. С. Л. II. 37. ²⁾ Густинська літоп. ор. сїт. II. 332.

себе перед князем.¹⁾ Через се не тяжко було князеви зіпхнути ціле боярство до підряднійшого становища. Не мало причинив ся до сего й напад Татар і перехід князівства під власть Монголів. Бо з одного боку, бояри з'убожіли через розграблене, знищене і виселене краю; з другого боку, князь признаний ханом міг кожного часу против можливого бунту бояр оперти ся на татарську поміч. Нарешті сильне розширене маєтностей, чи то через стягнене дібр по боярах, забитих Татарами або в иньшій з численних воєн, чи то через нові добичі за границею, причинило ся також до піднесеня і скріпленя могутности князя. Коротко кажучи, від половини XIII ст. уступають бояри в політичного поля діяльности зовсім і аж у XIV в. приходять знову до значіння.

II. Нарід. Невільники, селяни, міщани.

Від зверхньої верстви переходимо тепер до низших, до люду. Тут перш за-все треба вирізнити свобідних, себ-то повноправних, від невольників, рабів. Невільники походили головно, о скільки се видно з літописи, з узятих в неволю під час війни. Одначе не лише ворожих полонників стрічала така доля; — в завірухах XIII ст. трапляло ся не раз, що мешканців міст, як підняли бунт, розділювали між побідників як добичу.²⁾ Се замітне, що при війні найбільше звертали увагу на се, аби забрати яко мога найбільше полонників. Що більш їх приведено в походу, тим щасливішим вважав ся похід. З рештою фраза „и взяша полона много, и тако возвратися во свояси“ стала звичайною формулою при описах щасливих походів. По при се в находимо в літописи натяки, що тут більшу вагу клали на вбогих полонників, які мали далі служити робучою силою, ніж на богатих, від яких можна було надіятись викупа. Коли Данило з Васильком в р. 1229 вийшли в похід на Польщу, Русини полонили багато челяди — каже літописець³⁾. Бояри, що придбали собі ріжними способами просторі земельні маєтности, старали ся заповнити собі й відповідне число робучих рук до обробленя поля. Сей *modus procedendi* мусів довший час по обох сторонах бути в ужитю і показав ся шкідним для обох

¹⁾ Вол.-Гал. лѣтоп. op. cit. ст. 63. ²⁾ Вол.-Гал. лѣт. op. cit. ст. 90 § 642. ³⁾ Руси бо бѣяху полонилѣ многу челядь. Ibidem 45 § 227.

сторін. Та сама літопись оповідає кілька стрічок даліше: Русь і Ляхи зробили клятву між собою: коли пізнійше буде між ними усобиця, то Ляхи не будуть забирати руської челяди, а Русини лядської¹⁾. Це було зроблено против виселюваня краю під час війни, так шкідного в тогдішніх обставинах. Само по собі, не жалували в поході й значних,—брали їх в полон, коли лиш попали ся. Так читаємо в літописи, що в боротьбі з Польщею 1235 р. Василько полонив багато польських панів і привів їх перед Данила²⁾. Одначе замітне, що напр. у висше згаданій умові звернено увагу лише на челядь. В р. 1097 приходять послы з Володимира Волинського до Володаря, перемиського князя, щоб з ним уложити союз. При тім жадають вони: выдайте наших слуг і селян³⁾; князь Юрий Львович забрав під час походу в Польщу багато полонників... і так вернув з величезним множеством полона, челяди, худоби і коний⁴⁾. Не треба додавати, що у полон попадались не лише вояки в битвах, але й спокійні мешканці ворожого краю. В р. 1142 післав великий князь Всеволод свого сина Святослава з Володимиром галицьким у поміч польському князеви Володиславови против його братів. Вони пішли у похід і „болѣе вземше мирныхъ Ляховъ нежели ратныхъ“⁵⁾.

Як видно зі сказаного, число невільників в князівстві мусіло бути доволі велике. Про їх долю знаємо дуже мало. Богатші давали викуп і увільняли ся, біднійші віставали ся слугами, робітниками. Одначе про їх правне становище в Галицькім князівстві супроти своїх панів і держави не маємо ніяких відомостей. Без сумніву, не дуже відходило воно від становища рабів у иньших руських князівствах, сформулованого в „Рускій Правді.“

Свобідна людність, нарід, мав у початках руської історії велике значінє. Всі важнійші питання обговорювали ся на народніх зборах, вічах; віче було часто інституційсью, що провірювала поступки князя і держала над ними суд. З часом уладив ся сей вплив народа на справи краю у ріжних руських князівствах ріжно. До найбільшого розвою дійшла демократія на півночі, у Новгороді та Пскові. Найменше значінє мав нарід у Галичині, що було природним впливом вже обговорених об-

¹⁾ Вол.-Гал. літ. ор. сіт. ст. 45 § 227. ²⁾ Ibidem ст. 55 § 327.
³⁾ А холопи наша вылайта и смерды. П. С. Л. I, 117. ⁴⁾ Вол.-Гал. літ. ор. сіт. ст. 130 § 934. ⁵⁾ П. С. Л. I, 135.

ставин. Одначе його значіне й тут не було так мале, як звичайно собі уявляють. Всі учені, котрі доси про сю справу говорили, ставлять Галич клясичним приміром упадку демократії. Одначе вони мабуть не звертали уваги на обставину, що означене понятя народу чи люду, в противність до бояр в самій літописи доволі неясне і загальне. Проте ми хочемо почати від сеї справи.

Назва „горожане“ — міщани, означає лише міщанство у властивім значіню, як окрему суспільну верству, докладно відріжену від бояр. Так наприклад говорить літопись про угорського намістника: „бѣ бо томитель бояромъ и гражданоумъ“¹⁾. Одначе як таке певне означенє, ся назва не все приходить. Дуже часто стрічаємо загальну назву „Галичане.“ Приходить ся отже поспитати, яку верству суспільности треба розуміти за сею назвою. Правда, можна тут розуміти цілу людність Галичини, одначе се можливо лише тоді, коли йде річ про військо, бо всі верстви були обовязані до воєнної служби. В иньших обставинах, здасть ся, два місця Галицької-Волинської літописи рішають се питанє. Коли в р. 1234 Данило і Василько прийшли під Галич: „стрѣтоса ѿ большая половина Галича: „Доброславъ и Глѣбъ и иніи бояри мнози“²⁾. Коли в тім самім році Василько вийшов з полонниками: „бояре Галичѣстїи... воздвигоша крамоу, Судиславу же Ильичю рекшу: „княже льстивъ глаголь имѣють Галичане“³⁾. На основі тих висказів можна думати, що слово „Галичане“ означає лише бояр. І так се богато учених розуміло. Одначе ми позволимо собі навести иньше місце, де назва ся означає як раз щось противне себ-то міщанство. Судислав каже до Мстислава: „княже! дай дщерь свою обрученую за королевича и дай ему Галичъ: не можешъ бо держати самъ, а бояре не хотять тебе... аже даси королевичю, когда восхоцещи можещи взяти подъ нимъ, даси ли Данилови, въ вѣки не твой будетъ Галичъ, Галичаномъ бо хотящимъ Данила“⁴⁾. Тут „бояри“ і „Галичани“ поставлені побіч себе як два зовсім ріжні понятя і назва „Галичани“ може означати лише міщанство. З того видно, що сеї термін уживає ся в літописи ріжно і доволіно та годі йому знайти якесь докладне загальне значіне. При кождім поодинокім факті треба розслідити єго значіне. Ми вдоволюємо ся на разі заміткою, що „Галичани“ можуть деколи означати саме міщанство.

¹⁾ Вол.-Гал. літоп. op. cit. ст. 24 § 39. ²⁾ Ibidem ст. 52 § 301.

³⁾ Ibidem ст. 54 § 330 ⁴⁾ Ibidem ст. 40 § 185—186.

Теза про цілковите опановане низших верств населеня боярами правдива лише як прикласти її до одної частини, себ-то до сільської людности. Селяни обмежені в своїх правах вже від перших початків галицької історії. На хід політичних подій вони не мають ніякого впливу. Через часті війни і походи, в яких їх поля пустошили, їх доми палили, а їх самих часто у полон забирали, селяни з'убожіли зовсім і попали у залежність від бояр. Вони стали предметом погорди, на що вказує вже назва „смердь“, яку їм давали. Крім сеї було ще кілька інших назв на означенє сеї верстви населеня; так: „челядь“, „чадь“, назви, що ними означували взагалі всі низші верстви; також „люди“, головню про селян привязаних до рілі¹⁾. Одначе попри се були селяни обовязані до військової служби, що під той час доволі замітне. Се підтверджує сама літопись, оповідаючи, що у поході на Белз: боярин брав у полон боярина, селянин селянина, міщанин міщанина²⁾. Ми на інших місци покажемо, що селяни служили по части під стягами своїх панів, по части стояли безпосередню під рукою князя. Вони відбували походи як піхота. Коли Ростислав 1245 р. з Угорщини рушив у похід під Перемишль, він зібрав багато селян як піхоту і злучив їх в Перемишли до купи³⁾. Також уживали їх при сипаню валів і будові кріпостей. Про се оповідає Длугош: Володимир обложив 1188 р. Галич, та при помочи зібраних селян висипав укріпленя і замки в околиці⁴⁾. Не все селянська верства була й зовсім без участі в політичних подіях. Вона сприяє напр. нещасливому князеві без землі, Іванові Ростиславчові. Коли сей 1159 р. осадив город Ушицю, боронену військом князя Ярослава, перейшло 300 селян на його бік⁵⁾. Також против Угрів хапають ся селяни за оружје, коли 1219 р. Мстислав розбив угорське військо. Літопись оповідає, що селяни убивали масами утікачів-Угрів⁶⁾.

¹⁾ Пор. Линниченко, Черты изъ истории сословій ст. 72—73.

²⁾ Бояринъ боярина плѣнивша, смердь смерда, градъ града. Вол.-Гал. лѣт. оп. cit 34 § 133.

³⁾ Вшелшу ему собравше смерды многи пшщѣ и собра я въ Перемишль. Ibidem ст. 67 § 430.

⁴⁾ et coactis agrestibus, castella munitionesque in circuitu aedificat. Hist. pol. VI.

⁵⁾ Ипат: літ. оп. cit. II. 84. ⁶⁾ Вол.-Гал. лѣт. оп. cit. ст. 34 § 128.

Се, на нещастє, все, що можемо сказати про політичне жите селян. В пізнійших часах вони вже ніколи не виступають, а навіть держать ся цілком здалека від цілої партійної боротьби у першій половині XIII ст.

У наведеним вище оповіданю, де маємо відомість про похід на Белз, „що бояри брали у полон бояр, селяни селян, міщани міщан,“ вирізняє ся міщанство від сільської людности як окрема суспільна верства. Тепер хочемо розслідити, о скільки міщанство у Галицькім князівстві брало участь при політичних подїях і який мало вплив на них.

Найдавнійші міста на території Галицького князівства були: Червень, Перемишль і Звенигород. Пізнійше тільки виступає Галич і по перенесеню туди княжої столиці (у 1140 р.) займає перше місце. З родиною Романовичів в XIII ст. прилучає ся Волинське князівство зі столицею Володимиром до Галицького. В половині XIII ст. виступають ще городи засновані Данилом: Холм і Львів. Як доволі значний город згадує літопись ще й Коломию.

Міщани являть ся не так байдужними у політичнім житю, як селянська людність. Противно, вони ведуть безнастанну боротьбу в боярством против його переваги і своїм впливом деколи рішають політичні події. Їх воля і значіне находить свій вираз на вічу. Тут були обговорювані всі події і приймали ся рішеня, яке становище зайняти супротив тих подій. Що такі віча відбували ся на нашій території, знаємо з літописи. Перш за-все в Володимирі Волинськім. Коли в р. 1097 князі Володар і Василько приступили під місто, що його облягали, зажадали від міщан, аби видали деяких провнників. Міщани скликали віче і зажадали від князя, щоб сповнив се бажанє¹⁾. В 1231 р. скликав Данило віче в Галичи²⁾. В 1146 р. коли князь Всеволод обступив Звенигород, зібрали ся міщани, скликали віче і рішили піддати ся³⁾. Се виразні сьвідоцтва на доказ, що віча по галицьких містах збирали ся дійсно, та що на них приймали ся рішеня. На такім вічу брали участь лише міщани відповідного міста. Аби прикликано сюда до участі також пригорода, або навіть пограничні села, на се не знаходимо ніяких доказів.

¹⁾ Лавр. лїтоп. op. cit. I 115. ²⁾ Данилу созвавшу вїче, Вол.-Гал. лїтоп. op. cit. ст. 48 §. 259.

³⁾ Створша вїче Звенигородьчи, хотяче ся предати. П. С. Л. II, 21.

Роздивім ся тепер, яку ролю грало міщанство, головно галицьке в історії нашого князівства. Особливо інтересні нам відносини між вічем і князем. Віче являє ся в початках знаної нам галицької історії як революційна організація, беручи річ з монархічного становища. Воно сходить ся лише на те, щоб підносити скарги на князя, або в полученю з посторонніми князями змінити дотеперішній порядок річий. Так в 1144 р. вихісновують галицькі міщани неприсутність Володимирка, що був на довах у Тисьмениці, та посилають до Івана Ростиславича до Звенигорода, призиваючи його на княжий стіл. Володимирко наспів з дружиною і обложив Галич. Іван встиг утечи, міщани боронили ся ще якийсь час. В кінці Володимирко покоров Галич, казав богато ворохобників покарати смертю, а иньших кинути до вязниці¹⁾. Що при тій ворохобни участь брали лише міщани, видно зі слів літописи; вона говорить, що Володимирко покарав смертю „многи люди,“ а на означене висшої верстви бояр вживає постійно слова „мужи“. Так перша знана революційна проба галицького міщанства скінчила ся некористно для него і викликала лише піжсту князя. Не ліпший був кінець подібної проби міщан міста Звенигорода супроти княжого урядника в 1146 р. Коли Всеволод, великий князь київський, підійшов під стіни міста, вібрали ся міщани на віче і хотіли піддати ся. В тім місті сидів воєвода Володимирка Іван Кодівнич. Він велів трох міщан піймати, покарати смертю і їх почетвертовані тіла викинути за стіни города. Тим погрозив він і всім; міщани перелякані вже не думали більше про ворохобню²⁾.

Проба прикликати на княжий стіл иньшого князя повторила ся у галицьких міщан в 1159 р.: В тім році — оповідає літописець — почав Ізяслав Давидович боротьбу з Ярославом галицьким, в обороні прав Івана Ростиславича: бо до сього останнього післали Галичани, і обіцяли, скоро лиш побачать стяги Ростислава, відступити від Ярослава³⁾. Се був той самий Іван, котрого кликали ще за Володимирка, і до якого низші верстви народу показували особливу симпатию⁴⁾. Через те нам здає ся безсумнівим, що під назвою „Галичани“ тут можна розуміти лише міщан. В 1189 р. під пору володіння Угрів післали „галицькі мужі“ до Ростислава і покликали його на галицький стіл. Опісля одначе настало роздвоєне, як ми се попе-

¹⁾ II. С. Л. II, 20. ²⁾ Ibidem II, 21—22. ³⁾ Ibidem II, 84. ⁴⁾ Пор. више на ст. 52.

реду оповіли¹⁾. Ростислава Угри побідили, ранили і ледви живого принесли до Галича. Тоді заворушили ся міщани і хотіли його увільнити²⁾.

Се останні змагання міщанства против законних князів. Бояри стають чим-раз могутнійші і виступають ворожо не лише против князя, але й против міщанства. Обі загрожені сторони подають собі руку, і ми бачимо особливо виразно в родині Романовичів як вона стоїть у тісній звязи з міщанством. З опозиційного сторонництва переходить міщанство звільна на партію династичну, чи правительственну, коли вільно ужити сего слова. Сей перехід відбув ся по всякій імовірности в часі володіння Романа, одначе про се не маємо ніяких деталей, бо сей час нам найменше відомий. По тім наступають знані розрухи і партійні боротьби у Галичи. Угорський уряд не мав прихильників між міщанством. Вже під р. 1205 оповідає літопись про угорського вождя Бенедикта: „бѣ бо томитель бояромъ и гражаномъ и блудъ творя, и оскверняху жены и черници и попадьи“³⁾. В 1219 р. побідив Мстислав Угрів і підійшов під Галич. Угри боронили ся в городі „онѣмъ же стрѣляющимъ и каменіе метющимъ на гражаны“⁴⁾. По тім здали ся Мстиславови, коли сей надійшов. Очевидно, на вість про побіду Мстислава над Уграми аворохобили ся галицькі міщани против своїх гнобителів і обложили їх в місті. І була велика радість — читаємо в літописи дальше — що Бог спас від чужинців; бо багато Угрів і Ляхів погибло, иньші попались у полон... а иньші погибли з рук селян і ніхто з них не утік⁵⁾. Се показує нам наглядно, як велика була ненависть між народом против Угрів, та їх пановане непопулярне. 1229 р. користають міщани з неприємности Судислава в Галичи, та прикликають через послів Данила на княжий стіл⁶⁾. Тут можна під назвою „Галичане“ розуміти також прихильну Данилови боярську партію, одначе се певно, що й міщани брали в тім участь. Предсі вони обкидали потому Судислава камінями і довили його⁷⁾. Міщанство і демократична боярська партія йдуть разом проти зненавиджених Угрів. Подібно і по иньших галицьких містах не знаходили Угри симпатії. Так міщани звенигородські не хотіли пустити в 1208 р. Угрів прикликаних боярами,

¹⁾ Пор. више на ст. 26—27. ²⁾ П. С. Л. II, 138. ³⁾ Вол.-Гал. лѣтоп. ст. 24 § 39. ⁴⁾ Ibidem ст. 33 § 127. ⁵⁾ Ibidem ст. 34 § 128. ⁶⁾ Ibidem ст. 45 § 230. ⁷⁾ Ibidem ст. 46 § 238.

боролись против них до останнього. Дперва коли князь Роман Ігоревич попав ся в полон, післали Угри до міщан і сказали: піддайте ся, ваш князь у нас в неволи; одначе вони не вірили поки не пересвідчили ся і тоді піддали ся¹⁾.

Ся неохота та ненависть народа до Угрів була зовсім природним явищем і лежала вже у тодішніх обставинах. Кольоман і Андрей привозили зі собою угорські війська і держали їх раз-у-раз на галицькій землі як підпору свого правління і охорону против бунтів, що так часто повторювали ся. Жовніри ті газдували мов у завойованім краю. Часто згадує літопись про надужитя різного рода, які вони допускали. Вони ображали своїм поступованем релігійні і етичні чувства населеня. При тім цілий тягар удержаня сего чужого війська спадав на плечі нижших верстов людности. Угри йшли разом з великими боярами і старали ся перш за все їх приєднати для себе. А що інтереси обох станів розходили ся, і навіть були собі противні, то що раз більшим зростом боярської сили міщанство уважало себе покривдженим у своїх правах. Ось чому нічого незвичайного не було в тім, що воно при кожній нагоді виступає против Угрів і шукає звязи з законним наслідником стола і своїми князями.

А князі прийняли подану їм руку. Мстислав зразив собі бояр лише через се, що шукав між дрібним боярством і міщанами опори для себе, аби зломити перевагу аристократії. Одначе незабаром ров'єднав ся він і з Данилом, а що сей між народом вважав ся все законним наслідником стола, ослабла Мстиславова популярність і його становище стало безвихідне. Він хотів віддати свою доньку одному з князів за жінку і передати йому княжий стіл. Опозиційна боярська партія намовила його віддати доньку за угорського королевича; одначе він не хотів дати королевичови — каже літописець — і найрадше хотів віддати Данилови; тому оперли ся Гліб Зеремієвич і Судислав і сказали йому: як даси королевичови, то коли хочеш, можеш відобрати Галич від него, а даси Данилови, то пропав вже Галич для тебе, бо Галичани хочуть Данила²⁾. В 1229 р. помогли як раз міщани

¹⁾ Ibidem ст. 26 § 28.

²⁾ Оному же нехотящю дати королевичю, наипаче хотящю дати Данилови, Глѣбови же Зеремѣвичю и Судиславу претяща ему не дати Данилови рѣста бо ему: аже даси королевичю, когда восхочеш, можеши взяти подъ нимъ, даси ли Данилови, въ вѣки не твой будетъ Галичь, Галичаномъ бо хотящимъ Данила. Ibidem ст. 40 § 186.

як ми бачили — Данилови прогнати Угрів і заводіти своєю батьківщиною. Коли сам король Бєля на чолі угорського війська явив ся під Галичем, аби посадити знову сина на столі, галицькі міщани визначили ся особливою витревалістю в боротьбі против нього¹⁾; коли підпираний Уграми князь Ростислав Михайлович пішов у похід на Литву, міщани знова підпирають Данила і помагають йому. „Сему же прилучившуся, — описує літопись²⁾ — изыде Даниль со вои изо Холма и бывшю ему третій день у Галичи, любяхуть же ѡ гражане“; він під'їхав під город і кликнув до них: „о мужи градьстїи! доколѣ хочете терпѣти иноплемєньних князїй державу? Ои же воскликнувшє рѣша: яко се есть держатель нашъ Богомъ даный и пустшася яко дѣти по отчю, яко пчєли къ матцѣ, яко жажющи воды ко источнику“. Важна тут замітка, що бояри зразу вагували ся і доперва опісля просили Данила, аби їм вибачив.

Тільки знаємо з літописи. З того всього видно, що міщанство, при неприхильнім настрою „великих“ бояр, себ-то опозиційної боярської партії, було головною підпорою Данила. З огляду на се всі оповідання про те, що Данило був між народом нелюблений, не мають ніякої основи. Наводжена при тїм пригода зі сьпіваком Митусою³⁾ за мало значна, аби з неї робити виводи про настрої цілого народа. Се лежало в інтересі князя так само як і міщанства — обмежити перевагу аристократії і тут була причина для якої обі сторони подали собі руку. В хосен Данила, перед иньшими руськими князями, служила обставина, що він був законним наслідником престолоа, а се у народа все має велике значінє. А до сєго був він сином великого ворога бояр, Романа. Відсіля нахил і симпатїя міщанства до него, а без них його становище в Галичи було-б так само хистке як Мстислава. Лише в звязи з міщанством, при помочи дрібного боярства міг він опертись боярським олігархам і остаточно зломати їх перевагу. Тому то Данило й підперав міщан. Він зробив се, чого не зробив ніякий галицький князь: він надав міщанській автономії свою князївську санкцію. Сей важний факт згадує літопись під 1231 р.: „Самому же Данилу созввашу вѣче“⁴⁾. Се було навіть для автора літописи чимось незвичайним, на що вказує ужитє слівця „са-

1) Ibidem ст. 47 § 246. 2) Ibidem ст. 56 § 338—339. 3) Ibidem ст. 65 § 418. 4) Ibidem ст. 48 § 259.

мому“, положеного для притиску на початку. Так стрічаємо в Галичи ту саму політичну тактику, якої держали ся западно-європейські володарі, коли хотіли зломати перевагу васалів.

III. Князь і його урядники.

Про політичне становище і значінє князя говорили ми вже доводі при перегляді політики бояр і міщанства. З початку була княжа гідність дідичною і ще Ярослав рішає при своїй смерті: призначаю моє місце Олегови, а Володимирови даю Перемишль¹⁾ — каже він до вібраних бояр. Князівство вважали мов-би приватною власністю князя, а коли той мав більше синів, ділив його між них. Аж під кінець XII ст. бояри прибирають собі власть вибирати князів після своєї внодобы. Що посторонні князі признають їм се право, ми вже попередю зазначили. Навіть угорський король покликує ся в своїм листі до папи на се, що галицькі бояри і нарід вибрали його сина князем²⁾. Одначе принцип дідичности не затрачує ся — на тій основі приходить Данило до володіня і йому вдало ся дідичність престола в Галичи на ново міцно скріпити.

Часто стрічаємо згадки, що князевы предкладали рід капітуляцій, на котрі він мусів цілувати хрест. Так мусів Ярослав присягнути заворушеним боярам, що буде володіти лише з законною княгиною. Так цілував і Роман хрест Галичанам вступаячи на княжий стіл, що буде їх любити і ніякого лиха їм не заподіє³⁾. Для оцінки політичного і суспільного становища князя в Галичині такі капітуляції служать важним моментом.

Значінє і могутність князя зміняло ся в різних часах, як се видно вже з попередних уступів. В початках був князь загально поважаний, як найвисша особа в краю. Ми потребуємо лиш пригадати з яким поважанєм і відданєм „галицькі мужі“ звертали ся до Ярослава в початках его володіня. Його батька Володимирка і його самого звали вони своїми добродіями. Як опісля низько упала гідність князя, видно найліпше з оповіданя літописи, що під час одного пиру якийсь боярин виляв вино Да-

¹⁾ П. С. Л. II, 136.

²⁾ *Galiciae principes et populus a nobis postularunt, ut filium nostrum ipsis in regem praeficeremus.* Theiner, *Vetera Monum. Hungariae* I. 1.

нилови в лице, а той мусів се стерпіти¹⁾. Під половину XIII ст. знов росте повага князя значно. Князі самі вважають себе володарями з Божої ласки, хоча сього титулу під ту пору правдоподібно і не носили, опікунами і оборонцями народу²⁾.

Діяльність князя, круг його компетенції, були доволі широкі. Не треба окремо зазначувати, що він як репрезентант князівства на зверх укладав з иньшими народами і державами умови і союзи та оповіщав їм війну. Князь був zarazом найвисшим вождем і бере участь у всіх важніших походах. Се була річ так звичайна, що коли князь Ярослав відступив від сего звичаю, літопись зазначає се як щось дивне і незвичайне: „самъ (Ярославъ) не ходяшетъ полкъ своими, но посилашетъ я съ воеводами“³⁾. Князь брав участь також у церковних справах і мав і тут рішачий вплив і голос. Він призначає кандидата на митрополичий стіл і посилає його до патріярха на висвячене⁴⁾. Ціла проба церковної унії в Римом була також ділом князя Данила. Єпископи не можуть нічого важнішого рішити без згоди і дозволу князя. Коли Пляно-Карпіні намовляв єпископів до звязи з Римом, відповіли йому, що вони без Данила не можуть нічого рішити⁵⁾.

Князь іменував усіх урядників, як адміністративних так і поліційних, судових і скарбових (фіскальних). Через се переходимо до обговореня адміністраційного ладу в Галицькїм князівстві. Починаємо від двірських урядників і слуг. Як у всіх князівствах, і навіть майже у всіх сучасних державах, мав двір більш приватний ніж публичний характер. Двірські урядники були приватними слугами князя. Про княжих слуг говорить літопись при описи смерти Володимирка⁶⁾. Про єпископа володимирського Никифора згадує ся, що він був попередю слугою Василька⁷⁾. Двірські урядники ділили ся на висших і низших — останні були мабуть слугами у нашій значіню сего слова. Сюди належали т. зв. отроки і дітські. Між обома тими іменами, як гадають учені,⁸⁾ була така різниця, що отроком міг бути і не-

1) Вол.-Гал. лѣт. ор. cit. ст. 48 § 258.

2) Пор. слова Володимирка: „Богъ поставилъ насъ волостели въ мѣсть владѣемъ и въ добродѣтель благочестивимъ.“ П. С. Л. II, 48.

3) Ibidem II, 136. 4) Вол.-Гал. лѣт. ор. cit. ст. 73 § 491.

5) finaliter non potuerunt respondere, sed ad plenariam respon- sionem oportebat suum (Danieli) reditum expectare. Johannes de Plano Carpini op. cit. IV. 736. 6) П. С. Л. II. 72. 7) Вол.-Гал. лѣтоп. ор. cit. ст. 35 §. 137. 8) Сергѣевичъ, Вѣче и князь ст. 353.

вільник, дїтським лише свободний чоловік. Отроки складали по всякій імовірности прибічну сторожу князя, бо вони все являють ся в найближшій окруженю князя¹⁾. Їх число було мабуть невеличке. Так згадує літопись, що Данилови лише отроки в числі 18 зістали ся вірними²⁾, далі, при нагоді походу на Ятвяг в 1256 р. оповідає, що Данило їхав сам в товаристві малого числа отроків³⁾. Їх вживали лише до низших робіт і послуг: раз держать вони коні князя,⁴⁾ другий раз посилає князь отрока з наказами до дворського⁵⁾. До двірських урядників вищої катеґорії належав перш за-все дворський, старший над княжим двором, як се вже сама назва вказує. Се був важний уряд і ним наділювали лише найбільш близьких людей. В літописи згадує ся доволі часто дворський Андрій, як муж, що грав визначну ролю. Він виступає рівночасно як водж у походах, чи при боці князя, чи самостійно для виконання княжих розказів⁶⁾. По при него зустрічаємо рівночасно другого дворського, Якова⁷⁾; він мабуть належав до двірських урядників Василька, що володів на Волни. На дворі одного князя був лиш один дворський.

Побіч дворського був уряд печатника одним з найважніших. Який був його круг ділання, видно крім назви, ще з отсеґо місця літописи: „Курилови же суццю печатнику тогда въ Бакотѣ послану Даниломъ княземъ и Василкомъ исписати грабительства нечестивыхъ бояръ, утиши землю“⁸⁾. Він виступає про те в потребі також як слідчий суддя. Зрештою подібно як дворський, являє ся печатник деколи вождом відділу війська⁹⁾. Уряд печатника можна найліпше порівнати з урядом начальника цісарської канцелярії (archicancellarius) у середновічній Німеччині. По при тих двох найважніших урядників згадує літопись ще про сідельничого¹⁰⁾ і стольника¹¹⁾. Вони виконують княжі порученя або виступають як княжі послы. Уряди ті були без сумніву почесні, бо функції означені сими назвами сповняли отроки.

Тепер переходимо до державних урядників, коли можна нам для тих часів ужити сеї назви. Такими являють ся тисяцький (milliarius), воевода, посадник і тивун. Що до двох перших, деякі висказували погляд, що оба ті уряди (тисяцький і воевода)

¹⁾ Вони товаришать князеви навіть на волах. Вол. Гал. глґт. op. cit. ст. 85 § 593. ²⁾ Ibidem ст. 48 § 259. ³⁾ Ibidem ст. 86 § 600 ⁴⁾ Ibidem ст. 51 § 288. ⁵⁾ Ibidem ст. 87 § 603. ⁶⁾ Ibidem ст. 65 § 412; ст. 66 § 423; ст. 70 § 457. ⁷⁾ Ibidem ст. 67 § 439. ⁸⁾ Ibidem ст. 64 § 399. ⁹⁾ Ibidem ст. 64 § 403. ¹⁰⁾ Ibidem ст. 48 § 257. ¹¹⁾ Ibidem ст. 63 § 394.

дуже подібні і навіть тотожні. Нам бачить ся се неправедливим, особливо в прикладі до галицьких обставин. Тисяцький се перша особа по князеві. Він є політичним і військовим начальником округа.

Замітна річ, що в цілім Галицькім князівстві згадує ся рівночасно лише двох тисяцьких і то в обох найважніших містах: Галичи і Перемишли. Коли на короткий час Київ дістав ся під руку галицького князя, находимо й там тисяцького. Про перемиського тисяцького рідко згадує літопись¹⁾; галицькі тисяцькі беруть противно визначну участь у всіх подіях, особливо тисяцький Дамян, згадуваний так часто в рр. 1219 — 1231. В 1221 р. він укладає договір, як повномочник князя²⁾. Ростислав іменує боярина Володислава в нагороду за зраду Данилови тисяцьким у Галичи. Взагалі галицький тисяцький виступає як найвищий воевода по князеві і веде військо так при князеві, як і цілком самостійно, коли князь не є присутній при поході. Противно воеводи, хоча мають також у своїх округах адміністративну і військову власть, одначе що до гідности стоять нише тисяцьких і їм підлягають. Се видно з того, що воевод зустрічаємо лиш по дрібнійших місцевостях — в Галичи і Перемишли нема ніяких воеводів. Далі, число їх більше. Літопись згадує під 1234 р., що Данило „розда города бояромъ и воеводамъ³⁾. Воеводи ведуть військо лише у дрібнійші, малозначні походи, напр. коли галицький князь посилає поміч другому князеві. Коли у війську під час походу є тисяцький, про воевод не згадує ся зовсім, вони стоять проте як начальники поодиноких відділів під рукою тисяцького. Що тикає ся адміністративної власти, воеводи управляють самостійно своїми округами. Се річ імовірна, та майже несумніва, що князівство ділило ся на адміністративні округи. Густинська літопись говорять напр. про „галицькі волости“⁴⁾, а тут годі що инше розуміти. Проф. Линниченко вважає тисячу лише за військово-фінансову організацію людности що осіла під містом, а не цілого краю⁵⁾.

Побіч тисяцького виступає один раз⁶⁾ соцький (centenarius). Як вже видно з назви, був се підрядний урядник, підкомендний тисяцького чи воеводи та стояв на чолі сотні.

¹⁾ Ibidem ст. 30 § 97; ст. 39 § 174. ²⁾ Ibidem ст. 34 § 132.

³⁾ Ibidem ст. 52 § 301. ⁴⁾ op cit. II. 332. ⁵⁾ Черты въ исторіи словій ст. 116 і 118 увага 1. ⁶⁾ Вол. Гал. літоп. op. cit. 48 § 259.

Рівним у гідности воеводі урядником являє ся посадник (намістник). Сей уряд згадує ся в літописи лише раз під 1150 р.¹⁾ і вийшов мабуть пізнійше зі звичаю.

Всі ті урядники мали також по всякій імовірности ще й судову власть. Ми знаємо, що воевода у Звенигороді велів покарати трьох міщан смертю, коли міщани почали бунтувати ся²⁾. Хоча з другого боку, се міг бути лише рід воєнного суду, бо воевода був тут і найвищим вождем. Властивими судовими урядниками являють ся тивуни. Про той уряд згадує Галицько-Волинська літопись лише двічі³⁾. З тих уваг видно, що в однім місті був лише один тивун. Він був також скарбовим урядником. При тім не був сей уряд так підрядний, як деякі думають,⁴⁾ принаймі у Галицькім князівстві ні, бо літопись оповідає, що против тивуна зворохобило ся одно місто⁵⁾, що було би доволі дивно супроти дрібного урядника.

Ми знаємо доволі певно, що в Галичи були окремі скарбові урядники. Данило послас якогось Константина, щоб відобрав дань від Ятвяг. Отже їх іменує також сам князь. Одначе назви тих урядів не переховала літопись.

IV. Військо і фінанси.

Про фінансові справи Галицького князівства маємо мало відомостей в літописи. Через те ми спонукані прийняти тезу, що вони не багато ріжнили ся від справ у других руських князівствах. Як всюда в Європі під той час, не було ніякого розділу між особистими доходами князя й доходами державними. Доходи були: 1. загальна подать; про неї не згадує справді літопись ніде, одначе її вибирали без сумніву так як се діялось у других руських князівствах. Тим менше можна сказати про спосіб, як її стягали і як вона була розложена між людиною. По всякій імовірности — ми виводимо знову через аналогію — була се похатна подать. 2. Дань від завойованих народів. Таку дань платили напр. Ятвяги і складали її в сріблі і натураліях⁶⁾. 3. Кари грошові, які у всіх руських кня-

¹⁾ П. С. Л. II. 52. ²⁾ Ibidem II, 21. ³⁾ Вол.-Гал. лѣтоп. оп. сѣт. ст. 27 § 65; ст. 90 § 637. ⁴⁾ Сергѣевичъ, Вѣче и князь, 373. ⁵⁾ Вол.-Гал. лѣт. ст. 90 § 637. ⁶⁾ пойма отъ нихъ дань черныя куны и бѣлыя сребро. Ibidem ст. 80 § 623.

зівствах були вельми в ужитю і чинили немалий дохід. 4. Мита і цпа побирані від ріжних товарів¹⁾. 5. Княжі добра і земельні мастности, які були доволі значні. Про істноване княжих домен знаємо з оповіданя літописи, що в Перемишлі був над Саном княжий дворець і що там знаходило ся богато худоби²⁾. Прогнаному Чернигівському князеві, Михайлови дав Василько „богато пшениці і меду, богато овець і баранів³⁾. Великі череди худоби і збіжа, про яке тут згадує ся, каже рішучо припускати володінне мастностями, іздівством. 5. Добыча воєнна і контрибуція. Про добычу в полонниках ми вже говорили; крім сего попадали ся в добычу доволі часто череди худоби і стада коний. Контрибуції стягано з обложених городів. Так жадав Володимирко в 1150 р. від Мичан срібла і грозив ся, коли ті не хотіли дати, що зараз зробить приступ: і так брав він срібло від всіх городів аж до свого краю⁴⁾. Міста, що підносили бунт, мусли за кару платити часто досить високі контрибуції⁵⁾. Також деякі князі купували собі спокій в сей спосіб⁶⁾.

Видатки йшли головно на удержанне двора, урядників і дружини. Князі являють ся все людьми заможними. На брак грошей ніколи не жалують ся. Противно, з деяких оповідань літописи виходить, що вони розпоряджали великим майном. Володимирко перекупив дорадників угорського короля богатими дарами в золоті і в сріблї, срібних і золотих внарадах⁷⁾. Коли Володимир Ярославич утік на Угорщину, забрав з собою много золота і срібла; а про те забрав велику часть його майна ще Роман⁸⁾. Величність, з якою виступав Данило, дивувала самого угорського короля⁹⁾. По при се замітно, що князі вважали немов своїм обовязком зібрані ними скарби не передавати наслідникови. Так казав Ярослав при своїй смерти розділити своє майно лише між убогих і монастирі: „І розділювано се майно в цілім Галичи через три дні і не можна було всего розділити“¹⁰⁾. Се оповіданє показує як великі були достатки ним накопичені.

Військо в Галицькїм князівстві складало ся з двох верстов: дружини і ополченя. Дружина ділила ся на низшу і висшу, себ-то слуг і бояр. В дальшім роввою, під кінець XII ст. ба-

¹⁾ аже даль есмь ей село свое Городѣль и съ мытомъ. Ibidem.

²⁾ П. С. Л. II. 68. ³⁾ Вол. Гал. лѣтоп. оп. cit. ст. 59 § 370. ⁴⁾ П. С. Л. II. 56. ⁵⁾ Вол.-Гал. лѣт. оп. cit. ст. 143 § 981. ⁶⁾ П. С. Л. I. 136. ⁷⁾ Ипатіевская лѣтоп. оп. cit. II. 69. ⁸⁾ Ibidem II. 137. ⁹⁾ Вол.-Гал. лѣтоп. оп. cit. ст. 77 § 520. ¹⁰⁾ П. С. Л. II. 136.

чимо вже — як ми то попередю замітили — лише низшу дружину наоколо князя. Бояри провожають його в воєнних походах, як західно-європейські васалі свого короля. Зі свого боку має кожний боярин дружину, що зложена зі слуг і підданих. На се маємо ось яві докази: коли в 1188 р. бояри підняли бунт против Володимира Ярославича, „совокупивше полкы своя“¹⁾. Вожда Угрів Фижю убив в битві один із слуг Добрині. В дворі Судислава найшов Данило між иньшим множество зброї²⁾, яка не могла мати иньшого призначеня, лише зброї власного війська. В кінци читаємо, що Ярослав прийшов Данилови в поміч з малим числом отроків³⁾. Так ми зустрічаємо тут цілком повний на західний спосіб уладжений фєвдальний устрій. Доперва тепер можемо вповні зрозуміти, через що дійшли бояри до так великого значіння і чому відиграли так визначну роль. Воєнна сила князя залежала цілком від вірности і прихильности бояр. Про Данила говорить ся, що він мав більше войовників і сильнїйше військо, бо всі велккі бояри його батька з ним держали⁴⁾. Звичайно дружина обовязана була провожати князя на всіх походах, але бояри висвободили ся з часом від сего. Вони йдуть лише тогди у похід, коли треба було оборонити край від ворога. Коли ж князь посилав військо у поміч иньшому князєви, або виступає у похід в особистій справі, тоді він обмежений лише на своє ополченє і наємне військо. Ополченє вирїжняє лїтопись різко від дружини і називає єго „полкъ“. Так пішов воєвода Константин на поміч Мстиславови з полком⁵⁾, а Ярослав — як оповїдає лїтопись — не йшов у похід сам, коли був з’обиджений, лише посилав свої полки з воєводами⁶⁾. Доперва коли суверенна власть князя одержала перевагу над боярством, бачимо Данила з боярами у поході в поміч угорському королеви против Отокара⁷⁾. Остаточно мабуть виробило ся правило, що бояри мають у тих походах брати участь, у яких був присутний сам князь.

Військо — „полкъ“ був зложений з міщан і селян. При облозі города був кожний міщанин обовязаний боронити його. При походах, особливо, коли йшли на війну в чужі краї, скликав князь ополченє і воно сходило ся охоче, бо війна була дуже

¹⁾ Ibidem II. 137. ²⁾ Вол.-Гал. лѣт. оп. cit. ст. 33 § 126. ³⁾ Ibidem ст. 45 § 233. ⁴⁾ Ibidem ст. 48 § 260. ⁵⁾ Ibidem ст. 29 § 79. ⁶⁾ П. С. Л. II. 106. ⁷⁾ Ibidem II. 135. ⁸⁾ Вол.-Гал. лѣтоп. оп. cit. ст. 81 § 556.

добрим способом для збогачення. Чи крім сего побирано воно яку заплату, не можна рішучо сказати — одначе мабуть ні. Тому, коли не було вигляду на богату добычу, ополчене вертало самовільно, подаючи яку-будь причину¹⁾.

Крім того доволі часто прикликували чужих наемників, котрих само по собі треба вже було оплачувати. Так найняв Ярослав в 1174 р. польських наемників, котрим заплатив 3000 гривен срібла²⁾. У війську Володислава були угорські і навіть чеські наемники. В кінці являють ся дуже часто Половці як союзники. Чи їх також оплачували чи вони вдоволяли ся лише добычею, годі рішучо сказати; мабуть і се те.

Самі бояри і часть їх дружини відбували у походах кінну службу, міщани, а перш за-все селяни були піхотинці. Вже в добу нами розсліджувану вважали в Галичи піхоту підставою війська, в противности до способу веденя війни у иньших народів. Так оповідає літописець, що Ростислав в 1245 зібрав багато піхоти між селянами і побідив Данила „многи бо имѣ пѣшцѣ“³⁾. Звичайно було чисельні відносини між кінними і піхотинцями, як 1 до 10⁴⁾.

Зброї вживали різної. Літопись вичисляє лук і стріли, меч і спис. По при се ратище, т. зв. „скепище“ і два роди спис до киданя, лекшу „сулиця“ і тяжшу: „рогатина“. Бояри були цілковито узброєні, піхота мала мабуть лише щит. При описах битв, які зустрічаєм у літописи і по польських жерелах замічаємо, що легко узброєних лучників все вислали на перед і що вони розпочинали битву. Кінниця боролася списами, які з далека кидали, а з близька ними кололи.

Також способи облоги міст були доволі розвинені. До तोпощеня мурів ставляли „пороки“, що метали великі камені „якоже можаху 4 мужи сильніи подъяти“⁵⁾. До киданя малих камінів вживали катанульти т. зв. „праща“ (*funda, σφενδύλη*). Також таран (*aries*) до розбиваня мурів був знаний. Щоби дістати ся на стіни, города будували вежі з рухомими мостами або підносили жовнірів прирядом званим „жеравець“.

¹⁾ Пор. згаданий случай з воеводою Константином: П. С. Л. II. 106.

²⁾ Ibidem. Гривна мала форму шестистінну і важила трохи меньше як $\frac{1}{2}$ німецького фунта. Пор. Позоровскій. Монеты и вѣсъ въ Россіи, ст. 216

³⁾ Вол. Гал. лѣт. ор. cit. 67 § 432.

⁴⁾ Печатник Курило привів Данило 3000 піхоти і 300 кінниці. Ibidem ст. 64 § 403. ⁵⁾ Ibidem ст. 53 § 310.

(grus). Звичайно облога тревала лиш кілька днів; примірів, де старали ся через виголоджене спонукати город до контумації, маємо дуже мало.

Поживу везло військо у поході з собою на возах, які йшли з заду¹⁾. З рештою, як видно з деяких місць в літописи, заходи виживлення війська були доволі примітивні²⁾.

¹⁾ Ibidem ст. 32 § 105. ²⁾ Ibidem ст. 32 § 105; ст. 85 § 593.

До питання про правно-державне становище київських князів XV в.

Дві грамоти в. кн. Казимира з часів київського князя Олелька.

подав

М. Грушевський.

Становище удільних князів супроти великого князя в в. кн. Литовським належить до тих невияснених місць, якими, на жаль, досі так богата історія державного права сеї русько-литовської держави. Знову одним з найбільше цікавих і найменше вияснених питань в сій сфері вістає ся становище князів київських — династії Володимира Ольгердовича, найбільших з удільних володарів сього періода, найінтересніших своїм становищем — на столі давнього руського політичного центра, а при тім так мало звістних нам в характері своєї власти, в напрямках своєї діяльності. Так нпр. вістає ся невиясненим, о скільки власть сих князів в своїй землі була обмежена властю в. князя, інакше о скільки вони були самостійні в своїй управі? В літературі є погляд, що сї князі, спеціально Омелько Володимирич, „роспоряджав ся в землі як повноправний володар“;¹⁾ сей погляд опираєть ся на тім, що кн. Омелько титулує себе „государем-отчичем“ київським, роздає землі монастирям і службеним князям.²⁾ Неввичайно скупиі запас наших відомостей про

¹⁾ Любавский Областное дѣленіе и мѣстное управление в. кн. Литовскаго с. 39, Леонтович Очерки изъ исторіи литовско-русскаго права I с. 185; инші праці, що говорили про Омельковичів, не застановляли ся близьше над сим питанням: Антоновича Монографія I с. 237—9, Ясняскаго Уставныя грамоты в. кн. Литовскаго с. 67.

²⁾ Акты Историческіе I ч. 259, Акты Зап. Россіи I ч. 28, мої Кілька київських документів XV і XVI в. в Записках т. XI ч. 1 і 2. Archiwum Sanguszków і невпевне надання Омелька Половцю у Рудков-

діяльність Олелька й його сина Семена та брак докладніших студій над становищем удільних князів в. кн. Литовського взагалі — вповні оправдують такі погляди. Але вони показують ся хибними супроти документа, що мині пощастило знайти торік серед пізнійших документів т. зв. Руської Метрики московського архива міністерства справедливости (Записки коронні кн. 12 л. 45). Се облята документів Криштофа Дорогостайского: він предложив до вписання в книги королівської канцелярії дві грамоти в. кн. Казимира з 1453 року, яко документи на свої київські маєтності; по словам потвердження обидві сї грамоти були писані на папері і хоч від частого уживання в судових справах „надветшели“, але мали цілі печатки і взагалі не мали нічого підозрілого. Вони то й мають дуже важне значіння для зазначеної вище справи.

Перша грамота — се наказ в. кн. Казимира кн. Олельку Володимиричу, аби він вернув Івану Юршиному сину його отчину. Видана вона 1453 р. (19/V), два роки перед смертю Олелька (вона має тільки індикт, але що Олелько в Києві з'явив ся після 1440, а вмер 1455 р., тож в даті не може бути вагання); сей Іван був очевидно сином „пана Юрші“, київського воєводи з руки Свидригайла, найважнішого з його бояр, що звістний нам на сїм уряді в р. 1437—8,¹⁾ і правдоподібно був попередником Олелька в управі Київщиною; його маєтність — „отчина“ його сина Івашка, що про неї йде мова в грамоті, се превелика лятіфундія (як бачимо з другої грамоти), що займає спору пайку теперішнього Київського повіта — по р. Стугні й Красній, на полудень по р. Гороховатицю (теп. Гороховатка, приток Роси), на півночі — кінчачи поріччям Бобриці, притока Ірпеня (вище Білгородки). Олелько, ставши київським князем, очевидно — забрав сї ґрунти, чи зараз, чи по смерті самого Юрші (тут можна б добачати натяки на емуляцію його з попередником); Івашко удав ся в тій справі до Казимира, і той з початку устно кавав про се Омельку, а коли се не помогло, видає письмений наказ, аби Омелько вернув ту отчину „вонечно по нашому приказаню со всім с тымъ, што к тым селом слухало.“ Такий категоричний (трохи може навіть

ского Opis powiatu Wasylkowskiego с. 34, зрівняти грамоти Семена Олельковича: Кілька київських документів ч. 3 і 4, Грамоты в. кн. литовских Антоновича і Козловского ч. 9.

¹⁾ Codex epistolaris s. XV т. I ч. 92, Акты Зап. Россіи I ч. 36.

в роздражнені тоні) наказ осягнув своє: Олелько сповнив його, як бачимо в другій грамоти Казимира.

Ся друга грамота видана чотири місяці пізнійше (21/IX 1453 р.)¹⁾ З неї довідуємо ся, що Івашко, здобувши завдяки великому князеві назад свою отчину, просив його, аби видав йому на неї свою грамоту-потвердження, і Казимир дійсно „оправив“ його — дав йому потвердження, де згадує про повернення Івашку отчини кн. Олельком „по нашому приказаню“ і забезпечує Івашку дідичне володіння нею, нічим не згадуючи про права і компетенції київських князів.

Обидві грамоти — і сей категоричний, нецеремонний наказ в. князя київському князеві в місцевих київських справах і королівське надання на маєтності в Київщині з поминенням київського князя — показують виразно, що дотеперішній погляд на київських князів Володимиричів як на вповні самостійних володарів — хибний: самостійними володарями вони не були, у внутрішніх справах своєї землі вони підлягали в. князеві і його власть обмежала дуже значно їх власть.

Наказ в. кн. Казимира київському князеві Олельку Володимиричу, аби вернув Івашку Юршиному сину його отчину. 19 мая 1453 р.

В. кн. Казимир потверджав дідичні права Івашка Юршиного сина на його маєтності в Київщині. 21 вересня 1453 р.

Кор. Жигмонт III приймає до книг королівської канцелярії сі грамоти на проханье вел. маршалка Криштофа Монвида Дорогостайского. 21 марта 1600 р.

Висанье листов короля Казимира павовъ Дорогостайскихъ.

Жигмонт третій etc.

Ознаймуем etc. нинешнимъ и на потом будучим: покладає перед нами великодушный Крыштофъ Монвид Дорогостайский маршалокъ навъзшии великого князства Литовского, староста волковыский, державца мстибговский, шерешовский, тивонъ въ земляхъ Жолонтский, велюнский, кгондинский и боянголский, два листы папѣровые с печатми продка нашего светоблиное памяти короля его милости Казимира, один до князя Александра Володимировича писанный в справе продка его Івашка Юршина сына в стороны и членей отчины его, под Киевом лежащих, а другой

¹⁾ Грамота датована індіктом другим, але що кн. Олелько називається ся небіжчиком, тож не може бути сумніву, що се 1454 р. (вересневий, отже його вересень = 1453 січневому).

листъ тогож короля Казимира тому жъ Ивашку Юршину сыну данный, воставуючи его жону, дѣти и потомков его вѣчне при имѣнях его отчизных у Киевском повѣти над рѣчкою Лукавицею, Стугною, Красною и Бобрницею лежащих, которые же про давност часу показуючи у ровных судов надветшели, про то просил нас, абыхмо то до вѣдомости нашео господарское припустивши, оные до книгъ канцелярые нашео коронное вписати казали.

Першый тогды такъ ся в собѣ мает:

Казимир, Божаю милостю король полскый, великий княз литовскый и руский и жомонтскый и иных. Сам король.

Брату нашему князю Александру Володимировичу.

Што есмо тобѣ сами очевисто говорили о пана Юршина сына о Ивашка, што там село его отчизна под Киевом, и ты бы тые села всѣ его отчизну Ивашку Юршину вернулъ конечно по нашему приказаню со всѣм с тыи, што к тыи селомъ слушало. А писан у Городне мая девятонадцат, видикть перши.

У того листу печат королевская.

Другый за се в тые слова:

Казимир, Божаю милостю король полскый и иных.

Што по нашем приказаню княз Александр Володимировичъ пану Ивашку Юршину сыну отчину его у Киевском повѣте над рѣчкою Лукавицею, Стугною, Красною и Бобрницею вернул со всеми кгрунты, по Гороховицу, и бил нам чолом, што быхмо при той его отчизне воставили, што ны то вделали и при той отчизне его оправили: мает он, жона его, дѣти и щадки его то вѣчне держати и какъ хотячи шаповати. Писан у Вилне сент. двадцат первый день, видикть вторый.

У того листу печать королевская.

Которой прозбы яко слушной ны господарь ласкаве ся прихиливши а видячи их быти цѣлы и неподозрѣны, до книгъ канцелярыи нашео коронное вписати, а для лѣпшое вѣры, сведецтва и твердости тое рѣчи сес листъ нашъ названный видимус под печатю коронною урожовому Павлови Монвидови Дорогостайскому, дворянинови нашему, выдати есмо вѣдѣли, хотячи то мѣти, абы на каждомъ мѣстцу яко и самые оригиналы при вуполной моцы держаны и хованы были. Писан у Варшаве на сойме валномъ коронномъ лѣта Божого нарожения тысяча шестсотного месяца марта двадцат первого дня, а панования кролествъ нашихъ полского тринадцат а шведского сегого року. Petrus Tylicky, epus cul., r. P. vice-cancellarius. Справа того ж. Zachariasz Jelowicky.

РУСЬКІ ЗЕМЛІ ПОЛЬСЬКОЇ КОРОНИ ПРИ КІНЦІ XV В.

Ворожі напади й організація пограничної оборони.

НАПИСАВ

Стефан Рудницький.

I.

В польській літературі і то не тільки в белетристичній, але й історичній дуже часто стрічаємося зі словом „Kresy“, а бодай чи не так само в довшими або коротшими згадками і поясненнями про ті „Креси“. Освіченому Полякови, а й нашому Русинови, що в польських книжках шукає історії свого краю і народу, представляють ся „Креси“, як добре укріплене й твердинями засіяне пограниччє. Над сею країною висить, що правда, вічна небезпечність зі сторони Татар, але за те живуть тут ті майже легендарні „кресові“ велитні-лицарі. Як грім з ясного неба спадають вони на грабіжливих ворогів, аби відобрати їм добичу і помстити кривди своєї країни. Сі ідеальні воїтники, чуйні як журавлі, сидять з пістолетом та шаблею в руці, вони закривають власною груддю Європу перед навалюю східного варварства і борються в ім'я християнства і цивілізації.

Але ті, хоч так розповсюднені навіть серед істориків ідеальні представлєня про пограниччя Польщі, не мають жадної підстави і цілком фальшиві. Так ідеально не представлялись

З історичного семінара проф. М. Грушевського в львівській університеті.

ніколи погранича Польської держави. Що найвисше за часів Претвича в половині XVI-го та Стефана Хмелецького в початку XVII віку погранична оборона була яка така. В цілім же протягу XV, XVI, XVII і XVIII віків пограничні відносини були дуже сумні. Мешканці тих околиць могли сподіватись кожної хвили татарського нападу, що знищить їх майно та самих забере в тяжкий ясир. Оборона була слаба, та що найшкідливіше — дуже повільна. Звичайно виходила погоня за грабіжниками аж тоді, коли вони вже з багатою добичею домів вертали. Часом удавалось їх здігнати, особливо козакам, але частійше без жадної перешкоди вертала Татарва домів та заповняла східні торги руськими невільниками.

Історію організації пограничної оборони в Польщі можна поділити на два головні періоди. Перший з них сягає від XV аж до другої половини XVI віка, другий відсіля аж до XVIII віка. Різнять ся ті два періоди передовсім тим, що в першій половині польська держава, ще досить сильна, брала визначний участь в обороні руських пограничних земель. Каштеляни і старости, потім і гетьмани в імені уряду пильнували оборони границь. Але поволи слабла сила і енергія польського уряду щораз то більше. Тоді з потреби почали займати ся граничною обороною вельможі, дуже численні і можли в руських пограничних краях. В міру слабнення польського уряду, що-раз то виключнійше вони забирали граничну оборону в свої руки, так що в першій половині XVII віка лежала вона майже тільки на них самих. Уряд ніби заряджував нею, бож прецінь ті вельможі були його воеводами, каштелянами, старостами. Але сей заряд був лише номінальний, бо війська уживані до оборони границь були, з виїмком нечисленних кварцяних полків, двірські, а пограничними твердинями були приватні замки, міста або місточка вельмож. Королівські добра стались в тім часі майже приватною власністю в руках старостів, так що вони боронячи пограничя, не робили сего яко королівські урядники але яко питоменні посідачі земель. Від часу коли вельможі взяли в свої руки пограничну оборону, числимо наш другий період в історії полуднево-східного погранича польської держави.

Ще й иньші були ріжницї межі першим і другим періодом історії пограничних країв. Не всі полудневі окраїни належали в першій періоді до Польщі. Перед люблинською унією ціла Україна в тіснійшій значіню того слова належала ще до Литви. Крім того Волощина була попри Татар та Турків гріз-

ною сусідкою полудневих руських земель польської корони цілу другу половину XV та початкові літа XVI віка. В другім періоді знов виступає, яко дуже поважний фактор в справі пограничної оборони, козаччина, далеко визначнійше ніж у першім. Бачимо отже, що „Креси“ цілком инакше виглядали в першім періоді історії свого розвитку, а цілком инакше в другім. Що дотепер в історії ані руській ані польській поділу сего не зроблено, не може нас дивувати, бо історія полудневого пограничя руських земель польської корони в першім своїм періоді доси дуже мало оброблена, особливо в огляду на справу граничної оборони¹⁾.

В найновішій часі вийшов накладом краківської академії дуже важний для історії пограничя червонорусського і подільського збірник актів і листів. Титул того збірника є: *Listy i akta Piotra Myszkowskiego generalnego starosty ziem ruskich króla Jana Olbrachta, zebrane przez śp. Adolfa Pawińskiego, wydał Anatol Lewicki*²⁾.

Збірник сей дає нові дуже важні подробиці, що кидають нове світло на досить темну справу організації пограничної оборони в останніх роках XV віка³⁾.

Збірник сей був, як гадаємо, первістно призначений пок. Павінським на підставу до монографії про Петра Мишковского, обіймає отже великий шмат часу від 1437 до 1506 року по-части рефестами, по-части оригінальними актами. Нас особа Мишковского не багато інтересує, інтересний тільки час його діяльності яко

¹⁾ Лиш короткі принагідні згадки подибуємо напр. в Antoni J. (Rolle Zameczki podolskie na kresach multańskich, Warszawa 1880, 3 томи, в актах барського староства (Архив Юго-западной России, часть VIII, т. I), і в актах про заселення полуднево-західної Русі (Архивъ Ю. З. Россіи, часть VII, т. II); дещо більше в розвідках і збірках матеріялів: Bernard Pretwicz i jego apologia na sejmie 1550 г. Biblioteka Warszawska 1866, т. III, ст. 44, Грушевського: Опись подільських замків 1494 р. Записки Н. Т. і Шевченка, ч. VII, Яблоновского: Podole u schyłku XV w., Ateneum 1880, т. 2 і 3. Про пограничя руських земель, що в тім першім періоді належали до великого литовського князівства, дещо більше було писано. Порівнай хочби Архивъ Ю. З. Россіи VII, 2, ст. 72, *Źródła dziejowe XXII*, де Буданов і Яблоновський багато про сю справу написали, та спеціальну розвідку Грушевського Южнорусские господарские замки в пол. XVI в., 1890.

²⁾ Краків 1898, Брошура та становить часть VIII тому Архива історичної комісії краківської академії.

³⁾ Зазначити треба, що деякі з тих актів видав вже Саго в аналектах до другої часті пятого тому історії Польщі.

старости руських земель в 1499 році, бо акти з того року позволять нам пізнати організацію оборони на червоноруським і подільським пограниччю.

Розвідку нашу поділимо на дві головні часті. В першій, більшій, обговоримо історичні події, що стали ся на тім пограниччю у 1498 і 1499 роках — в другій, кінцевій подамо результати наших дослідів про організацію оборони.

Приступаючи до першої часті нашої розвідки, мусимо зазначити, що для зрозуміння випадків 1499 року мусимо представити докладнійше великий татарсько-турецький набіг, що знищив червоноруські землі попереднього року 1498. Докладнійше зробимо се головно через те, що сей набіг доси ще не був критично розсліджений, а Саго, автор найповажнійшої в дотепер написаних історій Польщі, представив його обширно, але зовсім хибно.

Як прийшло до сього першої появи Турків в межах Польщі, постараємось коротко пояснити оглядом політичних відносин полуднево-східної Європи в другій половині XV віка.

II.

Татарське лихолітє, що слияло від початків XIII віка розвиток полуднево-руських земель, в другій половині XIV столітя почало поводи уступати в причини ослаблення великої Золотої Орди. Литовці і Поляки запанували в обезпечених руських землях. Починала поводи пускатись колонізація в багаті, хоч так страшно винищені полудневі руські землі, що вживали тепер релятивного супокою.

Але він не тревав довго. Два грізні вороги повстали в сусідніх землях. Були се Стефан, воевода волоський, та Менгли-гірай, хан перекопської орди. Перший з них тільки зажитя свого був грізним, другий лишив своїм наступникам традиційну ворожу політику супроти Польщі. Вони тримались її доти, доки тільки сил старчило їх орді, та нанесли величезні шкоди Польщі взагалі, а спеціяльно руським землям, що до неї належали.

За тими двома ворогами стояв третій, найстрашнійший — турецька держава. Здобувши увесь балканський півостров та столицю його Царгород, викликала вона своїм виступленем велику перемену в політичних відносинах східньої Європи, і за-

шкодила особливо Польській короні тим, що відчужила від неї Волощину та напустила на неї цілу кримську орду.

Волоські володарі, що протягом другої половини XIV і першої XV століття чотири рази складали ягайлонській державі присяги на вірність (1387, 1393, 1395, 1436, див. *Zródła dziejowe t. X. Sprawy wołoskie za Jagiellonów wydał Jabłonowski, Warszawa 1878, ст. XXIII*), аби від неї мати оборону від Турками — тепер, коли ті сягнули їх границь, видять одинокий ратунок в скорім підданю Туреччині. Правда, що залежність від Туреччини не стала відразу такою, якою була в півнійших часах, бо одним з перших волоських князів, що піддали ся Туркам, був великий Стефан. Але все таки минули ті часи, коли польська коронна рада могла надумуватись, чи Волощину цілковито інкорпорувати польській державі, чи полишити її на дотеперішній степені залежності (*Zródła dziejowe X, XLIII*).

Тепер на полудни стояв сильно могутий Турчин, і загрожений зі сторони Польщі волоський князь міг легко в бісурмані найти союзника.

Стефан, волоський воєвода зрозумів добре своє становище і при своїй талановитості з'умів протягом свого довгого пановання (1458—1504) удержати свою державу в майже цілковитій незалежності від сусідніх держав: Польщі, Угорщини, Туреччини.

Не належить до нас представити, хоч би в головнім, панованє сего найбільшого з волоських державців — характеризуємо тільки коротко його політику що до тих трьох держав.

Стефан поставив собі за ціль зананувати над всіми волоськими краями і визволити їх з під чужої залежності. А мали до тих земель претенсії: Польща на підставі згаданих присяг на вірність, Угорщина на підставі традиції з часів Людовика Великого, Туреччина на підставі права сильнішого.

Протягом цілого свого пановання лаявірував Стефан межі тими державами з великою зручністю. Лучив ся з Польщею проти Угорщини та Турків, з Угорщиною проти Польщі, а дуже часто вмів підобритись під султана, аби позискати його поміч проти тих християнських держав. Але ся евентуальність була в перших роках його пановання взагалі рідка.

Коли одначе Турки зараз же при початку пановання енергічного Базіда II добули 1484 р. надморські міста і порти

Стефанової землі — Білгород і Кілію, волоська політика що до Польщі почала змінювати ся, хоть в 1485 році Стефан іще раз присягнув Казимірови Ягайловичеві на вірність (*Źródła dziejowe X, ст. LVI, I, 72*). На ту зміну політики Стефанової зложили ся дві причини. Видів він добре, що Польща, коли виконає свої тогдїшні пляни про турецьку війну (*Caro, Geschichte Polens V Bd. II, 590 і д.*) знищить самостійність його краю, а дальше Матвій Корвин зручно умів підбурити Стефана і через те втягнути його в антиягайлонську коаліцію, що власне тоді творилась (*Caro o. c. 595*). Окрім Матвія Корвина належали до неї кримський хан Менгли-герай і великий московський князь Іван Васильович. Стефан вступив в ту коаліцію тим радше, що вже давніше зносив ся він по дружньому з московським князем і навіть вступив з ним в родинні звязи (*Źródła dziejowe X, ст. LI*).

Таке полученє могутних ворогів великими небезпечностями гровило особливо руським граничним землям польсько-литовської держави. На щастє, не приступили до тої коаліції на разі Турки, але й без них була вона дуже грізна наслідком участі великого князя московського та кримського хана. Перший з тих ворогів і найсильніший звернув свою політику головню на північні руські землі. З тої причини ми займемо ся не ним, а другим ворогом, що загрожував південно-руським землям.

Менгли-герай богатьома прикметами свого характера дуже подібний до волоського Стефана. Є він, подібно як тамтой, дуже талановитий, безоглядний і неперебірчивий в способах до осягнення своєї ціли. Але він з'умів лишити по собі тревальші сліди як Стефан — він положив підвалини під будучу могутність Крима.

Менгли-гераю гровили останками золотої Орди та проти них він найшов собі зараз поміч в Москві і получив ся тісним союзом з великим князем Іваном Васильовичем¹⁾, хоть в самих початках панованя Менгли відносини його до польсько-литовської держави були прихильні. З помочію Івана міг він не боятись останків золотої Орди, а по знищеню її в 1480 році²⁾, вже без жадної перешкоди

¹⁾ Pułaski Mendli Gerej, Przewodnik naukowy i literacki 1879, ст. 75, або в Stosunki Polski z Tatarszczyzną od połowy XV wieku, tom I Stosunki z Mendli-Girejem, Kraków i Warszawa 1881, ст. 11, Caro o. c. V, 2, 545.

²⁾ Pułaski, Stosunki etc. ст. 21 і д. Caro o. c. V, 2, 547.

помагав великому князеві московському проти ягайлонської держави. Не перешкаждали йому в тім Турки, бо з ними прийшов він до згоди вже 1475 р., піддавшись під владу султана¹⁾.

Від часів Менгли-герая починають ся регулярні напади кримської Татарви на руські землі польської корони. Набігали, що правда, уже перше Татари, і від 1433 до 1469 року було їх нападів аж десять²⁾, але були вони роблені головню Татарами золотої Орди. Від 1474 починають ся набіги Кримців і тривають близько три столітя. Менгли-герай перший дав почин до того, в його сліди вступали пізнійші хани, держачись невідклинно його традиції.

Перейдемо тепер коротенько татарські набіги на руські землі за часів того хана. 1474 року Татари з одним з синів Менгли-герая знищили усе Поділля і Русь Червону. В 1478 знищила Татарва Поділля, 1483 руські землі що належали до Литви. В роках 1488 до 1491 татарські напади прийняли незнані до тепер розміри. Волинь, Поділля, Русь Червона сплили кровю і задимились пожарами³⁾. Стефан волоський, що в тім часі, як казалисьмо, прилучив ся до антиягайлонської коаліції, вірвався разом з Татарами на Поділля та пробував навіть добути Камінець (Caro o. c. V, 2, 595). На остаток іще вибухло в Галицькій Русі повстанє селян та опришків під проводом Мухи⁴⁾. Стефан молдавський мав викликати чи скорше — попірати те повстанє. По тім кільколітнім газдівстві Татарви в тих землях чимало шляхтичів богатих перше зішли на бідаків. Особливо дали ся в знаки набіги в 1489 і 1494 роках, коли польське військо потерпіло велику неудачу під Вишневцем.

Але коли останні з тих татарських нападів нищили Польщу, антиягайлонська коаліція була вже в части розірвана наслідком смерти Матвія Корвина в 1490 році. Опанувавши його край Ягайловичі здобули ще більшу могутність та зачали промишляти над знищенєм ворожій коаліції. На з'їзді в Лівочі 1493 року Ян Ольбрахт польський та Володислав угорський королі нараджували ся над тою справою. Польщі треба було оборони від

¹⁾ Pułaski o. c. 13. Caro o. c. V, 2, 546.

²⁾ Вчисляє їх Antoni J. (Rolle) Zameczki podolskie I, 13 і д., Буданов в актах про заселеню полуднево-західної Русі Архив Ю. З. Россіи VII, часть II том, ст. 7 і д. та Грушевський в актах барського староства Архив Ю. З. Россіи часть VIII, том I, ст. 64 і д.

³⁾ Pułaski o. c. 12, 30, Caro o. c. V, 2, 545—549.

⁴⁾ Źródła dziejowe X, ст. LX, Caro o. c. V, 2, 600.

Татар, а обом державам впорядкованя волоських справ. Для оборони від Татар взято було на ново під розвагу давній плян (з року 1463, Саго о. с. V, 2, 509), аби німецький орден перевести з Прусії на Поділе і через те віддати йому знов давню його місію — тоб то боротьбу з невірними. Поралив таке польському королеви Лука Вацельроде, єпископ ермляндський (Саго о. с. 681), і виконане сеї ради мало-б велике значіне в історії Польщі. Другий важний плян подав королям славний Филип Калімах Буонакорсі — аби добути Волощину, і вигнавши з відсіля Стефана осадити там королевича Жигмонта (Саго о. с. V, 2, 689).

Не тільки політичні причини склонювали польську корону до війни з Волощиною, але й економічні. Головні торговельні дороги руських земель польської держави йшли через волоські краї до волоських міст Кілії і Білгороду. По тих дорогах провадилась майже вся левантійська корінна торгівля на потреби Польщі, туди йшла торгівля сирими плодами з руських земель до рук Генуезців, що мали свої факторії над Чорним морем, і особливо важна торгівля збіжем. Всі ті торговельні дороги мав в руках Стефан волоський а вічні непорозуміня межі ним і польським урядом дуже спинали сю торгівлю.

Заспокоївши отже для непізнаки Турків п'ятилітною угодою, уложеною 1494 року (Саго о. с. V, 5, 993), та порозумівши ся з братом Олександром на з'їзді парчівеським, взяв ся Ян Ольбрахт підняти війну з Волощиною. Вона скінчилась, як знаємо, великою неудачею Поляків в лісах буковинських. Опись її не належить до нас — тож поминаємо її та переходимо до випадків, що стали ся безпосередно по ній на пограничу руських земель корони польської.

III.

Воєвода Стефан відвернувши від себе щасливо погибель, що грозила з боку Польщі, постановив використати побіду та кроваво німститись на пограничних краях польської держави. Вже перше удалось йому против Поляків приєднати собі Турків. Зрозуміли вони, що похід польського короля і на них був звернений, і тим лекше вволили волю Стефана. Ледви минула зима і прісхла земля по весняних розтопах, а вже велике турецьке військо, підпомагане Татарами і Волохами

вдерлось в глибину пограничних руських земель польської корони.

Жерел до історії того нападу, одного з найбільших, які коли нищили ті околиці, маємо досить багато. Перше і найголовніше жерело то без сумніву турецький літописець Ходжа Саад-ед-дин¹⁾. Але літопись його, що правда, ширша і детальніша ніж сучасні польські літописи, але цілком не певніша, як гадає Саго (о. с. V, 742, ув. 2). Противно вимагає вона дуже обережної й острої критики. Польські літописці оповідають про сей набіг доволі коротко і побіжно. Першорядними жерелами є тут тільки Меховіта і Ваповский²⁾. З другої руки походять звістки про сей похід у Кромера (II, 654, 655 і д.), Бельського³⁾ та Стрийковского (II, 305). Коротку опись сего турецького походу находимо також в Густинській літописи⁴⁾; опись та не є оригінальна, а операся на польських літописцях.

Для повности треба занотувати також коротеньку згадку про сей похід в дипломатичній переписці московського царя з ханом кримським⁵⁾. З новіших істориків заняв ся тим походом тільки Саго (о. с. V, 2, 749—751). Всюди инде подибуємо лиш коротенькі згадки.

Під проводом Малкуч-Оглу-Бали-бея, силистрийського баши, рушилось турецьке військо в силі 40000 мужа⁶⁾ через Дунай в волоські краї. Воввода Стефан прийняв Турків дуже ввічливо, дав їм поживи і попровадив у польські землі. Але замість іти на Покуте, наїзники, зміцнившись 6000 відділом Волохів, повернули на північ і переправились через Дністер. Переправа ся наступила, здає ся, на захід від Камінця подільського, бо про сю важну пограничну твердиню нічого не згадують в тім році жерела. До переправи ужили Турки мосту з човнів найдених в околиці⁷⁾.

¹⁾ Уміщений в перекладі в Collectanea'x Сенковского в томі I, ст. 72—91.

²⁾ Оба уміщені в другім томі *Scriptores rerum polonicarum*.

³⁾ Виданє Туровського ст. 1337 і д.

⁴⁾ Полное собраніе русскихъ лѣтописей т. II, ст. 361.

⁵⁾ Сборникъ императорскаго русскаго историческаго общества, т. 43, С-Петербургъ 1884, ст. 264.

⁶⁾ Кромер подає майже два рази більше число, але се неправдоподібно.

⁷⁾ Примічаємо, що Саго о. с. V, 2, 749 пише, що Турки вибудували міст на куснях леду. Походить се з того, що Саго польське слово

Переправившись через Дністер пішло турецьке військо в глибину руських земель, з великою обережністю¹⁾. Був се початок мая 1498 р.

Перший оборонний замок, що на него натрапили Турки, названо у турецького літописця Теркова. Імя се без сумніву перекручене, і витолковане його досить трудне. Сенковський гадає, що се був якийсь Чарнків, а за ним іде сліпо Саго (о. с. V, 749). Але про якийсь Чарнків в тих сторонах і в тих часах зовсім не знаємо. Саго, принявши безкритично припущення Сенковського, іде далше і гадає, що сей Чарнків лежав на березі Дністра. Та гадка не має жадної підстави. Ходжа Саад-ед-дин подає, що тота „Теркова“ лежала над рікою, а через ню провадив міст. Аби дістатись до міста мусіли Турки перейти ту ріку. Тої ріки не можна уважати за Дністер, бо знаємо, що на Дністрі мосту не було, а мусіли його Турки самі ставляти і є то взагалі неможливе, аби Турки, раз переправившись через Дністер, знов на волоський беріг вертали. Натомість всі ті труднощі в витолкованю сеї назви уступлять, наколи приймемо, що „Теркова“ є не що инше а нинішний Чортків. Чортків лежить на правім березі Серета — Турки отже прибуваючи від сходу, мусіли ту річку перейти, аби до міста дістатись.

Опис здобути чортківського замочку, як всі загалом описи орієнтальних істориків, дуже побільшена. Перекажемо його кількома словами. Турки, не можучи здобути моста під сильним огнем замкових гармат²⁾, пошукали собі броду, а знайшовши його перебрили ріку, ударили на оборонців моста з заду і на їх карках в'їхали до замку. Замок було добуто і зрабовано, оборонців забрано в неволю.

По описі тої першої побіди наступає у Ходжі Саад-ед-дина опис здобути міста, що лежало на незмірній оком, плодови́тій рівнині, окружене зі всіх сторін „велитенським як море озером“. Сенковський цілком безпотрібно балакає тут про клясичне

łodzie зрозумів jako лід. Свідчить се про велику його недбалість при користованю жерел, бо вираз сей займає в реченю таке місце, що хто знає по польськи (а Саго писав розвідки по польськи), не зрозуміє сего місця можливе лише при надзвичайній побіжності та недбалості.

¹⁾ На те вказують згадки про задню і передню сторону в турецькім війську. *Collectanea* I, ст. 77.

²⁾ Саго знов не зрозумівши Сенковського пише що міст був знищений турецькими гарматами (sic).

озеро Amadoca, котре „dziś wyszło znakomicie i w kilka zamieniło się stawów“¹⁾. Тимчасом озера в тих околицях (на подільській височині) ніколи не було, а Сенковський занадто довірюючи турецькому історикови, взяв дословно бомбастичний і пересаджений опис одної з подільських твердинь, звичайно боронених ставами. В фантазії турецького літописця став, що окружав замок, переіменив ся в озеро „велике як море“ а околичні села на „славні міста“.

Прийшовши під сю твердиню (котрий се був з подільських замків, трудно вгадати) Турки помітили міст, що провадив до неї і перейшли його, дарма, що Поляки зробили вилазку, та добули штурмом замок. „Місто“ і замок спалено, що було дуже легко, бо все було з дерева.

Натомість здобути Гогогори²⁾ та Глиняни (бо се містечко мабуть означає у турецького літописця назва Кіліалі) Турки навіть не старались, вдоволяючись рабованєм околичних сел. Мешканців в части вирізано, вчасти пігнано в ясир³⁾.

Найбільшу одначе здобич в невільниках і майні найшли найзники в околицях Львова, де станули 13 мая⁴⁾. Пустились вони на впереїми утікачам і забрали в них скарби гідні, по словам турецького літописця „самодержних і могучих королів“. Саме місто Львів (Лі) „прикрашене королівським замком і красними кіосками“ по словам турецького літописця спалено, бо не надавалось воно до поставлення там залози, а міщан побрано в неволю. Саго повірив тут цілком без критики турецькому літописцеві і пише, що Львів в 1498 році добули Турки. Тимчасом загально се знана річ, що Львів за польського панованя тільки раз був добутий і то в 1704 р. Шведами. В 1498 році вороги приступили тільки під Львів⁵⁾. Коли припустили штурм і переконались, що місто хиба по довгій облозі зможуть здобути, задля його оборонности, зрабували і спалили тільки передмістя. Про неправду турецького історика Саго міг переконатися хочби

¹⁾ Саго о. с. V, 750 осміляє ся тільки сказати „jetz ausgetrocknet“ в скобках. В поправках до I тому Collectane'ів Сенковський уважає сю місцевість за Бережани.

²⁾ Диви Listy i Akta Piotra Myszkowskiego ст. 69.

³⁾ Примічаємо, що Саго о. с. V 2, 750 говорить про спаленє обох сих місцевостей, не порозумівши знов Сенковского.

⁴⁾ Зубрицкий Kronika Lwowa ст. 128.

⁵⁾ Зубрицкий Kronika Lwowa ст. 128, Papée Historia Lwowa ст. 54, Chodyniecki Historia miasta Lwowa ст. 69.

уважно заглянувши до Ваповського, де виразно написано про Турків : „praetergressique Leopolim urbem munitissimam“¹⁾.

Наступає тепер у Ходжі-Саад-ед-дина уступ дуже неясний з причини перекручення імен місць. Сенковський ті імена цілком хибно витолковав і дійшов на підставі своїх пояснень до того вивода, що Турки і Татари дійшли того року аж до Радоша і Берестя (sic.). Сенковський ще кладе знаки питання коло своїх пояснень, але Саго операжучись на нім, пропускає ті знаки і замінює без жадної критики здогади Сенковського на аподиктичні твердження²⁾.

Поступаючи даліше на захід (оповідає турецький літописець) дійшли Турки до міста Санаджа, що лежало в дуже красній околиці на плодovitій рівнині. Місто було сильно укріплене, з сильною залогою. Ріка плила межі Турками і містом. Через ню провадив укріплений міст. Опис добутя того міста цілком анальоічний попереднім описам добутя Чорткова і міста подільського. Турки переплили ріку, ударили на християн, боронячих мосту, спалили їх твердиню, а самих запровадили в неволю.

Сенковський припускає а Саго твердить, що Санаджа є не що иньше а Сандомір, згадана-ж ріка — Висла.

Але є то, по нашій гадці, цілком хибне толкованє, бо операє ся лишень на подібности звуків. Супротивляють ся тому толкованю: 1) Иньші жерела (польські літописці). Вони виразно подають, що найзники сягнули своїми загонами в 1498 році тільки до Вислока, а під Сандоміром зібралось посподите рушенє та не видівши навіть ворога розійшлось домів. 2) Ходжа-Саад-ед-дин не говорить нічого про попередний перехід Сяну, а сего-б прецінь не забув згадати, коли на иньшій місци, де вже без сумніву говорить ся про Сян, називає його „великою та глибокою рікою“ (Collectanea I, ст. 84). 3) Супротивляють ся тому дальші рухи турецького війська, коли їх добре розложимо географічно. Отже по нашій гадці назва Санаджа не мусить означати Сандомір, а коли навіть і означає, то се ще не доказає, що Турки були в Сандомірі. Може бути, що вони чули про него, а потім хочачи похвалитись перед своїм урядом, умістили сю назву в своїм рапорті межі здобутими містами, як то дуже часто діялось в воєнних рапортах, особливо-ж у орієнтальних народів.

¹⁾ Scriptores rerum polonicarum II, ст. 33.

²⁾ Треба завважати, що Сенковський в поправках до I тому свого збірника міркує ся в своїх гіпотезах і подає правдоподібні вясненя. Саго про се не знає.

Направду могли добути Турки тоді якесь з місточок над Сяном. Може се був Ярослав, згадуваний у Ваповського межі здобутими містами¹⁾, а може то Сіява (бути може також тоді зруйнована) полишила слід в назві Санаджа.

Але такі здогади не мають великого значіння — ідїм отже дальше за Ходжею Саад-ед-дином.

Вечером (того самого дня як добули Санаджи) зблизились Турки до міста „Радомя“. Саго (о. с. V, 2, 750) твердить, що се йменя означає Радом (місто в Малій Польщі). Але се неможливо. Саад-ед-дин подає виразно, що турецьке військо того самого дня добуло Санаджи і підступило під „Радомя“. Добуте Санаджи було, як сам признає турецький літописець, трудне і злучене з „тисячними трудами і припадками“ — не могли отже Турки так дуже рано вийти з того (прийїм) Сандоміра. А з Сандоміра до Радомя є в простій лінії над 15 миль. Таку просторонь ледви чи й Татари перебули-б в однім дни, для війська-ж турецького, обтяженого добичею, се навіть в двох днях неправдоподібне. А тут мало воно час ледви кількагодинний до переходу тої просторони. Натомість цілком вияснить ся нам річ, наколи, вважаючи Санаджу якимсь надсянським місточком нпр. Ярославом або Сіявою, місцевість „Радомя“ з'їдентифікуємо з Радимном, що лежить близько тамтих місточок. Се дозволяє нам і Вановський, бо називає Радимно межі містами, що їх в 1498 році знищили Турки і Татаре.

Радиминського замка не добували Турки, бо був дуже сильний, але станувши табором в його околицях, розпустили в двох напрямках загони. Перший під проводом Тур-али-бея, сина головного команданта, добув та пограбив місто „Бруска“. Тут знов припускає Сенковський, а твердить Саго, що се було Бересте (литовський). Се толковане знов безпідставне, бо хочбиємо прийняли „Радомя“ за Радом, то тим нічого не вияснимо. Віддалений Радом від Берестя близько на 30 миль в простій лінії, а так далеко від головного обоза ніколи не йшли загони, особливо в околиці так густо залюдненій. Під місцевостію „Бруска“ належить отже розуміти не Бересть а, по нашій думці, Переворськ. І се місто також було в тім році знищене бісурманами.

Три дни тревало пюндроване в околицях Переворська. Потім турецький загін вернув до головного обозу, де незабаром прийшов і другий загін, також з великою добичею. Потім пусти-

¹⁾ *Scriptores rerum polonicarum* II, 33.

лось турецьке військо дальше на захід та по певнім часі знов стануло табором і розпустило загони. Один з тих загонів, зложений в Румельців під проводом Гасан-воєводи, знищив якихсь „700 домів серед великої рівнини“, мешканців в части вирізавав, вчасти забрав в неволю та вернув до головного обозу, обтяжений добичею. Зрабованим місточком був по нашій гадці або Порохник (Ваповский I. с. 33) або може Канчуга¹⁾.

Ті, що лишили ся в головнім коши, здає ся, також не дармували, бо околиця була густо залюднена і богата. Але вже намножилось тільки добичі, що треба було вертати. Бути може, що до повороту бісурманів причинилась також вість, що король готує похід на них, та боявнь, аби туземці зібравшись не перешкодили їм вертати до краю.

І дійсно почали туземці думати про оборону. Туркам, як се видно з оповіданя їх літописця, грозили ріжні небезпечности і засідки з їх сторони, постановили отже всі осади чи то села чи місточка нищити. Коли так вертали, довідались, що міст на Сяні зірваний, а туземці в одній дебрі, куди йшла дорога, поробили засіки, та засілись на турецьке військо, що туди мало проходити²⁾. Вислав отже Малкуч свого підвlastного Гасан-воєводу, аби збудував новий міст. Міст скоро був збудований і турецьке військо перейшло на правий бік Сяна.

Переправа мабуть не наступила в тім місци, де перше себто в долі від Перемишля, але в горі. Коли-б Турки тою самою дорогою назад вертали, котрою прийшли, не натрапили-б на жадну дебру, бо околиця рівна. Але тою самою дорогою не могли вони вже вертати, бо сусідні з нею околиці були цілком винищені — грозив отже голод, а також треба було боятись, аби загальний похід руської землі не заступив дороги в околицях Львова, де він звичайно збирав ся. Скружили отже Турки на полудне і перейшовши Сян опинились в гористій околиці, що займає ціле коліно тої ріки. Малкуч вислав зараз же сильний полк, аби здобути згадані засіки. Але туземці так сильно боронили своїх укріплень з землі та з каміня, що нетільки згаданий полк нічого не вдіяв, але ціле турецьке військо мусіло два дни штурмувати, заки відважних оборонців змусило до утечі.

¹⁾ Matthiae de Miechow Chronica Polonorum. Scriptores rerum polonicarum II, ст. 262.

²⁾ Сенковський і Саго говорять, що се був міст на Вислі, але се з огляду на попередні наші аргументи упадає.

Немале небезпеченство мусіло тоді грожити Туркам в тій гористій країні, коли турецький літописець так горячо дякує Аллагови, що вивів музудманське військо з тої засідки (Collectanea I, ст. 84).

Ще другу подібну засідку перебуло турецьке військо і знов потерпіло великі страти, але оборонців проходу в пень вирізало. Потім знов похід задержавсь і вислано загін під проводом Мустафи бей. На чолі 500-ного відділу кінноти мав він дві „побіди“ над туземцями і прибув по кількох днях до „густо залюдненої і багатой країни“ (надсянська рівнина коло Перемишля). Турецький історик оповідає на підставі самохвального рапорта, що 500 турецьких їздців добуло міст на Сяні, та порубавши 1500 християн, що його боронили, вийшло до самого Перемишля і до гла пограбило ціле місто. Найліпше мали Турки обловитись в багатім костелі (келісі), де найдено було повно статуй викладених золотом, сріблом та дорогим камінєм.

Се оповідане цілком неправдоподібне і в дійсности неправдиве. Аби добути Перемишль, не потребував Мустафа бей переходити Сян, бо Перемишль лежить по тім самім боці ріки, до були тоді Турки, себто на правім. Потім неможливе, аби 500 люда могло добути таку сильну твердиню як був тоді Перемишль. Не маємо також в сучасних актах жадного сліду, аби Перемишль був добутий в тім часі. З літописей згадує про се тільки Ваповский, та на него не можна завсїгди покладатись, бо в тім місци він розводить тільки опись Меховіти, додаючи від себе тільки деякі примітки, часто дуже довільні. До таких приміток можна зачислити і уміщене Перемишля в числі збурених бісурманами в 1498 році міст. Причини сего уміщення належить шукати в тім, що дійсно того року були пограблені та спалені перемиські передмістя коли приймемо, що Мустафа бей пограбив не саме місто Перемишль, а передмісте його Засяне, що лежить по лівім березі ріки Сяна вяснить ся все. Аби до него дістати ся, мусіли Турки, приходячи зі сходу, переходити сю ріку і могли, навіть в меньшім числі¹⁾, добути його, воно бо не було ніколи добре укріплене, а було досить багате, аби досить рідких в тутешніх околицях бісурманських гостей привабити до себе²⁾.

¹⁾ Розумів ся, число 500 се тільки брехня турецького літописця, аби виславити відвагу Мослинів. Число людей в залозі Мустафи бей мусіло бути значно більше.

²⁾ Що Засяне в 1498 році було дійсно пограблене, на се маємо сліди в Листах і актах Мишковского ст. 63.

Коли висланий загін вернув з великою добичею до головного коша, турецький вожд „подякувавши Богу за його щедрість“ пустивсь домів на Акерман і Кілію.

Скінчилисьмо опись першого турецького нападу з 1498 року. Був то оден з найстрашніших бісурманських нападів, що коли небудь нищили руські землі. Ціла Червона Русь по ріку Вислок представляла сумний вид зруйнованої країни. Непогребані тіла лежали купами по полях і дорогах, села і місточка спопеліли, міста осмалені від пожару передмість. Стотисячний¹⁾ ясир наокинув всі невідільні торги Сходу, Татарщини, Греції, Тракії, Македонії. По недавній буковинській неудачі, де множество шляхти вигибло, запанувало в Польщі велике пригнобленє. Коли 16 мая 1498 року прийшла до Кракова вість про напад Турків і Татар, всім заволодів перестрах і розпуки. Як згідно подають Ваповский і Меховіта, найшли ся навіть такі, що хотіли з краю утікати. Але стримав утікачів по трохи страх перед королем, потрохи встид, а потрохи і надія на королівську енергію. Дійсно король, хоч від часу волоської неудачі тільки забавляв ся²⁾, тепер вірвавсь до діла. Почалась горячкова робота над укріпленнями Кракова, бо страхали ся, аби поганці аж так далеко не загнались. Рівночасно король скликав загальний похід. Але, як то вже в тім часі звичайно діяло ся, зібрав ся похід аж по кількох тижнях при кінці червня (Саго о. с. V, 2, 753) і то в досить незначнім числі. На чолі його рушив король на схід і коло сьвятого Івана був вже у Львові. Але вороги вже були далеко і дуже сумніваємось, чи бодай одна ватага походу виділа, ворога, хоч се не є неможливе³⁾. Похід розійшовсь отже, не вдіявши нічого⁴⁾.

При такім стані оборони пограничних земель своєї держави — мусів король Іван Ольбрахт кинутись за зверхньою

¹⁾ Як доносять може трохи пересадно християнські літописці.

²⁾ Так бодай говорить Ваповский і. с. ст. 33.

³⁾ Саго о. с. 754 гадає, що се можливе і що учасники походу в остатній стадії сеї війни брали участь в боротьбі з Турками. Наші сумніви полягають на ось чім: Турки були під Львовом 13 мая, а що цілий їх похід мав на цілі тільки грабованє, замків не добувано, хіба менші штурмом, то цілий похід їх на захід від Львова не міг більше заняти як місяць часу. А шляхетський похід зібрав ся аж при кінці червня. Крім того ніде в літописях не чуємо, аби того року загальний похід стрівув ся з ворогом.

⁴⁾ Знаємо, що в 1498 році також наємні жовніри стояли на Русі. Listy i Akta Piotra Myszkowskiego ст. 29, але набуть в невеликім числі.

підмогою. Переговори в Уграми, що їх почато було зараз таки по нещасливій буковинській війні, тепер було доведено Поляками до кінця. 20 липня 1498 уложено союз угорської і польської держави проти Турків (Саго о. с. V, 2, 755). Не мав він, що правда, великого значіння, бо не приступив до него угорський воєвода Стефан, а „*rex bene*“ не міг промогти ся на оружну підмогу.

Нові отже нещастя впали на бідні пограничні руські землі. Бо сучасно з закінченням переговорів з Уграми, себто при кінці липня 1498 року налетіли Татаре, спалили Браслав і знищили його околиці, а потім пішли на Поділе, Волинь і Червону Русь¹⁾, так скоро, що бачили їх під Львовом ще в липні²⁾. Знов запалали пожежі по нещасній країні. Король, одержавши сумну вість, знов скликав похід. Зійшов ся він в порівнянню досить скоро, бо вже 7 серпня рушив король на чолі його на схід. Але похід дійшов тільки до Сандомира Чи шляхта дальше йти не хотіла, чи дальший похід був з огляду на скорий поворот Татар до дому неможливий (як пише Ваповский і. с. 35), трудно сказати. Досить, що все те скропилось на сандомирській шляхті. Голодні ополченці, майже так само як Татари пограбили її села, тім часом як властиві Татаре з величезною добычею в людях, худобі та иньшій майні без перешкоди вернули домів в Крим.

Але не скінчились на тім нещастя сего року. В пізній осени, в падолисті³⁾ Турки появили ся від волоської сторони на Русь і розлились по карпатських Підгір'ю, сягаючи загонами аж під Львів. Число їх подають літописці згідно на 60—70 тисяч люда. Найбільше потерпіли околиці Галича, Жидачева, Дрогобича і Самбора. Про яку небудь оборону не чуємо нічого. Бісурмани грабили без упину. Але не мали вони без потері вернути домів. Зима почала ся дуже рано і зараз-же впали великі сніги, так що коні не мали паші. Вдарили сильні морози так, що непривичасні до зими Турки розпорювали своїм коням черева та ховали ся в середину. Край довкола був спустошений, тож настав великий голод. Вигинули тоді більше як дві третини найздижників. Решта пустила ся домів через волоські землі. Тоді стала ся річ, що дуже добре характеризує воєводу Стефана. Він,

¹⁾ Miechowita і. с. 263. Ваповский і. с. 35. Густинская літопись і. с.

²⁾ Зубрицкий Кроника Lwowa ст. 128.

³⁾ Коло св. Катерини 25 с. н. Miechowita і. с. 263.

як знаємо, сам наклонював Турків до нападу на Польщу на весну, тай тепер в осени, як можна припускати, мусів їх підпомагати. Коли-ж вони потерпіли неудачу, він напав на нужденні останки та знищив їх цілком. При тім мав він, як доносить Ваповский перебрати своє військо в польські убраня. Ледви 10000 людей, втративши всю воєнну знадобу, коней і зброю, вернуло ся в Туреччину¹⁾.

Се вороже виступлене Стефана проти Турків пояснює ся тим, що в тім часі, себто при початку зими 1498/9 року, він уже був певний безкарности зі сторони Польщі (за буковинську війну), а навіть почав був переговори про згоду з Польщею і Угорщиною. Згадалисьмо висше, що до польсько-угорського союзу, зробленого в літі, не прилучив ся Стефан. Зробив він се тому, що в тім договорі становища його не означено виравно. Почали отже польські та угорські дипломати працю над уложенем нових договорних статей. 8 грудня 1498 року одержали угорські послы повноміць до уложеня нового трактата з Польщею і Литвою. При участі волоських послів дійшов він до кінця 14 цвітня 1499 року (Caro o. c. V, 2, 756). Зараз таки другого дня себто 15 квітня 1499 уложив король Ян з волоськими послами договір²⁾. По довгих переговорах, котрі провадив зі сторони польської львівський арцибіскуп Андрей Рожа³⁾, Стефан всевода згодив ся на ратифікацію перемиря зі своєї сторони і довершив її справді в другій половині липня 1499 року в Гирлові⁴⁾.

До ратифікованя того договора, що означало приступлене Стефана до польсько-угорської коаліції, зверненої на Турків, привели його різні причини. Передовсім його становище було що до Ягайловичів та їх досить нерухавих держав далеко невнійше ніж до Турків, безоглядних і вічно неситих, а при тім значно сильнійших. Окрім того Ян Ольбрахт узяв ся в 1499 році, під вражінем неудач попереднього року організувати оборону руських земель своєї корони, аби недопустити вже таких страшних бісурманських набігів. Мова про великі сили польського війська, що зібрались на Червоній Русі

¹⁾ Miechowita l. c. 263, Ваповский l. c. 35 і д., Густинская лѣтопись l. c. 361 і д., Kromer II, 655, Bielski видає Туровского ст. 1337.

²⁾ Źródła dziejowe X, ст. 34 і д. подають текст того договору.

³⁾ Listy i Akta Piotra Myszkowskiego ст. 32, 44.

⁴⁾ Caro o. c. V, 2, 757, Źródła dziejowe X, LXXII.

мала не мало причинити ся до остаточного рішення Стефана¹⁾. Бояв ся він, аби вони знов на него не звернули ся — а тепер вже не мав надії на турецьку підмогу.

По тій невеличкій антиципації перейдемо до описаня випадків, що лучили ся на червоноруським і подільським пограничу в 1499 році.

IV.

Рік 1499 не заповідав ся на своїм початку дуже тихомирно. Як згадалисьмо вище, переговори зі Стефаном до нічого ще тоді не довели і можна було кожної хвилі сподівати ся, що сувні пригоди попереднього року знов повторять ся тому, що зі сторони Польщі ані з Турками ані з Татарами не було угоди. Але, як побачимо, обставини зложили ся так щасливо, що рік 1499 був спокійний. Польський літописець (Ваповский I. с. 35) нотує, що „рік сей був тихий, і Поляки вживали ненадійно спокою“. Показували ся, що правда, кілька разів Татари, але набіги ті були так маловажні, що ми мусимо виступити в обороні Ваповского проти Ан. Левицького. А. Левицький говорить (LA. ст. 8) з огляду на ту звістку Ваповского, що так не було, отже рік 1499 не був спокійний. Забув тут Левицький, що Ваповский не стояв на безозгляднім становищі історика XIX віка, але жив в початку XVI віку, коли татарські напади на руські землі були так часті і звичайні, що нотовано тільки великі та важні. Ваповский брав сю річ релятивно; коли й ми релятивно річ возьемо під розвагу, і порівнаємо рік 1499 з 1498 і 1500, то прийдемо до переконання, що дійсно той рік сучасникам видавав ся дуже спокійним.

Приписувати сей релятивний спокій від бісурманів уладженю граничної оборони королем Яном не відважилибсьмо ся, хоч то зробив Левицький. Заходи короля на пограничу зробили, що правда, деяке вражінє на воеводу Стефана, але Татар не відстрашили — чого доказом страшний їх набіг у 1500 році, що сягнув недалеко Мазовецької землі.

Не довідуємо ся отже з виданого Левицьким збірника актів того, що довідав ся видавець, себто, що рік 1499 не був спокійний, та що сей спокій викликати мала нова органі-

¹⁾ Listy i Akta Piotra Myszkowskiego, ст. 69. Цитувати будемо від тепер коротко LA.

зання оборони. За те довідуємо ся з него, як сказано, багато подробиць про організацію пограничної оборони в тих часах. Подамо їх в кінцевім уступі нашої розвідки, а тепер займемо ся історією переведення сеї нової організації.

По прикрих досвідах попередніх років хотів Ян Ольбрахт, аби погранична оборона була одноцільною, постановив отже віддати провід над нею одному чоловікови.

Королівський вибір впав на Петра з Пшецічова Мишковського, воєводу белзького.

Сего вибору не можна вважати надто щасливим. Як бачимо з життєписи Мишковського, написаної Левицьким¹⁾, не був він воєнним чоловіком. Ніде в згаданих актах про якісь його чесноти або заслуги воєнні не чуємо. Король, вихвалюючи його в грамоті (LA. ст. 22), говорить тільки про пильність і старанність, що показував Мишковський в раді королівській, нічого не згадуючи про воєнні здібности. З актів взагалі знаємо тільки про участь Мишковського ще в поході королеви Івана Ольбрахта на Угорщину (LA. 21). Був він одначе зручним і оборотним в політиці і з'умів мабуть піддобритись королеви, коли йому дісталось тільки ріжних почесностей, хоть так небогато зробив для держави. Його гладкість та двірська укладність пробиває ся на кождім кроці в його листах, що пише до короля²⁾. Передовсім же був він дуже добрим фінансистом і при кождій нагоді вмів щось скористати.

Та з тим всім на вожда був він зовсім нездатний. Сказались вже, що воєвником не був. Додати треба, що взагалі не належав до відважних (Miechowita l. c. 26), хоть сам частенько прихвалює ся (нпр. LA. 34); не мав він і енергії, постійности характеру та консеквенції, прикмет так потрібних для вожда. Найвиразнійше виступає та хиба в Мишковскім підчас жовнірських бунтів по причині незаплатення платні. Він приймає їх депутації, переговорює з ними, дає їм листи до короля з представленнями, аби вдоволив їх жаданям (нпр. LA. ст. 42). Коли-ж видить, що жадної у бунтівників не має поваги, змінює тон та грозить вішанєм або иньшими смертними карами (LA. ст. 47). Одначе через те не збільшає він своєї поваги межи жовнірами,

¹⁾ LA. 4—6, полишаємо її на боці, бо до нашої справи вона не належить.

²⁾ Однісеньким виїмком є його докори королеви за те, що не прислає йому підмоги ст. 58.

бо коли його добре притиснуть — енергія його знов затрачує ся і він знов просить у короля за тими, що їх перед хвилиною вішати хотів. Не дивота отже, що навіть не може збунтованого жовнірства задержати на становищі, коли воно самовільно його опускає. Так мало має він поважання у своїх підвласних, що підозрівають його в задержанню для власної кишені платні, котра для них була призначена (LA. 56). Окрім тих недотач характера має Мишковский ще одну — а то недбалість в високій степени. Сам він не має охоти стояти в полі (LA. ст. 45), на свій уряд приїздить пізно, не удержує належного порядку в війську, не списує докладно реєстрів (LA. ст. 26, 27), рухів ворогів не досить чуйно вартує і т. и.

Може одначе бути, що на разі король нікого відповіднійшого не міг найти та надав староство львівське і генеральне руських земель Петрови Мишковскому. Яко начальник пограничної оборони носив він попри титул *capitaneus terrarum Russie generalis* також назву гетьмана — *supremus campiductor*.

Сей уряд мав бути тільки дочасний і тревати так довго, доки не прийде до згоди з Турками. Бачимо се виразно з номінаційного документа (LA. ст. 25). Як би король пренав за потрібне знести сей уряд, мусів його вперед виповісти на три місяці Мишковскому. Подібно-ж і Мишковский, коли-би хотів уступити зі свого становища, мусів про се повідомити короля три місяці наперед. За свій уряд побирав Мишковский двояку платню. Одну становили доходи (*proventus*) львівського староства — другу-ж 1000 фльоренів (золотих) річно виплачувана „*pro coquina sua*“. Перед тим, ніж Мишковский сей уряд обійме, мав осібний люстратор, висланий королем, обчислити доходи що йшли зі староства та на підставі сего обчислення означити число наємного війська, що його Мишковский мав власними средствами удержувати. Люстрація мала також на цілі переконати ся про стан укріплень і способія оборони та взагалі маєтків державних в тих краях, аби можна було потім сконструювати Мишковского, чи все в такім стані віддав державі, як був взяв. Король брав на себе доставу гармат, пороху й взагалі муніції, а крім того оплачуване шпігунів з власного фонда. На разі дістав Мишковский на те 300 золотих.

Номінація наступила 3 мая 1499 року, але Мишковский не зараз прибув на своє становище. Тимчасом небезпечність від бісурманів здавалась майже такою, як в попереднім році.

12 мая Генрих з Краківця, вожд насмних жовнірів у Львові¹⁾ доносив королеви (Л.А. ст. 26), що не тільки Мишковского дотепер нема, але навіть наняті ним жовніри надійшли тільки в дуже невеликім числі. А тут треба було спішити ся, бо ходили слухи, що Турки чи Татари²⁾ в великім числі йдуть на Польщу. Правда, що тим слухам, а може навіть і самому листови Генриха з Краківця не дуже то можна вірити. Дуже се правдоподібно, що оповіданем про вічні небезпечности хотів він свої заслуги перед королем побільшити та вимогти, аби вислав підмогу. Але з тим всім присутність головного вождя була конче потрібна, бо згаданий ротмістр був чоловіком невеликої стійности та все гриз ся з міщанами, а ті знов вічно на него скаржили ся у короля за те, що їх сильно гнобив (пор. Л.А. ст. 26, 49). На весну 1499 року працювано у Львові над поправленем укріплень міста, жовніри нарубали кільчастих гадузей ожин, аби поробити з них фашини. Міщане мали нарубане звезти до міста. Вони не хотіли того робити, як каже Генрих з Краківця, та пішли до короля з жалобою, що їх командант є до нічого. Як бачимо, вже тоді в Польщі були спори межи туземцями і жовнірами.

Тоді ще туземний елемент був міцніший від нечисленних жовнірських відділів, та доходило до того, що жовніри не мали де коней своїх попасти та і самі що їсти тому, що платня приходила дуже неправильно. Не дивота отже, що львівські насмні жовніри жадали від Мишковского, як тільки прибув, аби їх увільнив від служби, кажучи, що сам король мав їм виповісти службу від сьвятого Івана (24 червня) (Л.А. ст. 27). Не маючи осібногo королівського препорученя, Мишковский не зробив того, бо хотів мати більше війська на оборону краю. Але вже від самого початку показав він, що хибувало йому організаторської та військової вдачі. Передовсім число війська не було таке, яке повинно було бути. На останнім краківським соймі ухвалила шляхта платити податки на удержане 3000-ного насмного війська (Л.А. ст. 31). Тимчасом зі всіх сучасних актів маємо вражінє, що так сильні не були королівські залоги на Поділю

¹⁾ Левицький вважає його чимсь в роді попередника Мишковского, але з сими не можемо згодити ся, бо з пізнійших актів видно, що се був собі ротмістр насмних жовнірів, тим тільки визначний, що походив з знатної шляхти.

²⁾ Може навіть Волохи, бо лист каже загально hostes.

і на Червоній Русі. Напр. у Львові, де був центр пограничної оборони, стояла невелика рота Генриха з Краківця¹⁾, а крім того якась піхота, але в незначнім числі, так що львівську залогу можна рахувати на пару соток люда. Мишковський за власні гроші мав, як королеви перед тим обіцював, припровадити 860 кінноти. Одначе відділ його може ніколи такого числа не сягав, що бачимо з його власних реляцій, де силу свого відділу подає на 700, потім на 600 люда (LA. ст. 27). Се не подобало ся було королеви, а винен був без сумніву сам Мишковський, хоч він виправдував ся тим, що взяв на службу деяких вояків, ненаряжених добре. Через се недбальство і військову невдарність Мишковського невдовзі тільки 500 люда в його відділі були здатні до участі в битві. Що правда, вина в часті спадала на короля, бо він дуже непрактично зарядив, що платня мала давати ся жовнірам не на місци, але на королівським дворі, і се викликувало нелад і тяганину межи жовнірством.

Мишковський взагалі не дуже дбав про військо і оборону краю, а займав ся радше справами адміністративними, соймиками, політикою, а без сумніву також і своїми фінансами. Погранична сторожа досить неправильно функціонувала, так, що про татарський напад, що став ся в половині липня 1499 року, довідав ся Мишковський аж тоді, коли Татари були уже близько Буська. Староста їхав власне на соймик до Белза і був у Куликові, коли надійшла вість про татарський набіг (LA. ст. 30). Чим скорше зібрав Мишковський відділ, зложений з 1100 люда і пішов на Татар. Винайшов їх, але здає ся не бив ся з ними цілком, бо були в пореважнім числі. Сам він, що правда, пише, що змусив їх до утечі (LA. ст. 34), але не можемо йому вірити на слово, бо в сучаснім листі Ян Каменецький пише до короля (LA. ст. 30), що Мишковський Татарів „*minime rotuit fugare*“. Знаємо тільки те, що Татаре дальше в глибину краю не йшли, бо не чуємо про се в сучасних актах. Се все відбуло ся по нашій думці так: Мишковський, побачивши Татар не став навіть до битви з ними, бо бояв ся їх числа, Татаре-ж зі своєї сторони знов його настрашили ся і відступили на схід. Мишковський не знаючи про те, що настрашив Татар, післяв за підмогою до белзького старости Каменецького, аби він зібрав околичну шляхту та з ним получив ся. Тимчасом ніхто зі шляхти не прийшов на завізанє старости, а навіть до замку белзького

1) Дивн її реєстр LA. ст. 23 і 24.

не хотів хоронити ся (Л.А. ст. 30). Пішов отже сам Каменецький тільки з наємними жовнірами, що їх мав у Белзі, виручати Мишковеского. Але довідавши ся, що Татар не удало ся змусити до утечі, Каменецький вернув назад до Белза, аби бодай оборонити замок, коди надтягнуть бісурмани. Одначе, як знаємо, Татари не йшли глубше в руські землі, а вернули ся назад.

Заки перейдемо до описаня дальших пригод 1499 року, мусимо застановити ся над тим, що говорять про сей татарський напад Левицький. Він твердить, що Татари прийшли під Буськ із Волощини, а підчас свого походу мусіли дуже грабувати на Підгір'ю. Дивує отже се Левицького, чому не дали поперед Мишковескому про Татар знати ті сторожі, що були розставлені в Коломиї, Галичи, Жидачеві. Так по думці Левицького дуже потерпіло галицьке Підгір'є від Татар задля недбалости Мишковеского. Та на тім по думці Левицького не скінчило ся. Мишковеский вийшов на зустріч Татарам, а вони його побили. Не запускали ся одначе глубше в руські землі, бо тут, як каже Левицький „будь що будь були військові сили на поготові“. Вернули ся отже на Поділе і там була битва з ними в околицях Чорного Острова.

Супроти сеї думки Левицького зазначимо наперед, що згаданий татарський набіг не був піднятий на велику міру, як гадає Левицький, але був се тільки невеликий загін, що найбільше кілька тисяч люда. Як би се був великий чамбул, то не відстрашили-би його жадні військові сили від розлитя по Червоній Русі, власне наколи-б були ще й побили Мишковеского. Хибна також гіпотеза Левицького, що Татари прийшли під Буськ волоським шляхом і перед тим пустошили Карпатське Підгір'є. Передовсім Татари держали ся дуже консеквентно своїх шляхів, а якби в тім випадку держались волоського шляха — загони їх скорше-б були під Львовом як під Буськом. Потім неможливо, аби мешканці пустошених околиць не дали про ворога знати начальникови пограничної оборони. Не конче потрібували се прецінь робити се осібно розставлені сторожі. Знаємо, що попередного року вороги 13 мая були під Львовом, а 17 вже знали про се в Кракові, хоть певно уряд до принесеня сеї звістки причинив ся не богато. По трете-ж, напевно сказати можемо, що Татари 1499 року не йшли цілком волоським шляхом ані не були на Карпатськім Підгір'ю, а то з тої причини, що ті околиці набігами попередного року так були знищені, що

як знаємо попереднього року в осени Турки гинули там з голоду. Чогож там мали йти і що властиво спустошити Татари, коли доперва в літі 1499 року, як знаємо, зачали поводи люде на ново поселятись на тім Підгір'ю і відбудовувати села і місточка¹⁾.

По нашій гадці могли Татари прийти під Буськ скорше шляхом Кучманським. Йдучи ним вони могли легко просмикнути ся межі широко ровставленими по знищенім Поділю надграничними сторожами, тим більше що йшли, як гадаємо в невеликім числі. Що Мишковський не був ними побитий, можемо майже напевно твердити: 1) Не видно жадних слідів тої неудачі його в наших актах. 2) Знана се річ, що як Татари побідили коли польське військо, то воно звичайно або до ноги вигбло, або йшло в ясир, бо утечи перед Татарами панцирним воякам було неможливо. 3) Як би Татари побідили тоді Мишковського, ніщо би їх не здержало від похода в глибину Руси, бо вони знали добре, що навіть в останній хвили встигнуть утечи перед польським військом, наколи воно в більшій силі прийде.

Те відступлене Татар можна, як се вже згадалисьмо, тільки таким способом об'яснити: Татари винирнувши що йно з своїх „вовчих стежок“ під Буськом, зараз спіткали ся з туземним військом та настрашившись такої обережності не важили ся йти дальше в руські землі²⁾.

Але Мишковський не знав про се відступлене Татар і сподівав ся кожної хвилі, що вони знов поступлять вперед. Крім того довідав ся він від шпігуна, котрий був два тижні в Очаківі, що в початках липня 10000 Татар під проводом Ахмата і Борнаша солтанів, сина і брата ханського, перейшли Дністер, аби напасти на польсько-литовську державу (ЛА. ст. 33). Що бісурмани готувлять похід на Польщу, знав також від шпігунів Іван Каменецький, староста белзький (ЛА. ст. 30).

¹⁾ Перешкоджував їм Стефан возвода волоський ЛА. ст. 69.

²⁾ Згадалисьмо, що на думку Левицького з тими самими Татарами, що були під Буськом, були потім битви під Чорним Островом. Се цілком неправдоподібно. Межі появою Татар коло Буська (половина липня), і під Чорним Островом (кінець серпня ЛА. ст. 50) минуло півтора місяця. За той час могли Татари з під Буська вернути в Крим і знов прибути на Поділе, а не знаємо з актів, аби ті Татари сиділи в пограничних краях протягом того цілого часу. Через те не можна говорити, що ті самі Татаре були під Буськом і під Чорним Островом. Були се, здає ся, цілком ріжні відділи.

Мишковський не був ще певний, чи Татари звернуть свій набіг на Польщу чи на Литву, але забрав з досить значною енергією до оборони. Передовсім старався він всіми силами довести шляхту руських земель до рушення в поле. Зараз по першій появі Татар під Буськом розіслав він „віщі“ або зазиви до походу по всіх підляглих собі староствах — в Перемішли, Белзі, Холмі. Пункт збірний був в Глинянах коло Львова (Л.А. ст. 32). Однак шляхта зіставалася супроти цих зазивів цілком індеферентною. В Белзі нпр., як знаємо, шляхта на зазив старости цілком не явила ся, і навіть не подумала про оборону белзького замку (Л.А. ст. 30). На представлення уряду, шляхта відповідала, що не обов'язана до воєнної служби, коли заплатила податки на удержане наємного війська. Тільки тоді обов'язувалася стати під оружжя, коли сам король пішли зазиви, а й тоді буде тільки своєї власної землі боронити та не вийде за її границі (Л.А. ст. 32). Подібно відповідала на зазиви і холмська шляхта. Депутация, зложена з каштеляна, хорунжого, земського судії і підсудка, прибула до старости холмського і воеводи белзького Якова з Бучача. В імені туземної шляхти вони заповіли, що вона на війну не піде, бо вже заплатила множество різнородних податків на удержане наємного війська. Тільки як сам король піде на війну, вони за ним підуть, коли-ж ні, то шкода й писати зазиви та не давати їм через те супокою (Л.А. 31). Надармо благав Яків Бучацький каштеляна, посилаючи йому листи Мишковського писані в тій справі. Шляхта слухала ві всім не уряду, а „своїх людей“: якогось бецького каштеляна та пана Свидви, так що холмський староста радив Мишковському, написати до них особні листи.

Бачучи таку неохоту у шляхти та близьку небезпечність, Мишковський кинувся за підмогю в иньші сторони. Передовсім звернув ся він до короля і просив, аби йому прислав підмогу з наємних жовнірів і то досьвідчених, що вже були де по твердинях на задові, а тепер не потрібні. Потім жадав також Мишковський, аби король прислав йому гроші на заплаченє тих наємних жовнірів, що вже стояли на Русі (Л.А. ст. 33 і д.). Розглянувши Мишковський за поміччю також в сусідних литовсько-руських краях і в листі просив Константина Острожського, аби йому прийшов в підмогу, а короля Яна просив, аби виледнав йому поміч наємників литовського великого князя Олександра. По плану Мишковського, мали ті наємники получити ся з малим (числив тільки 200 до 300 люда) відділом князя

Острожського і йти до галицько-руських земель. Тут мав чекати їх Мишковський зі своїми наємними жовнірами та з зібраною шляхтою (ще видно всієї надії на ню не втратив Мишковський), в околицях Буська — недалеко (півтора милі) від Кошового ставу. Висипано там великий вал, де на гадку Мишковського могло помістити ся 15000 люда. Мав він бути підставою воєнних операцій, а разом захистом на випадок якоїсь неудачі¹⁾.

Та до того всього треба було грошей, бодай на заплачене тих жовнірів, що служили на Русі. Залягала їм платня вже від довшого часу. Як знаємо, Мишковський упоминав ся вже за ню у короля темер; аби надати своєму прошенню більшої ваги, він просить з посередництва у Спитка з Ярослава, воеводи краківського. Представляє йому велику небезпечність, що грозить пограничним краєм. Не тільки про Татар, але і про Турків чувати, що хотять напасти на королівські землі. Що правда, звістки говорять тільки про кількесот Турків таї взагалі вони непевні (LA. ст. 35), але на випадок дійсного нападу нічого не можна зробити з незаплаченими жовнірами.

На підставі листу, що його був написав Мишковський до Спитка, той з своєї сторони вислав лист до короля²⁾. Він малює яркими фарбами сумне положенє в руських землях через вічний страх перед бісурманським нападом. При неохоті шляхти і великій біді межі неплаченим військом легко може прийти — говорить Спитко — до цілковитого знищення руських земель. Аби тому зарадити, конче треба, на його думку, заплатити як найскорше жовнірам та вислати королівські зазиви до руської шляхти, аби йшла в поле. Спитко доказує, що погранична оборона і навіть сторожа не може добре функціонувати, коли бере ся до неї з так малими силами. З так малим військом не можна дати відпору ворогови, а тільки додає ся йому через те сьмілости.

Серед тих сумних обставин почало ся нове лихо — жовнірські бунти. Залюга Камінця подільського вислала самовільно Яна Калюса до короля з листом, де в досить острим тоні, майже грізьбою домагає ся заплати належних грошей і робить

¹⁾ Були, що правда, такі, що не вірили в користь того укріплення пр. Спитко з Ярослава, воевода краківський LA. ст. 34.

²⁾ 25 липня 1499, LA. ст. 36 і дальші.

королеви закиди, що попередних численних посольств не задоволь (Л.А. ст. 37). Правда, що відносини межі жовнірами були дуже лихі. Не виплачувано їм платні, не дбано про поживу для них і коней, ротмістри не раз більше як пів року не приїжджали на свої становища, не дбали за своїх підвласних, і навіть дефравдували гроші, призначені на платню для жовнірів¹). Бунт військовий розширив ся дуже скоро по цілім краю і почали ся навіть дезерції. Ротмістр Вінговеский не одержавши платні покинув разом з товаришами королівську службу в найкритичнійшій хвилі (Л.А. ст. 39). Що правда, не були ті дезерції часті, бо Мишковский всіми силами старав ся жовнірів задержати на становищах. Всему тому він властиво був винен, бо знаючи повільність уряду міг з власних засобів заплатити жовнірам і тим способом всю біду заспокоїти. Але того він не вчинив, хоч староства його були дуже багаті, а тільки обмежив ся на проханю короля аби зважив на потребу жовнірів та заплатив їм те що залягало (Л.А. 39, 40). Перед грізною небезпечністю від бісурманів не хотів він пустити всіх ротмістрів, аби їхали до короля за платнею, як вони хотіли; удало ся йому вимогти те, що вислали тільки одного відпоручника. Але притім, вони загрозили, що коли їх відпоручник по 8—10 днях не верне вони всі разом поїдуть до короля, покинувши, розуміє ся, свої становища. Мишковский сам признавав, що в такім разі не зможе їх удержати на становищах.

А тимчасом, коли бунт жовнірський був в повнім розгарі, себто при початку серпня 1499 р., знов почали ся алярми про близькі поганські набіги. Сам король звідкись довідав ся, що Турки готувлять новий похід на Польщу і зараз післав Мишковскому повідомленє з наказом, аби чим скорше пішов їм на зустріч (Л.А. ст. 40). Мишковский, одержавши наказ королівський, зараз почав нараджувати ся зі Спитком з Ярославля, що власне тоді з власним відділом притягнув під Львів та з арцибіскупом львівським Андреем Рожою, що власне вернув з Волощини, де був при уложеню Гирлівського договора. Треба було скоро рішати ся. Як справедливо думає Левицький, наслідком сеї ради було висланє королівських зазивів по всіх староствах пограничних земель. Що правда, звістка про турецький набіг не справдила ся, але натомість Татари знов появили ся над Дністром коло Сороки і там станули кошом (Л.А. ст. 43).

¹) Коли можна вірити на слово тим останнім, Л.А. ст. 38.

Треба було спішити ся з посполитим рушенням, аби можна було стрітати Татар, як попробують вдерти ся в межі Польщі. А тут шляхта так само не слухала тепер зазивів королівських, як перед тим старостинських. Белзька шляхта навіть не рушила ся, так що белзький староста Іван Каменецький сам тільки з жовнірами мусів іти під Львів (Л.А. ст. 43). 10 серпня явив ся в Мальчицах під Львовом також перемиський староста Миколай Креза з Боболіч, але і він без шляхти свого староства (Л.А. ст. 45): одержавши королівські зазиви розіслав він їх з Перемишля по раз перший і другий, вже вийшовши в похід вислав він після звичаю зазиви по раз третій, але тільки дуже не багато шляхтичів пішло за його візванем; причиною сего отягання шляхти був перемиський каштелян Станислав Кміта з Висничя: він скликав на день 8 серпня шляхту на соймик до Перемишля і там було постановлено, що шляхта на війну не піде, аж коли сам король не вийде в похід. Шляхта покликувала ся на постанови останнього краківського сойма і вислала в тій справі осібного посла до короля. Мусів отже тільки сам староста з невеликим товариством йти до Львова.

Що правда, не було таки навіть по що йти в похід. Шляхта мабуть пізнавала, що всі ті алярми або цілком неправдиві, або побільшені і через те не хотіла рушати. Тепер дійсно справили ся її здогади. Як тільки король дав знати Мишковському про намірений напад Турків, стали розвідувати ся і невові довідали ся, що баша Малкуч — його бояли ся по торічнім нападі найбільше в Польщі — стоїть на правім березі Дуная, а Татари, коли нападуть того року, то на литовсько-руські землі (Л.А. ст. 45).

Були се вісти дуже пожадані, бо по короткій перерві відновили ся жовнірські бунти в половині серпня. Піхота поставлена в Буську і у Львові почала бунтувати ся за те, що не дістала платні. Мишковский зібравсь на енертію, грозив стинанем і вішанем, але нічого не вдіяв, мусів навіть уступити бунтарям та потвердити їх прошенє до короля. Вони вислали до короля лист з жалобами на свою біду і на суворість Мишковского та сильно там домагали ся, аби король в двох днях заспокоїв їх жаданя (Л.А. ст. 46 і д.). В противнім разі вони грозили, що покинуть віддані їм становища.

І дійсно деякі з жовнірів знов покинули королівську службу (Л.А. ст. 48), иньших же тільки з трудностю удало ся

Мишковському задержати. Ротмістри майже всі пішли особисто до короля (L.A. ст. 48) з powodu незаплати їм грошей. Недостача засобів до жити змушувала їх до різних надужит¹⁾.

Королівська канцелярія мала в 1499 році дуже багато до роботи з наємними жовнірами, особливо на початку вересня, коли власне друга фаза жовнірського бунту дійшла своєї вершини. Як згадалися, майже всі ротмістри поїкали до короля допоминатись платні та виволікати свої різні претенсії, нпр. аби їм заплатити за коні страчені в битвах (L.A. ст. 51). За ними пішла більшість простих жовнірів, так що нпр. у Львові зістало ся тільки 46 мужа кінноти (L.A. ст. 50). Мишковський всіх поручав королеви як найгорячіше, бо хотів аби прецінь раз сей бунт скінчив ся, а з ним і його незавидне становище перед грізною небезпечністю з бісурманської сторони.

Бо тимчасом не переставали носитись по пограничю трі-вожливі поголоски про турецькі та татарські рухи. З Татарами боров ся при кінці серпня пару разів щасливо коло Чорного озера пан Олеський, пограничний богатир, що поклав великі заслуги коло оборони краю²⁾, та в тій тяжкій хвилі не покинув свого становища (L.A. ст. 50, 53). Що правда, муєли се бути маленькі чамбули. Грізнійші вісти прийшли в Сороки. Тамошній *capitaneus* прислав Мишковському через одного шпігуна лист, звідки довідав ся Мишковський, що Турки потерпіли, що правда, велику неудачу під островом Корфу і власне задумують похід на Родос, але 8000-ний їх відділ є тепер в околицях Кілії і Білгороду; Татари власне вислали були до них нослів з запрошенем, аби получили ся з ними для нападу на пограничні землі польської корони. Одержавши таку звістку, Мишковський знов став сильно налягати на короля, аби заплатив жовнірів, та наклонювати шляхту, аби збирала ся в похід (L.A. ст. 52).

Через ті численні налягання, прошення і домагання король розпочав в вересні виплати. Але платня не вдовольила жовнірів. Наробили вони попередно тільки довгів, що при виплачуваню

¹⁾ Так нпр. Генрих з Краківця розложив ся у міщанина львівського Коломійчика і так йому надоїв, що той подав на него жалобу до короля. Король приказав Генрихови з Краківця винести ся від міщанина, а навіть загрозив йому виключенем його з війська, L.A. ст. 49.

²⁾ Також і великі страти. За те просив короля, аби його дечим підпоміг, L.A. ст. 50.

усе загорнули вірителі. Тож ціла кіннота з малими вийнками¹⁾ покинула службу королівську, а піхота львівська і буська почала грозити, що покине своє становище, та порозумівати ся з своїми товаришами, що стояли в Камінці подільським. Доносили королеви про сей сумний стан річий, дораджував Генрих з Краківця²⁾, аби вислати гроші до Львова і тут виплачувати жовнірам платню і відшкодованя за те, що потратили в королівській службі, бо дотеперішня система виплат на королівським дворі дуже непрактична. Вояки протрачують всю свою платню на подорожі до короля по гроші і потім не мають з чого удержати ся.

Але король і уряд в звичайній своїй недбалости не залагодили сеї справи. Незаплачене військо кинуло ся вкінці грабувати духовні маєтности (LA. ст. 59). Тільки острі заходи уряду проти грабіжників відвернули дальші непорядки.

А був, як здавало ся, найкритичніший час. З Хмельника доносив Мишковському Іван Струсь, що там держав сторожу, знов про Татар (LA. ст. 55 і д.). Появляди ся вони коло сего місточка два рази в вересні. Коли прийшли перший раз, Струсь не зважаючи на свої слабі сили, пошість на коней та велику недостачу в несплаченім війську, вийшов їм на зустріч та счинив з ними битву під Савранем, де багато коней втратив. Була се, здає ся, не рішена битва. Тепер же знов по раз другий показали ся Татари в віддаленю 12 миль від Хмельника. Струсь не був ще певний, чи підуть на Польщу, але так вже виглядало.

Мишковский своїм звичаєм підняв новий алярм і передовеїм скликав загальний похід на день 5 жовтня в околиці Буська до сего скріпленого табору над Кошовим ставом (LA. ст. 57 і д.). Але не багато обіцював він собі пожитку з того походу і знов пустив ся прохати в короля нових жовнірів і грошей, аби давним заплатити. Представляв йому мізерний стан війська: вояки усього рішили ся, позаставляли коні, оружє та нема при чім вийти на війну.

Та всякі благання не багато помагали, бо король ідучи за радою своїх прибічних дворян легковажив собі небезпечність і навіть хотів розпустити військо на зиму (LA. ст. 58),

¹⁾ У Львові лишив ся тільки Генрих з Краківця та якийсь нововдч. може син Бучацького LA. ст. 32 або Joannes Podolszky woyewodzycz LA. ст. 24.

²⁾ В листі з 17 вересня LA. ст. 54 і д.

хоч Мишковський представляв йому, що Татари і зимою частенько набігають і вже два рази їх тоді побив Миколай Галицький. Та не дуже то слухав його король і навіть розпустив львівську і буську піхоту при початку жовтня 1499 (Л.А. ст. 64), хоч про Татар ішли що раз грізніші вісти. 28 вересня доносив Струсь із Хмельника, що бачив множество Татарви як ішли Чорним шляхом (Л.А. ст. 60), тільки-ж не було ще певне, куди вони підуть, чи на Волинь під Острог і Луцк, чи на Червону Русь під Сокаль або Теробовлю. У Львові вже знали про те, що Татари йдуть, і Генрих з Краківця вислав шпігунів, аби впевнитися, в яку сторону вони звернути ся (Л.А. ст. 61). Першого жовтня посилав Мишковський королеви лист сороцького „старости“. Доносив він, що сини Малкуч-Оглу баші силістрійського з 4000 Турецьким відділом подучили ся з Татарами, аби напасти на Польщу (Л.А. ст. 64). Мишковський благав короля, аби йому прислав бодай 200 або 300 нових ніших вояків, бо вся піхота, що дотепер тут стояла, хоче відходити на підставі королівського дозволу, принесеного їх послем з королівського двора. Гірко скаржив ся Мишковський на легкодушність короля, бо сили його, наколи-б піхота пішла собі, обмежали ся тільки на 600 їздців. Бісурмани, хоч би їх тільки одна тисяча була, зможуть супокійно спустошити королівську землю, бо ніхто не перешкодить через так малу скільність війська. А тут і ще треба забезпечити замки залогою. Просив отже Мишковський знов людей і грошей. Та король не дуже вважав на ті вічні прохання, мабуть вони йому вже так докучили, що здає ся не відповідав навіть на листи Мишковського, не то, аби мав йому вводити волю.

Мишковський, не маючи иньшої ради, розіслав знов зазив до шляхти руських земель, аби виходила в поле для оборони від Татар. Але не багато він собі обіцював від хляхти „що нічого не значить супроти неприятеля“, та й не помилив ся. Шляхта перемиської землі хоч не відмовила рішучо (Л.А. ст. 67), то все таки не явила ся в такім числі як було треба. Згаданий каштелян перемиський, Станислав Кміта з Висничча відповів на лист Миколая Крезі, старости перемиського, що його звивав до посполитого рушення, відмовно. Він заповів, що зазивного листу від Мишковського¹⁾ він не послухає, а лише листів королівських і то тільки тоді, як всі сусідні землі або жовніри

¹⁾ Його долучив до свого листу Креза.

нагнї вийдуть в похід. Він покликував ся навіть на дотичні королівські привілеї. За ним пішла частина перемиської шляхти, що власне тоді зібрала ся на земські рочки до Перемишля. Але друга частина стала на боці старости і обіцяла, що прибуде, коли він буде йти в похід. Що правда, все те дуже поволи діяло ся і шляхта дуже довго зволікала, але бодай з того боку сподївав ся Мишковский якоїсь підмоги, тим більше що Спитко з Ярославля, краківський воєвода, також обіцяв з прибічними своїми прийти до Львова, і Мишковский післав по якісь часі шляхті королівські зазиви. Удалось також Мишковському задержати піхоту коло себе, але тільки на кілька день. В кінноті дуже многі вже вислужили свій час і тепер вислугували 'одні за других, так що таким чином за дуже короткий час мала всім разом служба скінчити ся (Л.А. ст. 69). Через те Мишковский не переставав добивати ся у короля, аби йому прислано нових людей і гроші на заплаченє тим, що вже скінчили свою службу, та на маючи гроша були в дуже прикрих обставинах: усе позаставляли і позадовжували ся так, що уже ніхто не хотїв їм позичити, а тут задля вічних скарг туземців нічого за дурно взяти не було можна. А тимчасом ситуація була непевна і все ще не знали на пограничю, в котру сторону підуть Татари. Навіть на найдальше висунених станицях того не знали¹⁾. Крім того почав тепер господар волоський, не вважаючи на недавно уложену умову граничні спори, тому що завважав безсилність Польщі на пограничю (Л.А. 69). Коли мешканці спустошеного Покутя почали вертати до своїх сел і місточок, він не позволив їм сього і навіть велїв їх пограбити. Означало се, що Стефан почав робити собі якісь претенсії до Покутя і можна було страхати ся нової пограничної війни.

Але на щастє скінчило ся все в 1499 році лише на страхі. Що правда, видїв Струсь Татар в числі 3 до 4000 як стояли табором в віддаленю двох миль від Винниці. Струсь пішов за ними з жовнірами, шляхтою і селянами, аби переконати ся куди підуть. Вони завважили його і звели з ним невеличку битву. Потім звернули ся на Україну і облягали три дни Житомир. Не могучи його добути, пішли через ліси до Полонного, сплюндрували околицю і пігнавши ясир в Крим, знов вернули ся на польські пограничя. На той раз ішли вони в сторону

¹⁾ Лист з Зінькова не приніс нічого певного, Л.А. ст. 68.

Луцька, так що Струсь припускав, що зачеплять Сокаль (Л.А. ст. 69 і д.).

Але про те не чуємо в дальших актах. Татари не прийшли вже того року на Галицьку Русь. Також Турки, про котрих багато говорили з початком жовтня на Русі, не явили ся. Доносив, що правда, Мишковському Жид Ізаак з Сучави, що в околицях Сороки показали ся Турки, але звістка була, здає ся, придумана одним із слуг сороцького старости, аби настрашити Жидів (Л.А. ст. 71).

На щастє, — бо уряд не міг би був їм дати в осени 1499 року так само відпору як в 1498 році. Непорядок серед наємних жовнірів був просто страшний. Більша частина покинула королівську службу за те, що їй не було заплачено, иньші домагали ся сильно підвищення платні (Л.А. ст. 72). Також загальний похід не збирав ся хоч Мишковський післав королівські зазивні листи. Каштелян перемиський Кміта таки з'уїв шляхту так обробити, що староста майже тільки сам пішов до Львова. Здає ся, що того року взагалі не зібрав ся похід, бо в осени ані в зимі, не вважаючи на боявнь Мишковського, Татаре не з'явили ся в пограничних руських землях польської корони.

На тім кінець нашого опису випадків 1499 року на підставі актів Мишковського. Хоч п. Левицький так само як і ми уживав виключно того самого жерела, то наш погляд на 1499 рік иньший ніж його (пор. Л.А. ст. 16). Ми відкидаємо гадку Левицького, що Татаре в початках липня 1499 р. спустошили карпатське Підгірє, а гадаємо, що се був лише не великий загін, що неопережений з'явив ся аж під Буськом. Не був се той самий чамбул, з котрим боров ся коло Чорного Острова пан Олеський, але були се мабуть два цілком иньші малі чамбули¹⁾.

Друга орда Левицького, котру він старав ся конче поставити в звязи з ніби першою ордою, була на його гадку в початках серпня під Сорокою, а в половині вересня за Брацлавом, де з нею били ся коло Саврани, 20 вересня за Хмельником, а звідсіля пішла вона на Україну. Ми не віримо в істнуванє сеї другої орди, а то з причини, що її похід є 1) за повільний навіть на військо тяжке, не то на Татар, 2) має дуже дивний і покручений напрям Передовсім Сорока лежить дальше від Криму, як Саврань, бо вона не лежить, як гадає Левицький,

¹⁾ Диви Л.А. вступ ст. 16.

коло Брацлава¹⁾, але далеко на схід від него. Чогож би Татаре, раз станувши близько земель польської корони, мали вертати ся якби назад до Криму і то по знищенім пограничю? Татаре, що були при початку серпня коло Сороки, становили на нашу гадку цілком осібний чамбуд, а ті, що показали ся на пограничю в другій половині вересня, знов оден або два иньші чамбули. Се взагалі ховзька річ говорити про звязь поодиноких маленьких татарських набігів межи собою, коли жерела досить скупі.

По нашим дослідям мусимо отже зрегабілітувати Ваповського і признати йому певність, чого йому не признав п. Левицький. Справедливо каже Ваповский²⁾, що Поляки того року користували ся ненадійним спокоєм. Не можемо-ж ми уважати маленького татарського загона, що ледви доторкнув ся до Червоної Руси, або татарських переходів через знищене Поділе, нарушенем того спокою. Був в 1499 році спокій тільки релятивний, але все таки спокій, якого не мали пограничні краї польської корони ані попереднього 1498 року, ані 1500, коли два татарські напади оден по другім сягнули аж в околиці Люблина і литовського Берестя³⁾. Не вдержала їх організація пограничної оборони переведена краківським соймом. Мишковский і його товариші — польські вельможі бояли ся стрітити з ворогом, хоч мали значні військові сили.

Чому Татаре не зробили в 1499 році того, що наступило в 1500, вяснює п. Левицький, як згадано, тим, що вони бояли ся з'організованої оборони на Червоній Руси. Вже висше сказалисьмо, що з тим способом толкованя не годимо ся, бо супротивляють ся тому самі події 1500 року, коли прецінь та організація мусіла бути ліпше викінченою чим в 1499 році⁴⁾. Через

1) Левицький думає, що Саврань лежить так само на північ від Сороки, як Брацлав, диви LA. ст. 16, стрічка 2 з долу.

2) *Scriptores rerum polonicarum* II, ст. 36.

3) *Wapowski l. c. II, 38, Miechowita l. c. II. 264.* Завважити треба, що Густинська літопись переносить сей набіг цілком безпідставно на рік 1499. Додамо, що робить се також д. Буданов у вступній розвідці до актів про заселене полуднево-західної Руси (Архивъ Ю. З. Россіи часть VII, т. II, ст. 11 і д.), не сконтролювавши хронольогії густинської літописи жадним иньшим жерелом.

4) Військові сили в 1500 році мабуть також були далеко сильніші ніж в 1499 році. Маємо в листах і актах Мишковского два документи, з котрих видно, що в 1500 році було в королівській службі 400

те ми думаємо, що причини слабкої акції Татар в 1499 році треба шукати де інде. Передовсім знана се річ, що більші татарські набіги все наступали по собі з певними перервами. Крижська орда не була на стільки міцна, аби що року висилати кількадесять тисячні армії на Польщу, бо прецінь все таки без страт ніколи при таких набігах не обходило ся. В році 1498 було аж два, а може навіть три татарські напади, бо знов не можна вірити, аби нпр. самі Турки творили 60—70000-ну армію, що зробила третій набіг на Польщу в 1498 році. Рік 1498 сильно змучив отже Татар і наразив їх на досить великі страти, тож не могли вони зараз другого року знов брати ся до набігів на велику скалю тим більше, що хан Менгли-герай готовив ся дати поміч московському царю як сей почне війну з литовською державою. Коли війна дійсно почала ся — хан в 1500 році виправив своїх Татар на Польщу, аби зробили диверсію.

V.

Перейшовши в першій частині нашої розвідки події, що приключили ся на червоноруським і подільським пограниччю, займемо ся в другій частині представленням організації пограничної оборони в тих краях, головню на підставі ново-виданих актів, що, як згадалисьмо, мають, з сього погляду досить значну стійність яко історичний матеріал.

Передовсім мусимо тут зазначити, що цілком иньші відносини панували тоді в східній і західній частині руських земель, що перед люблинською унією належали до Польщі. Східне Поділе було тоді правдивою пустинею — так знищили його безнастанні татарські набіги. Люде жили тут житєм погранича — диким, небезпечним, непевним житєм. І відносини суспільні були тут инакші, бо рідко хто з панів лишив ся ще в тих небезпечних сторонах, а люд при слабости уряду був позіставлений самому собі. Противно було в західній половині згаданих країв, себто на західнім Поділю і на Червоній Русі. Край був сильно заселений, управлений, багатий; відносини су-

піхоти, ЛА. ст. 73 і 74. Трудно, аби сі дві роти становили цілу піхоту, що була на пограничній службі в 1500 році. А знаємо, що в 1499 році число піхоти виносило лише троха більше як половину того числа, ЛА. ст. 64.

спільні вже були перейшли на польський лад, бо уряд, а з ним і право польське були тут сильні.

Відповідно до тих різниць природних і суспільних инакша була система граничної оборони на сході, инакша на заході.

Східна часть Поділя була, як вже згадалисьмо, майже пусто-нею. Нечисленні людські селища або ховали ся по неприступних ярах або тудили ся до укріплених пограничних замків. А тих було дуже не багато, та не у всіх навіть стояли наємні жовніри, що в браку шляхти в тих околицях, отже і шляхетського війська були одиницями оборонцями краю зі сторони уряду. Протягом цілого 1499 р. не чуємо, аби подільську шляхту скликувано коли в похід а напевно знаємо лише про два невеликі відділи на-сминого війська на цілім Поділю, себто в Чорнім Острові і в Хмельнику.

Якжеж виглядала гранична оборона на східнім Поділю? Відповідь легка: так як в сусіднім пограничю, що належало вже до великого князівства литовського: себто при помочи покочаченої людности. На доказ сего маємо межі актами Мишковського оден лист¹⁾ писаний до него Яном Струсем з Хмельника. Доносить він там про появу татарського чамбуду та про свою діяльність супроти небезпечности, ось як: „Ego... cum omnibus bonis hominibus, quos mecum habeo, et terrigenis meis et kmethonibus, quos congregaveram, in subsidium magnificencie vestre volens interesse, post illos equitavi partim insequendo eos, quo deberent diverti. Ipsi ibidem post me vestigaverunt et unum bonum hominem receperunt et famulum illius interfecerunt et eciam duos homines de civitate receperunt et unum de villa“. Видимо з тої описи, що військо Струси складало ся з чотирох частий: 1) boni homines — то наємні жовніри; що мав під собою Струсь, 2) terrigenae — дрібна околичня шляхта, 3) homines de civitate — міщане, 4) homines de villa або kmethones — селяне.

На перший зараз погляд впадає в вічі різниця межі відносинами тутешніми, і на Червоній Русі. Там тільки жовніри повняють пограничну службу, а на шляхту треба вічно напірати і то ще вона ставати під зброю не хоче. Про участь селян або міщан в поході проти ворогів ані не чувати. А тут на перший зазив немов реґулярне військо, являють ся шляхтичі, міщане, селяне і виходять в поле за ворогом.

¹⁾ N. 64, LA. ст. 69 і д.

Ту дивну готовість туземного елемента в небезпеченствах татарських можна тільки тим пояснити, що вся людність околиць Хмельника: дрібні шляхтичі, міщане, селяне „козакували“.

Живучи в околиці вічно нищеній татарськими набігами, не могли тамошні мешканці й думати навіть про правильне гас-дівство. Хліборобство, скотарство, пасічництво, рибальство, мусіло бути ведене і з зброєю в руках і такі обставини витворили у туземців козацького духа, що проявляє ся в великій готовості на татарські напади.

Шан. читач пізнає тут, що ми йдемо за теорією про повстанє козацтва, що її сформулював остаточно проф. Грушевський¹⁾. Але й годі було инакшої тримати ся, коли ми завважали, що здогади проф. Грушевського, виведені на підставі усі теорії, цілковито оправдують ся. Завваживши, що ще в XVI в. майже не маємо урядових звісток про козаків, догадує ся д. Гр., що на східнім Поділю та в сусідних околицях України козакувала дрібна, головно руська шляхта, що сиділа коло Хмельника, Брацлава, Винниці в полученю в міщанами (І. с. ст. 5). І ось в актах Мишковеского найшло ся місце, що, як думаємо, досить виразно показує, що коло Хмельника дійсно „козакувала“ дрібна шляхта і посполиті люде.

Находила ся уже в 1499 році протекция для сих козаків зі сторони „сильних міра сего“. В Хмельнику протекторат має могуча родина Струсів, що сидить на тім пограничю за грамотами Володислава Варненчика та Казимира Ягайловича²⁾.

Цілком инакше виглядала погранична оборона на західнім Поділю, особливо на Галицькій Русі. Був се край розмірно сильно заселений і культурний в порівнаню з східно-подільською пустинею. Могучий стан боярський — пізнійше шляхоцький та від півтора ста літ тут заведене польське право убили самостійного духа у селянина. Татарські набіги були тут безпорівняня рідші, ніж на Поділю, тож не треба було вічно ханати ся за зброю. Козаччина тут не витворила ся, через те погранична оборона не була тут так проста, легка, справна і дешева як на східнім Поділю. В Галицькій Русі полягала оборона на двох елементах — загальнім поході туземної шляхти та на насмнім жовнірстві.

¹⁾ Примітки до історії козаччини. Записки Наукового тов. ім. Шевченка т. XXII, 1898, II.

²⁾ Архивъ Ю. З. Россіи, VII, т. 2, ст. 138.

Наперед поговоримо про шляхотське військо.

Як знаємо, в становищі галицької шляхти зайшли великі зміни протягом XIV і XV віка. Тутешні руські бояре, як і захожа польська шляхта, що в великим числі прибуває сюди від 1340, в початках польського панованя були майже васалами королівськими¹⁾. Потім становище їх більше починає рівняти ся з становищем шляхти в коренно-польських землях, в 1434 цілковито зрівнує ся²⁾ а від Казимира Ягайловича дістає навіть особні привілеї³⁾.

Рівним кроком з загальною зміною становища галицько-руської шляхти йшла зміна організації військової служби. Заведено тут польські військові закони а з ними інституцію „посполитого рушення“ що дуже ріжнила ся і від давньої руської служби і від пізнійшої служби на підставі фєвдальних зобов'язань. Та не кінець на тім. На новокорчинським з'їзді 1456 року дістає ся Червоній Русі і Поділю враз з краківською і сандомірською землею нова привілеїя. Король обіцявав, що „посполитого рушення“ тих земель не скличе инакше як за поволєнем соймака тих земель⁴⁾.

Правда, що сеї привілеїї не завсїди ще тоді тримав ся краківський уряд. З актів 1499 року бачимо, що шляхті дуже часто, і то не питаючи про її волю, посилено зазиви. Було се подекуди оправдане, бо грозила небезпеченість від Татар, але всеж воно давало шляхті причину до викрутів⁵⁾. Крім того бачимо, що не тільки король розсилав зазиви в похід, але і староста. Зазиви, як звичайно, висилано три рази — два перед виходом, останній же раз, коли вже виступлено в похід (Л.А. ст. 45). Шляхта мала зібрати ся на означенім місци в означенім речинци і звідсіля йти на ворога.

В теорії отже представляло ся шляхоцьке військо досить добрим способом оборони. В практиці було инакше. Шляхта

1) Ляниченко, Черты изъ исторіи сословій въ Югозападной Галицкой Руси XIV—XV, ст. 34.

2) Ляниченко о. с. ст. 57.

3) Szaraniewicz Rys wewnętrzných stosunków Galicyi wschodniej w drugiej połowie XV w. ст. 30.

4) Szaraniewicz о. с. ст. 30.

5) Що правда, не чуємо сего року, аби шляхта викручуючи ся від участи в поході покликувала ся на привілеїю 1456 року, але знаємо, що доперва сойм 1501 року в Пьотркові повволив королеви без відкликну до сойму скликувати похід, Л.А. ст. 75.

вигревало і консеквентно відпекувала ся військової служби, хоч небезпечність грозила що хвиля. На розсидані зазиви шляхта звичайно зовсім не рухала ся за різнородними викрутами. Протягом літа і осени 1499 року три рази розіслані були зазиви по всіх староствах руської землі а похід ані разу не зібрав ся¹⁾. Шляхта белзька нпр. не тільки не хотіла боронити свого замку, але навіть не хоронила ся там, коли Татаре напали (Л.А. ст. 30).

Аби пізнати причини тої великої неслухняности і недбалости шляхоцької, треба застановити ся над викрутами шляхти і розібрати подавані нею причини, чому вона не сповнювала сього обовязку.

Передовсім заслонювала ся шляхта постановами останнього генерального з'їзду краківського. На підставі тих постанов мала шляхта платити різнородні податки, що мали йти на удержанє 3000 наємного війська, і воно мало боронити край против набігів татарських і турецьких (Л.А. ст. 31). На тім з'їзді мало бути також постановлено, що шляхта тільки в тім разі має виступати в похід, як сам король власною особою виїде в поле (Л.А. ст. 31, 45).

Другий викрут операє шляхта на тім, що старости безправно висилають зазиви, коли тимчасом до сего управлений лишень король (Л.А. ст. 32, 67). Через те на перші зазиви Мишковського, що він видав зараз по нападі Татар в липни 1499, ніхто не звертав уваги, а на зазиви його, що видав при кінци вересня, відповів перемиський каштелян просто, що тільки королівських зазивів послухає (Л.А. ст. 67). Тому Мишковський так усильно просить короля аби сам видав зазиви (Л.А. ст. 36, 66). А коли вийшли вже королівські зазиви, каже шляхта, що тільки тоді піде на війну, як сам король рушить з иньшими землями в похід, або винаходить собі ще иньші викрути²⁾.

До тої опірности шляхти в неمالій мірі причинила ся також їх недовірчивість до королівських старостів. Земські

¹⁾ Шляхта белзька мала здає ся також обовязок оборони белзького замку Л.А. ст. 30. Про иньші спеціальні вобні обовязки шляхтичів або солтисів, а також про виноги що до зброї, військових припасів і т. н. нічого не чуємо в наших актах.

²⁾ Часом незручні нпр. Квіта каштелян перемиський, коли дістав королівські зазиви, сказав тільки загально, що він від самого короля никакшу має звістку Л.А. ст. 72.

урядники уміють зручно побудити і піддержати невіру шляхти що до старостів, котрі властиво представляють королівський уряд, бо у сього мабуть підозрівали їх злі наміри що-до шляхоцької вільности. Що така агітація вже тоді була між шляхтою, можемо напевно твердити — тоді прецінь підозрівано Яна Ольбрахта, що він навмисне вигубив шляхту в буковинських лісах і Калімаха віддалено за його „ради“¹⁾. Шляхта холмської землі, одержавши зазиви в похід, висилає до свого старости депутацію під проводом каштеляна, хорунжого, судні і підсудка (LA. ст. 31). Перемиський каштелян Станіслав Кміта з Виснича вічно підбунтовує перемиську шляхту проти свого старости (LA. 45, 67, 72). І в иньших землях не бракує подібних неспокойних духів межи шляхтою; в холмській землі між шляхтою верховодять якийсь каштелян біцкий і пан Свидва (LA. ст. 32). Треба їх заспокоювати і приєднувати аж особіними листами.

Коли шляхта — стан воевників, так малу мала участь в обороні краю, то тим меншу мали иньші стани. Що до сего не знаходимо в наших актах майже жадних звісток²⁾. В посполитім народі була охота взяти ся за воєнне ремесло з огляду на татарські набіги та недбальство шляхти, се знаємо з пригод 1457 року, коли селяне добровільно взяли участь в неудачній битві з Татарами³⁾. В актах 1499 року маємо одну звістку, що Іван Каменецький староста белзький хотів з туземців витворити наємне військо. Можливо, що мало воно складати ся з шляхтичів, але дуже правдоподібно, що з людей посполитих (LA. ст. 30). Про обовязки міщан що до оборони маємо в наших актах лише одну звісточку, а то, що були вони обовязані до фортифікаційних робіт в своїм місті під доглядом військового уряду (LA. ст. 26).

Як видно з наведених нами обставин, оборона червононоруських земель туземними силами себто шляхоцьким походом, була вже тоді великим анахронізмом. Шляхта збирала ся дуже по-

¹⁾ Що правда, уряд сам потрохи деморалізував шляхту своїм неконсеквентним поступованем в військових справах. Раз королівський уряд дає численні експедиції і увільнення від походу пор. Akta grodzkie i ziemskie т. IX, ст. 147, 157 і т. д., а не раз знов ханас ся репрезентує пор. Akta grodzkie i ziemskie т. XI в дня 24/X 1497.

²⁾ Не беремо на увагу звістки про воєничче хмельницьке поспільство.

³⁾ Szaraniewicz Rys. etc. ст. 31.

воли, потім не хотіла йти в похід, грабила власний край. Та й боева придатність її була дуже сумнівна. Пізнав се вже Мишковський і через те в його листах тільки згідних згадок про боеву вартість шляхетського походу (LA. ст. 58, 66 і *passim*).

Ось чому головний тягар оборони червоноруських земель спадав на насмні війська, недавно, бо в останніх війнах з німецьким орденем заведені в Польщі задля непридатности „посполитого рушеня“.

Наперед скажемо дещо про організацію насмного війська. Насмне військо ділило ся на кінноту (*curienses, equites*) і піхоту (стрільців, *pedites*). Одиницею тактичною і адміністративною був невеликий відділ — рота. Роти не завсіди, а властиво дуже рідко були рівні межи собою що до чисельної сили. Нпр. кінна рота Генриха в Краківця числила по реєстру, списаному Миколоасм Фірлесм 23 коней і 25 оружних людей (LA. ст. 23 і д.) рахуючи отже і чурів трудно, аби число її переносило половину сотки. Тимчасом кінна рота Мишковского виносить на папері 860, а в дійсности 500—600 (LA. ст. 27), отже є з десять раз більша. З иньших рот має: рота Яна Моравчика зразу 26 люда, але те число потім поменшас ся на 23, 20 і нарешті 13 (LA. ст. 28), рота Раценів, що згадує Мишковський (LA. ст. 50), 50 люда, а рота Станислава Кухарского тільки 8 мужа (LA. 53).

Подібно й сили різних рот піхотних були рівні. Пр. Іван Мудрий, ротмістр піхоти має під собою по черві 24 і 14 мужа (LA. ст. 29), рота Николая Простоша має числити 50 люда (LA. ст. 71), відділи ротмістрів Кані і Калюса по 200 (LA. ст. 73 і 74).

Та чисельна нерівність виходила не тільки з вічної боротьби з ворогом, але й через те, що чисельна сила військових відділів вже від вступлення в службу була різнородна. Спосіб приймання сих жовнірських відділів був такий: якийсь визначніший авантюрист-жовнір з ремесла збирав коло себе ватагу собі подібних людей, більшу або меньшу в міру своєї могутости і слави¹⁾ та зголошував ся до королівської служби. Роблено тільки з ним угоду — він сам уже мав заспокоїти своїх підвластних.

¹⁾ Бо треба знати, що на нїм полягала вся надія вояків, наколи їм платню задержувано та через довгий час не виплачувано.

Що до складу свого представляло насмне військо велику збиранину різних народностей. Були там в досить значнім числі Поляки, особливо в кінноті і межі ротмістрами. Піші роти склали ся головнио в Чехів, що служили, здає ся, узброєні на спосіб гусицький, як і всі насмники чеські в XV віці. Видно се найліпше з мови писаних ними листів до короля (Л.А. ст. 37 і д.). Є вони і в кінноті (Л.А. ст. 24), разом з Уграми і Хорватами. Можемо також на певно припускати, що служили тут і Сербі. На се вказує назва *Raseni*, що повтарає ся в наших актах кільканацять разів¹). Натомість Русинів дуже мало або й нема.

Займемо ся тепер обширнішє єрархічними порядками насмного війська.

Головним вождом всіх оружних сил, що стоять в руських землях, є в 1499 році Петро Мишковский з титулом *capitaneus terrarum Russiae generalis i supremus campiductor*, заравом львівський староста і белзький воєвода²).

Уряд наданий Мишковскому є тільки часовий і тревати має так довго, доки не буде уложена згода з Турками. Виповісти можуть обі сторони, король і староста, на три місяці наперед. Обовязки звязані з тим становищем такі: начальний провід над насмними військами та над шляхетським походом, нагляд над твердинями і будованє нових, вкінци сторожа від границь волоських, турецьких і татарських та відбиванє євентуальних ворожих нападів. До виконаня тих обовязків король дає Мишковскому такі способи: Мишковский мав право скликувати загальний похід, одержував львівське староство з його доходами, побирав річну платню 1000 золотих та 300 зл. на надзвичайні видатки, на оплачуване шпігунів і т. и., цілу по-

¹) Левицький не знає витолковати сеї назви Л.А. ст. 10; є то угорська назва на Сербів, означає отже в тім випадку насмних жовнірів сербських або бодай на сербський лад узброєних.

²) Зазначити треба, що се не перший раз поручено пограничну оборону одному чоловікови. В 1452 році на сірадських соймі король Казимір Ягайлович поручив каштелянови і воєводі краківським з'організувати оборону руських і подільських земель та виплатив їм на сю ціль кілька тисяч гривень, Грушевський Акти барського староства, Архив Ю. З. Россіи ч. VIII, т. I, ст. 68. Генеральними старостами руських земель були перед Мишковским: Спятко з Ярослава 1490—1495, потім Андрій з Олешии та Миколай з Тенчина.

трібну муніцію (LA. ст. 43) і вкінці власть над всіми пограничними старостами (LA. ст. 25).

Не вважаючи на сю широку власть, мусить Мишковський удержувати тягом звязки з королівським двором, а сей наглядає його у всіх його чинностях. Мишковський мав відай обовязок завсїди здавати справозданя з того, що робив, та не міг нічого важнішого розпочинати без виразного королівського наказу (LA. ст. 27). Король перед урядованем Мишковского каже злюструвати усе, що до него в будучности буде належати, та вимовлює собі виравно зворот усього в стані ненарушенім — значить не дуже то довірює урядникови і старає ся його сконтролювати. Частенько й щось в роді нагани дістає ся Мишковскому (LA. ст. 27, 40). Взагалі замічаємо досить ще значну централізацію, посунену до того, що усему війську виплачують гроші не на місці а на королівськім дворі. Але така централізація не користна, бо Мишковський усе спихає на короля, а сам нічого не робить.

Підвласними Мишковского були в першім ряді старости поодиноких земель: холмський, беззький, перемиський¹⁾. Коли Мишковского уважати мемо генералом — їм припадає степеня полковників наємного війська. Мишковський має супроти них певну власть — видно се докладно з обопільної переписки. На його розказ мусїли поодинокі старости являти ся зі своїми відділами на означенім місці, хоч приміром староста холмський Бучацький, будучи заравом вєвводою руським, в суспільній єрархї займав висше місце, чим Мишковський. Одначе власть сего останнього мусить бути значна, коли Бучацький перед ним в досить покірнім тоні виправдує ся²⁾.

Але се не перешкадає тому, аби поодинокі старости самостійно не писали і не удавали ся у всіх справах до короля³⁾. Подібно як Мишковський і вони тягом здають релациї королеви і то не тільки про свої власні діла, але і про Мишковского, не дуже його жалуючи (пр. LA. ст. 30). Король визначував їм осїбні дотациї, що правда, нераз невначні (LA. ст. 32). За те вони мали провадити оборону землі і положених в нїй замків. Кождий з тих старостів має при своїм боці жовнірські відділи і має над ними команду.

¹⁾ Про иньших старостів руських земель не чуємо того року; мабуть за знищенням староства уряд не обертає ся до старости.

²⁾ LA. ст. 32, пор. 30, 31, 55, 67 etc.

³⁾ Пор. LA. ст. 45, 28, 31, 61.

Приходимо тепер до ротмістрів. Межи ними треба розрізнити дві класи. Одну, далеко більшу, становлять звичайні собі ротмістри, друга менша, але висша в ґрархії складає ся з туземних шляхтичів.

Поговоримо наперед про меншу. За представителів її вважаємо: Івана Струся, Петра дідича з Олеська і Генриха з Краківця¹⁾. Всі вони походять з заможних, ба навіть вельможних шляхоцьких родів та добровільно беруть під свою власть жовнірські відділи, аби на їх чолі брати участь в пограничній обороні. Головною їх задачею є провід над жовнірами, але виконують вони часом ще й інші справи. Так нпр. Генрих з Краківця доглядає фортифікаційних робіт у Львові (LA. ст. 26), або навіть заступає там Мишковського (LA. ст. 61), пише навіть конкомітації для звичайних ротмістрів. Одначе не зносять ся такі атагани безпосередно з королем, хіба в заступстві²⁾ і зближають ся своїм становищем до звичайних ротмістрів, маючи перед ними першенство головно через те, що походять з визначнійшої туземної шляхти. Вони цілком залежні від Мишковського, а він видає їм свідощтва службові і рекомендації до короля³⁾.

Другу низшу класу ротмістрів становлять ротмістри звичайні. Кільканайцять їх імен знаходимо в наших актах. Їх можна порівняти з теперішніми субальтерн-офіцерами. Задачею кожного з них є провід над невеликим своїм відділиком т. зв. familia. Сповняють вони менші функції і вповні підлягають місцевим старостам, і навіть висшим ротмістрам. З урядом порозумівають ся безпосередно хіба коли вступають в службу, звичайно-ж за посередництвом своїх зверхників, що видають їм рекомендації. За те в обсягу своєї роти мають ротмістри широку власть. Прості жовніри віддані їм просто на ласку або на ласку. Ротмістр на власну руку набирає або розпускає своїх жовнірів, іде на службу або покидає її разом з ними. Платню для своєї „фамілії“ набирає ротмістр до власних рук і доперва розділює її межи жовнірів. Діють ся при тім, як легко догадати ся, і різні надужитя (LA. ст. 38).

Досить неясне становище займають в війську десятники. На нашу думку, се або підвласні ротмістрам підофіцери,

¹⁾ Знаємо ще про якогось пана Рудського та годі означити його становище в одинісенької згадки. Він стояв у Шелехові, LA. 35.

²⁾ Генрих з Краківця, LA. ст. 54.

³⁾ Пр. Генрихови з Краківця, LA. ст. 49, Олеському, LA. ст. 50.

або може і менші ротмістри, бо коли рота складає ся з 8 або 10 мужа — одна особа була і ротмістром і десятником¹⁾.

Перейшовши так ерархічне уладжене насинного війська, поглянемо тепер на його загальне становище і його боеву вартість. Як бачилисьмо, складає ся воно з одиниць тактичних нерівномірної величини, відокремлених від себе. Безпосереднім зверхником жовніра є ротмістр і він відбирає від уряду платню на представлений ним рахунок (Л.А. ст. 28, 29 і д.). На підставі дивно непрактичної королівської постанови платня роздає ся на королівським дворі, а не на місці, хоч про се й просять (Л.А. ст. 54). З того виходить, що не доставши грошей ротмістри кидають свої становища і їдуть на королівський двір. Ся платня становить одиноке жерело доходу жовнірів. З него вони мусять вижити ся і мати всю воєнну знадобу²⁾. Король мав винагороджувати тільки шкоди, що були понесені на війні, пр. втрату коня³⁾. Тубильці не давали даром нічого, бо вже тоді в Польщі давали ся їм жовніри в знаки (Л.А. ст. 42, 47, 49). Тож вічні були колотнечі й суперечки, бо жовніри не мали навіть де коней попати (Л.А. ст. 26, 66). А платня приходила дуже не реґулярно і пізно — отже жовніри дуже часто попадають в прикрі відносини — мусять усе заставляти (Л.А. ст. 58, 66) та задовжувати ся у лихварів, а ті їх так здирали, що при виплатах забирали всі гроші, лишаючи жовнірови ледви пару грошей (Л.А. ст. 54).

Таке становище було нестерпне. Жовніри отже, коли король не присилає вже довго грошей, починають бунти. Субординація пропадає, не вважаючи на погрози вождя смертними карами (Л.А. ст. 47); жовніри служать нерадо і радіб як найскорше вийти з королівської служби (Л.А. ст. 27, 35); ротмістри межи собою, а прості також межи собою нараджують ся та висилають депутації до короля наперед з просьбами потім з грізьбами⁴⁾. Аби

¹⁾ Пор. Л.А. ст. 38, де Ян Соколовский має раз титул ротмістра, раз десятника.

²⁾ Яка була висота платні, про се подають нам наші акти дуже скупі звістки. Платня одного пішого жовніра сягала менше більше до 5 золотих на квартал, Л.А. ст. 29. У кінноти мусіла бути тогочасним звичаєм значно більша. З загальної суми, що була дана Мишковському в 1502 р. на остаточне заплачене війська, не можна нічого вирахувати, бо не знаємо докладно ані скількості війська, ані часу його служби, ані відносин чисельних піхоти і кінноти, ані високости платні старшинам.

³⁾ Л.А. ст. 42, 54, 56, 73, 74.

⁴⁾ Л.А. ст. 37, 38, 42, 46, 47 etc.

чим скорше час свій вислужити, служить той, що уже вислужив, за другого (LA. ст. 69), а як вислужать квартал, то відходять всі зі своїми ротмістрами (LA. ст. 39), хіба усякими просьбами удасться вождям їх ублагати, аби зістали ще пару днів на становищі (LA. ст. 58). Але про те що хвиля треба бояти ся загальної втечі зі становищ¹⁾. Коли зістають ся на місци і показують який такий послух вважає ся вже великою заслугою²⁾. Вожди докладають з власної кишені (LA. ст. 55), дають жовнірам їсти за власним столом³⁾, та чинять різні штучки з виплатами, аби заспокоєнем одних удержати на становищі иньших (LA. ст. 51). Але се не багато помагає і незаплатені жовніри допускають ся різних репресій на туземній людности, ба навіть знаємо про один випадок, де рота ротмістра Коленча, пограбила село Рісну Польську під Львовом і в бійці убила кількох тамошніх кметів (LA. ст. 59). Що правда, зараз наступила кара, але досить вже знаємо на підставі згаданих подій, що жовніри були оборонцями краю дуже сумнівної вартости. Коли платня їм не прийде на час, не можна їх до нічого ужити — в поле не вийдуть, замків не оборонять. З тим всім стоять вони з воєнного погляду безмірно висше від шляхетського похода. Тому й ціла гранична оборона полягає тільки на них.

Вкінці застановимо ся над оборонною системою в тіснійшій значеню того слова, себто над розміщенем війська та замків на пограничю в тих часах.

І тут також видно велику різницю в оборонности західної і східної половини пограничних земель польської корони. Західна її часть була засіяна укріпленими містами, місточками, замками королівськими і панськими. В східній лише донеде подибуємо замки або оборонні місточка, а справдешне місто хіба одно: Камінець. Окрім того треба завважати, що замки мали тут незрівнано більше значіння ніж в західній части себто на Галицькій Руси, бо тут становили вони не тільки оборону краю, але і головну підпору кольонізації: то молоденької, коли йшла вперед, і старої коли відступала ввад. під натиском орди. Дуже добре порівнує їх Буданов до оазисів серед пустині⁴⁾. В таких відносинах, які панували в тих околицях, по-

1) LA. ст. 41, 49, 54, 71.

2) LA. ст. 39, 40, 50.

3) LA. ст. 70. Чинить се тільки Струсь, бо Мишковский за скупий.

4) Архив Ю. З. Россія, ч. VII, т. II. ст. 73.

селенці держали ся найближшій околиці замка, аби могли тут в небезпеці найти захист і оборону¹⁾ та доходило нераз до того, що замок в хатами поселенців коло нього був одинокою оселею в цілім повіті.

Головною отже задачею замка в тих околицях було давати захист місцевій людности. Для пограничної оборони мав він ще те значінє, що в нім звичайно стояла більша або меньша стала залога, зложена або з жовнірів королівських, або з слуг державця. Залого тих властивих пограничних замків (бо замки Галицької Руси годі звати пограничними) займала ся пограничною сторожею і слідженєм ворожих рухів. Звістки за них подавала вона в головну квартиру. Поручена їй була також оборона замку на випадок нападу. Вкінці о міські замки і твердині мало опирати ся військю, коли виходило на зустріч ворогови в чисте поле.

Але, аби замок сповняв всі свої обовязки, мусів він бути місцем дійсно укріпленим. Тимчасом в добрім стані, скільки знаємо, жаден з пограничних замків не був звичайно. Для доповнення сумного образу пограничної оборони при кінци XV-го віка подамо кілька дат з результатів люстрації, що відбула ся 1494 року. Тоді віддавано ті пограничні замки подільському старості Станиславу з Ходча²⁾. Дуже сумний образ, що сильно дискредитує в очах читача польський уряд тих часів, представляє нам та люстрація. Аби ліпше можна його зрозуміти, подамо тут коротко загальний вигляд пограничних замків, які звичайно в тих околицях будували ся. (Треба завважати, що в Галицькій Руси стали вже в ту пору появляти ся замки муровані на моду західню).

Були се будівлі не дуже великі³⁾ але масивні, обведені звичайно ровом. Звідний міст вів до замку. Замок сам складав ся з грубих стін, перериваних баштами і брамою, що становила одинокий вхід. (В більших замках нпр. в Камінци подільськїм було таких брам дві). Стіни були або деревляні, або

¹⁾ Грушевський, Южнорусскіє господарскіє замки въ половинѣ XVI в. ст. 4 і д.

²⁾ Уміщена та люстрація в VII томі Записок Н. т. ім. Шевченка проф. Грушевським. Ще перед тим, коли вона була в рукописи, користував ся нею А. Яблоновский в своїй розвідці Podole u schyłku XV wieku, Ateneum 1880 р.

³⁾ Див. Грушевський Южнорусскіє господарскіє замки ст. 11 і д. Будапов, Архивъ Ю. Э. Россіи, ч. VII, т. II, ст. 75 і д.

дуже рідко (в тім часі) муровані, часом часть стін була мурована иньшаж деревляна. Деревляні стіни були кладені з грубих дубових пнів в оден, а дуже часто в два ряди, межі них тоді сипано землю, каміне і т. и. Верхом стін ішли парапети, що мали бути захистом для оборонців — низше в самій стіні були пробиті стрільниці для гармат. Висота стін була пересічно 5—6 метрів, часто навіть менша, грубість же така, аби не могли їх пробити гарматні кулі. До стін із середини були прибудовані будинки з плоскими дахами. На тих дахах ставали оборонці і за заборол стріляли на ворога. Ті будинки були кладені в тіснім оточенні з головною стіною, так що вона складала ся властиво з довгого ряду домів з одною висшою стіною. В тих домах були склади оружя, запасів, майна околичної шляхти і т. и. Окрім того на середині замкового пляцу були побудовані доми на мешкане, церкви і т. и. В кождім замку була і криниця.

Такі деревляні замки не були добрими укріпленнями задля своєї нетривалости. Вони могли бути легко знищені огнем, хоч стіни були грубо обмазані глиною; шкодила їм сильно вода, бо від вогкости гниди стіни. А при недбалости уряду ніхто їх ніколи не направляв, так що вони були не тільки непригідні до оборони, але й нераз небезпечні до замешканя, бо валили ся.

Подамо тепер коротко стан замків Камінця, Скали й Смотрича.

Камінецький замок — так важний пограничний пункт, був великий і уже натурою сильно укріплений. З трьох сторін боронили його стріжки та високі скали. Обведений був по-части муром по-части городнями і мав дві брами та кілька веж¹⁾. Як на ті часи отже був се ще дуже добре забезпечений замок. Та щож — він стояв майже цілком в руїнах. Городня, що була найблизша брами, хоч стіни мала ще добрі, та вже старі, і дах був знищений. Стояло там 32 гаківниць²⁾. Городні, що до неї притикали, теж були в такім стані і не мали жадних заборол. Дальше тягнув ся мур досить добрий, але старий, на нім була сторожева вежа з дуже лихим дахом. Дальші городні, що тягли ся від сторони теперішнього Підзамча на перемену з муром, аж до другої брами, що виходила в напрямі Скали, були в дуже сумнім стані — не мали даху і навіть кровки погнили. Вежі, що були в тій стороні, також були нездалі. Будинки, що були

1) Подібний опис у Яблоновского о. с. ст. 346 і д.

2) Опис подільських замків ст. 11.

в середині замка, теж майже в руїнах стояли — не мали або стін, або печий, або дахів. Артилерія теж в злім стані, хоч гармат є, як на ті часи, в замку каменецьким дуже багато: великих гармат є 11, гаківниць 38 — але в яким стані? Пушкар забрав ся, бо не платили, нема отже кому старати ся про артилерію, а мури злі — нема її отже де поставити. Тож більшість ляфет погнила, а знов гармат велика часть їх не має і лежить то тут то там по подвірю замковім. Рушниць теж мало, і то зіпсовані. Пороху майже нема, бо припаси, що були в одній бочівці повній і в двох неповних, ледви чи на день би вистали. Куль дещо більше, але запасів поживи сьмішно мало: два бики і три стоги сїна. Люстратор, видячи руїну і пустку у всіх кутах, стидає ся таке писати про так значний замок.

Не ліпше було в Скалі. Стіни не мали жадних забород, а крім того не можна було цілком на них вийти, бо погнили сходи. Будинки замкові теж не мали жадної вартости і з малими виїсками всі стояли в руїнах. Артилерія складала ся з одинайцятьох гаківниць та трьох фуклерів, але вся лежала в коморі, бо не було де уставити її задля браку руштовань при мурах, а до двох фуклерів, що стояли на стіні, не можна було з тої причини навіть приступити. За те мунїції і припасів було далеко більше ніж в Камінці¹⁾.

Найменший, але ще найліпше споряджений був замок в Смотричи. Стіни були тільки з одного боку старі і зруйновані, з другою нові і сильні. Не чуємо вже стільки про руїну як в попередніх замках. Гармат було: сїм гаківниць і оден фуклер — всі стояли в старезній коморі, що була над брамою. Мунїції і припасів було досить²⁾.

Такий сумний стан пограничних замків треба пояснити тільки недбалостію старостів. Робучих сил до направи замку було подостатком, бо обовязані були до направи замку селяне з королівських маєтностей, що належали до староства³⁾. Ось чому ми не будемо дивувати ся, чому белзька шляхта не хоче не тільки боронити белзького замку, але навіть хоронити ся до него (Л.А. ст. 30).

Але вернімо до розміщення замків по пограничю.

¹⁾ Опись подільських замків ст. 5 і д.

²⁾ Опись подільських замків ст. 16 і д.

³⁾ Нпр. мешканці сел належних до каменецького замку Опись etc. ст. 15.

Система пограничних замків в руських землях належних до польської корони лучила ся з системою замків литовсько-руських земель. Буданов, обговорюючи справу оборони тих останніх земель¹⁾ розрізняє три лінії замків. Перша лінія, північна йшла по Десні, Дніпру і Припети та обіймала замки Любеч, Мозир, Овруч. Друга тягла ся від устя Десни на захід до жерел Роси і Тетерева та обіймала Остер, Київ і Житомир. Третя лінія йшла від Дніпра до Бога, а звідсіля до Дністра. Лежали на ній Канів, Черкаси, Звенигород, Винниця, Бра-славль.

До двох останніх оборонних ліній навіязували ся дві лінії фортифікаційні руських земель польської корони: північна і полуднева. Але ті лінії не є так виразні як в литовських землях, бо там замки розсіяні були рідко, а тут, особливо в Галицькій землі дуже густо. Взагалі можна тут говорити радше про групи ніж про лінії фортифікаційні. До продовження другої лінії можна зачислити також Острог і Кременець. Кілька миль на захід вже в межах Польщі лежав замок Олесько, приватна власність пана Олеського (Л.А. ст. 43), що часто згадує ся в актах Мишковского. Буськом, що майже на кождім кроці згадує ся в тих актах, лучить ся та лінія з великою групою галицько-руських твердинь. Центр тої групи становить Львів, а на схід та захід від него, північним краєм подільської височини, розсіпані замки: королівський замок Буськ з фортифікованим обозом коло Кошового ставу, усианого Мишковским, на 15000 людей (Л.А. ст. 35), Голोगори (Л.А. ст. 69), Глиняни — замок королівський (Л.А. ст. 25, 32), Щирець також королівський (Л.А. ст. 25), Бібрка, Городок, Судова Вишня²⁾, Мостиска. Лінія та кінчила ся коло Перемишля. На півночі Галицької Руси був важний замок в Белзі. Істнували тоді також Рава руська, Сокаль (Л.А. ст. 60) і Любачів.

До третьої — полудневої лінії можна навіязати полудневу лінію замків Польської корони. Складає ся вона з двох головних груп — східньої і західної. До східньої можна зачислити: Бар, тоді, що правда, в руїнах ще від 1452³⁾, Хмельник, власність

¹⁾ Архив Юго-западной Россіи ч. VII, т. II, ст. 74 і д.

²⁾ Королівський замок, Л.А. ст. 25.

³⁾ Грушевський, Акты барскаго староства, Архивъ Юго-западной Россіи VIII, 1, ст. 58.

Струсів (LA. passim), Межибож¹⁾, хоч про него не згадує ся нічого в тім часі, Летичів²⁾, Зиньків³⁾ і Шелехів⁴⁾). До неї можна зачислити також Ярмолинці⁵⁾; Чорним Островом (LA. ст. 43, 50 і т. д.) і Збаражем (зруйнованим 1474 року Татарами) дучить ся та група в Львовом. На Чорний Острів йшли звідти всі звістки.

Наколи першу групу полудневої лінії замків назвемо східно-подільською, то другу треба назвати західно-подільською. Належить до неї Камінець, Скала, Смотрич, Червоногород, Язловець, Бучач, Тереховля (LA. ст. 60, 75), Коропець⁶⁾, а дальше твердині покутські Коломия, Галич (LA. ст. 69). Коло Жидачева, Дрогобича, Стрия губить ся та погранична твердинна лінія серед численних замків.

Як би ті всі твердині, що вичислилисьмо, були старанно удержувані і якби в них стояла сильна залога, ніколи-б Татари не могли дати ся в знаки пограничним землям. Та щож — замки були, знаємо, в якім стані, Татари часто їх нищили, а відбудоване волокно ся нераз кількадесять літ. Повставали отже дуже шкідні прогалини в пограничних лініях. До того ще й не всі замки в данім часі мали залоги. На доказ того подамо тепер розміщене жовнірських залог.

Центром пограничної оборони був Львів. Його околиці були збірним пунктом для походу, він же сам місцем головної коменди для жовнірських відділів. Залого міста складала ся з відділу піхоти і відділу кінноти Генриха з Краківця⁷⁾). Більші залоги бачимо також в Перемишли, Белзі, Буську⁸⁾, Камінці⁹⁾). Крім того чуємо про якусь меньшу залогу в Тереховлі (LA. ст. 70). От і все. Велика частина війська була мабуть розложена по замках околиці Львова так, що Мишковский міг нараз стягнути

¹⁾ Добра королівські, було там староство — Słownik geograficzny królestwa polskiego, tom VI, згадує ся 1451 і 1507.

²⁾ Королівський замок, згадуваний в люстрації подільській 1494 л. с. ст. 18.

³⁾ LA. ст. 68. Замок дуже укріплений, збудований 1434 р. Петром Одровонжем, Słownik geograficzny, tom XIV, ст. 620.

⁴⁾ Мабуть невеличка станиця LA. ст. 35.

⁵⁾ Вже тоді існували і від 1455 року були місточком з магдебурьським правом, але не згадує ся в наших часі.

⁶⁾ Szaraniewicz, Rys stosunków Galicyi wschodniej ст. 111.

⁷⁾ LA. ст. 54 і passim.

⁸⁾ Де стоїть неспокоїна піхота LA. ст. 47 etc.

⁹⁾ Стоїть там головно піхота, 4 роти, отже пару сот люда, LA. ст. 34, 37, 54 і 79.

1100 люда (Л.А. ст. 34). Знаємо також про три иньші незначні відділи: пана Рудського, що стоїть в Шелехові (Л.А. ст. 35), пана Олеського в Чорнім Острові (Л.А. ст. 43, 50), пана Струся в Хмельнику¹⁾. Головна їх задача — слідити і доносити про набіги татарські.

Бачимо отже, що число залог королівського війська було дуже незначне. Що правда, число 3000, яке стояло на палері, було замале, аби можна було обсадити всі замки та мати під собою ще якихсь людей до боротьби в чистім полі. Мусить отже військо держати ся укріплених місцевостей, а не вмюючи воювати з Татарами по татарськи, не ветигає оборонити краю від них, нпр. в 1500 році.

Говорячи про систему оборони та розміщенє війська, не можемо полишити на боці одної цікавої та неясної річи. Власне згадує ся кілька разів в актах і листах Мишковского якийсь „староста“ сороцький²⁾. Сорока лежала в околици нинішнього Ямпіоля майже напроти усти Мурахви на правім березі Дністра — отже вже на волоській стороні. Наші акти згадують, що сидів там якийсь „сарітанеус“ та давав частенько звістки Мишковскому про татарські та турецькі рухи. Що се була за людина, трудно вгадати, міг се бути або якийсь приязний Полакам або куплений Мишковским буркулаб волоського воеводи (бо буркулабів також називали Поляки в актах сарітанеі, нр. див. в Описи подільських замків I. с. ст. 15), або може який авантюрист, що зібравши ватагу à la козаків сидів „в паці“ ворога³⁾. Аби він мав коло себе яких наємних королівських жовнірів, не чуємо, бо ніколи ані він сам, ані за него Мишковский не упоминає ся для них за платню.

Тепер кілька слів про способи подаваня відомостей за татарські рухи. Було їх два: надгранична сторожа і шпігуни. Сторожу надграничну мали залози в Хмельнику, Шелехові, Чорнім Острові⁴⁾, висилаючи сторожових людей. Вони слідили Татар і давали знати про них залогам. Виходили тоді під'їзди і старали ся вирозуміти напрям татарського походу. Не обходило ся без меньших бієк, і тоді старали ся дістати татарських язиків (Л.А. ст. 56), та післати їх в головну квартиру. Коли се не

¹⁾ Л.А. 55, 57, 60, 70 і 79.

²⁾ Л.А. ст. 43, 52, 64, 71.

³⁾ Чуємо про якогось *famulus*'а того сороцького старости, Л.А. ст. 71.

⁴⁾ Також в Зінькова приходили вісти, хоч там не було, здає ся, жовнірів.

удавало ся, бігли післанці з листами. Але не вважаючи на те, що конче потрібно було, аби звістки про набіги приходили як най-скорше, то нераз ішли листи і по 5 день (Л.А. ст. 30, 57). Через те так часто і так довго непевні були в головній квартирі що до татарських набігів, тим більше що і шпігуни не дуже великі в тім часі показували штуки, хиба що до них зачислимо і capitaneus'a сороцького. Про них маємо кілька звісток в наших актах. Були се або вірменські (Л.А. ст. 44), або жидівські купці (Л.А. 71). Вони доходили нераз до Очакова (Л.А. ст. 33), але що дуже, здає ся, поволи подорожували, то вісти їх приходили досить пізно. Взагалі, як і всі иньші, так і ся сторона пограничної оборони не була добре з'організована, хоч Мишковский дістав від короля на шпігунів осібну суму 300 золотих, на ті часи дуже значну.

В нинішній розвідці ми старали ся розслідити пограничну оборону руських земель польської корони в кінцевих роках XV столітя. Вражінє, яке віднеслисьмо, неприсмне, майже гірке. Організація оборони в тім часі має характер чогось нового, неготового ще, отже й непридатного. Уряд, хоч досить ще сильний і все централізує, нічого вдіяти не може. Коли-ж потім взяли оборону в руки вельможі і провадили її на свою руку, відносини троха поправили ся тільки з розвитком козаччини. Та ніколи вже не виробила ся в Польщі погранична оборона до того степеня, аби відповідала дійсно своїй задачі — приватні стараня не могли ніколи заступити енергічного уряду — а того не було вже і в XV віці в Польщі.

Матеріяли до історії козацьких рухів 1590-х рр.

Подав *М. Грушевський*.

Перебуваючи в Москві літом 1897 р., впав я на гадку поглянути, чи в книгах так званої Руської Метрики Московського архива міністерства справедливости не знайдець ся якого відгону козацьких рухів 1591—6 рр. Дійсно в книзі L (по теперішній нумерації 11), що містить документи 1595—8 рр., знайшло ся цілий ряд документів звязаних з рухом Лободи й Наливайка — переважно акти королівського — асесорського чи задворного суду в справах конфіскованого майна учасників козацьких рухів. Додавши до сього ще кілька близьких часом, хоч не належних як раз до сих рухів документів, пускаю їх тепер у світ, як причинок до історії рухів 1590-х рр., а ще більше — до вяснення взагалі початків козачини.

До історії самих подій 1590-х рр. сї документи дають не багато. З сього погляду на першому місці стоїть тут королівське наданне Станіславу Жолкевському Боршполя і Горошина (ч. 13, 20/II. 1597): маємо тут коротеньку, але дуже важну, бо урядову, на підставі, очевидно, реляцій самого Жолкевського ¹⁾ подану звістку про війну 1596 р., спеціально про битву під Білою Церквою і облогу під Лубнами. По словам його, 1596 р. „лотровства козацкого“ зібрало ся „до килькунадцати тисецей людей своволных, народов розмантых, в ремесле рыцерскомъ добре вышвычоныхъ а одважныхъ“; тим часом як Жолкевский був тільки „з малою частью войска“. Милю від Білої Церкви він „о таборы тых людей своволных и о стрелбу ихъ густую сам з голою бронею своею, чинечы доброе серце войску нашому, с тим козацтвом старлсе“. Як доказ особливої відваги підносить

¹⁾ Пор. його лист в Білої Церкви — *Listy Stan. Żółkiewskiego* ч. 52.

ся, що Жолкевський потім заглубив ся з малим військом за Дніпро, під Олександрів, „при самій границі татарській“, на „Шоломиці“. Тут він козаків „вколо обогналь а не давшысе имъ роспрострети, всѣ фортели ихъ военные справою, делнотю а чудотю своею, не без наторгнення здоровья своего, до земдленя и стрвоженя привель, оные за божою помощю розгромилъ, побилъ и звитежилъ, а старших ихъ живо споймавши, з дѣлы и зо всѣмъ нарядомъ военнымъ до нас привель и отдалъ“. Се все, хоч не додає нічого нового до суми наших дотеперішніх звісток (зачерпнених з Гайденштайна і Бельского, та перехованої кореспонденції Жолкевского), але як урядова версія, повторяю, має своє значіння.

Деякі дрібні, але завсїгди інтересні подробиці маємо про проводирів руху. І так бачимо, що Гр. Лобода мусів стояти в близьких зносинах з київськими монастирями: була поголоска, що в Никольськїм, Пустинськїм і в Печерськїм монастирях переховане було його ріжне майно, а хоч монастирі й заперечували се, може бути, що щось і було в тій поголосці, а в усякїм разі не могла вона з'явити ся без якихось близьких відносин між сими монастирями і Лободою (ч. 5, 7). Безперечно, Лобода мусів бути багатим чоловіком: на се вказують численні справи про його спадщину, котру шукали по монастирях, у Жидів (якогось Левона Перцовича) і у землян (Семена Бутовича, київського воєвського) — ч. 11 і 12; се ж доказує й закупно ним маєностей, про що говоримо низше.

Про Шаулу (документи потверджують, що треба писати „Шаула“, а не Савула, як деякі пишуть) маємо натяк, з котрого можна догадувати ся, що він був черкаським міщанином: жовнір Коморовський, діставши право на його майно, позивав черкаських міщан Василя Шаулу й Радка Городчанина, що вони мають у себе майно того Шаули; правдоподібно, той Василь Шаула був якимсь близьким вояком Шаули-козака. Про нього теж казали, що його майно сховане було в Печерськїм монастирі, а хоч чернці то заперечили, але доведено було, що Шаула дійсно був позичив 100 кіп сьому монастирю й за то дістав у заставу якісь монастирські ґрунти (ч. 8 і 9).

Маємо згадку, що між ватажками козацького руху був і Полоус (ч. 14) — се був очевидно той самий Полоус, що слїдом (1598 р.) виступив як проводир радикальнійшої частини козаків супроти покїрного Байзуби (Listy St. Żółkiewskiego ч. 60). З сього документа можна би догадувати ся (хоч тільки гіпоте-

тично), що він 1595 р. — може при кінці цього року, тоді як Наливайко пустився на Білу Русь, господарив на Полісся, ходив по Брагинській волості — принаймні там чуємо його сотника Гришка Халецького.

Про полковника Саська довідуємось, що він був женатий з пасербицею якогось шл. Остроуха (ч. 6.).

Бачимо, що в участі в повстанню вивували навіть різних шляхтичів, і між ними такого визначного як Матвій Немирич, син київського земського судії (ч. 14, 15, 16).

Нарешті бачимо, що повстання потягнуло за собою численні конфіскації: сконфісковано козацький Терехтемиров, рухомі й нерухомі маєтності Лободи, Шаули й інших замішаних у повстання, а процеси про сконфісковане майно тяглися звиш року. Між тими, що випрошували собі майно „зрайців — козаків“, бачимо не тільки звичайних жовнірів, як от якийсь Коморовський, але й людей на вищих становищах, як королівський секретар Фльоріан Олешко, що випросив був собі майно якогось Андрія козака (ч. 16). При тім „козакованне“ інкрімувалося від останньої конституції про козаків — 1590 р.

Стільки можна витягнути до історії самих рухів.

Далеко важніше те, що дають нам ці документи для висвітлення суспільного й економічного становища учасників повстання, а тим кидають інтересне світло на сучасне козацтво. Я пічну від звісток, що вказують на звязки проводирів повстання Лободи й Шаули з київськими монастирями. Хоч в документах мова тільки про звязки грошові, маєткові, але вони мусіли йти в парі з іншими — моральними. Хронологічно взявши, се найранніші вказівки на такі звязки, що відіграють таку важну роль чверть віка пізніше.

Перехожу до найбільш важного.

Цікавий дуже факт — се існування серед сучасних козаків більших власників; такі факти були відомі вже. Кілька років тому в тій же Руській Метриці знайшов я королівські грамоти (1571 і 1574 р.) козаку-землянину шляхетному Омеляну Івановичу на великі ґрунти на р. Ворсклі¹⁾. Д. Каманін знайшов теж кілька документів про козацьку більшу власність: показується, що Григорій Лобода, бувши козацьким гетьманом,

¹⁾ Документ сей передав я д. Каманіну, що й видрукував його в своїй збірці „Матеріяли до історії козацького володіння землею“, в VIII Чтеній кн. іст. тов. ч. 2.

купив собі село Сошники від Адама Волчковича; що чигиринський козак Тимко Волевич у 90-х рр. мав великі ґрунти в Чигиринщині, його „предком за гроши здавна набитіє“, що иньший чигиринський козак Максим Михайлович на початку XVII в. мав значні ґрунти на верхівку р. Інгульця¹⁾.

До сих ранійше опублікованих фактів можемо долучити тепер кілька нових з сеї колекції документів. І так з надання Жолківському довідуємо ся, що за повстанне 1596 р. сконфісковано від одної „козацької особи“ Барішпіль із селищем Іванківським, від другої городище Володароцьке (с. Володарка) на Росі і селище Розволоде (теп. Антонів на р. Березанці)²⁾, від третьої Рокітну на р. Рокитній (на устю в Рось)³⁾; королівська грамота дає дорозуміватись, що сі великі маєтности ті козацькі особи дістали були за королівськими наданнями, а стратили їх за участь в козацьких рухах 1595—6 р. На жаль, імен сих козацьких осіб не знаємо. Правда, в тійже Руській Метриці знайшло ся королівське наданне Барішполя і селища Іванківського якомусь Войтіху Чановицькому за службу на Україні, в 1590 р., потверджене 1593 р. його стрієчному брату⁴⁾, але з огляду, що імена сих Чановицьких вказували б скорше на польську національність, не будемо спішити ся бачити в сих Чановицьких „козацьких осіб“, бо можливо, що окрім них, були до тих земель ще иньші реальні і теж привілегіювані власники-губильці, як то часом бувало, хоч не виключена можливість, що й сі Чановицькі були в рядах козаків.

Далі, бачимо, що козацький гетьман Шаула мав якусь маєтність печерського монастиря в заставі (ч. 9). В козацьких рядах стрічаємо земля Гришка і його (відай) сина Яська Халепських, власників с. Халепа над Дніпром, а Гришко мав бути навіть козацьким сотником: білоцерковські земляне й міщане з війтом, Жиди і Вірмени свідчили перед білоцерковським старостою про Гришка і Яська Халепських, „же они за Косинского и за Лободы старшихъ козацкихъ козаками были“, а Адам Вишневецький писав, що вони козаковали в Полоусом, і Гришко умер у Брагині 1595 р., бувши сотником — обпив

¹⁾ Матеріялы для ист. коз. земл. с. 13—16, 18.

²⁾ Див. Похилевича Сказанія о насел. мѣст. Київ. губ. с. 234.

³⁾ Так очевидно треба поділити між тими трома власниками маєтности, вчислені в королівським наданню — ч. 13.

⁴⁾ Сей документ входить в вібрану мною колекцію актів до історії колонізації Поділля в 2-ій пол. XVI в.

ся горілки. Правда, потім Гришків брат Федір, щоб охоронити майно від конфіскації, вистарався посьвідчення від різних впливових вельмож і від київських землян, що Халепські не брали участі в козацьких рухах, але хоч суд і став по стороні Федора, нам відкинути тих відомостей, які маємо в сім документі про козакування Халепських, ніяк не можна — не в вітру ж вони були схоплені.

Як бачимо, в наших дотеперішніх, дуже випадкових і бідних, саме в останніх роках віднайдених джерелах можемо вже нарахувати між козацтвом при кінці XVI в. вдесятьох власників більших маєтностей; з того можна судити, що в дійсності існували їх великі десятки. При тім багато з них були не прості *nullo jure possidentes* в очах уряду, а привілейовані, за грамотами королів. Належучи до козачини, займаючи в козацьких рядах визначні або звичайні, рядові становища, ці особи заразом належали до привілейованої верстви, до землян-шляхти. Ми бачили, що такий Омелян Іванович, або Халепські й називають ся шляхетними землянами (сюди ж можна долучити шлюб полк. Саська з пасербицею шл. Остроуха). Певно, що й інші ті козаки-власники фігурували б перед нами з титулами шляхетних, як би вони не стріли ся нам в ролі „зрайців річи посполитої“. Таким чином і на Подніпровю бачимо серед козачини численні й значні елементи землянські — анальотичні з тим дрібним землянством, що з нього рекрутовало ся козацтво на Побожу, тільки на Подніпровю се землянство часом і не так то дрібне.

Існуванням козаків-землян пояснюють ся зносини, які існували в дійсності чи в поголошках (а поголоски мусіли виходити бодай з правдоподібности їх в сучасних поглядах) між козачиною й визначними репрезентантами українського шляхецтва. Так про Лободу казали, що він позичав гроші й полишив різне майно у Семена Бутовича, військового київського; так київського судіча Нежирича, як ми бачили, підозрівали, що він брав участь в козацьких рухах.

Друга суспільна верства, яку ми помічаємо серед козаків, розуміється ся — далеко численніша, се міщанство. Відома вже річ, як тісно звязане було з козацтвом міщанство Канева і Черкас в XVI—XVII в., де попросту трудно часом потягнути границю між міщанином і козаком і де на початку XVII в. козаки в урядових актах виступають під назвою „непослушних міщан“. (Пригадаю до річи, щосьмо бачили і в моїй колекції актів — що Шаула був по всякій правдоподібности черкаським міщанином).

Тепер починають збирати ся матеріяли, що виказують козачину й серед київського міщанства. Недавно д. Істомін надрукував документ з першої чверти XVII в. (1624), де жінка козака Путьвильця, „обивателя київського“ продає свій дім у Київі иньшому козаку і обивателю київському Тимофею Александровичу¹⁾. В колекції документів, що тепер друкую, маємо кілька таких фактів, ранійшої дати. І так король надає Ів. Лозці „пляц пустый в Києве по нияком Луполовзе (?) зрайцы нашом“ (ч. 10); в иньшій наданню (ч. 17) бачимо конфісковані доми аж трох козаків-Киян: „по козакахъ яко зрайцох речи послодитое“ — „одинъ по Басянском, другий подде тогож дому о стену козацкий же, в котромъ Янко кравецъ мешкаеть, третий по Ивнивку“. Небогато воно ніби тих фактів, але для справедливої оцінки знову пригадаймо собі загальну бідність і припадковість иньших джерел²⁾.

Сі факти — звязків козачини з місцевим міщанством і шляхтою — знову потверджують тезу, що козачина в своїх початках була результатом не так соціальних, як колонізаційно-господарських факторів, що вона з початку не була осібною верствою, а зайнятем, подібно як наприклад чумацтво в XVIII—XIX вв., і що тільки згодом вона виробляєть ся в осібну верству, головно під впливом ідеї козацького імунітету, як то я доводив у своїх Причинках до історії козачини в XXII т. Записок (с. 4—6).

¹⁾ Чтенія київ. іст. тов. т. XII с. 28.

²⁾ Цікаво, що випрошувати собі пляци по „зрайцах“ у Каневі або Черкасах охочих, видко, не було багато — принаймні того не видно з судових актів.

I.

Королівський суд зносить рішення комісарів в справі претензій нивових козаків до переяславських міщан, як постановлене неформально, під пресивю козаків. 18 січня 1592 р.

Знесене декрету комисарского в мешанъ переяславскихъ.

Жикгимонтъ третій.

Ознаймуемъ тым листомъ etc., вж кгда ся приточила справа перед нас и суд нашъ за отосланемъ уроженныхъ Якуба Претфица старосты нашего трембовелского, Никодема Косаковского дворянина нашего и Яна Кришовского, комисаровъ нашихъ, которіе на увнане шкодъ вшелякихъ и кривдъ, особамъ которымъ колвекъ украиннымъ через козаки нивовые почивенныхъ, назначоны и через нас депутованы были, межи тыми ж козаками нивовыми в одное а мешаны переяславскими в другое сторон, якобы тые то мешаны переяславские козаковъ нивовыхъ побити и речей ихъ немало побрати меди, и кгда помененые комисаре наши до местечка Василкова на увнане тое справи и чинене справедливости зъехалисе были, тые то козаки, которыхъ на тотъ часъ калка сотъ особъ тамже в стрелбою было, не помнечы на срокгость права посполитого такъ противъ комисаровъ яко пристоятсе не заховали, але и другую сторону свою противную кгвалтовне прочъ отстрихнули и отгрозили, зачимъ тые ж комисари наши, яко козаки хотели, полторакрытъ сто тысячей копъ грошей литовскихъ на мешанехъ переяславскихъ за шкоды якнесь кром вшелякихъ доводовъ шкрутинѣй и стопневъ правныхъ учинити мусели, што есмо в реляции устное тыхъ то комисаровъ нашихъ достаточне зрогумели, — на року тогда теперешнемъ, который за отосланемъ помененыхъ комисаровъ нашихъ на день пятнадцатый месяца генваря в року теперешнемъ деведесат второмъ перед нами припалъ, мешане переяславские через умоцованыхъ своихъ урожонныхъ Яна Свентославского и Мартина Грабовича, слугъ ясневелможного Константина княжати Островского, выводы киевского, маршалка земли Волинское, старосты нашего володимерского, помененыхъ козаковъ по три кротъ до права приволати дали, нижли они сами через себе не стали ани через умоцованого своего такъ стороне яко и судови ничого ведити не дали. В далшомъ поступку умоцованые мешанъ переяславскихъ, выводечи кгвалтовный и примушонный сказ комисарский, просили, абы в нихъ внесен былъ. Мы тогда вырогумевши в устное реляции помененыхъ комисаровъ нашихъ декретъ ихъ за примушенемъ от козаковъ и за острыгнуемъ от права другой стороны, такъже без доводу от потомковъ побитыхъ и теж

без шкруптивій, в несносную сумю пенежною, которая в такой справе не идетъ, быт учиненый, яко кгвалтовный и неправный касуемо, умораем и в нивечь оборочаем, а видечи такъ великую своюволю и зухфалство тыхъ козаковъ, которые и на тот часъ от чинена великихъ кривдъ и шкодъ обывателямъ тамътыхъ краевъ непереставаютъ, от справы тое все волными чинимо тымъ декретомъ нашимъ, покой и вечное милчене от стороны другое, закладаючи. Де которого для лепшое веры и печат наша коронныя есть притиснена. Писанъ у Вислицы месяца генвара осмогонадцать дня року божого тисеча пятсот деветдесять второго, а панования нашего року пятого. Joan Tharnowsky, г. P. vicesancell. Справа того ж. Jan Nowosielsky.

Записи В. кн. 10, л. 62.

II.

Кор. Жигимонт посвѣдчає, що кн. Константин Островский поставилъ свидоцтв про спустошення його волынськихъ маєтностей Татарами і козаками, і відкладає справу його кийськихъ маєтностей. 2 лютого 1596 р.

Декрет знесеня винъ с княжати его милости пана воеводы киевского за учинене досит побору с певныхъ мест при(се)гами¹⁾ подданныхъ своихъ на спустошенью ихъ.

Жигимонт третій.

Ознаймуемъ тымъ листомъ нашимъ всимъ посполите и каждому вособна винешнимъ и напотомъ будучим, иж з декрету нашего судового в Кракове, в року теперъ минуломъ деветдесять пятомъ месеца октебра третегонадцать дня учиненом, кгда дня второго месеца февраля в пятницу в року винешнемъ деветдесять шостомъ припал рокъ перед нас и суд нашъ господарский ясневелможному Костентину княжати Островскому, воеводе киевскому, маршалку земли Волынское, старосте володимерскому, до указаия и выведена се перед нами и судомъ нашимъ, учинилъ ли досыть тому декретови нашему з стороны ставеня войтов и атамановъ ку присяге на рочкахъ в Кремянцу з местъ своихъ, то есть Костентинова, Любартова, Острополя, Кузмина, Красилова и з сель до тыхъ местъ прислухаючи, въ воеводстве Волынскомъ лежачихъ, яко от Татаровъ тые маєтности попалены и от козаковъ попустошены, для чого побор в року деветдесять третемъ не ест з нихъ выдан, такъ засе до плаченя побору и чопового з маєтностей непопустошонныхъ и с которыхъ бы атаманове прислати не хотели, яко о томъ ширей и достаточней в декрете томъ нашемъ описано и доложено было, — теды на року винешнемъ з вырочу нашего

¹⁾ Тут і внише надорвано картку з краю.

приналом умоцований княжати его милости шляхетный Мартинъ Грабковичъ, у суду нашего постановившысе, а выведчи досыт учинене декретови нашему, показал квит скарбу нашего коронного под печать скарбовою и с подписом руки подскарбего нашего надворного, в котором ясне и достаточне описано было, иж с помененых мест Костентинова, Любартова, Острополя, Кузьмина и Красилова бурмистров, людей присяглых, а в селъ семдесят атаманов в Кремянцу на рочках ку присяге ставил и присяги их на поपालеню тыхъ маестностей от Татарына и спустошенью от козаков сознане вряду кгородского кремьянецкого в скарбе нашом коронномъ указовалъ. (З)а которимъ таковымъ досыт учиненемъ декретови нашему скарбъ нашъ преречоные мѣста княжати его милости от давая побору и чопового вольнымъ учинил, якож и мы задосыт учиненье то принявши, с того давая побору и чопового, в року деведсят третемъ уфаленого, и з вин в декрете описаных, под которые вже ватымъ подпадати не может, также за всего переводу права кгородского кремьянецкого, от вин з заруками всказаных велможного воеводу киевского вольнымъ чинимо на вечные часы. А што се дотычет з бынших мест княжати его милости непопустошоных и з ласки божое от Татарына не поपालеных въ воеводстве Киевскомъ, а не у Волынскомъ лежащих, то есть з места Киева, з Белогородки и Вилска, яко то в декларацыи соймовой (вільне місце) Витовский поборца и киевский даль знать, и самъ княжа его милость через умоцованого своего на ономъ же сойме прошломъ краковскомъ передъ депутати, лядбы с поборовъ слушающими, призналъ, а на сес час ведле декрету нашего с тыхъ местъ побору и чопового до скарбу нашего не прислалъ и квитов, отдал ли з них до належного поборцы воеводства Киевского, яко в скарбе нашомъ справу давалъ, же отдал, умоцований его не указал, и для того о узыченье часу далшого на показане тыхъ квитовъ насъ просилъ. А такъ мы господарь за тою провбою до нас учиненою и абы тымъ порядне се то показало и отправило, доволили есмо дыляцыи на показане таковыхъ квитовъ по зачатку сойму близько пришлого у Варшаве ве две недѣли: на он час велможный воевода киевский повиненъ будетъ безъ жадное вымовки певную речъ в скарбе нашомъ показати и досыт той дыляцыи яко на року завитомъ у суду нашего за квитомъ скарбовымъ учинити, наказуемы тымъ декретомъ нашимъ, до которого и печать наша коронная ест прытиснена. Писан в Кракове року тисеча пятсот деведсят шостого месеца февраля второго дня, а панования королевствъ нашихъ польского девятого а шведского второго року. Joan Tharnowski, vicesancell. Справа велебного Яна Тарновского, краковского, влоцлавского и ленчицкого пробоща, подканцлерого коронного.

Записи В. кн. 11 л. 52.

III.

Канцлер Ян Замойский заявляя, що під час козацького нападу на Браславський замок загинули там документи на його маєтності в Браславищині. 16 мая 1596 р.

Оповедане пана канцлера и гетмана коронного о погиненне листовъ. Живгимонт третій Божаю...

Ознаймуемъ тым листом нашим... Ставши дни сегодняшнего шестнадцатого месяца мая у книгъ канцлерей наше коронное меншее ясневелможный пан Ян Замойский въ Замостя, канцлер и гетман нашъ наивышший коронный, белеский, манборский, кнышинский, межрецкий, дерптский, яворовский, кгродоцкий и кгарволский etc. староста, светчили се, иж тых недавно прошлыхъ часовъ люди свовольные украинные козацтво, на место и замок нашъ Браславский наехавши, шляхту тамошнюю, которая се была на роки, подъ тот часъ наеханья ихъ припадные, въехала, розгромивши, немало квалтов и шкод починили, книги земские и кгродские тамошние показали, а некоторые и побрали, въ которыхъ то книгахъ преречоный гетманъ нашъ коронный маючы введенные справы свои, меновите листы головные, купна, записы Стенки, Скиндеровщины и Бушое, иж выписовъ введения тамъ тых листовъ головныхъ такового купна и записовъ, также сознания возныхъ — увязчое в тые маєтности с книгъ тамошнихъ, побранныхъ и показовыхъ, для тоє причины мети не может, про то обовяжучесе, жебы на потовъ хтож колвек помененыхъ справъ, которые онъ былъ в тамтые книги земские и кгродские браславские вывел, въ вонтпливость не приводилъ и затымъ несправности якею онымъ або тежъ затрудненя в тыхъ справахъ на часы пришлые не задавал, прихляжучесе до права посполотого передъ книгами канцлерей наше светчилсе, просечы абы тоє осветчене было принято. Которое мы приняты росказавши, с книгъ канцлерей наше помененому ясневелможному гетманови нашему под печать нашу коронную выдать росказали есмо. Писан у Варшаве лет. Бож. нарож. 1596 месяца мая 16 дня. Joan Tharnowski. r. P. vice-cancell. Flor. Olessko.

Записи В. кн. 11 л. 76 в.

IV.

Корольський асесорський суд відкладає справу кн. Януша Островького в кн. Кириком Ружинським, проте що Ружинський, будучи черкаським і канівським підстаростою, покинув замки, затративши дві гармати. 8 липня 1596 р.

Декрет меж кашталяном краковским а княземъ Кирикомъ Ружинскимъ.

Жыггмонт третій, Бою милостю.

Ознаймуемъ тымъ листомъ нашимъ всенъ вобоць и кождому вособна, кому того ведати належыть, вжъ кгда прыточила се передъ нас и судъ нашъ нынешній задворный справа с повзу задворного межы инстыкгаторомъ нашимъ за деляцією ясневелможного Януша княжати Острозского, кашталяна краковского, старосты черкаского, каневского, белоцерковского и богуславского яко поводами — в одное, а межы урожонымъ княземъ Кириккомъ Ружинскимъ яко позванымъ — в другое стороны о то, иж недавного часу будучы дей позваный подстаростимъ черкаскимъ и каневскимъ и отобравшы под певнымъ инвентаромъ и реестромъ речы замковы, вьехалъ азъ замку, речей замковых такъ, яко их былъ отобралъ до верныхъ рукъ, не отдалъ, а меновите две дела с Канева не ведати где ся за уряду преречового позваного подели, которыхъ то речей неотдаче инстыкгатор нашъ в деляторомъ немалою сумою ошачовавшы, преречового князя Ружинского ку праву притягнули, — теды на року нынешнемъ месяца июля осмого дня року деведесать шостого, кгда ся справы судовые задворные оправовали, умоцованный деляторов шляхетный Янъ Пулковский, попираючы жалобы, через возного двору нашего Крыштофа Чижевского, сторону позваную по тры дни ку праву прыволывать давалъ. На третемъ дню яко на завитомъ умоцованный от стороны позваное шляхетный Шымон Витууский оввавшы се, домавалсе, абы умоцованный деляторовъ напред пры пленипотенци своей ведле права волынского оселост свою показалъ; которое иж не указал, Витууский просилъ волности от речы повзу и року. А теж суд нашъ асесорский, заховуючысе водлугъ права посполитого, поневаж Полковский при умоцованю оселости своее не показалъ, с тыхъ причинъ князя Ружинского позваного от року и повзу внешнего волнымъ учинил, а инстыкгаторови нашому волное и цалое право оставилъ моцю того декрету нашего, до которого на болшую твердость и печать наша короннаа прытиснена есть. Писанъ у Варшаве лет. Бож. нарож. 1596 месяца июля осмого дня, а панованья королевствъ нашихъ полского девятого, а шведского третего року. Joanes Tharnowsky, R. P. vicescancell. Справа велебного в Бозе его милости ксендза Яна Тарновского, краковского, влоцлавского и ленчицкого пробоща, подканцлера коронного. Flor. Oliessko pisarz.

Записи В. кн. 11 л. 83.

V.

Рішенє корольського асесорського суду в справі Лазрина Ловки в чернцями Микольського Пустинського монастиря про річи по неб. Григорию Лободі, нби то сховані тими чернцями. 19 вересня 1596 р.

Декрет меж Лозкою жолнеромъ а меж игуменомъ манастыра Миколского пустынского Михайломъ Зарецкимъ и всѣми чернцами.

Жикгимонт третій.

Ознаймуемъ тымъ листомъ нашимъ всѣмъ вобецъ и кождому зособна винешнимъ и на потомъ будучимъ, ижъ кгда приточиласе перед насъ и суд нашъ асесорскій справа с позву задворного межи инстикгаторомъ нашимъ за деляцыею урожного Лаврина Лозки жолнера нашего яко поводомъ — в одное, а межи игуменомъ манастыра Миколского Пустынского Михайломъ Зарецкимъ и всѣми чернцами менованого манастыра Миколского яко поваными — в другое стороны, о то иж будучи упомнеными мандатомъ нашимъ преречовые пованые, абы вшелякне добра лежачие и рухомые по Григорью Лободе коваку, яко по ярайци нашомъ, от нас деляторови тое справы отданы, были ему пущены и зуполне отданы, которых то речей по Лободе пованые верху речовые не признавали и о няких у себе быти не поведили, зачимъ на две тысяч грошей делятор тое справы положивши, поवालъ их о то ку праву, — на року теды нынешнемъ за тымъ позволю припаломъ и до того часу стегаючомъ се дня винешнего месяца сентебра девятонадцат, кгда обе стороне на першомъ приволаю, не ждучи водле права волынского третого дня, озвавши се, напервей сторона поведовая — инстикгаторъ нашъ и деляторъ урожный Лаврин Лозка доведечи на игумена и чернцовъ миколских, ижъ при нихъ речи Лободины зостали, показалъ листъ урожного Якуба Претвича кашталяна каменецкого, в которомъ пишет, ижъ он слышалъ же яко бы при нихъ речи Лободины зостат мели. Противко тому сторона пованая черници миколские Иона Чернобылецъ и Варламей сами от себе и именемъ игумена своего и всих чернцовъ боронечисе, же жадных речей Лободиных не брали ани о них ведали и в них не скорыстали, бралисе ку отводу и просили, абы ни присега наказана была. А такъ суд нашъ асесорскій прислухавшисе добре споромъ обое стороны, бачечи с права посполитого, же в речах вонпливых близшій завжды обвиненый ку отводу бывает, про то менованых чернцовъ ку отводу в той справе припустивши, присегнути само-третему игумену в двома чернцами наказалъ на томъ, яко жадныхъ речей Лободиных не брали, в себе их не мели, в манастыре не ховали и в них не скорыстили. Которую присегу сторона пованая повинни будуть выконати от даты сего декрету нашего за шесть недель на рочкахъ кгородскихъ киевских, которые напервей по выштью тое шести недель сужоны будутъ, и тамъ уже обоя сторона рокъ певный и завитый мети будутъ, такъ пованая ку выконаню тое присеги, яко и поведовая ку прислуханю се, за моцю того декрету нашего, до которого и печать наша коронная притиснена есть. Писан у Варшаве лет. Бож. нарож. 1596 месяца сен-

тебра 19 дня, а панованя королевствъ нашихъ полского девятого, а шведского року третего. Joan Tharnawsky г. Р. vicesancell. Справа велебного Яна Тарнавского краковского, иновлоцлавского и ленчицкого пробосча, подканцлерого коронного. Florian Oleszko.

Записи В. кн. 11 л. 93.

VI.

Рішенє королівського асесорського суду в справі Еразма Коморовского в шл. Александром Остроухом та його пасербицею Богданою Саськовою про майно козака Саська, ніби сховане Остроухом. 20 вересня 1596 р.

Докрет меж Комаровскииъ а Александром Остроухомъ и Сасковою пасербицею его Богданою.

Жикгимонт третій.

Ознаймуємъ тыиъ листомъ нашихъ всииъ воецъ и кождому вособна нинешнииъ и напотомъ будучииъ, иж кгда приточиласе перед нас и суд нашъ асесорскій справа с позову задворного меж истикгаторомъ нашимъ за деляцею урожного Еразма Коморовского жолнера нашего яко поводомъ — в одное, а меж шляхетнииъ Александромъ Остроухомъ и Сасковою, пасербицею его, Богданою яко позовании — с другое стороны, о то ижъ будучи упомяненнии мандатомъ нашихъ преречонне позованне, абы вшелякие добра лежачие и рухомые по Саську козаку, яко по врайци нашом, от нас деляторови тое справы отданне, были ему пусчоны и вуполне отданы, которых то речей по Саску позованне верху речонне не признавали и ни о яких у себе быти не поведали, за чииъ на осмъ тисячей копъ грошей делятор тое справы положивши, поवालъ ку праву, — на року теды нинешнемъ за тыиъ позовомъ припаломъ и до того часу стегаючомсе дия нинешнего месеца сентебра двадцатого кгда обе стороне на першомъ приволаю, не ждучи водле права волинского третего дня, озававшисе, напервей умоцований стороны поводовое шляхетный (вильне місце) Витовский, доводечи на Остроуха, яко речи Сасковы при немъ zostали, показовалъ листы сведечные подвоеводего и городничого, урядников киевских, в которых пишет, иж някий Миско, сестрепец Сасков, поведает речи вужа своего при Остроуху zostалые. Противко тому сторона позованая преречонный Остроухъ, самъ от себе и от пасербици своее справуючисе того, ижъ жадные речи Сасковы в дому его не zostали ани он в них корыстилъ, боронилсе высветченемъ и листами никоторых обывателей и месчан киевских, над то бралсе ку присязе, же жадных речей Сасковых не брал, ани их в себе маеть и в дому своемъ не ховаль. А такъ суд нашъ асесорскій прислухав-

шесе добре споромъ обое стороны и листомъ сведочнымъ от обое стороны показованнымъ припатрившисе, бачечы с права посполитого, же в речах вонтиливыхъ близшій завжды обвиненый ку отводу бывает, про то Александра Остроуха с пасербицею его Богданю ку отводу в теѣ справе припустивши, присегнути самотретеу в шляхтичани себе ровными наказалъ на томъ, яко жадныхъ речей Сасковыхъ не брали, в себе их не жели и в дому своемъ не ховали. Которую присегу сторона позваная повинни будетъ выконати от дати сего декрету нашого за шесть недель на рочкахъ кгородскихъ киевскихъ, которые напервей по выштью шести недель сужоны будут, и тамъ уже обоя сторона рокъ певный и завятый мети будуть: такъ позваная ку выконаню тое присеги яко и поводова ку прислуханю се, за моцю того декрету нашого, до которого и печать наша коронная притиснена есть. Писан у Варшаве лет. Бож. нарож. 1596 месеца сентебра 20 дня, а панованя кролевствъ нашихъ полского девятого а шведского року третего. Joan Tharnawsky, r. P. vicesancell. Справа велебного Яна Тарнавского краковского иновлоцлавского и ленчицкого пробосча, подканцлерого коронного. Florian Oleszko.

Записи В. кн. 11 л. 94.

VII.

Рішення королівського суду в справі Лаврина Ловки в печерськимъ архимандритомъ Никифоромъ Туромъ про річи Григория Лободи, ніби сховані у Тура. 20 вересня 1596 р.

Декрет жежи Ловкою а архимандритомъ киевскимъ.

Жиквинонт третій etc.

Ознайшуемы тымъ листомъ нашимъ нынешнимъ и напотомъ будучимъ, ижъ кгда причючлася перед нас и суд нашъ нынешний асесорскый справа с повзу задворного жежи инстикгаторомъ нашимъ в донесенья шляхетного Лаврина Ловки жолнера нашого яко поводомъ — а одное, а жежи велебнымъ Никифоромъ Туромъ архимандритомъ киевскимъ манастира Печерского и капituloю, чернциани того манастира, яко позванымъ — а другое стороны о то, ижъ будучи позваные упомянены, абы речи лежащие и рухомые някого Григоря Лободы зрайци речи посполитое и нашого поводови тое справы, яко донаторови, отдали, которыхъ то таковыхъ речей позваные иж у себе их быти не поведали и не признали, инстикгатор нашъ а делаторомъ на две тисечи копъ для того шкод полуживши, о то их до права притегнулъ, — на року теды нынешнемъ за тымъ повзомъ прыпаломъ кгда ся справы судовые задворные порядкомъ своимъ отправовали, дня девятинадцатъ месеца сентебра року девятдесять шостого за першимъ прыволаньемъ черезъ возного двору нашого сторона позваная, не ждучи водле права волынского третего прыволаня,

отпоръ на жалобу чинечы, поведила, иж жадных речей Лободных не брала ани их у себе ховала, и высветчалисе листомъ кашталяна каменецкого урожого Якуба Претвица, в которомъ указовали сведецтво его, же жадных речей козацких у них не нашлося. Противъ тому сторона поводова указала листъ тогожъ кошталяна каменецкого з датою последнюю, которымъ сознавалъ кашталянъ каменецкий, же слышалъ от людей, иж некоторые речы Лободины пры архимандрите востат бы мели, и прошно ватымъ от повода, абы подлугъ того сезнанья кашталяна каменецкого архимандрите таковы речы Лободины отдать наказано. Суд нашъ асесорский, прыпатрившысе сведецтвом от обоей стороны показаванымъ, а бачачи быт в том воняливость, сказал архимандрите отводъ на томъ, яко речей Лободных не бралъ и у себе их не ховалъ, не мел и не маеть, а сторона поводова, не прыйиючы того декрету асесорского, до насъ апелевала. А кды тая справа на реляцных наших дни сегоднешнего месяца октября первого дни реферована была и стороне обе иж тые жъ оборомы своѣ, яко се первой щытили, вносили и повторали, а такъ мы господаръ с паны радами нашими пры боку нашомъ на сес час будучиши нарадившысе, декрет асесоров наших утвердили есмо, наказуючы, абы архимандрит киевский самъ-трет з двема чернцими, а от черницовъ икон[ом]¹⁾ их з двема чернцими также само-третъ в Києве от даты сего декрету нашого по выйштю шести недел на перших рочках кгородскихъ присегнули на томъ, яко жадныхъ речей Лободных не брали и у себе их не ховали, не мели и не мают, и тамъ уже обоя сторона рокъ певный и завитый метя будутъ, такъ позваная ку выконанью тое прысегы, яко и поводова ку прыслуханью се за моцью того декрету нашого, до которого на болшую твердость и печать наша коронная прытиснена есть. Писанъ у Варшаве року 1596 месяца октября первого дня, а панованья королевствъ наших польского девятого а шведского третьего року. Joan Tharnowski, vicesancell. Справа велебного в Бозе его милости ксендза Яна Тарновского, краковского, влоцлавского и ленчицкого пробоща, подканцлерого коронного. Florian Oleszko.

Записи В. кн. 11 л. 95.

VIII.

Рішеня королівського асесорського суду в справі Еразма Коморовського з міщанами черкаськими Радком і Шаулою про конфісковане майно козака Шаули. 7 жовтня 1596 р.

Декретъ иж Коморовскии а Радкомъ и Шаулою мещаны черкаскими. Жикгимонт третий.

¹⁾ Так и доповняю се слово.

Записки Наук Тов. ім. Шевченка т. XXXI.

Ознаймуємы тыи листом нашии каждому, кому бы то вѣдати належало, иж кгда приточиласе перед нас и судъ нынешний асесорский справа с позову задворного межи инстыггатором нашихъ за деляцшею уроженого Еразма Коморовского жолпера нашего яко поводомъ в одное а меж славетным Радком Городчанином и Васильемъ Шаулюю мешаны черкасскими поддаными нашими яко позванными — в другое стороны, о то иж позванные нынешние будучи упомянены о добра някого Шаулы козака здрайцы речи посполитое и нашего, абы поводови нынешнему таковыи добра отдали, о чом ширей и достаточней в позве тое справы описано и доложено есть, — на року теды нынешнем месяца октября семого дня в року деведьдесят шостомъ кгда се справы судовые задворные порядком своимъ звыклом отправовали, инстыггаторъ нашъ в деляторомъ тое справы вышей реченое, давши по три дни сторону позованую мешан черкасских черев возного двору нашего Крыштофа Чижевского до суду приволат, иж се пререченыи мешаны черкасские так на першом дню и на остатнем яко завитом не озвалисе и никоторое ведомости о себе судови и стороне своей противной знати не дали, за которым нестанемъ и непослушенствомъ инстыггаторъ нашъ в делятором на упадъ в нестаном их здавши, домовилсе, абы сума пенезей чотыри тисечи копъ литовских, в позве описаная, на них всказана была. А так суд нашъ асесорский, заховуючися водлугъ права посполитого, мешан преречонныхъ Радка и Шаулу яко непослушныхъ эдати на упадъ во всеи том, о што позвани были допустивши, суму пенезей в позве описаную чотыри тисечи копъ грошей литовских на особахъ и на маетностяхъ всказаль и присудилъ тыиъ декретомъ нашихъ и тую справу зовсѣи ея скутком до вряду и староства належного, в которых бы добра якие тыи позванныхъ показали, на отправу екзекуцию порядком статутовым отослал, до которое речи на болшую твердость печать наша коронная притиснена есть. Писан у Варшаве лѣта божого нароженья тисеча пятсот деведьдесят шостого месеца октября семого дня, а панования королевствъ нашихъ полского девятого а шведского третего року. Joan Tharnowsky г. Р. vi-sesancell. Справа велебного в Бозе его милости ксендза Яна Тарновского краковского, влоцлавского и ленчицкого пробосча, подканцлерого коронного. Florian Oleszko. *Записи В. кн. 11 л. 96 в.*

IX.

Королѣвський суд зобовязує печерський монастир позичені ним від козака Шаули 100 кпн виплатити Еразму Коморовскому. 7 жовтня 1596 р.

Декретъ меж Коморовскимиъ а архинадрытомъ киевскимъ и черицани тогож монастыря.

Жикимонть третій.

Ознаймуеш тыиъ листомъ нашимъ всѣмъ вобецъ и каждому зособна нынешнимъ и напотомъ будущимъ, ижъ кгда ся приточила передъ насъ и судъ нашъ нынешній асесорскій справа с позову задворного межъ инстыкгаторомъ нашимъ за деляцыею уроженого Еразмоу Коморовского жолнера нашего яко поводомъ — в одное, а межъ велебными Никифоромъ Туромъ архимандритомъ киевскимъ и черницами печерскими — капитулою монастырскою, также попомъ воскресенскимъ того жъ монастыря Печерского яко позваными — в другое стороны, о то ижъ дей будучи позваные упомянены, абы речи лежачие и рухомые и гроши на долгахъ восталые ниякого Шаулы козака зрайцы речи посполитое и нашего, поводови тое справы от насъ даные, ему яко донаторови отдали и устили, которыхъ то таковыхъ речей позваные ижъ у себе ихъ быти не поведали и не признали, инстыкгаторъ нашъ в деляторомъ на осмь тисечей копъ грошей шкоды для того положивши и о то все ихъ до права притегнулъ, — на року теды нынешнемъ за тыиъ позовомъ прыпаломъ и до того часу стягаючимся, месяца октября семого дня року девятдесят шестого за третимъ проволанемъ черезъ возного двору нашего от стороны позваное умоцованый ихъ Матей Важинский озвавшисе, высветчилъ ся листомъ кашталяна каменецкого уроженого Якуба Претвица, же жадныхъ речей Шаулиныхъ позваные не брали, ани ихъ у себе мають, над то ку отводу бралсе. А инстыкгаторъ нашъ в деляторомъ доведечи того, же архимандритъ ста копъ литовскихъ у Шаулы позычилъ, и показалъ описъ архимандричий, где познаваетъ с черницами, же Шаула такъ великое сумы позычивши, певные добра церковные в той суме заставилъ. На то отъ архимандрыта поведено, ижъ о именье церковное идетъ, которые былъ Шаула певнымъ правешъ до часу певного пустилъ, таковыхъ добръ церковныхъ ижъ ему утрачати до неког[о] не годитсе, прошоно от того волности. А инстыкгаторъ такъ то ему выводилъ, же ся деляторъ тое справы не упоминаетъ, имелъ ся одно сумы ста копъ, которая никому инному по Шауле одно ему яко донаторови належит. Судъ нашъ асесорскій, припатрившисе записови архимандрычому, в которомъ ижъ ясней се долгъ Шауле служачий показалъ, про то декретомъ своимъ сказалъ, абы архимандрытъ с попомъ воскресенскимъ вышей реченымъ самотретъ присегнули на томъ, яко речей Шаулиныхъ не брали, у себе ихъ не ховали, не мели, а ни ихъ мають; а кгда присягнуть, теды архимандритъ с черницами сто копъ, которую былъ Шауле виненъ, Еразмови Коморовскому заплатити маєт и повиненъ будетъ подъ заруками такъ великое ж сумы, винами, в праве посполитомъ описаными, где бы тое сумы не заплатилъ або в чомъ сему декретови нашему досыт не учинилъ. Которой заплате ступу копамъ к присяже рокъ складаемъ в кгороде киевскомъ от даты сего

декрету нашего по выйштю шести недель на першихъ рочках вгородских киевских: тамъ на он час стороны обе будутъ мети рокъ завитый, такъ позваная ку выконаню присеги и заплаченю ста копъ, як поводава, Еразий Коморовский — ку прислуханю се и браню тое ста копъ за моцю того декрету нашего; до которого на болшую твердость и печат нашу коронную притиснути есмо казали. Писанъ у Варшаве гѣта Божого нароченя тисеча пятсот деведесят шостого месяца октебра семого дня, а панованя кролевствъ нашихъ — полского девятого, а шведского третего року. Joan Tharnowsky г. P. vicesancell. Справа велебного в Бозе его милости ксендза Яна Тарнавского, влоцлавского и ленчицкого пробосча, подканцлерого коронного. Florian Oleszko.

Записи В. кн. 11 л. 96 в.

Х.

Король надав кийвському підчашому Івану Лозці ур. Хален і порожній пляц у Київї, сконфіскованї від учасників повстання. 19 вересня 1596.

Привилей Лозце на Халемблѣ и на плацъ пустый у Киеве.

Жиктимонтъ третій.

Ознаймуемъ тым листом нашим всем воецъ и каждому з особна, кому тое ведати належит тепер и напотом будучим, иж мы маючи ласкавый взгляд на службы урожоног[о] Ивана Лозки подчашого киевского, которими он есче за предков наших королей их милостей полских так и за нашего счастливого панованя верне и вычливе на Украине служилъ и служити не переставает з нелитованемъ кошту и здорovia своего, и хочечи то ему ласкаве вызнат и впередъ сего охотнейшого ку службе нашей господарской и речи посполитое учинит, дали есмо ему правомъ кадуковымъ урочисче над Днепром Халемблѣ по Гришку и по Яску Халемпскихъ, яко по зрайцахъ р[е]чы посполитее и наших, до того пляцъ пустый в Киеве по нияком Луполовзе¹⁾. такомъ же зрайцы нашом, — якож и тым листом нашим преречоному Лозце подчашому киевскому, ему самому, жоне, детем и потомком его преречоные добра яко спадковыя вечными часы даемо: волен онъ будет тыми добры яко своими властными шафовати, отдати, продати, заменити и где хочечи их подети альбо обернути, а то ему самому, жоне, детем и потомком его от нас и отъ наяснейшихъ потомковъ нашихъ королей их милостей польских варовно, непорушно, держано и ховано быти мает. И на то дали есмо помененому Лозце сес нашъ листъ с подписаньем руки нашео королевское, до ко-

¹⁾ Кінець цього слова не ясно написаний.

тогого и печат нашу коронную притиснути розказали есмо. Писанъ у Варшаве року нароженя сына Божего тисеча пятсот деведесят шостого мѣсяца севтебра дванадцатого дня, а панованя королевствъ наших полского девятого, а шведского третего року. Sigismundus Rex. Florian Oleszko.

Записи В. кн. 11 л. 100 в.

ХІ.

Королівський асесорський суд засуджує Жида Левона Перцевича, аби виплатив Лавріну Лозці 2000 коп за пережовані у нього гроші й речі Григорія Лободи. 1 жовтня 1596 р.

Декретъ межъ Лавриномъ Лозкою а межъ Левонемъ Перцевичомъ Жидомъ.

Жикгимонтъ третій.

Ознаймуемъ тымъ листомъ нашимъ всѣмъ вобецъ и кождому вособна, кому того ведати належит, иж кгда приточилася перед нас и суд нашъ винешний асесорский справа с повзу задворного межъ вистыкгаторомъ нашимъ за деляцкею урожового Лаврина Лозки жолнера нашего яко поводомъ — з одное, а межъ Левонемъ Перцевичомъ Жидомъ яко позванымъ — з другое стороны о то, иж винешний позванный будучи дей упоминый о добра прехованые у себе вникаго Григорья Лободы козака, зрайцы нашего и речы посполитсе, абы оные яко сумы пенежные и речы рухомые также на долгихъ листахъ уищонные пререченому Лозце яко донаторови отдал и во всемъ ся уистил, чого ижъ позванный не услухалъ и таковыхъ речей отдати не хотел, вистыкгатор нашъ з деляторомъ на две тисечи копъ литовскихъ таковыя речы ошачовавши, шкоды засе также вного за то положилъ и о то все ку справедливенью се винешного поввалъ, — на року теды винешнемъ за тымъ позвоомъ припаломъ а до того часу стегаячомся мѣсяца октебра семого дня року деведесят шостого кгда ся справы судовые задворные порядкомъ своимъ звыклымъ отправовали, вистыкгаторъ нашъ з деляторомъ тое справы вышей речовое, давши по три дни сторону позваную Жида Левона до суду приволати, лех ижъ се преречонный Жидъ на першомъ дню и на остатнемъ третемъ яко на завитомъ не озвалъ се и вникоторое ведомости о себе судови и стороне своей противной знати не далъ, теды вистыкгаторъ нашъ з деляторомъ доведши в той справе положеня повзу реляцкею вонного, преречонного Жида в нестанномъ яко права непослушного на упад во всемъ, о што позванъ былъ, в выску вдал, и домовалсе, абы за речы Лободины при позваномъ осталье две тысячи копъ литовскихъ и засе особно за шкоды также две тисечи копъ ведде повзу на

мастности позваного и на особе его всказаны были. А такъ судъ нашъ асесорскій, заховуючисе ведле права посполитого, пререченого Левона Жида яко непослушнаго права посполитого здати на упадъ во всемъ томъ, о што былъ позванъ, допустявши, суму пенязей в позве описаную чотыри тисечи копъ грошей на мастности его, а в недостатоку мастности и на особе его всказалъ и присудилъ тымъ декретомъ нашымъ, и тую всю справу со всемъ ее skutкомъ до вряду и староства належного, в которых бы добра пререченого позваного были, на отправу и екзекуцію порядкомъ статutowымъ ведле конституции о отправах речей осужонных написаное и под винами на врядниковъ недбалых в праве и в конституции описаномъ отослалъ моцью того декрету нашего; до которого на болшую твердость и печат нашу коронную притиснути есмо казали. Писан у Варшаве лѣта Божого нароженя тисеча пятьсот деветдесять шостого месяца октебра сежого, а панованя королевствъ наших полского девятого, а шведского року третего. Joan Tharnowsky r. P. vicesancell. Справа велебного в Бове его милости ксендва Яна Тарновского, краковского, влоцлавского и ленчицкого пробосча, подканцлерого коронного. Florian Oleszko.

Записи В. кн. 11 л. 103 в.

XII.

Королѣвський асесорський суд засуджує войського киявського Семена Бутовича, аби виплатив 2000 коп за річи Григорія Лободи Л. Лозці. 7 жовтня 1896 р.

Декретъ межъ Лавриномъ Лозкою а межъ Семеномъ Бутовичомъ войскимъ киевскимъ.

Живгнимоу третій.

Ознаймуемъ тымъ листомъ нашимъ всемъ вобецъ и каждому зособна, кому того ведати належить, иж кгда приточиласе перед нас и суд нашъ иинешний асесорскій справа с позву задворного межы инстыгаторомъ нашимъ за деляцкою урожоного Лаврина Лозки жолнера нашего яко поводомъ з одное а межъ урожонимъ Семеномъ Бутовичомъ войскимъ киевскимъ яко позванымъ з другое стороны о то, иж иинешний позваний будучи дей упомненый о добра прехованые у себе ниякого Григорья Лободы козака зрайцы нашего и речы посполитое, абы оные яко сумы пенежные и речы рухоные также на долггах листами уищонные пререченому Лозце яко донаторови отдалъ и во всем ся уиствилъ, чога иж позваний не услужал и таковых речей стдати не хотѣлъ, инстыгатор нашъ з деляторомъ на две тисечи копъ литовскихъ таковые речы ошачовавши, шкоды засе также иного за то положили, и о то все ку

справедливею се нинешнього Бутовича позвали, — на року теды нинешнеъ за тыиъ позвоиъ припалоиъ и до того часу стегаючыся месеца октебра сегого дня року деветдесят шостого кгда ся справы судовые задворные порядкомъ своимъ звыклымъ отправовали, инстыкгаторъ нашъ з деляторомъ тое справы вышъ речоное, давши по три дни сторону повваную Семена Бутовича до суду приволати, лех иж се преречоный Бутовичъ на першуъ дню и на остатнемъ третемъ яко на завитомъ не озвалсе и никоторое ведомости о себе судови и стороне своей противной знати не далъ, теды инстыкгаторъ нашъ з деляторомъ, доведши в той справе положена повзу реляцыею возного, преречоного Бутовича в нестанномъ яко права непослушного на упадь во всеиъ, о што повван былъ, в выску вдалъ и домовялсе, абы за речы Лободныи при повваномъ осталые две тисечи копъ грошей литовскихъ, засе особно за шкоды также две тисечи копъ ведле повзу на маетности повваного и на особе его всказани были. А такъ судъ нашъ асесорский, заховуючыся водле права посполитого, преречоного Семена Бутовича, яко непослушного права посполитого, вдати на упадь во всеиъ томъ, о што былъ повванъ, допустивши, суму пеневей в повзе описаную чотыри тисечи копъ грошей литовскихъ на маетности его, а в недостатку маетности и на особе его всказал и присудилъ тыиъ декретомъ нашымъ, и тую всю справу со всеиъ ее skutкомъ до вряду и староства належного, в которых бы добра преречоного повваного были, на отправу и екзекуцию порядкомъ статутовымъ ведле констытуции о отправахъ речей осужоныхъ написаное, и под винами на вранниковъ недбалых, в праве и в констытуции описаном, отослалъ моцею того декрету нашего; до которого на болшую твердость и печать нашу корувную притиснути есмо казали. Писанъ у Варшаве лѣта Божого нароченья тисеча пятсот деветдесят шостого месеца октебра сегого дня, а панования кролевствъ нашихъ полсского девятого, а шведского року третего. Joan Tharnowsky r. P. vice-cancell. Справа велебного в Бозе его милости ксендва Яна Тарновского, краковского, влоцлавского и ленчицкого пробосча, подканцлерого коронного. Florian Oleszko.

Записи В. кн. 11 л. 104.

XIII.

Король Жигимонт надав Барышнѣ і Горошын Станіславу Замойскому за його заслуги, спеціально в останній війні з козаками. 20 лютого 1597 р.

Данина урочищъ Барышъполя и Горошына на вечность пану гетманови полному.

Жизгимонтъ третій.

Во имя Божие стансе. Мы Жизгимонтъ третій Божю милостю король полскій и великий князь литовскій, рускій, прускій, мазовецкій, жомонтскій, лифлянтскій, киевскій, волыньскій, подляшскій, подолскій и теж шведскій, кютскій, вандалскій дедичный король. Ознаймуемы тым листомъ нашимъ всемъ вовець и каждому вособна, кому бы того ведати належало, нынешнимъ и напо томъ будущимъ, иж за узвалою сойновою водлугъ конституции в року тисеча пятсот деветсатомъ описаное наючы мы от всехъ становъ позволенье роадавати людемъ шляецкаго стану заслужонимъ намъ и речы посполитой водлугъ аданя и воли нашею пустыи украинныхъ за Белою Церковью лежачихъ, дали есмо были на вечность певные урочища, то есть манастирь Терехтемировскій на Днепронъ, Барышполе в селищомъ Иванковскимъ, городище Володарецкое, и до того селище Розволоде, прозвищемъ Великая слобода, над рекою Росью, Рокитную над тоеж рекою Рокитнею особомъ тронъ людемъ козацкимъ. Которые то особы кгда для своею воли и выстуку своего противъ насъ и речы посполитой удавшисе на злупене панствъ нашихъ украинныхъ, указалисе неадячными и негодными быти тоею щедробливости и ласки нашею, черезъ велиможного Станислава Жолкевского, каштаня львовского, гетмана нашего полного коронного, грубешовского, калуского и меденицкого старосту, за нашимъ росказанемъ яко зрайцы наши и речы посполитое в стовариствомъ своимъ догрозени и повараны, в добра тые по нихъ иж знову се до рукъ владности и волиго шафунку нашего вернули и спали, — умыслили есмо в межи нихъ певные урочища то есть Барышполе в селищомъ Иванковскимъ и в его належностяхи, яко певной особе од насъ служыло, до того пустыню Горошын над рекою Сулою и Слеспороду за Днепромъ и на шляку татарскомъ при самой граници татарской и при рубежу московскомъ лежачые во всемъ, яко здавна в собѣ были и суть, вѣчными часы дати и даровати пререченому Станиславови Жолкевскому, гетманови нашему полному, для его великихъ зацныхъ и преважныхъ заслугъ, которые намъ и речы посполитой значне а не уставаючы в великимъ коштомъ и с превагою здоровья своего отдавалъ и отдаетъ: напред по всемъ войны московские за Стефана короля святое памети продка нашего старшимъ до справованя шанцовъ предложоный будучы, самъ не шануючысе в шанцовъ на муры псковские предъ рыцертвомъ впадалъ, войска езные шыковал, битвы значные зводилъ, а завжды с кождымъ неприятелемъ тое речы посполитое отчивны своею такъ за Стефана короля яко и за нашего счастливого панованя прикладомъ цныхъ предковъ своихъ напред чола своего наставал, хотяж и раны на теле своемъ яко подъ Бычиною и инде одпосилъ, битвы од насъ великие по благословению божомъ выигравалъ, а особливе тыхъ недавныхъ

часов року тепер минулого деведсят шостого против лотровству козацкому, которых се до килкунадцати тисечей людей свовольных народов розмаитых з великииъ небезпеченствомъ и пострахомъ панствъ нашихъ украинныхъ агромадало было, з малою частью войска нашего мужне и сердечне ставилъ и в погоню за ними идучы, в миль од Белое Церкви о таборы тыхъ людей свовольныхъ и о стрелбу ихъ густую самъ з голою бронею своею, чынечы доброе сердце войску нашему, с тымъ козацтвомъ стиралсе, которыхъ не переставаячы конати, для милости насъ пана своего и отчыныи своею важылсе провадити малые войска наши за Днепръ и тамъ ажъ у Александрова, килкадесять миль за Днпромъ, при самой границы татарской на Шоломицы, то тамъ козацтво людей свовольныхъ в рещеле рыцперскомъ добре вышвычоныхъ и одважоныхъ догонивши, кгда ихъ вколо обогналъ а не давшисе ниъ роспострети, всѣ фортели ихъ военные справомъ, делностю а чюлостю своею не безъ наторгненя здоровья своего до земдленя и стрвоженя привель, оные за божю помощю розгрошилъ, побилъ и звитежилъ, а старшихъ ихъ живо споймавши, з дѣлы и зо всѣми нарядомъ военнымъ до насъ з великою славою своею и вдячностю нашою кролевскою привель и отдалъ, панства наши украинные волные и безпечные од нихъ учынилъ и успокоилъ, а тыми всѣми поступками своими ни в чомъ не последилъ, але еще зновилъ давныхъ и задныхъ заслугъ славныхъ предковъ своихъ. Што хочечы мы господарь пререченому гетманови нашему полному ласкаве вызнати, а не одно ему самому до далшихъ еще послугъ нашихъ и речы посполитое охотнейшее сердце учынити, але и потомству его преважныхъ заслугъ его явные знаки показати, урочиска обою вышпоменены, яко межы нини и тые волно намъ за позволенемъ всѣхъ становъ сеймовыхъ на вечностъ роздавати, то естъ Барышполе з селищомъ Иванковскимъ и пустынею Горошынъ з Сленородомъ и зо всѣми тыхъ обойга урочищъ належностями и шырокостями, яко се сами в себе в кгрунтехъ, обыходехъ и заходехъ своихъ з давныхъ часовъ мели и теперъ маютъ, жадныхъ кгрунтовъ, селищъ, поль, дубровъ, рѣчокъ, якииъ колвекъ именованыхъ пожитковъ оттамтоль на насъ господаря и на потомки наши королѣ польские также до окарбу нашего и речы посполитое не зоставуючы, але все огуломъ в моцъ в держане и спокойное уживане вышъ реченому великоному Станислави Жолкевскому, гетманови нашему полному, ему самому, жоне, дѣтемъ, потомству и счадкомъ его обелъ вечно и на веки непорушно в дедицтво даемо и даруемо яко властные добра наши, волному шафункови нашему ведле конституции праву нашему кролевскому служаचे. На которыхъ то урочищахъ, а меновите на Горошынъ, которое на самомъ шляку татарскомъ и за всѣми волостями нашими лежитъ, такъ яко се самъ же гетманъ нашъ намъ оферует, замокъ поставити маетъ и твержу своимъ коштомъ и накладомъ, яко на

власности своей, забудетъ для заслоны замковъ нашихъ украинныхъ от Татаръ и ихъ волныхъ переходовъ до панствъ нашихъ, куды были звыкли до земли наше впадати. Также иныя кгрунты до тыхъ обойга урочищъ належачыя яко пустыя волно ему будетъ людми своими осажовати для ровшырена тамтыхъ краевъ и пожитку своего и тежъ помножена службы земское военное; волень вжо будетъ тыми добры вышъ речовыми Барыш-подем, селищемъ Иванковскимъ и Горошыномъ а Снепородою и ихъ кгрунтами огуломъ и особностями велможный Станиславъ Жолкевский, гетманъ нашъ, онъ самъ, дети, потомство и щадки его яко властностю и дедивною своею шафовати и кому хочечы отдати, продати, даровати, зашенити, на церковь або на костель записати, и тыми всѣмъ яко хочечы водлугъ воли и уподобаня своего оборочати вечными часы, а мы господарь обещуемо за насъ и за наяснейшыя королѣ польскіе потомки наши словомъ нашихъ королевскихъ, же тыхъ добръ ани жадное части отъ велможного гетмана нашего жоны, детей и потомства его, якиньже колвекъ правомъ служыло, жаднымъ способомъ не одоймемъ и не отдадимъ мы сами, и потомковъ наши короліи польскіе не одоймутъ и не отдадутъ, и с того права его дедичного не порушимо, такъ же жадная констытуцыя и никакое право першое и последвейшее нинешнему праву — дамыне нашей перешкою быть не можетъ и не будетъ, бы тежъ наболшая потреба наша и потомковъ нашихъ, королевъ польскихъ, указовала, вдале предсе и ненарушене самого гетмана и потомство его водлугъ того права его заховаемъ и потомковъ наши, королѣ польскіе, заховаютъ вечными часы, службу однакъ земскую военную за уфалю сойшовую, кгда бы посполитое рушене было, яко иныя обыватели киевскіе, с тыхъ добръ служити будетъ повиненъ, также иныя повинности онъ самъ и потомство его в той речы посполитой ровно з другою шляхтою по вышту воли с тое маестности полнити маютъ, — заховавши то тылко собѣ, ижъ волно намъ будетъ черезъ ревизоры з двору нашего урочищъ и пустынь преречонныхъ кгрунтамъ, яко много ужыванья и заходовъ своихъ вѣти мають, зашережье и ошраивченье учинити. И на то еско дали сещъ нашъ листъ велможному Станислави Жолкевскому гетманови нашему полному с подписаньемъ руки наше королевское, до которого на болшую твердость и печать нашу корунную маестатовую притиснути казали. Писанъ у Варшаве на сойме валнонъ коронномъ лѣта Божого нарощенья тысяча пять сотъ деветдесять семого месяца февраля двадцатого дня, а пановавъ королевствъ нашихъ польского десятого, а шведского четвертого року, при чомъ были панове рада наши велебные, велможные и урожоные: Станиславъ Карниковский гневненский, Янъ Деметрыи Суликовский львовский арцыбискупы, Юри с. р. к. кардыналъ Радивиль княжа на Олыце и Несвежу бискупъ краковский, Еронимъ Розражевский бискупъ куяв-

скаї, Андрей зъ Шолгена с. р. к. кардиналь Баторый бискупъ варменскій, Бернат Матеевскій бискупъ луцкій, Лаврын Кгослицкій бискупъ премыскій, Петръ Тылицкій бискупъ хелвенскій, Павелъ Волицкій бискупъ каменецкій, Янушъ княжа Острозское кашталанъ краковскій, Миколай Фирлей з Думбровицы воевода краковскій, Еронияъ Кгостомскій воевода познанскій, Крыштофъ Радивиль княжа на Дубинкахъ и Биржахъ воевода виленскій, Юри Мнишокъ з великихъ Кунчыць воевода сендомирскій, Войтехъ Лаский воевода сирацкій, Станиславъ Минскій воевода ленчицкій, Константинъ княжа Острозское воевода киевскій, Войтех Вилкановскій воевода равскій, Янушъ княжа Корыбуць зъ Збаража воевода браславскій, Андрей Зборовскій бецкій, Андрей Фирлей з Думбровицы радомскій, Янъ Скаршовскій жарновскій, Андрей Менцинскій велювскій, Станиславъ Красицкій премыскій кашталанъ, Миколай Жебрыдовскій маршалокъ великий коронный, Янъ Замоиский зъ Замостя канцлеръ и гетманъ наивышшый коронный, Левъ Сапега канцлеръ великого княства Литовского, Янъ Тарновскій подканцлерый коронный, Кгабрыелъ Война подканцлерый великого княжества Литовского, Янъ Фирлей з Думбровицы подскарбий коронный, Лаврынъ Кгемицкій секретаръ нашъ великий коронный, Янъ Кгалчыньскій, Янъ Томашъ Дрогоевскій референдары наши, Матей Пестроконскій, Сьмонъ Рудницкій, Бартошъ Казановскій, Флоріянь Олешко, Даниель Домарацкій — секретары наши, и при нихъ много вриадниковъ земскихъ и дворныхъ на тотъ часъ у Варшаве пры насъ згромаджонымъ будучимъ. Sigismundus Rex.

Записи В. кн. 11 л. 107.

XIV.

Королѣвскій судъ звільняє Гришка Халепского від претензій Івана Лозки і від конфіскації маєтка його і його свояків. 14 квітня 1597 р.

Декрет меж Лозкою а Феодором Яскомъ Халепскими.
Жикгимонтъ третій.

Ознаймуемъ тымъ листомъ нашимъ всьмъ вобецъ и кождому зособна, кому то ведати належитъ нынешнимъ и напотомъ будучимъ, ижъ кгда се приточила передъ насъ и судъ нашъ нынешній справа съ позову задворного межъ урожонимъ Иваномъ Лозкою подчашимъ киевскимъ яко поводомъ — зъ одное, а межъ шляхетнымъ Феодоромъ Халепскимъ яко позванымъ — зъ другое стороны о то, ижъ бы позваный, спротивившисе воли и данине нашої, именеи кадуковыхъ, по небожчыку Гришку и Яску Халепскихъ, яко козакахъ, на насъ господаря спалыхъ, урочище Халепъ надъ Днєпромъ лежачое,

даное от нас нынешнему поводови, за упрошенемъ го не поступил и за тым повода до шкод двох тисечей золотых полскихъ приправилъ, о чом ширей и достаточней на позве томъ описано и доложено было, — на року теды нынешнимъ за тымъ позвомъ припаломъ и до того часу стегающомсе месяца априля чотыринадцатого дня по недели проводной в понеделокъ року деведесять сегого, давши сторону позваную черезъ воаного двору нашего шляхетного Крыштофа Чижовского по три дни приволати, на третий дню яко на завитомъ от повода урожного Лозки подчасного киевского умоцованый его шляхетный Матей Важинский, маючи муниента отъ принципала своего себе до тое справы поверонные, показаль напрод ланину нашу под датою у Варшаве месеца сентебра дванадцатого дня року деведесять шостого, Лозце на Халепль служащую; показаль сведецтво подстаростего белоцерковского Арнолфа Молодецкого, с которого се указало, же перед нимъ земляне оселости в Белой Церкви маючие з войтомъ белоцерковскимъ з мещаны, Жидами и Ормяны сведецтво свое о Гришку и Яску Халепскимъ таковое давали, же они за Косинского и за Лободы, старшихъ козацкихъ, козаками были; указаль сведецтво на писме урожного князя Адама Вишневецкого, же Гришко и Яско Халепские с Полуусомъ козаковали, и Гришко тотъ будучи сотникомъ в року деведесять пятомъ, в Брагиню горелки се опивши, умер; по которыхъ доводехъ своихъ домовялсе уступеня урочища добръ Халепля за кадуковые, по тых то яко козакахъ спалые, и за шкоды двох тисечей золотых полскихъ. А позваный самъ Ѳедоръ Халепский, обличие у суду нашего стоячи, выведечи се с того, же брат его Гришко и Яско братанич козаками не были, и мест наших и подданных наших не наезджали и не плондровали, показаль листь подъ печатю и подписомъ властное руки гетмана нашего полного, в которомъ то листе явне Ѳедора Халепского гетманъ нашъ высветчаеть, иж на козацтве не былъ и овшемъ противъ козакомъ зычливе и переважне при немъ будучи служилъ; показаль другой такой же листь писара нашего полного, в той потребе противъ козакамъ будучому, показаль сведецтво велможного княжества Костентина Островкого воеводы киевского, в которомъ княжа признаваетъ тыми словы, же Халепские николи козаками не были; над то указаль сведецтво многихъ обывателей воеводства киевского, врядниковъ судовыхъ земскихъ и иныхъ особъ людии присяглыхъ, под печатми и с подписами рукъ ихъ, где будучи на рочкахъ судовыхъ киевскихъ сознаваютъ, же яко самъ Ѳедоръ Халепский нынешней позваный, так и змерлый братъ его Гришко и потомки ихъ козаками не были.

А такъ суд нашъ прислухавшисе доводомъ и отводомъ обоей стороны, а бачачи то, же Халепский достаточнейшимъ выводами свои по себе шель, наказалъ при тыхъ доводехъ присягу ему учинити на томъ, яко Гришко

небожчикъ братъ его и Яско братаничъ на козацтве по конституцыи року тисеча пятсотъ деведсятъ третего о козакахъ учиненое не были, ани с козаками жадного сподкованя не мели; которую то присягу Федоръ Халепскій повиненъ будетъ выконати в Києве на рочкахъ кгородскихъ киевскихъ, которые найпервей будут по выстю шести недель, от даты того декрету нашего рахуючы, сужоны, и там вже обоя сторона рокъ певный и завитый мети будутъ, такъ Халепскій ку выконаню присяги, яко Лозка подчаший киевскій ку прислуханю ее; а скоро тамъ присягнет, теды от тое справы черезъ врядъ тамтотъ Халепскій має быти волный учинен. А нж от инстикгатора нашего задавано у нинешнего суду нашего, же позовъ тотъ от Лозки с печатью подойареною безъ подпису руки секретарское по Халепского кладенъ, теды суд нашъ тотъ позовъ и копию его умоцованого Лозчиного арештоватъ допустилъ, и о то волное чинене ему заховалъ моцю того декрету нашего, до которого на болшую твердость и печать наша коронная притиснена естъ. Писанъ у Варшаве лета Божого нароженя тисеча пятсотъ деведсятъ семого месяца априля чотырнадцатого дня, а панованя кролевствъ нашихъ полского десятого а шведского четвертого року. Joan Tharnowsky г. Р. vice cancell. Справа велебного в Бозе его милости ксендза Яна Тарновского, краковского, влодавского и ленчицкого пробосча подканцлерого коронного. Florian Oleszko.

Записи В. кн. 11 л. 127 в.

XV.

Королемський суд звільняє шл. Тимофея Краснодворського від претензій шл. Симона Холоневського на його майно, ніби сконфісковане за участь в козацьких рухах. 1 грудня 1597 р.

Декрет межъ Тимофеемъ Марковичомъ а Сымономъ Холоневскимъ.
Жикгимонтъ третій.

Ознаймуемъ тымъ листомъ нашимъ etc., нж кгда приточилася перед насъ и суд нашъ нинешный справа с позову задворного межы инстикгаторомъ нашимъ а однесена шляхетного Сымона Холоневского, жолнера нашего яко поводомъ — а одное, а межы шляхетнымъ Тимофеемъ Марковичомъ краснодворскимъ позванымъ — а другое стороны о то, нж якобы позванный не хотель всихъ добръ рукомыхъ и лежачыхъ, пререченому Холоневскому от насъ за заслуги его даныхъ отдати и поступити, которые то добра якобы на насъ по позваномъ правомъ кадуковымъ припали с тыхъ причинъ, нж позванный якобы зъ зрайдцю нашимъ и речы посполитое Наливайкомъ надъ закаване покой посполитый взурушиваючы, по волко кротъ панства цесара Турецкого воевалъ, а потомъ зъ велии

Турецкое вернувшись знову панства наши корунные и великого княжства Литовского, также маестности шляхецкие по розных местцах наевдчаючи дупилъ и плундроваль, и вишихъ много выступковъ злыхъ яко бы наброил, и за тымъ вини в праве посполитомъ о бунтовникахъ и варушителяхъ покоя посполитого описанные подпаль, о чомъ ширей и достаточней на томъ позве есть описано и доложено, — на року теды винешнемъ за тымъ позвомъ припаломъ и до того часу стегаючомсе, месяца декабра первого дня року тисеча пятсот девятдесять сегого, кгда позваный Краснодарский инстиктора нашего и делятора Холоневского выш реченого через возного двору нашего шляхетного Крыштофа Чижевского ведле права волынского по три дни даль привольвати, инстикторъ и деляторъ Холоневский, будучы самъ же поводомъ справы выш реченое, за проволыванемъ до права першого, второго и остатнего винешнего дня не сталъ и не озвалсе в теж некоторое ведомости судови и ни стороне противной о себе знати не даль, за которымъ нестанемъ и не попираемъ тое справы сторона позваная домовяласе, абы преречоныхъ инстиктора и Холоневского яко делятора в нестаномъ адавши от року позву и речы в нешъ описаное волнымъ учинено было. Суд нашъ асесорский прихилиячусе до права посполитого, поневаж Холоневский яко делятор однешшы тую справу до инстиктора нашего, самъ ку праву, яко на завитый рокъ не стал и оное не попиралъ, за нестаного допустившы здати, сторону позваную — Краснодарского от року и позву винешнимъ декретомъ волнымъ учинилъ, иж вжо от делятора Холоневского о то позыванъ и далей труднень и повлачанъ быти не мает. А на болшую твердость до того декрету и печать наша коронная притиснена есть. Писанъ у Варшаве лѣта божого нароженя тисеча пятсот девятдесять сегого месяца декабра першого дня, а панованя кролевствъ нашихъ полского десятого а шведского четвертого. Joan Tharnowsky, vicescancell. Справа велебного в Бове его милости ксендза Яна Тарновского, номината познанского, подкоронного. Florian Oleszko.

Записи В. кн. 11 л. 150 в.

XVI.

Королѣвський асесорський суд звільняє Матвія Немирича від претензій до ніби перехованого ним майна Андрія козака і від обвинувачень в участі в козацьких ружах. 1 грудня 1597 р.

Декрет межъ Матфеємъ Немиричомъ судничомъ земскимъ киевскимъ а Флорыяномъ Олешкомъ писаромъ короннымъ.

Жикгимонтъ третій.

Ознаймуемъ тымъ листомъ нашимъ etc., иж кгда се приточила справа с позву задворного перед насъ и судъ нашъ винешный асесорский межы

инстикгаторомъ нашихъ в деляции урожного Флорыяна Олешка секретара и писара нашего яко поводом — в одное, а межы урожонимъ Матфеємъ Немиричомъ судичомъ земскимъ киевскимъ яко позванымъ — в другое стороны, ото иж бы позванный по арайцы нашом и речы посполитое неякомъ Андрею козаку, змовившисе в слугою своимъ някии Стефаномъ Родкевичомъ, который в ыными арайцами нашими козаковал, многие речы в позве менованые, яко спадковые, шафункови нашому належачые, не маючи до нихъ жадного права, привлачивши, себе на пожитокъ свой обернулъ, а такъ помененый Немирич позван былъ, абы такые речы Флорыянови Олешкови, яко донаторови, отдасть и того обцованя своего в людми козацкими справилсе, о чомъ ширей и достаточней на томъ позве описано и доложено было, — на року теды нынешнемъ за тымъ поввомъ припаломъ и до того часу стегаючомсе дня первого месяца декабра року деветдесять сегомо, кгда позванный Немиричъ черезъ возного еверала двору нашего шляхетного Криштофа Чыжевского дня третего яко завитого приволанъ былъ, шляхетный Криштофъ Вялобрийский от позваного в моцю зуполною, до нынешнего права себе в той справе даню, оававшысе, тымъ сторону свою пререченого Немирича боронилъ, иж онъ тыхъ речей козацкихъ Андреевыхъ ни от кого не бралъ, в себе ихъ не мелъ, не переходывалъ, ани ихъ себе скорыствалъ и теж с козаками жадного сполку и обцованя не велъ, ани в ними мевалъ, и на томъ отводечысе ку присяге бралсе. А такъ суд нашъ уважаючи то, же в такovýchъ речахъ завше обвиненый близшый ку отводу бываетъ припущонъ, про то позваному выш реченому Немиричу наказалъ присягнути на томъ, яко онъ спадковыхъ речей Андрея козака неякихъ у себе не мелъ, у себе ихъ не переходывалъ, ани ихъ мает, также и сполкованя жадного с козаками не мевалъ, которую то присягу Матфей Немиричъ повиненъ будетъ выконати в Киеве на рочкахъ кгородскихъ киевскихъ, которые напервей по вышту шесть недель от даты того декрету нашего рахуючы судитиутсе, и тамъ вже обоя сторона рокъ певный и завитый иети будутъ, такъ Немиричъ ку выконаню присяги, яко Олешко секретар нашъ або самъ або черезъ умоцованого своего ку прислуханю ее; а скоро такъ присягнетъ, теды от тое справы черезъ тоттамъ врьдъ кгородский Немиричъ маетъ быти волнымъ учыненъ, моцю того декрету нашего, до которого на болшую твердость и печать наша коронная притиснена есть. Писанъ у Варшаве лѣта божого нароженя тисеча пять сотъ деветдесять сегомо месяца декабра первого дня, а панованя кроелевствъ нашихъ — полского десятого а шведского четвертого. Joan Tharnowsky r. P. vice-cancell. Справа велебного в Бозе его милости ксендза Яна Тарновского, номината познанского, под. коронного. Florian Oleszko.

Записи В. кн. 11 л. 151 в.

XVII.

Кор. Жигмонт надає Юрию Муховецкому три конфісковані по козаках доми в Києві. 14 грудня 1597 р.

Данина Юрю Муховецкому на три домы в месте Кieve.

Жигмонт третій.

Ознаймуемъ тымъ листомъ нашимъ вси вобецъ и каждому вособна, кому то ведати належытъ нинешнымъ и напотомъ будучымъ, иж сякучы ласкавыи вглядъ на службы уроженого Юря Муховецкого, становничого двору нашего, которыми он нам господару обеще на службе нашей трваючи добре, верне и цюгливе служылъ и служити не переставает, и хотечи то ему ласкаве вызнати и вперед сего охотнейшого ку службамъ нашимъ учынити, умыслили есмо ему дати домов три у месте нашомъ Кieve, по козаках яко зрайцох речи посполитое и нашихъ до шафунку нашего спалые, якож и тымъ листомъ нашимъ пререченые домы — одинъ по Басянскимъ, другий подле тогож дому о стену козацкий же, в котором Янко кравецъ мешкаеть, третий по Ивнивку, помененому Муховецкому ему самому, жоне, дѣтемъ и потомству его правомъ вечнымъ, по тому яко то на нас спало, во всѣми тыхъ домовъ пожитками, з огородами, з сеножатии и иными доходами их и повинностями, заховавшы вцале право и юрвдицью, под которою тые домы бывали и на сес час сут, даем и даруемъ вечными часы: воленъ будетъ тот то Муховецкий сам, жона и потомство его тыми домами якъ хотечи шафовати, отдати, продати, заменити и ку належитому пожитку своему оборочати на всѣ потонные часы. И на то есмо дали сес нашъ листь с подписомъ руки наше крелевское и под нашою печатю коронною. Писанъ у Варшаве лѣта Божого нароженя тисеча пятсот деветдесят семого месяца декабря чотырнадцатого дня, а панованя крелевствъ нашихъ полского десятого а шведского четвертого року. Sigismundus Rex. Florian Oleszko.

Записи В. кн. 11 л. 158.

УКРАЇНСЬКІ КОЗАКИ В 1625—30 РР.

Критично-історичні розвідки

Стефана Рудницького.

I.

Історія козаччини в кількох перших роках по куруківській умові 1625 року, і козацьке повстання в 1630 році належать до найменше розсліджених і найтемнійших часів козацької історії. Не можна, правда, сказати, щоби причиною сего був брак жерел. Протівно їх досить багато, але сі побіжні, уривочні, вкінці порозкидувані, без порядку, по різних книжках і видавництвах звістки можна лише з великим трудом порядно звести та критично розібрати. Лише дуже спеціальна аналіза тих жерел може дати який такий погляд на ту епоху та й то нераз мусимо собі сказати *non liquet* і полишити справу поки що нероз'ясненою; кажемо поки що — бо архиви містять певно багато ще невикористаного матеріялу для сього часу.

Отся розвідка не ставляє собі задачею представити всесторонню історію козаччини в літах 1626—1630 і обмежить ся лиш деталічним розбором і представленням фактів із зверхньої історії козаків в тій часі. Критичний розбір жерельних звісток для нашої епохи тим потрібніший, що головна хіба істориків, котрі описували вже ті часи, лежить головно в невизисканю всіх жерел.

З історичного семінара проф. М. Грушевського у львівськїм університеті. Вп. професору складаю тут подяку за сьвітлі ради, що дуже мені принадобились до сеї розвідки.

Для лінійшої орієнтації в тім лябіринті фактів, що його перед очима читача розверне отся розвідка, треба на вступі подати загальний погляд на епоху від 1626 до 1630 р.

В 1625 р. стала ся, як знаємо, оружна комісія уряду польського проти козаків. Гетьманови Конецьпольському удалось приборкати козаків, він змусив їх до уложеня куруківської умови. Ся умова обмежала число козаків на 6000 вписаних в реєстр, иньшим же козакам наказувала вернути під панську і старостинську юрисдикцію — межі посполитих.

З формального погляду мали постанови тої комісії велике значіння і протягом довгих літ становили норму законних відносин уряду до козаків. Але в дійсности наслідки куруківської умови були малі, бо уряд не перевів енергічно його статей. Звернув лиш увагу на переведене реєстра, аби реєстрових козаків ужити до оборони границь проти Татарви. На вписаних з реєстра козаків уряд не оглядався і не тільки полишив їх собі самим, але й зтягнув велику їх частину в свою службу на шведську війну.

Заведене реєстра мало одначе велике значіння для внутрішніх відносин в козаччині. Воно причинилось до заострення ворожнечи між двома партіями в козаччині що істновали вже від давна: партіями дуків і нетяг, лояльною і опозиційною. Уряд вибрав в реєстр приклонників лояльної політики з їх головою Дорошенком на чолі і від тепер реєстр стає огнищем урядової партії між козаками. Козаки, противники уряду, в головній масі були вписані з реєстра і звали ся випечниками. Дві давні партії сконсолїдувались тим способом ще більше і починають знов між собою боротьбу що раз то систематичнійшу. Та та боротьба партій — се побіч зверхніх справ, як нпр. поміч урядови в пограничній обороні, грабіжні набіги і походи на Крим в справі Шагин герая, нарешті сам акт повстання 1630 року, — головний зміст козацької історії кількох перших літ по куруківській умові.

З огляду на зміни відносин боротьби партій до згаданих зверхніх фактів можемо козацьку історію літ 1626—1630 поділити на три епохи.

Перша сягає від куруківської умови аж до весни 1628 року. Новий гетьман Дорошенко переводить без перешкоди реєстр, випечники ще під впливом свіжого вражіння неудачі не задумують нічого важнішого против уряду і йдуть навіть в його службу на шведську війну. Ненависть партійна — здасть ся

нам — спить. Дорошенко може без перешкоди помагати польським військам в обороні границь від Татар та причиняє ся головно зі своїми реєстровцями до побіди під Білою церквою.

Дві річи нищать той спокій у відносинах козаків між собою і до уряду коронного. Передовсім Турки і Татари будують коло гирла Дніпра кріпости, аби здержати евентуальні козацькі набіги. Те сильно озлоблює козаків і коли на весну 1628 року просить у них помочи калга кримський Шагин герай, вони покидають своє дотеперішнє пасивне становище, нищать турецькі кріпости і йдуть походом в Крим на підмогу Шагинови. Похід, що правда, не вдає ся і гетьман Дорошенко гине, але козаки поспівають втягнути уряд в сю справу. Ті воєнні випадки викликають одначе знов боротьбу партий власне по смерти Дорошенка, що оден зміг би її поладнати. Партия льояльна вибирає Гришка Чорного гетьманом. Той в короткім часі стає дуже непопулярним у виписчиків. Вони розгулявшись розпочинають морські і сухопутні грабежні набіги, а коли польський уряд позисканий для справи Шагин герая, наказує новий похід в Крим, приходить до того, що козаки задля непопулярности Грицька ідуть лише в малім числі і то нерадо. Похід отже (другий з ряду) не удає ся і боротьба партий заострює ся невдовзі так, що Гришко мусить іти з Запорожа з реєстровими, а виписчики на власну руку ведуть договори з Татарвою, споряжають в 1629 році великий морський набіг та ведуть Шагин герая третій раз у Крим — також нещасливо.

Тимчасом Гришко Чорний з реєстровими повнить разом з коронними військами пограничну сторожу і причиняє ся значно до побіди над Татарами під Бурштином. Але виписчики на Запорожу не обмежають ся тим, що вирікають ся послуху гетьманови реєстрових. Вони вибирають собі гетьманом Тараса і починають отверту агітацію проти льояльної партії. Друга епоха кінчить ся в самім розгарі партійної війни.

Третя епоха обіймає 1630 рік і козацьке повстанє. Головною причиною його, як і всіх, було аномальне становище козаків в суспільности Річи посполитої. До конфлікту довели одначе більш безпосередні причини. Уряд польський невдоволений непослухом виписчиків, головно за їх остатній морський набіг. Але війну розпочинають самі козаки. Причину дає передовсім гнобленє народа коронними військами, що стоять постоем на Україні. Певуча в тім часі релігійна справа дає причину до поговорки, що уряд має ворожі наміри супроти православія. Та

обставина ще більше заострює обуренє між козаками, тим більше що Грицько виписує в тім часі з реєстра своїх противників. Але се тільки прискорює його долю. Виписчики виходять з Тарасом на Україну, убивають Грицька і получившись з більшістю реєстрових нападають на розложені там польські хоругви. Конецпольський збирає коронне військо і решту реєстрових та йде на козаків, що окопують ся під Переяславом. Битви з козаками виходять для Поляків в більшости нещасливо. Роздвоєне партійне між козаками помагає, що правда, гетьманови Конецпольському уложити умову з козаками і вони піддають ся знов постановам куруківської комісії взагалі, але в подробицях в новій умові є багато уступок офіціальних, а півнійші факти вказують ще на багато неофіціальних.

Урядови знов не удає ся розв'язанє козацької справи.

Заки розпічемо детальічний перегляд історичних подій нашого періода, мусимо присвятити дещо часу і місця на огляд жерел. Наперед подамо лиш огляд їх за літа 1626—1629, бо жерела до історії козацького повстання в 1630 році становлять для себе окрему цілість.

Як вже давнійше помічено, жерела до історії тої епохи дуже порозкидувані і не повні, бо складають ся головно з актового матеріяла, що має місцями дуже великі прогалини та поуміщаний в численних видавництвах.

Найбільше матеріяла подає збірник актів, виданий під заголовком: *Ukrainne Sprawy. Przyczynek do dziejów polskich, tatarskich i tureckich XVII wieku*, Станиславом Пшиленцким. Є се збірка копій актів королівської канцелярії за урядованя Якова Задяїка, вона містить ся в рукописній книзі бібліотеки Оссолинських в Львові під числом 209. Головну вартість для нас мають межі тими актами численні реляції без'імєнні, але взагалі вірні: про справи кримські (ст. 1 і д.), про посольство татарське в Варшаві (ст. 47 і д.), про перший похід козаків на Крим (ст. 50 і д.), про похід польсько-козацького війська на Татар в 1629 р. (ст. 91 і д.), і листи: хана, султана, короля, Шагин герая, господаря молдавського, Хмелецького, Збаражського, козаків і иньших.

Дуже важний також збірник листів князя Юрія Збаражського в *Scriptores rerum polonicarum* т. V. (*Archiwum komisji historycznej* т. II), для нас важні листи на ст. 102 і д. Жерело взагалі певне і чисте, лиш місцями Збаражський троха за багато комбінує.

Чимало матеріяла є також в актах московських. Надруковані вони по часті в I томі Матеріялів Куліша (переписка про Александра Яхю, важна для подій з початку 1626 р.) та в Актах московскаго государства том I — про татарські відносини та посольство королівське до Дорошенка (ст. 215). Богато матеріяла лежить до тепер в рукописах. Звістки московських реляцій не все певні, протеж і треба осторожно з них користати.

То збірники, де трохи більше матеріяла знайдець ся в купі. Решта порозкидана. Згадати треба: Реляцію про другий похід козаків на Крим у 1628 році, уміщену Іодембіовским в часописи Biblioteka Warszawska r. 1852 t. II. ст. 21—26 п. т. Relacya terażniejszej wojska zaporoskiego imprezy do Krymu. Се майже одинокє жерело до історії того походу. Два листи козацьких гетьманів: Дорошенка з 10 лютого 1616 року і Сулими з 29 грудня 1628 року уміщені в Археографическім Сборнику т. VII. ст. 84 і 87. В аналектах до книги С. Іодубєва п. т. Киевській митрополитъ Петръ Могила и его сподвижники т. I. ст. 380 знаходимо лист козацького гетьмана якогось Леона Івановича з 25 червня 1629. Два листи про білоцерковську битву знаходимо в Сборнику літописей, относящихся къ исторіи южной и западной Руси ст. 256 і д. Про бурштинську битву знаходимо деякі важні звістки в листі поданім у Грабовского Starożytności historyczne polskie т. I. 240 і д. Не треба також забувати важних звісток, що знаходять ся в реляціях англійського посла в Стамбулі Томаса Рое. Вони подані в перекладі у Немцевича Zbiór pamiętników o dawnej Polsce т. V. Для нас важні ст. 452—455. Шкода, що переклад сягає лише до кінця 1626 року.

Літописний матеріял, як згадано, для нашого часу — дуже скупий. В руських літописах доперва 1630 рік, як побачимо, ширше описаний, для часів перед ним не знаходимо майже нічого. Лише в межигірській літописи є записка про розложенне Татар по Україні 1628 року¹⁾, а у літописи Величка подибуємо звістку про морський похід козаків в 1629 році.

Крім того подибуємо в кількох козацьких літописах згадку про побіду над Татарами під Бурштином, де мав відзначитись півнійший гетьман Хмельницький²⁾.

¹⁾ Сборникъ літописей, относящихся къ исторіи южной и западной Руси ст. 96.

²⁾ Пор. Літопись или описаніе краткое в Сборнику літописей etc. ст. 5.

Дещо більше як в козацьких знаходимо в сучасних польських літописях. Маємо цілком однакові і може з одного спільного жерела зачерпнені звістки про битви білоцерковську і бурштинську в двох жерелах: *Piasecki Chronica gestorum in Europa singularium* ст. 385 і 404 та в *Pamiętnik'ach do rapanowania Zygmunta III, Władysława IV i Jana Kazimierza, wydał Wójcicki I*, ст. 132 і 153.

Також в сучасній біографії: *Zurkowski Żywot Tomasza Zamojskiego* знаходимо кілька важних звісток до історії того часу.

Не можна вкінці забути садинокого загально приступного османського жерела: історії *Наиша ефенді*¹⁾. Головно має те жерело значіне для історії кримських походів, хоч, як докажемо нивше, воно в тім місци нечисте і відповідний уступ повстав наслідком контамінації звісток про всі три козацькі походи в Крим.

Жерела до історії р. 1630 мають, як згадалисьмо, відмінний характер і становлять для себе відрубну цілість.

В першій ряді стоїть тут літописний материял з русько-козацької і з польсько-шляхотської сторони. З першої сторони, маєм літопись львівську, з другої подібні описи в хроніці *Пясецкого та Pamiętnik'ach do rapanowania Zygmunta III, etc.*²⁾

Львівська літопись безперечно дуже цікава історична пам'ятка. Справа її авторства, часу і місця написаня ще до тепер не полагоджена, хоч Корн. *Заклинський*³⁾ багато причинив ся до її розв'язаня. Сею справою, хоч і як цікавою, годі нам одначе займатись, бо вона до нашої теми не належить. Заходить тут ще иньша обставина, що робить такі досліди для нас на тепер зовсім безпотрібними: цілий уступ сеї літописи, що описує війну 1630 р. лиш в дуже малій частині або й цілком не походить від властивого автора літописи. Він має досить

¹⁾ *Collectanea z dziejopisów tureckich* т. I, ст. 183 і д.

²⁾ Літопись львівська видана в перше в польській часописи *Kwartalnik naukowy* р. 1835 (II) ст. 86 і д. і 1836 (III) ст. 215 і д. дуже побіжно і не критично; другий раз в *Журналі міністерства народного просвіщеня* р. 1838 кн. III (т. XVII), і заразом в *Руськім Историческім Сборнику* т. III, кн. 3 (1838), а потім *Петрушевичем* в часописи: *Науковий Сборникъ издаваемый лит. общ. гал. рус. Матицы. Р. III. 1867* ст. 255 і д. Цятуєм за остатнім виданнем.

³⁾ *Руські літописи и літописецъ XVII вѣка*, Зоря р. 1880.

виразні позначки, що автор літописи узяв той уступ просто з якогось иньшого писаного жерела та що найбільше дещо його переробив.

Першим, зверхнім доказом тої нашої гадки послужить форма початкового уступу в описи війни 1630 р. Тут, як бачимо виразно, наперед сам автор подає в трох чи чотирох стрічках коротеньку опись цілої кампанії і згадавши про неудачу Конєцпольського пише: И якъ ся му поводило, есть выписано такимъ способомъ. Потім дві точки і початок ширшої описи: Жолнѣре etc.

Другим доказом, що не сам літописець був автором уступу про 1630 рік, служить хочби саме порівнянє описи сего козацького повстання з иньшими, напр. р. 1625, 1635, 1638. Які слабкі відомости автор літописи мав про такі річи, вказує найбільш наглядно опись війни 1625 р. В літописи знаходимо про се ось яку коротеньку звістку і то під р. 1626: „Гетманъ Конєцпольскій ходилъ за козаками аж до Медвежих Ловъ и гетмана далъ имъ Дорошенка. (Дорошенко) завѣлъ былъ Ляховъ хорошенько, а не хотѣлъ бити, мусѣли бо ся были просити“. Бачимо, що ріжниця між тою звісткою та описю 1630 р. значно в очи коле.

Третій доказ дають багато місць у тім уступі, з котрих виходить, що автор тих місць був монахом чи священником в монастирі межигірським чи иньшим київським. На ст. 272 згадує ся, що автор був у великім страху від Німців, що хотіли зайняти монастир. Те місце ще й з другим на дальшій стороні 273: „При пану гетману отцовъ было отъ нашихъ пять“. вказувалоб на се досить виразно.¹⁾

Але не тільки записки якогось монаха могли служити авторови літописи до описаня подій 1630 року. При кінці тої описи маємо ось яке місце (ст. 273): (Избранъ) гетманом козацким нѣякій Тимонъ Михайловичъ Оренда, который рукою власною тые новины починалъ знаменемъ своимъ“. Місце се не дуже зрозуміле, як взагалі багато місць сеї описи, але вже Петрушевич догадався (ст. 274), що може треба би змінити „починалъ“ на „починилъ“. Тоді виходилоб, що звістки сеї описи вийшли від козацького гетьмана Арендаренка. Сього, розуміє ся, не можемо приложити до цілої описи, бо навелисьмо вже в ній місця, що ви-

¹⁾ Петрушевич виводить з тих місць, що автор сам там був в 1630 році, вважаючи його чи міщанином чи духовною особою (ст. 256).

йшли від якогось монаха. Але багато місць описи, головню про битву під Переяславом не можуть походити з такого жерела. Їх натура цілком иньша і вони ріжнять ся дуже сильно від тих звісток, що могли вийти від київського монаха. Коли ті виглядають на оповіданє чоловіка, що був далекий від театру війни, тамті виглядають на рефлексії очевидця. Видно при тім, що писав їх чоловік, що знавсь на воєннім ділі, а не монах.

Чи крім тих двох жерел мав компілятор львівської літописи ще иньші, найправдоподібніще устні, не знаємо.

Нам отже представляє ся повстанє сего уступу львівської літописи ось так. Арєндаренко сам, чи може який иньший очевидець (се для нас не має значіня) описав події переяславської битви в листі або яким иньшим писаню. Його мав в руках якийсь київський монах (мабуть з межигірського монастиря) і списав звістки з него разом із власними рефлексіями і додатками, дуже широкими, навіть ширшими ніж звістки очевидця. Ті два роди звісток в описи сильно межі собою перемішані, але не знати хто се зробив, чи згаданий монах, чи вже компілятор львівської літописи (хоч се менче правдоподібне). До него мабуть дістала ся готова опись війни 1630 р. владжена київським монахом, якою дорогою — не знати, і він просто переписав її в своїй літописи, бо не дуже правдоподібно, щоби він сам ще щось свого додавав крім кількох вступних слів.

Відділити від себе ті два головні роди звісток дуже трудно. Подамо нашу пробу. Уступ від початку аж до слова „тымъ способомъ“ іде без сумніву від самого компілятора літописи. Уступ звідси аж до слів: „Битва была великая“ вийшов від монаха. На се вказує головна увага для справ церковних і київських, передана поголоска про різню всіх Русинів і т. и. Від слів: „Битва была великая“ (I. с. ст. 269) аж до: „Зъ той битвы“ (I. с. ст. 270) маємо звістки очевидця, а звідсіля вже аж до кінця пише монах. На се виразно вказує звістка про облогу межигірського монастиря а головню слова: „Щожъ розумѣете, въ якомъ мы страху были“.

З польської сторони маємо, як згадано, досить короткі описи у Хроніці Пяецького (ст. 419, 420) і в Pamiętnik'ach do rapania Zygmunta III etc. (т. I ст. 154 і д.) Крім того маємо ще коротку звістку в хроніці Юзефовича (Сборникъ літописей относящих ся къ исторіи югозападной Россіи ст. 116). Всі ті жерела в описи кампанії 1630 нічим не різнять ся, хіба що Юзефович значно побіжніший.

Актовий матеріал досить скукий. Маємо передовсім 1) реляцію гетьмана Конецпольського¹⁾. Вона займає ся ширше тільки початками повстання. 2) Акт переяславської умови²⁾. 3) Два універсали Конецпольського і оден його ротмістра Заленского перед війною³⁾. 4) Московська реляція Путивльця Гладкого⁴⁾ досить побіжна, але важна для сконтролювання львівської літописи.

Новіших оброблень історії того часу маєм дуже мало. За-для самої натури жерел, давніші оброблення загальні займались лиш 1630 роком і то дуже некритично. Навіть у Костомарова справа трактована досить побіжно, особливо час між 1625 і 1629 рр. Се можна ще в більшій мірі сказати про Соловйова⁵⁾ та Еварницького⁶⁾.

Дошера Куліш у своїм творі „Отпаденіє Малороссіи отъ Польши“ т. I, ст. 154 і д. звернув на ті часи більшу увагу, а в останнім своїм історичнім творі: „Українські казаки и паны въ двадцатилѣтіе передъ бунтомъ Богдана Хмельницкаго (Русское Обзорѣніе 1895 нри I — V) оброблює їх навіть досить спеціально, але тенденційно і ненауково. Найліпше нам се представляє обставина, що Куліш відкидає а limine Львівську літопись з ряду жерел до історії 1630 року (нр. IV, ст. 642 і д.) До спеціальних розвідок про ті часи зачислити треба ще статю К. Мельник: Свѣдѣнія о походѣ въ Крымъ Михаила Дорошенка⁷⁾.

Крім того занотувати треба книжки важні для поодиноких справ. І так для козацько-польських відносин до Турків і Крима важні Hammer Geschichte des Osmanischen Reichs т. III, Zinkeisen Geschichte des Osmanischen Reichs in Europa т. IV, та Смирновъ Крымское ханство. Для справи релігійної дуже важний твір Голубева: Київській митрополитъ Петръ Могила и его сподвижники т. I.

1) Рукопись петербургської публічної бібліотеки польськ. F. N. 241 у Костомарова Богданъ Хмельницькій т. I, ст. 88 і д.

2) Куліш Матеріали т. I. ст. 308 і д.

3) Архивъ Юв. Россіи ч. III, т. 1. ст. 296 і д.

4) Куліш Матеріали т. I. ст. 316 і д.

5) Історія Россіи т. X, ст. 1479 і д.

6) Історія Запорозькихъ козаковъ т. II, ст. 213—215.

7) Київская Старина, 1896, XI, ст. 276—286 і Gołębiowski Szahingerej i kozacy. Biblioteka warszawska р. 1852 т. II ст. 1 і д. Війна ж 1630 р. такої монографії до тепер не має.

II.

Князь Юрий Збаразький дуже справедливо висловивсь про козаків у листі до короля, писаним ще перед переведенем куруківської умови ¹⁾. Він думав, що козаки приймуть від уряду умови хочби й як для себе не користні, лиш аби короля на час отуманити, а потім дальше своє робити. Він не сподівався справді, аби прийшло аж до оружно́ї розправи, але ся обставина мала тільки невеличке значіне.

По куруківській умові козаки не без того щоби трохи не притихли, але згодом вертають знов на ту дорогу, де їх в 1625 році спинив польський уряд. Зв'язки з Шагин герцем тривають далі а незадовго починають ся знов морські і пограничні набіги на турецько-татарську державу, невдовзі ж потім великі як ніколи походи на Крим.

Одна тільки велика різниця між відносинами перед і по 1625 р. Після постанов куруківської комісії переводить ся перший раз докладний реєстр козаків. Лише 6000 з них вживають, яко козаки реєстрові, всіх привилегій і вольностей козацьких. Переважна ж більшість давних козаків, неписаних у реєстр, мають бути зрівнані з поспільством.

Той поділ козаків на дві частини нерівні числом і суспільним становищем сприяв дуже розвитку двох партій, що існували вже межі козаками давнійше: аристократичної і демократичної, або зовучи їх пізнішими термінами: дуків і нетяг.

До першої належали головно козаки багатші, що мали земельну власність в селах або містах. Між ними бували, як знаємо вже, в тім часі богачі, що могли сміло рівняти ся з зем'янами ²⁾; деякі між ними були навіть шляхотського роду. Вони значить могли щось стратити і мусіли з тої причини оглядатись на польський уряд. Маючи значнійші матеріальні засоби, вони могли вийти в ближші відносини до шляхотсько-польської суспільности та приймати її культуру. Ся обставина також сильно вязала їх з урядом. Льояльність не виключала, що правда, того, щоб часом і тим льояльним „дукам“ не захотілось „дупити татарських чабанів“ або вийти на море на промисел, алеж в тих набігах брали частенько участь також шляхтичі — ба навіть репрезентанти польського уряду ³⁾.

¹⁾ *Scriptores rerum polonicarum* т. V. ст. 97.

²⁾ Див. нр. *Źródła dziejowe* т. XXII. ст. 451. і д.

³⁾ Нпр. підстароста уманський пан Сьвірський ходить з козаками на Тегвию в 1628 р.

До другої козацької партії належали, розумієся передівсім козаки убогі, що не мали земельної власности. Коли для богатих заказ грабіжних нападів був що найбільше обмеженем особистої свободи — то для бідніщих був він відібранем головного джерела доходу. Перенесене всіх козацьких привилеій виключно на реєстровців позбавило величезну більшість козаків другого можливого способу удержання — вони не могли вже займатись промислом рибним, звіриним і т. и. Право і уряд полишили їм тільки одну дорогу — вернути ся в підданство. Той одинокий вихід був для таких, що раз засмакували козацького хліба, коли не неможливий то дуже трудний. Вони не могли отже послухати уряду і козакуючи далше творили партію антиурядову.

Такі дві партії істнували між козаками вже віддавна. При кінці XVI віка виступають вони вже дуже виразно і обоюдною ворожнечою викликають усобиці між козацтвом. Такі усобиці були й за часів Сагайдачного і в 1625 р.¹⁾ По куруківській же комісії ті партії по раз перший сконсолідувались. В 6000-ний реєстр прийняті були лиш самі заслужені коло Річи посполитої козаки, „лутчіе люди“²⁾, так що понятє реєстровця і льояльного козака були від тепер часто однозначні.

Бож прецінь межі тими, що не були прийняті в реєстр — для них від 1625 р. уставляє ся назва виписчиків — трудно було шукати прихильника польського уряду. Оружна комісія не тільки посередно їх скривдила заводячи по раз перший докладний реєстр і відбираючи їм козацькі привилеїї, але й безпосередно понизила їх сильно, скинувши їх проводиря Жмайла з гетьманства та посадивши на нім голову льояльних Дорошенка. Виписчики отже в подавляючій більшості належать до опозиційної партії, так що знов назва виписчика є рівнозначною з назвою ворога уряду і польського суспільного порядку.

Коли вже перед тим панувала межі козацькими партіями велика невгода, часом і усобиці, то тепер ся ворожнеча ще загострила ся, бо уряд війшов у ближші зносини з одною з партій. Безпосередно по комісії 1625 р. ворожнеча перестас на якийсь час, але потім вибухає тим сильніше. Прогалина між дуками та нетягами щораз то ширшає, партії відчужують ся від себе і роблять кожда на свою руку, аж у 1630 р. доходить до того, що по стороні уряду козаки стоять проти козаків.

¹⁾ Пор. козацько-польська війна р. 1625. Записки Наук. Тов. ім. Шевченка т. XVII. ст. 12.

²⁾ Кулишъ Матеріали до Истории Восоединения Руси т. I. ст. 182.

Польща, пізнавши свою похибку, що по смерті Сагайдачного не постановила гетьманом льяольного чоловіка, тепер звернула на се пильнішу увагу і „старшим“ козацьким став силою куруківської умови Михайло Дорошенко, вже перед тим провідник льяольної партії. Він був і найвдатніший на те трудне становище. Переведене реєстра і задержане в послуху крім своїх козаків ще й виписчиків, оборона границь від Татарви та ще інші догоджування урядови не були річю легкою, тим більше що прийшлося все від разу робити. Але протягом всего звичайного свого гетьманованя поведось Дорошенку догодити й урядови і козакам та ще придбати козацької слави. Характеру того чоловіка трудно ближше пізнати, бо жерела згадують про него лиш дуже побіжно, але багато говорять його діла і інші обставини, де його особа могла мати якийсь вплив.

Популярність в кругах козацьких та й шляхоцьких єднала йому вже його особиста відвага і хоробрість. Найсвітліше показала ся вона в Білоцерковській битві, а смерть його в кримській війні вказує, що він не ховав ся в битві за плечі своїх підвласних. На тих двох побоевищах показавсь він також здібним вождем, особливо в своїм кримським поході. Побачимо се зараз, порівнявши козацькі успіхи в тім першій і в двох дальших походах на Крим. З чотиритисячним військом Дорошенко оперся тут тому самому Кантемирови, що головно причинивсь до побитя гетьмана Жолкевского під Цецорою. Він умів передівсім збудити в війську енергію і довіре до власних сил — тогож сильно бракувало козакам в другім і третім поході на Крим. Славним і хоробрим вождем зове його навіть турецький літописець ¹⁾.

Коли Дорошенко мав значні здібности на доброго полководця, то не менче був він зручний яко політик. Він жив в обставинах дуже трудних, а про те умів найти собі завсїгди таку дорогу, що ані уряд ані козаки не були нічим невдоволені. Дорошенкови удалось не тільки задержати в порядку реєстрових козаків і зробити в них вірних пограничних сторожів. Він мусїв мати також вплив і на виписчиків, коли протягом його гетьманованя не чуємо майже нічого про їх морські або сухопутні грабіжні набіги на турецько-татарську територію. Що більше, не чуємо підчас його гетьманованя про яку нібудь усобицю межі двома козацькими партіями—доказ, що Дорошенко умів такі справи зручно полагоджувати. В загалі політику Дорошенка можна съїдно назвати льяольною;

¹⁾ Наши ефенді в Collectanea'x Сенковського т. I. ст. 186.

він її уважав, що правда, за одиноко користну, але умів з нею зручно погодити козацькі бажання та не державсь невільничо за полу уряду. Він умів оцінити і використати сучасні випадки так, що інтереси уряду йшли рівнобіжно з інтересами козаччини, конфлікт був неможливий. Він зруйнував Іслам-керман і перший дав почин до підпомагання Шагин герая а прецінь не викликав невдоволення в уряді. Противно — уряд сам підняв справу Шагин герая, порушену спершу Дорошенком.

Як бачимо з наведених прикмет характеру і політики Дорошенка, був він наступником Сагайдачного, хоч може не дорівнював йому здібностями. Політика обох їх цілком однакова — навіть в підпираню православної церкви і добуваню для неї права видно вплив Сагайдачного.

Вступаючи на гетьманство мав Дорошенко, як вже згадалисьмо, дуже трудне становище. Він мав з приданими собі трема комісарами польськими: Немиричем, Склінським і Бльцем списати реєстр козаків протягом шістьох тижнів¹⁾. Переведене тої справи було дуже трудне з огляду і на козаків, і на уряд. Таке перебиране людей взагалі річ делікатна і прикра, у козаків же була вона такою тим більше, що від виписаних треба було сподіватись бунта. З другого боку стояв грізний польський уряд. Коронні війська по приборканю козаків розложились по Україні кривдячи сільський люд²⁾. Вони мали в разі недодержання умови козаками йти знову на них війною.

Дорошенко вмів одначе річ так повести, що і з козаками і з урядом поладнав. Уряд нічого навіть не сказав за се, що списуване реєстра тяглось так довго, а сам факт списаня, що був так дуже незвичайним для козаків, склавсь дуже супокійно. Що до виписчиків помогла Дорошенку та обставина, що пострах і упадок духа по куруківській неудачі ще не минули. Инакше годі нам зрозуміти, як могла така велика маса відважних вояків спокійно дивитись, як їх позбавлювано давних привилегій. Близкість польського війська, правда — також впливала на спокій межі виписчиками.

Опинившись поза реєстром, вони не знали, що їм робити. Вертати до посполитого стану було не можливе; „пашенними людьми“ вони не хотіли бути. Була їх велика сила, бо, як пода-

¹⁾ Пор. Козацько-польська війна. Записки Наук. Тов. ім. Шевченка том XVII ст. 37.

²⁾ Кулишъ Матеріали etc. I 182, 259.

ють московські реляції¹⁾, було їх до 40000. Але не було між ними ладу ані згоди. Вони не знали, чи мають зачинати на ново війну, чи ні, чи лишатись на Запорожжю, чи йти на Дін. Мав бути ще иньший намір, коли можна вірити московським реляціям, не дуже певним в таких справах: козаки ніби то хотіли йти в підданство царю московському. Вони хотіли²⁾ слати послів до царя, щоб їм поміг проти Поляків своїм військом: тоді то вони перейдуть отверто в царську службу і будуть займати на цареве імя міста свого краю. За причину такого свого поступованя подавали козаки справу релігійну. Коли можна вірити попови Филипови, козаки думали, що Конецпольский бажає, зменьшивши число козаків, завести всюди римську віру.

Чи козаки дійсно вислали в тім часі яких послів до царя московського в тій справі — не знаємо, досить що протягом довгого часу не чуємо про ніякі зносини козаків з Москвою. Мабуть козацьке посольство, коли яке було, стріло ся в Москві з неприхильною відповіддю.

Натомість не перешкодила куруківська умова зносинам козацьким з Шагин герием. Аби їх зрозуміти, мусимо зробити крок на зад. Взагалі в нашій розвідці частенько стрічатись будуть уступи про татарсько-турецькі відносини. Вони власне дуже важні для козацької історії в тім часі.

Шагин герай був від 1623 року в Кримі калгою (себто наслідником престоло) свого брата хана Мугамед герая³⁾. Турецький уряд хотів обох братів за надужитя і нельояльність супроти Порту скинути з їх становиск. Але Шагин герай приєднавши собі поміч запорожських козаків, побив в 1624 році вислане против нього турецьке військо і оружно примусив Порту признати сі становища за ним і за братом. Але Порта не забула йому того і його власти гривила звідти вічна небезпека.

Він шукав проте також опори в Польщі і щоб не стратити в неї прихильности, не пішов у 1625 році в поміч козакам, а уложив союз із Польщею. Одначе він умів вести таку зручну політику, що ся обставина не перешкодила добрим

¹⁾ Може троха побільшено. Куліш — Матеріяли I 230.

²⁾ Як оповідає під Филип. Куліш — Матеріяли I 182.

³⁾ Про Шагин герая пор. Gołębiowski: Szahingerej i kozacy. Bibl. Warsz. 1852. II стор. 1 і д., Hammer-Purgstall: Geschichte des osmanischen Reichs in Europa т. IV. ст. 487—497., Смирновъ Крымское ханство ст. 480—487.

відносинам між ним і козаками, що були йому доконче потрібні для задержання влади в Криму супроти невдоволення Порти.

В році 1626 найшли собі отже виписчики одно пристановище— у Шагин герая. В московських реляціях знаходимо одну звістку з того часу, що козаки (розуміє ся, виписчики) під проводом Олифера (Стеблевца) пішли в татарську службу і ходили разом з Татарами на Польщу¹⁾. Звістка ся доважує, що годі спускати ся завсіди на московські реляції, бо ж годі брати їх дословно. Про такий отвертий козацько-татарський союз проти Польщі знали-б прецінь сучасні польські жерела — а вони нічого про се не згадують. Але неправдоподібні тільки спільні походи Татар і козаків на Польщу, противно дуже можливе, що козаки дійсно в тім часі були в службі Шагина. Як би не було, та звістка вважує на відновленє ближших зносин між Шагин гераем і казаками.

Становище Шагин герая супроти Польщі в тім часі дуже характерне. Він уміє там представити ся другом, тим часом як його брат Мугамид герай виправляє на Польщу грабіжні набіги. В Польщі вірили Шагинови, одначе тепер ми знаємо, що він вів нещирю політику, бо Мугамед не робив нічого без ради брата. Він в глибині душі лишив ся Татариним і ворогом Польщі, але видячи дальше ніж брат з'умів задержати супроти польського уряду зверхній вид приязни.

Коли отже Диван, осмілений морською побідою, що здобув турецький флот у р. 1625 під Карагарманом над козаками²⁾, прислав ханови ферман, з наказом аби він напав в пімсту на польські землі³⁾, Шагин герай післав копію сего фермана до козаків, а ті відослали її гетьманови Конєцпольському⁴⁾. Поляки отже тримали ся на обережно і коли хан, не думаючи навіть про уложену в 1625 році з Польщею згоду, рушив кучманським шляхом на польські землі, то не міг задля обережности Поляків нічого вдіяти. Під Баром і Тернополем мав деякі страти від Конєцпольского і Хмєлецкого і мусів дуже скоро вертати домів⁵⁾.

1) Соловьевъ Исторія Россіи т. X ст. 1480.

2) Пор. Козацко польська війна I. с. ст. 11.

3) Hammer Geschichte des osmanischen Reichs III 59.

4) Реляції англійського посла Рое в Стамбулі в перекладі у Нємцевича Zbiór pamiętników o dawney Polsce т. V ст. 452. Przyłęcki Українне справу ст. 5.

5) Żurkowski Żywot Tomasza Zamojskiego ст. 104 і д., Grabowski Ojczyste spominki т. I ст. 61 і д.

Для нас цікаво, яке становище зайняли козакі до уряду з огляду на татарський набіг. По куруківській умові мали вони обов'язок доносити з Запорожжя про татарські набіги та стояти готовими на кожне закликанє гетьмана. Першу частину свого обов'язку вони сповнили, пересилаючи урядови прислану від Шагин герая копію султанського фермана. Коли гетьман Конєцпольський дістав ту звістку, без сумніву наказав реєстровим козакам, аби йшли йому в поміч.

Яку йому на се жаданє відповідь дав Дорошенко, доносять лише московські реляції¹⁾. Вони представляють річ так: Коли Дорошенко йшов вже за наказом Конєцпольського йому в поміч, надоспів до него до „Більших“ Придук татарський посол і пригадав, що козакі уложили прецінь згоду з Татарами і тому не повинні йти в поміч Полякам. По тім мав Дорошенко вернутись назад.

Над тою звісткою московських реляцій треба ширше застановити ся, аби пізнати степенє імовірности тих реляцій взагалі.

Розглянувшись в ситуації дещо ближше, відразу спостережемо, що ся звістка наперед цілком неправдоподібна. Козакі в так короткім часі по куруківській неудачі ніколи не відважили би ся на таку отверту неслухняність урядови, ба зраду. Тим менше згоджує ся така неслухняність з характером гетьмана Дорошенка, що не зі страху тільки а з переконаня був лояльний супроти уряду. А вже цілком таке татарське посольство до козаків незгідне з політикою Шагин герая. Він прецінь дав сам знати козакам, що брат його хан готовить ся до набігу на Польщу, сам не мав з тим набігом ніякої звязи, а козакі прецінь тільки з ним самим уложили побратимство. Крім того гетьман Конєцпольський не залишив би покарати таку зраду.

Та не тільки ся звістка неправдоподібна, але й зовсім неправдива. Знаходим у Журковского²⁾ виразно зазначене, що в зимовім поході проти Татар при початку року 1626 брав також участь відділ реєстрових козаків.

Чому тільки частина реєстрових козаків пішла за наказом Конєцпольського в поміч коронному війську, легко зрозуміти: Реєстр ще не був готовий, а переведенє його змушувало Доро-

¹⁾ Соловьевъ Исторія Россіи т. X ст. 1479.

²⁾ Żywot Tomasza Zamojskiego ст. 106.

шенка до безустанного тяжкого труду. Перший раз взагалі такий великий реєстр списувано на Україні, труднощі були великі, бо ж діло було з козаками і то серед загального невдоволення. Навіть сам уряд мусів признати труднощі сеї справи. Через те мабуть не чуємо про ніякі ремонтрації з его боку, хоч на переведення реєстра було призначене тільки шість тижнів, а він в тім речинці ще далеко не був готовий. В половині грудня 1625 р. був Дорошенко задля списання реєстра в Ніжині. Як оповідав під Филип у Путівлі¹⁾, мав він ще перебрати козаків в Прилуках і Лубнах, себ то в місцевостях ближших границі, де відносини законні були дуже хиткі, протеж і списання реєстра трудне. В лютім 1626 р. був Дорошенко в Прилуках, мав значить перед собою ще переведене реєстра в Лубнах, то й не міг зі всіми реєстровцями виходити в поле.

Значить, звістка московських реляцій неправдива. Звідки вона взяла ся, трудно сказати. Може бути, що дійсно в тім часі приходило яке посольство від Шагин герая до козаків. Московські „вістовщики“ могли його поставити в прагматичну звязь з тою обставиною, що сам Дорошенко не пішов на підмогу коронному війську.

Може бути також, що поголобка про неслухняність козаків до уряду виросла з того, що в лютім 1626 року вони висилають до короля своїм давнім звичаєм посольство з ріжними просьбами. Чотири послы: Максим Григорович, Филон Пашкевич, Лука Криштофович і Сава Бурчевський (мабуть той сам що 1625 р. був військовим писарем) ішли в тім посольстві на сойм. Вони мали просити, щоб уряд, уважаючи на заслуги козаків, впорядкував справу релігійну, затвердив давні вільности і права козацькі, памятав про платню та дав їм сукна на одержу. Козаки своїм звичаєм просили ще до того особним листом заступити ся за них одного з впливових вельмож — Христофора Радивида²⁾.

Такі листи служили козакам завсїгди заявами їх льяальности до уряду. Покористувавсь тим звичаєм і Дорошенко, аби заявити свою льяальність і представити при тій нагоді жаданя і потреби козаків.

¹⁾ Кулишъ, Матеріали I. 182.

²⁾ Лист сей з датою 10 лютого 1626 року видрукований в Археогрифическім Сборнику т. VII. ст. 84.

Не вдоваї одначе трапила ся йому ліпша нагода зазначити свої льояльні переконання і то не словом, а ділом. На весну зібралось на Запорожу кілька тисяч виписчиків, що мали намір вийти грабежним походом на море. Дорошенко доніс зараз про се гетьманови Конецпольському¹⁾.

Але уряд, о скільки знаємо, не вчинив жадних репресалій, а противно позволив виписчикам робити своє і ужив їх на пугало Туркам.

Аби ті відносини зрозуміти, мусимо звернути увагу на дипломатичні зносини Польщі з Турцією. Вони будуть нас займати протягом цілої розвідки, бо яко причини і наслідства багатьох подій, вони відгравають велику ролю в історії козаччини сих часів.

По війні 1625 року, за радою Конецпольського, що сам звіщав своїм послом Волінським Мегмет Дяка пашу темешварського²⁾, повідомив король уряд турецький про приборканє козаків. Польський посол віддав в Диван лист, що доносив про щасливу війну з козаками, про смерть визначнійших їх „беїв“, спаленє чайок і т. н. та заповідав, що козаки ніколи уже на море не вийдуть³⁾.

Коли отже Татари набігли в початках 1626 року на польські пограничні землі, король, діставши, як згадано, в руки відпис султанського фермана обурился на Порту і щоб тим сильніше на неї вплинути, погрозив її козаками. Англійський посол Тома Рое⁴⁾ довідав ся в Стамбулі, що Поляки дозволили козакам пімститись за татарський напад морським набігом на турецькі землі. Вони мали дати козакам муніції і по одному провідникови для кожної з козацьких чайок, а мало їх бути до 700. Козаки — оповідано йому — відгрожувались, що будуть боротись з цілим турецьким фльотом і божились, що добудуть адмиральського корабля. На Турків впав великий страх, особливо в околицях Стамбулу, що кілька літ тому були страшно понищені козаками. В Стамбулі пригадувались віщування, що царство турецьке буде знищене північним народом⁵⁾. Двайцять галер стануло у босфорського гирла на Чорнім морі, з иньшими числом сорок,

¹⁾ *Scriptores rerum polonicarum* т. V ст. 102 і. д.

²⁾ Козацько-польська війна I. с. ст. 38.

³⁾ *Sękowski Collectanea z dziejopisów tureckich* т. I ст. 183.

⁴⁾ *Niemcewicz Zbiór pamiątek* т. V. ст. 452 *Zinkeisen Geschichte des Osmanischen Reichs in Europa* т. IV. ст. 498.

⁵⁾ *Poe* I. с. V. ст. 453.

нав капудан пиша виплисти на море. Але ціла залога його фльота була в панічнім перестрахи. Каймакам Гурджі Могамед паша вислав чим скорше чауша до Польщі, аби заперечити автентичність наказу, що був даний ханови, і просити прислання польського посла в Стамбул для дальших переговорів.

Розумів ся, ті грізні вісти про 700 козацьких чайок не оправдались. Король і уряд польський не могли в тій хвили думати про агресивне виступлення проти Турції з огляду на шведську війну, а противно бажали мира з Туреччиною.

Лише 60 човнів козацьких вишло на море. З них 25 чи 30 мали забрати Турки, коли можна вірити їх жерелам, рештаж грабила без перешкоди морські побережа¹⁾. Були се мабуть ті самі виписчики, що про них доносив урядови Дорошенко. Вони вібрались на Запорозжю в числі кількох тисяч і мали йти в морський похід²⁾.

Навазались отже між Польщею і Туреччиною переговори. Король просив Тому Рое бути посередником і поставив Порті дуже тверді умови: аби хан дав закладнів, що на Польщу нападати не буде і вислав до уряду посла для остаточного закінчення мира; від Порти-ж жадано, щоб заборонила купувати невільників родом з Польщі.

Каймакам не хотів пристати на такі умови і заявив, що ферман даний ханови наказував йому приборкати тільки козаків. Порта бажає згоди, але прийме її лиш під умовою обосторонного повздержання грабіжників та виплачуваня Татарам 40000 таларів річного промінк'у.

Рое, яко Англичанин і протестант, вів з огляду на сучасну трийцятьлітню війну польські діла не щиро, а хан кримський тимчасом підкупив Диван так, що польський посол Сул'ковський мусів вкінци згодити ся на згоду під умовою обосторонного повздержання грабіжників і виплачуваня Татарам „звичайних кожухів“³⁾. Але остаточне підписане умови склалось аж у жовтні 1626 року і аж тоді хан дістав офіціальну копію її. Тимчасом мало що перед тим Татари виправили великий, хоч нещасливий набіг на пограничні польські землі.

Хоч переговори зачались вже в першій половині 1626 року і велись досять удачно, але самі навіть сторони не

1) Collectanea I. 184. Hammer o. c. III. 59, Zinkeisen o. c. IV. 501.

2) Кореспонденция Збаражського I. c. ст. 107 і д.

3) Рое I. c. V. 454.

думали сподіватись, що ся угода буде мати дійсне значінє. Турки кінчили укріпленя над Босфором коло Буюкдере. Рое писав у Польщу до Збаражського і Конєцпольського, аби не надавали жадної ваги переговорам та складали ся на власних силах і обережності ¹⁾).

В Польщі і без того знали чого їм сподіватись від переговорів, бо на пограничу тягом ходили вісти про татарські набіги, а оден чи два загони таки направду вдерли ся в польські границі. Мехмет Дяк паша і Бетден Габор, воевода семигородський підбурювали Татар; останній тільки й ждав неудачі Поляків в битві з Татарами, щоби вдарити на Польщу ²⁾).

З огляду на таку небезпеку від Татар гетман Конєцпольський подібно як в 1625 році пішов і тепер межі шлях Чорний та Кучманьський зі своїм військом і там держав сторожу протягом цілого літа 1626 року ³⁾. Дорошенко, покінчивши списуване реєстра і полагодивши козацькі справи на якийсь час, пішов йому в поміч з шістьома тисячами реєстрових та розложивсь також сторожею на пограничу ⁴⁾).

Супроти такої сторожі Татари протягом літа 1626 р. не відважились напасти на пограничні землі польської Корони. Але гетьман Конєцпольський не міг зіставатись довше на полудневім пограничу, бо в літі 1626 р. почалась польско-шведська війна. Король Густав Адольф, півнійший герой трицятьлітньої війни, вів її з великою зручністю і рішучістю. З польських вождів лиш оден Конєцпольський міг з ним міратись, то-ж і покликав його король на північний театр війни. Вже в літі почало стягати ся тудя кварцяне військо ⁵⁾, сам Конєцпольський прибув одначе до Прусії доперва в половині жовтня ⁶⁾).

Пруська війна має для сучасної козащини певне значінє з двох причин: 1) Уряд затягнув на неї виписчиків 2) Конєцпольський пішов з України, а на його місці лишивсь Хмелецький начальником коронних військ.

¹⁾ l. c. V. 453 і д. Zinkeisen o. c. IV. 501.

²⁾ *Scriptores rerum polonicarum* V. 104.

³⁾ *Ibidem* V. 107.

⁴⁾ Що козаки дійсно брали участь в пограничній сторожі протягом літа 1626 р., не підлягає сумніву. Збаражський, просячи у короля 2000 війська на залогу до Малопольщі, вказує, що Конєцпольський, коли йому ту підмогу пішло, буде міг доповнити решту козаками, „коли вже там Дорошенко з ними полагодивсь“ l. c. ст. 106.

⁵⁾ *Pamiętniki do panowania Zygmunta XI*. ст. I. с. 129.

⁶⁾ *Ibidem* т. I. ст. 131.

Що козаки були в польським війську підчас шведської війни, нема жадного сумніву. Служили вони передовсім в війську гетьмана литовського Христофора Радивиля. На се вказують дуже виразно численні місця реляції з його подвигів в 1626 році¹⁾. Але також в війську коронного гетьмана Конєцпольського були без сумніву козаки. Згадують ся вони в битві під Тшцяною, де заняли в перве переправу і держали на собі ціле вороже військо, доки польське військо також не переправилось, також в битві під Марієнбургом і т. д.²⁾.

Таке поступованє польського уряду просто вражає браком консеквенції. Куруківська комісія веліла виписаним з реєстра козакам вернути до своїх первісних спокійних зайнять, теперже той сам уряд, що її вислав до козаків, затыгає виписчиків під свої коругви. Бо козаки, що брали участь у шведській війні не були реєстрові — тих бачим тоді на Україні; були се виключно виписчики, що по закону не мали права носити зброї та зватись козаками. Покликанєм їх до війни зашкодив собі уряд подвійно, раз тому, що його авторитет наслідком сих противностей в наказах сильно мусів маліти, в друге-ж тому, що по укінченю війни належало знов сподіватись розрухів на Україні.

По закликаню виписчиків на шведську війну, другою важною обставиною було поставленє Стефана Хмелецького, хорунжого брацлавського, режіментарем або начальником коронних військ на Україні.

Се одна з найсимпатичніших осіб в польській історії взагалі, один з найзначніших лицарів - пограничників майже ідеальної вдачі. Хоч він теж ще недавно, бо в 1625 р. підчас відступлення козаків з табора над Цибульником³⁾, боров ся в рядах коронного війська проти козаків, то все таки у них довіри не стратив. Противно він мав у них велику популярність і зіставав ся з козаками якби в відносинах якогось оружного побратимства. Відносини були з обох сторін дуже щирі, козаки в усіх важніших справах удавались по раду до Хмелецького, а той завсіди їх спомагав своїм досвідом та впливом у уряду, був посередником в замотаних нераз справах з урядом і багато на тім поли прислуживсь козакам⁴⁾. По нашій думці найбільше при-

1) Grabowski Starożytności historyczne polskie т. I. ст. 200 і д.

2) Piasecki Chronica gestorum etc. ст. 406, 408.

3) Козацько-польська війна I. с. ст. 29 і д.

4) Пор. пр. Ukraine sprawy ст. 25 і д.

чинилась до популярності Хмелецького та обставина, що він умів здержати жовнірів від надужить і насильства, щоби не гнобили сільського люду. На сю його прикмету вказує легенда, що він не міг винести хлопського плачу, аби самому не заплакати. Дійсно в часі межі літами 1627—1629 ніколи не чуємо про які небудь гнобленя або грабуваня жовнірські.

Значить, Хмелецький оден з тодішних репрезентантів уряду вмів поводитись з козаками. Приєднавши їх собі, він потрафив зробити з них оборонців польської колонізації, що за його часів робить великанські кроки вперед. Під його проводом козаки дуже заслужились коло добра Річи посполитої передовсім підчас осіннього набігу Татарви в 1626 році.

Наслідник ханського престола нуредин - султан напав на Україну з великою татарською ордою¹⁾ і станув кошом під Білою Церквою в початках жовтня 1626 року.

Хмелецький знав вже про сей набіг від своїх шпігунів, що їх удержував навіть в Кримі, Очакові, Білгороді, але вже не міг спинити вислання загонів. Зібрав отже чим скорше своє нечисленне військо. Воно складалось з 2000 кварцяних²⁾, що йому полишив Конецпольський. Крім того Хмелецький, бувши в службі Томи Замойського, мав привід над його двірськими військами, що були наняті навмисно для оборони українських маєностей сього пана³⁾. З иньшими панськими військами було їх до 1000. Ті сили були за малі, Хмелецький післяв отже універсал до козаків, щоб злучились з коронним військом. Дорошенко з великим успіхом пішов з усіма реєстровцями в числі 6000 Хмелецькому в поміч⁴⁾ і Татари були сильно побиті.

Розкажемо тепер децю ширше історію сього похода, бо козаки брали в нім дуже визначну участь.

Татари стояли кошом під Білою Церквою і випустили вже були загони по околиці, велівши їм вертатись на третій день. Первістно вони мали йти на Константинів, але довідавшись, що наступає військо, перейшли назад Рось і стали

¹⁾ Żurkowski o. s. st. 114 подає 80,000, мабуть сильно побільшив, Pamiętniki do panowania Zygmunta III etc. I st. 132 — 30.000, сам Хмелецький в листі до короля в Сборнику літописей ст. 257 на 40.000 кошовника і стількиж „шотлоху“.

²⁾ Pamiętniki do panowania Zygmunta III etc. т. I ст. 132.

³⁾ 600 кінноти, 200 піхоти — Żurkowski o. s. ст. 107.

⁴⁾ Pamiętniki do panowania Zygmunta III etc. т. I ст. 132 Журковський о. с. 114 подає число козаків цілком неправдоподібно на 2000.

під Білою церквою¹⁾. Хмелецький не міг сего спинити, лише знищивши сторожу татарську²⁾ підступив 9 жовтня 1626 відразу під сам кіш. Татари против свого звичаю вийшли в поле — бо бачили мале військо, тим більше, що польський табір ідучи вперед натрапив на якийсь старий довгий вал і той спинав його рух. Почалась битва, але виключно ручна, бо зливний дощ замочив порох, мушкети та тетиви у луків. По двогодинній сумнівній боротьбі переломили вкінці козаки і війська коронні переважну силу Татар і почалась погоня. 4000 бісурмен убито було в битві, далеко більше згинуло підчас утечі від рук жовнірів і селян, або потопилось на переправах. 1200 орди дісталось в неволю, межі ними 50 мувр. Сам нуредин ледви втік. Але неудача Татар не скінчилась тим. Хмелецький по побіді розставив свої війська на переправах над Росею і загони, що нічого не знали та вертали з добичею до головного коша, цілком повибивав а великий чамбул Бухар султана, що вертав з Київської землі, так розбив під Рокитною, що ледви хто з Татар утік. Ваггалі страти Татар були дуже значні, бо розлючені польські жовніри не жалували навіть полонених³⁾.

Битва під Білою церквою має ще через те велике значінє, що була дуже видним проявом льобяльної політики Дорошенка і реєстрових козаків. Побіда була здобута головно ними, бож вони становили дві третини цілого християньского війська, а в битвах з Татарами мали найбільший досьвід. Дорошенко бивсь як простий вояк і визначивсь великою особистою відвагою і мужністю⁴⁾. Хмелецький в листі до короля⁵⁾ хвалив козаків дуже за жичливість до уряду і мужество. В Польщі ніхто їм не перечив заслуги і навіть про популярність козаків у польської суспільности годі сумніватись, бо остання подія виразно доказала користність козаків.

1) Лист Хмелецького Сборникъ лѣтописей ст. 257.

2) Акты моск. гос. т. I ст. 203.

3) Pamiętniki do panowania Zygmunta III etc. т. I ст. 132 і Piassecki Chronica ст. 385 подають, що з 30.000 уйшла ледви $\frac{1}{6}$ часть. Акты моск. гос. т. I ст. 203 подають далеко правдоподібнішу цифру страт на 10.000. При нагоді мусимо пригадати, що коротка звісточка про Білоцерковську битву є ще в Єрлича Latopisiec czyli kroniczka т. I ст. 35. Він подає число убитих Татар дуже правдоподібно на 11.000.

4) Пор. подробиці в барській реляції — Сборникъ лѣтописей ст. 258.

5) Сборникъ лѣтописей ст. 256.

Дорошенко після битви королеви 20 значніших татарських в'язнів, 10 хоругв і один буньчук. Все те віддавано королеви публично на соймі в Торуні перед ратушем.

По побіді розложились війська польські і козацькі знов на пограничу, аби стеречи його від нових татарських набігів. Знаходимо їх тут також і в 1627 році, але про якісь важніші подвиги не чуємо. Татари не важились нападати.

III.

Білоцерковська битва була останнім і можна сказати самотнім важним випадком першої спокійної стадії в козацькій історії по куруківській умові. Обоюсторонні відносини польського уряду і козаків були протягом цілої тої епохи так добрі як ніколи пізніше. Але той стан через аномальне становище козаків в польсько-шляхохотській суспільності, не міг бути сталий. Становили вони якби державу в державі, протеж і сусідні краї втягали їх або бодай старались втягнути в свою політику, тим більше, що їх оружна сила могла сильно заважити в війні. Се, що правда, їм не удавалось, але невдовзі таки почали рвати ся згідні відносини. На се зложились головні дві обставини: будова турецьких замків над гирлом Дніпра та відновлене справи Шагин герая.

Передовсім старалась перетягнути козаків на свою сторону Швеція. Вона зазнала на собі козацької зброї в війні з Польщею, і знаючи, що козаки не завжди живуть в добрих відносинах до уряду, вислала до них посла. Під роком 1626 нотують московські акти прибуте Александра Рубцова посла шведського, що мав іти до козаків. В Москві подали йому всяку поміч, але можем напевно сказати, що шведське посольство або зовсім до козаків не дійшло або бодай нічого не досягнуло. Підком не можливо, щоб козаки, виславши своїх товаришів власне 1626 р. на шведську війну, тепер зносили ся з ворогом Польщі. Коли в 1631 козацький гетьман Кудлага одержавши посольство зі Швеції зараз таки повідомив про се коронного гетьмана, то тим скорше зробив би се Дорошенко, що показав прецінь більш лояльності зглядом уряду за свого гетьманованя ніж Кудлага. Хоч би Дорошенко навіть і не доніс, мусів би уряд сам довідатись і малибсьмо звістку про се в польських жерелах. Але не маєм. Нам отже представляє ся та справа так: шведський посол прибув в Москву в осени 1626 року, як на се вказує

дата дотичних актів: 5 жовтня¹). Але далі не пішов, бо мабуть довідавсь, що козаки пішли власне на війну і то на війну проти Швеції. Через те Рубцов не міг надіятись на успіх і мабуть вернувсь назад.

Так само не удалось повискати собі козаків Бетлен Габору, князю семигородському. Політика сього володаря була неприязна Польщі і то від часу, коли Лісовчики вислані Жигмонтом III в поміч цїсареві Фердинандови II, спустошили йому край. Поступованє його було так двозначне, що князь Збаражський сподївавсь, в разї якої більшої неудачі Поляків в битві з Татарами, семигородського набїгу на Краків і безборонну Малопольщу²). Заразом також думав він увільнити ся з під впливу Туреччини, хоч вязав ся з нею супроти Польщі.

До виконаня своїх плянів хотїв Бетлен ужити також воєної сили козаків. Про се доносить нам шведський резидент у Семигородї Павел Страсбургер, що збирав у Бетлена звістки про козаків, їх побут, відносини до Польщі, Молдавії, Крима і полишив про се цікаву реляцію, переховану в королївськїм архіві в Штокгольмі³). Страсбургер доносить, що Бетлен дуже добре знав політичні відносини і побут козаків і задумував їх напустити на Польщу, з'органїзувати воєнну силу і витворити з них осїбну державу, під протекцією сусїдних держав, в першій лїнії мабуть Семигорода. Щоби ж втягнути козаків в війну, радить Бетлен королеви шведському, аби ужив впливу патрїярха царгородського, бо козаки нарід побожний і забобонний. Коли віра не поможе, можна буде вказати козакам на богатї маєтки монастирські і панські.

Але наші жерела хоч і як длятого часу (1628) докладні, не згадують нам нічого про виконанє тих плянів. Козаків інтєресували більше близші справи. Були се, як згадалисьмо: будова турецьких кріпостей над гирлами Дніпра та боротьба за престол у Крими. Остання доперва в 1628 році виплинула на верх, але перша вже від довшого часу непокоїла козаків.

Хан татарський Могамед герай удержавсь на престолї виключно при помочи козаків, коли його в 1624 році хотїла Порта скинути. Він знав добре, що та лише жде нагоди, аби

¹) Цитата у Куліша Українські козаки и паны IV 659.

²) Корин. Збар. I. с. ст. 106.

³) Пор. Письмо къ редактору изъ Стокгольма о бумагахъ шведскаго государственнаго архива по исторїи Малороссїи (М. Молчановського). Киевская Старина т. LXV. 1899 кн. IV ст. 83.

Його усунути, коли отже дістав від султана наказ іти на перську війну, не хотів цього зробити, боячись собі небезпеки, коли близько нього буде турецька армія. Через те він старавсь лишити ся дома і винаходив собі різні причини, як напр. набіги козацькі, грізне становище Польщі і т. и., а викликував се сам дозволяючи своїм підданим набігати на польські землі. Одною з таких його штук був плян будувати кріпости над гирлом Дніпра. Він знав, що се викличе невдоволене в Польщі і межи козаками, а він займаючись безпосередно будованем укріплень зможе вимовити ся від участі в перській війні.

Порта не могла мати нічого против того. Сам капудан паша мав по побіді над козаками в 1625 р. такий намір. Коли отже хан дуже чемним посольством в 1625 році пригадав Порті сю справу та ще й сам зобов'язав ся вибудувати оден з замків, приказано капуданови ваяти ся до будови згаданих кріпостей. Господарі молдавський і волоський та сусідна людність мали помагати¹⁾. Правда, що хан був для Порти нещирий і проти волі її вибрав собі самовільно місце на замок, але все таки діло поступувало скоро вперед. Нові кріпости носили назви Іслам Керман і Дяк Керман²⁾.

Се будоване замків коло дніпрових гирл сильно розсердило передовсім козаків. Такі кріпости замикали їм дорогу на море та зміцнюючи взагалі становище бісурман могли обмежити також сухопутні набіги, отже на такі загороди не могли козаки спокійно дивитись. Правда, що в тім часі не вчинили козаки жадного більшого морського похода, але до сего могло ще прийти, колиб скінчила ся шведська війна, а вписчики змов лишались без зайнятя. І у реєстрових, хоч би й найбільш лояльних, не бракувало охоти не раз при нагоді вийти на море, пошукати добичі і козацької слави тим більше, коли платня не приходила. Прецінь і українна шляхта брала в таких походах участь. Прийшло отже до загального і великого невдоволення між козаками. Найліпше воно показало ся, коли король чи королевич наказали реєстровим козакам іти на шведську війну.

В московських актах³⁾ описує ся тотя подія ось як: В першім тижни великого поста прибуло до Канева, до гетьмана До-

¹⁾ Sekowski Collectanea I, 182. Hammer l. c. III. 58.

²⁾ Przyłęcki Ukrainne sprawu ст. 16. Чи другий замок дійсно існував, не знати.

³⁾ Акты моск. гос. т. I, ст. 215.

рошенка посольство з шістьох людей з письмом, аби він ішов з реєстровими козаками на шведську війну. Дорошенко мав відповісти, що козаки не підуть на війну, бо уряд бере податки з їх жінок і дітей, їм самим не дає платні та сукна, насилас на них Ляхів і нарушує права православної віри. Проте козаки не хотять йому служити даліше і як вже не видержать, то підуть на службу цареві московському. Потім мали козаки зібратись і піти на Запороже, звідси пішли походом на море, добули Трапезонт і вернулись.

Те оповідане московських жерел може бути лише в часті правдиве. Цілком неможливе, щоб льояльний Дорошенко таку остру відповідь давав королеви. Ще більше захитує правдоподібність сеї звістки обставина, що в актах сучасних і пізнійших переговорів Польщі з Турками нічого не чуємо про згаданий морський набіг козаків та добуте Трапезонту, тим часом коли дещо пізніше Турки так сильно злюблять ся за здобуте козаками малого замочка Айдос. То лиш певне, що Дорошенко відмовив на жадане уряду, котрий думав по білоцерківській побіді користати з сподіваного мира зі сторони Татар, а козаків ужити де инде. Але причини тої відмови треба шукати де инде — а то в обуреню козаків на нові турецькі замки і намірі їх понищити. Можна се легко вивозумити з кореспонденції Збаражського (I. с. V, 132). Він пише, що козаки задумують вчинити бунт і вислали посольство до короля з жаданем, аби їх на жадні иньші послуги не уживати, бо вони мусять всю свою силу обернути на знищення турецьких замків.

Тепер справа представляє ся ясно. Козаки мали намір знищити турецькі замки над гирлами Дніпра, не хотіли отже йти на війну зі Шведами далеко від вітчизни. Проте відповіли відмовно та своїм непослухом могли викликати підозріне, що задумують бунт.

Але польський уряд не покарав їх за непослух. Думасмо, що багато причинив ся до того Хмелецький, а найбільше може обставина, що польський уряд сам побачив, що козаки справедливо виступають проти будови турецько-татарських кріпостей. Він сам пізнав, що таке скріплене бісурманських сил на пограничю польської держави не віщує для неї нічого доброго. Збаражський бачить, що козаки не допустять Турків до збудованя замків і не дадуть нікому здержати їх, радив проте королеви почати в тій справі переговори з Турками і ханом. Предметом їх були попри справу замків над Дніпром мабуть та-

кож поменчі татарські набіги, бо їх не бракувало ніколи. Посередником був приязний Польщі молдавський господар Мирон Бернавський. Польщу заступав Хмелецький. Але переговори до нічого не довели. Турки далі будували замки, а хан вислав 11 жовтня 1627 р.¹⁾ до короля грубіанський лист, де доносив офіційно про будову укріплень і домагався упоминків за 7 літ. Тільки під такою умовою обіцяв прийняти згоду. Через се король не тільки що не дав відповіді і цілком з'їгнував ханське посольство, але після посла до Порти зі скаргою і жаданем, аби польським військам вільно було гонити Татар аж в їх край. На те мала зажадати Порта такогож позволення що до козаків і переговори не довели до нічого²⁾.

Що протягом тих переговорів, себ то 1627 року робили козаки проти турецьких кріпостей, не знаєм. Zinkeisen згадує, що вони надармо старались перешкодити їх будові, але се може бути видумкою отоманських жерел для тим більшого звеличення турецької сили, бо в переговорах нічого про се не чуємо. Не можна, що правда, аподиктично тому заперечувати, що козаки не чинили якихсь походів для знищення турецьких замків, але се не певне. Більше можливе, що Хмелецькому і Дорошенку удалось повздержати козаків від похода аж до часу, коли капудан відтягне звідти зібрані численні турецькі сили. Козаки не чинили нічого важнішого, але чекали тільки нагоди, щоб знищити ненависні наддніпрянські кріпости. Така нагода трафила ся їм аж на весну 1628 року під час боротьби за кримський престол.

Ханом тоді був, як знаємо, Могамед герай, брат Шагин герая. Нелюблений турецьким урядом, він удержав ся в 1624 році на троні тільки підмогою козаків і брата, проти Порти, що хотіла мати иньшого хана. Крім Порти мали одначе брата ще одного грізного домашнього противника, а то грізного Кантемира, начальника буджацької орди. Якийсь час була межі обома партиями згода, але в 1627 р. прийшло до нової війни³⁾. Кантемир, вигнаний з Крима, втік за Дунай, але коли на весну 1628 року пішов за ним тудя Шагин герай, щоб його цілком знищити, Кантемир розбив його на голову.

¹⁾ 1 сефер 1037 р. не припадає на кінець листопада, як прийнято в *Ukrainn-ix spraw-ax* ст. 14.

²⁾ Zinkeisen о. с. IV ст. 502.

³⁾ Докладно описані сї справи в польській реляції: *Ukrainne sprawu* ст. 7 і д., *Смирновъ Крымское ханство* ст. 495.

Ся невдача Шагин герая в боротьбі з Кантемиром дуже в пору прийшла Порті, щоб повбутись з Крима немилого хана і калги. Кантемир дістав санджак в нагороду. За те йому наказали йти в Крим на дальшу боротьбу з Шагин гераем. Туди збиралось також йти турецьке військо з кандидатом на ханство Джахибег гераем¹⁾.

Ся домашна війна в Кримі звернула увагу козаків. Вони побачили, що тепер надійшов час та найліпша нагода до знищення замків, що замикали гирло Дніпра. Ослаблені на себе усобицею, мусулмане не могли їх тепер енергічно боронити.

Та не тільки слабість ворожих сил кортила козаків, але і відносини їх до польського уряду були того рода, що вони могли сміло, не зважаючи на гнів його, виконати свої плани. Король і центральний уряд мав увагу звернену на шведську війну, а крім того був, так як і козаки, дуже невдоволений новими турецькими кріпостями. З Татарами відносини були від згаданого грубіанського листу хана дуже напружені та й з Турками не ліпші²⁾. Найблизший же заступник уряду — Хмелецький був прихильником і приятелем козаків та, як побачимо, попірав сам пізнійше їх справу перед королем. До того всего причинилась іще велика біда між козаками на весну 1628 р.³⁾.

Рушились отже козаки без перешкоди і без яких небудь ремонстрацій уряду з України на Запороже під проводом самого реєстрового гетьмана Михайла Дорошенка. Вони повідомили уряд, що йдуть тудя для спинення своєволі і морських походів. Але се був лиш викрут опертий на постанові куруківської умови, що реєстрові козаки мають запобігати своєволі і морським походам виписчиків.

Козаки підступили зараз під дуже сильно укріплений Іслам Керман, що міг не боятись облоги великих армій, здобули його підступом, знищили зовсім і забрали кількадесять гармат⁴⁾. По

¹⁾ Sękowski Collectanea т. I ст. 185.

²⁾ Пор. Ukraine sprawy ст. 23.

³⁾ Ukraine sprawy ст. 25.

⁴⁾ Ukraine sprawy ст. 26 і д. з реляції уміщеної в тій же збірнику ст. 51. та стилізації листу козаків до Хмелецького ст. 25 виходилоб, що козаки доперва вертаючи з кримського похода знищили Іслам Керман. Але се цілком неправдоподібно: 1) Козаки йдучи в Крим не лишалиб за собою такої сильної твердині 2) мусіли користати з нагоди 3) коли вертались назад, не було вже на се часу, бо турецький флот зараз по осадженю нового хана поплав до устя Дніпра 4) османське жерело виразно згадує, що капудан вибудував тут тепер новий замок, а се вказує, що Іслам Кермана вже не було.

такій славній побіді часть козаків пішла досить значним походом на море. Зробили вони великі шкоди в турецьких державах, добули замок Айдос, побили або полонили залогу і пограбили все майно¹⁾. Другаж половина під проводом самого гетьмана Дорошенка пішла у Крим в поміч Шагин геравви.

Діла в Кримі йшли дуже скорим кроком. Кантемир по побіді над Шагином пішов зараз за ним у Крим. Давні його приклонники, до тепер тероризовані Шагином, получили ся з ним, так що сей лише з кількесот людьми втік зі своєю улуса і запер ся в Бакчисараю²⁾. Становище його було дуже грізне, більше навіть ніж у 1624 році. І він зробив те саме, що тоді — вислав посольство до козаків просити помочи. Він міг се зробити без огляду на недавню білоцерковську битву, де козаки так сильно побили Татар, бо його особа не була в сю справу замішана, а він жадав помочи не задля якогось дипломатичного союзу, а в імя побратимства. Посли татарські Кансвір солтан та Уразли мурза³⁾, чи як говорить иньша реляция Бульгар мурза⁴⁾ не укладали проте з козаками жадного осібною союзу, вони зажадали тільки помочи для Шагина в імя побратимства і тільки устно обіцяли їм велику нагороду.

Козаки не надумувались довго. Кидалась в очи користь такого похода: велика нагорода, обіцяна Шагином, велика добыча, що можна було вяти в Кримі, козацька слава заохочували всіх. Зіставав лише страх невдоволення уряду у льояльної части козаків. Але Дорошенко дуже дотепно догадав ся, що такий похід не тільки що не прогнівить уряду, але навіть буде йому на руку. Він вгадав, що уряд також побачить выгоду обставин і свою велику користь в кримській усобиці і змішаню козаків.

Отже однодушно згодились на похід всі козаки. Найліпшим того доказом служить участь в тім поході Олифера Стеблевця, атамана виписчиків, перше соперника Дорошенка. Але мала тільки скількість взяла участь в тім поході: 4000 з табором і гарматами. Таку розмірно малу скількість можна витолкувати сучасним походом на море та сею обставиною, що по здобутю Іслам Кермана значна частина козаків певно вернула домів.

¹⁾ Ukraine sprawy ст. 23, 57. Місце се лежить коло Бургаса кілька миль в глубині края.

²⁾ Ukraine sprawy ст. 8, 24, 51.

³⁾ Ukraine sprawy ст. 7.

⁴⁾ Ibidem ст. 50.

Коли козаки вийшли з Запорожя в кримський похід, не знаємо докладно, але найімовніше в маю 1628 року¹⁾.

Вже круто було коло Могамеда і Шагина, коли надійшла вість до війська Кантемира, що козаки прибувають. Кантемир з початку не звертав на се уваги, думаючи, що се тільки дрібна ватага, як те було в 1624 році²⁾. Се дозволило козакам перейти спокійно Перекоп. Аж тепер дістав Кантемир ліпші відомости, покинув зараз облогу Бакчисарая і звернув ся проти козаків. Знайшов їх вже по тій стороні Перекопу і зараз на них вдарив. Козаків було лиш несповна 4000 проти численного війська Кантемира, але вони мали доброго вождя. Вони устали табор і пробивали ся крізь війська Кантемира до Бакчисарая. Шість днів тривали безперестанні битви. Козаки били ся з нечуваною хоробрістю і відбивали всі напади ворогів. Одначе страти їх були дуже значні, тим більше, що гетьман Дорошенко мабуть як звичайно висунувшись на перед згинув поцілений одним з турецьких сейменів, що в числі 500 прибули з турецького корабля Кантемирови в поміч.³⁾ Також Олифер Стеблевець, що мабуть обняв по Дорошенку провід загинув від бисурманської кулі⁴⁾. Одначе се не адомило козацької відваги. Кантемир потерпів в кінці величезні страти і мусів відступити до Кафи. Козаки прийшли без перешкоди до Бакчисарая, де їм радісно вийшов на стрічу Шагин герай. Щастє знов йому осміхнулось і зараз почали ся з'їзжати до него мурзи, давні його приклонники.

Одначе коли остигло перше боеве одушевленє козаків, наступила, як думаємо, реакція. Становище було дуже непевне: в чужім споконвіку ворожим краю підпирати претендента, вже раз всіми покиненого. До того ще вожди похода, гетьман Дорошенко і Олифер Стеблевець полягли. Судячи з аналогії другого похода, можемо майже на певно припускати, що козаки думали тепер вертати домів. Але Шагин не засипляв справи. Власне тоді прибув до Криму, чи переїзжав тудою до султана, посол московський „сє казною“. Шагин ужив тих грошей дуже зручно. Дав козакам по пять золотих на голову і коли козаки вибрали гетьманом

1) 15 липня писали вже козаки лист до Хмелецького, вернувши ся з похода; облога Кафи тривала півтора місяця, отже на цілий похід рахуючи два місяці, дійдемо, що найімовніше в половині мая козаки пішли в сей похід.

2) *Ukrainne sprawy* ст. 50.

3) *Ukrainne sprawy* ст. 8.

4) *Ibidem* ст. 51.

якогось Мойженицю (імя очевидно попсоване)¹⁾, Шагин герай підкупством спонукав його, аби вістав ся в Кримі. Що наш здогад правдоподібний, доказають піенійші закиди, що робили Мойжениці козаки.

Задержавши так коло себе союзників, Шагин зі своїм братом рушив під Кафу, щоб цілком знищити Кантемира. Той зі звичайним собі юнацтвом вийшов відважно напроотив ворога на дві милі з міста. Почалась битва, але знов скінчила ся для него дуже нещасливо. Шагий герай при помочи козаків „потовк“ так Кантемира, що ледви в двуконь встиг утечи в Кафу²⁾.

Козаки відбили у Кантемира гармати, забрані ним від Жолківського під Цецорою і мали знов славу побіду, але при тім всім страти їх були розмірно дуже великі — доходили до 1000 люда себ то четвертої частини цілого війська. Як думаємо, козаки по тій побіді знов хотіли відходити домів, бо чуємо, що Шагин герай обіцяв їм 100.000 червоних золотих і кількасот голів худоби. Козаки потрібні ще були йому до облоги Кафи, а може вже сподівав ся ворожого виступленя Турції.

Ті обіцянки встигли задержати козаків і Шагин приступив до облоги Кафи, де замкнув ся Кантемир лише з сімома мурзами. До здачі не спонукав його навіть страх смерти власного сина — його й велів Шагин стяти в очах батька, що дивив ся з мурів. Заразом почав Шагин герай переговори з міщанами, так що Кантемир не вірячи їм ночував завсіди на турецькім кораблі. Вкінци повелось би спонукати міщан піддати ся, але хан не допустив до того. Він жалував Турків, бо знав, що не вийдуть ціло з рук союзних з Татарами козаків³⁾.

Облога затяглась і тревала півтора місяця, а тимчасом наспів зі своїми приготованями турецький уряд. Повідомлений Кантемиром про неудачу Шагина він бачив, що надходить нагода, повбутись небезпечних братів і повторив пробу з 1624 року, лише на більшу скалю. Суходолом пішов везір Гусейн паша і Кенан паша, а морем капудан паша Гасан з 395 різної будови кораблями. На палубі його фльота був і новий хан Джанибег герай та новий калга Девлет герай⁴⁾.

¹⁾ Ukraine sprawy ст. 51.

²⁾ Ukraine sprawy ст. 8.

³⁾ Ukraine sprawy ст. 8.

⁴⁾ Collectanea т. I, ст. 185.

Поява величезного турецького фльота викликала в татарським таборі велике замішанє. Татари настрашились та почали втікати з Шегин герасового табору¹⁾. Сам хан в ночи втік з обозу до Бакчисараю. Мусів отже і Шагин герай відступити з козаками від облоги Кафи тим більше, що вони не хотіли там довше сидіти, особливо як зачули про королівського посла, що прибув на Запороже²⁾. Може також бути, що примусила до відступлення яка нещаслива битва з новим ханом³⁾. На певне знаєш тільки те, що знов всі Татари з виїмком нечисленної ватаги вірних прихильників зрадили Шагина і перейшли на сторону нового хана. Шагин відступив з козаками і кількома сотками вірних Татар. Новий калга Девлет герай і Кантемир пішли за ним в погоню, та нічого не вдіяли. Тільки дві сотні козаків, що розбрелись за поживою, загинули. Козаки забрали з собою відібрані від Кантемира цецорські гармати (в числі 12, але три по дорозі втопили, не зможучи довести) і щасливо прибули в Шагин герасм назад на Запороже.

Так скінчивсь перший похід козаків до Криму в 1628 р. Його уважали новіші історики за одинокий.

Але ся гадка цілком несправедлива і походить з некритичного уживаня турецького жерела, що дійсно згадує лише про оден козацький похід. Попри дві польські реляції⁴⁾ та листи козаків до Хмелецького і короля⁵⁾ становить Найма ефенді одиноке жерело до історії кримського похода козаків в 1628 р. Він має всі вигляди жерела чистого і певного, притім лекше на його підставі представити сі події як послугуватись порозкиданими і дуже дрібними звістками польських жерел. Томуж і уважано його дотепер за найважнійше жерело до історії козацького походу на Крим у 1628 році.

Тимчасом се османське жерело в тім місци зовсім непридатне, бо Найма ефенді помішав тут звістки про всі три козацькі походи в Крим і перемішавши приклав їх всіх до якогось одного походу. Ось зміст його оповіданя: Найперше коротка опись побіди Кантемира і заходів, розпочатих турецьким урядом. Коли вже настав спокій у Крими, прибувають нагло Могамед і Шагин з підмогою 40000 „ляських“ козаків під проводом славного

1) Смирновъ Крымское ханство ст. 495.

2) Ukraine sprawy ст. 25, 27.

3) Ibidem ст. 8.

4) Ukraine sprawy ст. 9 і 50.

5) Ibidem ст. 24 і 26.

і хороброго гетьмана і зі своїми татарськими прихильниками. Хан збирає військо, але ратунок завдячує лиш Кантемирови, що з Ногайцями і своїми братами прибуває в поміч. В битві множество Татар „здобуває мученичі вінці з рук невірних і побіда переважає ся вже на сторону ворога. Ніч спинає битву — в татарськїм таборі нарада. Мурзи признають, що не зможуть опертись козакам, бо вони сильніщі числом і стрільбою, постановляють отже рішати битву атакою зі всіх боків. На другий день Кантемир, його братя Сельменшаг-мурза і Урак-мурза, новий хан і калга з чотирох боків впадають на невірних і зчиняють велику різню. Побіда довго сумнівна, вкінці приклонники Шагина і Могамеда, під впливом думки, що вони борються за сторону джаврів проти мусулман і тим чинять великий гріх, покидають поле битви. Тепер війська невірних порубано, вони втікають лишаючи побіду Джанибегови. Магомет герая находять неживого на поли битви. Побідник справляє йому величний похорон, а голову козацького гетьмана, що також убитий, велить застромити на мурах Кафи для остороги невірних.

Контамінація звісток у турецького історика в тім місци досить виразна так, що можна від біди відділити від себе місця, що належать до кожного з трех походів козацьких на Крим і дословно слідити за літописцем як він пише свій твір. Звістки про три козацькі походи не могли бути докладні у стамбульського уряду, особливо про перший і другий похід, коли Турки ледви чи виділи козаків або мали докладні реляції. Тож літописець турецький так якби ігнорує перший похід і між побідою Кантемира та панованем нового хана і утихомиренем Крима нічого не згадує. З першого похода лишилась у него лише ремінісценція про смерть козацького гетьмана та зраду татарських приклонників Шагина (хоч се останне можемо прикласти також до третього похода). Про другий похід знав Наима ще меньше і з нього зіставсь в літописи лише той слід, що Могамед і Шагин приходили в 1628 році вже по заведеню порядку. Третій похід найширше використаний. На битву першого дня переносить Наима всі звістки про такі битви, що їх міг мати з першого і другого похода. Натомість сюди неподільно належить опис ради нічної, нападу зі всіх боків, (ті два факти дуже можливо апокрифічні або просто видумані літописцем!), смерти Могамеда, його похорона, стрільби з пушок, а може і татарської зради та застрожлення голови гетьмана козацького на мурах Кафи. Бо то неправдоподібно, щоб козаки в першім поході йдучи табором і побі-

ваючи Татар на кождім кроці, дали тіло свого гетьмана на поталу ворогам. Він був, як знаємо застрілений, отже в хвили смерти мусів бути між своїми. В році 1629 таке було можливе.

Але вернім до подій року 1628. Прибувши на Запороже, застали козакі королівського посла з листом, але якого він був змісту, годі догадатись. Знаємо тільки се, що прибуте польського посла, хоч наступило в дещо иньших відносінах, викликало так само як в 1625 році¹⁾ замішки межи козаками. Маємо про них лиш скупеньку звістку в одній польській реляції²⁾, але й сього вистає, щоб сі події зрозуміти. „Мойжениця“, тогдішній гетьман козаків, не був поданий ані затверджений королем. Обставини, серед яких він був вибраний, вказують, що він не належав до льояльної партії. Вибрано його тоді, коли льояльна часть козаків хотіла вже відходити з Криму. Урядови не було се вигідне мати гетьманом чоловіка йому неприхильного, він пізнав ясно велику некористь своєї індіферентности при виборах козацьких гетьманів. Посол Луциньський старавсь отже скинути Мойженицю з гетьманства і на його місце найти правительственного кандидата. Без сумніву помагали урядови в тій справі його приклонники з поміж реєстрових. Вони й знайшли скоро претекст. Мойженицю обвинувачено, „що частину військових грошей затаїв при собі“. Може се належати до того, що Мойжениця дав себе підкупити Шагинови, аби довше зіставав ся, або що він не розділив між військо всіх грошей даних Шагином. Справедливо чи ні, Мойженицю засудили і втопили. На його місце було два кандидати. Зі сторони виписчиків і антільояльної голоти виступав якийсь Мусій (Mojzej в польській реляції) і обіцював зараз вести їх на море. Зі сторони-ж льояльної виставлено кандидатуру Гришка Савича з Черкас при звищем Чорного. Козакі мали, що правда, велику охоту йти на море і се давало перевагу Мусієви, але льояльна партія вміла переперти свого кандидата під егідою уряду і його посла. Гетьманом став Грицько Савич. Зараз при виборі доказав він свою льояльність: він заявив, що прийме гетьманство лише тоді, коли козакі не підуть на море.

Він і його прихильники мали важнійшу справу на оці — справу Шагин герая, що перебував тоді разом з ними на Запо-

1) Козацько-польська війна 1625 р. I. с. ст. 12.

2) Ukraine sprawy ст. 52.

рожу. Вже Дорошенко припускав мабуть, що ця справа не буде чужою для уряду і дуже можливе, що лише задля того відваживсь її підняти. Ту саму політику провадив далі Грицько. Без сумніву порозумівшись з Шагином і послом уряду, вислали козаки 15 липня 1628 року лист до Хмелецького, яко регіментаря себ то заступника гетьмана на Україні¹⁾.

В листі тім оправдують ся козаки, чому пішли на Запороже. Вони хотіли знести своєволю, заборонити виходи на моря та зруйнувати турецькі замки. Добуте Іслам Кермана поки що дуже коротко оповіджене і зараз лист переходить до справи Шагин герая. Козаки признають, що помагали йому не оглядаючи ся на дозвіл уряду, але виговорюють ся тим, що хотіли використати нагоду, знищити татарську силу і тим прислужитись урядови. Вони сподівають ся, що король і Річ посполита не возьмуть їм того за зле, коли вони хотіли при тім добичею поратуватись в недостатку. Далі іде коротка опись кампанії, а потім представлене справи Шагин герая в її тодішнім стані. Він уступив з Криму — пишуть козаки — задля зради своїх давних приклонників. Тепер він думає піддатись під опіку Польщі. Козаки хотять писати про се послів до короля, але що куруківська комісія заборонила їм всякі зносини з заграничними державцями, не знають що їм робити і просять у Хмелецького ради, тим більше, що він „завсїди здорову раду і ласку свою панську показує козакам“. Як з Шагином поступити, вони не знають; горнути до себе без відома уряду не сміють, а відмовити помочи йому також не добре, бо се одинока нагода для уряду вишатись з користю в справі Крима. Коло Шагина — пишуть — збираєть ся що раз то більше приклонників, бо Татари знеохочені тепер тиранством нового хана.

В листі просять ще козаки, щоби їм на св. Іллі була виплачена платня і кінчать просьбою о щирю раду і то в короткім часі, бо їм і Шагинови се дуже важно.

Хмелецький, як скоро звів зиватись в війні так і тепер не зволікав і порозумівсь з козаками. Пізнійші вислови його вразно вказують, що він був з самого початку приклонником Шагин-герая. Він то мабуть піддав козакам думку просити короля, аби сам Хмелецький міг получить своє військо з козаками, коли підутьною війною на Крим. Передовсім же порадив козакам вислати до короля лист того самого змісту, що вони писали до него.

¹⁾ Ukraine sprawy st. 24.

Козаки се дійсно зробили і вислали такий лист до короля 28 липня 1628 р. Вони питались, що їм робити з Шагин герасм, і представляли, що тепер найдогідніша пора знести цілий Крим і забезпечити тим способом на завсіди пограничні польські краї від татарських набігів. Козаки впевнювали короля, що за одну осінь добудуть Крима, коли тільки король каже прилучитись до козаків Хмелецькому з його військом. При тім, як звичайно, пригадували королеви свій недостаток, просили платні і навіть її підвишене та наділене їх кіньми і всякими воєнними принасами. З листом поїхало два послы козацькі: Каленик Прокопович, Яцко Савич і Стефан Микитич¹⁾.

Думаємо, що разом з тими козацькими послами, пішли до короля також татарські послы від Шагин-герая. Про се посольство маємо в наших жерелах виразну згадку²⁾, а хоч не маємо виразної дати на листі Шагина до короля³⁾, можемо майже напевно сказати, що він тоді був написаний.

Татарське посольство (його головою був Ісай) пішло наперед до Хмелецького. Шагин написав до нього особний лист, де описує коротко свою біду і повідомлює про посольство. Він просить поживи для свого посла і заступив ся за ним у короля⁴⁾. Лист його до короля дуже облесний і зручний. Шагин виходить від нещевности щастя і толкує своє вигнання своєю льяльностью Польщі. Він хотів здержати Кантемира і його приклонників від набігів на Польщу і тим стягнув на себе їх велику ворожнечу. Далі йде коротка опись подій в Крими, Шагин згадує при тім зручно, що козацьке військо не хотіло довше сидіти в Крими, аби не стягнути на себе неласки короля. Дальше обіцяє вигнаний калга польському урядови свої услуги, просячи тільки помочи проти своїх ворогів. Представляє, як легко добути Крим, де панує тепер усобиця та навіть не багато Татар зісталось живих, бо понищили себе обопільно. Він обіцював, вкінци навіть, що присягне королеви на вірність і сам послужить польському війську за провідника, наколи воно піде здобувати Крим.

Так почались переговори між польським урядом і Шагин герасм. Вони звязали урядови на якийсь час руки що до козаків, що розгулявшись раз наслідком походу на Іслам

1) Лист до короля: *Ukrainne sprawy* ст. 26 і д.

2) *Ukrainne sprawy* ст. 27.

3) *Ukrainne sprawy* ст. 42.

4) *Ukrainne sprawy* ст. 49.

Керман, на морі і в Крим, не могли заспокоїти ся. Вони бачили дуже добре, що тепер серед так непевної ситуації саме найліпший час на грабіжні походи. Татари мали доста роботи в Криму, туди мав звернені очі і турецький уряд, се було добичникам в великій пригоді.

В році 1628 чуємо по раз перший від куруківської комісії про якісь значніші непорядки на пограничу. „Своєвільні люди“ що хвиля набігали на турецькі землі, нищили й грабили. Правда, що до таких нападів привикла від давна погранична людність, але тепер вони стають далеко більшими і грізнішими.

На весну 1626 р. припадає славний набіг пограничників на турецьке місто Тегиню¹⁾. Початок до него дав козак Филоненко з Корсуня. Він зібрав з ріжних міст ватагу 1800 люда, і то мабуть не тільки самих козаків, бо в поході брав участь також пан Сьвірський, уманський підстароста. Ватага напала на Тегиню підчас ярмарку. Заскочили Турків так несподівано, що булиб здобули замок, наколиб не покванились за добичею. Козаки кинулись на торг, убили або забрали в неволю багато мослинів. Місто спалили до гла, лише замок віставсь, — завдяки грабежливості козаків кинулась туди решта Турків. За те добича була велика, особливо силу здобули волів і грошей²⁾. Заразом чуємо про грабіжний похід Малая з Черкас з півторатисячною ватагою на муравський шлях та про якийсь морський похід (мабуть коло липня — серпня т. р.). Козаки пограбили тоді турецькі кораблі та полонили двох Греків, що йшли з московським послом в Стамбул³⁾. Дещо пізнійше, вже в осені зібралась коло Рашкова кількатисячна ватага, щоб звідти перейти в султанські землі, і зробила таки дійсно сей набіг — турецький уряд жалувавсь на него підчас переговорів з Хмелецким⁴⁾.

Такі відносини на пограничу не могли бути байдужі для турецького уряду. Морські і сухопутні набіги козаків були, що правда, дуже звичайні, але вже з своєї натури дуже небезпечні. О скількож більше перестрашу у Порти мусів викликати незвичайний набіг на Крим, або здобуте Іслам Кермана. Завважати також треба, що власне тоді польсько-турецькі відносини трохи

¹⁾ *Ukrainne sprawy* ст. 52.

²⁾ *Ukrainne sprawy* ст. 57.

³⁾ *Ukrainne sprawy* ст. 52.

⁴⁾ *Ukrainne sprawy* ст. 57. 60.

булиполіпшились від посольств Крушинського до Стамбула¹⁾ і Алі гауша до Варшави²⁾). Порта, вдоволюючи польські жаданя, закарала пограничним беям і Татарам набіги на королівські землі, король же обіцявав здержати козаків. Хоч се спинає звязь фактів в нашій розвідці, але подамо ми зміст деяких уступів королівського листу³⁾ до султана через його цікаві вислови про козаків. Козаків — пише король — ми приборкали оружем і так притисли, що хиба крадькома можуть виходити на грабежні морські набіги і то дрібні. Турецький уряд повинен бути вирозумілий, бо козацькі останки трудно знищити по таких землях, які вони замешкують. Зрештою трудно те, що загніздилось від богатых літ, знищити в короткім часі. Уряд досить зробив для згоди, коли козаків оружно приборкав, спалив чайки і змусив до послуху, так що тепер лише небогато непослушних утікачів можуть шкодити турецьким державам, а тих легко відігнати. Ціла вина спадає, по думці короля, на Татар. Вони своїм набігом не дозволили довершити побіди над козаками і що раз то нових людей змушують до козакованя, для пімсти або з біди, коли татарський набіг забере усе добро.

Так говорив польський уряд, заки в Стамбулі довідались про кримський похід і получені з ним набіги. Колиж вісти дійшли до Порти, вона розвинула значну енергію. Капудан став будувати чим скорше нові кріпости, Гусейн обняв провід над сухопутним військом, а Кенаан паша перейшов Дунай і станув під Дашовим, щоб переймати козацькі набіги. Девлет герай, новий калга дістав наказ готовити ся до набігів на польські землі⁴⁾). Але на разі не було в Турків відповідних сил, а Татарам перешкождала усобиця. Почались отже переговори. Кенаан паша вів їх на пограничу з Хмелецким, а до Варшави поїхав чавш жадаючи, щоб польський уряд видав Шагин-герая.

Відай султан рахував на миролюбивість і страх перед турецькою війською в Польщі. Але на той раз помиливсь. Обставини зложились так корисно для Шагина і його справи, що польський уряд занявсь нею досить щиро.

З початку, що правда, ні. Король одержавши перше посольство від козаків і Шагин герая, не дав рішучої відповіді.

1) *Ukrainne sprawy* ст. 34, *Collectanea* I. 188.

2) *Ukrainne sprawy* ст. 35.

3) *Ukrainne sprawy* ст. 33. сл.

4) *Ukrainne sprawy* ст. 39, 30, 56. *Collectanea* I. ст. 5. і д.

Лист його писаний до Шагин герая по першій посольстві дуже обережний. Виразних обіцянок тут нема¹⁾. Бачимо з него тільки, що король починив устно деякі обіцянки і їх мав віднести Шагинови його посол. Знаємо, що правда, що король вислав лист до Хмелецького, наказуючи, аби він захопив козаків помагати Шагинови²⁾. Але чи свою постанову відкликав, чи що, досить, що не чуємо в тім часі, аби уряд зробив що для нього.

Але Шагин був чоловік оборотний і вмів як не треба дліше ходити коло своєї справи. Він за посередництвом волоського господаря Бернавського приєднав собі прихильність уряду. До сього причинились в значній мірі також козаки, шлючи послів до своїх протекторів, що їх мали між вельможами. Колиж уже собі так підготовили ґрунт, післали козаки і Шагин герай при кінці серпня 1628 р. в друге посольство до короля. Татарське посольство вів сестрінок Шагина Ураали-мурза. Як звичайно, Шагин звернувся найперше до Хмелецького, просячи його, щоб ступивсь у короля, а передовсім, щоб усе робив дуже оспішно, аби добра нагода не минула³⁾. В Варшаві же мав заявити посол Шагин-герая передовсім, що оба хани будуть підданими і ленниками короля, далше мав просити, щоб уряд дозволив 12000 козаків зібратись і йти чим скорше в Крим, заки ще добра нагода не минула. Відповідні жаданя мав без сумніву представити і посол козацький⁴⁾

Коли перше уряд може собі й не багато ваги покладав на цілу справу, тепер через нове посольство мусів добре над нею застановитись. Ділема була досить трудна. До тепер Польща дуже скрупулятно додержувала згоди з Туреччиною, не вважаючи на вічні татарські набіги. Вона боялась дуже війни з Турками, до неїж без сумніву вело таке підпиране претендентів, а була вона тим грізнійша, що на півночі горіла війна шведська.

Знов з другої сторони не можна було заперечити, що підпиране Шагина могло принести великі користи Польщі. На них то й звернули увагу приклонники справи Шагина. Першим, як згадано був молдавський господар Бернавський особистий друг Шагина. Він представляв всі користи, що могли вийти для

1) *Ukrainne sprawy* ст. 44.

2) *Ibidem* ст. 50.

3) *Ukrainne sprawy* ст. 46.

4) *Ibidem* ст. 47.

Польщі з підпірання кримського претендента і ручив за нього власним сумлінням¹⁾.

Другим протектором Шагин герая був впливовий вельможа князь Юрий Збаражський, краківський каштелян. Приєднав його собі Шагин герай при помочи Бернавського і козаків. Вони знаючи його впливове становище, вислали до нього особне посольство з листом, що дуже подобалось амбітному вельможі²⁾. Він стояв у близьких зносинах з тогдішнім канцлером Яковом Задзіком і частенько писав листи до короля про сучасні політичні справи. Так отже і справу Шагин герая обговорює він в своїх листах з 1628 року. Вже перший раз, як пише до короля³⁾, радить він рішучо дати поміч Шагин герави через козаків. До них треба післати якого зручного чоловіка без листів, лише з рекомендацією і устним наказом для старшого, аби допоміг Шагинови вернути собі Крим. Се хоч би й не удалось, буде держати Турків в респекті — вони будуть страхати ся нових проб. Іще сильніше виступає Збаражський в другім листі до короля. Він благає короля, аби чим скорійше виправляв послів до козаків з наказом помочи Шагинови, заки не мине нагода⁴⁾. Але найбільше характерні листи Збаражського до короля і канцлера, писані 9 вересня 1628 року⁵⁾. Каштелян краківський іде в тих листах дальше ніж в попередних і представляє справу Шагин герая так важною, що від неї залежить ратунок Річи посполитої. Козаки хоч прості хлопи — каже він — відразу зрозуміли як ся справа важна, а пора догідна „так, що і небіжчик Юлій Цезар ліпше би не порадив“. Турки зайняті перською війною, в Кримі усобиця. Коли Шагин верне на своє становище, спинить татарські набіги — коли ж ні, то вони приберуть далеко страшнійший ніж до тепер вид. Одначе треба поступати бережно, особливо з листами, щоб Турки не мали в руках жадного доказу. Лише устно можна робити обіцянки і то хоч би й найбільші. Цілу війну мають відбуту самі козаки. До них треба післати особного зручного посла, найліпше Обалковського, що вже перед тим такі посольства справляв, аби їх спонукав до походу в Крим. Самим послам

1) *Ukrainne sprawy* ст. 31. 32.

2) *Scriptores rerum polonicarum* т. V. ст. 136.

3) Лист з 11 серпня 1628. *Ukrainne sprawy* ст. 36 і д.

4) *Ukrainne sprawy* ст. 41 і д.

5) *Scriptores rerum polonicarum* т. V. ст. 136 і 137. Лист до канцлера в скороченю *Ukrainne sprawy* ст. 37 і д.

козацьким треба тільки устно дати інструкцію, найліпше тільки одному з них і не сповіщати їх, що посол від уряду до них їде, бо хлоп впивши ся може перед часом усе виговорити. Ніколи не можна дозволити сього, чого жадають козаки, себ то щоб Хмелецький з своїм відділом ішов разом на Крим, бо се було-б отвертим допленем згоди з Туреччиною. Козаки нехай ідуть самі, табором, з гарматами і рушницями. Збаражський сподіває ся, що дадуть собі раду, але се взагалі для Польщі байдуже. Бо коли осадять Шагина в Кримі, він з самої вдячності буде йти на руку Польщі, маючи лиш у неї захорону від ненависти Турків. Коли-ж похід і не удасть ся, то все таки не обійде ся без розливу крови: і козаки і Татари потерплять страти, ослабнуть і Польща буде мати спокій і від Татар і від козаків. „Від них малисьмо багато разів страх — все те вийде нам отже в користь“.

Важною справою було також заспокоєне турецького чавша, що жав допминатись виданя Шагин герая. Але на думку Збаражського, не треба бояти ся Турків взагалі, а чавшови відповісти, що Річ посполита хоче задержати згоду і козакам забронила вязатись з Шагином або йти йому в поміч. Козаки, що помагали до тепер Шагинови і гостять його в себе — се ті самі, що по війні 1625 року втекли на Запороже і сидять в таких місцях, що не можна їм нічого зробити. Се те саме що Джалалі в Туреччині. Але король все таки зведить своїм урядникам написати до козаків і наказати, щоб умови не нарушували.

Крім того дав Збаражський ще багато иньших рад, як поводитись з чавшом. Взагалі радив прийняти його як найкраще, тимчасом же робити своє і то як найскорше. Коли Польща дасть новому хану усадовити ся на добре в Кримі, вийде така страшна війна з Татарами, якої досі не бувало.

Під впливом таких намов король вкінці рішивсь поступити, як радив Збаражський. Офіційна відповідь посла Шагин герая була досить льоблява. Канцлер Задзік вважав навіть потрібним на око остро скартати Шагин герая¹⁾. Король бажає — говорив канцер — мати Могамеда і Шагина добрими сусідами, але їх підданства не потрібує. Він такий великий володар, що одного дня тільки видатків має, як цілий Крим річно доходу. Король хоче тільки, щоб вони вернувши свої становища, були приятелями Польщі, не важились нищити коро-

¹⁾ Ukrainne sprawy ст. 48.

лівських земель, бо се принесли їм погибель. Канцлер заповів, що підуть їм в поміч самі лиш козаки і то реєстрові зі старшим на чолі. Більшого числа вписувати в реєстр не можна без волі короля, але канцлер заявляє, що буде дивити ся крізь пальці та не буде доносити королеви, коли козаки доберуть собі на сей похід ще охочих понад приписане реєстром число. Вкінці говорив він про відносини до Турків, радив Шагинови по доброму старатись від султана і пашів затверджена на своїм становищі та остро картав за його наміри йти за Дунай проти Турків.

Відповідно до такого порішення справи Шагина урядом, написав король лист до Хмелецького з наказом, щоб він післав до козаків здібного чоловіка для припильнованя справи. Сповідачучи його про прихильну відповідь дану козакам і Шагинови, наказує король мати се за найбільшу тайну, аби турецький уряд не міг мати якого небудь підозріння. Притім наказував король дбати про Шагин герая та його товаришів, колиби заходила яка біда, дати йому на харч 1000 золотих¹⁾.

Так отже удало ся козакам втягнути в 1628 році польський уряд в ту саму справу, за котру він карав їх в 1625 році. Уряд взяв ся до неї, як бачимо, з досить значною енергією і самоодвірем та надавав їй велике значінє. Тим більше характерно, що до переведеня тої справи ужив уряд козаків. Тим поступованєм він доказав, що козаків не вважає властиво своїми підданими і визначає їм в державі якесь відрубне становище. А сього, як знаємо, добивались вже від довшого часу самі козаки.

Ціла тота кримська справа взагалі не могла користно вплинути на послух козаків до уряду. Чуємо, що правда, що козаки виходили ще в літі 1628 року з городів на Запороже і там мали збиратись у кримський похід²⁾. Здавалось би, що сей похід повинен був наступити бодай в вересни, бо приготованя до походу у козаків завсїди були дуже короткі. Тимчасом він приходить аж у листопадї 1628 р. Причини тої проволочки шукати треба передовсім в розвитку своєволї в козаках за сей короткий час. Вони бачили, що уряд дозволяє їм йти на Крим, і тим так осмілили ся, що в своїй свого рода політиці вважали всякі заходи против музулман дозволеними. Дїставши ся отже на Запороже, вони замість думати про кримський похід зайнялись грабіжними набїгами. Коли в вересни,

¹⁾ Ukraine sprawy ст. 50.

²⁾ Коресп. Збаразького I. с. V. 138.

загін буджацьких Татар за ініціативою Кенаана-паші вдер ся на пограниччє України¹⁾, козаки зібрались в числі кількох тисяч і хотіли йти під Татарбунар, де стояв Кенаан і будував замок, а потім мали йти під Білгород. Коли вірити Хмелецькому²⁾, він довідавшись про те, зараз з частиною війська поспішив ся за ними і приневолив розійтись. Така одна подія вже вяснює нам, чому похід в Криж збирав ся так пиняво. Але знаємо ще про иньшу важнійшу. Був то морський похід козаків. Вони розпочали його в осени 1628 року так, що доперва 1 листопада вернули джмів. А вибрали таку пору тому, що турецькі кораблі задля осінної непогоди відійшли до Стамбулу. Правда, Туркам зробили вони лиш малу шкоду — спинила й їх непогода, могли тільки на татарськїм березі грабити, на турецькїй же беріг не допустила буря і навіть затопила два човни. Козаки знищили кілька міст і сел та забрали два кораблі. Вони відкупили ся їм всім набором — його продали козаки Грекам до Козлова³⁾. Заразом пішла ватага сучодолом під Дашів та заграбила багато товару.

Таке гайнованє часу було для справи Шагина дуже шкідливе. Бо турецькїй уряд перенюхав усе, переймивши переписку молдавського господаря з Шагином і з козаками⁴⁾. Кенаан паша розпочав зараз переговори з Хмелецьким разом з иньшими пашами. Всі ті переговори обертали ся в однім *circulus vitiosus*. Кожда сторона признавала, що вона сама захоче мир — а нарушує його противна. Взагалі ведено їх досить рішучо з обох сторін, і з турецької сторони часто пробиває ся грїзба війни. Головно жадали все, щоб польськїй уряд видав Шагин герая та, розуміє ся, також покарав козаків за їх грабіжні набіги⁵⁾. Хмелецькїй в відповідях⁶⁾ вказував на частенькі навіть в найновїйших часах татарськї напади; Шагин же герай не живе в землях короля, але Бог зна де волочить ся зі своїми приклонниками. Є між ними всілякі люде, але найменче запорожських козаків, бо їм король виразно наказав підпирати Шагина. Хиба що які своєвільні траплять ся. А вже зловити

1) *Ukraine sprawy* ст. 53.

2) Бо він пише про сю подію в листі до капудан паші *Ukraine sprawy* ст. 63.

3) *Ukraine sprawy* ст. 65, 68 і д.

4) *Ukraine sprawy* ст. 39.

5) Пор. листи Кенаана, Гусейна і капудана *Ukraine sprawy* ст. 56, 60, 64.

6) *Ibidem* ст. 58, 62.

і видати Шагин герая для польського уряду зовсім неможливо. Він, як звичайно бунтар і ворохобник, добре знає сховати ся, отже „требаб бути орлом, вилетіти в гору, вигледіти та пірвати його з межі приклонників“. Нехай його новий хан сам ханас, Хмелецький не хоче бути посіпакою Татар, що своїми набігами вічно псують приязнь межі Польщею і Туреччиною. Вкінці заповідав, що уряд сіймав вже ватажків козацьких набігів на Тегиню і Рашків та буде їх карати.

Як сі запевнення Хмелецького були щирі, учить нас найліпше ся обставина, що в тім часі татарські приклонники Шагина були польським урядом розквартировані по Україні¹⁾. Інші його виправдуваня й арґументи дуже часто незручні; так щож — він мусів заспокоювати Турків, щоб похід козацький в Крим впав на них несподівано.

Козацький похід на море, що головно спиняв довершене намірів уряду, скінчив ся, як згадано, 1 листопада 1628 р. Посол уряду Луциньський старав ся тепер всіми силами прискорити похід в Крим Але се не йшло легко.

Козаки вернувши з моря не мали цілком охоти йти тепер до Криму. Се повинноб нас дивувати, бо знаємо, як популярною серед козаків була сирава Шагин герая. Лише тоді зможемо собі се витолкувати, коли згадаємо про партійний антаґонізм між козаками.

Перший раз проявив ся він сильнійше, коли козаки вернули з першого похода в Крим. Тоді уряд майже накинув їм на гетьмана Грицька Чорного. Його ультра-льволяна політика вже з самого початку не подобала ся козакам, він не мав у них тої поваги, що Дорошенко і тим треба пояснити ті всі грабежні і морські набіги останнього часу. Вони були разом з відволіканем кримського похода простим протестом супроти політики Грицька. Про подробиці поучить нас сама історія другого козацького похода на Крим.

Луциньський вмів зарадити неохоті козаків і вкінці удалось йому спонукати їх до походу²⁾.

1) Межигірська літопись. Сборникъ літописей etc. ст. 95.

2) Одиноким жерелом до історії того походу служить, окрім коротенької звісточки одної польської реляції: *Ukrainne sprawy* ст. 9 і також побіжного листу Шагин герая, *ibidem* ст. 67, шпрша „*Relacya terażniejszego wojska zaporoskiego imprezy do Krymu*“ уміщена в додатку до розвідки Голембіовського: *Biblioteka warszawska* 1852 р. т. II ст. 21 і д.

Коли похід мав вже розпочати ся, екликано козацьку раду і тут Могомед і Шагин іще раз присягли на вірність королеви польському. Межи предметами присяги була й обіцянка, що всі християнські невольники в Кримі одержать вільність. Потім присягав сам Шагин герай війську запорожському, що як не уложать ся обставини, буде вірно стоятиме при нім і його долю ділити ме. До Хмелецького була вислана остання звістка. 6000 козаків і 2000 Татар з 30 Мурзами мали йти в похід¹⁾. Уряд був повний найліпших надій, власне́ через тривогу, що панувала в Кримі.

Начальний провід мав Грицько Чорний і другий похід в Крим розпочав ся 8 листопада 1628 р. з Січи, що тоді була на Микитинім розі. Того самого дня переправилось військо через Дніпро коло Камінного затона.

Тут по раз перший виступила сильно незгода між козаками. Підчас нарад в Січи удалось льояльній партії намовити до походу велике число козаків навіть з опозиційного табору. Але тепер проявила ся ціла прогалина, яка була між двома партіями. Ненависть зросла так, що довела до непослуху підчас війни. Коли військо переправлялось через Дніпро, велика частина козаків лишила ся на правім боці ріки. Реляция подає за причину: „Dla zazdrości starszemu tej sławy iż nie z ramienia JKM. podany był“. Розуміє ся, що слово „nie“ треба опустити і тоді річ вияснить ся: козаки не признавали Грицька гетьманом, бо його призначив король, а не вибрало вільними голосами військо.

Гетьман Гришко, видячи мале число учасників, скликав раду і питавсь, чому у війська немає охоти, що в так малім числі зібралось. Всі кликнули, що у козаків кожний тільки з власної охоти, а не з мусу іде на війну. Притім тепер зближає ся зима і страшно неодітим йти в край, де не ма чим загріти ся ані дістати для себе і коня поживи. Були се, розумієть ся, тільки вимівки тих козаків, що ненавиділи гетьмана через його ультральяльну політику і задумали своїм непослухом спаралізувати похід, що міг би йому надати велику славу і значіне.

Зі своєї сторони приклонники льояльної політики не хотіли противити ся волі уряду і заявили гетьманови, що йдуть радо в похід, але неохочих силувати не будуть. Їм важно лише захотати козацьку славу і вернути назад домів.

¹⁾ Ukraine sprawy ст. 69.

Старший подякував козакам і заохотивши військо ще раз, поділив його на полки і дав полковників. Армія мала йти двома відділами. Кіннота і табор з самим ханом Могамед гераєм мала йти суходолом до Кабра (коло Іслам Кермана); піхота-ж і гармати з Шагин гераєм мала йти туди човнами і получитьи ся з кіннотою. 12 листопада получились обі частини коло Носаківського острова при старій татарській мечети названій Кисенка. Тут відбував ся перегляд війська. Було всего 2000 піхоти, 2000 кінноти і 350 Шагин гераєвих Татар.

Уже саме число козацького війська служить найліпшим доказом, як далеко зайшла була вже партійна боротьба. Бож 4000 — се навіть не цілий реєстр. Бачимо, що навіть не всі реєстровці пішли за Гришком до Криму. Можнаб, що правда, думати, що Хмисецкий задержав при собі частину реєстрових козаків, та се дуже неправдоподібне. Він не міг бути так необережним що до Турків, щоби задержувати при собі одну частину того самого війська, котрого друга частина йшла в Крим, якби яка непослушна своєвільна ватага. В тім числі 4000 без сумніву було також багато нерєстрових. Колиж ціла козаччина виставила на другий кримський похід тільки 4000 люда, то найліпше сим показала, як у неї непопулярні були — похід аранжований та гетьман поставлений польським урядом.

Але вернім до дальшої описи другого похода козаків до Криму. З Кисенки рушило військо до Кабра. Тут піхота висіла з чайок і зложена була нарада, чи йти зараз без спочинку на Перекоп, чи ні. Шагин герай радив не зволікати, бо инакше дізнає ся ворог і приготуєть ся до оборони, а піти скоро на Перекоп та захопити його в ночі, несподівано. Козаки, що взагалі дуже нерадо йшли в той похід, крикнули, що дорога далека, а степ без води, треба відпочити — мала хвиля проволоки не зашкодить. Так і переночували, а на другий день 14 листопада рушили під Перекоп. Коло півночі були вже коло міста. Старший, здержавши військо, казав йти дальше табором, а сам з кільканацятьма козаками і Татарами пішов на звіді. Милю під містом помітили вони кільканацятьтисячне стадо Кантемира і оглянувши все, вернули до війська. Знов тихцем скликано раду — чи лишити стадо та йти на Перекоп, чи зайняти його. Шагин радив полишити стадо, а йти за Перекоп, до Бакчисараю — він знав, що коли козаки добудуть стада, то не схотять йти дальше а вернуть ся домів. Більшість козаків була знов противної думки і не хотіла тратити жадної нагоди нищення

ворога, як вони говорили. В дійсности жаль їм було випускати з рук добичу і заспокоївшись ще до того тим, що треба прецінь коний під піхоту, а те, що Бог призначить, все таки збуде ся, рішили забрати стадо. Війско стануло в чотирох відділах: три були козацькі і оден татарський. Досвіта рушило військо вперед тим скорше, що Татари вже пчули ворогів. Табор ішов по заду. Шагин герай від лівого, козаки від правого крида наступили і зайняли стадо в числі 5000 коней. При тій нагоді козаки знищили улуса, побили багато Татар і взяли велику добичу. Сам старший пішов з Шагином за тими Татарами, що ще встигли втечи з останками стада. Прийшло до битви, і Шагин герай здобув значну побіду.

Але тимчасом надоспів в Перекоп сам хан Джанибег герай зі своїм калгою Девлет герасем. Гарматні вистріли дали знати про небезпеку і Татари стали сходитись. Козаки зводили з ними герці і табором ідучи вперед станули під самим Перекопом. Знов скликано раду. Козаки в більшости добивались, щоби вертатись звідсіль на Запороже, а не йти в такім малім числі в ворожу землю, бо можна втратити і сю добичу, що вже є в руках та понести самим велику шкоду. Шагин герай засмутив ся дуже тою неохотою козаків і благав їх, аби не тревожили ся, а йшли дальше. Просив, почекати бодай одну ніч, заки він не одержить від своїх приятелів у Кримі звістки, чи можна тепер наступити чи ні. Дійсно, як довідав ся він пізнійше, в таборі ворожим панувала така тревога, що хан з калгою і Кантемиром хотіли вже утікати з Криму, наколиб козаки були не відступили.

Але козаки не дали себе намовити і кричали, щоб вертати до Дніпра. Недостача води і паші для коней особливо доскуляли. Шагин радив отже йти на Косарани — перекопське передмісте. Козаки не хотіли, але старший звелів і вони пішли приступом. Шагин герай вирвавши з рук хорунжого хоругов вдарив на Татар і загнав їх аж на перекопські вали. Але ті втікаючи встигли підпалити Косарани і козаки не доставши нічого мусіли без води і паші станути табором під валом. Шагин ще раз просив, щоб ішли за Перекоп, а тоді получать ся з ним Татари, але козаки на се не згодили ся і в ночи рушили назад на Запороже. Хан спостеріг се й вислав тимчасом частину війська в погоню за козаками, сам збираючи більші сили. Козаки відбивали ся відважно від татарської погоні 4 милі аж до Каланчака. Лиш деякі шкоди заподіяли їм яничари гарматами. В озерах Каланчака напоїли козаки свої коні й самі підкріпили

ся. Але не на довго, бо до схід сонця прибув хан з калгою і Кантемиром на чолі 10000-ної орди, яничар і гармат. Три рази наступали бисурмани зі всіх сторін, не даючи часу відпочити і справитись. Але нічого не вдіяли. Козаки злізли всі з коний і припустивши близько орду тим певніше влучними вистрілами нищили ворога. Погибло множество Татарви, між ними багато знатних мурзів. Кантемир розлютивсь і казав своїм яничарам злізти з коний і пішки битись. Сам в кіннотою напірав з заду, але козаки очунявши по першій нападі боронились іще відважнійше і побили багато яничар і Татар. З соромом мусів Кантемир відступити і лиш здалека стріляючи з гармат і янчарок проводив козаків до Кацкарів (?) о 10 миль від Перекопу. Козаки відпочивали день під Іслам Керманом і ділились добутими кіньми. Невтомний Шагин післав ще звідси 20 Татар під Перекоп — вони привели ще півтрета ста коней і 16 полонників. Звідси пішли козаки в гору Дніпром і переправившись знов біля камінного Затона, вернулись на Січ.

Так скінчивсь другий козацький похід у Крим властиво на нічім, завдяки партійній боротьбі межі козаками. Отже надії уряду не сповнились. Похід не тільки що не полагодив кримської справи під мысли уряду, але ще до того загострив відносини обох козацьких партій так, що вони просто змагали до домашньої усобиці.

На Запорожжя чекав кінця похода польський посол Луциньський, щоби чим скорше подати урядови автентичну звістку. Шагин герай не тратив ще надії, що ще може йому усміхнутись щасте і сподівався, що встигне ще раз здобути поміч польського уряду. Він вислав 20 листопада 1628 р. разом з Луциньським лист до Хмисецкого, де просив іще раз помочи і то ранною весною, заки зберуть ся вороги і зможуть наспіти турецькі кораблі¹⁾). Колиж Могамед гераєви удалось прихилити до себе орду малої Ногаї, Шагин вислав їх послів разом зі своїми до короля і в дуже покірнім листі просив дальшої підмоги заявляючи, що він і його нові союзники готові піддатись під зверхність короля²⁾).

Зайнялись справою Шагин герая дуже пильно також козаки. Вияснити ту щирість, не вважаючи на неохоту підчас другого похода можемо тільки якоюсь великою внутрішньою зміною.

¹⁾ Ukraine sprawy ст. 69.

²⁾ Ukraine sprawy ст. 71.

На таку зміну вказує нам посередно поступоване козаків з послами від малоногайської орди. Вони прибули на Запороже, коли козаки вернули в Криму (на певно по 20 листопада), а до 29 листопада уложили вже з ними козаки угоду на таких умовах, що обі сторони присягли себе обопільно непокоїти. Та подія вказувалаб на те, що вплив Грицька Чорного між зібраними на Запорожу козаками упав цілком. Бо така умова з чужестороннім народом була просто зламаним постанов куруківської комісії і Грицько ніколиб не дозволив не запитавшись перед тим уряду. Тимчасом скорість, з якою була уложена умова, заключений договір, виключає всяке порозумінє з урядом.

Невдовзі по такій неудачі своєї політики мусів Грицько відступити з реєстровими з Запорожа. Безпосереднім доказом того є обставина, що тут являє ся новий гетьман в особі Івана Михайловича Сулими, що пізнійше в 1635 році відіграв так визначну роль в козацькій історії.

Се перший осібний гетьман вибраний по куруківській комісії самими виписчиками. Від тепер іде їх кількох аж до переяславської угоди 1630 року. Від тепер виписчики консолідують ся під одним гетьманом і тим різче виступають против реєстрових і уряду.

Коли так уступивсь з Запорожа ненависний гетьман реєстрових, виписчики постановили зайняти ся на власну руку так популярною справою Шагин герая. Разом з ним сподівались вони може якої підмоги й від уряду вислали отже 28 грудня 1628 р. до короля трох послів: Захара Остеєцького, Григорія Маркевича і Кузьму Капусту. Своім звичасм просили вельмож польських, між ними і Христофора Радивиля, щоб заступив ся за ними¹⁾. Чи король звернув увагу на те посольство козаків та на попередній лист Шагин герая, треба дуже сумніватись. Дуже неправдоподібно, щоб уряд входив в якісь приязні переговори з бунтівниками. Брак в польських урядових актах звісток про се, що робили виписчики в 1629 році, сидьно затим промовляє. Король мабуть розчарувавсь до справи Шагин герая, бо вислав в зимі 1628 р. до Стамбулу свого посла Крушинського з запевненнями згоди²⁾.

1) Лист до него від Сулими в тій справі в Археографічних Сборнику т. VII, ст. 87.

2) Ukrainne sprawy ст. 75 і д.

Виписчики з'ігноровані урядом взялись не вважаючи на те дуже горячо до кримської справи. Але що не було між ними талановитого вождя і привідника, всі старання їх не довели до цілі. Бо коли настала весна 1629 року, козаки обернули свої сили не тільки на похід в Крим, але й на морські набіги.

Про морський похід подають нам наші жерела лиш дуже скупенькі звістки. Згадує про него літопись Величка при вчислюваню козацьких походів і додає, що козаки загнались аж під сам Стамбул, окурили його стіни мушкетним димом та великого страху нагнали на мешканців турецької столиці¹⁾. Тут очевидно побільшене, бо турецькі жерела, що дуже скрупулятно нотують козацькі набіги, які заганялись аж під Стамбул, нічого за се не згадують. Але що козаки були 1629 року в значній числі на морі, не підлягає жадному сумніву. В листах від султана і каймакама до польського короля і уряду²⁾ маємо виразну згадку, що козаки скористали в тім році з неприсутности на Чорнім морі турецького флота, що був висланий на Середземне море, і пограбили сильно береги Румилії і Анатолії³⁾. Туркам удалось ухопити козацьких язиків і вони питані мали заявити згідно, що пішли на море не зі свої волі, але з наказу польського уряду, що післав кілька чи кільканацять тисяч козаків в поміч Шагин геравви. З огляду на сю грізну небезпечність мусіла Порта вислати на Чорне море капудана пашу. Але той вснів захопити лиш кільканацять чайок⁴⁾.

Підчас коли звістку Величка про морський похід в 1629 р. потверджує крім згаданих турецьких листів, ще виразна згадка в переговорах уряду з козаками в 1630 році⁵⁾, то про їх третій похід у Крим в справі Шагин герая маємо лише дуже не певні звістки. Зі сторони польського уряду трудно їх сподіватись,

1) Літопись Величка видане арх. кон. т. II ст. 380.

2) *Ukrainne sprawy* ст. 73 і 76.

3) *Por. Collectanea* т. I ст. 188.

4) До сього мабуть треба прикласти звістку деяких турецьких жерел передану Гаммером о. с. III ст. 70, ніби Шагин герай сам повідомив капудана про 15 козацьких чайок, що стояли в Очаківським заліві і мали охоту йти на Анатолію. Капудан вислав 30 кораблів, що звели з козаками побідну битву. 400 їх дісталось в турецьку неволю. Ціла ся подія коли не видужка або жерела самого або реляції капудана, що може потай сприяв Шагинови, може належить лише до 1629 року а не до 1628, бо тоді відносини між Шагином і козаками не могли ще бути так нещирі.

5) *Куліш Матеріали* ст. I. 308, 317.

бо похід вчинили самі виписчики без згоди уряду. Протеж маємо лише в одній реляції Хмелецького при кінці коротеньку записку: Козаків на Запорожю зібрало ся мало не стільки або й більше як було під Хотином і вони 23 мая ведучи на кримський престол Шагин герая мали рушити з Запорожа¹⁾. Така звістка ще нічого б не казала нам, наколиб дата подана нею не згоджувалась як раз з датою, що її подають турецькі жерела яко дату якоїсь битви між Джанибегом та його приклонниками з одного і бунтівничими братами, що були спомгані козаками з другого боку. З тих звісток турецьких літописей і з листів султана і каймакама, взявши ще на увагу деякі звістки польських жерел поміщені під 1625 р., зможемо про сей третій похід дещо сказати²⁾.

Козаки рушили в дуже великим числі на Крим, ведучи туди Могамеда і Шагина. Вони здобули Перекоп і сусідні замки між ними місто Кара-Су та поспішили ся мабуть в глибину Крима. Тут заступили їм дорогу хан Джанибег герай, Кама Девлет і Кантомир зі своїми приклонниками. Прийшло до битви. З початку козаки були горою, мабуть сюди можна прикласти одну звістку в аналектах до розвідки Іодембіовського³⁾. Оден пійманий потурмак признавав що в тій війні колиб були козаки поспіли на воду (та була тільки на чверт милі від них), мала орда піддати ся. В ночі (було се в місяці шеввалі 1038 р. сей місяць починавсь тоді 24 червня 1629 р.) була в мусульманським таборі нарада, де було постановлено на другий день порішити битву атакою зі всіх боків. На другий день кинулись хан, калга, Кантомир і його свояки мурзи Сельман Шаг і Урак зі всіх боків на козаків. Але побіда була ще непевна, поки приклонні до тепер Шагинови Татари не перейшли на сторону Джанибега. Козаки вважаючи се за зраду Могамед герая убили його⁴⁾ та відбиваючись від

¹⁾ Ukraine sprawy ст. 87.

²⁾ Наима еффеиді у Сенковского Collectanea т. I ст. 184 — 188, нинішні турецькі жерела у Смирнова Крымское ханство ст. 497, листи турецькі в Ukrainn-их Spraw-ax ст. 73, 77, Piasecki Chronica gestorum in Europa ст. 455, Pamiętniki do panowania Zygmunta III etc. т. I ст. 124, Юзефович в Сборнику Лѣтописей ст. 115.

³⁾ I. c. ст. 26.

⁴⁾ Польські жерела кажуть, що вони пімстили ся за те, що він велів зрадою витяти оден козацький полк. Як се зрозуміти, не знаємо, але констатуємо тільки, що відносини між Могамедом і козаками були завжди нещирі, проте і підозріне могло з'явити ся дуже легко.

Татар вернули на Запороже. Причини неудачі сього походу треба по нашій думці шукати в тім, що з великої козацької армії дуже значне число брало участь в морських походах, а багато також волило грабувати по Кримі як битись з Джанибегом в інтересі Шагин герая. На основі тих здогадів ми припускаємо, що головне козацьке військо знов не було досить сильне, аби могло сповнити свою задачу.

Оттак то виписчики через свою легкодушність не доказали нічого, хоч багато їх зібралось. Коли і морський похід скінчив ся, увага виписчиків поневолі мусіла звернутись в сторону реєстрових і невдовзі усобиця перервана на час застаничними походами виписчиків на ново розгорілась.

Реєстрові зі своїм гетьманом Грицьком Чорним протягом цілого того часу без сумніву пильнували разом з Хмелецьким границь Річи посполитої від Татар. Обережність мусіла бути велика через напружені відносини між Польщею і турецьким урядом. Аккерманський паша дозволив в маю 1629 р. 4000-ній татарській ватазі піти грабіжним походом в польські землі. Хмелецький відпер їх зараз, мабуть навіть без участі козаків, що стояли кватирами дальше на схід ¹⁾).

Ще більшу обережність треба було мати на границі з огляду на листи, що надійшли з Стамбулу до короля, коли Порта довідалась про морські набіги козаків і про третій їх похід на Крим. Султан пригадував в докором про запевнення згоди зі сторони Польщі підчас недавнього посольства Крушиньського, та що він уповаючи на них вивів свій флот з Чорного моря. Лист остро дорікає за козацькі морські набіги і похід на Крим, підозриваючи, що причиною до того був польський уряд. Порта домагає ся, щоб Польща видала Шагин герая і покарала козаків та застерегає, аби не винувачено Турків, коли Кантемир або иньші пограничники, шукаючи Шагин-герая, зроблять шкоду в польських краях ²⁾).

Такий ультіматум, особливож кінцевий його уступ був занадто виразний, щоби його не зрозуміли в Польщі, тим більше що разом з тим Турки почали робити приготования на границі ³⁾). Хмелецький отже видаючи небезпеку хвилі, дуже пильно стеріг границі при участі реєстрових козаків.

¹⁾ Ukraine sprawy ст. 84 і д.

²⁾ Листи султана і кайшакама в початку місяця зиль-кадде 1038 р. 22 червня 1629 р. Ukraine sprawy ст. 71, 75.

³⁾ Collectanea I ст. 189.

Регстровці сповнювали свою службу Річи Посполитій дуже рівно і визначились дуже підчас татарського набігу, що в осени 1629 року знищив Червоноруські землі.

Хоч се властиво до нашої теми не дуже то належить, подамо тут опись тогдішньої польської кампанії проти Татар, головню з тої причини, що козаки становили тут, подібно як в кампанії 1626 р., більшість коронного війська та притім дуже визначили ся в битвах. Се остання подія в роках 1626 — 1630 козаки показують свою лояльність до уряду¹⁾.

Турки додержали своїх погроз. В серпні 1629 р. мабуть за їх наказом калга Девлет герай з синами Кантемира і багатьома иньшими визначними мурзами на чолі кількадесять тисячної орди рушив на українські землі. Татарва йшла зразу Чорним шляхом, але коли Хмелецький післав туди відділ війська та зібрав чим скорше регстрових козаків, війшли на шлях Кучманський, а потім пішли правим берегом Дністра на захід, щоби де здурити Хмелецького та напасти непомстережено на польські землі. Але Хмелецький йшов і собі рівнобіжно по лівім березі, а за ним поступали регстрові козаки в повнім числі зі своїм гетьманом, щоб спинити ворога, наколиб він по заду коронного війська хотів переправитись через ріку. Хмелецький получивсь з козаками під Білою і поминувши головного команданта, воеводу руських земель Любомірського в його укріпленім обозі пішов дальше на захід. В дорозі довідавсь, що Татари переправляють ся через Дністер під Колодрубкою і зараз же туди поспішив ся. Він хотів зараз ударити на Татар коло переправи, щоб їх розбити несподіваним нападом, але не мав відповідних сил а воевода руський зволікав і не прибував чи з ваздрости до Хмелецького чи з непорадности. Татари переправились отже без перешкоди і розпустили зараз загони. Чата Хмелецького зложена з жовнірів і козаків розбила оден поменчий загін, увільнила кількасот полонників і забрала кільканацять татарських „язиків“. Від них дізнавсь Хмелецький про місце головного коша, перейшов чим скорше Серет і станув з козаками під Ягольницею — милью чи навіть пів милі від коша. Зараз в вечера, коли коні відпочали, козаки хотіли ударити на кіш і розбити його. Теж саме було на думці і у Хмелецького, так щож —

¹⁾ Про той похід: Реляція Хмелецького. *Ukrainne sprawy* ст. 91 і д., лист його до Томи Замойського, *ibidem* ст. 90. Лист воеводи Любомірського *ibidem* ст. 87.. лист невідомої особи в Грабовського *Starożytności historyczne polskie* т. I ст. 240 і д.

воєвода остро наказав, щоби нічого важного не робити в його неприсутності. Воєвода надоспів 30 вересня, але калга довідавшись від утікачів з розбитого загону про щось підірпіле перевів кіш на пніше місце. Нагода пропала, вельможа попеув степовому лицареві побіду нездібностю чи злобою. Він був просто кудею у ноги Хмелецького, бо коли він знов підступив під кіш і передня його сторожа завівши боротьбу з Татарами так їх перестрашила, що три милі втікали в розсипку, воєвода знов не прийшов на час і нагода знов пропала. Татари довідались про нахід коронного і козацького війська, кинули худобу і вівці та ратуючи тільки лекший полон подались за Дністер. Козаки і Хмелецький дуже жалували втраченої через Любомирського побіди¹⁾. Пішов, що правда, сам Грицько Чорний зараз в погоню за Татарами, але не міг дігнати, помітив тільки як калга тікав скореенько до Дністра.

Хмелецький, що правда, не побив калги, але приневолив його відступити за Дністер і полишити свої загни на поталу долі. Головною задачею Хмелецького на тепер було знищене поодиноких татарських загонів по лівім березі Дністра.

Перший загін був розбитий заки ще калга перейшов через Дністер. 1 жовтня натрапила передня сторожа коронного війська, зложена в 1000 козаків і відділу жовнірів під командою Лаща, на сильний загін старшого Кантемирового сина. Межи Підгайцями і Доброводами, дві милі від Монастирищ прийшло до стрічі. Козаки перші кинулись на ворога, за ними жовніри, і син Кантемира розбитий стратив людей, полон і добичу та сам ледви втік. Ся побіда ігнала калгу ще скорше до Дністра, тим більше що кількасот козаків і кілька польських рот ішли за ним і рвучи зі всіх боків ніби потверждали його з догадки, що ціле коронне військо йде за ним. В перестрашу переправив ся він на правий беріг Дністра коло Стінки в місци дуже бережистім та не вигіднім. Та лише чотири дні позволив йому уважність Хмелецького побувати по сім боці Дністра. Вожд польський хотів і собі переправитись за калгою, але ротмістри військ воєводи, приданих Хмелецькому, на се не згодились. Пішов він проте на броди під Устем переймати загни. Тут розбив 4 жовтня загін другого Кантемирового сина — Мамбет султан бея. Його самого вняли в неволю жовніри і в суперечці, хто взяв, зару-

¹⁾ Любомирський подає, що Татари відступили наслідком оповістий козацьких полонників, що були взяті Татарами в полон задля своєї небережності. Се очевидно викрут.

бали. Під Устем лишивсь тепер воевода, а Хмелецький взявши 2000 козаків і свій відділ пішов шукати иньших загонів. В околицях Бурштина подибавав він великий 7000-чний загін, що йшов під проводом Саламет герая і иньших солтанів і мурзів з Белзької землі. Татари цілком нічого не сподівались. Аж тут в руки попав їм козак, що з коронного обозу за поживою зайшов до поблизького села. Положили його на муки і питали, чи нема в близькості війська. По геройськи видержав козак всі муки і сказав лише, що про жадне військо нічого не знає. Татари отже розложились безпечно під Конюшками на нічліг. Хмелецький довідався про се і перейшовши Липу під Бурштином, станув коло коша перед півночю. На такім становищі перечекав цілу ніч, щоб не наражатись на замішане в нічній битві, та щоб задля темноти не рубати полонників. Над раном, коли власне Татари готовились до відходу, вдарило на них військо християнське так несподівано і сильно, що багато Татар навіть на коні сісти не могли і навіть ті, що були готові, втекли без битви. Огорнула їх така тривога, що помилились дорогою і втікали селом. Але дуже скоро набили їх козаки і жовніри тільки, що всі улиці були завалені трупом. Тоді Татари метнулись в поле кидаючи всю добычу крім кращих женщин. Побідники нагнали їх одначе серед страшної різні на гори і злі переправи, де знов множество Татар погинуло. Три милі гонив Хмелецький зі своїми Татар, колиж побачив, що вже коні слабнуть, післав до воеводи, щоб заходив брід на Дністрі. Звістка прийшла в сам час і коли Татари засліплені страхом необережно надлетіли, кинулось військо воеводи на них і так розбило, що мало котрий втік. Утікачів били по лісах і багнах селяне. Військо християнське відбило у Татар всю добычу, 10000 полонників, між ними дуже багато гарних женщин, ввзяло 10000 коней і 1000 вязнів. Іслам герай, півнійший союзник Хмелецького попав також у неволю, його брат загинув. Усіх убитих в тій кампанії Татар рахують на 8000¹⁾.

По тій побіді, що звичайно носить назву битву під Бурштином, Хмелецький з козаками хотів побити ще оден загін Сельманшаг-мурзи. Але мурза встиг утечи втративши лиш до 2000 коней, бо довідався від татарського утікача про побіду Хмелецького. Сей не спочив і відділившись від війська воеводи руського йшов з козаками дальше вздовж Дністра пильнуючи, щоби ворог знов не вдер ся підступом в польські землі.

¹⁾ Jerlicz Latopisiec czyli kroniczka т. I. 36 і д.

Ся друга велика перемога Хмельницького над Татарами завершила його популярність в польсько-шляхотській Річці Посполитій. Сучасні шляхотські письменники говорять про нього з великим одушевленням, пишуть вірші в його честь, держать похвальні мови. Що частина цієї популярності перейшла також на козаків, нема сумніву. Найліпше переконують нас про це проповіді славного тоді проповідника Фабіана Бірковського¹⁾, де частенько згадується з прихильністю про хоробрих козаків. В польській суспільності не було ще тої ненависті до козаків, яку бачимо в пізніших часах, а по бурштинській битві мусілиб навіть вороги козаків признати, що вони стають Річці Посполитій в великій пригоді в обороні границь.

IV.

Осінь 1629 року почалась для гетьмана Грицька Чорного дуже щасливо: він нарешті міг виразно показати урядови свою лояльність і то так сьвітло. Як бачимо з цілої ролі, що була відіграна в історії тим гетьманом, був се чоловік не великих здібностей, але жадний пошестий і слави. Тепер заробивши не аби яку прихильність уряду, став Грицько Чорний на височині свого щастя.

Але те щасте не тревало довго і не могло бути постійне. Партийна боротьба між козаками була в повнім розгарі і лише тепер на час, як здавалось, притихла. Знамьому чому — виписчики були зайняті морським і кримським походом. Але по тих походах їх енергія мусіла собі найти якийсь відплив і найшла в дальшій веденю партийної боротьби. В ній роблять виписчики оден крок вперед, переходять від пасивної опозиції до оффензивної політики. Вони в кінци доводять до того, що уряд мусить проти них ще того самого року виступити оружно. Війна уряду з козаками в 1630 році була властиво війною з виписчиками. Та партийна боротьба була одначе тільки одною з причин оружного виступу уряду в 1630 році. По при неї були ще иньші, навіть важнійші, але вона була найвиразнійшою, про те на перший погляд здає ся і найважнійшою.

Щобисьмо могли оцінити як треба всі причини козацько-польської війни 1630 року, мусимо собі добре переглянути всі

¹⁾ пр. Nagrobek JWP. JMCI Pana Stefana Chmieleckiego wojewody kijewskiego. Ukraine sprawu додаток ст. 108.

суспільно-політичні й релігійно-національні відносини, в яких жили і в які мішались козаки.

По нашій думці остаточної причини тої війни, як і всіх інших козацько-польських війн треба шукати дуже глибоко: в самім суспільнім становищі козаків. Воно було цілком аномральне. Козаки хотіли вийти яко новий стан межи стани Річи посполитої і домагались привілеїв майже шляхотських, права володіня землею, власної юрисдикції і т. и. Уряд надавши їм деякі привілеї, хотів обмежити їх завсіди лише що до реєстрових. Але тих було дуже мало в порівнянню з числом всіх тих, що козакували не належачи до реєстра, — а їх з року на рік прибувало що раз то більше, особливо в пограничних частинах України, де витворилась самовільна козацька колонізація, незалежна від шляхотської, ба навіть їй ворожа. Вона держалась головно збігцями з панських маєтностей, що самовільно осідаючи на пограничу звались козаками і не хотіли повнити жадних повинностей, коли уряд з поступом колонізації і до них заглянув. Вони заслонювались тоді козацькою юрисдикцією. З того виходили, розумієть ся, безчисленні конфлікти з урядом. Та не тільки на межах панували такі аномральні відносини. В місцевостях давно вже заселених, особливо в українських містах зростало з року на рік число „непослушних“ до того степеня, що в деяких містах більше було „нумерів“ козацьких як властивих міщанських. І така „непослушність“ сильно утруднювала всяку адміністрацію та була вічно солею в оці у польського уряду, бо щоб такі ненормальні відносини усунути і завести порядок, бракувало урядови сил і законних способів. Дуже справедливо виражає ся сучасний польський історик Яблоновський¹⁾, щоб з козаками зробити порядок, треба би було найперше завести порядок в самій Річи посполитій шляхотській.

Позіставали тільки насильні способи — останньою з таких оружних маніфестацій уряду була куруківська комісія. Але, як вже деінде сказалисьмо, вона мала дуже малий вплив навіть на зверхні справи козаків, щож доперва на суспільне їх становище! Богато там говорено про такі справи, але нічого не зроблено. В переговорах 1630 року не чуємо про сї суспільні справи нічого, бо тоді були річи, що ближше інтересували уряд, а пізнійші обставини показують, що ті аномральні суспільні відносини не змінились.

¹⁾ Źródła dziejowe т. XXII., 463.

Окрім тої найголовнішої суспільної причини та крім партійної уособиці між козаками спонукала уряд до війни 1630 р ще одна зверхня причина, а то морський похід козаків виписчиків 1629 р., з причини котрого Порта зайняла дуже грізне становище супроти Польщі 1630 р. За похід у Крим не міг уряд робити закидів козакам, бо мав сам в тій справі нечисте сумління, але в глибині душі мусів він ховати образу, що виписчики анівечили своїм непослухом всі надії, які покладав уряд на другий похід у Крим. От і всі дальші причини війни 1630 року. Але між тими дальшими і безпосередніми стоїть одна причина, котру не знати, де властиво зачислити. Се релігійна справа. Займемось нею зараз і лише той момент, що належить вже до безпосередніх причин, обговоримо пізніше.

Давніші козацькі історики вважають релігійну справу найголовнішою причиною війни 1630 року. Костомарів надає її також дуже велике значінє. Але доказати того виразно було цілком неможливо, головню задля браку певних жерел. Та обставина разом з особистими односторонніми переконаннями спонукала потім Куліша до цілком супротивної теорії. Він, як загально звісно, відкидає всяку участь козаків в релігійних справах, а як коли й була вона, то поясняє її чужим впливом.

Але й на те годї згодитись, коли приглянемоє сучасним жередам і подивимоє на козаків зі справедливішого становища, ніж Куліш. Передовсім обставина, що козаки займали ся релігійними справами не має в собі нічого так дивного, як здавалось Кулішеви. Козаки суспільно і культурно стояли в тім часі найближше ще до міщанства, бо і мешкали головню по містах. Міщанство-ж, як знаємо, брало тоді визначну участь в релігійних справах православної церкви. Не дивота отже, що й козаки тою справою займались, тим більше що гетьман Сагайдачний просто завів їх на ту дорогу.

Але маємо і безпосередні докази, що козаки межі 1625—1630 роком займались справами православної віри. Деякі з них навів Куліш, але його аргументація проти них була того рода, що не варто й оглядатись на ню¹⁾.

Дорошенко наставлений гетьманом силою куруківського договора, йшов ві всім за політикою Сагайдачного. І на поли релігійнім видимо се виразно. Між козацькими жаданнями в польсьстві, на сойм 1626 року стоїть на першим місци: „usproko-

¹⁾ Українські козаки и пань I. с. V. 198.

jenie religiey greckiey“¹⁾. Знов другий раз у 1627 році уоминався Дорошенко за права гречеської віри²⁾.

Посередними доказами участі козаків у релігійних справах служить згаданий висше вислів Бетлена Іабора про козаків та сама обставина, що недавно відновлена єрархія православна удержалась на Україні тільки опираючись на козаках.

Але й по смерті Дорошенка не покинули козаки оборони православної віри — доказ, що релігійна політика козаків не опиралась на одиницях: вони іменно зайняли дуже визначне становище підчас переговорів, які в кінці двадцятих років були розпочаті королеж для згоди уніятів і неуніятів.

Перший раз сильніше виступили козаки на київськiм соборі в серпни 1628 р., що був скликаний в справі переходу на унію Мелетия Смотрицького, і постановили вбити його, коли собор докаже йому, що він перейшов на унію. Вони погрожувались день перед собором Смотрицькому і його слугам заповідали, що „завтра не оден напе ся Славути“³⁾. До самого Смотрицького прийшов тоді київський козак Соленик в товаристві другого козака і мав до него проповідь по козацьки довгу. На закінчене сказав: „Ми ту сьвятиню набули нашою кровю і будемо її печатати кровю, не тільки нашою, але й тих, що її будуть зневажати і від неї відступати“⁴⁾. На другий день, коли владики для тайної наради, казав всім вийти з церкви, козаки не хотіли уступитись і коли в кінці на просьби Борецького вийшли, стали перед церквою і відгрожувались сильно. Соленик кричав: Набіса вашій матери; махлюйте, махлюйте, дістанеть ся тут і Павлу і Савлу і т. и.⁴⁾. Потім ще писар козацький мав довгу промову до Смотрицького⁵⁾.

Другий раз виступили козаки дуже діяльно на київськiм соборі 1629 року. Він був скликаний за наказом короля, аби православні нарадились, як їм довести до згоди з уніятами, що мала бути переведена тогож року в жовтни на спільнім соборі ві Львові.

Православні не вірили уніятам, вважаючи сєй собор якоюсь западнею на їх віру. Митрополит Борецький звернувся, як

¹⁾ Археографический Сборникъ т. III. ст. 84.

²⁾ Акты московскаго государства т. I. ст. 216.

³⁾ Протестация Смотрицького в Аналктах до книги С. Голубева: Киевскій митрополитъ Петръ Могила и его сподвижники ст. 330.

⁴⁾ Ibidem ст. 333.

⁵⁾ Ibidem ст. 337.

звучайно се робив, в небезпеці до козаків. Він післав козакам копію королівського універсала і лист, де сповіщав їх про все¹⁾. Але се характерне і як побачим, важне, що не післав він сего листу до Грицька Чорного та ресетрових козаків, а до виписчиків, що стояли тоді на Запорожю. Гетьманом у них був в тім часі якийсь Леон Іванович. Він вислав зараз до Київа двох послів Андрея Лагоду і Сопрона Сосимновича з листом до митрополита, де козаки висловляють свої чувства зглядом віри. „Живучи православними вірі своїй, в котрій ми народили ся, для взятя певної відомости, що там діє ся, висидасмо двох наших товаришів і пильно просимо, щобосьмо мали через них про все відомість, колиб що противного стало ся, абисьмо могли завчасу постаратись, щоб противник не одержав потіхи. Бо то є повинність наша і кожного християнина за віру умерти“. Ті слова листу (датованого з Осьмянівки за Порогами 25 червня 1629 р.) самі дуже багато значать, але ще більше доказали козаки ділом. Вони то осягнули своїм рішучим поступованем, що київський собор, хоч під егідою уряду, до нічого не довів.

Офіціальні козацькі висланці, а з ними мабуть иньші козаки, присутні тоді в Київі, взяли дуже діяльну участь в нарадах собора, чинячи крайню ліву опозиційну між православними. Боячись хитростей з католицького боку, частина православних була взагалі противна соборови і жадала від митрополита, щоб він підписав відповідний протест. Коли митрополит не хотів на се згодитись, козаки підняли крик. Князь Заславський, що був разом з Кисілем королівським відпоручником на сей собор, в імени короля наказав непрошеним учасникам, себ то козакам вийти. Але вони не хотіли і зібрані мусіли розійти ся. На другий день козаки так само спинили наради собора криками і погрозами. Петро Могила, тоді архимандрит печерський, мав аж плакати від тих козацьких криків. Козаки грозили духовним смертию, коли ті будуть дальше брали участь в нарадах собора. Через те зібрані мусіли розійтись, представивши всю річ Заславському, аби їх виправдав перед королем²⁾.

Така подія як розбите київського собора 1629 р. була, якби не брати її, значна і без сумніву розсердила короля. Колиб таких подій було більше, то по довшім часі вони самі моглиб викли-

¹⁾ Голубевъ Кіевскій митрополитъ Петръ Могила т. I ст. 370.

²⁾ Аналкти у Голубева о. с. ст. Петрушевич Сводная гал. рус. лѣтопись ст. 291.

кати якийсь енергійний виступ уряду. Але всі ті козацькі старання, що від 1626 р. в тім напрямі були вчинені, разом не могли до нічого довести, тим більше що король вже був старий, а в більшій часті тільки його такі справи більше інтересували. Справа релігійна відграла важну ролю тільки між непосредними причинами війни 1630 р.

З представленої нами ситуації, яка була на Україні перед повстанням 1630 року бачимо, що на війну не дуже заносилось. Уряд був незадоволений нахальством виписчиків і подвійно відчував аномальне становище козаків, він гнівавсь за морський набіг, а міг гніватись за замішанє в справі релігійні, але не знати, чи привело б се його до оружного виступу. Але прийшли, як згадалисьмо, иньші непосредні причини, і вони то скоро довели до війни.

Виписчики, вернувши в літі 1626 р. з морського і кримського походу, вибрали собі спершу гетьманом згаданого вище Леона Івановича¹⁾, а потім (може через надто велику поміркованість сього Леона) Тараса Федоровича, прозваного — мабуть апокрифічно Трясилою. Був се, як бачимо з його діяльности, крайній противник льяольної партії між козаками і польського уряду.

Тарас розпочав зараз боротьбу з Грицьком, але з початку тільки дипломатичну. В осени 1629 р. видав він універсал, де признавав лише себе законним козацьким гетьманом і заборонив слухати Грицька, бо він не був вибраний козацьким обичаєм вільними голосами при арматі²⁾. Грицько не мав, як знаємо, популярности у козаків за своєю задалеко посуненою, односторонню льяольністю до польського уряду. Другий похід на Крим показав нам, що навіть між реєстровими не всі йому сприяли. Він сам ще погіршив свою злу славу у козаків тим, що був досить індиферентним для справ православної віри. Бачимо се хоч би з того, що Борецький удаєся в справі київського собору 1629 р. не до нього, а до виписчиків. Через се легко було Тарасови і виписчикам розпустити вість, що Грицько прихильний до унії.

Одначе реєстровий гетьман, чуючи себе безпечним під опікою уряду, не думав уступити і на універсали Тараса відповідав

¹⁾ Чи не був се Левко Бут з Канева, що між старшинами виписчиків займає перше місце в переяславській умові? Куліш, Матеріали т. I ст. 309.

²⁾ Реляція Ковецького — Костомарів, Богданъ Хмельницькій т. I ст. 87.

універсалами, обіцяючи амністію, коли бунтівники йому покораються. Така дипломатична боротьба тривала пів року: від осені 1629 до кінця зими 1629—30, без жадних виднійших наслідків, хіба що популярність Грицька що раз то меншала. Але тимчасом лучилися на Україні дуже важні події.

В другій половині 1629 року скінчила ся війна шведсько-польська згодою. Ся згода в двох причин була важна для козаків. Передовсім ті виписчически, що були в службі уряду підчас війни, тепер були відпущені домів, а вернувши на Україну взяли без сумніву визначну участь в боротьбі партій.

Більше значінє мала друга обставина. Коронне військо, що до тепер боролось в Прусії, пішло тепер на полудневі погранича Польщі, бо тут вічно гровили набіги Татар, а напружені відносини в Турцією гровили що хвиля війною. Гетьман Конєцьпольський завів коронне військо на Україну і там розложив його вздовж границі по кватирах дуже віддалених від себе. Він бояв ся, щоб незаплачене військо не розпочало якої конфедерації¹⁾. Почали ся події звичайні підчас жовнірських постоїв в тодішніх часах — контрибуції, грабежі, убийства і иньші неприявки. Таке діялось всюди в цілій Европі в тих часах, але особливо незносно було для непризвичасних до того Українців, особливо для козаків, що мешкали з родинами яко „непослушні“ по українних містах і селах.

Разом з військом прибув на Україну і його лаврами вкритий вожд — гетьман Конєцьпольський. Дотеперішній репрезентант уряду на Україні славний Хмелецький, що за свої заслуги зістав власне воеводою київським, помер в початках року 1630. І се було нещастє для козаків. Замість прихильного їм Хмелецького, що умів удержати згоду між урядом та козаками і порядок між жовнірами, що був репрезентантом спокійного і приязного козакам напрямю в політиці уряду, стає на Україні гетьман Конєцьпольський, репрезентант цілком противного напрямю в політиці уряду — напрямю репресийного.

Ті обставини зміцнили дуже сили і значінє уряду на Україні. Що за тим пішло, легко догадати ся. Льоаяльна партія між козаками почала підносити голову. Гетьман Грицько набрав відваги і постановив зробити рішучий крок, щоб позбути ся з реєстра своїх ворогів і взагалі в заплутаних відносинах між козаками завести порядок.

¹⁾ Pamiętniki do panowania Zygmunta III etc. I str. 154.

Для того порозумівся він з коронним гетьманом, що без сумніву також мав ті самі наміри і хто знає чи не сам перший запропонував таку річ Грицькови. Досить, що в зимі в лютім 1630 р. була в Києві якась комісія і на то з'їхались всі полковники, сотняки, атамани, а мабуть також всі реєстровники. Оди́нике жерело, що згадує про сю подію¹⁾ цілком нам сеї справи не вяснює. Те тільки можемо на певно сказати, що не була се комісія в роді куруківської комісії — велика соймовая комісія, але споряджена гетьманом для виплати козакам платні та впорядкованя при тім їх відносин.

Комісія дуже остро взяла ся до річи. Тих з межі реєстрових козаків, що були Грицькови непослушні і мабуть втікли вже були до Тараса на Запороже, вона виключила з реєстра і на їх місце вписала иньших, може тих виписчиків, що були на війні пруській²⁾.

Той енергічний крок не втихомирив одначе виписчиків і взагалі противників уряду і льояльної політики — противно вони були тепер доведені до остаточности. Треба було лише одної іскорки, щоб нагромаджений наслідком партійної боротьби і жовнірського постою на Україні пальний матеріал спалахнув ясним полум'єм бунта.

В тій рішучій хвили зродила ся нагло на Україні дивна чутка, що гетьман Конєцпольский і коронне військо прибули на Україну, щоб завести тут віру римську та викорінити православну. Поговорка розширювалась дуже скоро і прибрала вкінці такий вид, що коронне військо буде витинати всіх людей руської віри аж до границь Москви³⁾.

Звідки взяла ся ся чутка, трудно на певно сказати, хоч жерела, сепціально польські говорять про се виразно. В польських жерелах⁴⁾ знаходимо виразну звістку, що розширив її тодішній архимандрит печерський, себ то Петро Могила. Але се дуже неправдоподібне, бо Могила, сам будучи з роду і переконань ари-

¹⁾ Документ Гришка з 28 лютого 1630, що наказує козакам черкаським нарушати тамошні посілости Печерського монастиря. Поданий він в додатку до статі Каманіна: Къ вопросу о козацествѣ до Богдана Хмельницкаго, Чтенія въ Историч. Общ. Нест. лѣт. VIII кн. приложения ст. 5.

²⁾ Завважати треба, що і Львівська літопись знає про сей факт, розуміючи його одначе яко злий поділ грошей л. с. ст. 268.

³⁾ Львовская літопись л. с. ст. 268. Pamiętniki do panowania Zygmunta III etc. т. I ст. 154. Piasecki Chronica ст. 419.

⁴⁾ Pamiętniki do panowania Zygmunta III і Хроніка Пясецького.

стократно, не міг підіймати такими дивовижними видумками поспільство против шляхотського уряду. Більше правдоподібно походить вона від Борецького, бо львівська літопись лучить імя митрополита з оповіданем про сю поголоску. По її словам жовніри перші розповіли митрополитови про буцім-то наміри подьського війська і гетьмана. В кождім разі можемо напевне сказати, що та поголоска походила від православного духовенства¹⁾.

Ся поголоска мала, без огляду на свою правдивість, ба навіть правдоподібність, велике значінє. Кілька убіств в Києві та між иньшими убіство слуги митрополита здавалось потверджали ту поголоску.

Ту хвилю, коли обуренє і перестрах серед народа України досягли своєї кульмінаційної точки, використали виписчики. В початках весни 1630 року рушив Тарас з військом з Запорожа на Україну. Почалась війна.

Виписчики хотіли передовеїм рішити партійну боротьбу. Вони звернули ся проте наперед против Грицька і реєстрових. Тарас взяв свого соперника підступом. Виписчики обіцяли, що привезуть гармату і покорять ся і коли Грицько завірив їм та нічого не стеріг ся, схопили його і привезли до свого табору. Тут його засудили на смерть, закидаючи що перейшов на унію і разом з Ляхами змовив ся на погибель благочестивої віри і козацького імени. Йому відтяли спершу руки, потім голову.

Смерть Грицька сильно вплинула на реєстрових — його приклонників. Вони зразу розбіглись, але потім зібрали ся знов і пішли до коронного війська. Друга частина реєстрових і то більша пристала до виписчиків, що прихилили їх для своєї справи тою поголоскою про ломанє православної віри урядом. Богатьох примусили навіть силоміць до сполученя з ними.

Ті перші успіхи осмілили Тараса до того степеня, що він видав універсал, де позволяв кождому хто схоче йти в козаки і кликав усіх до повстання проти уряду²⁾.

¹⁾ Теория Куліша -- Отпаденіє etc. т. I ст. 160 і д., Матеріали — вступ до звісток Гладкого т. I ст. 311, Українські козаки ст. 662 так дивовижна і неможлива, що не варта навіть критики. Він думає, що козаки вертаючись до Прусії через Білу Русь наслухали ся там жалоб православних про уніятські гнобленя і тепер настрашили на Україні тутешне поспільство і вічно тревожне духовенство. Тій теорії вирвано противлять ся жереда, крім того цілком неможливе, щоб козаки уживали таких штучок. Таку міг би видумати один чоловік, але від загалу ніколи щось подібне не може вийти.

²⁾ Рел. Конецпольського, Костомаровъ о. і. I ст. 88.

Такого зазиву послухало, розуміє ся, дуже багато людей і військо виписчиків численно дуже побільшило ся. Тепер Тарас звернув ся до другої пекучої справи — увільнити Україну від жовнірських постоїв. Як знаємо з реляції Конєцпольского, Тарас післав наперед до польських полковників жаданє, щоб вони полишили свої кватири і взагалі не займали їх на схід від Білої Церкви. Коли польські полковники відписали, що будуть там стояти, де їм гетьман казав, кинулись козаки на польські хоругви, що стояли коло Корсуня. Заставши їх несподівано в части побили, в части порозганяли жовнірів і пограбували їх табори. Найбільше потерпіли хоругви: Ласка, Лянцкороньского і Слядковського. За прикладом головного війська ішов всюди народ і побивав або прогоняв жовнірські залоги в околиці¹⁾. 4 цвітня 1630 козаки вдерли ся до міста Корсуня і пограбили шляхоцькі дома²⁾.

Ті перші побіди над польськими військами піднесли ще висше відвагу у козаків. Тарас навіть вислав до Бару до Конєцпольского послів і жадав, щоб уряд зніс постанови куруківської комісії і видав приклонників Грицька яко утікачів з під військового суда, що справедливо засудив бувшого гетьмана на смерть за зраду. Так бодай доносить в своїй реляції гетьман Конєцпольский.

Він опинив ся тепер в досить труднім і небезпечнім становищу. Не було сумніву, що війну почати конче потрібно. Одначе військо коронне було ще порозсипуване по кватирах або й розігнане козаками, а від українських панів не міг він сподівати ся скорої помочи. Одначе Конєцпольский не втратив відваги і енергії. Вже 7 цвітня 1630 видав він універсал до панів і шляхти сусідних воєводств³⁾, повідомляючи про козацьке повстанє і заохочуючи, щоб прибували до королівського війська „той пожар кровю хлоства гасити“.

Не довго потім 16 цвітня 1630 року гетьман Конєцпольский рушив з Бару в напрямі до Києва⁴⁾. Похід відбувався дуже поволи, бо гетьман хотів по дорозі постягати до себе порозквартировані по Україні жовнірські хоругви і відділи

1) Pam. do pan. Zygmunta III т. I ст. 154.

2) Див. документ в Архиві ЮЗ. Россіи ч. III т. I ст. 312 і д.

3) Архивъ ЮЗ. Россіи ч. III т. I ст. 294 і д.

4) Подає нам про се звістку універсал ротмістра Заленского, що взявав до купи ланову волинську піхоту. Архивъ ЮЗ. Россіи ч. III т. I. ст 299.

українських панів. Мабуть щоб позбирати недобитків та дати яку таку убезпеку zagrożеним шляхотським дворам, післяв гетьман Конецпольський в передній сторожи славного шляхотського грабіжника, коронного стражника Самійла Лаща.

Львівська літопись оповідає тут ось що: Пан Лащ, ідучи до Київа, на сам Великдень витяв в пень мешканців місточка Лисянки мужчин, жінок і дітей, що були в церкві, і попа разом з ними. А потім по дорозі убивав кожного невинного, коли тільки був Русином.

Півнійша українська історіографія надала тій події велике значінє і зробила з неї одну підстав до нападок на порядки Польщі. Куліш, хоч стоїть на становищи цілком противнім, признає також, що така подія дуже некористно свідчилаб про польсько-шляхотську суспільність, котру прецінь Куліш вважає одиноким культурним елементом України. Через те Куліш вважає ціле оповіданє про різню в Лисянці за козацьку видумку, щоб тим лекше було їм підняти українське поспільство проти панів¹⁾.

По нашій думці та подія не варта того, щоб над нею застановляти ся. Такі річи діялись в тім часі всюди підчас воєн. Трицятьлітня війна подає нам дуже багато прикладів такої жестокости жовнірів. Знаючи се, легко нам витолкувати цілу справу. Людність Лисянки, мабуть, як і в иньших місточках, значною частию козацька, пробувала і собі знищити відділ Лаща, як се тоді роблено й деінде по Україні. Може бути навіть, що зайшла тут яка менча суперечка за квартиру, харч або що иньше. Жовніри заплатились своїм звичаєм люто, але поголовне виріванє мешканців треба мабуть вважати байкою.

Такі жовнірські над'ужитя діялись тоді по всій Україні. І так знаємо, що по закінченю війни 1630 р. козаки післали до короля на скаргу, що гетьман Конецпольський богато їх міст повоював, попалив, жінок і дітей козацьких поубивав²⁾. Які се були місцевости, не знаємо, чуємо ще тільки, що жовніри вирівали мешканців Димира³⁾.

Передня сторожа коронного війська під проводом Лаща перейшла без перешкоди правобічну Україну і прибула до Київа. Але тут зачало бути невдовві небезпечно, бо козаки зібравшись перейшли Дніпро і стали табором в Переяславі недалеко Київа.

1) Отпаденіє Малороссіи отъ Польши т. I. ст. 162. Украинскіе казаки ст. IV. 667.

2) Куліш — Матеріялы т. I. ст. 317.

3) Львівська літопись I. с. ст. 270.

Лац зібравши ще коло себе тих реєстрових козаків, що лишилися вірними польському урядови, пішов до пана Потоцького, що зі своїм відділом наближавсь до Київа.

Нарешті в маю 1630 р. прибув до Київа сам гетьман Конєцпольський¹⁾. В Київі Домінікани посвятили йому шаблю²⁾, а уніяти мали йому тоді дати гроші зібрані ніби то на школи, аби їх ужив на воєнні цілі. Розумієся, се останнє тільки видумка православних.

Під Київом переправивсь гетьман Конєцпольський на лівий бік Дніпра. Козаки не пішли цілим військом йому на зустріч, щоб боронити переправи, а лишилися спокійно в Переяславі. Лиш оден малий козацький відділ³⁾ непокоїть польське військо при переправі, а коли гетьман під ескортою німецької піхоти переправивсь перший на лівий бік, козаки напали на Німців, підняли їх капітана і мало самого гетьмана в руки не дістали, так що він мусів чим скорше втікати до Київа. Пізнійше переправа повелась, але польське військо, перейшовши Дніпро, мусіло зараз за рікою окопатись, сподіваючись козацького нападу⁴⁾.

Гетьман Конєцпольський прийшов вкінці під Переяслав і став табором під містом, де було козацьке військо. Воно далеко переходило своїм числом коронне військо, бо число його, як подає Путивлець Гладкий⁵⁾, виносило 37000⁶⁾, підчас коли польське військо той сам очевидець рахує на 8000. Тим цифрам, правда, не можна дуже вірити, але те в кождім разі певне, що Конєцпольський занадто вірив собі і занадто малим військом сподівався приборкати козаків.

З початку велось гетьманови коронному досить добре. Так бодай він сам заявляє в своїм універсалі з 18 мая⁷⁾. Одначе козаки—каже він дальше—не вважаючи на багато неудач „опамятатись не хочуть“. Проте коронний гетьман наказує всім жовнірським

1) Свій повільний похід виправдує він недостатчею підвод.

2) Львівська літопись ст. 273; не в се нічого дивного так само Іванови Казимірови прислав папа меч на війну з козаками.

3) Львівська літопись I. с. ст. 269 каже, що було в нїм тільки 100 людей „шпиговъ“.

4) Звістку, але тільки про окоп, подає Львівська літопись I. с. ст. 271.

5) Кулш Матеріали т. I. ст. 317.

6) Соловьевъ Исторія Россіи т. X. с. 1480. через помилку мабуть подає 7000.

7) Архивъ Юз. Россіи т. III т. I ст. 309.

відділам і просить панів, аби чим скорше прибували до него. Доперва тоді „rzetelnie się to swawoleństwo uskromi“.

Вже той тон універсала вказує, що гетьманови не дуже то вельо в боротьбі з козаками. Тай не могло бути инакше. В році 1625 і коронного війська було два а може і три більше як в 1630 р., а козаків знов менче. Коли тоді побіда над козаками була трудна, о скількож труднійше було тепер.

Почались проте для коронного війська неудачі. Жерела передали нам опис тільки одної, але згадують виразно, що вона була лиш одною і останньою в межі богатых. Що гетьманови Конєцпольському не вельо дійсно в тій війні, маємо багато доказів. 1) Конєцпольский в своїй реляції представивши широко причини війни і її початок, збуває самі боротьби під Переяславом лиш кількома словами про кількотижневі безперестанні битви 2) Жерела польські¹⁾ виразно подають, що Конєцпольский штурмуючи до козаків втратив більше людий, ніж у пруській війні, бо шляхти і товариства убито 300, а найліпших коней без числа вистріляли козаки 3) Путивлець Гладкий виразно розказує, що козаки побивали коронне військо ві всіх боях²⁾, можем отже супроти Куліша признати дянку певність і Львівській літописи, що описує ті події докладно. І не тільки сама опис битв під Переяславом доказує неудачі гетьмана Конєцпольського—вказують на них дуже виразно пізнійші напади козаків на поодинокі польські відділи, що спішили на поміч до головного табору.

Головна й остання битва була в суботу³⁾ мабуть 1. лат. червня 1630 р. — Львівська літопись⁴⁾ описує її так:

Козаки через слабість польського війська часто виходили собі із Переяслава за харчем, на звіді або щоб не допустити до головного війська помічних відділів. Так і тепер виїшов з козацького табору відділ зложений з 500 люда. Постеріг се Лащ і пустивсь за ними в погоню, але не могучи розбити, дав знати гетьманови Конєцпольському. Сей взяв 2000-ний відділ жовнірів і пішов з Лащом за козаками. Тамтих вже не застав,

¹⁾ Pamiętniki do Panowania Zygmunta III т. I ст. 154, Пясецкий о с. ст. 419.

²⁾ Куліш, Матеріали т. I ст. 316.

³⁾ Кониський в Исторії Русов зводить її мабуть на підставі якоїсь пізнійшої комбінації на день Божого Тіла, що припадало в тім році на 30 мая.

⁴⁾ I. с. ст. 269 і д.

але натомість інших кількесот, що йшли тамтим в поміч. Козаки заперлися в якійсь шопі і боронились тут проти переважної сили, аж доки всі не полягли. Лиш оден сотник зранений діставсь в руки гетьмана Конецпольского.

Коли так в польськїм таборі не було вожда, перебігло до козаків двох гайдуків і вони дали знати про се в козацькїм таборі. Користаючи з нагоди, козаки кинулись приступом на польськїй табор, де в заступстві гетьмана обняв привід пан Потоцькїй, вдерлись тудя і почали завзяту битву. До 2000 люда впало з обох сторін. Гетьман Конецпольскїй, зачувши битву, прибув своїм на поміч, але козаки не уступали. Битва тревала шість годин і скінчилась неудачею коронного гетьмана. Львівська літопись каже, що яки не перешкодив дуже великїй дощ, то козаки не випустилиб ані ноги з польського війська. Тут очевидне велике побільшенє, але неудача коронного війська не підлягає сумнїву. Доказує се обставина, що козаки здобули тоді в польськїм обові гармати (3 більші а 2 гаківниці) і завели їх до свого обову. Доносить про се крім Львівської літописи і Путивлець Гладкїй.

Найлїпшиї же доказ неудачі коронного війська дають пізнїйші военні вчинки козаків. Вони були можливі тїльки тоді, коли приймем, що козаки по тїй битві зі своєї сторони облягли польське військо в його обові.

Головною цілю козаків було тепер не допустити до коронного гетьмана підмоги. Козаки висидали ще перед побїдою значні відділи, що знищили польськї хоругви в Копачеві, Димері і Білгородці. Тепер по побіді взялись вони до того ще більш енергїчно. Зараз на другий день по останній битві себто 2 червня значний козацькїй відділ прибув під Київ і в згаданім першїм окопі гетьмана Конецпольского за Дніпром розбив „золоту роту“ пана Ліщинського, що стояла там, і транспорт поживи, що везло 20 київських купців до польського табора. Козаки напавши досєвїта всіх вирубали в пень¹⁾). Потім переправились через Дніпро коло Києва, розбили жовнїрську роту, що стояла на передмістї, вдерлись до монастирїв, вишукували похованих там панїв та убивали. На другий день попалили вони в Київї 50 байдаків, поромїв і безчисленне число човнів, щоб жадна підмога не могла перевезти ся через Дніпро до гетьмана. Козаки поводили ся в Київї як у здобутім містї, черці в монастирях, а навіть сам архимандрит Могила були в великїм страху.

¹⁾ Львівська літопись I. с. ст. 271.

Нарешті козаки відійшли знищивши дніпровські перевози, але страх черців не зменшився: прибула німецька піхота під командою капітанів Бутлера і Жолтовеского і хотіла під вечір вдертись до Печерського монастиря. На гук звонів вернулися ще козаки і відперли Німців, але на другий день вони знов підступили, почали знов штурм, а навіть стріляли з гармат до монастиря. Осели довкола були сплюндровані, однак монастир сам спасся від грабованя майже чудом, так що монах Кальнофойський¹⁾ виставляє се як чудесну оборону Пресвятої Діви. Кудліш²⁾ думає, що заступились сховані в монастири шляхтичі.

Також Межигірській монастир був в великій небезпеці але монахи порадили собі мабуть підкупством.

Битви в Києві і його околицях тревали коло тижня, але німецьким військам годі було вже переправитись на другу сторону Дніпра до гетьмана, бо всі перевози були знищені. Один відділ коронного війська, що був в иньшій місци переправився на ліву сторону Дніпра, козаки коло Борисполя так знищили, що з 1500 мало лишити ся лиш 25 люда³⁾.

Супроти сих удачних козацьких операцій найшов ся гетьман Конецпольський в дуже прикрім становищі. Сподівані помічні відділи не прийшли, страти були величезні, поживи не було, бо козаки перехоплювали всі транспорти, навіть комунікація була цілком перервана. Незаплачені жовніри нарікали. Гетьман мусів своїми приватними маєтностями заручити, що Річ посполита виплатить їм платню⁴⁾.

Як отже з тим розпучливим становищем гетьмана і побідою козаків погодити переяславську умову уложену кілька день пізнійше, 8 червня 1630 р., що потверджує всі постанови куруківської умови?

Давнійші історики не застановляли ся над тим. Костомаров (I. с. I ст. 93) полишає справу непоясненою і вказує лише на смерть Тараса, вважаючи може її за причину неудачі козаків.

1) *Тератоуртма* etc. ст. 318 і д.

2) Українські казаки и паны etc. I. с. IV, 670.

3) Львівська літопись I. с. ст. 272.

4) Літопись львівська I. с. 272 і 273 переховала нам дві сучасні анекдоти. Гетьман Конецпольський мав в тій небезпеці просити Пресвятої Діви, щоб вона звідти винесла здорового. Колиж по угоді подивився на покриті трупами побоїще, мав сказати: Отож унія, лежить Русь з Поляками. Достовірність тих анекдот, досить підозріла.

Еварницький зовсім і не пробує її пояснити. ¹⁾ Куліш знов іде регресивно. На підставі акту умови поданого ним в його Матеріялах він а limine відкидає певність інших жерел.

А прецінь лише ближшого розбору самого трактату і порівняння його з куруківським вистарчає, щоби річ вяснити, коли будемо намятати партійну боротьбу між козаками.

Знаємо, що лише менча половина реєстрових була в короннім війську. Друга більша частина прилучила ся до бунтівників проти уряду. Отсі реєстрові становили дуже певний елемент серед маси виписчиків. Богато з них попали на війну тільки задля непопулярности Грицька Чорного і в імя віри, а деякі навіть зневолені силоміць²⁾). Підчас війни без сумніву сприкрило ся їм тиранство виписчиків, і ривалізація ще заострилась, так само, як се було в 1625 році. Тепер козацька сторона взяла, але за гетьманом Конецпольським стояла ціла Польща. Її бояли ся всі, що мали щось до страчення. А такими були без сумніву реєстрові козаки. Антільояльна політика їх була лише хвилевою — викликав її оден чоловік Грицько та одна ноголоска про гнет віри. Вони постановили довести знов до згоди, що давала їм прецінь привилеґіюване становище.

І сей намір удав ся їм головно задля безрадности виписчиків. Їм також стояла перед очима могутна сила Польщі і вони просто боялись своєї побіди, як взагалі всяка революційна партія, коли ще не виробить собі тривких переконань. На се маємо багато прикладів у всесвітній історії. Виписчики не знали, що їм робити по побіді, як і в 1625 р. не знали, що робити по неудачі. І як звичайно в таких часах, взяла провід над безрадною масою аристократична партія — тут льояльні реєстровики. Вони й повели виписчиків до згоди, для них некорисної. Се оден випадок, де козацькі дуки обдурили чернь — таких випадків було в півнійших часах більше³⁾).

Польські жерела доносять нам, що козаки вкінці з Божого благословлення побачили свої проступки, просили милосердя і уложили умову на підставі Куруківської⁴⁾, або: вкінці упам'ятавшись, прислали послів до Конецпольського і т. и.⁵⁾

¹⁾ Історія запорожскихъ козаковъ т. II, ст. 215.

²⁾ Акт умови — Матеріяли etc. т. I, ст. 308.

³⁾ На подібну гадку прийшов був і Соловйов т. X, 1480.

⁴⁾ Реляція Конецпольського Костомаровъ о. с. I, ст. 92 і д.

⁵⁾ Pamiętniki do panowania Zygmunta III, т. I, ст. 154, 155.

Ми в анальотії подій 1625 р. можемо майже на певно сказати, що почав переговори сам Конецпольський. Який був їх хід не знаємо, бо не маємо до тепер дотичних актів, але знов в анальотії 1625 р. догадувати ся можемо, що вони велись подібно як тоді: з козацької сторони ніби покійно, з ріжними благаннями милосердя, і т. и. але в постійностию, зі сторониж уряду в гордою повагою, але й з уступчивостию.

В кінци 8 червня 1630 року уложено умову. Подамо зміст її по одинокому тексту, друкованому в Материялах Куліша т. I, ст. 308—310, п. т. Pacta St. Koniecpolskiego z Kozaki Zaporoskiemi.

На вступі оповіщає Конецпольський про велику образу короля і Річи посполитої до козаків і подає її причини. Першою згаданою лише з легка, подано сам факт виведеня запорожського війська Тарасом на „włości“ себ то в городи. Дальше закидає уряд козакам, що вони противлячись волі короля і комісії куруківській, Грицька, даного їм на старшого королеж не тільки не прийняли, але напавши на него несподівано і піймавши, люто убили. Потім приходить закид за морський набіг в 1629 році, а вкінци те, що виписчики одних реєстрових присилювали, других обдурили оповіданнями про кривди православної віри — а в ній нікому жадна кривда не діяла ся — і напали на коронні війська, що стояли на своїх кватирах.

Одначе гетьман — коли козаки признали свою вину і часто послами та листами просили милосердя, дарує їм провину, бо Річ посполита не хоче, щоби гинула та частина запорожського війська, що чесно держала сторону уряду. Одначе пробачене провин дає ся лише під певними умовами.

Перша умова з боку уряду була первісно без сумніву така, щоб козаки видали своїх головних провідників, котрі викликали повстанє. На се козаки відповіли, що вони всі однаково винні і вважають розлив крови в війні за відповідну кару. Тоді гетьман зажадав виданя Тараса. Козаки знов заявили, що він не винен, бо мусів се робити, що військо казало. В кінци гетьман Конецпольський мусів уступити і пристати на се, щоб козаки задержали його у себе в секвестрі аж до волі королівської, але обовязали ся видати, коли король сього зажадає.

Другою умовою було задержанє куруківської комісії ві всіх її точках. На се згодили ся мабуть козаки без жадних рестрикцій — вони мали вже 5 літ сю комісію і бачили, яке значінє мають її постанови. Рівно ж згодили ся козаки остро покарати тих, що

пішли тепер на море, провідників їх видати і човни попалити. Останньою умовою наказано було козакам, аби забувши ворожнечу жили в згоді з тими, що додержали віри урядови. В тім напрямі мали реєстрові, що були при виписчиках, присягнути, що простять своїм товаришам всі образи і не будуть дорікати їм зрадою ані нічого прикрого не будуть робити, але разом трудити ся на славу і користь Річи посполитій. За порушенє сеї умови уставляла ся смертна кара. Вибрана була особна комісія для полагодженя сеї справи, де між иньшими був також і пізнійший гетьман Іван Булага.

Зі своєї сторони вибрали таку саму комісію ті реєстрові, що зістали ся вірні урядови. Згода одначе заведена під тою умовою, що Конецпольський згодив ся тих козаків, що були в виші 1630 р. виписані в реєстра, знов до него прийняти. Від тепер мав уряд при виплачуваню гроший висилати своїх відпоручників, щоб на місце померших кожного разу вписували в реєстр нових, порозумівши ся з козацькими старшинами.

Виписчикам всім заборонено вязатись до реєстрового війська і того що було в службі, а на тепер наказано їм розійтись домів. Конецпольський обіцяв їм безпечність від війська коронного.

Гетьманом реєстрових став тепер за згодою Конецпольського Тимош Михайлович Орендаренко. Старший і реєстрові мали виконати присягу: Старший — що буде боронити походів на Запороже тим, що не будуть в королівській службі, та без волі королівської не буде збирати жадних ватаг ані охочих ані виписчиків, а противно буде таких карати; військо — що попалить човни і не буде лучити ся з виписчиками ані на Запорожу ані в городах.

Ось такий був переяславський трактат. На око виглядає він дуже користним для уряду, а некористним для козаків. Але приглянувши ся йому близьше, побачимо, що він містив важні уступки для козаків.

Передовсім постанови куруківської комісії були тільки дуже загально та побіжно згадані і прийняті козаками. Вже то було великою уступкою для козаків, що гетьман Конецпольський не почав дискутувати всіх статей сего договора, бо жадна з них не була додержана. Другою великою і небувалою ані до тепер ані в пізніших козацьких повстанях уступкою було полишенє Тараса в руках козаків. Се означало його безкарність, бо цілком неправдоподібно, щоб козаки пізнійше видали до-

бровільно урядови свого бувшого вождя. Костомаров доказує, що він був виданий і страчений на підставі заяви посла Пясочинського в Стамбулі 1630 р. Але Костомаров не знав, що цього посла вислано ще 3 мая 1630 р., себ то заки ще битви під Переяславом почались¹⁾. А зрештою знаємо по справі Шагин герая, як можна було вірити урядови в його зносинах з Турками.

Третьою значною уступкою уряду супроти козаків було прийняте назад до реєстру тих, що були недавно яко бунтарі і непослупні виписані з реєстра. Ся остання з уступок найбільш характерна і найліпше свідчить, якого рода був сей переяславський трактат.

Виписчики майже нічого не скористали — цілком природно, бо переговори вели реєстрові. Але все таки наказано їм тільки розійтись домів і обіцяно безпечність. Радикально полагодити їх справу не міг уряд відважити ся через переяславську неудачу. Відносини зістали ся незмінені, уряд знов лиш з реєстровими полагодив. Яка в тій обставині лежала небезпека для уряду, показали часи по куруківській умові. Події, що вийшли по переяславській трактаті, показали знов, що урядови вдруге не повело ся розвязане козацького питаня.

На час одначе уряд довів до якого-такого супокою на Україні. Гетьман Конецпольский з під Переяслава рушив на турецьке пограниче і розложив ся з військом по Поділю і Червоній Руси, козаки за його наказом стали на українськїм пограничу, коло Білої Церкви²⁾. Польщі гровило небезпеченство від Турції, що тепер знов мала новий претекст до ворожнечі. Бо тим часом коли одні козаки бороли ся на Україні з військом уряду, иньші підняли великий похід на море, пограбили околиці Кілії, Мідії, Ізмаїла, Балчика, Варни, Сізеболі і богато иньших околиць над Чорним морем. Кенаан паша висланий проти них з 14 галерами, видів 300 чайок коло острова Монастира, а капудан паша дещо пізнїйше вспів забрати 25 човнів і 800 полонників³⁾. Порта почала навіть збирати коло Очакова військо і післала туди 70 гармат морем⁴⁾.

¹⁾ Grabowski i Przewdziecki Źródła — do dziejów Polski т. II, ст. 190 і д.

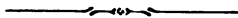
²⁾ Куліш Матеріали т. I, ст. 317, 322.

³⁾ Hammer, Geschichte des osmanischen Reichs, т. III, ст. 97.

⁴⁾ Куліш, Матеріали т. I, ст. 322.

Але гетьманови Конєцпольському поведо ся на сей раз іще відвернути війну. 1 сефера 1040 р. себ то 9 вересня 1630¹⁾ уложив він згоду з Муртаза пашею. Зміст був звичайний: Польща козаків — Порта Татар мали повздержувати від набігів²⁾).

На закінченє нашої розвідки, ще кілька слів про те, що вона нового принесла. Хоч уживані матеріяли були без висміку вже друковані, дали наші досліди прецінь якісь результати. Звернулисьмо увагу на певне число фактів, які досі не були сконстатовані в історії козаччини в тім часі і на боротьбу двох козацьких партій, що відіграла в ній дуже велику ролю. Виясненє справи Крижської і проба виясненя переяславського договору ввазувалиб на якесь „*oregae pretium*“ нашої розвідки, хоч вона не може мати претензії бути всесторонним представленєм козацької історії 1625—1630 років. З часом надіємо ся сей критичний перегляд козацьких відносин повести далі, до нового конфлікта в урядом.

¹⁾ А не 30 серпня 1630 р як подає Сенковський *Collectanea* т. I, ст. 189 і д.

²⁾ Умови подані турецьким літописцем Наима ефенві *Collectanea* I. с. не заслугоють дословного трактованя.

Про останки первісного комунізму у Бойків-Верховинців в Скільському і Долинському судовім повіті.

Подав *Др. В. Охримович.*

Перебуваючи з часта в глибоких горах - Карпатах Скільщини і Долинщини, над жерелами Сьвічі і над Опором допливом Стрия, і приглядаючи ся з-близька життю-буттю тамошних гірняків, Бойків-Верховинців, зауважав я у них, в їх господарським, суспільнім і правнім побуті, в їх звичаях і поглядах, деякі, часами дуже інтересні, пережитки архаїчного комунізму, себто останки первісної господарської спільности.¹⁾

Той первісний комунізм переховав ся там взагалі в двоякій формі: I) громадській і II) родовій.

I. Останки громадського комунізму.

Первісний громадський комунізм об'являв ся в двох установах (інституціях): 1) в спільній власности всеї землі і її натуральних плодів в межах одной громади і 2) в спілковій оріа-

¹⁾ Подані в сїм рефераті спостереження над останками первісного комунізму у Бойків-Верховинців, — були вже — в купі з иньшими матеріялами для пізнання суспільного, господарського і правного побуту тих гірняків — публіковані мною почасти в „Народі“ з 1890 р. (в статейці „Про родову спільність в Скільських горах“) а почасти в „Житю і Слові“ з 1895 р. (в розвідці під заг. „Знадоби для пізнання народних звичаїв і поглядів правних“). Та там, в тих розвідках, були ті спостереження неупорядковані, не освітлені і з иньшим матеріалом перемішані — а що найважнійше, обі названі часописи мали характер публіцистичний (а не научний) і були обмежені на невеликий круг читачів, через що публікований в тих часописах матеріял не міг дійти до відомости фахових учених, які би могли той матеріял для своїх дослідів виіснувати. Тим то я уважав потрібним пороблені мною спостереження виложити на сегорічнім Археологічнім З'їзді у Києві, і в тім намірі зладив був отсей реферат.

нізації продукції між всіма громадянами. Хоч обі тоті установи становлять зміст первісного громадського комунізму, одначе одна установа від другої до певної степені незалежна. Попри спільній, громадській власности землі продукція може бути індивідуальна: на спільнім, громадськім пасовиску може кождий громадянин свою худобу окремо пасти, в спільнім, громадськім лісі може кождий громадянин окремо для себе дерево рубати, в спільній громадській воді може кождий окремо для себе рибу ловити і т. д. Противно, і попри індивідуальній власности організації продукції може бути спілкова, комуністична: кождий громадянин має свою окрему худобу, що становить його індивідуальну власність, але випас худоби усіх громадян може бути спільний, під доглядом спільного, громадського пастуха; подібно на ґрунті, що становить окрему індивідуальну власність одного господаря, можуть всі громадяне зійти ся і на тому ґрунті гуртом працювати, гуртовою роботою сіно скосити, збіже вижати і т. д. І то ще: спільна громадська власність землі об'являє ся в тім, що вся земля в межах громади і всі її натуральні плоди вважають ся загальним спільним добром всіх громадян, і що кождому громадянину вільно з того спільного, загального добра для заспокоєня своїх потреб свобідно користати. Тут отже комунізм значить тільки — що необмежена свобода кождого поодинокого громадянина в експлюатації землі й її натуральних плодів. Инакше стоїть справа при спілковій громадській організації продукції: тут комунізм лежить в з'єдненню і поділі праці між всіма громадянами для спільної експлюатації землі та її плодів і взагалі для спільного витворюваня продуктів. Тут уже річ не в свободі продукції, але в самім способі продукції. Тому треба добре відрізнати комунізм в формі власности і комунізм в способі продукції.

Отже в Бойківській Верховині зауважав я останки первісного комунізму і в формі власности і в способі продукції.

Спільні громадські ліси, пасовиска і полонини, які ще скрізь по Верховинських селах задержали ся і які зрештою також і в сучасних, писаних законах признають ся загальним добром громадським, отсе без сумніву останки комуністичної громадської власности. Але її сліди переховали ся ще й иншою дорогою. Серед Бойків-Верховинців стрічають ся ще такі установи, звичаї і погляди, в яких показує ся, що і ґрунти, котрі становлять тепер приватну, індивідуальну власність поодиноких господарів, вважають ся і уживають ся до певної степені так, якби

ті ґрунти були спільним, загальним загальним громадським добром. Сюди належать такі появи як: непризнаване приватної, індивідуальної власності на ліс і воду; свободний вируб дерева, свободне польоване, риболовство, збиране грибів, оріхів, ягід і т. д., та свободний випас худоби на чужих ґрунтах.

Останки громадського комунізму в способі продукції, себто останки спільної господарки між громадянами, задержали ся у Бойків-Верховинців головню в отсих установах: в спільнім випасі худоби, в спілковій продукції овечого сира та в одностайнім, громадським порядку хліборобської культури. Пригляньмо ся блище тим „культурним пережиткам“ комуністичного устрою первісних громад.

Безперечно найдавнішим таким пережитком являє ся правний погляд Верховинців, ще дуже у них живучий і розповсюднений, по якому неуправні, дикі простори землі і натуральні її плоди, не можуть а бодай не повинні бути предметом приватної, індивідуальної власності. Найсильніше виступає сей погляд що до лісів і деревини.

Кожний ліс — се по думці Верховинця — річ нічия, щонайбільше річ громадська, яку всякому громадянину вільно хіснувати і уживати після потреби і вподоби. Верховинці тільки з трудом і поволи освоюють ся з тим поглядом, що ліс і дерево на погляд писаного закона так само приватна, індивідуальна власність, як ріля або худобина — дарма, що дідичі і їх ісові урядники дають селянам в тім напрямі доволі сильні лекції. Лісова крадіж в очах Верховинців ані гріх ані проступок „Тото Бог сіє ліс“ — говорять вони і висказують тим погляд, що праця і тільки праця повинна бути основою власності. Ліс не продукт праці, то і не повинен бути предметом виключної власності.

Тож коли Бойко потребує дерева на паливо або на матеріал, то не довго роздумує над тим, чи в своїм чи в чужім лісі буде рубати, а за те більше застановляє ся, де росте здатне дерево і до котрого ліса найближша і найліпша дорога. З свого боку верховинські газди зовсім не користають з постанов закона о лісових пошкодах і не противлять ся, коли чужа людина збирає на їх ґрунті гриби, ягоди, мох, яїля або щось подібне. Також і многі лісові урядники, сварбові і камеральні, дивлять ся через пальці не тільки на дрібні, але й на грубі лісові пошкоди, але за те домагають ся від громадян різних датків і послуг, кажуть собі за дармо возити дрова, давати яїця, бунджи і сушені гриби.

Коли в Верховині не много сокир, які були би невинні перед лісовим законом, то вже певно нема і одної стрільби, що булаби чиста перед законом ловецьким¹⁾. Верховинець не в силі зрозуміти, що вільно мати стрільбу, а не вільно полювати, а ще менче годен піймати, як можна не стріляти звірини там, де вона власне є, а що звірина утікаючи і шукаючи криївки не оглядає ся на межі і на право власности, то не дивниця, що в Верховині кожний, хто має стрільбу, стає „вільним стрільцем“ (Raubschütz).

Як ліс, так само і вода, ріка — річ нічия, або ліпше — громадська. В ріці вільно кождому ловити рибу. Такий первісний погляд правний. В деяких селах, як приміром в Синевідську, ловлять селяне рибу гуртом, або як самі кажуть: „гонять вир“. Кільканайцять хлопів стає рядом на попереk ріки з сакулями і вятірами, а два або три хлопів з довгими жердками в руках, влізають до ріки в місци висше положенім і штуркаючи довкола себе жердками і перевертаючи каміне, ідуть долі рікою. Так вистрашують вони рибу і гонять її на тих, що стоять на попереk ріки з сакулями. Кождому з рибалок належить ся риба, котра зловить ся в його сакулю або вятір, а щоби труд тих двох або трьох хлопів, що ловили рибу, не був за дармо, то рибалки скидають для них по дві, по три або по більше риб, після того, кілько зловить ся. Коли зловить ся дуже мало риби, то нагінці не дістають нічого.

В Верховині лісів много, а землі придатної до хліборобської управи мало (в скільськїм судовім повіті займають ліси половину, а в долинськїм дві третини всего простору). В давнину творили ліси безкрає, непроглядне море, серед котрого наче острови, видніли ся невеличкі кусники орної землі та сіножатей. Тож кожний Верховинець уважав за найважнійшу задачу свого життя як найбільший кавалок ліса вирубати, викорчувати і вичистити для хліборобської культури. Давнійші домінії не тільки тому не противили ся, але ще заохочували, полишаючи селян в спокійнім уживаню тих кусників землі, видертих від дикої, лісової природи. Коли Верховинець вирубає кусник ліса, тоді красні і здорові цівки смерекові „обчісуює“ на місци з гадузя і звозить їх собі волами на обійсте, щоби мати дрова і матеріал. Коли вже в зрубі нема доброго дерева, лишень саме пнівє, гадузя,

¹⁾ По австрійському закону не вільно полювати не тільки на чужім, але і на своїм ґрунті, коли він не становить одноцільного комплексу 200 моргів.

ріща і такі дівки, що їх не оплатить ся в ліса вивозити, тоді Верховинець стягає все те недалеко дерево в купи, в стоси і лишає ті купи в спокою, поки добре висхнуть. {Тоді такий вирубаний кусник ліса зове ся „пасіка“.

Як пасіка висхне, запалюють її; лісова земля покриває ся вуглем і попелом і тоді вже пасіка зове ся також „спаль“, „згарь“, „погарь“ або „згарища“. Потім перекопує Верховинець спаль мотыкою і сіє там жито або иньше збіже один або два роки. Тоді пасіка зове ся вже „копань“. По літах, коли пні, що стирчать з землі, струпішіють, Верховинець корчує і чистить пасіку: викопує пнівця і корчі, вибирає камя і там, де колись був ліс, має річку або сіножать. Такий кавалок управної землі, добутий через вирубане і викорчуване ліса, зове ся „чертіж“. Копань і чертіж — се вже не дарунок природи, як ліс або полонина, але здобуток людської праці; тож по правному погляду Верховинців копань і чертіж — се виключна, індивідуальна власність того гавди, хто ліс вирубав і викорчував, без огляду на те, що хтось иньший держить себе за властителя ліса.

Але і такі ґрунти, що вже не можуть уважати ся дарунком природи, що вже від непамятних часів піддані хліборобській культурі — і такі ґрунти уважають ся до певної степені спільним громадським добром. Видко се найліпше в свободнім випасі худоби на чужих ґрунтах, який задержав ся в Верховині в двох установах. Передовсім є там звичай, що на весну перед св. Юрієм („перед Йіря“, 5 мая) і в осени по св. Покрові („по Покровіх“, 13 жовтня) вільно кождому пасти свою худобу на чужих ґрунтах, не оглядаючись на ніякі межі, де кому вигідно. Можна сказати, що в тих двох періодах всі орні ґрунти (о скільки нема на них озимини, — але в Верховині по більшій части не сіють озимини) і сіножати стають неначе спільним громадським пасовиском. Але по деяких селах Верховини задержала ся побіч того звичаю ще і така установа, що кождого року якась часть всіх орних ґрунтів лишає ся облогом або як кажуть „випущає ся в толоку“. Такі „випущені в толоку“ орні ґрунти, хоч становлять приватну власність поодиноких господарів, уважають ся і уживають ся цілий той рік за спільне громадське пасовиско. Сам випас худоби відбуває ся в Верховині в загалі дво-яко: або кождий пасє свою худобу окремо, хочби і на спільнім пасовиску, і має до своєї худоби окремого „скотаря“,

або вся громадська („людська“) худоба пасе ся разом під доглядом спільних пастухів громадських. В селах Сенечолі і Вишкові корови і ялівник пасе кожний господарь („газда“) окремо і то на власнім пасовиську; за те воли, вівці і кози всі господарі пасуть спільно, на спільних громадських полонинах¹⁾, і то на інших полонинах пасуть ся воли під доглядом воларів, а на інших вівці і кози під доглядом вівчарів.

Воляря (пастуха для волів) наймає ціла громада спільно, старшина громадська вишукує воляря, годить ся з ним що до платні а потім умовлену платню складають на руки вїйта властителї волів в рівній квоті від кожної пари. Зрештою в громадськїм випасі волів нема більше нічого інтересного; за те спільний випас овець і кіз²⁾ являє ся дуже інтересним і оригінальним, а власно спосіб, як властителї овець розділюють між себе спільні пожитки, зацікавлює в найвишій мірі. Спільні видатки властителїв овець обіймають а) заплату для вівчарів і б) т. зв. „десятину“. Десятина, се заплата скарбови (дідичеви) за дозвіл громадї пасти вівці в лісах скарбових, що окружають громадські полонини; заплата сеся виходить на 5 кр. від одної штуки.

Вівчарів не наймає гуртом ціла громада так як воляря, а тільки поодинокі газди, звичайно богачі, що мають найбільше овець. Вони вишукують вівчарів, „токмлять ся“ (себто умовляють ся) з ними за платню, і тільки вони (а не ціла громада) відповідають вівчарям за належну їм платню. Вівчарів буває звичайно пять або шість в одній громадї; залежить се від числа овець. Перед двацятьма роками бувало в селі звиж тисяч овець і майже не було газди без овець; нинї число овець в громадї не доходить до пятисот і много газдів не держить овець зовсім. Кожний вівчар дістає крім інших користей, про котрі скажемо дальше, передовсім платню в грошах в квоті около 30 злр. за ціле літо. На сю платню для вівчарів складають ся всі газди, так, що розраховують, кілька крейцарів виходить на одну штуку, а потім платить кожний газда більше або менше, розмірно до числа овець, а платить на руки того

¹⁾ Властиво громада Сенечів наймає від Скарбу державного (камери) полонини для випасу волів; чинш політний розділює ся між господарів відповідно до скількості волів і zove ся „полонинщина“.

²⁾ Дальше будемо говорити тільки про вівці, розуміючи разом також і кози.

богача, що наймив собі вівчаря. Крім платні в грошах мають ще вівчарі інші немалі користи. За цілий час випасу на полонині¹⁾ всі вівчарі живлять ся безплатно і майже виключно сьвіжим овечим молоком і сиром. Далше, належить ся кождому вівчареві як заплата в натурі 10 телет бриндзі і жентиці, в вартости около 5 гульд. А щоби вівчарі на полонині мали в що одягнути ся і обути ся, то кождий властитель овець по черві мусять позичати вівчарям свої сорочки і своїх „ходаків“ (обуви) на довший або коротший час, відповідно до того, чи має більше чі менше овець. Чергу виначає найстарший вівчар.

Ще більш інтересний спосіб, як властители розділюють між себе пожитки з овець, а то бундзи (овечий сир) і жентицю („кваснину“), добувані ціле літо з овечого молока¹⁾. Таке діленє конче потрібне, бо всі вівці доять ся у „ворох“ (гуртом) і годі пізнати, котрий кусничок сира є від моїх овець а котрий від твоїх. Отже при тім діленю сира і жентиці дивлять ся Верховиньці не тільки на те, кільки у кождого гавди є дійних овець і кіз²⁾, але також числять ся з тим фактом, що кови бувають у трое молочнійші від овець та що і вівця одна дає менче молока а друга більше. Ціла ся справа доводі скомплікована, тож для ясности мушу все розказати, як то кажуть, за рядом з кінця.

В половині мая, о сьв. Якові, „мішають“ вівці, то значить: всі гавди зганяють свої вівці на полонину до купи. За кілька день по мішаню, як уже вівці напасуть ся полонинської трави, сходять ся рано всі властители овець на полонину до „салаша“ де стоять вівці, і там при веселій забаві (пють горівку і ріжуть баранця) „доють вівці на міру“. Діє ся се так: кождий гавда доїть під оком найстаршого вівчаря свої вівці, а потім оба (себто гавда і вівчарь перемеряють удосне молоко „полонником“ (рід деревляної хохлі; „полонник“ яко міра зове ся також „кубка“ або „мірявча“ і містить в собі трохи не пів літри). Се „досне на міру“ дає власне підставу до розділу бриндзі і жентиці між властителями овець, бо кождому властителеви належить ся за ціле літо два рази тільки „телет“, кільки „полонників“ удосне того дня від

¹⁾ Вовну стриже кождий гавда окреме з своїх овець дома.

²⁾ Число овець у поодиноких гавдів дуже нерівне; є такі, що мають над 100 овець, а є й такі, що мають лиш кілька або і зовсім не мають.

Його овець. Приміром: якийсь газда має 10 дійних овець (крім баранів і ялівнику) і при „досню на міру“ дали ті вівці разом 15 полонників молока; то той газда має дістати за ціле літо $2 \times 15 = 30$ гелет. Що ж то за „гелета“? Се деревляна судина, великості близько 16 літрів, до котрої зливають вівчарі удосне овече молоко і котра побіч полонника вживає ся до міряня овечого молока. Ту скількість сира і жентиці, котру добуває ся в одній гелети овечого молока, зовуть коротко також „гелетою“¹⁾. „Гелета“ містить в собі коло 40 полонників, а що кождий газда дістає у-двоє тільки гелет, кільки при досню на міру мав від своїх овець полонників, то значить, дістане за ціле літо 80 разів тільки, кільки удоїв на міру.²⁾

Тепер-же треба, щоби і вівчарі і властители овець добре через ціле літо пам'ятали, кільки кождому газді належить ся гелет, або — кільки полонників кождий газда надоїв на міру. Очевидно, такої штуки ніхто не годен доказати, бо писати ані читати Верховинці не зміють, отже помагають своїй пам'яті иньшим примітивним, та досить дотепним способом. Ото при досню на міру має найстарший вівчар під рукою патички з смерекового дерева, кільканайцять сантиметрів довгі, а 3—4 сант. широкі а власне тільки патичків, кільки в всіх властителей овець. На таких патичку нарізує вівчар тільки карбів, кільки котрий газда надоїв від своїх овець полонників, а відтак переколює той патичок поздовж на двоє так, що на обох половинках лишають ся карби. Одну половину патичка дає газді, а другу лишає собі. У вівчаря лишає ся отже тільки патичків, кільки газдів, а у кождого газди тільки один. Ті карбовані патички зовуть ся „роваші“ (від рівців або карбів) і сповняють трояку функцію. Передовсім вони служать для пам'яті, бо з „роваша“ кождої хвилі може вівчар довідати ся, кільки гелет і кому має дати, а газда довідує ся, кільки гелет від вівчарів має дістати. Дальше служать ті патички для обопільної контролі, бо обі половинки „роваша“ пристають до себе так щільно і карби на них лучать ся так докладно, що успішне підроблене роваша або побільшене числа карбів просто неможливе. Наконєць сповняють роваші часом функцію орудія обміни (обороту), бо вівчар видасть сир і жентицю всякому, хто тільки прийде з ровашем до салашу; деякі

¹⁾ „Бунда“ великості бохонця хліба має в собі 2 гелети молока і коштує 1 гульд.

²⁾ Як побачимо дальше, богачі дістають значно більше.

отже газди замість продавати готовий уже сир, продають наперед роваш за ціну тої скількості телет, яка на ній означена. Значить, роваш можна уважати за рід примітивного документу на оказателя (Inhaber-Papier).

Стільки про „доєне на міру“. Тепер-же треба розповісти, як дістає кождий газда те, що йому належить ся. Ото ціле літо ходять властителі овець один по другім в полонину¹⁾ „на очердь“²⁾, щоби відобрати свої „телети“. Той, що „йде на очердь“ зове ся „ватаг“. Ватаг бере з собою коня, бесаги на сир і боклагі на кваснину і приїхавши на полонину до салаша, доїть разом з вівчарями череду. Відтак кляєє і варить молоко, відціджує жентицю (кваснину), а з сира робить бундзи. Коли вже назбирає ся належна скількість телет, ватаг забирає свою „очердь“ і вертає домів. Через ватага переклаєє найстарший вівчар в село, хто найблизшого дня має іти „на очердь“, бо як сказано, на очердь ідуть по черзі, то значить: коли один відбере свої телети, тоді йде другий і т. д. Ті одначе, що мають дуже много овець, ходять на очердь кількома наворотами. Порядок, в якім газди мають іти на очердь, означує найстарший вівчар.

Коли мине три місяці від мішаня, отже найскорше до Спаса (18 серп.) а найдальше до першої Матки (27 серп.), відібрали вже всі газди свою очердь, то значить, кождий газда дістав уже тільки телет сира і жентиці, кілько на роваші назначено. Тоді кінчить ся літній сезон, а зачинає ся осінний. Вівці пасуть ся спільно на полонині дальше аж до Покрів (13 жовтня.), отже ще майже два місяці. І ті два місяці вівці дальше доять ся і сир варить ся. І сир той дальше розділює ся між властителів овець в тій самій пропорції, що і дотепер. Та скількість сира і жентиці, що принадає на кождого газду в осени, зове ся „осіннина“. Однак тої осіннини, в порівнаню з літними телетами, вже не багато, бо в осени паша скупа і мало поживна, не то, що в літі, — то й молока вівці дають мало. А що хід на полонину далекий і тяжкий, то за осінниною оплатити ся іти тільки тим газдам, що мають

¹⁾ Полонини віддалені від села 5 до 20 км.

²⁾ Слово „очердь“ утворене від слова „череда“ і означає пожиток з череди, себто сир і жентицю, а технічно ту скількість, котра кождому газді належить ся. В словари Желехівського „очердь“ зн. „черга“; вправді на очердь ходять „по черзі“, однак „очердь“ не значить „черга“.

много овець. Ті-ж газди, що мають кілька, або кільканайцять овець, не відбирають осіnnини зовсім і їх пайка дістає ся богачам. В інтересі богачів лежить, щоби літній сезон тривав як можна коротше і літніх телят було як можна менше, а за те осіnnий сезон щоби зачинав ся як найшвидше і щоби осіnnини було як найбільше. А се залежить від того, вілько вівці дадуть молока „при доеню на міру“: чим менше удоїть ся, тим менше випаде телят і тим швидше скінчить ся літній сезон а значе ся осіnnий. І тому беруть ся богачі на способи: підмовляють вівчарів, щоби перед доенем на міру гонили вівці по скалах і вертенах, де нема доброї трави, щоби удій на міру був скупий. Вівчарі радо слухають богачів, бо-ж власне богачі їх годять і наймають.

Так діє ся в Сенечолі і Вишкові; в Вишкові одначе богачі менше кривдять загал, бо там держать газди більше овець. В иньших верховинських громадах спільний випас овець і кіз відбуває ся подібно, з більшими або меншими відміннями. І так в Уричи і Сопоті (між Сколім і Дрогобичем) доять вправді також на міру, але за підставу поділу бере ся не телята молока, але фунт готового сира (значить, розраховують, вілько кождий газда має дістати фунтів сира, а не вілько телят). В Пубуці коло Скольного не розраховують ані на фунти ані на теляти, а тільки „на удої“ чи „на молока“. Коли ціла череда (всі вівці всіх властителів) раз здоїть ся, то зове ся „один удій“ або „одно молоко“. А що вівці доять ся тричі на день а пасуть ся спільно 5 місяців або 150 день, то всіх „удоїв“ (або всіх „молок“) є 450. Отже тих 450 удоїв розділюють між поодиноких газдів пропорціонально до числа і многости овець кождого газда, при чім держать ся такого порядку, що той газда, котрий має найбільше овець, бере свої молока (удої) на сам перед, по нім приходить черга на кождого газду тим скорше, чим більше має овець, а ті, що мають найменше, беруть на сам послід. І тут знов кривдять богачі бідних і то ще більше як в Сенечолі, бо весняний удій богача має в собі три або пять раз тільки молока, що осіnnий удій бідного. Всюди отже показує ся, що спільний громадський випас овець був установою тих давніх часів, коли то ще не було „богачів“ і „бідних“, а бодай не було такої різниці між одними а другими, як нині. Нині спільний випас овець в тій формі, в якій доси у Верховинців удержав ся, не пристає вже добре до сучасних відносин і яко анахронізм чим раз білше зводить ся, тим більше, що че-

рев славетну „регуляцію сервігутьів“ громади потратили много полонин і вільний випас по лісах.

Таким самим анахронізмом, тільки ще в більшій степені, являє ся громадський комунізм в обсягу хліборобської продукції, де його сліди задержали ся в формі громадського порядку культури.

В селах положених здовж річки Опору і його притоків (а іменно в селах: Яленковате, Волосянка, Хащоване, Лавочне, Опорець, Славсько і иньші) є звичай, що одного року одна половина всіх ґрунтів у селі, а другого року друга половина на перемену обертає ся в спільне громадське пасовиско. Звичай сей вяже ся з розкладом ґрунтів у верховинських селах. Хати в тих селах тягнуть ся рядом по над річку (ріку, звбину), так що ціле село лежить в долині між двома гірськими хребтами. Від кожної хати в оба боки аж до верхів хребта тягнуть ся рівними ланами ґрунти одного властителя, так, що кожний газда має ґрунти по обох боках ріки, на правій і на лівій горі. Властиво сей сіметричний розклад ґрунтів існував в повній чистоті тільки в давнину; нині через спадкові поділи ґрунти роздробили ся і перемішали ся, так що той сіметричний поділ ґрунтів уже більше або менше нарушений. Отож усі ґрунти в селі, положені по правім боці ріки, повертають ся в рілю, або як самі Верховинці говорять, „орють ся під царину“, а всі лівобічні „випускають ся в толоку“, то зн. лишають ся обдогом і стають спільним для всіх пасовиском, на котрім кожний газда пасе свою худобу („маржін у“) де схоче, не оглядаючись на межі. На другий знов рік противно: на лівім боці ріки царина, а на правім — толока. І так діє ся все без перестанку: по толоці наступає царина, а по царині толока, так що кожний бік села що другий рік оре ся і що другий рік повертає ся в вільне пасовиско. І не тільки всі господарі одного села згідні в тім, що одного року всі орють по правім, а другого року всі по лівім боці, але також усі села положені здовж ріки і сусідні з собою рівномірно змінюють толоку і царину.

Ся громадська установа нагадує нам старо-германський лановий примус (Flurzwang) і вказує, що маємо тут діло з останками первісного громадського комунізму. Кажу — з останками, бо в тім громадським комунізім бачимо великі видами, попороблені розвятком індивідуалістичних принципів. Бо той „лановий примус“ вже нині не такий абсолютний, як в давнину. Кожний газда може уживати свій кавалок ґрунту наперекір гро-

мадському порядку культури — одначе в такім разі мусить той кавалок обгородити плотом: коли хоче з'орати і засіяти свій кавалок, положений по тім боці ріки, що сего року випущений в толоку, то мусить собі той кавалок відгородити, бо инакше сам собі буде винен, коли „людська“ худоба столочить його засіви — і ніхто йому за те не буде відвiчальний.

В противнім разі, коли який газда хоче свою худобу пасти на своїм ґрунті по тім боці, де царина, то також мусить свій кавалок обгородити, бо инакше відповідає за всяку шкоду, яку його худоба зробить в чужім збіжу. Такі кавалки ґрунту, уживані властителем незгідно з громадським порядком управи і для того обведені плотом, зовуть ся загородами. Коли отже царина і толока, мусять уважати ся установами громадського ко-мунізму, то загорода вже продукт новішого індивідуалізму.

Звичай, що ціле село поділене на два рейони, котрі на перемину обертають ся в рілю і вільне пасовиско, істнував перед кількадесятьма роками в многих селах, в котрих уже нині не істнує, як приміром в Синевідську над Стриєм або в Велдїжи над Свічею — тільки що в тих двох селах період, в якім наступала царина по толоці, обіймав не два роки, як в Тухольщині, але три роки: то значить, плодовищу сторону села засівано два роки поспіль, а доперва що третій рік випущано в толоку, а противно другу, менче плодовищу половину села уживано два роки рядом за пасовиско а доперва кожного третього року була там царина.

Причина, що описаний тут звичай в декотрих селах уже давно скасований, а в тих громадах, де ще істнує, що раз то більше тратить силу, лежить в тім, що через зміну економічних відносин звичай той стає все більше несправедливим.

Доки селянські ґрунти були неподільні і рівномірно розділені по обох сторонах села, а можливість поодиноких газдів менче-більше рівна, доти сей звичай мав повний *raison d'être* і не робив нікому кривди. Тепер вже не те. Передовсім через поділи спадкові ґрунти перемишали ся так, що деякі газди мають свої „кавалки“ тільки по одній стороні села, так що ніяк не можуть придержувати ся громадського порядку культури, бо мусіли би що другий рік обходити ся без збіжа. Не много ліпше вийшлиби на громадським порядку культури також ті газди, що вправді мають кавалки по обох сторонах села, але в дуже нерівних розмірах. Такі газди мусять мати „загороди“.

Дальше установа, що ґрунти випущені в толоку вживають ся

як спільне, для кожного вільне пасовиско, стала ся нині несправедливою через те, що число худоби у поодиноких газдів дуже не рівне¹⁾ і не стоїть в ніякій пропорції до розміру ґрунтів випущених в толоку. Виходить се на добре богачам, що мають много сіножатеї і худоби, а за мало власної толоки. Такі богачі хіснующи з спільної толоки кривдять біднійших газдів („говдошів“), котрі мають мало худоби, так мало що і власної толоки для неї би стало. Тож розказувано мені в тих селах, де той звичай уже скасовано, що свого часу богачі всіми силами старали ся звичай той як найдовше задержати.

II. Останки родового комунізму.

Останки первісного комунізму задержали ся у Бойків Верховиців не лише на тлі життя громадського, але також на основі життя родинного, а се в формі спільної власности і спільної господарки між „родичами“, себто членами одного „роду“, в рамках великої сімї, що обіймає ближших і дальших потомків одного коліна.

В селі Волосянці розказували мені старі люде, що там пятьдесят літ тому назад було загальним звичаєм, аби жонаті сини не відділювали ся від вітця, а газдували разом на спільнім ґрунті, так само як і нежонаті сини та не віддані доньки. Всі вони жили під одною стріхою, їли з одної миски, робили на спів і нічим не ділили ся. Усе їм було „ворошне“ (спільне): і худоба і паша і збіжа. Навіть і пряжею невістки між собою і з свекрою не ділили ся, тільки все йшло на-спів. Всему газдівству давав „розвід“ отець: він усім розказував, а сини хоч і жонаті і дітні і нерав в літах, слухали його мов слуги. Коли син збунтував ся против вітця і не хотів з ним разом газдувати, то „люде“ уважали се гріхом, а вітця, що відділив синові „часть“ (ґрунт), уважали нездарним. Тож мало коли син відділяв ся ґрунтом від вітця. Також і по смерті вітця жонаті і нежонаті брата не ділили ся вітцівським ґрунтом і господарством („газдівством“) хіба аж тоді, коли їх діти вже подоростали, або коли брата або невістки ніяк не могли у згоді жити. Колиж уже прийшов той час, що братам конечно треба було ґрунтом розділити ся, то або сами між собою загоджувалися, або розсуджувала їх громада.

¹⁾ Число худоби у газдів залежить головно від того, кільки кождий газда має в своїх сіножатеї сіна (кільки може перевинувати).

Через те, що земля і праця людська не дробила ся так як нині, люде були значно багатші як в теперішні часи. Спільні добутки були значно більші, спільні видатки значно менші. Тоді газда не держав слуг, так як нині, і не потребував їх, бо свої сини робили му ліпше і щирійше як слуги. До того тоді немож було так легко протрачувати масток, як нині: отець був відвічальний перед синами, сини ж перед вітцем і між собою, і ся обопільна відвічальність здержувала від легкодужного траченя мастку.

Тепер се первісне родове житє значно звело ся. Хоч все ще уважає ся старим добрим звичаєм неділити ся, невідокремлювати ся, то все ж таки вже більша половина села не придержує ся того звичаю. І то ще: давнійше жило і по чотири подружа (родини) і по два йцятеро челяди на спільнім ґрунті — тепер же найбільше по тринайцятеро челяди. Коло 1860 р. умер у Волосянці газда Василь Коруд (Микулівський): у него жило на спільнім ґрунті вісімнайцятеро челяди: він сам, жона і брат нежонатий, два сини жонаті і дітні, оден син нежонатий і одна донька-вдовиця з дрібними дітьми. Коли газда (Василь) умер, вони якийсь час газдували спільно, як і передше. Тепер же по тринайцятеро челяди на спільнім ґрунті у Василя Денечка (Сліпого), у Івана Грицьового і у иньших.

Менчі, як у Волосянці, останки родового житя в Сенечові. Ту відділювати ся ґрунтом — уважає ся чимсь зовсім природним і первістним, а не як у Волосянці, лихою установою нових часів. Тут і переказу нема виразного, щоби давнійше було інакше: кажу „виразного“, бо є перекази, котрі посередно вказують на те, що давнійше менче ділили ся. І так село Сенечів тепер дуже розкинене: що верх то хата, так, що від хати нераз сусідної і невидко, а коло кожної хати зараз усі свої поля розложені. Иньші, сусідні села більше скуплені. Отжеж старі люде „приказують“, що первісно і в Сенечові село було при купі, але що поля були дуже далеко від села розкинені і газдувати було дуже невігідно, тож поволи почали сини від вітців, а брати від братів відбудовувати ся і переселювати ся подальше від села, щоби поле мати під рукою. Тим способом село розкинуло ся. Розказують також, що там, де тепер Сенечів, була колись пустара і що там зайшла звідкись і поселила ся одна паралюдей і що від тої пари усі Сенечівці походять. В Сенечові зауважав я різні степені спільности, в якій живуть сини жонаті з вітцєм, або жонаті братя з собою. Най-

висший степенъ спільности буває тоді, коли жонатий син від вітця (або брат від брата) нічим не відокремлює ся а тільки усе мають спільне: і хату і ґрунти і худобу, їдять з одної миски, на спів роблять і нічим не ділять ся. Усему ґаздівету „дає розвід“ отець, а як нема вітця, то старший брат — і той, що дає провід, зове ся старшина. Старшинство такого старшини (чи вітця чи брата) зовсім не деспотичне, а мусить опирати ся на поважаню і любови, бо як тільки син з вітцем або брат з братом не можуть погодитись, так зараз приходить до поділу. Тож у цілім Сенечові (800 мешканців) нема більше десяти фактів такої найвисшої спільности, і то ґаздує у такій спільности звичайно по два, рідко по три подружа (родини). Так ґаздують: Лесь Левак вдовець з двома жонатими синами; Федір (Чекан) Дуличів, жонатий і з одним сином жонатим, одним нежонатим; Яцько Грицан жонатий з одним братом нежонатим і невісткою (жоною помершого брата Луки з дітьми, Петро Хомин (вдовець) з жонатим сином і донькою, що пішла від чоловіка „у лишанки;“ Василь і Федір Мончаки, брата оба жонаті і у одного дитина; Никола і Василь Спалило, брата, оба жонаті і мати їх (жінки їх — сестри рідні). Отсе трохи чи не всі факти найвисшої спільности. Одначе і тут невістки „своят собі і знают собі кожда своє“, то значить: кожда невістка уважає своє віно за свою відрубну власність. (У віно дають звичайно худобу — воли, корови і гроші, мало коли „часть“ себ-то ґрунт). Також і прядивом завідують невістки і свекра кожда собі окремо: окремо сіє, збирає, пряде, тче і т. д. — отже противно, як у Волосянці. Ту запримітити треба, що коли отець має трох синів або більше, то тільки з одним або двома ґаздує на спільнім ґрунті, а иньших відділює. Розуміє ся, ми говоримо тільки про жонатих синів. У Волосянці було колись инакше: хочби отець кілько мав синів і хочби їх всіх поженив, то во всіма ґаздував спільно.

Низший і звичайнійший степенъ спільности буває тоді, коли сини (жонаті) з вітцем або брата з братом мешкають у спільній хаті, і крім того ще якусь частину ґаздівства ведуть спільно, а якусь окремо: а власне пашою на спів, а збіжом окремо, або збіжом (хлібом) на спів, а пашєю окремо.

Ще низший і ще звичайнійший степенъ спільности такий, що крім спільної хати „родичі“ нічого більше спільного не мають: невістки і свекра навіть варять окреме кожда у своїм горшку і поодинокі родини їдять окремо і не в один час. Тільки вже на сьвятий ве-

чир їдять спільну вечерю. На решті буває нерідко і так, що син відділивши ся від вітця (брат від брата) ґрунтом — по якійсь часі „відбудовує ся“ і то або під тим самим побоем, або на своїй частці. Нераз лучає ся, що хоть і завжди відбудує ся, одначе довгий ще час живе з своїми родичами у спільній хаті, а нова хата стоїть порожня.

До розділу ґрунту як і до всякого розділу іздівства доводять найбільше жінки, особливо невістки: на них звалюють всю вину, а про іздів (чоловіків) говорять, що вони жили би в згоді і не так легко ділили би ся, як би не жони. Невістки усе сварять ся і гризуть ся між собою і во свекрою: вони собі не „родички“, а до того всеразом в хаті і коло хати „діляють“, тож одна другій у очи лізе. До того свекра старшув над невістками, а невістки раді би кожда собі іздівнею бути: тож кожда невістка намовляє свого чоловіка, щоби відділив ся або й відбудував ся. Вони під'южують іздів против себе, так що через невістки і між іздами настає незгода.

Сварня і незгода між невістками змагає ся найбільше тоді, коли у одної мало дітей, а другої много, або коли у одної нема дітей, а у другої є: тоді тота, що має менче дітей або їх зовсім немає, не хоче робити на тоту, що має більше дітей: вона знає, що тота, що має більше дітей, більше потребує, а менче робить. До розділу приходять також через біду, через недостаток. Як довго добре діє ся і кожний, що на ґрунті з другими іздів, має всего подостатком, то доти брат або невістка, не журять ся тим, що другий брат, друга невістка більше потребує, бо більше дітей має, а робить однако: але коли з усіх боків біда доскулює, коли твсім їсно стане, тоді кожний дорожить і найменчою дрібкою своєї праці, свого добутку, і зва найменчої дрібниці настає сварня і незгода, а вона тягне за собою розділ. Також і Жидів винуватять в тім, що земля дробить ся. Жиди дають нагоду тратити гроші і масток, а звісно, тратить ся найлекше, коли перед ніким не відвічає ся, а невідвічає перед другим самостійний ізда. Тож коли хто любить і хоче напивати ся, то і старає ся відділити ся щоби міг за свої гроші напивати ся і щоби йому ніхто не мав до розкаву. Таких менче більше причин розділу доміркував ся, не так з досліду самого життя, а більше з розмов з селянами.

Словацький опришок Яношік

в народній поезії.

Подав Володимир Гнатюк.

І. Загальні уваги про опришків.

Кожного, що займасть ся фольклором, мусить вдарити факт великого числа пісень і прозових переказів про опришків. І не диво. Опришківство тревало довгі віки, головний його континент рекрутував ся з простого народу, стикав ся з народом на кождім кроці, переживав з ним добрі і злі хвилі, тож і неможливою було би річю, аби не полишив в народній памяти ніяких слідів про себе. В науці одначе не звернено доси на опришківство тільки уваги, на скільки воно заслугує — говорю тут головно про карпатських опришків — і то ані з фольклорного, ані з історичного боку. В етнографічних збірниках українських, російських, польських, словацьких маємо багато вправді матеріялу про опришків, але все се так порозкидане, що пересічному чоловікови познайомити ся з тим є майже неможливою річю. Найбільше ще відповідно матеріялу надруковано у Головацького, Народ. пісні Галицької и Угорської Руси. Окремої збірки з піснями і переказами про карпатських опришків доси не видано нігде. Так само історичних розвідок про опришків майже нема. Виїмок становлять тут лише цінні розвідки Ю. Целевича, друковані впершу в фейлетонах „Дѣла“, а пізнійше зібрані і видані в „Руській Історичній Бібліотеці“ т. XIX. Розвідки ті обіймають одначе лиш невеликий період часу, та невеличке число опришків так, що не можуть заповнити того браку, який дає

себе відчувати в представленю історії опришківства. Стан такий мусить тревати доти, доки не пориєть ся хтось по архівах і не оголосить друком кримінальних актів різних підгірських міст, в яких відбували ся процеси опришків, в різних часах. Початок зроблений тут вже Ю. Целевичом у згаданих статях, дром О. Бальцером, що оголосив „Regestr zloczyńców grodu sanockiego 1554—1638“ Львів 1891 і дром Ф. Пєкоєїнським, що оголосив „Akta sądu kryminalnego kresu muszyńskiego z lat 1647—1765“ Краків, 1889.

Коли розпочало ся опришківство, того не знаємо; з актів оголошених дром Бальцером видимо, що воно існувало вже в XVI століттю. В опришки йшли всякі люди і молодші і старші і бідні і заможні. Причини, що гнали людей в опришки, були також різні. В першій мірі складали ся на те політичні і соціяльні відносини попередних віків. Неустанні війни і получені в ними грабунки, переходи чужих військ з одного краю в другий, що нищили усе майно селян, непевність життя, на яку при тім були наражені селяни, вербунки у військо, в яким приучувано людей весело жити, розпущуване людей по увінченій війні часто без ніякої винагороди, усе те спонукувало не одного глядати відповідного товариства та віддавати ся легкому, веселому, хоч і небезпечному ремеслу опришківському. Аби жити, доки на те позволяли обставини, а смерті не було чого таким очайдухам лякати ся:

Чи я умру, чи повисну, раз мати родила!

Соціяльні відносини гнали ще більше людей в опришки. Невиносимий гнет, якого зазнавав простий народ з боку панів, кривди, які приходило ся йому нераз терпіти, цілковита залежність від панів, що мали над селянством право життя і смерті, зневага і погорда, з якою відносив ся до селянства кождий хоч трошки підшитий „паном“, споневірюване селянства, яке стояло на рівні з худобою в очах панів, нагаї за найменшу провинну, а часто й без провини, секатури з боку всяких панських посіпак, всякі недлюдські привілеї панів, як пр. *ius primaе noctis* і иньші — отсе були причини, що мусіли огірчувати кождого, хто хоч трошки думав, напувати його горечкою, та змушувати глядати пімсти і відплати в опришках, коли де інде не можна її було найти. Треба признати одначе, що в опришки затягали ся також всякі волоцюги, бездомняки, пройдисьвіти, злодії, утікачі, переслідувані властями, що не мали більше де і з чого жити, що одинокою задачею клали собі убийства та грабунки і наживу

з них. І такі власне належали до найбрудніших істот, які виводилися між опришками. З часом, коли опришківство набрало розголосу, виробився між гірським селянством звичай, що кождий майже молодий парубок йшов на якийсь час в опришки, погуляв там, а потім вертав до дому, женився і їздив спокійно так, що ніхто не був би навіть підозрівав, що має перед собою колишнього опришка. Такі люди творили звичайно окремі товариства, не убивали нікого, хіба в разі konieczної оборони, нападали на купців, звичайно Вірмен та Жидів, на панів, забирали від них, що удалося, ділилися добичкою, продавали її, та потому гуляли і пили за добуті гроші, доки їм не вийшли. Як гроший не стало, тоді знов повторювали свої напади.

Дуже доброю підпорою карпатських опришків була тоді слабосильність польського та угорського уряду, що заняті або війнами з сусідами, або домашніми революціями, не мали сили переслідувати ще відповідно опришків; зрештою на них не звертано навіть тільки уваги, кільки було треба. Другою річю, що причиняла ся до піддержання опришків, був самий терен. Величезні ліси карпатські, не тивані людською рукою, вертепи, дебри, скали, в яких маючи поживу можна було крити ся місяцями без боязни здібати ся з живим чоловіком не опришком, полонини, на яких можна було тримати украдену худобу, багато дичини, що надавала ся на поживу, слаба комунікація гірська, брак доріг і проходів — все отсе дуже стояло на помочи опришкам. Кождий опришок знав дуже добре всі гірські хідники, на що вказує навіть пісня:

Janiczku, Janiczku, sforny pacholiczku,
Hej ty wiesz po borach o każdym chodniczku.¹⁾

Погоні проте, хоч яка була, не так легко було вислідити опришків. Тому й довлено їх рідко коли в літі, хіба przypadково; переважнож попадали ся опришки в руки властей в зимі, коли стягнули ся до сіл на зимівлю та коли всякі люди, або з піжети до опришків, або ведені жаждою нагороди, денунціювали їх перед урядом і віддавали в руки справедливости.

Житє опришків змальоване найкрасше в народніх піснях. Їх „сезон“ розпочинав ся звичайно на весні, коли розвили ся ліси і земля висхла та покрила ся травою. Се й висловлено в піснях:

1) Zejszner, Pieśni ludu Podhalan, str. 169.

Коби ми ся тот бук розвив тай берези білі,
Ой пішовби в гайдамаки хоть на три неділі.¹⁾

На високій полонині ізародили рижки :
Та ци підем, паве брате, на весні в опришки ?²⁾

Тоді й вівчар покидав нерас своє стадо, здаючи його на ласку божу, та приставав до „чорних хлопців“ :

Owce moje, owce,
Niech was pasie kto chce ;
Ja was paść nie budziem,
Bo ja na zbój pójdziem.³⁾

Головним пристановищем опришків, як я вже сказав вище, були ліси та скали. Пісня говорить про се так :

Гори мої, гори,
Ви мої комори ;
А ви ялиці,
Ви мої світлиці.
Коби ми ся бучок розвив,
Зелена свидова,
Не една би опустіла
Жидівська комора.⁴⁾

Зап. Талапкович, в Білках, на Угорщині.

Найславнійший руський опришок, котрого так майстерно змалював Ю. Целевич у своїй монографії, Довбуш, зранений чоловіком Дзвінки, просить свого товариша, аби не лишав його судьбі, але аби заніс його до опришківської „кожори“ :

Ти Іване Салагирський
Бери мене по ледінськи ;
Занеси мя в сині гори,
До нашої ба й кожори.⁵⁾

Бажання його одначе, як відомо не сповнило ся, бо полишений товаришами, попав в руки погоні і вмер на її очах. Тіло його обвожено по селах і показувано людям, щоби відстрашити їх пускати ся в опришки.

Коли товариство зложило ся, укладано перший план нападу. По удачі першого нападу ворожено про иньші в будучности.

¹⁾ Головацький, Народ. п. II 300. ч. 297.

²⁾ Головацький, Народ. п. I. 164.

³⁾ Zajszner, op. cit. ст. 151.

⁴⁾ Головацький, Нар. пісні II. Ст. 558. Ч. 43.

⁵⁾ Головацький, Народ. п. I. 154. (Пісня про Довбуша).

Число товариства не було однакове; раз було в ньому кількох людей, другий раз воно доходило до 40, 80 або й сотки душ. Коли число товариства було таке значне, тоді напад відбував ся в білий день. Нападали нераз навіть на міста (диви у Целевича напад на Болехів). Про склад товариства розносили ся вісти скоро по цілій околиці і наповнювали страхом усіх, що мали причину лаяти ся опришків. Чим більше було товариство, тим більше було воно очайдушне, зухвале. Пісня каже про те:

Kloňte sa chalupy, traste sa kaštiele!
 Vo koho s' Jánošík na paloš načiara,
 Tomu nespomožu ani tri cisara.
 A komu odpíše lštoček trirohý,
 Toho nezachráňa múry do oblohy.
 Raz junák zapískne — z dvanásť pušiek blískne;
 Druhý raz zapískne — tisíc chlapcov zvýskne;
 Tretí raz zapískne — šabličky zazvonia
 Z hora od Považia, z hora od Pohronia,
 A jedným sa hlasom ozvú čtyry strany:
 My sme u nás doma — my sme tuná páni!')

Як поводило ся товариству, се залежало в головній мірі від начальника, який звичайно мав в своїх руках усю власть і робив, що хотів, а товариство мусіло його безусловно слухати під грозою смерти. На начальника вибрано тому чоловіка, що не лиш мусів бути відважний, сильний, зручний, меткий, але й розважний, мудрий, що знав коло справи добре заходити ся, що потрафив кожної хвилі з'орієнтувати ся відповідно до обставин і дати відповідні прикази. Не диво, що на нього покладало ся і шанувало його не лише товариство, але що він мав симпатію і у народу, який його так представляє:

A ten jich kapitaň, to je len vel'ký pán!
 Perečko bel'avé, červený dolomán.
 Ked' ide po hore, jako rannie zore,
 Ked' ide po lese, celý svet sa trásie.²⁾

Дуже часто причиною поступленя в опришки, як я зазначив вже, був звичайний, простий мотив наживи. Тут не ходило вже про гулянку, але про те, аби зібрати легким коштом гроший та принести до дому. Мотив сей найшов свій вираз в отсих піснях:

¹⁾ P. Dobšínský, Proston. obyčaje, 1880. Ст. 8—9.

²⁾ P. Dobšínský, Proston. obyčaje. 1880. Ст. 8.

Їдуть брики із Улики, все ковані коні:
Ходім, брата, в гайдамаки, чуси за червоні.¹⁾

Пішов люрко у опришки на штири неділі,
Чей привесе своїй жінці сороківці білі.²⁾

На селян нападали рідко опришки, хоч і се графляло ся, дуже часто для особистої пімсти якогось опришка, рідше для грабованя. Найчастійше звертали ся напади проти панів — при чім майже усе грала ролю пімста — та на купців, особливо жидів. В пісні полишили ся сліди нападів на останніх:

Коби ми ся бучок ровнив, зелена Сьвідова,
Не една би опустіла жидівська комора.³⁾

Дуже часто опришки не уживали сили, коли напали на кого, але підступу, причім не обійшло ся без знаменитого їх гумору, як то видно з записаного мною оповіданя:

Дотепні опришки.

Буў ў йидным силы ариндар такой богатый і дужи забудованый, шчо йак позаникайи, то ныкуда дыстати сыи ни годни до сридныи. Али бѣли ў йидным лѣсі такі збуїі — а було йих дванацѣть — і зачѣли рознишльѣти, йак би вони могли йигѣ обікрасти. Порѣдили вони сыи так, бо було йих шѣсть музикѣнтыў, шчо йинѣкши ни опкрадѣт, шчо найперши йакѣсь мѣсят там музикѣнтыи зайти. І вѣбрали сыи ў дорѣгу. Прийшли они до тойи кѣршии і зачѣли сыи просѣти на ныч. Жид йих сыи зачѣў питѣти, де вони йдѣт. А вони йинѣу кѣжѣт, шчо ми ту ў тѣм шѣстьѣ грѣли на висѣльѣ і запѣвнилысьмо сыи і стрѣшно нам сыи пускѣти ў дорѣгу. І жид йим повѣлиў ночувѣти. Незабѣўком за ними надѣйѣкаў конѣм пан, ўступѣў до тойи кѣршии і зноў зачѣў сыи просѣти на ныч. То буў найстаршии ижи тѣни збуїѣми. Жид і того прийиў на ныч. Тѣйжи пан звитѣў сыи с тѣми музикѣнтыи, ныбѣ то йих шче й ни знаў. Казаў зѣраз дѣти чвѣртку пѣва і зачѣли пѣти. Ариндар сыи тѣи тѣишѣў, бо обрѣч нычѣлыгѣ зарѣбит йишчѣ бѣльши грѣшии. Нарѣсьѣти казаў тойи пан йим грѣти і ўзьиў шиньѣрку до таньѣцу, бо він чуў, шчо ўже при-йѣхали йигѣ тих шѣсть камрѣтыў. І ў таньѣцѣ зачѣў сьпѣвати, бо ўчуў йих на стрѣху:

Пональѣнѣку степѣй,
Повѣла сыи рѣша,

¹⁾ Головацький, Народ. п. II. Ст. 300. Ч. 299.

²⁾ Головацький, Народ. п. II. Ст. 301. Ч. 300.

³⁾ Головацький, Народ. п. II. Ст. 558. Ч. 43.

А йак вийдзья кто до цыбїи,
Вийдзья съ цыбїи дўша.

І гульаў дaлы. Али ўчуў, шчо вони залязали до комори — і сьпїваїи зноў :

Чи відзьяш ти Фльорку
Те сўкнїи на кoлку?
Ўшїстко то наржэндзьяи,
Ўшїстко наши бэндзьяи.

І зачїили вони рїзати кўфїр, ў котрїи бўли грoшї — а нїнаїи йак го відомкїўти, абїи ни нарoбїили гўркоту. Али пїлка скрїпїла, а вїн зачуў і зачїў зноў сьпїваїи :

Мастї пїлки дoїни,
Жoбїи нїи скшїпїїала;
Йак бэндзьяи скшїпїїала,
Бэндзьяи звак давала.

Вїїшїили вони грoшї і злoжили ўсе на фїру і шче пїшли крaсти коўбасї с коїнна; і вїн ўчуў йїх зноў і зноў сьпїваїи :

Чи відзьяш ти Василь
Ў коїнїи кїлбасї?
Ўшїстко то наржэндзьяи,
Ўшїстко наши бэндзьяи.

І ўчуў, шчо вони ўже вїїїжджїїут і зачїў зноў сьпїваїи :

Нїи йїдзьяцїи дрогaмї,
Алїи вомацьцaмї,¹⁾
А нї конїа осьoдлaїцїи,
Постaвцьїи за джвїїaмї.

І ўже нaвїть ни доночoбуваў, тїлькo жїдовїи заплaтїў і вїїшоў на двїр, вївїў конїї і на нeго хьтїў сьїдaти. А шинкaрка йїмў сьвїтїла сьвїчку, бо бўло сьи ни вїткo, а вїн зачїў сьпїваїи :

Вїїшла на улїци,
Засьвїцьїла сьвїци:
Сьвeго конїа нїи познaла,
Тшїнaла за лїци.

Бо то бўў шинкaрїў кїнь, тїлькo шчо осьoдлaнїи, по пaнськїи ўбрaнїи і онa йїгo ни мoглa пїзнaти. І вїн поїхaў. Тотїи полїгaїи спaти, рaно ўстaли і aбрaїїут сьи ў дoрoгу. Шинкaрка нaлa йїхaти дo мїстa; пїшлa за сўкнїиa дo комoри і ўвїрлa, шчо ў комoрї ўсьюдa чїстo. Здївoвaнa ўзбїлa крїчїти. Прибїг aрїндaр, зачїили сьи рoзглїдaти, нїгдe нїц ни вїдбїли, тїлькo гoлї сьтїнїи. Тшїи чїном oбїкрaїи aрїндaрїи.

Зап. в вересни, 1895 р. від брата Гїлїрїа в Пужнїиах, Бучaцькoго пoвїту.

¹⁾ жaнївцїи.

Оповіданє се замітне й тим, що вказує на популярність опришків і їх розголос з тої причини. Бучацький повіт відданий значно від гір, а проте оповіданя про опришків подибувають ся в ньому і то з льокальними примітами. Замітний в ньому також язиковий утравізм.

Коли опришкам удав ся напад і обловили ся в ньому добре, тоді ділили ся добичею. Ділив завсїгди начальник, та не тримав ся при тім рівности поділу, але пропорциональности: кожний діставав тільки, на кілька заслужив. Собі начальник полишав звичайно найліпшу пайку. Звичайні опришки дуже часто не знали навіть, кілька чого він брав собі. Добуті предмети зараз продавали Жидам, з якими знали ся, у яких пили, пересиджували нерас лихі часи, укладали пляни, а нерас користали навіть із вказівок та інформацій Жидів. Коли гроший не прогуляли, або не віддали родині, то звичайно закопували їх в першім ліпшім, знанім лише собі місци. Звідти пішли численні оповіданя про закопані скарби опришків — про які буде ще дальше мова — звідти полишили ся сліди про них і в пісні:

Jaworze, jaworze, coś taki pękaty?
Jużci są pod tobą zbójcekie dukaty?¹⁾

По добрім пілові сходили звичайно опришки до сіл, заходили до коршем, або до відданих собі гадів, спрощували свої любки, пили, гуляли і сьміяли ся з погоні, коли була:

А мут ровти ізбивати, за нами гонити
А ми будем з файнов любков від-горівку пити.
Будут ровти ізбивати, а мут нас шукати,
А ми будем з файнов любков пити та гуляти.²⁾

Нерас поносили вони при нападї тяжкі страти в ранних і убитих; мало коли одначе смутили ся тим. Найбільше залежало їм на тім, аби найти доброго ватажка. В пісні говорить ся про се:

Hore košariský čjěrná liška beži,
Volači syneček na Postali³⁾ leži.
Zabili Janoška v horach na polaně,
Veru tam jak živo tráva něpolahně.
Bolo nás jedenást, zůstalo nás devac,
Povedajú ludzja, že nás budú vešac.
Něbojčě sa, chlāpci, chlāpci pod borámi,
Šak je ešče jeden bečjar⁴⁾ medzi nami.⁵⁾

¹⁾ Zajsner, op. cit. str. 152.

²⁾ Головацький, Нар. п. I. 164. 12.

³⁾ Назва гори. ⁴⁾ Ватажко.

⁵⁾ František Bartoš, Národní písně moravské. 1889. Ст. 28.

Найгірше було для опришка, коли попав живий в руки властей. Сього й найбільше вистерігали ся вони, бо знали, чим усе скінчить ся відповідно до тодішньої судової процедури. Тим дасть пояснити ся страшенна їх відвага, яку показували подібавшись з погонею. Били ся тоді до загину, кидали ся на очивидну згубу, а робили се власне з тої причини, що воліли полягти в бою, як дати спіймати ся. Побут в арешті не дуже їх вабив, а сліди його дуже численно переховали ся в піснях:

Milý v bojníckom zámku,

Dobre tebe, Milý, v tom bojníckom zámku:

Ludia seju, orú, á ty sediš v chládku.

„Horká, ma Milá, horká to dobrota,

Už tretia nedel'a, čo išli pre kata.

Nemal kat roboty, ale bude mati,

Pr'dže sa, má Milá, na mú smrt dfvati.

Sotnem borovičku, prelozim hlavičku,

Ešte si navštivim moju frajerdčku.¹⁾

Zamku, zamku nowo murowany,

Siedział ja w tobie roczek okowany;

Siedział ja w zamku przez rok i przez tydzień,

Nigdy ja nie widział, kiedy noc, kiedy dzień.²⁾

Świeci miesiąc, świeci, a mnie niéma końca,

Mojemu niesczęściu nigdy niéma końca.

Nigdy niéma końca i końca nie będzie,

Bom się juz zapisál w nieszczęśliwym sądzie.

Do sądu wołają, zebym prawdę pedziál:

„Jak nám prawdę powies, nie będiesz tu siedziál.“

Choćbym prawdę pedziál, wyrok mi cytają.

Idzie ociec, matka, smutnie mie witają:

„A synu, mój synu, w kajdany okuty,

Nie chciałeś mie słuchać, más zelazne buty!

Más zelazne buty i burą sukmanę,

Nie chciałeś mie słuchać, juz cie nie dostanę.“

Siedziałem w więzieniu, dobrze mi tam było.

Dobrze mi tam było, była se mną miła!

Siedziałem w hareście, w tém krakowskiém mieście,

Urzednicy miówią: „Złodzieja obwieście.“

¹⁾ Sborník slov. nár. piesni i t. d. Відень, 1870, Ст. 42.

²⁾ Zejszner, op. cit. ст. 168.

A jak ci ja póde do domu swojego,
Naprzód pále wójta, potem przysięznego.¹⁾

Ріжні кари смерти, на які засуджувано опришків, полишали ся також в піснях:

Powiała ja ci, daj pozór na siebie,
Hamerscy hajdncy biorą się po ciebie.
Obwieszą cię, Janku, za pośrednie ziobro,
Już ci będzie potem zbijać niepodobno.

Jeszczem nie zbójował dopiero ten roczyk,
Już mię chcą zawiesić na żelazny haczyk.

Hej, co że temu padnie,
Hej, co owieczki kradnie?
Hej, co że by mu padło?
Hej, stryczek na gardło.

Bratowie, bratowie, kochani bratowie,
Będą nam ścinali główeczki katowie.²⁾

Та не сама смерть відстрашувала опришків від того, аби не попасти за життя в руки властей — вона не була їм так страшна, але ціла дорога, якою до неї мусіли йти. Відповідно до тодішнього законодавства віддавано перш усього кожного опришка на тортури. Аби видобути з нього зізнання, уживано найріжнородніших способів: вкладано на колесо, печено сьвічками, розпаленим желізом і т. д. Аж по тортурах засуджувано на смерть, при чім сам присуд виконувано нерав огидним способом. На приклад наведу присуд виданий на опришка Василя Баярака 1754 р. „Sąd ninieyszy nakazuie, azeby wspomniony Wasyl Baiurak wypłacaiać się w życiu za excessa swoje wyprowadzony na Plac smierci nayprzod przez Mistrza Sprawiedliwosci że się ważył na niewinnych winne wznosic ręce y zabiać, obie ręce żywo toporem ucięte po łokcie, podobniesz po ucięciu tych głowa odcięta bydź ma tymze toporem. Na ostatku cwiertowany żeby był na wstręt y pohamowanie Innym od takowego życia tesz Cwierci powinny bydź zawieszzone na szubienicy w polu przy trakcie stojącey potym w czasie dalszym w ziemię schowane. Głowa tylko w czas

¹⁾ J. Świętek, Lud Nadrabski. Ст. 178—179. Ч. 15.

²⁾ Pamiętnik Tow. Tatrzańskiegó. T. VII. 2. Ст. 46.

dłuższy stać powinna⁴⁾). Тому то Довбуш умираючи, волів аби посікли його товариші на дрібний мак, ніж мали збиткувати ся над ним Ляхи:

В Черногору занесіть мя,
На дрібний мак посічіть мя.
Най ся Ляхи не збиткують
Мое тіло не чвертують.⁵⁾

Розумієть ся, що і опришки із свого боку не делікатнійше поводили ся з тими, на кого напали. В рукописи Франца Кляйна виданій Ст. Елїашом-Радвіковским³⁾ 1897 р. описаний приміром такий факт: 1809 року напали розбійники дня 7 липня ночію на заможного селянина Томаша Тильку в селі Тихім під Чорним Дунайцем. Розібрали чоловіка і жінку до гола, звязали їм руки і ноги і парили їх горячим смальцем та розпеченим желізом по цілій тілі, маючи намір змусити їх тим способом до вказання сховку в грішми. Коли граф Гоес, губернатор Галичини, був 1811 р. в Татрах, йому представили тих людей. Его Експедиція враз з товариством дивували ся невимовно завзятости і витрималости їх на муки, бо ціле їх тіло, від стіп до голови було подібне до мармурованого стовпа або до шапи з червоними границями.

Подібних фактів і з боку судів і з боку опришків можна навести дуже багато; тут я згадую про них лише до річи.

За свої гріхи покутували опришки по усіх гірських та підгірських містах по обох боках Карпат, на що вказують вже дося оголошені кримінальні акти тай народні пісні. Найбільше одначе здаєть ся, трачено їх у словацькім місті Св. Мікулашу (Св. Николаю), бо те місто згадуєть ся найчастійше в народній поезії. Наведу тут одну таку пісню:

Mikołasz, Mikołasz, mikołaskie mostki,
Tam się rozsypują z dobrych chłopców kostki.⁴⁾

Опришництво тягнуло ся аж до нашого віка, хоч в останніх своїх часах ослабло значно. Д. Август Вжесьньовський, професор варшавського університету, зачислює до останніх опришків в праці „Tatry i Podhalanie“⁵⁾ двох татрянських розбійників Войтка

1) Руська Істор. Бібліотека. Т. XIX. Ст. 246.

2) Головацький, Нар. п. I. Ст. 155 (Пісня про Довбуша).

3) Lud, т. III. Ст. 225—273.

4) Zejszner, Pieśni ludu Podhalan. Ст. 155.

5) Диви „Pamiętnik Towarzystwa Tatrzańskiego“, т. III. р. 1882, 2, ст. 1—53.

Матея з Закопаного і Войтка Гала з Ольчі. Перший з них напав останній раз на закопанського „баца“ 1866 р. і шукаючи за грішми удусив дівчину. За те увязнено його в Віснійчи, де й умер 1875 р. Ю. Целевич уважав останнім опришком Драгарюка. — От його слова: „Останній пушкарський ватажок був звісний Гуцуд Чурик, убитий 1876 р. і за те вбиство повісили 1877 р. в Коломиї останнього гуцудзького опришка Драгарюка. Про того Драгарюка є вже й пісні зложені“¹⁾. Коли названі отут люди були справді опришками, то характер їх не був певно такий, як опришків попередніх століть та початку нашого століття. Опришництво винищено основно в Австрії до трийцятих років, тому факти наведені Вжесьньовським та Целевичом треба уважати за звичайні злочинства, поповнювані все і всюди. Найдіпшим доказом моїх слів служить брак основних ціх опришківства в наведених фактах, без яких подібні випадки мусять зачислювати ся до проступків нинішних злочинців.

2. Яношік в обличю історії.

Представивши отак в короткості характер опришківства, перейду тепер до змалювання особи найславнішого словацького опришка Яношіка, з яким можуть йти в заводи хіба гуцудзький Довбуш та волинсько-подільський Кармелюк, а для нас інтересного тим, що він став героєм народніх пісень і переказів не тільки словацьких, але й руських і польських. Історичних жерел про Яношіка маємо дуже мало; вони опирають ся виключно на судових актах з процесу того визначного опришка, оголошених 1880 р. словацьким етнографом Павлом Добшиньским¹⁾. Перекладу з нього дословно відповідне місце:

Представмо собі — пише Добшиньский — гори і околиці при жерелах Римава, Сланой, Грона, Горнада, Попраду, Вагу, Орави, Турца, Нітри, Кисуцої та пограничні місцевости Морави, Шлезка і-Галичини аж по Дунаець; на величезнім тім просторі почав від 1711 р. ровбивати славний опришок, Яношік (Івась). Подані понизше відомости про нього взяті з судових актів, що лежать в архіві Літвовської столиці, Св. Мікулаші, під назвою *Fassio Janosikiana, anno 1613, die 16 mensis Martii*; в них

²⁾ Руська Істор. Бібл. XIX. ст. 184.

¹⁾ *Prostonárodnie obyčaje, poveru a hry slovenské. Usporiadel a vydal Pavol Dobsinský. Turč. Sv. Martin. 1880. Ст. 88—94: „Janosik. (Stručné podatky o ňom, čo o skutočnom zbojníkovi i čo o hrdinovi poviestok ľudu“).*

названий він: *agilis Georgius Janosich Tyarchoviensis, latronum et praedonum antesignanus*. Попередником Яношіка в розбою був в тій околиці Томаш Угорчик, званий також Угриком і Гудецом. До його шайки належали: Павло Братик, Врабец зі Сташкова, Ковальовський з Ракової, Батар, Туряк, Іаборчик і Ваврек з Польщі; крім них належали до шайки ще: Куба Хластяк, Ковачик або Моравчик з Морави, високий і рудий Андрій з Кисуцої Довгої, Сатора, Ваврек, Зрадовський, Павло Млинарчик, що перейшли опісля до шайки Яношіка. Сам Угорчик визнав, що його забрали від коний два старші ровбійники, Топориско і Дровд, і що він мусів запрягти їм дев'ять разів вірність. Товаришами Яношіка мали ще бути: Гунчик або Гунцаґа зі Сташкова, Адам Шушалька з Турзівки, Жупиця з Моравської Острави, Ковальчик з Челядної, Валичак з Межиріча, Голубек з Ментельовиць з Морави, Плавчик з Дунайова, Кундіс Андрій і ще один з Довгого Поля, котрого імени не знав, лиш вірив, що він служив оден рік чортам.

Яношік признав ся до сих товаришів: 1) Томко Угорчик, що дістав при поділі добичі пушку пана Павла Ревая, а в Кремницьких горах відступив від нього; там застрілили його гайдуки; 2) Сатора з Польщі, зі Соли, відступив від нього в Тешині; 3) Павло Іаспарец або Млинарчик з Радовески, відступив також в Тешині; 4) Бартек, служив в Предмірі, відступив в Тешині; так само і 5) Андрій з Довгої Кисуцої. Вони всі п'ять мали намовити Яношіка до розбою і він пристав до них на св. Михайла, 1711 р. 6) Туряк, Гунчик або Гунцаґа був рільником в Сташкові; при поділі на Жарах дістав з Ревайових річий шаблю, пушку і срібні нитки; він то застрілив попа з Деманиж, коли той пив воду зі студні. 7—8) Шутковії (брати) доносили з Куруцями, учасниками повстаня Раковція, Яношікови пороху. 9) Орешак походив з Польщі. 10) Моравчика убили на Бескиді самі його товариші, Гавел зі Соли і Пивоварчик з Яблонки. 11) Плавчик походив з Дунайова; він стрілив разом з Туряком на попа з Деманиж. В порозуміню з Яношіком були: Конюх в Дунайові, Сікора, Шутка і Шустко (Шутковії), Юра Красний, Куба Красний, Іван Маєр, Ковальчик і Одрейк, газди з Кокави і Мартин Мравець з Кленови. Вони переховували у себе Яношіка, особливо вимою і гостили його, хоч знали, яке він вів ремесло. Підозрівано, що в змові з Яношіком були ще: Іван Яворик і Валент Вазарник зі Штурної, Орешак з Польщі, Юра і Шандор Крупа, Мішо Жак, Юра і Матій Зубор з Орави — але він

не признав ся до того. Підозрівано також, що Яношік дарував Тарховському корчмареві, Райчанови, срібний пугар за те, що той явно давав розбійникам напої і укривав їх; що вїїт з Остатниці, Ян Літиський, не хотїв його лапати; що на Вальгорі мав закопані скарби; що в Любетовій розбив Вітка Сита; що розбивав церкви в Угорщині, Польщі, Шлезку і Мораві і т. д. але Яношік не признав ся до нічого.

Процес Яношіка відбував ся в Св. Мікуляшу в латинській мові; лиш зізнання Яношіка і жалоба проти нього були словацькі¹⁾. Головною його виною було, що стояв на чолі розбишацької ватаги. Процес виточив Яношікови Володислав Околічані, піджупан Ліптовської столиці. Олександр Чеміцький, як прокуратор, підніс в жалобі Яношікові злочини і жадав видати на нього засуд смерти. Перед тим одначе жадав, щоби Яношіка передано на тортури, і витягнуено від нього, хто були його спільники, охоронці, укривачі і де має переховані річи. Балтазар Палудай, законний оборонець обжалованого підніс вперед, що Яношік не вбивав попа з Деманиж, на що готовий був присягти; дальше навів обставини, що облегчували його вину: Яношік, покинувши Куруців, що були учасниками повстаня Раковція, жив спокійно в дома, в селі Тарховій, Тренчанської столиці; звербований в рекрути, служив в королівськїм війську на Бітчанськїм замку, а викуплений родиною, проживав знов спокійно в дома; там прийшов до нього Тома Угорчик, випущений з вязниці в Бітчанськїм замку, де Яношік сторожив його і робив йому добре, вивабив його з дому і заприсяг, що вступить до його товариства; Яношіка вязала проте присяга бути в товаристві, а по смерти Угорчика він не вернув до дому і не осїв знов на спокійне жите лиш тому, що бояв ся кари за ровбої, сповнені разом з Угорчиком; коли проте обвинений признав ся до всього, до чого лиш міг признати ся і бажає на дальше поправити своє жите, то оборонець ставить внесенє, щоби Яношіка не лиш не засуджено на смерть але щоби помилувано його і пущено на свободу.

Першого дня процесу (16 марта 1713) рішено: з причини короткості часу відкладаєть ся рішинець на другий день. Другого дня рішено: по причині явних доказів, що Яношік при добровільнім зізнаню не подав своїх помічників і охоронців, не виявив, кому дав більшу часть добичі і де її переховав, не

¹⁾ Шкода, що д. Добшинський не навів сєї жалоби.

візнавав правдиво, не візнав нічого більше понад відповіді на поставлені питання, віддасть ся його відповідно до Кітоніча, Quaest. 8. Cap. 6. і там цитованого закона на тортури, вперед лекші, а колиб то не помогло, на тяжші. Остаточно порішено: Обжалуваний Яношік має бути повішений.

До Яношіка прикладає народ всі свої перекази і оповідання, хочби їх герої були колись иньші. По народнім переказах — зложив Янко Ботто товариство Яношіка так: Яношік, Суровець, Ільчик, Адамчик, Грайнога, Потучик, Угорчик, Іарай, Тарко, Муха, Дюриця, Михальчик. Добшинський¹⁾ на місце Михальчика кладе Гайдошіка, котрого нарід все представляє, як грає на гайдї (ковї). Суровець був пізнійший від Яношіка; його колесовано в Брезні 1769 р.; вславив ся він тим, що в часі, коли ще не було стрільб з подвійними цївками, зробив собі сам таку стрільбу з одним когутиком по середині; кремій, ударений когутиком, сипав іскри і запалював відразу порох на обох пановках, в наслідок чого зі стрільби вилїтало нераз два набої. Народ зачислив Суровця до товаришів Яношіка тому, що і всіх иньших значнійших розбишак поставив в його кружок, на скільки лиш число дванайцять могло на се дозволити. Простонародні малюнки представляють опришків в зелених сорочках, поясах, білих або сивавих холошнях, постолах з чорними підв'язками, в сїраках з високими капелюхами на голові, з самопальними стрільбами на плечах і топїрцями в руках. Звичайно представляють вони на першій пляні шістьох людей: по однім боці стоїть Яношік, підпертий топїрцем, а при нїм Ільчик грає на гайдї; по другім боці стоять Адамчик, Подставчик і Грайнога; по середині на вільнім місці гуляє Суровець, підкидаючи топорець понад голову. На иньших малюнках приходять також варіанти сього образка. Вуйціцький в статі „Janosik albo Janoszik“²⁾ згадує про народні малюнки, на яких представляє ся Яношік то як жене стадо білих, угорських волів з величезними рогами, забраних в добич, то як стоїть в густому лісі на малій полянці над кітлом дукатів, опертий на стрільбі; товариші його тішать ся граючи на гайдах і скачучи гостять ся та пють улюблену сливовицю. Зайшнер³⁾ згадує про малюнок, на яким представлений

1) В „Sborniku Mat. sv. II. soš. I.“ ст. 89.

2) Поп. Encyklopedya powsz. Варшава. 1863. Т. XIII Ст. 41—42.

3) Pieśni ludu Podhalan czyli Górali tatrowych polskich zebrał i wiadomości o Podhalanach skreślił Ludwik Zejszner, Варшава, 1845. Ст. 14—16.

Яношік, як опертий на топірци дивить ся у віддаль, а один з його товаришів танцює. Здасть ся, що подібних малюнків можна би відшукати далеко більше, колиб хто кинув ся за ними по селянських хатах в татрянських околицях.

Словацький поет, Янко Краль, відвідав умисно між 1844—1847 роком села Кленовець і Кокаву, аби розвідати ся докладнійше про Яношіка. Селянин Матій Здутів в Кокаві оповідав йому так: Яношік служив у Кленівці в Штефаника. Господар не знав, кого має в себе і уважав Яношіка за звичайного по-пихайла. Але коли раз увидів, як Яношік перескакував бучки і ломив дерева, тоді втішив ся, що ховає такого хлопця.

На серед Кокави, де тепер замок графа Форґача стояла коршма, в котрій за часів Яношіка града все музика. Товариші Яношіка і Кокавці гуляли і напивали ся там часто. Про ті золоті часи оповідають собі все Кокавці з жалем. При Кокаві мали також Яношіка ймити, на близькім Грахові, у старім замчищу Франца Яковфія ввзяли і звідти віддали до Ліптави.

Матій Здутів мав у себе також поему про Яношіка, але як видно незакінчену. Добшинський надрукував її¹⁾, а я подаю її за ним тому, що вона стверджує багато прозових оповідань про Яношіка. Натурально, що вона мусить бути літературного, а не народнього походження.

Janošik, Liptovský lúpežník.

Zastavte sa bratia a sestry trošičku,
 Spievati vám budem pamätnu piesničku,
 O jednom mládenci, švárnom šuhajšku,
 Vojaku udatnom v Liptovskom vidieku;
 Bol vzrostu pekného, Janošik rečený,
 Z rodu jen sprostého, chlapík utešený.
 Súc vojakom verne císari slúževal,
 A medzi husármi kapitáňom býval.
 Z tej vojanskej služby k otcovi sa vrátil,
 Hrdinskej mysli svej ani tu nestratil;
 Počal, jak najlepšie mohol, hospodárit,
 Nemohlo sa mu to pre veľku daň darit
 Odišiel a spojil sa potom s kamaráty,
 Ktorí rovne dane platili neradi.

V hlbokých dolinách a v hájoch zelených
 Kochali sa často v hrách roztomilených.
 Stále zbíjajúci mnohé dlhé roky
 Šťastné v tom remesle činívali kroky.

¹⁾ P. Dobšinsky, Proston. obyčaje. 1883.

Vylúpili panské najbohatšie domy,
Do nichž bili gule jako jasné hromy.
Hostince, kusie, zemanské osady
Velice sužoval Janošik chlap mladý.

Chudobným dávali a bohatým brali,
Na rovné si kopky v horách rozdielali;
Lež najdrahšie kusy Janošik schovával
Medzi vrchy v Tatrách, kde sa rád zdržiaval;
Tam najdrahšie skladal súkna, plátna, šaty,
Na hromadu sýpal doliare, dukáty.
Núdznym dobre činil, zvlášte pilným žiakom,
Dával jim na šaty súkna, neborákom.
Poručil jim merať od buka do buka,
Štedrá bola vzdycky k žiakom jeho ruka.
Bo i sám po školách dakedy chodieval,
Otrhaný kabát, prázdnu kapsu mával.
Velikým kompanom porúčal kázati,
Každý zbojník musel offeru jim dati.

Byv muž opatrný, spolok múdre ridil;
Čo mu prekážalo, všecko z cesty zklídil;
Dával dobrú radu v šťastí i v nešťestí,
Od svých tovaryšov odvrátil nerestí.
Za hajtmána si ho v tom spolku zvolili,
Čo on rozkazoval, vchotne plnili;
Kde si kol'vek l'ahnul v lese pod bučinku,
Stráž nad nim držali, by požil spočinku.

Як видно, особа Яношіка займала здавна поетів і крім дрібних віршів, порозкидуваних по різних часописах, надрукована про нього велика поема згадуваного вже словацького поета Ботта і драма Мішка Скачанського¹⁾. У нашій літературі не було доси нічого про Яношіка. За те гуцульський опришок Довбуш, змальований незвичайно красно в поемі також гуцульського поета Федьковича. Він написав ще, як звісно, й драму п. н. „Довбуш“, але драма являєть ся супроти поеми зовсім слабою.

3. Яношік в народній поезії.

Про Яношіка, як у нас про Довбуша та Кармелюка, ходить між простим народом, що живе в поблизу Татр, велике число пісень та оповідань. Руських прозових оповідань про нього доси не

¹⁾ Jánosiík. Smutno v piatich jednaniach od Miška Skačanského. V Prahe, 1880.

записав ніхто, хоч не може улягати ніякому сумнівови, що вони є, так як є балада про нього, про яку буде дальше мова. Тому то й я мушу опирати ся тут виключно на словацьких, а головно польських материялах, яких доси оголошено найбільше.

Яношік представляєть ся в народніх переказах, як герой, і то такий, про якого память буде завсїгда жити між народом. Він опришок, але так ідеальний, що ідеальнішого не можна собі представити. В ньому зібрані усі прикмети, що уважають ся між народом за найпопулярніші. Дорідний зріст, незвичайна мужеська краса, бистрий розум, надлюдська сила, очайдушна відвага при нападі, сміливість при обороні, зручність, простота, добродушність, побожність — отсе все риси, в які його прибрала народня поезия. Він розбійник, а проте користуєть ся між народом популярностию і любовою. Він мстить ся на ворогах, вчить дурних розуму, хоч метода, якою при тій науці послугуєть ся, не все найліпша і людська, карає винних, стає в обороні невинних, а в поважно небезпечних хвилях стає в рядах оборонців вітчизни і совістно сповнює патріотичні обовязки. Супроти тих прикмет розбійництва його никне зовсім в очах народа і уходить радше за забавку, як за злочин. Не малу вагу має в уяві народа також се, що він знаєть ся в надприродними силами, яким і має завдячити свою славу. Без них він не був би тим, чим був, лише звичайним бідаком, яких тисячі гинуть що дня, не оставляючи по собі у нікого памяти. Він врешті борець за народню волю; він нищить Жидів і панів, найбільших гнобителів народу і тим починаєть ся до повільної еманципації його з під них, до усталеня таких порядків в громаді, серед яких не був би ніхто споневірюваний, не було би „ні Жида, ні пана“, лише всі рівні без виїмки і рівноправні. Задля того останнього власне окружив його народ величавою авреолею, та помістив в пантеоні своїх героїв.

Перейду тепер до біографічних подробиць про Яношіка, перехованих в народній словесности.

По народнім переказам родив ся Яношік в Татрах, але в якій місцевости, не знати; кожда уважає собі за честь називати ся його родинним місцем. Батько мав віддати його на науку, бо бажав його видіти сьвященником. Одначе місцевий дідич зажадав за Яношіка викупу. Батько по причині неможности не міг його викупити. Яношік пішов тоді сам до пана просити, аби його випустив на волю, але пан у відповідь загрозив йому шиницею. Розгніваний Яношік повалив одначе на землю одним

замахом усю панову челядь. Коли вернув до дому і оповів батькови, як йому пішло, батько узав останне теля і повів на торг, аби його продати і вложити панови окуп. Але перебраний Яношік перейшов батька на дорозі, коли той вертав з міста і відобрав у нього усі гроші. Вправді в дома віддав їх назад батькови, але від тоді покинув науку і пішов в опришки, мовлячи, що його і чорт не пізнає, коли рідний батько не міг пізнати¹⁾.

В польськiм варіанті згадується також подібно про молодість Яношіка і про те, що він був студентом. Найважніший однак мотив, про спір з паном, пропущений. За те докладно пояснена причина, звідки він дістав надприродну силу, що остаточно загнала його в опришки:

Був один студент, що йшов зі шкіл на вакації. Йшов через великий ліс і там заскочила його ніч. Заблудив в лісі так, що не знав ані куди вийти, ані в котрий бік йти. Виліз проте на дерево дивити ся, де кінець ліса і доглянув його; але не далеко в тій стороні була хатинка. Кинув шапку в той бік, аби знати, куди йти, як злізе. Зліз, йшов в ту сторону і зайшов аж до хатинки.

В хатинці була стара баба. Він увидів її через вікно і ввійшов до середини. Тота питає його: Ти чого тут прийшов? Я просив би переночувати мене! Як же я тебе переночую? Прийде моя старша сестра, то забє тебе зараа. — Бо то були чарівниці. — Але він відповідає: Най собі робить, що хоче зі мною, я звідси не піду нікуди.

Кличе його тота баба до вечері. Повечеряє в нею, вона схвала його під корито за піч. Прилетіла старша сестра і кричить: Піфі! що тут так смердить? Вийди Яношку! Вжеж він мусів вийти. Йди до вечері! Вечеряє в нею знов. Каже йому: як прийде третя сестра, найстарша, — коли хочеш, то йди — бо вона тебе забє. Він каже, що не піде нікуди.

Прийшла найстарша, третя і каже: Чия тут душа смердить? Вийди Яношку! Вийшов. Йди до вечері. Повечеряє і з нею та ляг спати.

В ночі стали чарівниці радити ся: Що ми йому зробимо? — А він не спав, лише вдавав, що спить, та слухав, що говорили. — Поставив йому вуглик огню на пупець, як витримає, не забудить ся, то буде з нього витрималий хлоп. — Положили йому вуглик на пупці, а він терпів і витримає, аж вуглик згас. Тоді вони сказали: Буде витрималий, треба дати йому мундір. Одна каже: Я йому дам сокирку. Друга каже: Я йому дам сорочку. Третя каже: Я йому дам черес. На тій сокирці як занесе

¹⁾ P. Dobšinsky, Proston. obyčaje. 1880.

ся, то три милї скочить; а в тій сорочці і в тім чересі буде мати страшенну силу.

Тота що мала вишити сорочку, посіяла о осьмій годниї коноплі, і на рано була з них сорочка. Як Яношік встав рано, дали йому той мундїр і так сказали: Не будеш вже попом, але розбійником. Тут наш топорець: як на ньому піднесеш ся, перескочис три милї і він тебе буде боронити, хочби на тебе як нападали. А в тій сорочці і в тому чересови будеш мати страшенну силу. Тепер мусиш вперед свого батька обрабувати, а потому вже будеш розбійником над всі розбійники.

Він сховав мундїр, а в студентськїм пішов до дому. Прийшов до дому дуже сумний. Його батько вибрав ся саме тоді на торг за волами і брав з собою 150 зл. А він йому каже: Татуню, не йдїть, бо вас розбійники обідруть! Тато йому каже: Мусїв би я засумувати ся так як ти, щоби віддати розбійникам гроші. — Будете видїти. — І пішов тато.

Як тато пішов, він вийшов на другий день з хати, вбрав ся в той опришківський мундїр, сїв на топорець і полетїв за татом. Перейшов йому в лісі дорогу, тупнув топірцем і питає: Де ти йдеш? Відповідає: Йду за волами! Але ані говорити не міг від страху. Давай гроші! Той вишмигав гроші і дав. Питає його: Всї? Він каже, що всі: Навіть на дорогу не буду мати. Дав йому один золотий на дорогу і полетїв в ліс, а тато вернув ся до дому.

Він вніс ся на топірця і за годину був в хаті, а тато ледви на другий день прийшов. Сховав мундїр і ніхто нічого не знав. Приходить тато з плачем і каже: Правду ти мені казав! Що стало ся вам, тату? Ей, стало ся, бо перейшов мене опришок і я мусїв йому всі гроші віддати. Дав мені лише один золотий на дорогу. — Я вам казав, не йдїть; пізнали би ви його? — О, пізнав би; мав страшну сорочку і черес і великий топір.

Пішов на поле той студент, вбрав ся в мундїр і ввійшов до хати. — Чи той був? — Той, той. — Дав татови гроші і сказав: Вже не буду попом, але опришком. Бувайте здорові! І полетїв¹⁾.

Коди Яношік став опришком, почав оглядати ся за відповідним товариством. Кожного, що зголошував ся до нього, не приймав до себе. Він вибирав лише таких, що мали бодай в части подібні, як він, прикмети. От як в народнім переказі оповідаєть ся про сю рекрутацию:

¹⁾ Zbiór Wiadomości do ant. kr. T. XV.

Почав Яношік розбивати. Мав під собою дванайцять опришків. Кождий, котрого приймав до себе, мусів показати якусь штуку: Один прискакував до ялиці і втинав її верх; другий відстрілював верх пістолетом; третій ломив найгрубше дерево; вивший роздавлював в кулаці найтвердший камінь — словом кождий показував свою штуку.¹⁾

Коли товариство, було готове, почали ся розбої. Звідси й починають ся всякі пригоди Яношікові, яких зазнавав у своїому ремеслі. Перед його очами стали пересувати ся всякі постаті, як в калейдоскопі. Розуміть ся, що всіх їх не задержала народна пам'ять, лише найважнійші. На першому місці треба тут поставити пригоди Яношіка зі студентами, що пригадували йому власні давнійші часи; в тої причини поводив ся він зі студентами дуже добре. Наводжу тут два такі оповідання:

Раз його гримке „Стій“ задержало цілу їх громаду. При вечері оповів їх Яношік і тих, що повасипляли, казав попривязувати на землі, а других закликав до огню, де пік ся цілий волиско на рожні. Передовсім казав одному з них виголосити перед собою і своїми товаришами проповідь. Коли один семинарист проповідав про справедливість, божий суд і горяче пекло, товариші його ждали з нетерпимістю, що дальше буде. Товариші Яношіка розплакали ся, сам отаман задумав ся при згадці на смерть, але по скінченю проповіді заявив, що вона як раз була їм потрібна, щоби кождий тим ревнійше сповнив прийятий обов'язок „нікому без грибіну neublížiti' a krivdy po svete napravati'“. Яношікові товариші накидали за те своїому сьмілому проповідникови повний капелюх дукатів, а сам Яношік наміряв всім студентам — як то нерас робив — красног сукна від бука до бука, щоби все красно убирані ходили.

Раз знов хотів спробувати їх, чи будуть брати ся за діло, до якого не доросли. „Мої хлопці“, каже, „давно не були при сповіді. Хто з нас висповідає?“ Студенти мовчали, бо знали, що їм не свобідно того робити. Але найшов ся один, що захотів опришків сповідати. Тоді Яношік крикнув: Не знаєш, що сповідаємо ся лиш попови і Богови? І хотів вже топирцем розчерепити цікавого. Здержав ся одначе, мовлячи: Пан Біг видить і чує нашу сповідь кожного дня. Аби ви одначе знали, що ми, гірські хлопці, не живемо так без Бога — тому й кажу вам, до чого ви не доросли, того не надіємо ся від вас — то заявлю вам, що я і мої

1) Zbiór wiadomości do ant. kr. T. XV

хлопці робимо так, щоби наша сповідь і на судніи дни перед Христом мала свою силу¹⁾.

Тримаючись засади, висловленої при студентах, що його завданєм є „nikomu bez príčiny neublížit“, а krivdy po svete napravat“, Яношік шукав за такими нагодами, де міг би ділом доказати те, що голосив словом. Нагод мусіло трафляти ся богато, а одна з них така:

Йшов раз хлоп на торг за волами. Питає його Яношік: Маєш багато грошей? Він каже: Трийцять золотих. — Дав йому чотириста золотих: Купи за всі гроші воли, а як будеш вертати, прийди тут і покажи їх мені. — Той пішов на торг, але таких дорогих волів не було; важурив ся дуже і казав вибубнити, хто має воли на такі гроші. — Не було в нікого лише в дворі, тай то ще тільки не коштували. Але заплатив і повів. Зайшов там з тими волами, Яношік питає: Багато ти дав? — Сказав, що лишило ся йому сто золотих. — Яношік не казав їх звертати, але, казав йому йти до дому²⁾.

У Добшинського мотив з волами порушений лиш з легка; він не говорить виразно, чи Яношік дав селянинови гроші на воли, а каже лиш так: „Одному селянинови, що плакав над волами, убитими громом, сказав Яношік: Що пан, суд і грім попсує, то мій топорець за кілька ровів поправить“³⁾.

Подібний мотив привязаний на Україні до Кармелюка⁴⁾. Прочухани, уділені Кармелюком селянинови, як і дальша пригода

¹⁾ P. Dobšinský, Proston. obyčaje. 1880.

²⁾ Zbiór wiadomości do antr. kr. T. XV.

³⁾ P. Dobšinský, Proston. obyčaje. 1880. — Попів. ще: Zbiór wiad. VII. 3. Ст. 46 (Materjały do etnogr. górali bieskidowych, zebr. dr. W. Kosiński. Ч. 110: O Janásku). — Pamiętnik Tow. Tatrzańskiego. VII. 1882. Ст. 48.

⁴⁾ Кармелюк родив ся 1788 р. в селі Головчиняч, Літинського повіту. На 18-у році життя віддав його батько до двора, до пана Пігловського, де пробув шість літ (до 1812). В часі служби Кармелюк оженив ся. В р. 1812 віддав його пан за якусь провину в рекрути (він тоді мав вже трьох синів). Аби увільнити ся від служби, Кармелюк вибив собі два зуби, але се не помогло йому нічого. По якомусь часі він втік одначе з войська wraz з товаришем Гнатом Хроном. Цілі два роки прожили вони в лісах, живучи з крадіжи. Та вкінці зловили їх, дали по 500 буків і віддали назад до войська. Зараз одначе з першого нічлігу вони знов втекли і стали опришками. Конець Кармелюка був дуже трагічний. Його убив з рушниці шляхтич Рудковський при помочи зради козянки Кармелюка Уляни, що була жінкою одного з підвладних Кармелюка, Провопа Копчука. Її арештували раз wraz з сестрою, але випу-

з бабою, нагадують дуже жарти звісного польського маїната і гумориста Миколи Потоцького.

„Рав іхав чоловік на ярмарок. Їде, та підперши голову рукою, сидить на возі, тай курникає собі під ніс — скаржить ся на свою долю :

Та долеж моя, доле,
Чом ти не такая,
Як доля чужая!

Так він сьпіває собі, аж ось догоняє його якийсь чоловік — А здоров будь, чоловіче! каже.

— Бувайте й ви здорові! одповідує той.

— А звідкіль? А куда? Чи багато мавш волів та коней? — Та все розпитує. А той йому розказує, що от так і так: Жінка восталась у дома без хліба, а я оце їду на ярмарок, щоб продати остатню пару волків, або щоб стати де під хуру, та хоть на хліб дітям заробить, а то нема чого їсти“... А той слухав, слухав, а далі виняв з кишені сто карбованців тай каже: „На тобі, чоловіче, оці сто карбованців, та купи собі ще дві пари волів, щоб було до плуга, та згадуї Кармелюка“. Так той і остовпийнів. — „Кармелюка“? питає, витріщивши очі, мов не вірить, що це робить ся в яву. А Кармелюка вже й не має. Радий такий той чоловік, що ото має в кишені сто карбованців. Приїхав до коршми, тай звернув трохи на radoшах випити. Випив чарку, випив другу, випив третю, а далі й не з'оглядів ся, як і гроші вкрави. Сидить тоді він тай плаче в коршні. Ба, це входить той самий чоловік — Кармелюк. Глянув він на нього, тай крикнув до своїх: „Ей, хлопці! Простягніть но лиш його, та дайте йому прочухана, щоб знав, як пропивать гроші, коли діти сидять дома без хліба!“ — Одпустили йому трохи, а Кармелюк знов тоді виїмає сто карбованців, тай дає йому: „Тепер гляди,

стили, намовивши, що видасть коханка. Вона дотримала слова і прикликала Рудковского, коли Кармелюк прийшов до неї, бажаючи умовити ся в опришок Шайдюком над рабунком шляхтича Волянського. Тіло Кармелюка виставлено публично, а потім поховано в Летичеві без попа, без хреста, без гробу. За возом, на якому лежало тіло, йшла сторожа, а могилу копали арештанти. Свою смерть предсказав Кармелюк в пісні так :

Не бою ся грому й тучі, но опріч гармати
Забезь мене славний хлопець з веселої хати.

Докладніше про Кармелюка дивн розвідку дра Ролле переложену на російське в Київ. Старині, 1886, 3 кн. ст. 494—560.

каже, як зайдеш в коршму, то вже не минеш моїх рук, тоді не викрутиш ся!¹⁾

Зап. 1880 р. в Гусаковії, Звенигород, пов.

У дальшій пригоді з бабою поступає собі Яношік вже не гарно і дико. Та таких випадків в його житю небогато. Нарід його оправдує одначе тим, що він карає бабу за її скнирство, яке уважаєть ся загально поганим пороком:

Йшла раз баба на торг. Питає Яношік: Де йдеш? — На торг. — За чим? — За чобітьми, але маю мало грошій. — На, патку, купи собі красні чоботи! — Баба прийшла на торг, але стало їй жаль грошій, не купила чобіт і пішла так до дому. Здябає на дорозі Яношіка. Ти купила чоботи? — Ні, не купила. — Чому? — Бо жалувала грошій. — Тоді зловив її Яношік, облупив їй ноги по коліна і пустив: Я казав тобі купити чоботи, було купити, тепер мавш їх даром²⁾.

Мотив про бабу приложений також до Кармелюка. Кармелюк поступає з бабою одначе далеко гуманнійше, хоч мав більшу причину до образи, бо вона закинула йому, мов би то він обдирав бідних, що очевидно його, оборонця простого народу, мусіло до живого діймити:

„А то раз знов іде баба на базар, та як раз проходить через той ліс, де жив Кармелюк. От іде, та все оглядаєть ся, та заглядає поміж корчі, чи не сидить там часом Кармелюк. А той і наглядів її, та вийшов ізва кущів, та й іде против неї. Як угляділа вона його, то так і похололо в неї в серці, а далі перекрестившись, й каже: „Ох, Боже мій! А я думала, що це де небудь вирвав ся той проклятий Кармелюк, та вже оце йде по мою душу. Так боюсь того Кармеля, що й не знаю, деб і ділась, як би вгляділа його“. А сама й гадки не має, що перед нею стоїть той самий Кармелюк, котрого вона так боїть ся...

— Чогож ти, бабко, боїш ся того Кармелюка? Він тільки багатих чухрає, а тебе, не бійсь, не зачепять...

— Ох, не дай, Боже, мені з ним здибатись, з тим проклятуцим ровбіякою, так на місті, здаєть ся, і вмерла б!

Став її Кармелюк питати, що вона песе, чи має дітний, чи є що дома їсти... Все бабуся розказала: Несе пів копи яєць та низку цибулі,

¹⁾ Кієвская Старина. 1882, X, ст. 185—186.

²⁾ Zbiór wiad. do antr. kraj. T. XV. Попів. ще: Zbiór wiad. VII. 3. Ст. 46. (Materjały do etnografii górali bieskidowych, zebr. dr. W. Kosiński. ч. 110: O Janaszku). — Pamiętnik Towarz. Tatrzańskiego. T. VII. 1882. 2. Ст. 48—49.

щоб продать. „Та треба скоро йти, каже, щоб не спізнитись, а то як забарюсь, та буду пізно іти назад через ліс, то ще зустріне той Кармелюк“...

— Купи мені, бабко, на базарі, каже той, за гривну підкови до чобіт та десяток цвяшків за два шаги.

— А деж я вас тут побачу? питає баба.

— Та я тут в лісі карбівничим, то тут буду де небудь сидіть коло шляху, бо тепер люду всякого вештаєть ся... Дав він їй гроші, а вона й пішла собі.

Цілий день сидів Кармелюк коло шляху в лісі та виглядав баби. Тільки уже над вечір вернулась баба з міста. Вийшов до неї Кармелюк, тай питає: „А чи купила, бабусю, підкови?“ — „Купила“ каже. — „Ну, добре, сїдай же тепер, я тебе підкую. Уже що там собі хочеш, а підкую, бо я Кармелюк, а ти Кармелюка лаляла, ще й казала, що він бідних грабує. Треба, щоб у тебе була від мене памятка. А щоб ти знала, що я бідних не займаю, а заступаюсь за них, то ось тобі сорок карбованців“.

Нема що, сїдає баба серед шляху, трясеть ся, як од пропасниці, та сїдає, бо дуже боїть ся Кармелюка; а з ним жартувать не можна. Сховала вона в паауху сорок карбованців та плаче, та просить ся: „В мене діти, каже, востануть ся сиротами; хто їх вигодує, хто догляне“?

— Та це нічого, каже Кармелюк жартуючи; од цього не виріш; а щоб не дуже боліло, щоб тобі можна було дойти до дому, то я підкую тебе тільки по два цвяшки на кожду ногу... Підкував він її, а тоді звів, тай каже: Ну, тепер іди з Богом, та згадуй тим часом Кармелюка!... Пішла баба. Навсипнячки стає та йде, аж порох по шляху зняв ся“..¹⁾

Більше гуманности і лицарськості у Яношіка показуєть ся в тим, що він маючи намір нанести на кого, упереджував його про свій напад. Він хотів очевидно показати тим, що не бажає проливу крови, а домагаєть ся лише звичайної, хоч і неправної данини:

Панів по замках упереджував все про свій прихід, але появляв ся, коли його не сподівали ся, в панській одежі і забирав, що хотів²⁾.

Незвичайна сила Яношіка виявляєть перший раз в отсїм оповіданю:

Він ходив лише по панах і рабував, а бідних не тикав, ще їм нераз давав що. Довідав ся він раз, що при Санчи живе богатий пан

¹⁾ Киевская Стар. 1882, X. Ст. 186—187.

²⁾ P. Dobšinský, Proston. obyčaje.

і післав свогого післанця до Мшани до двора, аби пан приладив для нього і його дванайцятьох хлопців обід. На знак заложив післанцєви на шию кавалок рифи. Той пішов і сказав в дворі, що Яношік приїде з хлопцями на обід. Пан приобіцав, що обід буде, але скоро відійшов післанець, казав позганяти з усіх поблизьких сіл найсильніших хлопів і стрільців і так очікував Яношіка. Йде Яношік, ті стоять. Як вхопять тоді кобилу за ногу, як оберне ся докола, подовина їх впала. Потім пірвав брику, перекинув через палату, перебіг на другий бік і вхопив її ще в леті. Нарешті забрав багато грошей і пішов дальше робувати.¹⁾

Зручність, сьміливість і відвагу Яношіка видно знов в отсіім випадку:

Раз хотіли вояки ймати Яношіка. Він вислав Яшічка (в кнїшких відмінах Ільчічка) на ялицю, аби подивив ся, кілько їх йде. Шістьсот — була відповідь — і генерал перед ними. Не бійте ся нічого, мої товариші; воли всі лиш для мене! сказав Яношік. Скочив перед них, убив генерала, а вояки повтікали.²⁾

Та не все йшло йому так як по маслі. Нераз мусїв він бути у великих клопотах і наражати добре житє, коли між народом розширювали ся вісти про його смерть, на що вказуєть ся в пісни:

Powiadali mi, że Janiczka zabili,
Zabili buczka w lesie, Janiczka Pan Bóg niesie.³⁾

Він одначе не попадав в розпуку по тій причині, противно був найліпшої надії, відгрожуючись ще панам:

Kiedy ja skoczę z buczaka na pniaka,
Nie z jednego pana urobiem żebraka.⁴⁾

Та хоч як гонили нераз Яношіка, та такі у тяжких хвилях звертали ся до нього з просьбою о поміч, знаючи очевидно, що він одинокий може бути останньою дошкою ратунку. Яношік не лиш як добродушний чоловік, але й як лицар, що по лицарськи розумів і сповняв свої обовязки, прихилив ся до просьби і йшов, куди його взивали. Се показуєть ся в отсіім оповіданю, в яким проявляєть ся також надприродна прикмета його топірця:

¹⁾ Zbiór wiadom do antr. kr. T. XV.

²⁾ Dobšinský, Proston. obyčaje. 1880.

³⁾ Zejszner. op. cit. str. 152.

⁴⁾ Zejszner, op. cit. str. 154.

Трафило ся раз, що один король видав другому войну і що два лицарі мали бити ся в поединку. Тоді прислав один король по Яношіка шкадрону гузарів і коня для нього з просьбою, аби став йому на помочі. Приїхали гузари і питають, де живе Яношік? Показали їм, що на горі в лісі. Приходять до нього і питають: Де живе Яношік? Він вхопив бучка, вирвав з корінем і сказав, що там живе під корінем. Вони зараз догадали ся, хто то і стали просити, аби їхав з ними бити ся в поединку. І дали йому коня. Але він не взяв: Я там, каже, скорше буду, ніж ви! — Як минуло три дні, полетів за ними; заки вони приїхали, а він вже там. Король втішив ся і бажав окувати йому груди бляхою та дати доброго, кріпкого коня. Але він не хотів нічого і пішов на свого противника з самим топірцем. Пішов на перед, а король з військом за ним. Здибали ся з ворогом. Противник Яношіка сидів на коні, окований бляхою, узбровний сильно. Вхопили ся за руки, а дальше задумав його противник рубнути шаблею і встрілити пістолетом. Але Яношік як вхопив коня за ногу, як гримнув раз до землі, то в рупці не лишило ся йому нічо, лише нога. За се мав намір король взяти Яношіка до себе, та він не хотів, лише сказав: Я все встану за полк, а мої хлопці за другий! Взніс ся на топірці і тільки його виділи.¹⁾

В дальшій оповіданю стверджуєть ся ще раз, що він слабих не лише не тикав, але ще помагав їм і поясняєть ся причину, звідки набирав він багато скарбів і що робив з ними:

Яношік подибава часто варту, що відвоєдна срібні і золоті гроші, биті в Кремниці, до королівських кас; але не рабував їх. Оповідаять, що він навіть проводив раз варту, коли видів, що вона слабка і боїть ся опришків. Иньшим разом відбирав одначе гроші, сипав на яке будь місце, а потім закопував, аби їх не уживали ані пани, ані опришки, ані ніхто другий. По тій причині нема між Римаваю і Моравою з одного, а Іплю та Дунайцем з другого боку, ані одного села, де не оповідано би про закопані скарби Яношіка, та не показувано би його комор, до яких одначе ніхто не годен дістати ся, хіба прийшов би такий, що цілою своєю природою дорівняв би Яношікови.

В другім оповіданю поясняєть ся докладнійше, чому Яношікових скарбів не можна дістати:

Кімнати, де жив Яношік і його банда, повні золота і ріжних грошій, але до них не може ніхто дістати ся, бо вони заклияті. Крім того стоять на перешкодї ще й иньші річи. Так пр. зараз за дверми стоїть

¹⁾ Zbiór wiadom. do antr. kr. T. XV. — Pamiętnik Tow. Tatrzańskiego, VII. 1882. 2. Ст. 49.

циганка, що вкидає кожного до глибокої студні, хто там увійде. На сходах стоять два великі пси, що кожного розшарпали би на кавалки, хто хотів би там увійти. До кімнат треба переходити через трое дверей. За ними стоять дві набиті стрільби і за найменшим шелестом стріляють самі. Інші оповідають, що Яношік жив в скалі над жерелом Дунайця, але вхід до неї залитий водою. В ній також є повно золота і срібла, а по середині стоїть стіл, на яким лежить топір Яношіка і його збруя¹⁾.

Тимчасом звізда Яношіка стала заходити за хмару, почав надближати ся час, в якому мав здати рахунок за свої провини. Звістка про намір піймання Яношіка рознесла ся широко. Прихильні до нього люди почали його остерігати:

Uciekaj, Janiczku, hore dolinami,
Bo cię jedzie łapać rychtar ze synami.²⁾

Але він не зважав на поголоски і робив дальше своє, доки не попав ся у руки властей. Злапали його таким способом:

Раз прийшов Яношік до Ліптави, де мав любку. Тота підкуплена стала його випитувати, в чім лежить його сила. Яношік признав ся, що в сорочці, чересі і топірці. Раз йшов він без тої одіжи і топірця. Ліптавці засіли на нього, підсунули йому під ноги гороху, а він скоро тільки став на нього, поховхвиув ся і впав. Тоді вискочило кількох хлопів і присіло його. Порізали на ньому сорочку і черес³⁾ і через те він ослаб. Топорць перерубав ся до нього через осьмеро дверей, але в девятих станув. Тоді його спіймали, виставили шибеницю і привели вішати.⁴⁾

У Добшинського⁵⁾ оповідаєть ся про спіймане Яношіка трошки відмінно. Його не могли на свободі ніяк спіймати. Удало ся се аж зливою в хаті. Але і там дармо борикала ся з ним громада гайдуків. Аж як баба з печі порадила їм насипати на хату гороху, тоді Яношік поховз ся, упав, його звязали і скували. Він одначе видихавшись, пірвав шнури, а окови самі з нього злетіли. Тоді баба порадила перетяти на ньому пояс. Гайдуки вчинили се і Яношіка опустила сила. Його віддали панам, а ті присудили його на смерть.

¹⁾ Zbiór wiad. do antr. kr. T. VII. 3. Ст. 67—68.

²⁾ Zejszner, op. cit. ст. 155.

³⁾ Оповідач забув тут видно, що сказав перше: Яношік не мав прецінь при собі ані сорочки, ані череса. Так само про топорць висказав ся неясно.

⁴⁾ Zbiór wiad. do antr. kr. T. XV.

⁵⁾ P. Dobšinsky, Prost. obyčaje, 1880.

В иньшій варіанті¹⁾ оповідаєть ся про спіянє так: Коли коханка довідалась, що ціла сила Яношіка в чересї, вона злагодила йому купіль; та ледви Яношік вліз до води, коханка прикликала укритих перше жандармів, а вони сіймали його без опору.

Діставшиє до арешту, став Яношік роздумувати над своєю минулістю; не находив в ній одначе нічого такого, за що, по його думці, належало покутувати. Тоді й мала повстати уложена ним пісня, що своєю силою і красою дорівнує найкрасшим перлам народньої творчости:

Ja chodil po zboji, po tom širom poli
 Aby som zabudol o t'azkej nevoľi;
 Ja chodil po zboji pol'amí bezdrahu,
 Aby som naučil pravde pušných vrahov.
 Ja chodil po zboji za svobodou zlatou,
 Aby som rozrážal putá svojich bratov.
 Svoboda, svoboda, svobodienka moja,
 Pre teba mne páni šibenice stroja!²⁾

...No — l'al'a! či nás neznáte?
 Ved' sme my tiež tak ako vy
 Shodili biedy jarmo prekliate,
 Poddanstva striasli okovy!³⁾

Отсї так сказати патріотичні мотиви, лиш далеко ширше розведені, повторяють ся також в піснях про Кармелюка — які він сам теж ніби мав зложити — тому й наводжу їх для порівняня:

a) Породила мене мати
 В нечасну годину;
 Не дала ми щастя знати,
 Від журби загину.

Кармелюку, на панцину!
 Кличуть під віконце;
 Бо нагайом, як не вийдеш
 Скоро відє сонце.

Наступила лиха доля,
 Тра йти в сьвіт гуляти,
 А що Кармелюк не дурень,
 Дасть Ляхам пізнати.

1) Zbiór wiad. T. XV. Порівн. також: Pamiętnik Tow. Tatrzańskiego. VII. 1882. 2. Ст. 50.

2) Pav. Dobšinský, Proston. obyčaje. 1880. Ст. 24.

3) P. Dobšinský, Prostonár. obyčaje. 1880. Ст. 5.

Не довго я так гуляв
У собі попав ся;
І не гадав, та не думав
У Сибір дістав ся.

Повернувши із Сибіру
Такі я в недолі;
Хоть я вже не в кайданах,
Такі я в неволі.

Засідаю при дорозі,
Чому? хочеш знати?
Бо не маю пристанища,
Бо не маю хати.

Маю жінку, маю діти
Коли їх не бачу,
Як згадаю на їх нужду,
Горенько заплачу.

Нема щастя ні для мене,
Ані для родини:
Переходять в смутку, жалю
Всі мої години.

Зовуть мене розбійником,
Кажуть, розбиваю:
Я не вбив ще нікого,
Бо сам душу маю.

Ой я візьму багатому,
Убогому даю,
А так гроші поділивши.
І гріху не маю.

Пішов би я в міста, села,
Всюда мене знають;
Деде ляхи мене відрять
Зараз мя піймають.

А так мушу стеречи ся,
Мушу в лісі жити;
Хотя світ є так широкий
Нігде ся подіти.¹⁾

(Із Тернопільського).

- б) Повернув ся я в Сибірі, немаж мині долі
Хоч здасть ся не в кайданах, алеж у неволі.
Слідять мене в день і в ночі всякую годину
Нідеж мені ся подіти, із журби я згну.

¹⁾ Головацький, Народ. Пісні III. 1. Ст. 60—62. Ч. 2.

Зовуть мене розбійником, кажуть розбиваю:
 Не убив же я нікого, бо й сам душу маю.
 А що візьму в багатого, то вбогому даю,
 А так гроші поділивши вжеж гріха не маю.
 Маю жінку, маю діти, тільки їх не бачу
 Як згадаю про їх муку, то й гірко заплачу.¹⁾

в) Вбогі люди, вбогі люди,
 Скрізь вас, люди, бачу!
 Як згадаю вашу муку,
 Сам не раз заплачу.

Кажуть люди, щом щасливий,
 Я з того сьмію ся:
 Бо не знають, як я часом
 Сльозами залю ся.

Куди піду подивлю ся,
 Скрізь багач панує,
 У розкошах превеликих
 І днів й ночує.

Убогому, нещасному,
 Тяжкая робота,
 А ще гіршая неправда,
 Вічная скорбота.²⁾

Мотиви діяльності Яношіка висловлені в обох попередніх піснях потверджує також прозове оповідане:

Яношік збирав коло себе товаришів, але лишень таких, „*čo len bohatých sberajú, chudobným merajú*“. Він поставив собі метою „*krivdy po svete naprávať, biednych a nešťastných zastávat*“. Куди не пішов би, з'являв ся все там, де терпіли нещасні. Тому не найдеть ся під Татрами ані одно село, в якому не знали би розповісти, що де доброго зробив бідним Яношік. Всі перекази про нього годять ся надто в тому, що він ніколи не убив нікого. Згадують вправді про священника, убитого при студні, але зазначають виразно, що стало ся се без Яношікового відома та що він сам наложив винновникам кару за убийство і жалував, що так стало ся.³⁾

Мотив, який, розвиваєть ся у сих піснях, був власне причиною, як я зазначив висше, що память про Яношіка (і так

¹⁾ К. Ст. 1886. III. Ст. 497.

²⁾ Київ. Старина, 1881. X, ст. 184.

³⁾ Páv. Dobšinský, Proston. obyčaje. 1880.

само про Кармелюка, та Довбуша) перейшла в народ; він зробив його народнім героєм. На се й кладу я ще раз отут натиск.

Про процес Яношіка не згадуєть ся в народніх переказах, за те оповідаєть ся широко про його смерть, як то видно з дальших варіантів.

Коли привели його під шибеницю, люди очікували чогось важного; сподівали ся помилованя з одного, а утєчі Яношіка з другого боку. Не стало ся ані одно, ані друге. Здивованє народу відбило ся в отсїй піснї:

Cudują się ludzie, cudują się pany,
Co Janiczek robi pod szubieniczkami.¹⁾

В другій піснї так говорять ся про Яношіка під шибеницею:

Tí trenčianski páni
Divajú sa z brány,
Čo robí Janičok
Pod šibeničkami.

Čoby robil? Visí!
Ked' zaslúžil, musí;
Zmokla mu košiel'ka
Od studenej rosy.

Nezmokla mu ona
Od rosy studenej,
Lež mu ona zmokla
Od krve červenej.

Požičaj mu, mlá,
Bieleho ručníčka,
By si mohol utret'
Svoje bl'adé líčka.²⁾

Переконанє народу про щось незвичайне при шибеници було оправдане. Є звичай при страчуваню злочинців, що в передсмертній хвилі дозволюєть ся їм і виповнюєть ся всякі забаганки. Народ числив, що й Яношікови дозволять на щось таке, що його спасе. І в самій річи просив він під шибеницею подати йому пояс, пістолет або топір: при звисній чудодійній силі тих річий він міг ще визволити ся. Але судї доровумівали ся

¹⁾ Zejszner, Pieśni ludu Podhalan. Ст. 155.

²⁾ Sborník slovenských národních piesni, povestí, príslovi, porekadiel, hádok, hier, obyčajov a povier. Vydava Matica Slovenská. Sväzok I. Matičných spisov číslo 22. Vo Viedni, 1870. Nákladom Matice Slovenskej. Ст. 8.

того, тому не подали йому нічого. Просьба Яношіка представлена в отсій пісні записаній між Бачванськими Русинами:

Грознаўскі панове!
 Пітам вас перші раз:
 Дайце ві мнѣ мой опашчок¹⁾
 До руки гоч льєм раз!
 Вера ві нѣ даме,
 Бо ше обаваме,
 Альє тебе Яношіку
 На шібень цагаме.

Грознаўскі панове!
 Пітам вас другі раз:
 Дайце ві мнѣ мой пістольк
 До руки гоч льєм раз!
 Вера ві нѣ даме,
 Бо ше обаваме,
 Альє тебе Яношіку
 На шібень цагаме.

Грознаўскі панове!
 Пітам вас треці раз:
 Дайце ві мнѣ вѣлашочку²⁾
 До руки гоч льєм раз!
 Вера ві нѣ даме,
 Бо ше обаваме,
 Альє тебе Яношіку
 На шібень цагаме.³⁾

В прозовім оповіданю стверджуєть ся думка, що Яношік при помочи надприродної сили хотів спасти ся. Одначе і тут стала йому на дорозі зрадлива любка (а не судї, як в пісні), що замкнула топорець за кратами, звідки він не міг долетіти до свого пана. Стративши надїю на увільненє при власній помочи, просив судїв написати до цїсаря (тут цїсаревой Марї Тереси, анахронїчно) з просьбою про помилуванє. Помилуванє прийшло, але він тим часом умер.

Раз пішов він до Санча на торг. Тут пізнали його і притримали, аби оправдав ся, бо мав перед тим забити Жида. Коли рано прикликали його перед суд, він хотів вдати штуку і свиснув на топорець. Але коханка його підмовлена другим опришком замкнула топорець за сім вєдлєних крат, знаючи добре, що тим способом ажєне його зо сьвіта. Коли на перший свист топорець не з'явив ся, Яношік перестрашив ся дуже,

¹⁾ пояс.

²⁾ топорець; мад. betyábalta.

³⁾ Мих. Врабель, Русскій Соловей. Унгвар. 1890. Ст. 103—104.

бо прочував свій кінець. Свиснув ще в друге і в третє, але надарно. Третього дня засудили його на шибеницю. Він просив судю написати до Марії Тереси, аби увільнила його від смерті, а він вступив за те полк війська. Але судя бояв ся, аби він тимчасом не втік, як то робив уже перше, та казав його повісити за одно ребро. Так висів сім днів і скутив в тім часі сім фунтів тютюну та випив півтора відра води, через що й умер.¹⁾

В иньших вариянтах оповідасть ся противно, що помилуване прийшло ще за життя Яношіка, але він не хотів його приймати. Тут показуєть ся його величезна гордість: коли сам себе не потрафив увільнити, то й ласки не потребував від нікого; волів проте умерти, ніж жити з почутєм вдячности для своїх найбільших ворогів:

Як Яношік стояв на шибениці, прийшов від віта пардон. Але він не хотів злізти з шибениці, мовлячи: „Коли ви відобрали мені честь, відберіть і життя!“ Тоді повісили його за ребро і так згрив ще фунт тютюну, ваки умер. Так згинув Яношік через коханку.²⁾

У Добшинського є вариянт сього мотиву: Яношіка повішено ребром за гак. Так висів він три дні. Третього дня прийшло від короля помилуване; його хотіли здохити з шибениці, але він сказав; „Коли ви мене спекли, то і з'їжте“. Поглянувши ще раз докола на Татри, він умер.

Народня пісня вкладає Яношікови в уста такі слова на вид шибениці:

Kebych ja bol tom vedel,
 Že ja na nej visiel' budiem,
 Bol bych ju dal pomal'ovat',
 Striebrom, zlatom povykladat':
 Po spodku len doliarami,
 A zo vrchu dukátami,
 Na prostriedok mramor skalu,
 Kde položim moju hlavu.³⁾

Під шибеницею виголосив ще Яношік двовірш, який може бути доказом, що він не міг убивати нікого:

Oj l'udia, l'uti l'udia, vy draví šakali!
 Brat' život? Skiad' to pravo? Či ste ho vy dali?*)

1) Zbiór wiad. VII. 3. Ст. 67.

2) Zbiór wiadom. do antr. kr. T. XV.

3) P. Dobšinský, Proston. obyčaje, 1880. Пор. подібне місце в баладі про Яношіка.

4) Dobšinský, Prost. obyčaje. Ст. 24.

Перед самою смертю приступив до нього священник. Між ним і Яношіком вивязав ся такий короткий діяльоґ:

Modlime sa! kňaz vravi.

Za koho?

Za teba!

Nie, otče, ja už idem, za mňa sa netreba, a tam? Bôh dobrý, verím, milostive súdi, no modl... za ľud...

Останніх слів кат не дав йому докінчити.

Нарід не уважав до кінця Яношіка винним, тому у пісні допитуєть ся цікаво про його вину, хоч не дістає відповіді:

Cóżeś porobił Janoszkę?

Ej, obwiesili cię za nóżkę.

Cosić porobił tak wiele.

Ej powiesili cię za obie¹⁾.

Мертве тіло Яношіка здохмили в шибениці і поховали. До сеї хвилі приложено знов чудово красну, хоч і коротеньку пісоньку:

Vetrík a Jankov hrob.

Tichý vetrík vejé

Hlbokou dolinou,

Mutný Váh sa leje

Kriváňskou zľabinou.

Hájičok počierny

Zacloň hrob synovi;

Vetríček večerný,

Daj pokoj Jankovi²⁾.

За вину мусить по народнім поглядам завсіди прийти кара. Ліптавці провинились сильно, посилаючи на смерть Яношіка, за те мусять покутувати до тепер:

Ліптавці мусять платити від того часу, від коли повісили Яношіка, що року за кару чвертку цванцигерів угорському королеви. І то правда: дають чвертку цванцигерів, бо він виставав за полк війська, а Ліптавці стратили його³⁾.

¹⁾ Zejszner, op. cit. ст. 167.

²⁾ Sborník slov. nář. píesni i t. d. Відень, 1870, Ст. 9.

³⁾ Zbiór wiadom. do antr. kr. T. XV. Пор. ще: Zbiór wiad. VII. 3. Ст. 47. i 67. Dobšinský, Proston. obyčaje. 1880. — Pamięt. Towarz. Tatrzańskiego. 1882. VII. 2. Ст. 50.

Так перейшов я ціле життя Яношіка по народнім переказах. Що тут при вичислюваню ріжних оповідань про нього впадає в очи, то велике число вандрівних мотивів, яких серед текстів я не зазначував, щоби не відривати уваги від головної гадки, а постановив зібрати їх при кінци. Необізнаний в фольклором думав би, що все оповідане про Яношіка оригінальне тим більше, що він історична особа. Тимчасом воно не так. Вичислю всі вандрівні або спільні мотиви поодинокі, не маючи претенсії тим самим вичерпати їх вповні.

1) Родинне місце. Про родинне місце Яношіка сперечають ся ріжні місцевости. У нас дієть ся те саме в Довбушом і Кармелюком.

2) Причина, задля якої Яношік пішов у опришки, була панщина, а головно те, що пан не хотів його випустити з підданства. Подібний мотив оповідаєть ся також про Довбуша:

„До 12-ого року життя був Довбушук німий. Коли йому минуло 12 років, лучило ся одного разу так, що його батька покликани на панщину. Нараз розвязав ся хлопакови язик. „Тату, каже, я піду за вас косити“. Старий зрадів, що сьном розціпили ся вже уста, ба вже й хапає ся за роботу. Але хлопчина не змів косити, бо був ще дуже молодий і махав косою будь-як. За то злаяв його і посварив польовий, ба й посяг нагайкою. Розгніваний Довбушук замахнув косою, став польовому голову і втік до хати. Люди пустили ся за ним у погоню і прийшли до хати, але хлопчина опер ся о стіну і відбивав ся косою так, що ніхто не важив ся до нього приступити. Відтак утік із хати і наймив ся на службу до одного нана¹⁾. Звідти незабаром пішов у опришки.

3) Чудесна сила дана Яношікови чарівницями згадуєть ся в численних казках. Довбуш дістав таку силу від того, що вбив біса, коли сей насъживав ся з божої сили, грому²⁾. В иньшій варіанті причина сили Довбуша представлена так:

„Ватажко мав на голові три золочені волоски і від тих волосків ішла його велика сила і така міць, що ніяка куля не хапала ся його. Коханка підійшла його раз і він признав ся їй, відки бере ся у нього така міць. Коли його раз обськувала — він дуже любив, аби його обськати — вирвала йому ті три волоски; від тогди стратив він усю своєю силу і її чоловік убив його. Але той чоловік дав до люфн таку

¹⁾ Руська Істор. Бібліотека. Т. XIX. Ст. 291.

²⁾ Тамже, ст. 290 і 291—292.

кульку, на котрій правило 12 святичеників службу божу, бо лиш такою можна було Добуша вбити¹⁾.

Мотив сей наближений до звісного біблійного мотиву про Самсона.

4) Куля не ймає ся Яношіка. На доказ сього наведу мотив, пропущений висше :

„Здибав ся раз Яношік з бідним студентом з Подолінця, увійшов в ним у розмову і так його уйшов, що той пристав до його банди. Але молодий товариш зрадив Яношіка, порозумів ся з властями і приобіцяв вбити його. Коли при сході сонця Яношік клячучи молив ся широ, як звичайно, закрвав ся зрадник в зад і стрілив, але схибив. Яношік, як би не чув нічого, не перервав молитви, не рушив ся з місця. Студент вистрілив удруге і хибив знов. Яношік молив ся дельше і власне кінчив молитву, коли зрадник вистрілив у трете, а хибивши, став утікати. Вимовивши останні слова молитви, зірвав ся Яношік, скочив за студентом, дігнав і убив на місні“²⁾.

Мотив про Довбуша трошки відмінний :

„Йшли гості, таки Заріцькі, з України, та вели зид Москаля, за кордону, рушницї собі. Витягає один дубельтївку з вога і каже: Ци красно би вам, Олексію, з снм ходити? — Ні. — Витягає другий: Ци красно би вам, Олексію, з тим? — Ні, не красно. — Аж третий витягає дубельтївку, чисту, дві цївки: А ци красно би з сев? каже. — Добре, ану набий кулев та стріляй мені в рот! — Той стрілив, а Довбуш виплюнув кулі в кулак. — На, диви ся, каже, та бий ся зі мною. — Тай доки дійшов з Латової (де опришків тратили) до Станіславава, а вже трицять хлопців вів за собов“³⁾. В иньшій варіанті говорить ся так: „Є гора Пантір (над Ославами). Там Довбуш опанчу свою закопав таку, що до неї куля не брала ся“⁴⁾.

5) Дванайцять товаришів приписує народ не лише Яношікови, але й Довбушови і иньшим опришкам. Деколи число се було дійсне, в переважній части одначе видумане. Число 12 відгравает в загалі у народі велику ролю: о дванайцятій годині ходять усякі духи, смоки мають 12 годов і т. д.

6) Попереднє повідомленє Яношіка про напад повторюєт ся і у Довбуша, хоч тут має иньший характер :

¹⁾ Тамже, ст. 288.

²⁾ Encyklopedyja powszechna. Варшава. 1863. III. ст. 41—42: Janosik.

³⁾ Руська Істор. Біб. XIX. Ст. 292—293.

⁴⁾ Тамже, ст. 293.

„Коло Болехова була на горі мала деревляна церковця і коло неї сидів священник. Недалеко відти був двір якогось можного і сьміливого шляхтича, імя котрого вже пропало в переказах із 1740. р. Даремне наважив ся на його добутки Довбушук, шляхтич нав ся перед ним на увазі, був обережний і готовий хоч коли до відпору і навіть зловив кількох опришків. Раз дав знати ватажко священникови тої церковці, аби на той і той день злагодив вечерю на 30 хлопців, бо зараз як сонце зайде того дня, загостять зі своїми молодцями на попівство. Священник дає знати про се шляхтичеви, той узброює свою двірську залогу, бере ще до помочи кілька десятюк панцирних із коронної хоругви, обсаджує в схованці церкву і попівство та жде опришків. Довбуш знав про все і не нападає на попівство, але на полишений без залогі шляхтичів двір, розганяє або вбиває полишених, бере багату добич, підпалює двір на чотирьох кінцях і відходить у поблизькі гори. З дню й зарі пізнає шляхтич зраду опришка, біжить домів, гасить огонь, а тим часом Довбуш засідає у священника до замовленої вечері“¹⁾.

7) Яношік не вбиває нікого, хіба з остатньої потреби, Довбуш так само:

Одного разу засів був Довбуш на смоляків із побратимами на буковецькій полонині в схованім місці і коли долиною надходили смоляки і кождий опришок уже взяв був свого на ціль, дав Довбуш знак, аби не стріляли, бо йому було жаль, що в них жінки й діти. В протоколі стоїть: ...„i już byli każdy do swego wymierzyli, ale Dobosz zpowu nie kazał ich gubić, że żalił się, że żony mają i dzieci“²⁾. Як поступив собі Довбуш напавши на двір батька польського псета Фр. Карініньского звісно загально³⁾.

8) Яношік мстить ся за людську кривду на ворогах, панах та Жидах, — Довбуш так само:

„Зібравши хлопців молодців ходив на ворога та карав людську кривду. Страшний та лютий був він лиш на Жида та пани, а на люде був дуже ласкавий та милосердний. Від багатого бувало відойме, а бідному дасть“⁴⁾. „Довбуш лиш Жида та пани бив, а людам нічо не казав“⁵⁾.

Той сам мотив дотикає і Кармелюка, лише далеко ще ширше.

1) Тамже, ст. 197—198. Подібний мотив поданий ще тамже, ст. 288.

2) Тамже, ст. 170.

3) Пор. тамже, ст. 176—177.

4) Тамже, ст. 290.

5) Тамже, ст. 293.

9) Яношік стрічає ся раз в попом, опришки убивають його, але Яношік карає їх за те. Довбушови трапляєть ся подібний випадок:

„Коло Скату Манявського подибали були опришки в лісі одного черця. Схорілий, постами та безсонними ночами ослаблений монах вийшов був може на рижки або за сітником на кошики, коли се побачив навкруги цілу банду Довбушевих опришків, з котрих кождий мав на собі цілий арсенал. Чернець поблід, став дрожати, вложив руки і розплакав ся. Довбуш дав знак і чотири хлопці взяли переляканого черця і відвели в найбільшій спокою до монастиря“¹⁾.

У одного отже і другого ватажка показуєть ся велике поважанє для духовного стану.

10) Яношік був незвичайно побожний, Довбуш теж:

„Так оповідають, що Олекса був письменний і набожний, що обдаровував щедро церкви і що часто сповідав ся. Часом схилював сьвященника, коли якого подибав у гірській пустині, аби його висповідав, та простив йому гріхи й очистив совість, бо і розбійник „має душу“. Кажуть, що павук (люстер), що висить перед іконостасом парафіяльної церкви в Делятині — дарунок Олекси. В половині дороги межі Манявою і Зеленою показують серед простірної полонини корчі і хащі; з них робив собі бувало Довбушук от якби престіл, як ішов туди і читав своему товариству голосно акафисти, а молодці його відповідали на ті молитви крылосом“²⁾.

Пор. в сий широко розповсюднену легенду про Мадея.

11 і 12) Мотив з газдою, якому давав Яношік гроші на води і з бабою, покараною ним остро, повторюєть ся при Кармелюку.

13) Поединок Яношіка з лицарем узятий з казки. Він повторюєть ся дуже часто і подибуєть ся в багатьох етнографічних збірниках.

14) Зрада Яношіка любкою повторюєть ся і при Довбушу (про те говорено висше). В казках зраджують звичайно героїв жінки. Зрада Кармелюка любкою належить до історичних фактів.

15) Яношік свище перед смертю на топорець, аби прилетів до нього і визволив його. Сей мотив повторюєть ся в численних казках. Герої свищать на вірних звірів, що прибігають

¹⁾ Тамже, ст. 169.

²⁾ Тамже, ст. 182.

і вивольють їх, трублять на військо, що ставить ся на голос (пор. легенду про Соломона) і т. д.

16) Смерть на гаку належить також до вандрівних мотивів, хоч може мати історичний підклад (при Яношіку певно ні). Наведу тут слова пісні про Байду:

Ой крикнув царь на свої гайдуки:
Возьміть Байду добре в руки!
Возьміть Байду, ізвяжіте,
На гак ребром зачепіте¹⁾.

17) Про скарби закопані опришками є перекази у кожній майже гірській місцевості. Деколи можуть вони одначе мати історичний підклад. Славний опришок Баюрак зложив приміром на суді такі зізнання: „Я всі фанти пропивав, а готові гроші, 200 талярів, закопав у кітлі в полонинах“²⁾.

18) Сховки, до яких можуть мати доступ лиш такі, які в них щось складали, належать теж до вандрівних і то казочних мотивів. В казках повторюють ся вони дуже часто.

4. Баляди про Яношіка.

Баляди, звязані з іменем Яношіка, ділю я на три окремі циклі. До першого циклю належить найбільше варіантів і найширше розповсюджених по усій Славянщині. До другого циклю я найшов лиш один руський варіант, до третього два варіанти.

Варіанти баляд першого циклю надруковані в великім числі у Антоновича і Драгоманова³⁾. В них оповідаєть ся, як опришок рабує і убиває рідних жінки, а потому і жінку за те, що вона не лише дізнавшись про злочини могла б його зрадити, але що навіть колишучи дитину впоєє в неї ненависть проти батька-опришка і грозить її смертю на випадок, колиб дитина хотіла колись вступати в сліди батька. З того циклю подаю я сім варіантів: пять руських, один польський і один моравський; оба останні не цитовані у Антоновича і Драгоманова. З п'ятох руських варіантів беру три з Головацького — вони передруковані в „Истор. Пѣсняхъ“ — а два даю нові, нігде ще не друковані. У Антоновича і Драгоманова надруковані

¹⁾ Головацький, Нар. Пісні. I. Ст. 2.

²⁾ Руська Істор. Бібл. Ст. 239.

³⁾ Историческія пѣсни малорусского народа. I. 1874. Ст. 58 – 69.

ще такі руські варіанти: Ст. 58—59, „Княжій бояринъ-разбойникъ“, виймлений із збірника Зенькевича „Piosenki gminne ludu pińskiego“ ст. 260—262; Ст. 61—62, варіант надрукований в рукописного збірника; Ст. 62—63, варіант передрукований із збірника пісень Желоти Паулього, т. II. ст. 17; ст. 66, варіант виймлений із збірника угроруських пісень А. Дешка¹⁾. Разом отже усіх руських варіантів є девять; сей самий факт вказує на популярність балади і її розширене. Крім того передруковані у Антоновича і Драгоманова ще такі варіанти: два моравські із збірника Sušila „Moravské nář. pěsní s parěvu, ст. 132 і 134—135“, один сербський із збірника В. Караджича „Српске Нар. Пјесме. I. ст. 491.“ і два польські із збірника Кольберта „Pieśni ludu polskiego. I. 1857, ст. 279—281“.

Не передруковуючи варіантів вказує ще на них Драгоманів в отсих збірниках: Žegota Pauli, Pieśni ludu polskiego w Galicyi, ст. 87; Kollar, Pisne svetske lidu slovenskeho v Uhrech, II. ст. 35; Stanko Vraz, Narodne piesni ilirske, 1839, I. ст. 53; П. Безсоновъ, Бѣлорускія пѣсни, 1871, I. ст. 60. — Як видно балада сього циклю подибуєть ся майже між усіми славянськими народами. Чи вона є між західними народами, на разі не можу сконстатувати, не маючи під рукою відповідних збірників. В кождому разі впадає се в очи, що вона не історична пісня і не має в собі ніяких історичних цїх. Антонович і Драгоманів зачисляли її до історичних пісень на підставі варіанту Зенькевича, де приходить таке місце:

Як мне жиць, як мне биць
За княжим боярином!

Останні вирази „за княжим боярином“ або попались до балади в якоїсь иньшої пісні, або записувач умисно їх всунув; таке трафлялось нераз у давнійших записувачів, що фальшували пісні, аби надати їм цїхи більшої старинности. Зрештою в ніякім иньшій варіанті тих слів нема, що вказує виразно на всунене їх до тексту Зенькевича. Характер отже варіантів балади сього циклю вандрівний.

В баладі другого циклю лежить Яношік порубаний на поляні, очевидно по якімсь невдатнім нападї. До нього приходить батько і мати та не питають, що його болить, але де його скарби; обурений Яношік не виявляє місця їх сховку. Приходить врешті мила

¹⁾ А. Дешко, Нар. пѣсни в пр. Угорскої Руси (Записки И. Р. Географ. Общ. 1867. I. ст. 673—674.

та не питає про скарби, але плаче, жалує його, обвиває рани. Я кладу на другім місці сю баладу тому, що згадка про милу, яка тут є, заходила повисше вже в оповіданю і тоді вона вважала ся з фактами, що безпосередно попереджували вязницю і смерть Яношіка, що й тут буде мати місце.

В варіантах балади третього циклю Яношік сидить вже у вязниці за убиство жінки (і натурально за розбої, про які тут не згадуєть ся). Яношік випираєть ся усякої вини, але свідки стверджують, що бачили, як він убив жінку „буковим поліном“. Яношіка засуджують на смерть. Побачивши свою шибиницю, він заявляє (як висше у словацькім варіанті), що́ був би зробив з неї, колиб був у перед знав, що на ній повисне. Він прикрасив би її і т. д. Цікаво, що мотив про убиство жінки, не подбуєть ся в прозових оповіданях і сей факт стверджує власне, на мою думку, вандрівний характер балад.

Зв'язь всіх трьох циклів балад про Яношіка очевидна і її не можна заперечити. А що імя Яношіка балад ідентичне з іменем нашого Яношіка, та не укриває під собою якогось забутого героя того самого імени, на се вказує факт найбільшого числа варіантів балад з околиць Татр: чим дальше від Татр, тим вони рідші. Та хоч воно й так, але не можна уважати місцем витвореня балад Словаччини; вони лише там приймали ся, попавши на Словаччину може як раз по смерті Яношіка; а що факти висказані в баладі могли бути дуже подібні до фактів виймлених із життя Яношіка, тож змінивши певно імя первісного героя, вкорінили ся між народом і отримали право горожаньства. Надіюсь, що дальші досліді тих балад скріплять отсю думку. В кождому разі одначе прийшли руські варіанти до нас із Словаччини; і се факт не малої ваги, бо вказує ще один шлях, по якому діставали ся до нас західні пісні в загалі, а західно-славянські пісні з окрема.

I.

A.

Ой там дале пуд явором
 Оре дівка єдним волом;
 Ще і бразди не з'орала,
 Вже і мати заволола:
 Дівко, дівко, пой до дому,
 Продала ти, не знам кому;
 Продала ти Янічкови,
 Великому збуйничкови.

В ночі прийде, в ночі піде,
 Никда ми нич не принесе,
 Лем кошульку поторгану
 І сабличку скривавлену.
 Чугай белай, білий хлопець,
 Кибись такий, як ти отець,
 Далабих тя іскупати,
 Кавкам, вранам роздзьобати.
 „Сьпівай, жоно, штось сьпівала,
 Колись хлопця колисала“.
 Я хлопецьви не сьпівала,
 Лем ем пестуночці лада.
 „Ставай, жено, на коліна,
 Най іспаде твоя глава“.
 Пестуночко вірна моя,
 Подай дещько сюди мов!
 Єдно личко побочкала,
 А в другов укусила:
 Дам ти, сине, на памятку,
 Коли стинав отець матку¹⁾.

Зап. в Лучнах, коло Мукачева в Бергеській столиці.

Б.

Гора, гора што найвишша,
 Під тов горов єдна хижа
 Не пошита, не побита,
 Лем хворостом понадкрита.
 А в тій хижі Янчик збойник;
 Нічков піде, нічков прийде,
 Все кровавий меч принесе.
 Єго жена Юліяна
 Свого сина колисала
 І так єму засьпівала:
 Люлю, люлю малий хлопець,
 Жебись не бив як твій отець!
 Дораз бим тя розторгала,
 Круком, враном розметала...²⁾

(З Земплинської Столиці.)

В.

А там долов за стодолов,
 Оре дівча чорним волом;
 Іще бразду не з'орала,
 Юж єй матка заволала:

¹⁾ Головацький, Нар. Пісні. I. Ст. 67. Ч. 7.

²⁾ Головацький, Народ. Пісні. I. Ст. 174—175. Ч. 25.

Піди, дівча, піди до дом,
 Сама не знам, кому тя дам!
 Дала мене мати, дала
 Янічкови з бойничкови.
 В ночі прийде, в ночі піде,
 Все кровавий меч принесе;
 Сам си сідат під облачок,
 Меч си кладе на столичок.
 Мати синка колисала,
 Та так ему присьпівала:
 Люляй, люляй синочку мой,
 Мавбис бити, як отець твой,
 Далабим тя порубати,
 До Дунаїчку зметати.
 Взяв овін ей за ручейку,
 Повів він ей на лучейку:
 Клякни, клякни, жено моя,
 Буде стята главка твоя.
 Сьпівай, сьпівай жено моя,
 Як есь і тоді сьпівала,
 Кедь есь синка колисала!
 Не сьпіванку я сьпівала,
 Лем би правду ти казала.
 Мати моя старейкая!
 Подай ти мі синка мого,
 Ней я цілу' в личко його!
 Єдно личко му цілила,
 А друге му викусила:
 Наж ти, сину, на памятку,
 Коли стинав отець матку.
 Як став синочок плакати,
 Не міг Янчик ради дати;
 Взяв овін го за ручейку,
 Ввів го до лісойка,
 Справив він му колисойку
 З яворовог' деревоїка:
 Буде вітрець подувати,
 Буде синок так думати,
 Же г' колише рідна мати;
 Буде дожджик покрапляти,
 Буде синок так думати,
 Же го купат рідна мати¹⁾.

(Із Сявіцького).

Г.

Мати сына колисала
 І ўна йму так сьпівала:

¹⁾ Головацький Народ. Пісні. I Ст. 171--173. Ч. 22.

Льульбай льульбай, жебыи знала,
 Жи ты будеш гі тьвій утець,
 Гі тьвій утець розбіивничок,
 Йа бы тья порубала,
 Дрібным пташкам розметала.
 Жінко моѣа, Тальїанко,
 Сьпївай же так, гісь сьпївала!
 Ой газдо мїй добрый, не злий!
 Та бош то йа не сьпївала,
 С кухарканим розмаўївала,
 По водицьум посылала.
 Жінко моѣа, Талїанко,
 Ходї во мноў до стайїнкы,
 Ньай ти ўкажу кормлїчейкы.
 Ой, газдо мїй, добрый не злий!
 Кільком с тобоў газдувала,
 А кормлїкам не бзирала.
 Жінко моѣа, Тальїанко,
 Ходї во мноў до стайїнкы,
 Ньай ти ўкажу конїчейкы.
 Ой, газдо мїй, добрый не злий!
 Кільком с тобоў газдувала,
 Конїчейкым не бзирала.
 Жінко моѣа, Тальїанко,
 Ходї во мноў до коморы,
 Ньай ти ўкажу што червоных!
 Ой, газдо мїй, добрый не злий!
 Кільком с тобоў газдувала,
 А червоным не бзирала;
 Бо ў мене сонце хлїбець пече,
 Пошїт сходи вода течє,
 Вітрєць ў мене хату метє.
 Жінко моѣа, Тальїанко,
 Пїдойи си жобўты ўласы,
 Ньай ти зїтну главу в ўїавы.
 Ой, газдо мїй, добрый не злий!
 Заждї мене хоць годїнку,
 Ньай поцьїльїу дьїтїнку.
 Йїднїо личко цьїлувала
 А ў друкє го покусала:
 Берї сынку на помьїатку,
 Коли утець рубаў матку!

Зап. в Мшанци, Старомїйського повіту від Грїця Олїшана Терлецького.

Д.

Сїдїт Янчик під яворум, гоя, гої!
 Знїваї си ручкї кровлїв, Божи муї!¹⁾

¹⁾ Гоя гої повторяєть ся по кождїм першїм, Божи муї по кождїм другїм стику.

Що звуйовав гудумбечку,
 Жи сідла на рувечку;
 В день і в ночи гуркутала
 І смутному снаць ни дала.
 Ой на рану задзвунили,
 Юш Ячника прувадили:
 Вивили гу в чисти поли,
 Ой що видиш, вшистку твоє!
 Ніц не відає, тільу гори,
 На ті гурі шубовіца!
 Жиба я був у ній ведзьяв,
 Жи я буду на ній вісяв,
 Був би я і випаковав,
 Був би я і випантовав (виплянтовав?)

Від Марисі Качмар в Кушновичах Старих, Рудецького повіта записав Петро Рондак.

Е.

Haniu moja, pójdź do domu,
 Wydam ja cię niewiem komu;
 Wydam ja cię Janiczkowski,
 Hej walnemu zbójniczowski.
 Janku, Janku tęgiś zbójnik,
 Wiesz po wirchach każdy chodnik;
 We dnie idziesz, w nocy wrócisz,
 A mnie biedną tylko smucisz.
 Masz koszulkę uznojoną,
 A szabliczkę zakrwawioną.
 Janku, Janku, kędys ty był,
 Coś se sabliczku zakrwawił?
 Przyniósł ci jej szaty prać,
 A niedał ich rozwijać.
 Ona prała, rozwijała,
 Prawą rączkę nadybała.
 W tej rączeczce pięć paluszków,
 A na małym złoty pierścień.
 Na tym pierścieniu troje wrotka:
 Dyć to mego brata rączka.
 Nie długo się obawiała,
 Do matusi odsyłała.
 Matko moja przemilejsza,
 Czy mam bratów wszystkich doma?
 Córúś moja, nic z jednego,
 Z tych to siedmiu najmłodszego.
 Skoro wyszedł rok, pultora,
 Nagrodził jej Pan Bóg syna:
 Lulaj buba, synu mój,

Nie bądź tak, jak ojciec twój.
 Na kąski bym cię siekała,
 Orłom, krukom rozsypała.
 Mąż to za smereką slyszy
 I od złości cały dyszy:
 Śpiewaj, Haniu, jakies śpiewała,
 Kiedys syna powijała.
 Lulaj buba, synu mój,
 Byś tak był jak ojciec twój.
 We winie bym cię kapała,
 A w jedwabiu powijała.
 Oblecz, Haniu, drugą szatkę,
 A pójdziemy na przechadzkę.
 Dwa roczeczki z tobą żyła,
 Na przechadzkę nie chodziła.
 I wziął ją za rączekku,
 I zawiódł ją do gaiczku;
 Oczka czarne jej wydłubał,
 Leczki białe jej odrubał¹⁾.

Ж.

Była jedna sirá vdova,
 Sedem synů ona měla,
 Sedem synů, ósmú céru,
 Pěkným ménem Katerinu.
 A tak si s ňú hore védla,
 Žádnému jí dat nechtěla;
 Dažaze ju za Janička,
 Za Janička za zbónička.
 Janiček je čirý zbóník,
 On ví v horách každý chodník;
 Každý chodník, každú cestu,
 Kerá ke kerému městu.
 V noci vyšel, v noci přišel,
 Nikudy doma nepoležel;
 Donésel i šátek bílý
 A všecek byl skrvavený.
 Kázal í ho mydlem prati,
 Nedál í ho rozvíňati;
 Z mydla prala, rozvinula,
 Bílú ruku vyvinula.
 Co's porobil, Janko, zlého,
 Dyž's ty zabil bratra mého,
 Bratra mého najmladšího,
 To je vlasní ruka jeho.
 Dyž byl věter, neslyšél sem,

¹⁾ Zejszner, Pieśni ludu Podhalan. Ст. 171—172.

A tma bylo, nevid'el sem.
 Katerinko, ženo mojí,
 Pro Boha, neprozrad'uj ňa!
 Ach, co bych za žena byla,
 Dybych muža prozradila!
 Ach, co bych za sestra byla,
 Dybych bratra zatajila!
 Katerina nemeškala,
 Hned rychtářom vědět dala:
 Sud'te, páni, podla práva,
 Mám já muža, ale vraha.
 On ně bratra vyrahoval,
 Mně by smutněj tak udělál.
 Běž, Kačenko, běž ty domu,
 Zabav ho doma hodinu.
 Katerina nemeškala,
 Hned ona domu běžala;
 Snidaničko mu chystala,
 Leda ho doma zdržala.
 Ja, Janíčku, drábi idú,
 Koho nám tu vázat budú?
 Katerinko, ženo moja,
 Ne tak's ty ně slubovala!
 Hned ho vzali a zvázali,
 A na vůz ho položili.
 Pod', Kačenko, ke mně k vozu,
 Nech sa rozlúčime spolu.
 Běž, Janíčku, mezi vrahů,
 Já ostanu mladú vdovú').

II.

На поляні, на Туряні
 Лежить Яччик порубаний;
 Порубаний, постріляний
 І кулями спробований.

Пришов к ньому отець його:
 Сину, сину, што ты робиш?
 Чом до дому не приходиш?
 Юж сін рочків як воюєш,
 Деж єсь товар поподівав?

Тату, тату, ідь до дому
 Не роб жалю серцю моему,
 Не питає ся, што мя боляєть,
 Лем ся питає о товарі.

*) Frant. Bartoš, Národní písně mor. Ст. 28 - 29.

На поляні на Туряні
 Лежить Янчик порубаний;
 Порубаний, постріляний,
 І кулями спробований.
 Пришла к нему мати его:
 Сину, сину, што ту робиш і т. д.

На поляні, на Туряні
 Лежить Янчик порубаний;
 І кулями спробований.
 Пришла к нему мила его,
 Кричить, плаче, жалус го:
 Милий, милий, што ту робиш,
 Чом до дому не приходиш?
 Шату драгу розірвала,
 Его рану завивала.
 Ліпша миленька,
 Як мати рідненька¹⁾.

Зап. О. Торонський на Лемківщині.

III.

A.

Janko vo väzeni.

Trenčiansky zámok
 Z drobného kamenia:
 Prečo t'a, Janko,
 Dali do väzenia?

Strelil na lišku,
 Zabil Marišku;
 Ach tam ona leží
 Na zelenom vršku.

Súd'te to, páni,
 Z trenčianského práva,
 Ja som ju nezabil,
 Umrela mi sama.

Ja som sa ti díval
 Komorným okieňkom,
 Ked' si ju zabíjal
 Bukovým polienkom²⁾.

¹⁾ Головацький, Народ. Пісні. II. Ст. 725—726. Ч. 10.

²⁾ Sborník sloven. nář. piešni i t. d. Відень. 1870. Ст. 42.

Б.

Йанчі, Йанчі, до ші робел,
 Же так ручкі окірвавел?
 Ньє забіл сом, льєм герльичку,
 Мойу ласну фрайерочку.
 У дзень і ў ноці гуркотала,
 На мілого ўше волала.

У Грознаві¹⁾ дзвоньці малі,
 Йаношіка лапац малі;
 А ў Рожняві²⁾ відзвоньцалі,
 Йаношіка поімалі.

Уж го вѣду през улыце,
 Плачу за ным трі дзвіце:
 Йедна крічі, друга скаче,
 Альє треца за ным плаче.

А поньіже Чervеньце³⁾,
 Шедзі Йанчі у цемьніце;
 Ланці на ным побудньелі,
 Шце му право ньє судзелі.
 Панове ше урадзелі,
 Так му право осудзелі:
 Йанчі, Йанчі, попац польо,
 Цо запатріш, шціцко твое.
 Попац льєм ті под горочку
 На ту красну шібеньочку.

А йа відзім под горочку
 Муровану шібеньочку;
 Кедз бул йа знал о тей біді,
 Же йа на ньей вішіц будзем,
 Дал бул йа йу вімуровац,
 Златом, стріблом оваковац,
 А на вершок злату гомбу,
 Дзе положім глаўку свою;
 А на гомбу мармор камень,
 На каменьок златі перстень,
 А на перстень мойо мена,
 Жебі було віхвальєно.
 На верх того чарні гадваб,
 Жебі зналі, же йа войак (нам. збойнік);
 А на гадваб златі веньєц,
 Жебі зналі, же владеньєц;⁴⁾
 А на вершок златі кріжик,
 Жебі зналі, же Йаношік⁵⁾.

^{1), 2), 3)} Місточка. Абауй-Гемерської столиці.

⁴⁾ є = и, веньєц. ⁵⁾ М. Врabelь, Русскій Соловей. 1890. Ст. 135—137.

З ТОВАРИСТВА.

(май—серпень).

Засідання Виділу.

Засідання 26 мая. а) Принято до відомости, що меморіал в справі обмеження науки українсько-руської мови в гімназіях з польською викладовою мовою вислано до міністерства; б) Принято до відомости, що в канцелярії Товариства заведено телефонічне połącенє; в) Ухвалено проєсати собор крилошан у Перемишлї, аби відступив один екземпляр Острозької Біблії, яких має чотири, для бібліотеки Товариства в заміну за виданя Товариства, і Просьвіту, аби відступила для бібліотеки один примірник альбома тернопільської вистави; г) Виділ прийняв до відомости план правничої комісії — видати переклад цивільного кодекса, але полишив остаточне порішенє справи до виясненя, які кошти будуть на се; д) Поручено бібліотекарєви завести упізнєня на книжки і вислати з ними слугу товариства; за дорученє упізнєня рішено побирати перший раз 10 кр., другий раз 20 кр.; е) Ухвалено вислати подяку д. Бородавєви в Петербурзі за дар 250 книжок і д. Кониському в Кліві за дар 100 книжок для бібліотеки Товариства; ж) Принято одного члена; з) Ухвалено вислати російській Академії Наук привітну телеграму на Пушкінове свята; к) Ухвалено дати Мих. Бойчукови, що вчить ся початків малярства, підмоги 25 зл.; і) Ухвалено виплатити Ів. Криловському, складачєви друкарні, підмоги 40 зл. на виїзд до Відня для фахового образованя і позички 60 зл.; к) Ухвалено надрукувати в цілости поєму П. Куліша „Маруся Богуславка“ прислану д. Шулюєм і просити його, щоб узяв на те потрібний дозвіл у вдови автора; л) Виділ згодив ся переняти на себе майно товариства „Вільні Снілки“ в раві його розвязаня по мысли відповідного параграфа статута того товариства.

Зас. 7 червня. а) Визначено ціну на нові книжки, що мають вийти накладом Товариства; б) Виділ затвердив вибір дійсних членів Товариства і рішив для них уложити відповідні грамоти, zarazom увільнив їх від вкладок, почавши від початку 1899 року. Реєстр дійсних членів з біографічними датами і виказом важніших праць постановлено надрукувати пізніше; в) Принято одного нового члена.

Зас. 21 червня. а) Принято до відомости уконституоване всіх трьох секцій. В істор. філософичній вибрано: М. Грушевського головою, К. Левицького заступником голови, Ст. Томашівського секретарем. В фільологічній вибрано: Ів. Франка головою, Ол. Колесу заст. голови, В. Гнатюка секретарем. В мат.-природ.-лікарській вибрано: І. Верхратського головою, Щ. Сельського заст. голови, Евг. Озаркевича секретарем; б) Ухвалено дійсним членам секцій вислати безплатно відповідні секційні збірники; в) Ухвалено видавати чотирох-місячний бюлетень з діяльності Товариства в укр. руській і німецькій (або французькій) мові; г) Ухвалено вложити в бюджет сього року 210 зл. на намальоване трьох портретів заслужених Українців: працю поручено артистови Ів. Трушови; д) Принято до відомости, що на засіданні іст. філософичної і фільологічної секцій ухвалено відтягнути ся від участі в археол. з'їзді в Києві, наколи-б укр.-руська мова не була дозволена для читання рефератів, а відповідні праці надрукувати в окремій томі „Записок“; е) Прийнято двох нових членів; ж) Ухвалено зробити кліші до праці д. Шухевича про Гуцулів на суму 200 зл.; з) Виділ згодив ся переняти на себе майно товариства „Руська Бурса“ в Тернополі в раві його розв'язання по мысли відповідного параграфа статута товариства.

Зас. 3 липня. а) Ухвалено виплатити В. Гнатюкови 60 зл. на покриття коштів наукової подорожі на Угорську Русь; б) Принято листу евентуальних делегатів Товариства на археологічний з'їзд у Києві.

Засідання секцій.

24 н. с. мая засідання історично-філософичної секції: 1) Ухвалено скликати спільне засідання усіх трьох секцій на 1 червня 1899 для вибору дійсних членів. 2) Порішено на пропозицію дра С. Дністрянського видати в українсько-руськїм перекладі австрійський цивільний кодекс, наколи др. Дністрянський дістане на се відповідну державну субвенцію. 3) Др. К. Левицький предложив статю свою „Про новости в поступованію відкличім“ і зреферував статю дра Стахури „Про крадіж електричності“ (обі надр. в ІХ річнику Правничої часописи).

31 н. с. мая засідання історично-філософічної секції: Проф. Вол. Шухевич реферує свою монографію про Гуцулів — ухвалено надрукувати в „Етнологічних Матеріалах“.

Тогож дня засідання фільологічної секції: Др. О. Колесса реферує (призначену на київський археологічний з'їзд) розвідку дра В. Охримовича „Про наголос в українсько-руській мові“.

1 н. с. червня. Спільне засідання всіх трьох секцій: вибрано дійсних членів відповідно до нового статута, а то: в секції історично-філософічній — В. Антоновича, Ф. Вовка (Волкова), М. Грушевського, С. Дністрянського, М. Зобкова, К. Левицького, В. Охримовича, Ю. Сіциньського, П. Стебельського, Ост. Терлецького, С. Томашівського, Я. Шульгина; в секції фільологічній: О. Барвінського, В. Гнатюка, М. Дикарева, І. Кокорудва, О. Колессу, О. Коняського, В. Коцовського, С. Смаль-Стоцького, К. Студинського, І. Франка; в секції математично-природописно-лікарській: Г. Величка, І. Верхратського, І. Горбачевського, О. Дакуру, В. Левицького (в Тернополі), П. Огоновського, Е. Озаркевича, І. Пулюя, Щ. Сельського, О. Черняхівського. Вибраних затвердив Виділ на засіданню 7 червня.

14 н. ст. червня — спільне засідання фільологічної й історично-філософічної секції в справі археологічного з'їзду в Києві, ухвалено: не брати участі в з'їзді, наколи українсько-руська мова не буде допущена до рефератів, а самі реферати надрукувати в особнім томі.

Тогож дня засідання фільологічної секції: 1) Др. О. Колесса реферує другий том праці д. Ол. Коняського про Шевченка; рішено надрукувати, вперед одначе попросити автора, аби поробив в праці деякі зміни і використав нові причинки, які появили ся по написанню праці. 2) Ухвалено надрукувати в III томі Збірника секції другу часть російських праць Драгоманова про українсько-руську словесність і літературу.

16 н. ст. червня засідання істор.-філософічної секції: 1) Стефан Рудницький відчитав працю п. н.: „Українські козаки в 1626—1630 рр., призначену на київський археологічний з'їзд. 2) Ухвалено перекласти для VIII т. „Історичної Бібліотеки“ статью О. Левицького про внутрішній устрій української церкви в XVI в. і статью В. Антоновича про релігійні відносини XVII—XVIII в.

28 н. с. червня засідання істор.-філософічної секції: 1) Проф. М. Грушевський реферує свою працю „Матеріали до історії козаських рухів 1590-их років“, призначену на київський археологічний з'їзд. 2) Той сам предложив лист дра Прохаски в справі заборони польського уряду будувати руські церкви, із своїми замітками (див. Записки т. XXX). 2) Порішено надрукувати бібліографію творів Г. Сковороди, написану д. Л. Ч. і зреферовану проф. М. Грушевським (див. Записки т. XXX).

Тогож дня засідання фільологічної секції: 1) Др. Франко зreferував працю Ю. Романчука п. н. „Деякі причинки до поправлішого видання поезій Тараса Шевченка“, ухвалено друкувати в Записках. 2) Др. Франко відчитав вступ до II т. Апокріфів, який ухвалено надрукувати.

Тогож дня спільне засідання історично-філософичної і фільологічної секції: вибрано делегатів на археологічний в'їзд у Київі.

ПОКАЗЧИК

до тт. XXVII—XXXII Записок Наукового Товариства імени Шевченка¹).

I. Розвідки, замітки й матеріяли.

Верхратський Іван. Знадоба для пізнання угорсько-руських говорів. XXVII, XXVIII, XXIX і XXX, с. 1—276 (н. 2).

Гнатюк Володимир. Словацький опришок Яношік в народній поезії. XXXI, XXXII, с. 1—50 (н. 10).

Грушевський Михайло. Анти (Реферат под. в скор.) XXXI, XXXII, с. 5 (н. 2).

Грушевський М. В. Васілевський (Некрольог). XXX, misc. с. 4—5.

Грушевський М. До історії „Руського обряда“ в старій Польщі. XXVII, misc. с. 1—2.

Грушевський М. До питання про правно-державне становище квівських князів XV в. Дві грамоти кн. Казимира в часів квівського князя Олевка. XXXI—XXXII, с. 1—4 (н. 5).

Грушевський М. Звенигород галицький; історично-археологіч-

на розвідка. XXXI, XXXII, с. 1—28 (н. 2).

Грушевський М. Кілька документів з життя Забузької Русі XVI в. XXVIII, misc. с. 1—10.

Грушевський М. Матеріяли до історії козацьких рухів, 1590-х рр. XXXI—XXXII, с. 1—30 (н. 7).

Грушевський М. Молотівське срібло (Реферат поданий в скороченню). XXXI—XXXII, с. 3—4 (н. 1).

Грушевський М. Печатка з Ступниці (Самбірського повіту). XXXI, XXXII, с. 1—4 (н. 3).

Грушевський М. Посмертні згадки (А. Скальковський, Е. Кувік, В. Ястребов) XXVII, misc. с. 16—18.

Грушевський М. Похоронне поле в с. Чехах (Брідського повіту); археологічна розвідка. XXXI—XXXII, с. 1—22 (н. 2).

¹ Скорочення: н. = місце (в книжці), misc. = Miscellanea, Бібл. = Вісник-Гран. Н. зр. = Наукова хроніка.

Грушевський М. Сторінка в історії сільського духовенства (по сабірських актах XVI в.) (Реферат поданий в скор.) XXXI—XXXII, с. 7, (м. 4).

Грушевський М. Чи було між руськими племенами племя Хорватів? (Реферат под. в скороченю). XXXI—XXXII, с. 6, (м. 3).

Кордуба Мирон Др. Огляд західно-європейської літератури по культурній і політичній історії, історії літератури та штуки. XXVIII, Н. X. с. 1—36 XXIX, Н. X. с. 1—31.

Кордуба Мирон Др. Орнаментика писанок Галицької Волини (Реферат поданий в скороч.) XXXI—XXXII, с. 13—4 (м. 7).

Кордуба Мирон Др. Суспільні верстви та політичні партії в Галицькій князівстві до половини XIII століття. XXXI—XXXII, с. 1—42 (м. 4).

Коренець Денис. Зносини гетьмана Івана Виговського з Польщею в рр. 1657—8 (Реферат поданий в скороченю). XXXI—XXXII, с. 8—11 (м. 5).

Охримович Володимир Др. Про останки первісного комунізму у Бойків Верховишців в Скільським і Долинським судовим повіті. XXXI, XXXII, с. 1—16 (м. 9).

Передне слово до XXXI, XXXII тт. (по руськи і німецьки), с. 5—8 і 27—30 (м. 1 і 3).

Резюме всіх оголошених рефератів: в археології, історії й етнографії (по німецьки) XXXI, XXXII, с. 9—26 (м. 2).

Рудницький Стефан. Руські землі польської корони при кінці XV в. Ворожі напади й організація пограничної оборони. XXXI—XXXII, с. 1—54 (м. 6).

Рудницький Стефан. Українські козаки в 1625—30 рр. Критично-історичні розвідки. XXXI—XXXII с. 1—76 (м. 8).

Франко Іван Др. Галицький „Москаль чарівник“. XXVII, с. 1—22 (м. 1).

Франко Іван Др. Причинки до історії Галичини в XVIII в. XXVII misc. с. 2—16.

Целевич Олег. Участь козаків в Смоленській війні 1533—4 рр. XXVIII, с. 1—72, м. 1.

Ч. Л. Володимир Ясребов (Некролог). XXIX, misc. 1—4.

Ч. Л. Сковорода, проби бібліографії — XXX misc., с. 1—4.

Ч. Л. Україна після 1654 р., історичний начерк. XXIX, XXX, с. 1—67 (м. 1).

Шухевич Володимир. Гуцули, їх побут і вірування. (Реферат поданий в скороченю). XXXI—XXXII, с. 12, (м. 6).

II. Рецензії (Наукова Хроніка і Бібліографія).

L'Anthropologie (Matériaux pour l'histoire de l'homme, Revue d'anthropologie, Revue d'Ethnographie réunis rédacteurs en chef m. m. Boule-Vernause, Париж, т. V - IX, (р. 1894—8). *М. Грушевський.* XXIХ, Бібл. с. 1—2.
de Baye барон Étude sur l'archéologie de l'Ukraine anté-

rieure à notre ère. Париж, 1895. *М. Г.* XXVII, Бібл. с. 3—4.

Бачинський Александр. Короткий викладъ богословія догматичного основного и частного. Львів 1898. ст.706, *Ю. Д.* XXVIII, Бібл. с. 42—43.

Бородаевская-Ясевичъ В. Очерки изъ истории сектанскихъ

движеній въ Екатеринославской губерніи (відбитка з час. Новое Слово) 1897, IV, с. 115—262. *М. Г.-а.* XXVII, Бібл. с. 39—39.

Broch Olaf. Studien von der slovakisch-kleinrussischen Sprachgrenze im östlichen Ungarn. (Mit einer Karte). Videnskabsselskabets Skrifter. II. Historisch-filosofiske Klasse 1897. N. 5. Християнія 1897. *В. Гнатюк.* XXVIII, Бібл. с. 38—42.

Буковина, часопись, за 1898 р., *О. М.* XXVII, Н. Хр., с. 10—2.

Верзиловъ А. Очеркъ торговли Южной Руси 1480—1569 г. (Сборникъ Черниговского земства 1898). *І. Шраг.* XXX, Бібл. 10—11.

Věstnik slovanských starozitností. Indicateur des travaux relatifs à l'antiquité slave, vydává Dr. Lubor Niederle кн. I, Прага, 1898, ст. 135. *М. Грушевский.* XXVII, Бібл. 1—3. т. II, Прага, 1899, ст. 4+144+15. *М. Г.* XXX, Бібл. с. 1—2.

Волынскія Епархіальныя Вѣдомости 1898. *Ю. С.* XXX, Н. Хр. с. 12—13.

Halban Alfred Dr. Zur Geschichte des deutschen Rechtes in Podolien, Wolhynien und der Ukraine. Берлін 1896, ст. XII+136. *Ю. К.* XXVII, Бібл. ст. 21—24.

Голубевъ С. Т. О древнѣйшемъ планѣ г. Кіева 1638 г. К. 1898, ст. 73. (Відбитка в XII кн. „Чтеній въ Ист. Общ. Нестора лѣтописца“). *В. І.* XXIX, Бібл. ст. 5—6.

Гульдманъ В. К. Помѣстное землевладѣніе въ Подольской губерніи. Изданіе Подольскаго Статистическаго Комитета. Каменецъ Под. 1898, ст. 362+46+26, нага 8°. *Ю. С.* XXIX, Бібл. 41—42.

Goetz Leopold Karl. Geschichte der Slavenapostel Konstantinus (Kyryllus) und Methodius, quellenmässig untersucht und dargestellt. Гота 1897, ст. VIII+272. *Др. М. Кордуба.* XXVII, Бібл. с. 4—7.

Дашневич Н. Еще разысканія и вопросы о Болоховѣ и Болоховцахъ (київскіи Университетскія Извѣстія, 1899, I, ст. 1—63). *М. Грушевский.* XXX, Бібл. ст. 5—7.

Діло, часоп., за 1898 р. *О. М.* XXVII, Н. Хр., с. 7—9.

Дневникъ Якова Марковича. Т. III, р. 1730—4, К., ст. 418 (додаток до К. Старини 1894—6 р.) *М. Г.* XXVIII, Бібл. с. 19—19.

Довнаръ - Запольскій М. В. Западно-русская сельская община въ XVI вѣкѣ. ст. 56. (відбитка в Ж. М. Н. Пр. 1897, VII). *І. Черкаський.* XXIX, Бібл. с. 10—12.

Довнаръ Запольскій М. В. Польско-литовская унія на сеймахъ до 1569 года. Историческій очеркъ. Москва 897 ст. 28. 4° (відбитка в II Трудів, словянської комісії московського археологічного Товариства). *А. К.* XXX, Бібл. с. 11—13.

Документы московского архива министерства юстиціи. Том I, Москва 1897, ст. 570+XXIII. *А. К.* XXX, Бібл. с. 13—14.

Древности (.) Труды археологической комиссіи императорскаго археологическаго общества т. I, вып. 1 і 2, Москва 1898, ст. 380, 4°. *М. Г.* XXIX, Бібл. с. 40—40.

Записки императорскаго поворооссійскаго университета. Т. LXX, під ред. проф. А. Кочубинського. Одеса 1896, ст. 468. *М. Г.* XXVIII, Бібл. с. 28—29.

Записки харьковского университета 1898. *М. Г.* XXX, Н. Хр. с. 10—10.

Земский Сборникъ Черниговской губернии 1898, *I. III.* XXX, Н. Хр. с. 51—24.

Историческое Обзоріе г. IX. Спб. 1897, ст. 290. *О. Г-ий,* XXX, Бібл. с. 34—34.

Карскій Е. О. Западнорускіе переводы псалтыри въ XV—XVII вѣкахъ. Варшава 1896 ст. XIII+444. *I. Копач.* XXIX, Бібл. с. 8—10.

Кіевская Старина 1898. — *О. Ц. і В. Г.* XXX, Н. Хр. 1—10.

Кіевскія Епархіальныя Вѣдомости 1898. *Ю. С.* XXX, Н. Хр. с. 11—12.

Кіевъ и университетъ св. Владимира при императорѣ Николаѣ I, К., 1896, ст. 100+16 таблицъ 4°. *М. Г-а.* XXVIII, Бібл. с. 19—21.

Кишеневскія Епархіальныя Вѣдомости 1898. *Ю. С.* XXX, Н. Хр. с. 15—16.

Кокорудз Ілля. Взаимни між староруськими законодавними памятниками (Справозданє дирекціі д. к. академічної гімназіі у Львові за рік шкільний 1897/8). 1898. ст. 1—39. *М. Грушевський.* XXIX, Бібл. с. 7—8.

Collectanea ex archivo collegii historici Archiwum komisji historycznej T. VIII, Краків 1898, ст. 485. *С. Рудницький.* XXVIII, Бібл. ст. 18—19.

Korzon Tadeusz. Dola i niedola Jana Sobieskiego 1626—1674. Wydawnictwo Akademii Umiejętności, T. I—III, Краків 1898, I т. ст. X+586+3 табл.; II т. ст. VI+446; III т. ст. VII+542+мапа. *О. Целевич.* XXX, Бібл. ст. 18—22.

Кулаковскій Ю. Къ исторіи Готской епархіи въ Крыму въ VIII вѣкѣ (Ж. М. Н. П. 1898, II с. 173—202). *М. Г.* XXVIII, Бібл. с. 2—2.

Кулаковскій Ю. Христіанство у Аданъ (Византійскій Временникъ 1898, I—II, с. 1—18). *М. Г.* XXVIII, Бібл. с. 3—3.

Куриловъ И. А. Роменская старина. Историческія, статистическія и бытовыя записки о г. Ромнѣ и его обывателяхъ, отъ начала города до нашего времени въ четырехъ частяхъ съ приобщеніемъ историческаго и статистическаго описанія всѣхъ городскихъ церквей. — Ромни 1898, 346 *О. Г-ий.* XXVII, Бібл. 28—28.

Курскія Епархіальныя Вѣдомости 1898, *Ю. С.* XXX, Н. Хр. с. 19—20.

Лазаревскій А. М. Загѣтки на историческія монографіи Д. П. Миллера о малорусскомъ дворянствѣ и статутowych судахъ. Харьків 1998 с. 82. *Ю. К.* XXIX, Бібл. с. 1616.

Лазаревскій Ал. Изъ семейной хроники Бердовъ (Кіів. Старина 1899, I, ст. 101—133). *М. Г-а.* XXIX, Бібл. 17—17.

Лазаревскій Ал. Очерки, загѣтки и документы по исторіи Малороссіи. К. 1896, ст. 158. *Ю. К.* XXX, Бібл. с. 22—23.

Лаппо І. Земскій судъ въ великомъ княжествѣ Литовскомъ въ концѣ XVI вѣка (Ж. М. Н. Пр. VI ст. 263—301. *І. Черкаський.* XXIX, Бібл. с. 12—15.

Leipen E. Die Sprach-Gebiete in den Ländern der ungarischen Krone auf Grund der vom königl. Statist. Landes-Bureau veröffentlichten Ergebnisse der Volkszahlung vom J. 1890, Відень, 1896, *В. Гнатюк,* XXVIII, Бібл., с. 29—38.

Леонтовичъ **Ө. И.** Арийскія основы общественнаго быта древнихъ Славянъ. Варшава 1897, ст. 72. (Варшавскія университетскія извѣстія, 1897, VI). *М. Г.* XXX, Бібл. с. 2—3.

Леонтовичъ **Ө. И.** Крестьянскій дворъ въ Литовско-русскомъ государствѣ (Ж. М. Н. Пр. 1896, II—IV, X, XII, 1897, IV—V). *Г. Черкасскій.* XXVIII. Бібл. с. 6—14.

Леонтовичъ **Ө. И.** Сельскіе промышленники въ литовско-русскомъ государствѣ (Варшавскія Университетскія Извѣстія 1897, IV—VII, ст. 1—130). *А. К.* XXVIII, Бібл. ст. 15—18.

Loewe Richard Dr. Die Reste der Germanen am Schwarzen Meere, eine ethnologische Untersuchung. Галле 1896, XI+269. *М. Грушевскій.* XXVIII, Бібл. с. 1—2.

Літературно-науковий Вістник, час., 1899, *О. М.*, XXVII, Н. Хр, с. 1—7.

Лобода А. М. Русскій языкъ и его южная вѣтвь (Кіевскіе Университетскія Извѣстія. 1898, N. 3, ст. 1—14. *Г. Копач.* XXX, Бібл. с. 4—5.

Лотоцкій А. Гдѣ обучалось подольское духовенство до учрежденія подольской духовной семинаріи (Подольскія епархіальныя вѣдомости 1898, ч. 36—9). *Ю. С.* XXX, Бібл. с. 26—26.

Малинка Л. Родины и хрестныи (Матеріалъ собранъ въ и. Мринѣ, Нѣжинскаго уѣзда) (К. Старина 1898, V, с. 254—286). *В. Гнатюк.* XXX, Бібл. ст. 29—30.

Мандельштамъ. Садко Вейшеиненъ (Ж. М. Н. Пр. 1898, II, ст. 358—338). *О. Г-ий.* XXVIII, Бібл. с. 6—6.

Milkowicz Wladymirus Dr. Monumenta confraternitatis Stau-

ropigianae leopolensis, sumptibus Instituti Stauropigiani edidit. Tomi primi pars II, continens diplomata et epistolae ab anno 1593 ad 600. Львів 1898, стр. 497—960+4 таблиці подобия старихъ дипломів. *Др. Иван Франко.* XXVII, Бібл. 19—21.

Миллеръ Всеволодъ Очерки русской народной словесности. Былины, I—XVI, Москва 1897, ст. VII+464. *О. Г-ий.* XXVIII, Бібл. с. 4—5.

Миллеръ Д. П. Очерки изъ исторіи и юридическаго быта старой Малороссіи. Превращеніе казацкой старшины въ дворянство, 1897 ст. 133 (в Кіевской Старини 1897 I—IV). *Ю. К.* XXIX Бібл. с. 15—16.

Мошковъ В. А. Скифы и ихъ соплеменники Фракіицы Слѣды этихъ народовъ въ наше время. Етнографическій этюдъ. Варшава 1896, ст. 91. *М. Г.* XXX, Бібл. с. 3—3.

Неустровъ А. Н. Литературные дѣятели XVIII вѣка. Василій Григорьевичъ Рубанъ. Спб. 1896. *С. Гм.* XXVII. Бібл. 27—27.

Niederle L. Zur Frage über den Ursprung der Slaven. Ein Nachtrag zu meiner Schrift „O původu Slovanů“. Прага 1899, ст. 15. *М. Г.* XXVII, Бібл. 3—3.

Никифоровскій Н. Я. Очерки престопаднаго быта въ Витебской Бѣлоруссіи и описаніе предметовъ обиходности. (Етнографическія данныя. Съ географическимъ видомъ Витебской губерніи и четырьмя чертежами въ текстѣ. Витебскъ 1895, ст. VII++552+CLIV. *В. Гнатюк.* XXVIII, Бібл. с. 40—44.

Новицкій. А. П. Исторія русскаго искусства, выпускъ первый. Москва, 1899, вел. 8, ст. 80+2, колоръ. табл. +2 фототи-

пії і 51 рис. в тексті. *М. Г.-а.* XXX, Бібл. с. 7—8.

Описаніє документовъ архива западно-русскихъ униатскихъ митрополитовъ 1470—1700. Том першій Спб., стор. VIII + 502 + IV таблиці фотолітографічнихъ зниківъ письма. *Др. Иван Франко* XXVII. Бібл. ст. 11—19

Описаніє отдѣльныхъ русскихъ хозяйствъ Вып. III. Курская губернія. Спб., 1897, ст. 95. (Виданіє міністерства хлѣборобства і державнихъ маєтків). *С. Б.* XXIX, Бібл. с. 40—41.

Орловскій II Св. Софія Кіевская, вышъ Кієво-Софійскій кафедральний соборъ. К., 1898, ст. 60. *Д. Я.* XXIX, Бібл. с. 6—7.

Памяти М. А. Максимовича (Кіевская Старина 1898, XI, с. 218—308, *С. Гж.* XXVIII. Бібл. ст. 26—28.

Перегляд українсько-руськихъ часописий за рік 1898. *О. М.* XXVII. Н. Хр. 1—12.

Петровъ И. Н. Историко-топографическіє очерки древняго Кієва (съ планомъ древняго Кієва 1638 г.) К., 1897, Спб. 3 + 367. *В. I.* XXIX, Бібл. с. 3—6.

Письма П. А. Кулиша къ И. Ф. Хильчевскому, 1858—1875 (К. Ст. 1898, I). Письма П. А. Кулиша къ Шевченку (ib. 1899, II). Письма П. А. Кулиша къ В. В. Тарновскому, 1855—58 гг. (ib. IV, XII). Письма Кулиша къ Д. С. Каменецкому 1857—1865 гг. (ib. 1898, V—VII, XII). Переписка Кулиша съ Володиміромъ Барвинскимъ въ первой половинѣ 1871 года (ib. 1898, X). Письма П. А. Кулиша къ В. В. Тарновскому — сыну (ib. 1899, I). Письма П. А. Кулиша къ М. В. Юаефовичу; 1843—1861 гг. (1899, II, III). *О. Маковей.* XXIX, Бібл. с. 19—39.

Подольскія Епархіальныя Вѣдомости 1898. *Ю. С.* XXX, Н. Хр. с. 13—14.

Полтавскія Епархіальныя Вѣдомости 1898. *Ю. С.* XXX. Н. Хр. с. 17—19.

Поляковъ И. Крупное землевладѣніє на Волыни ст. 77, 16°, К., 1898 (Відбитка зъ „Кієвлянина“ за рік 1898). *С. Б.* XXXIX, Бібл. с. 40—40.

Протопоповъ Д. Д. Исторія С. Петербурскаго Комитета Грамотности, состоявшаго при Императорскомъ Вольномъ Экономическомъ Обществѣ (1861—1894). Спб. 1898 стор. 370 + XLI (Виданіє Императорскаго Вольнаго Экономическаго Общества) *О. К.* XXVII, Бібл. ст. 36—38.

Prochaska A. Na soborze w Konstancji. Краків, 1897 ст. 100 (відбитка зъ XXXV т. Rozpraw wydz. histor.-fil. краківської академії). *П. Р.* XXVII, Бібл. с. 10—11.

Rozprawy Akademii umiejętności, wydział historyczno-filozoficzny, serya II, tom X, (загального рахунку т. XXXV) Краків, 1898, ст. 498. *Ож. Терлецький.* XXX, Бібл. с. 35—37.

Руслан, час. за 1898 р., *О. М.* XXVII, Н. Хр. с. 9—10.

Русская Историческая Библиотека т. XVIII. Донскія дѣла кн. I. Спб. 1898. *Ол. Маркевич.* XXX, Бібл. с. 14—17.

Савитовъ Павло. Описаніє старинныхъ русскихъ утварей, одежды, оружія, ратныхъ доспѣховъ и конскаго прибора въ азбучномъ порядкѣ расположенное. Спб. 1896, ст. II+184+16 таблицъ. *М. Г.* XXX, Бібл. с. 8—9.

Сборникъ матеріаловъ для исторіи просвѣщенія въ Россіи, извлеченныхъ изъ Архива М. Н. П. Т. I. Учебныя Заведенія въ за-

падныхъ губерніяхъ до учрежде-
нія Виленскаго учебнаго округа,
1782—1803. Спб. 1893; Т. II.
Уч. завед. въ зап. губ. 1802—
1804. Спб. 1897. В. I. XXVII,
Бібл. ст. 28—33.

Сборникъ матеріаловъ для
описанія мѣстностей и плень Кав-
каза. Вып. XXIII. Тифлисъ 1897,
сторін XV+305+IV+356+48.
С. С. XXVIII. Бібл. с. 29—29.

Сырку П. А. Къ исторіи
исправленія книгъ въ Болгаріи
въ XIV вѣкѣ. Исслѣдованіе . . .
Томъ I, вып. I, Спб., 1899, ст.
XXXII+609. М. Г. XXX, Бібл.
с. 10—10.

Соболевскій А. Двѣ заглав-
чательныя рукописи XVII вѣка.
— Двѣ библиографическихъ
рѣдкости (Чтенія кiev. истор. това-
риства, т. XII, с. 321). С. Гм.
XXVIII. Бібл. ст. 3—4.

Срезневскій В. И. Изъ пер-
выхъ лѣтъ научно-литературной
дѣятельности И. И. Срезневскаго
(журналъ Мин. Нар. Просв. 1898,
I с. 1—39). М. Г. XXVII. Бібл.
с. 33—34.

Стебельскій Петро Др.
Проф. Дра Олександра Огонов-
ського. Систем австрійскаго пра-
ва приватнаго Т. I. Науки загаль-
ні і праворічєві, ст. 336, Т. II.
Право облигаційне і спадкове, ст.
369, Львів 1897. Г. З. XXVII,
Бібл. с. 43 44.

Струнина Л. Первыя во-
скресныя школы въ Кієвѣ. (К.
Старина 1898, V, ст. 287—307.
М. Кр. XXVIII, Бібл. с. 11—22.

Студинскій Кирило Др.
Думки і пісні Авровія Мет-
линскаго. Львів 1897, ст. 99 (від-
битка в часоп. „Руслаи“).

— Charakterystyka i geneza
poetycznych utworow Ambrozego
Metlińskiego. Краків, 1897, ст.

51 (відбитка в XXVII Т. Roz-
prawy wydz. filolog. Ak. Um.).

— Geneza poetycznych u-
tworów Markiana Szaszkiewicza,
Краків, 1896 ст. 46 (відбитка
в XXVII т. Rozprawy wydziału
filolog. As. Um.). О. Макарушка.
XXVIII, Бібл. с. 22—26.

**Summa Rerum Romaeort-
hoscaram.** Ἀτακτα τὰ Ῥωμαορθω-
σικῶν. Греки и Русь Спб. 1893, ст.
43. М. Г. XXVII, Бібл. ст. 9—10.

Schematismus venerabilis
cleri graeci ritus catholicorum
dioecesis Eperjesiensis pro anno
Domini 1898. Ab erecta sede
episcopali anno 78, Прашів 1899.

Schematismus cleri graeci ri-
tus catholicorum dioecesis Muu-
kacsensis ad annum Domini 1896,
Унгвар, 1896. Відень 1896.
В. Гнатюк. XXVIII, Бібл. с.
29—38.

Тарановскій. О. В. Обзоръ
памятниковъ магдебурскаго права
западно русскихъ городовъ ли-
товской эпохи. Варшава, 1897,
ст. II+201 (відбитка в Варшав-
скихъ университетскихъ извѣстій).
Ю. К. ХЦVII, Бібл. 24—26

Теодоровичъ Н. Историко-
статистическое описаніе церквей
и приходовъ Волынской епархіи.
Томъ I: Житомирскій, Новоградъ-
Волянскій и Овручскій уѣзды.
Почаїв 1878, стор. 430+2+IV.
Томъ II: Ровенскій, Острожскій
и Дубенскій уѣзды, II., 1890 стор.
69а+VII. Томъ III: Кременецкій
и Заславскій уѣзды. II., 1893,
стор. 677+IX. Томъ IV: Старо-
константиновскій уѣздъ. II., 1899
г., ст. 928+VI. Ю. С. XXX,
Бібл. с. 27—28.

Тимошенко И. Е. Литера-
турные первоисточники и прото-
типы трехъ сотъ русскихъ посло-
виць и пого ворокъ. К. 1897, ст.

XXV+174. *О. Г-ий*. XXX. Бібл. с. 9—10.

Титовъ А. Письма П. А. Кулиша къ О. М. Бодянскому (1846—1877 гг.) (Квѣвська Старина 1897, IX—XII, 1893, II). *О. Маковей*. XXIX, Бібл. с. 19 і дальше.

Титовъ О. съвщеник. Историческое описаніе Кіево-Андреевскій церкви. К. 1897, *Ф. Я.* XXVII, Бібл. 26—26.

Толмачевъ Югозападный край, статистическое обзоріе. Т. I. Восточное Подлѣсье. Кіевъ 1897, ст. VIII + 480 + в табл. + в напави. *О. Г-ий*. XXX, Бібл. ст. 28—29.

Труды Кіевской Духовной Академіи 1898. Ч. XXX, Н. Хр. 11.

Университетскія Извѣстія (квѣвські) 1898. М. Г. XXX, Н. Хр. 10—10.

Fedorowski Michał. Lud białoruski na Rusi litewskiej. Materiały do etnografii słowiańskiej zgrupowane w latach 1877—1891. Tom I. Wiara wierzenia i przesady ludu z okolicy Wołkowyska, Stonima, Lidy i Sokółki. Краків, вид. Академіи Наук. Ст. XX + 509. *В. Гнатюк*. XXVII, Бібл. ст. 44—48.

Херсонскія Епархіальныя Вѣдомости 1898. *Ю. С.* XXX, Н. Хр. 14—15.

Холмско - Варшавскій Епархіальный Вѣстникъ 1898, *Ю. С.* XXX, Н. Хр. с. 20—21.

Časopis musea kralovství českého 1897, ročník LXXI redactor: Antonín Truhlař. Прага ст. 592. *В. Гнатюк*. XXVII, Бібл. ст. 48—50.

Частная переписка Ивана Романовича Мартоса (1817—1830) (К. Старина 1896, VI, X, XI, 1897, VIII, 1898, VI—VIII). *Ю. К.* XXX, Бібл. с. 24—26.

Черниговскія Епархіальныя Извѣстія 1898, *Ю. С.* XXX, Н. Хр. с. 16—17.

Чтенія въ историческомъ обществѣ Нестора лѣтописца кн. XI. К., 1896, ст. 45 + 203 + 116. II. *Р.* XXX, Бібл. с. 30—34.

Szelągowski Paweł Piasecki — historyk polski XVII wieku. Studium nad kroniką i życiem jej autora (Przewodnik naukowy i literacki, 1898), *О. Ц.* XXX, Бібл. с. 17—17.

Шенрокъ В. Матеріалы для бібліографіи Н. В. Гоголя. Т. IV, Москва 1897, ст. VIII + 978. *О. Г-ий*. XXIX, Бібл. 17—18.

Schlumberger Gustave L' eropée byzantine à la fin du dixième siècle 1896. Париж, ст. VI + 799. *М. Грушевскій*. XXVII, Бібл. ст. 7—9.

Юдинъ П. Къ біографіи Т. Г. Шевченка (Русскій Архивъ 1898, III, ст. 463—476). *М. Кор.* XXVII, Бібл. с. 34—34.

Ярцовъ А. Шевченко и Щепкинъ, очеркъ (К. Старина, 1898, II, ст. 194—209). *М. Кор.* XXVII, Бібл. ст. 34—35.

Энциклопедическій Словарь. Изд. Ф. А. Брокгаузъ и М. А. Ефронъ т. XXII и XXIII. Спб. 1897—8 ст. 960 и 958. *О. Г-ий*. XXVII, Бібл. ст. 50—51.

Энциклопедическій Словарь. Изд. Ф. А. Брокгаузъ и И. А. Ефронъ т. XXIV. Спб. 1898, ст. 960. *О. Г-ий*. XXIX, Бібл. с. 42—43.

III. 3 Наукового Товариства імени Шевченка.

Видання, що приходили до бібліотеки Товариства в р. 1898. XXVI, с. 21—22, м. 5.

Грушевський Михайло. Наукове Товариство імени Шевченка і його діяльність в 1898 р. XXVII, с. 3—11, м. 2.

Засідання Виділу: лютий-цвітень 1899. XXX, с. 1—3, м. 1, май-серпень 1899, XXXI—XXXII, с. 1—2, м. IV.

Засідання секцій: вересень-грудень 1898, XXVII, с. 1—2, м. 1; лютий-цвітень 1899, XXX, с. 3—4, м. 2; май-серпень 1899 р. XXXI, XXXII, с. 3—4, м. IV.

Загальні Збори 2 н. ст. лютого 1899. XXVIII, с. 1—4, м. 1.

Конорудз Ілля: Секретарське справовданє з діяльності виділу за 1898 р. XXVII, с. 12—19, м. 3.

Паньківський Кость: Касове справовданє по конець р. 1898. XXVII, с. 19—20, м. 4.

Поправки помилко: XXVIII, ст. 4, м. 2.

Справа українсько-руської мови на київській археологічній в'їзді й участь у ній Товариства. XXIX (м. 2).

Скорочення авторських імен

А. К. — А. Крушельницький, **В. Г.** — В. Гнатюк, **Г. а.**, **М. Г. а** — М. Грушевська, **Г. З.** — Г. Зацерковний, **І. Ш.** — І. Шраг, **М. Г.** — М. Грушевський, **М. Гл.** — М. Галуцинський, **М. Кор.** — М. Кордуба, **М. Кр.** — М. Крушельницький, **О. М. О.** — О. Маковей, **О. Ц.** — О. Целевич, **П. Р.** — П. Рондяк, **С. Гм.** — С. Гуменюк, **С. Е.** — С. Ефремов, **Ю. К.** — Ю. Книт.

Inhalt des I Bandes. 1. Die sociale Bewegung der Ruthenen im XIII J., von M. Hrušewskýj S. 1—28; 2. Studien über die Grundsätze der Vertheilung des Capitals, von Th. Rylskýj 29—86; 3. Šewčenko's Jugendjahre, kritisch-biogr. Skizze von A. Konyškyj 87—123; 4. Die ukrainischen Volkslieder in den Gedichten des Bohdan Zaleski, von A. Kolessa 124—208; 5. Ueber die Gründung und bisherige Entwicklung der Šewčenko-Gesellschaft, mitg. von A. Barwiński 209—212.

Inhalt des II Bandes. 1. Ueber die alten griechischen Colonien am kimmerischen Bosphorus, von Panačownyj S. 1—61; 2. Studien über die Grundsätze der Vertheilung des Capitals, von Th. Rylskýj (Fortsetzung) 62—113; 3. Messapparat für Uteruscontractionen bei Geburtswehen, von Dr. A. Černiachiwskyj 114—118; 4. Ein Blatt aus der Geschichte Volhyniens im XIV J., von Ivaniv 119—146; 5. Zum Jubiläum I. Kotlarewskyj's. Desiderata von M. Hrušewskýj 147—161; 6. Wissenschaftliche Notizen 162—172; 7. Bericht über die Thätigkeit der Šewčenko-Gesellschaft der Wissenschaften 173—189.

Inhalt des III Bandes. 1. Ueber einen Phasenindicator und einige mit demselben ausgeführte Messungen, von Prof. J. Puluj S. 1—24; 2. Zur Erinnerung an Markian Saškewič, von W. Kocowskyj 25—35; 3. Šewčenko und Mickiewič, vergleichende Studie von Dr A. Kolessa 36—152; 4. Dialect der „Samišanci“, Beitrag zur slavischen Dialectologie von Prof. J. Verchratskyj 153—210; 5. Wissenschaftliche Chronik, von M. Hrušewskýj 211—221; 6. Historische Notizen von A. Konyškyj und M. H. 2:2—231.

Inhalt des IV Bandes. 1. Šewčenko's Jünglingsalter bis zum Loskauf von der Leibeigenschaft (1829—1838), von A. Konyškyj S. 1—28; 2. Die Agrarverhältnisse in Galizien, Studie von W. Budzynowskyj 29—123. 3. Ueber die symmetrischen Ausdrücke der Funktionswerthe $\text{mod-}m$, von W. Lewickyj 124—139; 4. Antrittsvorlesung aus der alten Geschichte der Ruthenen an der Universität Lemberg von M. Hrušewskýj 140—150; 5. Wissenschaftliche Chronik: Jubiläums-Ausgaben zur Geschichte der Stadt Odessa, von J. Andrienko 151—168; 6. Bibliographie 169—194; 7. Miscellanea 195—200.

Inhalt des V Bandes. 1. Professor Dr. Emilian Ohonowskyj, sein Leben und seine Werke, von E. Kokorudz S. 1—34; 2. Türkische Wörter in der ruthenischen Sprache, von E. Makaruška 1—14; 3. T. Šewčenko im Gefängniß, kritisch-biographische Skizze von A. Konyškyj 1—26; 4. Miscellanea 1—19; 5. Wissenschaftliche Chronik: Neu herausgegebene Denkmäler der altruthenischen Literatur, von M. Hrušewskýj 1—18; 6. Bibliographie 1—90; 7. Bericht über die Šewčenko-Gesellschaft 1—16.

Inhalt des VI Bandes. 1. Ruthenisch-byzantinische politische und commercielle Verhältnisse im XI und XII Jahrh., von dr. Gr. Weličko S. 1—36; 2. Bittschrift Honta's und Zeliźniak's Erben, ein politisches Pamphlet, mitgeth. von E. Makaruška 1—6; 3. „Die Magd“ (Najmička) von T. Šewčenko, Habilitationsvortrag von dr. I. Franko 1—20; 4. Archiv des s. g. Kronschatzes in Warschau, archeographische Note von M. Hrušewskýj 1—4; 5. Pathologische Veränderungen im Hoden bei einigen Infections-Krankheiten, von *.* 1—4; 6. Miscellanea 1—12; 7. Wissenschaftliche Chronik: Uebersicht der Zeitschriften für das Jahr 1894, 1—38; 8. Bibliographie 1—68; 9. Bericht über die Thätigkeit der Šewčenko-Gesellschaft der Wissenschaften 1—5.

Inhalt des VII Bandes. 1. „Adelphotos“, griechische Grammatik, herausgegeben im Lemberg im J. 1591, literarisch-linguistische Studie von Dr. C. Studynskyj S. 1—42; Beschreibung der Burgen Podoliens im J. 1494, mitgeth. von M. Hrušewskýj 1—18; 3. Elliptische Modulfunctionen, von W. Lewickyj (mit 2 Figuren) 1—30; 4. Miscellanea 1—12; 5. Wissenschaftliche Chronik: Uebersicht der Zeitschriften für das J. 1894 (Fortsetzung) 1—28; 6. Bibliographie 1—60; 7. Bericht über die Thätigkeit der Šewčenko-Gesellschaft der Wissenschaften 1—2.

Inhalt des VIII Bandes. 1. Warlaam und Ioasaph, ein altchristlicher geistlicher Roman und seine literarische Geschichte, von Dr I. Franko S. 1—38 u. I—XVI, 2. „Lobrede auf Witowd“, einige Bemerkungen über Bestand der ältesten ruthenisch, lithuanischen Chronik, von M. Hrušewskýj 1—16; 3. „Froh tönende Euphonie“, ein Lobgedicht, gewidmet dem P. Mohila im J. 1633, mitgeth. von Dr. C. Studynskyj 1—14; 3. Versuch einer Chronologie der Werke des T. Šewčenko, von Al. Konyškyj, I Theil 1—20; 5. Miscellanea 1—12; 6. Wissenschaftliche Chronik: Uebersicht der Zeitschriften für das J. 1894 (Schluss) 1—22; 7. Bibliographie 1—64.

Inhalt des IX Bandes. 1. Cathedral-Consistorien in der Ukraine und in Weiss-Russland in dem XV u. XVI Jahrhundert., von A. Lotočkyj S. 1—34; „Bittschrift Daniels des Verbannten“, ein Denkmal der alruthenischen Literatur aus dem Ende des Mittelalters, von B. Ščurat 1—28; 3. Neovitalismus und seine Irrthümer, von Dr. O. Č. 1—20; 4. Beiträge zur Kenntniss des Baues des Darmkanals von *Hirudo medicinalis* (mit Illustration), von I. Rakowskyj 1—6; 5. Miscellanea 1—12; 6. Wissenschaftliche Chronik: Neue Untersuchungen über die Verfassung des Grossfürs, Lithauen, von M. Hrušewskyj 1—12; 8. Bibliographie 1—60; 7. Bericht über die Sewčenko-Gesellschaft 1—2.

Inhalt des X Bandes. 1. Beiträge zur Geschichte der Verhältnisse Kaiser Rudolfs II und des Papstes Clemens VIII mit den Kosaken im J. 1593 und 1594, mitgeth. von E. Barwiński s. 1—34; 2. Warlaam und Ioasaph, von Dr. I. Franko (Fortsetzung) 29—80; 3. Kirchenregister von Sambor, Beiträge zur Geschichte der Confessionsverhältnisse, mitgeth. von M. Hrušewskyj 1—8; 4. Miscellanea 1—14; 5. Wissenschaftliche Chronik: Uebersicht der Zeitschriften für das J. 1895 1—12; 5. Bibliographie 1—60; 6. Bericht über die Sewčenko-Gesellschaft 1—12.

Inhalt des XI Bandes. 1. Erste Verbannung des T. Šewčenko (1847—50), kritisch-biographische Skizze von O. Konyškyj S. 1—62; 2. Einige Actenstücke zur Geschichte des Kiewer Gebietes, mitgeth. von M. Hrušewskyj 1—18; 3. Beiträge zur physikalischen Terminologie, I Theil: Mechanik, zusammengestellt von W. Lewyckyj 1—12; 4. Miscellanea 1—18; 5. Wiss. Chronik: Dr. R. F. Kaindls Untersuchungen auf dem Gebiete der ruthenischen Ethnographie, Uebersicht von M. Korduba 1—10; 6. Bibliographie 1—66; 7. Bericht über die Sewčenko-Gesellschaft 1—5.

Inhalt des XII Bandes. 1. Politische Ereignisse in Galizien im J. 1340 nach dem Tode Boleslaus-Georg des II, Untersuchung von Em. Terleckyj 1—26; 2. Beschreibung der Burg von Lemberg im J. 1495, mitgeth. von M. Hrušewskyj 1—12; 3. Drei Lobgedichte aus dem XVI Jahrh., mitgeth. von Dr. C. Studynskyj 1—32; 4. Ukrainische Kosaken auf dem Kanal von Ladoga, von E. Radakowa 1—20; 5. Miscellanea 1—20; 6. Wiss. Chronik: Uebersicht der Zeitschriften für das J. 1896 (Forts.) 1—26; 7. Bibliographie 1—54; 8. Bericht über die Sewčenko-Gesellschaft 1—6.

Inhalt des XIII Bandes. 1. Erster slavischer Staat, historische Untersuchung von M. Korduba 1—20; 2. T. Šewčenko's zweite Verbannung (1850—1857), kritisch-biographische Skizze von A. Konyškyj 1—76; 3. Ein Fall von *Vesania melancholica*, von Dr. O. Č. 1—12; 4. Miscellanea — von M. Hrušewskyj 1—10; 5. Wissenschaftliche Chronik: Uebersicht der Zeitschriften für das J. 1895 (Fortsetzung) 1—24; 6. Bibliographie 1—50; 7. Bericht über die Sewčenko-Gesellschaft 1—2.

Inhalt des XIV Bandes. 1. Ukrainische Kosaken in Weiss-Russland in den J. 1654—1656, von Em. Terleckyj 1—30; 2. Beiträge zur Geschichte der Zeit des B. Chmelnycykyj, mitgeth. von S. Tomašiwskyj, 1—14; 3. T. Šewčenko in Petersburg (1858—1859), von A. Konyškyj 1—42; 4. Miscellanea: Einige geistliche Gedichte aus Galizien, mitgeth. von M. Hrušewskyj 1—16; 5. Wiss. Chronik: Uebersicht der Zeitschriften für das J. 1895 (Schluss) 1—40; 6. Bibliographie 1—54; 7. Bericht über die Sewčenko-Gesellschaft 1—4.

Inhalt des XV Bandes. 1. Samuel Kušewič, lemberger Rathherr und sein Notizbuch, von S. Tomašiwskyj S. 1—24; 2. Liederbuch aus dem Anfange des XVIII Jahrh., redigirt von M. Hrušewskyj 1—48; 3. T. Šewčenko's letzte Reise nach Ukraine (im J. 1859), von A. Konyškyj; 1—35; 4. † P. Kuliš 1—1; 5. Miscellanea 1—8; 6. Wissenschaftliche Chronik: Archeologischer Congress in Riga im J. 1896, von N. Knižewič, 1—8; 7. Bibliographie 1—60; 8. Bericht über die Sewčenko-Gesellschaft 1—8.

Inhalt des XVI Bandes. 1. Het'man Bohdanko, kritisch-historische Untersuchung von M. Hrušewskyj S. 1—18; 2. Legenden des Chitarer-Codex, aus dem Anfange des XVIII Jahrh., mitgeth. von W. Hnatiuk 1—38; 3. T. Šewčenko's letzte Lebensjahre, kritisch-biographische Skizze von A. Konyškyj 1—70; 4. Miscellanea 1—6; 5. Wissenschaftliche Chronik: Uebersicht der Zeitschriften für das J. 1896, I. Ukrainisch-russische (ruthenische) Zeitschriften 1—14; 6. Bibliographie 1—48.

Inhalt des XVII Bandes. 1. Polnisch-kosakischer Krieg im J. 1625, historische Untersuchung von S. Rudnyčkyj S. 1—42; 2. Liederbuch aus dem Anfange des XVIII Jhrh., redigirt von M. Hrušewskyj (Schluss) 49—98; 3. Versuch einer Chronologie der Werke des T. Sewčenko, von A. Konyškyj, II Theil 1—22; 4. Miscellanea 1—6; 5. Wissenschaftliche Chronik: Uebersicht der Zeitschriften für das J. 1896 — Zeitschriften herausgegeben in der Ukraine 1—16; 6. Bibliographie 1—54; 7. Bericht über die Thätigkeit der Gesellschaft (Februar — April) 1—4.

Inhalt des XVIII Bandes. 1. Warlaam und Ioasaph, ein altchristlicher geistlicher Roman und seine literarische Geschichte, von Dr. I. Franko (Fortsetzung) S. 81—134; 2. Einfall der Kosaken auf Očakow im J. 1545, mitgetheilt von E. Barwinskyj 1—32; 3. Ein Project zur Hebung des Handels in der Ukraine aus dem J. 1784, mitgetheilt von N. Kniažewič 1—8; 4. Miscellanea, von Dr. A. I. Markewič 1—6; 5. Wissenschaftliche Chronik: Neue Untersuchungen auf dem Gebiete der altruthenischen Geschichte, von M. Hrušewskyj 1—24; 6. Bibliographie 1—67; 7. Bericht über die Thätigkeit der Gesellschaft 1—1.

Inhalt des XIX Bandes. 1. Steuerrecesse in Polen während der Regierung Kasimir des Jagellonen, von S. Tomašiwskyj S. 1—70; 2. Beschreibungen der Domänen von Peremyšl, mitgetheilt von M. Hrušewskyj 1—24; 3. Miscellanea 1—14; 4. Wissenschaftliche Chronik: Uebersicht der Zeitschriften für das J. 1896 — Zeitschriften herausgegeben in der Ukraine (Schluss) 1—32; 5. Bibliographie 1—51; 6. Bericht über die Thätigkeit der Gesellschaft (Mai — August) 1—3.

Inhalt des XX Bandes. 1. Galicische Bojaren im XII und XIII Jarh., von M. Hrušewskyj S. 1—20; 2. Warlaam und Joasaph, ein altchristlicher geistlicher Roman und seine literarische Geschichte, von Dr. I. Franko (Schluss) 135—202; 3. Einige Gedichte des Iwan Nekrašewič, mitgetheilt von A. Lotočkyj 1—10; 4. Miscellanea 1—6; 5. Wissenschaftliche Chronik: Uebersicht der Zeitschriften für das J. 1896 (Schluss) 1—40; 6. Bibliographie 1—48; 7. Redactionelle Notiz 1—2.

Inhalt des XXI Bandes. 1. Die Anten, ein Fragment zur ruthenischen Geschichte, von M. Hrušewskyj S. 1—16; 2. Die sociale Lage der weltlichen Geistlichkeit in der Ukraine und in Russland im XVIII Jahrh., von A. Lotočkyj 1—46; 3. Ernte in Ost-Galizien und in der Bukowina auf Grund des Jahrbuches des k. k. Ackerbauministeriums für das J. 1896 u. 1897 dargestellt von W. Budzynowskyj (im Anhang) 1—36; 4. Miscellanea 1—12; 5. Wissenschaftliche Chronik: Uebersicht der Zeitschriften für das J. 1897 1—10; 6. Bibliographie 1—54; 7. Bericht über die Thätigkeit der Gesellschaft im J. 1897 1—20.

Inhalt des XXII Bandes. 1. Ein vergessener ruthenischer Gnomendichter des XVII Jarh., von Dr. I. Franko S. 1—16; 2. Beiträge zur Geschichte der Kosaken, von M. Hrušewskyj 1—14; 3. Ruthenische Ansiedlungen im Komitate Bač-Bodrog (Süd-Ungarn), von W. Hnatiuk 1—58; 4. Miscellanea 1—10; 5. Wissenschaftliche Chronik: Übersicht der wissenschaftlichen Literatur auf dem Gebiete politischer, Kultur-, Literatur- und Kunstgeschichte im J. 1897, von Dr. M. Korduba 1—42; 6. Bibliographie 1—54; 7. Berichte über die Thätigkeit der Gesellschaft 1—3.

Inhalt des XXIII u. XXIV Bandes. 1. Chmelynyčkyj und sein Aufstand, historische Skizze von Michael Hrušewskyj S. 1—30; 2. Die Volksbewegungen in Galizien im J. 1648, von Stephan Tomašiwskyj 1—138; 3. Chmelynyčkyj's Aufstand in den Dichtungen der Zeitgenossen, von Dr. Iwan Franko 1—114; 4. Ein Porträt Chmelynyčkyj's nach einer ital. Gravüre von J. 1683. 5. Miscellanea 1—20; 6. Wissenschaftliche Chronik: Neue Quelle zur Geschichte des Aufstandes Chmelynyčkyj's (St. Temberski Annales 1647—1656), von Stephan Rudnyčkyj 1—22; 7. Bibliographie 1—16; 8. Aus der Gesellschaft: 1) Die Thätigkeit der Gesellschaft (Februar—April 1898), 2) Neue Statuten der Gesellschaft 1—12.

Inhalt des XXV Bandes. 1. Silberfund von Molotiw (Ost-Galizien), eine archäologische Notiz von M. Hrušewskýj S. 1—6; 2. Beiträge zur Geschichte der Beziehungen zwischen Peter Dorošenko und Polen in den J. 1670—72. von O. Celewyč 1—26; 3. Der 1 und 2 November 1848 in Lemberg (ein offizieller Bericht), mitgeth. von I. Lewyčkyj 1—43; 4. Jubiläum der ukrainisch-russischen Literatur 1—1; 5. Miscellanea 1—12; 6. Wissenschaftliche Chronik: Übersicht der Zeitschriften für das Jahr 1897: a) In der Ukraine herausgegebene Zeitschriften; b) Übersicht der wissenschaftlichen Literatur auf dem Gebiete politischer, Kultur-, Literatur- und Kunstgeschichte im J. 1897, von Dr. M. Korduba (Schluss) 1—80; 7. Bibliographie 1—54; 8. Bericht über die Thätigkeit der Gesellschaft (Mai—August 1898) 1—4.

Inhalt des XXVI Bandes. 1. Kotliarewskij's Werke in Galizien, von Dr. I. Franko S. 1—14; 2. „Harte Zeiten“, Beiträge zur Geschichte Galiziens in den J. 1846—61, mitgetheilt von M. Zubryčkyj 1—16; 3. Inventarien der Domäne Ratno (Nord-Wolynien) aus den J. 1500—1512, mitgetheilt von M. Hrušewskýj 1—40; 4. Miscellanea 1—16; 5. Wissenschaftliche Chronik: Übersicht der Zeitschriften für das Jahr 1896 (Schluss) 1—32; 6. Bibliographie 1—60; 7. Jubiläumsfeier der Wiedergeburt der ukrainisch-russischen Literatur, von I. Makowej 1—14.

Inhalt des XXVII Bandes. 1. Ein galizischer „Soldat der Zauberer“, mitgeth. von Dr. Iwan Franko S. 1—22; 2. Beiträge zur Kenntniss der ruthenischen Dialecte in Ungarn, mitgeth. von Iwan Werchratskyj (Fortsetzung folgt) 1—68; 3. Miscellanea 1—18; 4. Wissenschaftliche Chronik: Uebersicht der Zeitschriften für das Jahr 1898 1—12; 5. Bibliographie 1—52; 6. Jahresberichte der Gesellschaft für das Jahr 1898 1—22.

Inhalt des XXVIII Bandes. 1. Die Kosaken im Feldzuge von Smolensk in d. J. 1633—4, von Oleg Celewyč S. 1—72; 2. Beiträge zur Kenntniss der ruthenischen Dialecte in Ungarn, von Iwan Werchratskyj (Fortsetzung) 69—94; 3. Miscellanea: Einige Actenstücke zur Geschichte der ruthenischen Ansiedelung jenseits des Bug, mitgeth. von M. Hrušewskýj 1—10; 4. Wissenschaftliche Chronik: Übersicht der wissenschaftlichen Literatur auf dem Gebiete der politischen, Kultur-, Literatur- und Kunstgeschichte im J. 1898, von Dr. M. Korduba 1—36; 5. Bibliographie 1—45; 6. Berichte über die Thätigkeit der Gesellschaft 1—4.

Inhalt des XXIX Bandes. 1. Ukraine nach dem Jahre 1654, Historische Skizze von L. Č. (Fortsetzung folgt) S. 1—13; 2. Die ruthenische Sprache auf dem archäologischen Congress in Kiew und der Antheil der Sewčenko-Gesellschaft an demselben 1—1; 3. Beiträge zur Kenntniss der ruthenischen Dialecte in Ungarn von Iwan Werchratskyj (Fortsetzung) 95—200; 4. Miscellanea 1—5; 5. Wissenschaftliche Chronik: Übersicht der wissenschaftlichen Literatur auf dem Gebiete der politischen, Kultur-, Literatur- und Kunstgeschichte im J. 1898, von Dr. M. Korduba — III. Mittelalter 1—31; 6. Bibliographie 1—44.

Inhalt des XXX Bandes. 1. Ukraine nach dem Jahre 1654, Historische Skizze von L. Č. (Schluss) S. 14—67; 2. Beiträge zur Kenntniss der ruthenischen Dialecte in Ungarn, mitgeth. von Iwan Werchratskyj (Schluss) 201—276; 3. Zur Geschichte des „ruthenischen Ritus“ im Polen, Brief an die Redaction von Dr. Anton Prochaska mit Bemerkungen von Michael Hrušewskýj 1—8; 4. Miscellanea: Versuch einer Bibliographie des Gregor Skoworoda von L. Č. 1—4; 5. Wissenschaftliche Chronik: Übersicht der Zeitschriften für das Jahr 1898: In der Ukraine herausgegebene Zeitschriften 1—24; 6. Bibliographie 1—38; 7. Bericht über die Thätigkeit der Sewčenko-Gesellschaft der Wissenschaften (Februar—April 1899) 1—4.

Aus dem Lagerkataloge

der Ševčenko-Gesellschaft der Wissenschaften in Lemberg,

Czarnecki-Gasse 26.

Mittheilungen der Ševčenko Gesellschaft der Wissenschaften, redigiert von Prof Michael Hruševskij, bis jetzt erschienen Bde I—XXX (Geschichte, Archäologie, Sprache und Litteraturgeschichte der Ukraine). Preis: Bde I—XX kosten 48 Kronen, jeder weitere Bd. (auch separat käuflich) 3 Kr., Bd. XXIII—XXIV (Doppelband) 5 Kr. Bd. XXXI—II (Doppelband) 6 Kr.

Publikationen der Sektionen und Commissionen der Ševčenko-Gesellschaft:

- A. Die historisch-philosophische Section publizierte bis jetzt:
1. Zwei Bände ihrer Beiträge (Zbirnyk istorično-filozofičnoj sekcyj) enth. eine Geschichte der Ukraine von Prof. M. Hruševskij (I. Theil bis Anfang des XI Jahrh., II — bis Mitte des XII Jahrh.). Preis à 4 Kr.
 2. Juridische Zeitschrift, bis jetzt IX Bde, à 2 Kr.
- B. Die philologische Section publizierte bis jetzt 2 Bde ihrer Beiträge (Zbirnyk filologičnoj sekcyj), enthaltend: Bd. I. eine Biographie des ukrainischen Dichters Taras Ševčenko, von A. Koniskij (erster Theil), Preis 3 Kr. Bd. II. Abhandlungen aus dem Gebiete der ukrainischen Volkskunde und Litteratur, von Michael Dragomanow (erster Theil). Preis 4 Kr.
- C. Die mathematicsh-naturwissenschaftlich-medicinische Section publizierte bis jetzt 5 Bände ihrer Beiträge (Zbirnyk). Die beiden ersten Bände kosten à 3 Kr., Bd. III und IV erschienen jeder in zwei Abtheilungen, jede unter einer besonderen Redaction; die mathematisch-naturwissenschaftliche red. von Iv. Verchratskij und Vlad. Levickij, die medizinische red. von Dr. E. Ozarkevyč. Preis jeder Abtheilung 2 Kr.
- D. Die Archaeographische Commission publizierte bis jetzt folgende Werke:
1. Quellen zur Geschichte der Ukraine, Bd. I (Lustrationen der königlichen Domänen in den Bezirken Halyč und Peremyšl vom J. 1565—66); Bd. II (Lustrationen der königl. Domänen in den Bezirken von Peremyšl und Sanok im J. 1565); Bd. III (unter der Presse); Bd. IV. (Galizische Akten aus den J. 1648—1659). Jeder Bd. kostet 4 Kronen.
 2. Denkmäler der ukrainischen Sprache und Litteratur. Bd. I. Alttestamentliche Apokryphen; Bd. II. Neutestamentliche Apokryphen A. Evangelienkreis. Bd. I. Preis 4 Kr., Bd. II, 5 Kronen.
 3. Kotljarevskij, Die travestirte Aeneis, Abdruck der ersten Ausgabe vom J. 1798, Preis 60 Heller.
- E. Die Ethnographische Commission publiziert:
1. Das Ethnographische Sammelwerk (Etnografičnyj Zbirnyk); bis jetzt erschienen 6 Bände. Preis Bd. I—IV à 3 Kronen, Bd. V—VI à 4 Kr. (Aus dem Inhalt: Weihnachtsfest am Kuban; Galizische Volksmärchen; Galizische Leiermänner, ihre Lieder, ihr Jargon; Beiträge zur Ethnographie der ungarischen Ruthenen; Legenden, Märchen, Fabeln, Novellen und Sagen der ungarischen Ruthenen; Volksüberlieferungen über die Czarenkrönung; Der Volksglaube in Ostgalizien; Sammlung der Volksanekdoten.
 2. Beiträge zur ukrainischen Ethnologie, Bd. I, Preis 4 Kr. (Enthält Abhandlungen über neueste archäologischen Funde, über die Lebens- und Arbeitsweise der ukr. Fischer in der Dobrudscha, der galizischen Kürschner usw., sowie auch eine Abhandlung über die farbigen Ostereier, ihre Herstellung und Ornamentik, mit 13 chromolithographischen Tafeln und zahlreichen Illustrationen im Text). Unter der Presse Bd. II: Die Huzulen, Land, Leute, Lebensweise, Industrie, Sitte und Brauch, religiöse Vorstellungen usw., mit über 300 Illustrationen.

Ціна цього тому особно 3 зл. або 6 корон.

1178 1872

3 2044 019 645

THE BORROWER WILL BE CHARGED AN OVERDUE FEE IF THIS BOOK IS NOT RETURNED TO THE LIBRARY ON OR BEFORE THE LAST DATE STAMPED BELOW. NON-RECEIPT OF OVERDUE NOTICES DOES NOT EXEMPT THE BORROWER FROM OVERDUE FEES.

WIDENED
BOOK DUE
1981
162256
CANCELLED

WIDENED
CANCELLED
FEB 19 1983
7 1985/88

WIDENED
CANCELLED
OCT 2 1987

STAL STUDY
CHARGE
CANCELLED

